IFJÚSÁGOT KÉPZŐ

ISMERETEK-TÁRA.

SZERKESZTÉK

Nagy Márton és Zimmermann Jakab,

SS. MM. 'S BŐLCSELK. DOCT. ÉS CS. KIR. TEREZ. LOVAG.
INTÉZETBELI MAGYAR NEVELŐK.

Harmadik kötet.

BÉCSBEN, 1841.

Hagenauer Fridr. özvegye' és társai' betűivel.

OMEMLÉK KÖNYVTÁR
* Gyöngyös *
ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

K.

Kolibri, a' természetnek valódi csudái közé tartozik e' parány madár, mert e' kis lénynél, úgy látszik, mindent kimeritett a' természet, mi csak telt tőle a' szinek' szépségében és pompájában. A' Kolibri' nyakát, és fejét ékesitő pikkelynemű tollak' bámulatos szerkezete főleg arravalónak látszik; hogy a' legcsudálatosabb színváltozásokat adja. A' szerint, mint e' parányi madár fordúl, arany csillagokkal ékesitett begye, kéknek, sárgának, veresnek, zöldnek látszik egymásután, a' nélkül, hogy ezen változásnak törvényei meghatároztathattak volna; de csak a' vén hímek diszeskednek e' szépséggel, a' fiatalok, és nőcskék egyszerűbb tollazatúak. A' Kolibrinak minden faja csak Amerikában él, főleg pedig a' melegebb részekben. Leginkább virágok' méznedvével él, azért rendesen a' virág kehely fölött látszik reszketve lebegni, mint a' pillangó, hol pillangó hálóval százanként foghatni; annyival inkább, minthogy embertől nem fél. Bár milly parányi e' madár, még is mind a' mellett igen merész, berzenkedő, és veszekedő, mozgásai olly hevesek és gyorsak, hogy nyil sebességű repülését szemmel nem követhetni. Hangja gyönge, és egyszerű, a' legkisebb legszebben énekel. A' Kolibri parányisága mellett igen nagy müvész, szerfelett gyönyörű fészkecskét készit magának, többnyire gyapotból. Többször költ egy esztendőben. A' költés, és a' fiatalok' felnevelése alatt, különbség nélkül megtámad minden madarat. A' gyüjteményekben legnagyobb ékesség. Csak nem száz faja ismertetik a' Kolibrinak.

Kollonics (Leopold, gróf), bíbornok esztergomi érsek 's Magyarország' primása. E' valóban nemes, 's keresztény érzésű főpap született Komáromban, octob. 16. 1631. Korán választá ő a' papi állapotot, a' maltai vitézek' rendjébe lépett, 's 1650. azon rend' vitézévé lett. Nem sokára ugyan ott várnagygyá, 's vezérré lön Mailbergben, Egerben 's Michaluppban; 1654. Candiában a' törökök ellen hadakozott, 's 1655. a' tengeri ütközetben a' Dardanelláknál egy török zászlót nyert. Ezután Kollonics elhagyá a' Mars' mezejét, 's Nyitrán pappá, 's 1668. püspökké szentel-

tetett. — 1670. a' Bécsújhelyi püspökségre jutott, két évvel pedig később a' magyar kir. kamara elnökévé lett. — 1679. a' dögvész pusztitásakor Kollonics tanácsa, munkás szorgalma, 's jövedelmének föláldozta által nagy érdemeket szerze magának. Örök emlékezetre méltó az ő maga viselete 1683. Bécsnek törököktőli ostromlásánál, mikor elfelejthetetlené tevé magát Ausztria lakosinak szivében. Már ugyan azon esztendő julius hóban Bécsbe ment, a' város sorsában részt veendő. Hosszú szekér sor követé őt mindenféle életnemekkel, a' szükség idejére ellátva. A' mint a' törökök a' várost bekeriték, 's azt ostromolni kezdék, a' város parancsnokát Kollonics tanácsával támogatá, őt a' legveszedelmesebb állás pontokra kiséré, példája 's intései által a' vitézeket bátoritá, a' megsebesülteket ápolgatá, 's a' haldoklókat vigasztalá. Neki köszönheték az oltó intézményeknek pontos szolgálatát, valamint az életnemek' megszerzését, 's azok árának megszabását. A' megtelt kórházakban, hol a' halál leginkább pusztitott, szabaditó angyal gyanánt jelent meg, 's mennyei vigasztalást nyujta ott, hol a' földi segedelmet már nem használhatá. A' harcznak szerencsés kimenetele után legszebb napfényben mutatá magát Kollonicsnak nemes jámbor érzete, 's haszon keresetlen emberszeretete. Mintegy 500. keresztény gyermeket, kik a' török táborban elszórvák, kiknek szülőik részint megölettek, részint rabszolgaságba vitettek, minden elszegényedett beteg keresztényekkel, kik számtalanon a' táborban, 's a' mezőkön körülbelöl sinlődtek, ön költségén 's szekerein a' városba hozatá, 's leggondosabban ápolgatá. Jeles érdemének igazságos megismertetéseül a' győri püspökség adatott neki 1685., melly évben IX. Incze pápától bibornok kalapot kapott, mellyet I. Leopold császár maga teve Kollonics' fejére ünnepélyesen. 1691. kalocsai érsekké neveztetett a' győri püspökség megtartásával; 1692. status és conferen. ministerré 's bécsi udvari kamara elnökévé; 1695. pedig esztergomi érsekké, 's Magyarország primásává neveztetett. Hivatalos foglalatosságai végett kénytelen volt Bécsben tartózkodni. E' szoros értelemben jeles férfiu megholt januar. 20. 1707. a' közjóra szentelt munkás életének 75. évében. Teste először Bécsben sz. Annánál, az akkori Jezuita templomban takarittatott el, honnét azután Pozsonyba vitetett, hol hült tetemei a' tőle alapitott sz. Salvatorhoz nevezett Jezuita templomba, illő fénynyel, tétetett örök nyughelyére.

Kolos, mezőváros Kolos vmegyében, hol egyike a' legrégiebb sóaknáknak Erdélyben még használtatik. Saját tanácsa vagyon, mellynek első hivatalnoka a' fő biró, második pedig a' király biró.

Kolosvár, Erdélynek fő városa hasonnevű megyében, a' magyarok földjén és kis Szamos mellett elterülve, fellegvárral és 20,000. lak., kik többnyire magyarok. Belvárosa tornyas falakkal környeztetik, 's az új és

ó városból áll, melly utóbbikban azon házat mutatják meg az idegennek a' lakosok, mellyben Mátyás, a' dicső magyar király, született. Széke vagyon itt a' kormányzónak, és kormánynak; itt tartja jobbadán lakását a' gyula-fehérvári püspök is, és az unitariusok superintendense. Vagyon Kolosvárnak három fő-tan helye, könyvtárakkal, u. m. a' kat. lyceum, bölcselészi, jogászi, és sebészi osztálylyal; a' reform. és az unit. tar. collegiuma; továbbá két nevelő-ház a' kegyes rend vezérlése alatt, tanodalom; árvák háza, országos kórház; — hangászi egyesület, casino, nemzeti színház, posztó-, cserépedény-, papir- 's egyéb gyárak. Csinos belvárosi épületei közt kitünőbbek: a' régi góth. egyház, a' kat. lyceum' temploma; 's egyéb szentegyházakon kivül, a' Bánffy, Rhédey, Jósika, Csáky, Bethlen, Teleky, Alvinczy és a' t. családok' lakjai, a' kormány, 's a' városház, és a' megnevezett tanhelyek' épületei. Tére tágas, és kivált árulási napokon igen népes. A' belváros falain kivül az úgy nevezett trencsénvári téren híres vásárok esnek. A' szentpéteri külvárosban jó dohányt termesztenek, mellyből az úgy nevezett »petrea» burnót készittetik. A' külső monostori utczából vagyon a' bémenet a' népkertbe, hol a' város lakosainak sétányai vagynak. E' helyen melegitett fürdők is alkalmaztattak. A' városnak keleti oldalán a' házsongári dombokon kellemes szőllő-, gyümölcs- és virág-kertek, 's tarka rétek kinálkoznak tavaszi és nyári sétányokúl. Általában véve Kolosvárnak kellemes vidéke vagyon. Kereskedése meglehetős. — Össze van vele kapcsolva Monostor falu, melly valaha híres apátság volt.

Kolos vármegye. Erdélyben hosszasan elnyúlik, Bihar, Kraszna, Doboka, Torda, és Alsó-Fejér vmegyék közt. Nyugoti és keleti vége igen hegyes. Közepe egy részét teszi az úgy nevezett Mezőségnek. Vizei a' kis Szamos, és sebes Körös. Eloszlik 12. kerületre. Van benne egy kir. város, 5. mezőváros, 209. falu, és 3. puszta. Székvárosa Kolosvár (l. ezt), egyéb helysége: Kolos (l. e.), Banffi-Hunyad, mváros a' Bánffi család kastélyával, kövesedményekből épitve, — Magyar Valkó 's a' t.

Kolowrat-Liebsteinszky (Albert), Csehország' fő kanczellárja. Egyéb hivatalokat viselt, mellyekben nagy pontossága és hűsége neki nagy hírnevet szerzének. 1459. György királynak kiséretében volt, ki azon év apr. 15 én több cseh fő nemesekkel, több visszaélések orvoslása végett, Egerbe (Csehországba) ment. — Ulászló király akarván véget vetni azon surlódásoknak, mellyek hosszabb időtől fogva Slezia fejedelmei 's rendjei, és a' papság közt sok kellemetlenséget okoztak, ezen dolog végbevitelét Kolowratra bizta, kinek sikerült is 1504. egy, a' királytól megerősitett egyezkedést létre hozni, melly Csehország' történetkönyveiben Kolowrat egyezkedésének neve alatt ismeretes. — 1505. a' rendek' nevében Kolowrat, Elbogen városát hatalmas erővel ostromolta, azon

okból, mivel ezen város lakosi magokat Schlikh nevű grófokkal 1741. a' szász herczegnek alávetették. De majd béke egyezésre került a' dolog, 's a' nevezett grófok a' várossal együtt ismét a' cseh koronának hódoltak. Megholt Kolowrat Albert 1510. május 25. Mindenkitől tiszteltetett, kiváltképen Podiebrád György, kinek részére a' király választáskor 1452. Kolowrat is szavazott, benne teljes bizalmát helyezé.

Kolowrat-Liebsteinszky (Ferencz, Antal) cs. kir. b. t. tanácsos, status és confer. minister, arany gyapjas vitéz, több rendek' nagy keresztese 's a' t.; született Prágában, 1778. januar. 31. Korán lépett szolgálatba, 's alig vala nagy korú, midőn már Prága városának kapitányává lön. 1810. Gróf Wallisnak elmente után fő udvari gróffá nevezteteti, melly hivatalát is ő nagy szelidséggel, szorgalommal, 's bölcsességgel viselé. A' cseh nyelvet mintegy semmiből fölélesztè. Az országban virágoztatá a' szép mesterségeket, 's nem csak szóval, de példával is lelkesíte másokat. Csehország ezen jeles férfiúnak igen sokat köszönhet. Prága városának javát, 's szépségét igen előmozditá; igy p. o. ő alatta végződtek be a' város körüli szép séta helyek, a' szegények' háza, a' vak- 's siket-némák' intézete, 's a' cseh nemzeti museum. 1825. Kolowrat status conferent. ministerré neveztetett, melly hivatalában is magát egészen buzgó hon szeretettel, a' birodalom dicsőségének föntartására, szenteli. Ő több szép 's jótévő intézeteknek buzgó pártfogója, a' cseh tudományok Academiajának elnöke, 's több tudós, 's gazdasági egyesületeknek — a' bel- 's kül-honban — tagja.

Komárom (Rév), szabad kir. város, Csalóközben, a' Duna és Vág összefolyásánál, 19,000. lakosai közönségesen magyarok. A' nagy sziget' végcsucsán épült és soha bé nem vett komáromi vár most is erőben van, és hirben. E' város széke a' róla nevezett megyének, és most már híd által köttetik össze a' Duna jobb partjával. Maga a' város nem bir szép utczákkal, valamint vidékét sem mondhatni kellemesnek, de lakosai meglehetős gabna-kereskedésben részesülnek. Vagyon itt egy tanodalom, és nemzeti fő iskola a' kath. számára, és a' reformatusoknak is egy tanodalmok; továbbá van itt kórház; hajóbiztositó és a' hajózást előmozditó társaság; bor-termesztés; fa- és hal-kereskedés, csapók 's kallósok nagy számmal. Nevezetes földrengése 1763. és 1822-ben történt.

Komárom vármegye, magyarországi kis síkságban, a' Duna mind két részén elterül, Pozsony, Nyitra, Bars, Esztergom, Pest, Fejér, Veszprém és Győr vármegyek közt. Tesz 53. négyszegü mföldet, és majd 112,000. lak. számlál. Délkeleti határán a' vértesi hegyek vonulnak el. A' Dunán kivül a' Vág és Zsitva szegi földjét, melly buzában igen termékeny, főleg Csalóközben. Gyümölcs sok terem itt, és borai jók, u. m. a' neszméli és almási hiresek. Az âcsi juhtartás és a' bábolnai

ménes említésre érdemesek. Tata és Almás körül kékesveres márvány vágatik. Vagyon e' vármegyében 1. szab. kir. város u. m. Komárom (l. ezt), 1. mezőváros Tata, 82. falu, és 52. puszta.

Kong, hegyvonal Afrikában, melly Szenegambiától kelet felé húzódván, Guineát Szundantól elkülöníti, és számtalan elágazással kapaszkodik ezen országok' különbféle részeibe.

Kongó, a) folyam alsó Guineában (másképp Zaire), melly az akilundai tóból eredvén, és Konga néger székvárosnál elfolyván, Guineát áthasitja, és az oczeánba szakad. b) Alsó Guineának egyik királysága, melly a' portugalloktól függ, és az említett folyó által Loangótól választatik el. Fő városa S. Salvador (Konga), hol a' király lakik, 's sok európaiak is tartózkodnak, és mellyben több keresztény templom, kivált egy szép székes egyház, vagyon.

Konrád, négy illy nevű király ült a' német trónon: I. a' hasonnevű frank gróf' fia; 911. választatott királynak. Uralkodásának egész ideje alatt saját birodalmának nagyjaival kelle küzdenie. Két szerencsétlen hadat viselt a' föllázadt lotharingiaiakkal és Henrik (madarász) szász herczeggel. Szerencsésebb volt Arnolf bajor markgróf ellen, kit ő Magyarországba futni kénytelenitett. A' magyarok és szlávok is nem kevéssé aggaszták Konrádot. Utódja nem lévén, Henriket (madarász), az ő hatalmas ellenét ajánlá követőjének. Megholt 919. — II. Henrik frank herczeg' fia, 1024. koronáztatott meg királynak Mainzban. Megvervén az olaszokat, mart. 26. 1026. római császárnak kenetett föl. Németországban kiütött lázadás miatt Olaszországból visszajőni kényszerittettvén, 12. éves fiát 1028. Aachenben német császárrá koronáztatta; 1030. Magyarországot egész Rába folyóig pusztitotta; 1031. a' lengyeleket zabolázta meg; 1036. ismét Olaszországba ment, 's Mailandot 1037. bevette. Érezvén halálát, visszatért Németországba, 's 1039. megholt. — III. Fridrik sváb herczeg' fia, a' hohenstaufeni házból első német király. 1127. vevé át a' kórmányt. Majlandban Lombardia' királyává koronáztatott, 's azzal a' pápa' kényszeritéséből visszatért Németországba. Itt Lothárban ellen-császárt találván, vele 1135. Mühlhausenban békét kötött. Majd azután mind a' ketten Olaszországba mentek, hol Lothár megholt, 's K. febr. 22. 1138. császárrá választatott. A' német herczegek közől csak Henrik (a' kevély) nem akará őt császárnak elismerni, miért ő számüzetett. Henrik' halála után ennek fia, (Henrik az oroszlán) akara boszút állani Konrádon, de ez őt decemb. 12. 1140. tökélyesen tönkre tette. Hogy az Olaszország ellen kitűzött terve meghiusitassék, III. Eugen pápa, és sz. Bernard őt egy keresztes had' vezérlésére (1147.) reá beszélék. Mit végre is hajtott (l. keresztes hadak), de semmi haszonnal. Onnét visszatérvén, 1152. megholt Bambergben, hihetőleg méreg által. — IV. II. Fri d

rik hohenstaufeni herczeg' fia, szül. 1226. és 1237. királynak koronáztatott. 1244. Neustadtnál, Lajta mellett, a' mongolokat megverte; de ő épen igy járt 1245. az ellen-királylyal, Henrikkel, ki őt Frankfurtnál veré meg. Meghalván Henrik, egy új vetélytársa támadt Vilmosban, a' hollandi herczegben, ki Konrádot meggyőzte 1248. De alig szabadult meg K. az ellenétől, mar IV. Incze pápa őt egyházi átok alá vetette. Ezután Olaszországba ment (1252.) Konrád, hogy a' szicziliai koronát biztositsa, Nápolyt bevette, 's a' nagyok' egy részét magához hóditotta a' nélkül, hogy a' pápával kibékült volna. Megholt 1254., ez is hihetőleg méreg által.

Konstáncz v. Kosztnicz, Baden nagyherczegségnek egyik kitűnő városa, a' tói kerületben, a' Rajna bal partján, bodeni, és alsó tó között. A' közép korban igen népes volt; de most lakosainak száma csak 6000-re megyen. Itten tartaték 1414 — 1418 ig a' közönséges egyházi zsinat. Megtekintésre méltó benne a' vásárház, egykor ama zsinatnak gyűlhelye, régi monostor sirbolttal 's egy régi égtekével, több nevezetes régi magány épület; zárda-torony, egykor Husznak foghelye. A' kerület itt tartja székét. Vagyon tanodalma, tói kereskedése, vászon és pamutszövései, festései, zöldség termesztése. Egy fedeles hid kapcsolja össze a' rajnántúli Petershausen nevű egykori apátsággal, most nagy herczegi várral.

Konstanczia, II. Alfons Aragonia király' leánya, Imre magyar király' neje, 's III. László király anyja. Imre halálához közelitvén 1204., Andrást, ifjabb vérét, tette László' gyámnokává, ez csupán három éves lévén. András Konstanczia' kedve ellen gyámnokoskodván, ez némelly urakkal Leopold ausztriai herczeghez ment Bécsbe, magával vivén Lászlót, a' koronát és egyéb kincset. László Bécsben csak hamar meghálván, Konstanczia Aragoniába utazott 1205., onnét többé vissza se térvén. 1208. a' pápa' közbenjárása által Fridrik szicziliai királyhoz, ki idővel római császár lett, ment férjhez. Nem felejthette el sok évek mulva is Konstanczia Andrásnak vele való bánás módját: 's ez volt oka, hogy 1220., mikor ő férjével együtt Rómában megkoronáztatott, Honorius pápánál András ellen panaszt tett, hogy ez Imre halála után pénzben 's egyéb drágaságokban, tőle Esztergomban, 32,000. markot érő jószágot erőszakosan elfoglalt; és b. férje által neki, mint özvegynek hagyott két vármegyét, — ha t. i. Magyarországban marad — minden jövedelmével birja; a' 12,000. markot pedig, mellyeket azon esetre, ha K. az országból kimenne, rendelt, fizetni nem akarja. A' pápa e' dolog' végrehajtását Robert veszprémi püspökre bizta. András illetlennek tartván, hogy neki a' püspök, mint jobbágya, legyen birája, az egész dolgot magára a' pápára bizta; de mielőtt a' dolog eldöntetett volna, Konst. 1222. jun. 23. megholt.

Konstantinápoly, a' török birodalomnak fő városa, a' boszporusi szorulaton, a' fekete és marmarai tenger közt, és egyike Európa' legnagyobb városainak. Vidéke igen gyönyörű, 's maga a' város távolrul igen pompás tekintettel bír, kivált számtalan domborai, tornyai, keleti izlésű ormai ritka látványul kinálkoznak: de belseje csak szük, görbe, kövezetlen, piszkos utczákat mutat; hitvány gunyhók és diszes nagyszerű paloták, moszkeák és kórházak váltják fel egymást. Kerülete 3. mföld; külvárosaival pedig még sokkal terjedelmesb. Lakosainak száma közel 600,000 re rúg. A' város falait, mellyeken 548. torony díszlik, Theodosius császár építtette; ezeken által most 28. kapu nyilik a' városba. Legnevezetesb része a' városnak a' szerai, vagy is: a' szultán lakja, melly a' tengerbe nyuló földcsucsán van építve, magas falakkal 's tornyokkal körülvéve. Ennek legkülsőbb kapuja magas portának neveztetik, melly nevezet alatt közönségesen a' török kormányt értjük; mivel az első udvaron vagyon a' nagy vezérnek palotája. Az egész császári lak félmértföldnyi kerülettel bír, és számos udvarokat, kerteket moszkeákat, a' szultán palotáját, és számtalan más épületeket foglal magában. A' városnak azon kivül van 36. nagyobb fénynyel épült moszkeája, mellyek közt a' legkitünőbbek: a' Sophia' temploma, még Justinián császár által építtetve; a' Szulejmanje, remeke a' keleti építészetnek; az Ahmedidje, és a' Valideh. Azon kivül van még 481. temploma az izlám vallásnak, és 500 nál több medzsedje (imahelye), mellyek még gazdag alapitványu étházakkal (101), kórházakkal (183.), vagy pedig tébolyodottak házaival (9.), tanodákkal, könyvtárakkal vagynak összekapcsolva. Továbbá találtatik itt 23. görög, 1. orosz, 9. róm. kath. és 3. szentegyház. — A' török szultanon kivül itt székel egy görög, és egy örmény patriarcha. A' hét torony (stambul) egykor status börtön, most omladóban vagyon. K-nak majd 130. fürdője, és 40. fogadója vagyon, karaványok' számára; — kávéházak (a' törökök kedvhelyei) is nagy számmal vagynak. Több bazarjai közől (vásárhelyök) említésre érdemesek: a' Jeni-Bazar, város' közepén a' keletnek kincseivel; és a' Meszir-Bazar. Csak egy nyilványos tér vagyon, az Atmeidan (hippodromus) oszlopokkal körülvéve, egy 60'-nyi magas diszgulával, 's régi kigyó oszloppal. A' hét viz csatorna, 's a' két igen nagy viztartó, még a' görögök' idejéből említésre méltók. A' tágas rév, az ezt körülálló arzenál, paloták, moszkeák, 's mulató kertekkel, valamint számtalan hajóival, emberek' zürzavarával, az ott tolongó nemzetek változatjával meglepő látványul szolgál. Külvárosa van 15.; mellyek közt említendők ezek: Pera, a' külföldi követek lakhelye, sok európai kereskedőkkel; Galota, hajdan a' genuaiak által körül falazva, sok olasz kereskedővel; Tophána, nagy ágyu-öntőjével; Fanár, a' görögök lakhelye; Ejub, mellynek moszkeájában az ural-

kodásra jövő szultánnak felköttetik a' kard. — A' kereskedés igen virágzó, kivált a' tengeren; ámbár jeleskedő gyárok hiányzanak. Bécs és Pestnek közlekedése Konstantinápolylyal a' Dunán 's fekete tengeren járó gőzhajók által történik. Környéke a' Boszporus mellett igen élénk és kimivelt, hol is a' szultánnak három kedvhelye vagyon, u. m. Fundukli, Dulmás-bakcse, 's Besziktás és Bebek nyáralója; Rumili Hisszár egy vár, mellynél az ó kor' minden sergei átszállottak; Baltalimán liget 's gyönyörű völgy; Therapia a' dúzs görögök nyári mulatója, horgonyvetővel; Bujukderek, a' követek nyáralóival dicsekszö bájvidék; Fanaraki világító torony; Belgrád falu egy nagy erdőben gazdag forrásokkal, melylyek' vizei csatornák által vezettetnek a' városba. — K. hajdan Byrsának és Byzantiumnak neveztetett; később a' 4-ik század elején nyerte mostani nevét nagy Constantin császártól, ki Rómából ide tette által székét, és fényes épületekkel szépitette; miután tovább is a' keleti császárság' székvárosa megmaradott. A' keresztes háborúk idejében sok viszontagságnak volt szinhelye; míg végre 1453-ban II. Mahomed szultán által elfoglaltatott, 's az óta a' török birodalomnak anyavárosa lenni meg nem szünt.

Kopaszodás, hajhullás. Ez alatt azon baj értetődik, mellynek következtében a' haj lassankint kihúll. — A' veszteség vagy tökélletes, melly néha az egész test' szőr-enyésztével jár, vagy tökéletlen, ha t. i. a' haj mennyiségében kevésbülve, egészen ki nem húll. Közönségesen e' kórtünemény a' fő tetőn mutatkozik, honnan tovább terjed, ollykor azonban a' homlokon kezdődve felfelé pusztit. Az öreg korban előfordult kopaszság a' hanyatló életerő folyamában alapszik; ez okból csak a' fiatalabb korban előfordult hajhullás tartatik beteges állapotnak, mellyet néha a' hajszálak repedése, őszülése, kiszáradása előz meg; ollykor azonban minden előjel nélkül a' haj gyökerestől, vagy nélküle is kihúll. — Legközelebbi oka e' haj nyavalyának, vagy az általános élet' gyengeségében vagy csupán csak a' hajrendszernek megfogyasztott táplálásában álapszik. — Gerjesztő okaihoz számláltatnak: a' mély elmebéli foglalatosság, nagy bú, és gond, betegségek, lelki indulatok, rendkívüli nedvüritések, rendetlen, 's kicsapongó életmód, és czélirányatlan fejtakarók használása, erőszakos hajfodoritás 's kötözés 's a' t. — Minél fiatalabb az egyed, annál gyorsabban nyeri vissza vesztett haját, kivált ha az olly betegség után történt, melly inkább az egész életműszert rohaná meg, mint a' hajrendszert. Az öreg, valamint a' fiatal korban a' kicsapongások által okozott kopaszság többnyire vissza pótolhatlan, és a' legdrágább kenőcsök sem képesek a' hajak újonti növését eszközölni.

Kopácsy (József herczeg), esztergomi érsek, az apostoli sz. szék' született követe, Magyarország' primása, fő és titkos kanczellár, val.

b. t. és a' nm. m. kir. helytartóság Tanácsnoka, az egyházi biztosság' elnöke, t. n. Esztergom vmegye örökös és valóságos fő ispánja, a' n. m. hétszemélyi fő törvényszék' közbirája, 's a' m. t. társaság t. tagja. Született Veszprémben, maj. 30. 1775. nemes szüléktől. Elvégezvén Veszprémben alsóbb tanulói pályáját, 1791. ugyan ott a' növendék papi nevelő házba fölvétetett, 's a' bölcselkedés és hittudományok' tanulására Pozsonyba küldetett. Ott milly iparral, és előmentellel fáradozott, az okozat mutatá. 1796. visszatérvén Pozsonyból Veszprémbe, még mint növendék pap, a' papnevelő házban tanulmányok' fölügyelőjévé, nem sokára pedig a' vicariatusban titoknokká választatott. 1798. pappá szenteltetvén, szinte a' veszprémi papi nevelő intézetben, egyházi történetek, és törvények' tanitójává neveztetett, megtartván egyszersmind a' titoknoki hivatalt. 1805. a' veszprémi sz. szék' elnökévé, 1806. veszprémi plébánossá és alesperessé lön; 1807. pedig a' b. eml. Ferencztől kitünő jelességeiért Veszprémi kanonokká, és 1813. sz. Jakabról nevezett apáttá, honti préposttá, és veszprémi fő esperestté neveztetett. 1817. azon mély tudományáért, mellyel a' hazai törvényekben magát különösen kitünteté, a' kir. táblánál prelátussá, 1819. a' nm. hétszemélyi fő törvényszéknél ülnökké, és pristiniai választott püspökké lön. Kitünt érdemeiért, mellyeket a' kir. curiánál magának szerzett, már 1822. fejérmegyei, 1825. pedig veszprémi megyés püspökké neveztetett. Hogy e' méltóságában jeles vala K., onnét következtethetni, hogy a' most dicsően uralkodó fejedelmünk őt 1839. az esztergomi érsekségre, és magyarországi primási legfényesb méltóságra érdemesitette.

Koponya vagy Agy, a' fejnek felső, 's azon része melly ezen nyolcz csontoktul, mellyeknek neveik: homlokcsont, két falcsont, nyakszirt csont, két halánték csont, ék csont, rosta csont, úgy szerkeztetik össze, hogy ezek' üregét képezvén, az abba rejtett agyvelőt a' kül kártékonyságok ellen ótalmazhassák.

Koponya tudomány. A' koponya tudomány azon fellengős eszméleti elveket tanitja, mellyek szerint az agyvelő egyik, vagy másik részének tökélletesb kifejlődéséből az elmének is ez, vagy ama kifejlődtebb tehetségére itélhetünk. — Ezen eszméleti elveket leginkább kifejté Gall, állitván: az emberekben és állatokban öröklő tehetségeket és hajlandóságokat létezni, mellyeknek műszereik az agy külsején ütik ki magokat, 's bizonyos felemelkedéseket vagy benyomásokat képezvén, mellyek is a' koponya külsején, az agyvelőnek megfelelő hasonló emelkedések, vagy benyomások által mutatkoznak. Minél inkább kifejlődtek ezen műszerek, annál nagyobb az abban létező tehetségi erő. Azonban ezen elv szerint maga Gall is csak az olly tehetségek' műszereit tudá meghatározni, mellyek az agy' felületén mutatkoznak, korántsem pedig azokét, mellyek-

nek szekök az agy' belsejében rejtezik. Gall által felállított el ek szerint, mellyek e' koponya emelkedésein vagy benyomásain alapszanak, megitélhetni a' lelki erőnek nagyobb vagy kisebb kifejlődését, a' jó szivűségre, vagy kegyetlenségre, barátságra vagy ellenségeskedésre, bőkezűségre, vagy fösvénységre, nem különben valakinek a' tudományok' különbféle nemeire, a' művészetre, festészetre vagy hangászatra, valamint is a' szeretetre vagy gyilkolásra 's a' t. való hajlandóságát. (?)

Koppány, Somogyban fekvő mváros, melly a' mohácsi veszedelem után a' törököktől elfoglaltatván, védfalakkal és sánczokkal erősittetett meg. Számos megtámadtatásaiban a' magyarok és törökök egymást dühösen pusztitották.

Koptok, egy néposztály, Egyiptomnak, Nubiának és Habeszinlának legrégiebb lakói, kik a' régi egyiptomiak, rómaiak 's görögök vegyes származéki, és pedig külön vallásu keresztények, a' kairói érsek alatt. Sajátságos nyelvük most még csak az isteni tiszteletben használtatik.

Kór vagy Nyavalya alatt az élő állati testnek, azon külső behatások által támadott belső változásai értetnek, mellyek által egy vagy több életműszerek' munkásságai kisebb vagy nagyobb mértékben megzavarodnak, megsérülnek, sőt meg is szünnek, úgy hogy az egészséges és rendes állapotnak ezen változásai még érzékeinkre is hassanak. — Hogy azonban a' kór' valóságát meglehessen határozni, szükséges, hogy a' megzavarodott, vagy megszünt munkásságoktól, mellyek a' nyavalyának egyedül csak foganatjai, nem pedig a' szenvedelem maga, elvonjuk eszünkkel azt, a' mi ezen foganatokat szüli, mert ezen ok, melly azon megváltozott rendetlen állapotot szüli, a' kórnak valósága, vagy is legközelebbi oka. Igy p. o. azon nyavalyában, melly közönségesen hasmenésnek neveztetik, a' gyakrabbi, és higabb ganéjlás csak foganatja, vagy tünete a' kór valóságának, melly itten a' belek' nyavalyás ingerlésében, 's azzez által okozott nedvek' bővebb elválasztásában alapszik.

Korabinszky (János, Mátyás), szül. Eperjesen 1740. febr. 24. 's 1756. Pozsonyba ment, hol ő zenészi tehetsége végett éneklői hivatalra alkalmaztatott, 's néhány gyermek' tanitása reá bizatott. Mint tanuló a' pozsonyi evang. gymnasiumban annyira megnyerte a' pozsonyi evang. község' szeretetét, hogy ez őt ugyan ott 1759. oktatóvá választá, melly hivatalában pontosan 's jó sikerrel eljárt. Nyilványos hivatala mellett házánál egy leány nevelő intézetet állita, mellyben tudományos tárgyakon kivül, a' honi nyelv tanittatott. Ezen hasznos intézet minden akadályok daczára is, mellyek a' derék férfi' fáradhatatlan müködéseinek elébe gördittettek, szülők' örömére hét esztendeig virágzott. Végre sikerült a' mindent szétromboló irigységnek ezen üdvös intézetet is eltörleni. E' szomorú sors által sujtva Korabinszky, 1769. utazásra szánó el ma-

gát, 's Németországba ment. Meglátogatta ekkor a' Némethon' híresebb paedagógjait, de nem feledkezék meg a' gyárak, — dolgozó házak, — szegények intézetei, 's árvák házairól sem, az ezekről szóló írásokat szorgalmasan összeszedé, 's tapasztalást igyekezék főképen magának szerezni, mellyel egykor hazájának használhasson. Ez által több jeles férfiak' figyelmét vonó magára Korabinszky. Azután Schwartz Gotfried' külön tanításait használá leginkább, 's két év után visszatért Pozsonyba, hol nevelő volt, átvett egyszersmind egy könyvkereskedést, 's mintegy 10. esztendeig a' »Pressburger Zeitung» czimű folyóiratot szerkezte. Ezenkívül Mölibeus magyar grammaticáját újonnan 's bővebben kidolgozva, bocsátá közre. — 1778. a' Magyar Almanach kiadásáról gondoskodott. A' könyvkereskedési szabadságot sokáig meg nem nyerheté, 's sok költségei miatt pénz dolgában nagy zavarba jött. Ismét utazni ment Németországba, a' könyvkereskedőkkel megismerkedni, 's ismeretetit nagyobbitani. Visszatértekor társaságba lépett Weber könyvnyomtatóval. Csak nem mindig a' legszorultabb állapotban vevé vándorbotját kezébe. Illy állapotban ment ő szókönyvének kéziratával Horvátországból Bécsbe. Oehler nevű könyvkereskedő átvevé ugyan e' munkát, 's 18. ivet ki is nyomatott belőle, de a' költségek' hiánya miatt be nem végezheté. Több évig nevelő volt egy gyárosnál. Széchényi Ferencz, és Forgács Miklós grófok segiték őt különösen. Utolsó munkája vala, Magyarország atlasa, Bécsben. Később Pozsonyba visszatért, hol József fő herczeg nádortól esztendei nyugpénzt — 400. forintot — kapott. Meghalt Pozsonyban 1811. jun. 23. Irományi következendők: Magyar Almanach 1778. — Pozsony városának leirása. — Magyar nagyok 's nemesek czimerei. — Atlas Regni Hungariae portatilis. — Egy török, német, magyar 's cseh kis szótárt is adott ki a' török nyelv grammatikájával együtt 1788. Magyarország' leirása. Bécs 1804.

Korea, egy a' sinai tartományoktól, és a' tengertől környeztetett ország, Ázsia keleti partján, 7000. négyszegü mföld, termékeny 's alkalmasint igen népes és mivelt félsziget; — de a' mellyről kevés ismereteink vagynak, mert külföldieknek a' bémenet és belföldinek a' kimenet nincs megengedve. Lakosai hasonlítnak a' sinaiakhoz, szokásaik, foglalkozásaik, és vallásokra nézve. Egy király viszi az országlást, a' ki mind a' sinai, mind a' japáni császárnak adót fizet. Fővárosa Kingkitao, a' hol mondják, hogy nagy könyvtár vagyon.

Kórház, olly intézet, hol a' segéd nélküli szegény betegek orvosi czélból ápoltatnak. Jótékonysága ezen intézetnek leginkább a' nagyobb városokban tűnik elő, hol a' nagy számu szegény betegek, a' kényelmes, és tiszta lak, az illendő ápolás, és czélszerű orvoslás hiányával lévén, csak hamar a' nyavalyák' áldozatjává lennének, ha a' jól elrendezett kór-

házakban ápolást nem találnának. Sok orvosok a' kórházaknak elsőséget adnak a' házi orvosoltatás felett, állítván: hogy a' jól elrendezett kórházakban, az értelmes ápolók által, nagyobb felügyelés, tisztaság, és az orvosságnak pontosabb vétele eszközöltethető, midőn ellenben a' szegény betegek' házaiban, a' téres lak, rendes szolgálat, tisztaság, 's gyakran a' testi, 's lelki nyugalom hiánya miatt, a' nyavalya még, ha az ragadványos tulajdonsággal bír, az egészségesekre is könnyen elterjed. — A' czélszerű kórháznak száraznak, és téres szabad helyen épültnek kell lennie. Belseje hasonlókép elegendő téres, világos, és a' szellőztetésre alkalmas legyen. A' betegségek' különbféle nemeihez képest különbféle osztályokkal bírjon, és a' ragadványos nyavalyák a' nem ragadványosoktól szorosan elkülönöztessenek.

Korinth vagy Kordosz, a' régi Korynthus, most Görögország' városa az Argolis és Korinth egyesült nómaszban (kerületben) 5000. lak., roszul vedett várral, érseki székkel, közel az istmusnál. — Az ó korban Korynthus Achaia tartományban volt, és régisége, nagysága, gazdagsága, 's fényüzése miatt, valamint széles kereskedése, és számos művészek' itt tartozkodása által világszerte el volt híresedve. Syracusae (most saragossa) és több város általa gyarmatosittatott. Itt tartattak az isztmusi játékok. A' rómaiak azt, mint az acháiai szövetkezés' vezérlőjét, elpusztitották, de Julius Caesar ismét felépittette. Egy magas hegyen volt a' vár Akrokorynthos. A' Kraneion nevű ligetben élt Diogenes az ő hordójában.

Kornis a) Mihál, egy vala azon fő székelyek közől, kik Zápolya János Zsigmond ellen pártot ütöttek 1562. b) Farkas, nagy tekintetű férfiu vala a' székelyek közt, Erdélyben, Bátori István, Kristóf, Zsigmond és András fejedelmek alatt. Ez kiséré Bátori Istvánt a' lengyel királyságra. 1576. — Őt küldötték az erdélyiek Apafi Istvánnal 1584. Lengyelországba Bátori Istvánhoz, hogy Erdély igazgatására nekik három elnök helyett egy igazgatót rendeljen. Midőn Bátori Zsigmond fejedelem 1595. Oláhországba Szinán basa ellen készült, más két jeles férfiún kivül Kornisra bizta, hogy a' székelyeket, hajdani szabadságaik' visszaigérettel a' fegyverfogásra serkentsék, 's azokat a' Bárczaságra 's fekete halomhoz gyűjtsék. 1599. Bátori András alatt Mihál Oláh vajda ellen hadakozott, 's ekkor az oláhok őt elfogták, 's a' tömlöczben megölték.

Kornis (Mihál gróf), a' kir. kincstartóságnál tanácsnok, Kolos vármegyének fő ispáni helytartója, 's a' m. t. academia' igazgató tagja; születetett Dézsen, Erdélyben, apr. 24. 1796. Tanulmányait Kolosvárott elvégezvén, 's a' törvényes birálaton kitünő szerencsével általesvén, a' kir. kormányszék mellé fogalmazónak neveztetett, innen 1821. az erdélyi udv. kanczellar. vitetett udv. fogalmazónak; de már 1823. a' kormányszék

mellett titoknok, végre 1831. a' kir. kincstartóságnál tanácsos lett. Ezek mellett a' Felség által 1826. Kővárvidékének, 1828. pedig Kolos vmegyének fő ispáni helytartójává neveztetett ki. Állandó egészsége' első csorbáját a' cholera vész járványakor szenvedé, egy veszedelmes meghülés következtében; 's ez lön csirája kora kimultának is. Tüdejének baja t. i. 1832. már súlyosodott, de mind e' mellett fáradhatatlanúl vitte referens tanácsnok dolgait; sőt 1834. tartott országgyülésre is elment polgári koszorúkat aratandó. Csak hamar meg is nyerte a' közbizodalmat, 's tagja lett azon országgyülési követségnek is, mellyet b. eml. Ferenczünk Brünnben (Morvaországban) fogadott el. Azonban ez út reá nézve veszedelmes lön, egy kemény láz által tüdő baja még elutazás előtt mutatkozván, melly nyavalyája annyira megsúlyosodott, hogy fölgyógyulhatására már mi remény sem marada. E' bajok közt még egy hosszú évet élt le Kornisunk, miután szeretett családja körében nov. 27. 1835. Szebenben megholt, 's Dézsen eltemettetett. — Kornis' egész pályáját hivatalbeli példás serénység, és fogyhatatlan hazafi buzgóság bélyegezték, 's ezt igazság szeretet, nyájasság, kitünő miveltség, szorgalom, 's 1822. Európa' classicus földjén tett utazás, mellyeknek gondos nevelés vete alapot, öregbitették. Mind ezért, mind a' honi literatura iránti vonzódásáért vette föl őt a' m. t. társaság' négy első alapitója mindjárt 1830. az academia' igazgató tanácsába; mellynek gyüléseiben mindazáltal hivatalos elfoglaltatásaitól gátolva, részt nem vehetett.

Korona kerület, Bács vmegyében 10. helységet számláló, a' korona' javaihoz tartozó kerület; mellyben a' község' engedelme nélkül senki sem telepedhetik le. Lakosai kazán-kemencze, 's malomtól adót nem fizetnek, és robotra is csak akkor kötelesek, ha azt a' királyi kincstár' szüksége megkivánná. Egyéb mentségekkel is birnak, de fegyverre annak idejében kötelesek. A' magvaszakadtnak javait a' királyi ügyész foglalja el. A' tiz helység következők: Martonos, Ó-Kanizsa, Zenta, Ostrova, Mohol, Petrovaszelo, Ó-Becse, Sz. Tamás, Turja és Földvár.

Korontföld (Carynthia), előbb herczegség, Olaszország, Tiról, Salzburg, Stájer és Karnyól közt, most két kerületet (a' klagenfurtit és villachit) teszi Illyrország' laibachi kórmánykerületének. A' római birodalomból kiszakadta után, a' bajorok azt 500-ban szláv szövetségeseinek adták lakásúl, kiknek főnökei később amazoktól függetlenekké tevék magokat; de Barut herczeg ismét elismerte a' bajorok' felsőségét. Ez után a' német birodalom fejedelmei által kinevezett (többnyire ezek rokonai) főnökök (később markgrófok) alatt állt, 's többféle viszonyokon ment által; még végre 1279. Rudolf császár azt Németországgal egészen összekapcsolta; de majd ismét Meinhardnak, a' tiroli grófnak adta, ki III. Ulrik utolsó markgróf' özvegyét nőül vevé, 's kit e' szerint Koront-

nak herczegévé tett. Ennek Erzsébet leányával összekelt ausztriai Henrik Albert, Meinhardnak fia, ki a' tiroli férfiág' kihalás' esetében Koront herczegségre jogot nyert 1282. — Ennek mind Tirolban, mind Korontban örökösödő leányát, Margitot, János Henrik, a' cseh királynak Jánosnak fia vette nőül, 's vele megnyerte birtokait is: kinek ellenében Lajos császár a' bajor, Koront herczegséggel az ausztriai herczegeket megadományozta. Ezért Lajos, és Csehország közt kiütött a' háború, melly után az ausztriai herczegek a' hadi költségeket megfizetvén, Znaymtóli elállásuk, 's Tirólróli lemondásuk után, a' Korontságot megnyerték mind e' korig náluk maradandót.

Korona városok. Ezen név alatt értünk szepes vmegyében fekvő, a' korona javaihoz tartozó 16. várost, mellyekből 13-at Zsigmond király 1412 ben elzálogosított a' lengyeleknek: de Mária Theresia azokat 1772 ben ismét visszafoglalta. Saját grófjok, 's törvénykezésök vagyon. Lakosaik szaszok. Igló a' fő város (l. ezt), a' többi pedig ezek: Egyházfalva (Kirchdorf), Töltésfalva (Wallendorf), Mihálfalva, Poprád (Teutschendorf), Felk, Sz. Györgyhegye, Moczfalva, Menyértfalva, Duránd, Részfalu, Lajbics, Béla, Podolin, Genezda, Lublyó.

Koronázás. Az ausztriai uralkodó megkoronáztatik mint ausztriának örökös császára, 's mint Magyar-, Cseh- 's Lombardiaországok örökös királya. Európának egy országában sem becsülik annyira a' koronázást, mint Magyarországban. Ez mindig az országgyűlésen vitetik végbez, mellyet a' koronázandó király hi egybe. 1791-ki országgyűlésen azon rendelet hozatott, hogy az előbbeni királynak halála után 6. hónap alatt tartozzék az új király magát megkoronáztatni; de hogy ezen határidő alatt hozott rendeleti is mind törvényesek legyenek, 's minden jogokkal éljen, csak kiváltságokat ne osztogathasson. A' koronázás' szertartási közől legnevezetesebbek: 1. a' változhatlan koronázási diplomának elkészitése, mellyet a' király közönségesen a' koronázás napján az udv. fő kanczellár által a' Rendeknek általnyújt. 2. Maga a' koronázás mindenek felett szép és fényes, mellynek lényege abban áll, hogy a' király csak az ország sz. koronájával koronáztathatik meg, melly az ország Rendjeinek jelenlétében fejére tétetik. A' megkenés 's koronázás az esztergomi érsek jogaihoz tartozik, ki a' püspökök' és más fő-urak' szolgálata mellett, az ország nádorával a' koronát a' király fejére teszi. 3. A' koronázási eskü. A' király az nap kétszer esküszik: először koronázás alatt templomban az evangelium' könyvére, a' fölkenő érsek előtt. Ekkor ő népének igazság, 's békeség szeretetet, védelmet, 's tiszteletet az anyaszentegyháznak igér. A' másik eskü az úgy nevezett decretalis eskü, melly az ország alkotmányának a' király általi szentül megörzésére czéloz. Ez nyilványos 's magasabb helyen szokott történni. Ekkor a' király

fölnyargal az úgy nevezni szokott király hegyre, hol, miután az esküt égfelé emelt kézzel letevé, sz. István kardjával, a' világ négy részeire vág, annak jeléül, hogy királyi méltóságát és országát minden ellenségek ellen kész védelmezni. Ezen ünnepély befejeztetik pompás ebéddel, mellynél az ország Zászlós urai tesznek szolgálatot. Az ország' Rendjei által koronázáskor ajánlott pénz 50,000. aranyat tesz. A' királyné' koronázásánál, némelly feljebb emlitettektől eltérő szertartások vannak szokásban, ugyan is a' királynénak fejére csak házi korona tétetik, az ország koronája pedig az esztergomi érsek által jobb vállára, amazt pedig a' veszprémi püspök teszi fejére, a' királyi pálcza, 's alma kezébe adatik ugyan, de nem a' kard. Semmi esküt le nem tesz. A' kenést pedig véghez viszi az esztergomi érsek. Az ország Rendjei ekkor éppen annyi aranyat szoktak ajánlani, mint a' király' koronázásakor.

Kórság, nehéz nyavalya (epilepsia). Így neveztetik azon nyavalyás jelenet, midőn az ember rángatódzó mozgások között öntudata' elvesztével elesik. Az illyennek szája habzik, 's midőn az egész test' izmai rángatódzó mozgásokban vannak, egyedül a' hüvelyk a' marokban tartatik feszesen szoritva. Fő ismertető jele tehát ezen nyavalyának az eszmélet elenyészte, nem pedig a' rángatódzó mozgás. A' nyavalya ostromként jelenik meg, mellynek mindegyike egy pár percztől 2 — 3. óráig is eltart. Néha véletlen lepi meg a' beteget, ki is azonnal a' földre rogyik; néha azonban különbféle előérzések közt, midőn a' beteg a' beállandó rohamnak közeledését már jó előre érzi. A' kitörés néha bizonyos időszakonként történik, gyakrabban azonban bizonytalan időkben: hetenként, hónaponként, vagy minden évben egyszer vagy többször jelenik meg. A' nyavalya' tartása is nagyon bizonytalan, 's néha a' beteget egész éltében ostromolja. — A' nyavalyának természete az idegrendszernek, kiváltképen pedig az agyvelőnek megváltozott munkasságában alapszik. A' nyavalya gerjesztő okaihoz tartoznak mind azok, mellyek az idegrendszert akár mi módon gyengitik, millyenek leginkább az étel- és italbani vissza élések, az ijedés, férgek a' belekben, beteges anyagoknak lerakodása az idegrendszerre, fejsértések, 's a' t. Néha azonban mint örökségi nyavalya jelenik meg. — Ezen különböző okokhoz képest orvoslása is különbféle módon eszközöltetik, mi azonban csak ritka esetben sikerül. A' nyavalya magában csak nagyon ritkán halálos, veszedelmes azon rosz következései miatt, mennyiben a' kitörés alkalmával történő esések, nem ritkán veszedelmes sértéseket okozhatnak, 's maga a' nyavalya is hosszabb ideig tartván, elmebeli gyöngeséget, őrültséget, vizkórságot 's más nyavalyás állapotot hoz elő.

Kórtan, kór- vagy nyavalya tudomány (Pathologia). A' kórtudomány az orvosi tudománynak azon része, melly legközelebb az állati

testnek nyavalyás állapotját, ennek különbségeit, okait és tüneteit vizsgálja. Honnan is három különbféle szakaszokból szerkeztetik öszve, előadván tudni illik: a) a' kór' valóságát és ennek különbségeit; b) a' kór okokat; c) a' kór tüneteket, az az: miben létezik a' kór' valósága, minő okoknál fogva támadott az, 's minő ismértető jelekkel mutatkozik.

Kosztendil, város Macedoniában, az Egriszu folyón, hegyek között, mellyeken által az út Szofiába vezet. Van 8000. lak., görög érseki széke, vannak meleg forrásai, arany- 's ezüst-bányái.

Kotzebue (Ágoston, Fridrik). E' lángeszü dráma iró Weimarban született 1761. május 3-dikán. Minthogy sokat kelle a' mostoha sorsal küzdenie, orosz birodalomban szolgálatba lépett; de mivel valamelly összeesküvésről vádoltatott, Szibériába, számkivetésbe, küldetett, hol egy, nyomorusággal 's keserüséggel teljes esztendőt kelle töltenie. Onnét kiszabadulván, visszatért hazájába, 's 1798. Alxinger halála után, ennek helyébe az udvari színház' költőjévé neveztetett ki; hol részint eredeti darabokat, részint jó forditásokat adott a' közönség' elébe. Kiváltkép vigdarabjai mindenkinek tetszését megnyerék. Többi közt nevezetesebbek: az »iróasztal«; az »okos asszony az erdőben«; a' »két Klingsberg«; a' »szürzavar«; a' »tudalékos« 's a' t. Majd nem sokára különbféle surlódások támadtak, mellyekre valamikép talán maga is szolgáltatott okot. Némelly kellemetlenségek után két év mulva elbocsátatását kikérvén, 1000. for. esztendei nyugpénzt nyert dijúl, 's Weimarba visszatért. Azután Manheimba ment, hol egy darabja által a' tanulókat megsértvén, néhányan közölök élete ellen törekedtek, mig egy Sand nevezetü, azon szin alatt, hogy Németországot megkivánja a' végveszélytől szabaditni, mellybe azt Kotzebue irásai által dönteni igyekezék, szép szin alatt, csak ugyan törrel ki is végzé, 's igy elég korán tünt el egy csillag a' Németország' egérül, mellyért özvegyén 's tizenhárom gyermekén kivül számosan kesergének.

Kovachich (József, Miklós, Schenkiviczi), literator, 's magyar törvényekre nézve a' régiség' buvárja. Budán 1798. februar. 15. született. Első nevelését atyja házánál kapá; miután 1807. a' szegedi gymnasiumba küldetett, 's már 1810. atyjával egész Magyarországban oklevéli tudományos utazást tett, mellyre atyját a' nádor szólita fel, hogy a' régi magyar törvények' felvilágositására, különbféle levéltárakban adatokat keressen. Ezen utazás többször ismételtetett, 's pedig a' legjobb sikerrel. 1812. a' királyi egyetemben a' bölcselkedést hallgatá, mellytől 1813. szigoru vizsgálat után tanári koszorút nyert. 1814. Kolosvárt egy évig hallgatá Fortini oktatásait, a' jogtudomány' különbféle ágaiból. 1815. mint jegyző eskedtetett föl Zágrábban, 's a' banális tábla üléseiben részt vehetett. 1816. a' nemzeti museum könytár őrének segédjévé neveztetett.

Nyomtatásban megjelent munkái következendők: Monumenta veteris legislationis Hungariae. Kolosv. 1815. — Memoria solennis restaurationis archivi Episcopalis almae ecclesiae Zagrab. cum appendice. — Lectiones variantes decretorum comitialium I. R. Hun. in corpore juris Hungarici editorum. Pest 1816. — Epicrisis documentorum diplomaticorum, seu de valore instrumentor. littaralium. Pest. 1817. — Sylloge Decretorum Comitialium Incl. Regni Hungariae. Pest. 1818. — Különösen emlékezetre méltó utazásainak leirása, mellyeket atyjával tett; abban a' legrégibb kéziratok és kútfők, mellyek a' levél 's könyvtárakban találtattak, följegyezvék. Ez most a' nemzeti museumban van Pesten, mellyből kivilláglik, hogy ők több eddig nem ismert irásokat 's mintegy 33. királyi végzeteket, 's koronázási diplomákat a' legrégibb időkorból födöztek fel.

Kozákok (a' mi annyit tesz, mint kószák, kószálók), egy a' szabad Ukrájnai kórmány-kerületben honoló, de a' Don vize mellett, az Ural körül és Kaukáziában is megtelepedett népség; kik máskép cserkeszeknek is neveztetnek. — Az úgy nevezett Doni kozákok' földje déli Oroszországnak egyik tartományát képezi 2850. négyszegü mföld, 400,000. lak., és egy szabadon választott Ataman vagy Hetman alatt áll. Jobbadán pusztaság; csak a' partmellék termékeny. Lakosai saját alkotmánynyal birnak, és baromtartás, halászat és kevés földmivelésből élnek; mindnyájan fegyverviselésre kötelesek. A' Don' egyik szigetében vagyon régi fő városuk Cserkeszk 10,000. lakossal, az áradások miatt czölöpökre épitve, gazdag székes egyházzal és jeles keresettel. Közel hozzája vagyon az új főváros Uj-cserkeszk 14,000. lak., a' hol az Ataman és a' hadi törvényszék tartózkodik. — Hasonló alkotmányuak 's baromtartásból élők a' fekete és azóvi tenger közti kozákok is, kik a' tauriai helytartósághoz számittatnak. Atamanjuk Jekaterinodárban lakik, melly város a' Kubán folyón fekszik, 3000. lakost számlál, és tanodalommal bir. — A' kaukazi vonalt képező 32,000. kozák az Európai oroszországnak déli határit védi a' kaukazi népek betörései ellen. Fő helyük Konstantinogorszk, várral, és sürün látogatott fürdőkkel. — Az urali kozákok is egy illyen őrvonalt alkatnak a' kirgizek' berohanásai ellen, csak ő nekik van joguk az Uralban halászni. Fő helyük Guriev, az Uralnak a' kaspiumi tengerbe szakadtánál 2000. lak.

Köd, alant álló, vagy úszó felhő, láthatóvá lett gőz, a' levegőben lévő viznek lecsapatja. Minthogy ez csak akkor történhetik, ha a' felsőbb levegő már eléggé ki van elégitve, csak igen nedves levegő mellett látszik a' köd. A' levegőnek meleg utáni meghülése leggyakoribb oka a' ködnek, melly épen azért van mi nálunk őszszel legtöbbször, mivel a' napok még elég melegek, az éjek pedig igen hidegek, innét tűnik el a' nap sugarai előtt a' köd. És pedig, ha a' nap heve által, a' levegő fel-

olvasztó ereje eléggé megerősödik, akkor a' köd harmat, 's porzó esőként lehull, 's az idő kitisztul; de ha a' levegő magasan nehezebb lesz, felolvasztó erőt pedig nem kap, akkor a' köd magasra vonul, felhővé lesz, 's nem ritkán esőként hull alá. Az erősben gőzölgő, p. o. tavas, mocsáros vizes helyeken gyakoribb a' köd.

Kőhalom-szék (Repser Stuhl), az előtt kezdi széknek is nevezteteti. Erdélyben a' Szászföld' egyik része, az udvarhelyi, segesvári, nagysinki székek, a' fogarasi vidék és felső Fehér vármegye közt. Földje hegyes és jó; erdeje sok van, az Olt vize déli határát mossa. Van egy mezővárosa és 17. falva. Nevezetesb helyei: Kőhalom, Halmagy, Darócz, Felmern.

Kölcsey (Ferencz), Szathmár vmegy. fő jegyző, országgyűlési követ, magyar academ. tiszteletbeli tag, született Sző-Demeteren, Közép-Szólnok vmegyében, aug. 8. 1790. 's tanulmányait a' debreczeni ref. collegiumban végezé. — Már itt barátkozott meg a' classica régiséggel. Két nyelvén kívül a' francziával és némettel, 's az ottani válogatott könyvtár' segedelmével ezeknek jeles iróit nagy buzgalommal tanulta. A' magyar literaturát Kazinczy' munkái kedvelteték meg vele. 1809. Pesten a' királyi Táblához jegyzőnek esküdött fel, 's itt szövé Szemerével azon meleg barátságot, melly őt egész sirjaikban kisérte. Első poetai dolgozatai Horvát István dámák' kalendáriomában 's az erdélyi museumban jelentek meg. Csokonai, Kis és Berzsenyi munkáik' birálatai miatt sok kellemetlenséget állván ki, a' birálással felhagyott, és több évi hallgatás után csupán verseket irt, mellyek neki nagy szeretetet szerzének. 1826. jelent meg tőle a' kassai Minervában az Ilias' I. könyvének forditása, 's ekkor vonā őt be Szemere a' Muzárion szerkeztésébe is, (Pest 1826., 7., 9. négy kötet) melly a' magyar aestheticai literaturába nem csekély befolyással volt. 1828. K. Szathmárban majd tiszteleti, majd rendes főjegyzővé, 's 1832. ugyan azon megye' részéről országgyülési követé választatott; de azért a' magyar literaturában fáradhatlanul foglalatoskodott, miért a' magyar academia' igazgató tanácsa őt 1830. nov. 17. a' nyelytudományi osztályban vidéki második; 1835. pedig első rendes taggá nevezte, fizetéssel. Meghalt Csekén, Szathmár vmegyében aug. 24. 1838., mindazoknak, kik őt mint irót, hazafit és embert ismerték, mély fájdalmára. A' m. t. társaság évkönyveiben, Kazinczy és Berzsenyi fölötti emlék beszédei igen jelesek. Lyrai munkáit kiadá Szemere Pál, **Kölcsey Ferencz munkái** czim alatt. Pesten 1832.

Köln, a' róla nevezett kórmány kerületben, Poroszország' városa, a' Rajna bal partján, régi modorban szabálytalanul épülve, de a' távolban sok tornyaival szépen diszelegve. Igen meg van erősitve. Székes egyháza remekmű gyanánt tekintetik. Ezen kívül több kitünő kathol. tem-

plom is vagyon benne. Nevezetes még egyéb jeles épületek közt az úgy nevezett Gürzenich, melly már 15. században épült, és mellyben egy 170. láb. hosszu terem, alul raktárak, törvényház, szinház és az érsek' lakása vagyon. Köln bir egy hitszónok képzővel, bába iskolával, némák' intézetével, 2. gymnasiummal, katona tanodával, 4. nyilvános könyvtárral, füvész-kertel, képtárrai, jeles művészeti 's régiségi gyüjteményekkel, ásványtárral. Dicsekszik egy bibliai társasággal, szabad révvel, alsó rajnai gőzhajózási társasággal, fék- és árva házzal, börzével; pamut-, selyem-, posztó-, dohány-, szappan-, nádméz-, keményitő, bőr-, tü 's t. ef. gyárakkal; kivált híres a' Kölni szagos viz' (eau de Colonne, olv. odkolon) készitése 44. gyárban. Egy 1250. lépésnyi hid vezet által a' Rajnántúli Deutz kis városba.

Költő, régenten borostyán koszorúval diszesitettek ünnepélyesen a' költők. Ez a' szokás már a' görögöknél uralkodott, és a' versenyekben használtatott. Innen a' rómaiakhoz is át vitetett. Domitián császár a' capitoliumi játékoknál maga koszorúzott költőket, és szónokokat. — 13-ik század. ezen szokás Olaszhonban megújittatott. Most azonban ezt csak néhány tudományok' egyeteme gyakorolja, a' nélkül, hogy valami megkülönböztetés volna vele egybekötve.

Költés története. A' költés kezdete a' nyelv kezdetével esik öszve, sőt a' nyelv maga is eredetinél fogva bir valami költőivel. Általában az vétetik észre, hogy a' költés megelőzi a' prósát, 's a' népek' szólása eleinte az énekléshez hasonlita, és innét soká énekeltettek a' közönséges előadások, a' törvények, 's az igazgatási rendelések soká versekben adattak elő a' görögöknél 's rómaiaknál. A' költés először a' vallás körül foglalkozott, 's ennek anyjáva lön. David alatt templomi költés lett, Salamon alatt arany korát érte, azután prófétai lön, a' jelen korra haraguvó, 's jövendölve pillantó a' később időbe. A' görög költés kis Ázsiában kezde csirázni, hol Homér és Homeridák emelék főleg a' költést. A' rómaiak' nyelve később mivelteték ki a' költésre. Arany ideje Augustus és Tiberius császár uralkodása alá esik. Majd utóbb a' tudósoktól a' latin nyelv költés' utánozására használtaték egész Európában. De a' nemzetesedés' kifejlődésével mindinkább nemzeti nyelvel cseréltetek föl. Az újabb nyelveken tulajdon költést fejtettek ki a' Provençalok vagy Troubadourok Frankhonban. 11-ik század óta XIV. Lajos alatt arany korát ünneplé szónoki kellemmel 's társalkodási eszmével bővelkedve. 13-ik század óta egy tulajdon természetes költés kezdődék Sziciliában, melly Dante 's Petrarca idejétől Ariosto 's Tassoig virágzott; azután pedig dagályba 's majmolásba fajzott el. A' spanyol költésnek első nyomai 13-ik században vannak, virágzása V. Károly alá esik, de IV. Fülöp alatt hanyatlott. Egy időben, és testvérileg élt a' portugalli.

Az éjszakival igen összeszőt német költés gyakrabban hajta virágokat, 's mindenféle nép' költő idomát fölvette. Az angol és scot költés' eredete a' távol bárd-korban vész el; finomitaték az éjszak-franki által. Az új angol költés Erzsébet királyné' idejére esik. A' scandinávi költés tulajdon színben mutatja a' lovagokat éjszaki jellemmel, midőn a' német hős könyv beviteték Norvégiába. — Ezek a' jelesebb, költésben kitünt népek. — Mi magyarok az alig jeles költők között említtetünk Orosz, Lengyel, Cseh társainkal, 's költésünk virágzásnak most indul.

Königsberg, a) város az Eger vizén, Csehország' loketi (elbogeni) kerületében; b) városka Sziléziának teseni kerületében, az oderán; c) egy a' kóburgi herczegséghez tartozó város, bajorországi tartományoktól környezve; d) hegy, felső Hessenben; e) helység ugyan ottan; f) hegy, Magyarországban (Királyhegy); g) város, Poroszországban a' brandenburgi tartománynak frankfurti kerületében, 5300. lak. 's többféle gyárral; h) hegy, Hannoverában; i) a' Pregel folyón épült város keleti Poroszországnak hasonnevű kórmánykerületében, közel a' balti tenger Frische Haff nevű öbléhez, 68,000. lakossal. Fekvése egyenetlen, építtetése szabálytalan. Legjelesebb része a' városnak az, melly a' Pregelnek szigetében épült, és Kneiphofnak mondatik. Épületei közt megjegyzést érdemlenek: a' Fridrikvár; a' királyi lak, mellyet Ottokár cseh király építtetett a' 13. században, és melly előtt I. Fridriknek bronz-szobra áll; a' székes egyház jeles sírboltal; a' szép király út; az egyetem; pattantyus tár, és a' szép színház. Itt vagyon széke a' poroszországi főelnöknek, a' kórmánynak és fő itélőszéknek; egy kereskedési és tengerészeti egyesület; a' német rend' levéltára; három gymnasium; német gazdasági és orvosi társadalom; csillagvizsgáló; növénykert; 's több tudományos, müvészeti, emberségi intézetek, gyárak, nyerességes kereskedés. Itt született Kant (l. e.); k) l. Uj-bánya.

Königgrätz, k. városa az ugyan azon nevezetű kerületnek, Csehországban, Adlernek az Elbébe befolyásánál. Öt, majd órányira eső külvárosaival együtt 8000. lak. számlál. Van püspöki széke; színháza; két kórháza; theologiai intézete és pap nevelő háza; gymnasiuma; kisdedóvója. A' kerület itt tartja üléseit. Vagyon vára is parancsnoksággal; 2. katonai lakja; fegyvertára; büntető széke; — hasznos üzlekedései, czikória, eczet, szesz-gyárai; sör-főzése; gabna vásárai; zöldség és gyümölcs-termesztése.

Königsaal, mezőváros Beraun vizének a' Moldvába szakadásánál, 1100. lakossal; az előtt zirczi apátság, mellybe II. Venczel temettetett. Van czukor-készitése; vegytani termesztmény gyára. Közel a' Kuchelbad, ásványos fürdő, a' prágaiak mulatója.

Königsstuhl, Poroszhon' alsó rajnai nagyherczegségének kob-

lenczi kórmány kerületében, Rheusz városkához közel eső domb volt, 14. lépcsővel és 7. kőszékkel, egy kilencz oszlopon nyugvó dombor alatt; melly többször használtatott a' német királyok' választásakor, és hol 1338. a' Választó fejedelmek' egyezésök történt. Utoljára is I. Miksa ült itten. Most alig ha négy kő jelenti a' helyet.

Körmöczbánya (Kremnitz), sz. kir. bányaváros, Bars vármegyében, magas hegyeknek közötte, 's egyike Magyarország legrégibb városainak. Lakik benne 6000. ember; kiken kivül a' környékben még egyszer annyian élnek a' bányászatból; többnyire német származékuak, különböző szójárással. Arany és ezüst bányái igen nyereségesek. Vagyon itt pénzverő (a' körmöczi aranyakat itt verik); több kir. épület; K. bánya igazgatóság, és bányászi helyettes itélőszék; 1. bányászi és 2. polgári kórház; arany és ezüst olvasztás; kir. tanodalom; papiros malom; cserépedény- és vitriol-gyár; barom-tenyésztés és kender termesztés.

Körner (Károly, Tódor), jeles német költő; született Dresdában, septemb. 1791. Iskolai pályáját bevégezvén, 1812. Bécsbe ment; itt több egymást követő drámái által, igen jó oldalról ismertette meg magát annyira, hogy nem sokára az udvari szinház darabok' szerzőjévé nevezteték. Itt némelly kisebb irományain, ugy mint: a' grüne Domino, a' Braut, a' Nachtwächter 's a' t. kivül szerkezté némelly nagyobb darabjait is, mellyek noha nélkülözik a' költői szellemet 's a' drámai fontosságot, nagy színpadi hatásuk mindazáltal 's a' nyelv tisztasága bennök tagadhatlan; illyenek: Hedvig 's Zrinyi czimü drámái. A' franczia'knak Oroszországbóli visszavonultokkor, keblét hatalmasan hevité hazája' szabadságának kivivása. Elhagyá tehát ifiu hévvel 's bátor lélekkel kedvező körülményeit, 's a' német sereghez csatlakozott; melly Lüczow vezérlete alatt Boroszlóban összegyült. 1813. august. 26. Gadebuschnál történt ütközetben vitézül harczolván, elesett. Drámái ezen czim alatt jelentek meg: Dramatische Beiträge in 3 Theilen. Wien, 1819. Minden munkái pedig kiadatának Streckfusz által, egy kötetben, Berlinben 1834.

Körös (a' fehér, fekete és sebes) három folyó, melly Erdélyből folyását Békés vármegyében egyesiti, és Csongrádban a' Tiszába ömlik.

Körösbogár, zöld, aranyszinü hosszas bogár faj, melly kellemetlen, undoritó 's bódító szaga, valamint az égető íze által is jeleskedik. Leggyakrabban a' körösfán találtatik, honnan is vette nevét. Legkönnyebben eczet, vagy kén-gőz által öletik meg, miután kiszárittatván, eltétetik. A' körös bogár-por a' leghathatósabb izgató szerek közé számittatik. Külsőkép a' bőrre alkalmaztatva, égetést és verességet, végre pedig hólyagot húz. Belsőkép csak kissé nagyobb adagban is, előbb gyomor és bel égetést, végre pedig gyuladást és fenés állapotot hoz elő, azért is mind belső, mind külső használata nagy vigyázatot kiván.

Körös vármegye, Horvátország' három vármegyeinek egyike, Zágráb, Varasd, Zala, Somogy vármegyék és a' szentgyörgyi 's kőrösi őrezredek közt. Három össze nem függő részből áll. Általában hegyes vidék. A' Dráva mossa éjszaki határát, 's ezen táj lapályos és elég termékeny. Egyéb vizei: a' Glagovnicza, Lónya, Csaszma. — Hegyeiben néhol kőszénre akadhatni. Terjedelme 32. négyszegü mföld., két szabad királyi várossal (Kőrös és Kaproncza); 3. mezővárossal; 266. faluval 's 4. pusztával. Ezekben összesen 68,000. ember lakik.

Köszvény (arthritis), azon nyavalyás állapotja az emberi testnek, melly az izek' fájdalmas gyuladásában, 's néha idült hideg dagokban, mellyek könnyen köszvényes csomókká, vagy meszes föld anyagok' lerakodása által kőképzésekké fejlődnek ki, alapszik. A' nyavalya azonban olly különbféle alakban tűnik elő, hogy annak jelenlétét csak a' minden környülállásokra figyelmes orvos képes meghatározni. Legkönnyebben 's leggyakrabban cseréltetik fel ezen nyavalya a' külkórral (Rheumatismus), mellytől azonban lényegesen különbözik; a' mennyiben ez minden életkorban meghülés által támadhat, honnan is csak külsőlegi 's helybeli nyavalya; midőn ellenben a' köszvény majd nem kizárólag a' férfi kor' betegsége, melly az életmivezet' belsejében támad, 's a' természet munkálódása által a' test külrészein, csak mint nyavalyás tünet, mutatkozik. A' nyavalya legközelebbi oka: a' gyenge emésztés 's hiányos tápkészités, mellynek következtében az állati nedvek megváltozván, a' megsürüdésre, 's a' földes anyagok kiválasztásával, köszvényes csomók 's belső kő-képzések lerakodására hajlandók lesznek. A' köszvény kifejlődését leginkább előmozditják: az ételben 's italban való torkosság, a' henye élet; (honnan is a' gazdagok betegségök), kivált savanyu borral való visszaélés; az igen tápláló, kövér és fűszerezett étkek, valamint a' hideg és nedves levegő 's a' t. Orvoslása ezen nyavalyának a' betegség' különbféle természetéhez képest nagyon is különböző.

Kővárvidéke, Erdélytől Magyarországhoz visszakapcsolt részeknek egyike. Fekszik Marmaros, Szathmár, Közép-Szolnok és Belső-Szolnok közt. Egykor Közép-Szolnokhoz tartozott. Ezen vidék igen hegyes. Lakosai barom-tenyésztést, szén-égetést és banyászatot űznek. A' Szamos mossa déli és nyugoti határát. Eloszlik 4. kerületre. Van benne egy mezőváros (Kapnikbánya), és 92. falu. A' megye gyülései Nagy-Somkúton tartatnak. — Sáros-Berkesz mellett vannak Kővár' omladéki, melly e' vidéknek kölcsönzé nevét.

Kövend, falu és gyülhelye Aranyszéknek, Erdélyben, a' székelyföld' elkülönözött részében. Fekszik t. i. Aranyosszék, Torda és Alsó-Fehér magyar vármegyék közt. Délfelé a' Maros, kelet és éjszak felé az Aranyos mossa. Erdélyország minden megyéi közt legkissebb. Földje

gabonát, gyümölcsöt és bort bőven terem. Van benne egy mezőváros Felvincz, hol a' szék' igazgató hivatala tartózkodik és 21. falu, ezek közt van: Hidas, mellynek szomszédságában vagyon a' régi Székelyvárnak omladéka, Székelykő nevű hegyen

Közép amerikai szövetség vagy Guatemala, 10,000. négyszegü mföld. 2,000,000. lak. Ezen állodalom a' közép amerikai szorulatban vagyon helyezve, és 1825. óta e' tartományokból áll: Guatemala (mellyben vagyon az egész uniónak fő városa Guatemala (l. ezt); San-Salvador; Nicaragua; Costarica; és Honduras. — A' Cordillerák rajta végig huzódnak, és délnyugoton több vulkánt képeznek, millyenek: a' Barua, Papagayo, Mombacso 's a' t. A' lapos partokon a' melegség csak nem türhetetlen. Nagyobb folyója nincs. A' Chamaluson, Xaguo, Uj-Segoria és a' közepén lévő Nikaragua tónak kifolyása a' San-Suan, a' mexicói öbölbe folynak. Ezen tavat ujabb időben mind a' két részről tengerrel összekapcsolni szándékoznak. Földje a' völgyekben és lapályokon igen termékeny. Gazdag ásványai még nem igen kerestetnek ki. Növényei közől a' kakao, indigo, kosenilla, festő és asztalos fái kivitelre használtatnak, de még van ezen kivül sok balzsam — mézga — 's orvosi növény az erdőkben; pamutfák; méznád; 's egy más 166. lábnyi hosszu neme a' nádnak, dohány, rizs, kukoricza, vanilia, bors, ananász, pizang 's egyéb déli gyümölcsök. — Állatai közt említésre méltó: a' délamerikai tapir, zacskós, medve, és egy faja a' biborcsigának. A' barom-tenyésztés igen üzetik. Lakosai európaiak és kreolok, (4,000,000.), indiánok (800,000.) és meszticzek (800,000.). Ezeken kivül a' moszkitok Hondurábau függetlenül élnek. A' rabszolgaság számüzve van. A' törvényhozó hatalom a' tanács által kezeltetik, melly egy elnökből és 10. tanácsnokból áll; és a' képviselők' kamarája által. — A' végre hajtó hatalmat egy a' polgároktól négy évre választott elnök gyakorolja. — Fő városán kivül, még jelesbek ezek: Ó Guatemala, San-Salvador, Leon, Granada, Nicaragua, Cartago, San-Jose, Uj-vallodolid, Chiquimula.

Közép-Szólnok vármegye, Erdélytől Magyarországhoz visszakapcsolt megyéknek egyike, Szathmár és Bihar vármegyék' határában. Jobbadán hegyek lepik el. Fa, gabona és barom teszi termesztményeit. A' Szamos mossa keleti határát. Ezen vármegye Krasznával teszi a' Szilágyságot, melly elég jó boráról ismeretes. Négy kerülete 2. mezővárost, 144. falut, és 3. pusztát számlál. — A' vármegye' Székhelye Ziláh, mezőváros saját tanácscsal. — Tásnad mezőváros, mellynek előbbi népessége nagyon csökkent. Bor-termesztés fő élelem szere. Hadád, falu a' Vesselényiek' nemzetségi lakával. — Szilágy-cseh, hegyvárral, melly Hollós Mátyás király' anyjának és bátyjának Szilágyi Mihálnak nemzetségi lakja volt. Zsibó, falu a' Vesselényiek' birtokában.

Krakó (Krakau), szabad köztársaság orosz, ausztria, és porosz védelem alatt. Fekszik Galliczia, Szilézia és Lengyelország között. Területe 20 1/2 négyszegü mföld. 118,000. lak. — Maga a' város: Krakó a' Vizla bal partján épült; a' folyón túli egykori külváros Podgorcze már Gallicziához tartozik. E' város hajdan Lengyelország' fő 's koronázási városa volt. 1795. ausztria' birtokába; 1809. a' varsói herczegséghez jutott; a' bécsi congressusban független statusnak nyilvánittatott, 20 1/2 négyszegü mföldnyi birtokával együtt. Lakosainak száma 30,000-re rúg, kik között 6000. zsidó van. Sok nagyszerü épületei még mutatják egykori fényét; de utczái szabálytalanok és piszkosak. Jelesebb épületei: a' székes egyház, sz. Szaniszló és több lengyel király sirboltjával, valamint Kosciusko és Poniatovszkyéval is; a' szép püspöki lak, lengyel történeti képeivel, az egyetem, növénykert, csillagvizsgáló és könyvtár 's a' t. Kereskedése virágzó. A' városon kivül van a' Kosciusko' emléke egy dombon.

Krassó vármegye, magyarországi Bánátban. Erdély határán fekvő, hegyes, és majd 109. négyszegü mföldet 190,000. embert számláló megye. A' Maros, Temes, Karas, Berzava és Béga folyók áztatják földjét. Hegyei arany, ezüst, vas, ón 's t. ef. bővelkednek. Gabna elég terem, de kivált a' kukoriczát nagyon kedveli népsége. Gyümölcsöt is termeszt, de a' szilvát legjobban, az ebből készülhető pálinkáért. Bor is bőven terem. Marhája szép, mert legelője jó. — A' lakosok jobbadán oláhok, és kevés rácz 's német; legkevesebb a' magyar. — Van e' megyében 12. mezőváros, és 219. falu. — Nevezetesb helyei: a) Lugos (l. ezt); b) Dognácska mváros 2000. lak. bányász-törvényszékkel, réz, ólom, czin, arany, 's ezüst bányákkal és márvány vágással; c) Oravicza, Csiklova, Szászka 's a' t.

Krasznahorka, az Uhorna hegyen, szép domborudad kősziklán épült várnak maradványai, Gömörben; a' hol egykor (1530. táján) Zápolya János, azután (1704.) Rákóczy Ferencz pénzt verettek. A' vár alljához közel kéneső és czinóber ásatik.

Kraszna vármegye, Erdélytől Magyarországhoz visszakapcsolt megye, Bihar keleti oldalán. Földje hegyes. Lakosai fával kereskednek és barmokat tartanak. A' kraszna vize hasitja keresztül. El vagyon e' megye osztva 4. kerületre; mellyekben 3. mváros, 67. falu; és 5. puszta számláltatik. — Krasza mváros, mellytől a' vármegye nevét vette, valahai jólétét a' mult századi zavarokban elvesztette. Szilágy-Somlyó, meglehetős mváros, a' Bánffyak' kastélyával, mellyben egy katona élet-tár vagyon, só-hivatallal és a' vármegye praetoriumával. Savanyu-viz forrása, szem 's fogfájás ellen használtatik. — Bogdánháza, falu, hol arany 's ezüst ásvány találtatik.

Kretinusok. Igy neveztetnek azon Wallis tartomány' völgyeiben, Schweizban és Savoyában legszámosabban létező emberek, kik testök törpesége, elméjök gyöngesége, fejök idomtalansága, szemök veressége és nagy, néha egész mellig lecsüggő golyvájok által, a' többi emberektől magokat nagyon megkülönböztetik. Kretinismus' eredetét a' mély és egészségtelen völgyeknek, nem különben ezen emberek tisztátalanságának tulajdonitják. Kiirtható leginkább az által lenne, ha hogy ezen emberek más fenntebbi tájakra tétetnének által, és ha az egymás közötti szaporodás meggátoltatnék.

Krim (Crimea), egy a' déli Oroszországban lévő tauriai helytartósághoz tartozó félszigete a' fekete tengernek; máskép Tauriának is neveztetik. Régi neve Chersonesus Taurica volt. (l. Tauria.)

Krisztina, svéd királyné, Gusztav Adolf 's a' tudományok iránti jó izlésről hires Mária Eleonóra, brandeburgi herczeg asszony' leányja. Született 1626. dec. 9. Gusztáv, ki Krisztinában látá királyi székének egyedüli gyámolát, legnagyobb gondot fordita ennek neveltetésére. Atyja' halála után (1632.) az ország' Rendjei a' hat éves Krisztina királyné mellé a' korona öt legfelsőbb tisztjeit adák, 's ezekre bizák egyszersmind a' kórmány vitelt is. Krisztina nevelése Gusztáv terve szerint folytattatott, ki is ritka tehetséggel ellátva, igen jelesen halladt elő; lemondván kora' gyönyöreiről is, hogy egyedül a' tudományoknak szentelhesse magát. Oxenstierna kanczellárt, mind atyját, tisztelte, 's ettől tanulta az országlás' módját. Csak hamar olly érett észt mutatott az ország tanácsban, hogy gyámjait bámulásra gerjeszté. 1644. kezde maga országolni. A' munkában nagy könnyüség 's rendithetlen szilárdság jelelék első lépteit. 1644-ben fejezé be a' dánokkal kezdett háborút, 1645-ben a' broemsebroi egyezés által több tartományokat nyert. A' kereskedést bölcs törvények által előmozditá, 's a' tudományos intézeteket tökéletesité. De, midőn 1650-ben királyi czim alatt magát megkoronáztatta, igen szembetünőleg megváltozott, úgy hogy panaszt 's zúgolódást szült. Ekkor kinyilatkoztatta a' királyné, hogy a' kórmányt le akarja tenni. Ezt igen ellenzették a' Gusztáv Adolf emlékét tisztelő öreg ministerek. Most nagyobb szilárdsággal foga újra a' kórmányhoz, 's tudományokkal foglalkozott. 1654-ben kora 29-ik évében újra öszvegyűjté az ország Rendjeit Upsalába, 's letevé jelenlétökben a' királyi méltóság' jeleit, hogy azokat rokona, Károly Gusztáv, királyi herczeg vegye át. Ezután Danian 's Németországon keresztül, Brüsselbe utazott, Innsbruckban, nyilvánossan katholikussá lön, innen pedig Rómába ment, hol VII-ik Sándor pápa által megbérmáltatott, 's Alessandra nevet tön előbbi neve elébe. 1656. Frankhonba utazott. 1658. Rómába tért vissza; Károly Gusztáv halála után pedig 1660. Svecziába, hol azt nyilatkoztatá ki, hogy, mivel a' korona-

örökös ég fiatal, számot tart a' királyi székre, ha amaz megtalálna halni. De ez rosz néven véteték, 's egy ünnepélyesen lemondó levél aláírására kényteték. Több más kelemetlenségek miatt elhagyá Stokholmot. 1666. másodszor tért vissza Svecziába; de halván, hogy isteni tisztelete' nyilvános gyakorlását még nem engedik neki, megfordult, 's Hamburgba ment. Végső napjait Rómába tölté. Megholt 1689. Tetemei szent Péter templomába tétettek le, 's a' pápa hosszú föliratú emlék oszlopot emeltete neki. Nehány kis munkát hagya hátra. Könyvtárát VIII ik Sándor pápa vevé meg. A' képeket 's régiségeket Odescalchi, XI ik Incze unoka öcscse. 1722. a' képek egy részét a' franczia uralkodó herczeg vásárlá meg 90,000. scudin.

Kopernicus Miklós, született Thornban, 1473. februar. 19. Elvégezvén Thornban iskolait, Krakauban ment, az orvosi tudományok' halgatása végett, mellyekből is doctori rangra emelteték. Ekkor egyszersmind a' mathematikát 's a' csillagászatot tanulta. Peurbach és Regiomontón Európában a' csillagászat' hellyreállitóinak nevei felgerjeszték csodálkozását, 's ezeknek dicsősége hason iparra serkenté őt. Kora 23-ik évében Olaszországba ment, hol a' müvészetek, 's tudományok virágozni kezdettek, a' bizanti császárság ledöntése után. Bolognában Dominicus Mariánál halgatta a' csillagászatot, kinek megbizottja is lön. 1500-ban Rómában a' mathematikát tanitá, 's pedig teljes megelégedéssel. Innen hazájába tért vissza. Itt egyenes 's hathatós lelke és értelme a' természet' legfelségesebb tárgyainak egyikére irányzá figyelmét. Kétségbe hozá ő, hogy az égi testek' mozgásai olly zavartak 's szövevényesek volnának, mint Ptolemaeus' világ rendje tanitja, mert a' természet egyszerű törvényeket követ. Igy ő további gondolkozásra serkenteték. Végre K. azt tartá, hogy a' nap a' földnek közép pontja, 's hogy a' föld szintolly planéta, mint Mars 's Venus; 's hogy minden planéták következő rendszerrel forognak a' nap körül: Mercur 87., Venus 224., a' Föld 365. nap alatt, Mars egy év 's 821. nap alatt, Jupiter 11., 's Saturnus 29. év alatt. Midőn azután utjaikat kijelelé, úgy talalá, hogy, bár milly egyszerűk volnának e' körök, még is minden égi mozgásokat tökéletesen felvilágositnak, 's a' látszató vesztegállás, 's visszamenés a' föld 's planéták' egy időbéli mozgásából származik szükségkép. Ekkép találtatott föl az igaz rendszer. Megholt 1543. junius 11. kora 71-ik évében. Felséges tiszta jelleme legszebb fénybe tünik fel azon irásban, mellyel munkáját a' pápának küldi. Sierakowszky gróf Kop. a' krakaui sz. Anna templomban méltó emléket álita, e' felirással: Sta Sol, ne moveare. Halhatatlan munkáján kivül: De orbium coelestium revolutionibus lib. VI., birunk még egy illy czimüt: Astronomia instaurata hat könyvben, de lateribus et angulis triangulorum.

Krisztus, üdvözitőnk' mellékneve, mellyet ő méltóságának jeléül viselt: mert Krisztus annyit tesz mint megkenetett 's messiás, valamint Jézus (l. ezt) üdvözitőnek is neveztetik.

Kronstadt, 40,000. embert magában tartó város, a' Pétervár előtti Retuszári vagy Kotlin osztrov nevű keskeny szigetkében; oroszországnak legjelesb hadi réve, mellyet Nagy Péter 1710. készittetett. Különbféle hadi tárai 's műhelyei, erőssége, katonai intézetei, kivált hadi hajózásra nézve, világtorony, nagy konyha a' rév minden hajóira, 's egyéb jelességek teszik nevezetesé e' várost.

Kronstadt vagy Brassó vidéke. (Barczaság, Burzenland, Barcia), a' szász földnek egyik kerülete, Erdélyben; melly eredetileg a' német lovagrend által kapta gyarmatjait, melly rendet II-ik András hivta be 1211 ben. De midőn e' rend itt függetlenség után vágynék, a' király ismét visszavette szabaditékait, mire amaz Erdélyt elhagyván, Poroszhonba költözött. Fekszik pedig e' vidék felső Fehér vármegye, Háromszék, Oláhország és Fogaras föld között. Oláhországtól igen magas hegyek választják el; többi része jobbadán elég magas sikságból áll. A' földmivelés, kender termesztés, méhtartás, de kivált a' kereskedés virágzó. Folyói: az Olt, Barcza, Törcs. Elosztatik szabad helységekre és Brassó város jobbágy falvaira. E' városon kivül (l. ezt) van 4. mezőváros u. m. Földvár (Marienburg), egy régi várnak omladékival; — Rosnyó (Rosenau), fellegvárral, hol egy 76'-nyi mély kút vagyon; Prásmár (Tartlau), megerősitett kereszt idomban épült igen régi egyházzal; — Fekete halom (Zeiden), mellynek lakosai pamut-, vászonszövéssel foglalkoznak; e' mellett is van egy régi vár. — Van még ezen kivül 25. falu, mellyek közt nevezetesbek: Höltövény (Helsdorf), Törcsvár, átjárással Oláhországba; ennek 6700. lakosai, az úgy nevezett galyibások, elszórva tanyáznak a' hegyekben. Van itt egy harminczad és veszteglő. — A' fő átjárás pedig a' tömösi, hol hasonlókép egy harminczad és veszteglő vagyon. — Az úgy nevezett Hétfalvak jól birják magokat és gyapjuval kereskednek. Ezek pedig: Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszufalu, Tatrang, Purkerecz és Zajzon. — Zernest nagy falu, hasonnevű hegység' alljan, hol 1690-ben az egyesült ausztriai és erdélyi csapatok, a' hegységen váratlanul átrohanó törökök és Tököly által megverettek.

Kronstadt vagy Kruhnen, Krünne; magyar. Brassó, sz. kir. város Erdélyben; a' szászok földjén, és fő városa a' róla nevezett vidéknek, vagy is a' Barczaságnak (Burzenland). Áll pedig belső körül falazott városból és 3. külvárosból, mellyekben összesen 26,000. ember lakik, 's ezek szászok, magyarok, bolgárok, oláhok 's a' t. A' szász egyház (Erdélyben a' szászok alatt közönségesen lutheránusokat is értenek) a' legszebb góth-mű Erdélyben. Különben is csinos város Brassó; több kü-

lönbféle templommal ékeskedik; bir tanodalom és könyvtárral; kath. görög és oláh iskolával; katona növendék-házzal; 2. kór-, 1. fék- 's dolog-házzal; Erdélyben a' legrégibb könyvnyomóval, papir-malom, vörös réz-hámor, számos malmokkal; sok posztó és zsinór készitéssel, üveggyártással; rázs-, vászon- 's pamut-szövéssel. B. Erdélyben legelső ipar 's kereskedő városa; kivált barom és bőr igen kel. Két nagy vására van; és egy szabaditékos görög ausztriai kereskedő társasága. Közel a' fellegvárban katonaság van.

Krumpli (burgonya, pityóka, földialma, csucsorka), öt himes, egy anyás amérikai növény, honnan 1586-ban Drake Ferencz, vagy mások szerint 1585 ben Raleigh Walter által Angliába hozatott. Innen Franciaországba viteték, hol 1616. mint nagy ritkaság a' királyi asztalra adaték. Némethonban, úgy nálunk is, csak 17-dik század óta lett ismeretes, azonban, mostani kiterjedésében csak a' 18-dik század óta miveltetik, szára, levele, virága és bogyói valamennyire bódító erővel birnak, de a' gyökön találtató gumók ártatlanok, lisztes és czukros táp-anyagot foglalván magokban. Nagy haszonnal termesztetik leginkább a' terméketlen népesebb vidékeken; mert mind étkek' készitésére, mind pedig kenyérsütésre forditathatik, nem különben a' szarvas marháknak és sertéseknek is jó taplálékot ad. A' czélirányos ültetés által sokat meglehet takaritni, mert arra, hogy növényt idézzünk elő, elegendő volna, a' gumók felületén található rügyeknek (mert csak ezek rejtik magokban a' jövendő növény csiráját, korántsem pedig a' husos test), kimetzésök és elültetésök; sőt magából a' bogyó apró magvaiból is termeszthetni növényt, mellynek gumói azonban nagyon aprók szoktak lenni.

Kúba, nyugot-indiában az Antilla-szigetek' legnagyobbika 2040. négyszegü mföld. 1,000,000. lakossal, kiknek fele rabszolgák. Földje nagy részben hegyes, a' sok pataktól jól megáztatva, nyugoton legtermékenyebb. Dohány, kávé, nádméz, ökörbőr és viasz teszi legkelőbb termékeit. Biztos révei igen előmozditják szabad kereskedését. A' rabszolga kereskedés nem válik becsületére. A' sziget a' spanyolok birtoka, és egy fő kapitányságot képezvén, két kórmánykerületre oszlik. Columbus e' szigetet népesen találta; de a' spanyolok embertelensége, rabszolgaság és himlő által, az ősnép már a' 16-dik században kiveszett. A' két kerületnek fő városai: Havanna és Santjágo de Kuba; egyébb városok: Villa del Principe, San Carlos de Matanzas, Baracoa, Guanavocoa, San Salvador del Bayamo. — A' hozzája tartozó kis szigetek közt van Pinosz.

Kuffner (Kristóf), a' titkos status tanácsnál titoknok; született Bécsben 1780. Fiatalságában esztendőnként nehány hónapot Bertholdsdorf nevü mezővárosban töltött. Ezen szép hegyes tájéknak magányossága, egy régi, valószinüleg a' veres barátok' épületének omla-

déki, a' diák 's német classikusok' szorgos olvasása ébreszték benne a' költészet iránti szeretetet. Mint 13. éves tette költészetben az első próbát. Ezen hajlamát mind inkább ápolgaták a' számos híres művészek, kik atyja házát gyakrabban látogaták. Hofstäter nagybátyja olvasgatá vele a' diák classikusokat. Festők, képfaragók, tudósok, költők, zenészek valának járatosak Kuffner' házához. Vraniczky Antal az éneklésben 's hegedüjátszásban ada neki oktatást; Mozart 's Haydn is gyakori vendégei voltak. Haydn szinte akará az ifiu Kuffnert fia gyanánt felfogadni. Később őt megkéré Haydn, irna neki versezetet a' négy utólsó dolgokról; két czikket a' halálról 's utólsó itéletről. Felolvasá neki Kuffner, 's milly öröm lehete az reá nézve, midőn a' bánkodó bűnösökről szóló karnak olvasásakor, a' tisztes ősznek szemeiből könyczseppeket láta hullani. Fájdalom! Haydn megholt a' nélkül, hogy csak ezen munkához kezdett volna is! — Kuffnernek a' jogtudományokra kellett volna magát szentelni; de ő már 1803. a' cs. kir. udvari haditanácsnál szolgálatba lépett. — Mint iró regényekkel kezdé irói pályáját. A' két elsőt: »a' szerelmes a' koporsóban, vagy a' hang a' sirból» 's »a' kövéreknek és soványoknak egyesülete» még igen fiatal korában irá, 's ámbár még éretlen ész' szülemények valának, még is nagy tetszést nyerének. Ezután már valami tökéletesebbel lépett napfényre, ugy mint: Plautus forditása, a' római szinház fölötti értekezéssel, 5. kötet. Bécs 1806. A' bel 's külország minden birálgató ujságiban nagy dicsérettel emlitetett. — Költemények. Pest 1818. — Életképek. Bécs 1824. — Sétálás a' történetek tömkelegében, levelekben, 4. rész. 1826. — Sämmtliche Erzählungen. Bécs 1825. — Dramaticus munkái: a' leánykérők, Catilina, Tarpeja, Bellizár 's a't. 1825. — Mithologia. Bécs 1829. Az emberiség tudományinak könyvtára 13. kötet 1823. — Szindarabjai a' szinpadon igen kedvező benyomást tettek. Beethovennek többszöri kérelmére irta Kuffner »Sault» az első czikk, melly néki igen tetszett, már kezében volt, 's már a' hangászatrai szerkeztésről gondolkodott Beethoven, midőn őt véletlenül a' kegyetlen halál az elők' számából kiragadá. — Kuffner legjelesebb munkája: Artemidor rómában, 6. kötet; melly munka olly felvilágositást ad Róma 's a' rómaiakról, mint az ifiu Anacharsis' utazása Görögországról 's a' görögökről. Ezen munka valóban sok fáradságába kerülhetett a' derék férfiunak, 's holland nyelvre is lefordittatott már. Kuffnernek több más költeményei 's elbeszélései is vannak, zsebkönyvekben 's folyóiratokban elszórva, valamint több még be nem végzett munkái is iróasztalfiókjában.

Kulpa (Colapis), folyó Horvátországban, melly a' juli havasokból eredvén, előbb Horvátországot Illirországtól, azután a' Horvát őrvidéket a' horvát bánságtól elválasztván, Sziszeknél Szávába ömlik.

Kundinamarka, Kolumbiában, az uj granadai állodalomban, egy

megyének neve; hajdan pedig, mielőtt Amerika fölfedeztetett, egyike volt azon statusoknak, mellyek egyedül emelkedtek ki a' vadságból, és a' mivelődés' elég magas fokára értek. — E' három status t. i. volt: Kuszkó Péruban; Kundinamarka Kolumbiában; és Anahuak Mexikóban.

Kurdistan, a) egy az ázsiai Törökországhoz számított, szabadon választott főnökök alatt álló tartomány, Perzsia mellett. Lakosai Kurdok, kik bolygó csapatokban élnek. Városok: Szulejmánje 15,000. lak., széke egy Kurd Bassának; — Kerkuk 10,000. lak., Naffa forrásokkal; — b) Perzsiának tartománya, az előbbi mellett, termékeny völgyekkel 's szép legelőkkel. Városai: Kermánsa, Kandavar.

Kurili szigetek, ezek a' kamcsatkai félszigettől a' japáni szigetekig vannak elsorozva, összesen 25. mellyek 145. négyszegü mértföldet tesznek, egynehány ezer emberrel. Igen vulkánosok, valamint az amerika felé vonuló Alenti szigetek is. (480. négyszegü mföld. 6000. lak.) Mind ezek, mind amazokból huszonegy az orosz birodalomhoz tartozik; négy pedig Japánhoz. Urupban orosz gyarmat vagyon, prémes vadak' vadászására.

Kurland, orosz kórmány kerület, a' balti tenger mellett, 473. négyszegü mföld. 400,000. lak. Földje kövér; tava több háromszáznál; 24. négyszegü mföld. posványsága. Lakosai: kúrok, lettek, livek; a' városokban németek és lengyelek. A' 13-dik században ezen tartomány a' kard és német lovagoktól elfoglaltatott; 1561-ben herczegség volt lengyel felsőség alatt; 1795-ben Oroszországhoz jött. Fővárosa Mietau.

Kuszkó (Cusco), Peruban; hajdan az Inkák' széke, most város a' róla nevezett megyében. Még látni a' nevezetes várt, melly kőszirtből vagyon vágva. Az egykori naptemploma most kolostor. Némelly gyárai, kivált hímvarrásai, teszik most nevezetesé e' várost.

Küküllő vármegye, Erdélyben, Torda, alsó és felső Fehér vármegyével, Medgyes, Segesvár, Udvarhely és Maros-Vásárhely székekkel határos, és igen termékeny földel bír. A' Maros és a' két Küküllő öntözi. Elosztatik 6. kerületre, 1. királyi, és 1. mezővárossal, 's 116. faluval. A' vármegye széke Dicső-Sz. Márton faluban vagyon.

Küküllő vár, mezőváros a' kis küküllő' partján; urasági lakkal és kertel; baromtartással és ménessel. — Ebesfalva vagy Erzsébetváros, sz. kir. város a' nagy Küküllőn 2300. lak. (kik többnyire örmények) jó keresettel. Van szép szentegyháza és Mechitarista kolostora. Az itten lévő Apaffyak' vára igen omladozik. — Bolkács és Zsitve, két szász falu, mellyeknek fele Küküllőhöz, fele pedig Szeben székhez tartozik. E' két falu Kardjoggal (jus gladii) bír. A' bolkácsi vásárok és asztali borok nevezetességet nyertek. — Radnót, nagy magyar falu a' Maroson I. Rákóczy' várával, Erdélyországnak épen közepette.

L.

L, az a-b-c 12-ik betüje. Diákban megrövidítés jeléül is használtatik L., 's akkor Lucius-t, Licentiatus-t, vagy Libra-t teszen. Magyarban a' nyelvbetük közé tartozik. Sokszor y-al öszvetéve (ly) használtatik.

Laborcz, ungvári Kapitány volt, eldődeinknek Magyarországba jöttekor Almus' idejében. Látván L., hogy a' várat meg nem tarthatja, abból kiszökött; mit a' magyarok észrevevén, utána iramlanak, őt elfogják, és egy folyó mellett, melly e' Kapitány' nevétől ma is Laborcznak vag ǂ Laborczának neveztetik, fölakasztották.

Labrador, nagy félsziget éjszaki Amerikában, Hudson öble 's útja közt, mintegy 20,000. négyszegü mföld. — Délfelé alsó Kanadával határos. Csak martjai ismertetnek. Általában sziklák, morotvák, vizállások és havak lepik földjét: egyedül déli részében terem nyomoru jegenye, fenyü, nyir 's fűzfa és kevés fü. Az állatok ollyanok, mint az indiánok' földjén. Nevezetes még a' labrador-kő. — A' lakosok éjszak 's kelet felé eszkimók, dél 's nyugot felé pedig eszkopik indiánok. Az angolok a' partokon prémmel kereskedők és halász gyarmatokat állitottak, mellyeknél fogva ezen vidéket magokénak tartják, és a' newfoundlandi kórmánynak rendelték alája. Nainban (230. lak.) vagyon a' herrnhutereknek egyházuk 's iskolájuk. Okkak a' 66-ik fok alatt, 1776. allapítva; most 400. lak. számlál.

Laconia (r. geogr.), a' Peloponnesus' déli részén tartomány volt, melly három hegyfokkal, u. m. Malea (S. Angelo), Onugmathos (Cervi), és Taenarion (Matapan) nevüekkel nyúlt a' tengerbe. A' Taygetus hegység (Mainotes) futja által nyugoti részét. Az Eurotas volt legnagyobb folyója. Városai közt a' híres Sparta (most Miszitra), Amiclae (Vordonia), Sciros, Sellasia. Az eleutherolacones, kik a' partvidéken laktanak, Augustustól nyerték szabadságukat, 's ezektől származnak a' mi is szabad mainotok. De azok közül a' Helos városiak gyakran meggyőzettek a' spartaiak által, és rabszolgákká tétettek, honnan a' nyilványos rabszolgák közönségesen heloteseknek neveztettek. (l. Sparta.)

Lactantius (Lucius Caelius Firmianus), római egyházban híres mint szónok, tanító 's iró. Élt nagy Konstantin' idejében. Arnobius' tanítványa vala 's ékesszólás' tanítója Nikodemiában, megholt 325. körül. Tiszta 's ékes irásmódja miatt keresztény Cicerónak neveztetik. Irományai közül főleg nevezetes három könyve, e' czim alatt »Instructiones divinae.»

Laczk, Laczkfi, vagy Laczkovics (István), fő lovászmester, erdélyi vajda 's sopron és vas megyék' fő ispánja vala, I. Károly és I. Lajos' idejében, a' híres Apor László erdélyi vajda' fia. Nevét (Laczk v. Laczkfy) atyja' keresztnevéről kapta. Laczkot küldötte I. Károly Uros serviai pártos herczeg ellen, midőn Serviát Obona vizéig földulta. L. Urost engedelmességre hozta, 's Mecedoniának nagy részét Károly' hatalmába keritette. 1348. I. Lajossal, ki András' haláláért boszút állani sietett, Olaszországba ment. Laczkra bizta Lajos a' durazzói Károlyt, kit Lajos megöletett, azután a' nápolyi dolgok' elintézését, maga Lajos visszajövén Magyarországba. Joanna, a' meggyilkolt András' özvegye, tarenti Lajoshoz menvén férjhez, ez Nápoly vidékén Laczkot megtámadja. L. az ellen részt vitézül fogadja, szerencsésen visszaveri, sok nápolyi nemest leöl, sokat elfog, 's a' prédát katonái közt fölosztja. Kevéssel ezután Joanna seregének kapitányát, Vernert, embereivel (500.) együtt elfogja. Másod izben ismét megtámadták az olaszok Laczkot, Nápoly városánál, Joanna' férjének vezérlete alatt; de ekkor sem valának szerencsésbek az olaszok. Laczk ismét győzött. Akár merre ment, mindenütt hódoltak fegyverének, 's ő rettenthetlen álla. Azonban a' sok fáradság miatt Laczk' vitézei is elgyengülének, mit ez észre vévén, azonnal tudósitá Lajost 's tőle segitséget kért. Lajos még azon esztendőben (1350.) Olaszországban termett, 's erejét Laczkéval egyesitvén, ismét sok hódításokat tön. Azonban nem tudni miért, Lajos hirtelen megváltozott Laczk iránti bizodalmában, 's helyébe Kont Miklóst nevezé fő vezérének Aversa város alatt. De 1353. ismét Lajosnak kegyében volt Laczk, mi onnét kitetszik, mivel neki fáradságaiért Csák és Simontornyát, Battyánt és egyéb donatiokat ajándékozott (l. Apor).

Laczk (András), az előbbi Laczk' vére, erdélyi vajda, fő ispán, 's a' tatárok ellen magyarok' vezére, I. Lajos idejében. András kiséré Lajost második utjában Olaszországba, 's hogy ez iránta nagy bizodalommal viseltetett, onnét kitetszik, mivel őt Lajos — visszatértekor — az Olaszországban maradt hadi seregének fő vezérévé, 's az ország' minden dolgainak igazgatójává tette. Meg is felett a' várokozásnak András, mert valahányszor az ellenféllel megütközött, mindannyiszor győzedelmeskedett; sőt utoljára annyira megtöré ellenfelének erejét, hogy az Laczk előtt magát mutogatni sem meré, mindaddig, mig 1352. VI. Ke-

lemen pápa' közbenjárására Lajos az olaszokkal békét kötött, 's Andrást Magyarországba vissza híta. Szerencséjére Erdélynek; mert épen ez időben kezdék a' tatárok Erdélyt veszélylyel fenyegetni. Lajos ezek ellen is Andrást küldötte. Nyilként sietett hazája' védelmére, a' duló ellent megtámadta 's megverte; vezérét Atlamost elfogta 's megölte, a' többi foglyot Visegrádra küldötte, a' megmaradtakat pedig mindenektől megfosztván, elszélesztette. Ezután Kazimir lengyel király' segitségére küldötte őt Lajos ismét a' tatárok ellen, ekkor is győzött András, vezéröket, Keistut, elfogta 's nagy martalékkal tért vissza Erdélybe.

Laczk (Miklós), András' vére, 's Zemplén vmegye fő ispánja, I. Lajos király alatt. Ez is elkiséré Lajost Olaszországba, 1350., hogy nemzetségének eddig aratott dicsőségét ő is öregbitse. Leginkább Bologna városánal tüntette ki hős tetteit Miklós. Ugyan is a' kegyetlenségéről hires Bernabon, Majland' ura, a' pápa birtokait kezdé erőszakkal csipkedni, 's azokat lassanként hatalmába keriteni. Lajos János nevü kalocsai prépost által megintette Bernabont, hogy Bologna városának ostromával hagyna föl. Meg is igérte Bernabon, hogy seregét Bolognától visszahivatja; szavát mindazáltal meg nem tartotta. Lajos tehát Miklóst küldötte 1360. Bernabon ellen. Sok várat és várost vissza foglalt Miklós Bernabontól 's azokat a' pápának mind általadta. — Ennek vére Pál, hasonlóul jeles hős vala, 's beregi fő ispán, ki Zürich városánál különböztette meg magát, midőn őt Lajos Albert ausztriai herczeg' segitségére küldötte.

Laczk (Dienes), a' fölebb emlitett István' fia, lovászmester, erdélyi vajda, 's Vidin kapitánya volt első Lajos alatt. Ez is megmutatá, hogy atyjának, 's a' hires Apor nemzetségnek méltó utóda volt. Dienes hasonlóul követé Lajost Olaszországba, hol hős tetteinek nem csekély jeleit nyilvánitá. Többek közt Schafat nevü várat, melly Joannáé vala, elfoglalá, 's annak gondviselését Lajos Dienesre bizá. De különösen Summa nevü városnál mutatá ki D. rettenthetlen bátorságát. Ő példája, ki legelőször mászott föl a' város falaira, hogy abba behathassanak, lelkesité a' magyarokat hason tetre, 's a' várost megvették és földulták. — Méltatlanabb utód vala István (csáktornyai), Dienes' vére, ki mint saját mint eldődei' vitéz tetteit azzal homályositá meg, hogy ő vala első, ki a törökkel hazánkat megismertette. Ugyan is, miután Bajazet török császár Zsigmondot 1396. Nikopolynál megverte, Laczk követeket küldött Bajazethez, 's ennek leányát László — nápolyi királynak nőül kérte, olly föltétel alatt, hogy Bajazet Lászlót (l. ezt) a' magyar trónra segitse. Hajolt is Bajazet Laczk' kérésére, mert számos törököt küldött László' segitségére, kik Száva és Dráva között sok pusztitásokat tettek; de nem boldogulhata Laczk e' tervével, mert, elég vakmerő lévén Zsig-

mond alatt az 1398-diki országgyülésre, Kőrösvásárhelyre menni, itt feje vétetett.

Ladrones (rabló szigetek), v. Mariának, Lázár szigetek, egy csoportot képeznek, Malajában a' Karolináktól éjszakfelé 20°-ig, és a' spanyolok' birtokaihoz számittatnak. Földjök ugyan vulkános, de termékeny; levegőjé egészséges. Legnagyobb sziget Guaham délről, mellyben van egy város San-Ignacio de Agana, 3400. lak. A' legéjszakiabb sziget Uraccas. — Ladrones nevet viselnek egynehány szigetek még Sina mellett Kantongtól délfelé.

Laertes, Acrisius 's Chalcomethusa fia, 's Ulisses atyja. Jelen volt az argonauták' utazásán. Sokáig élt, 's fiának Trojából visszatértét is megérte, kinek 20. évi kimaradásán legmélyebb gyászba borult. Visszatérvén pedig annyira megörült, hogy a' felzendült ithakaiak ellen is harczolhatott.

Lafayette (Gilbert Mottier, marquis de), Aubergne egyik legrégibb nemzetségének ivadéka. Szül. sept. 1. 1757-ben Chavagnacban. Már 16. éves korában Noailles d'Ayen gróf' leányával házasságra lépett. Az akkor szárnyalt hír az éjszak amerikaiak' lázadásáról, az angolok ellen, mélyen hatott a' heves ifiu' lelkére, ki is még Francziaország a' függetlenségért küzdő amerikaiaknak segitséget nyujtani kész, saját költségén egy fregattát készittete fel, mellyel 1777. nyáron Charlestownban kikötvén, az egyesület' erejét 's bátorságát öregbité. — A' congressus őt tábornoki őrnagynak nevezé, 's mint önkényes a' háboru' egész ideje alatt minden fizetés nélkül hősileg harczolt, 's jutalmát egyedül Amerika' szabadságának előmozditásában keresé. — Egy hosszas fegyver nyugvás alatt visszatért L. hazájába (1779.), hol mindenütt a' legnagyobb ünnepélyességgel fogadtatott, itt azonban csak a' mostan megigért országos segedelemig késett, mire ismét amerikába sietett. Visszatérte után csak az 1783-iki békekötés végzé vitéz tetteit, 's a' megszabadult amerikaiaktól legmélyebben tiszteltetett. Néhány év mulva meglátogatá az amerikai köztársaságot, hol néki és fiának polgárijog adaték. Hazatérte után beutazá Németországot (1785.), hol II. Fridrik 's II. József által egész tisztelettel fogadtaték. — Az előkelők' gyülésében (1787.) a' protestans felekezet' egyházi jogainak, valamint más polgári jogoknak is helyre állitását, 's a' nemzeti gyülés' összehivatását sürgeté. Ennek (1789.) tagjává is nevezteték, hol az emberi jogok' kinyilatkoztatása, a' ministerek felelet alattisága iránt tön inditványt. Későbbre a' nemzeti gyülés alelnökének neveztetett ki. Végre a' fő város fő parancsnokává tétetvén, nemzeti testőrséget állita fel, 's a' Bastille' szétdulását megparancsolá, behozván egyszersmind a' három szinü kokárdát. Ő menté meg a' kir. családot a' párt- és népdüh ellen, mindazonáltal a' rendek'

's örökleti nemesség' eltörlése, 's több más új rend melletti buzgósága miatt az udvari párt előtt gyülöletessé tette magát. A' szerkezet' elfogadása után mezei jószágára vonult. A' németek' berohantával Francziaországba egy csapat' fő parancsnokságát vevé át, mellyel is győzedelmesen viaskodott. — E' közben (1792.) a' győztes lázadó nép ellen ótalmazván a' királyt, annak haragját vonta magára, miért is a' király' kivégezte után a' Jakobinus párt által ellene kimondott számüzetést, más országba való futása által, kerülte ki, itt azonban az ausztriai csapat által, több társaival együtt, elfogatván, Weselben, Glaczban, Neisseban 's végre Olmützban zárva tartatott, hová őt felesége 's leányai is követték. Öt évi fogsága után, az ausztriaiakkal Bonaparte által kötött szerzödés' következtében, kiszabaditatott, 's visszatért Francziaországba, hol szabadelmü jellemei miatt Bonaparte' barátságát elvesztvén, Langrange nevü jószágára vonult. Elbából kiszabadult Bonapartének — javallatai által — nagy kárt okozott és terveit meghiusitá. A' Sarthe depart. tagjának választatott (1818.), hol mindig a' közjó 's szabadság mellett szólott. 1824. az egyesült statusok' elnökének meghivására amerikába utazott, hol mindenütt tisztelettel tetéztetve fogadtatott. Következő évben ismét hazájába tért. 1828. és 1829. Meaux depart. részéről a' következmra' tagjának neveztetett ki, hol, mint előbb, a' bal oldal' tagja, tüzesen védelmezé elveit. — A' juliusi zavarok' alkalmával Párisba siettett, hol a' már jelen volt követekkel (jul. 29.) a' zendülés' vezérletét átvenni elhatározá. Ugyan azon napon a' nemzeti őrség' fő parancsnokává választaték, és X. Károlyt megbuktatá. Nehéz vala most L. helyzete, mert mint a' bonapartisták, mint a' legitimisták, mint pedig a' republicanusok kivánatait teljesitetni kivánták. Laffitte ajánlatát, az orleansi herczeget a' királyi székre emelni, elfogadá 's a' tőle idegenkedő követeket is arra birta. Ő egész haláláig, melly 1834. majus 21. történt, a' szabadelmü párt' hive maradott.

Laffitte (Jacques), született Bayonneban 1767, hol atyja ács mester vala, ki fiát kalmárságra adá. 1788. mint könyvvivő Perregoux banquier házához jutott, ki őtet nagy munkássága 's ügyekezeteért társának fogadá, és halála után annak fiával nagy kereskedési házat tartottak Laffitte és társa. A' kereskedésben nagy szerencséje vala, mert rövid idő alatt mintegy 20. millio frankkal birt. 1809. a' franczia bank' al, 4. év mulva pedig fő igazgatójává választatott, melly hivatalt minden fizetés nélkül viselt. 1813. mint kereskedési biró, 1815. pedig mint kereskedési követ vala. Ugyan ezen esztendőben a' statust 2. millió kész pénzzel segité. Szabad elmüségeért, mellyet minden alkalommal nyilványitott, az udvari párt előtt gyanus, 1819. elveszté a' bank' fő igazgatóságát, melly hivatal azonban 1822. vissza adaték neki. 1828. ismét mint követ a' bal

oldalon harczolt, mellyhez mindig hiv marada. A' juliusi zendülés után Fülöp Lajost segité a' trón' elnyérésére, kitől is a' ministeri tanács' elnökévé 's financzministerré nevezteték ki. De midőn az uj kórmányt a' polgári szabadságtól idegenkedni tapasztalná, hivataláról leköszönt, mire két megyétől az uj kamrába választaték. Gazdagsága azonban a' juliusi zendülés által nagyon megcsökkent, miért is nagy palotáját, mint a' juliusi napok' fő szálását, eladandónak hirdeté.

Lahúr, Lahore, egy, most már az angolok' befolyása alatt álló status Hindusztánban, az Ind folyamtól Delhi tartományig elterjedve. Éjszaki része Kohisztánnak, az az: hegyvidéknek, déli része pedig Pundzsabnak, az az: öt folyó földjének neveztetik. Ez gabonával, amaz sóval bővelkedik. Mind a' kettő együtt »a' szikek' állodalma» névvel jegyeztetik meg. — Lakosai szikek, raszbutok, dsátok, afghánok, mogolok 's a' t., mind öszve 4. millió ember, 3300. négyszegü mföldön. A' szikek saját vallással birnak; az ország' dolgait pedig a' tartományok szirdárjai, egy közösen elismert fejedelem' elnöksége alatt, szövetségi gyülésén intézik el. Vagyon a' statusnak rendes katonasága is, melly harmincz egynehány ezer emberből áll. Fő 's székvárosa Lahur, Ravi folyón, egykor a' nagy mogul' lakása, mellynek most csak romjai léteznek; 's a' király más épületben lakik. Van benne 100,000. lakos. Amretszir egy nagy kereskedő város, hol a' szövetségi gyülés szokott volt tartatni, és hol a' szikek' nemzeti szentsége vagyon, egy diszes templommal. — Rotasz irtóztató hegyvár a' Dsejlum vizénél. Attok jeles város Bavalpur tartományban.

Lajbach (Labák), kórmánysága az ausztriai birodalomnak illir királyságában, magában foglalja a' korántság' (Carinthia) két, u. m. klagenfurti 's villáki, és a' karnyolság' három, u. m. labáki, neustaedti, és adelsbergi kerületeit. Terjedelme 347. négyszegü mföld. Lakosok' száma 800,000. — Labák városa a' hason nevü folyón épült, és 13,000. embert számlál. Van egy régi fellegvára. Itt székel Illirország' kórmányzósága, és egy püspök. Liceuma, könyvtára, szegények-, árvák 's tébolyodottak' háza, földmivelő 's zenekedvelő társaságai, museuma, edény és tapló gyárai említésre méltók. A' városnak nagy közlekedése vagyon Triesttel, Fiuméval, Klagenfurttal és Gréczczel. Itt tartatott congressus 1821. télhótól tavaszhóig. A' fél arányira lévő Száván egy 450. lépésnyi hid vezet által. Közelében vagyon egy 3. négyszegü mföld. posvány.

Lajos I. (nagy), huszonhatodik magyar király, I. Károly' fia, szül. 1326. Atyját a' koronának fia' részérei elnyerhetése olly aggály tölté el, hogy az akkori pápánál, Bonifácznál, kieszközölni tanácsosnak tartotta, miként fia akár a' kalocsai érsek, akár a' váradi vagy zágrábi püspök által — ha halálakor az esztergomi érseki szék üresen állana, vagy fő

papja, bár mikép' is tartóztatva lenne — jogszerűleg megkoronáztathassék. Azonban a' 17. éves, de lelke és testében teljesen kifejlett ifiu, mindjárt atyjának holta után hatodnapra, jul. 21. 1342. Telegdy, másképen Chanadi nevü esztergomi érsek által Székesfejérvárott, az egész haza' olly kitünő öremei közt koronáztatott meg, millyen a' történet irók bizonyitása szerint még magyar hazában soha sem volt tapasztalható. Mert mi csak nagynak és jelesnek vala a' szomszéd herczegekben nevezhető, mind az Lajosban öszpontosulni látszott, melly illyetén kitünőségének eszköze leginkább Erzsébet (l. ezt), az édes anyja, vala, ki mit sem mulaszta el gyönge fiába önteni, mi neki, mint jövendő fejedelemnek, szükséges vala. És valóban olly fejedelem is volt Lajos, hogy győzhetlen fegyverével — ezt mindég igaz ügyben, mindig mérseklettel használva — a' magyar nevet Európában tiszteletessé inkább, mint rettentővé tévén, hazánkat annyi tartományokkal gyarapitotta, hogy ő maga, csak nem olly terjedelmü földnek volt ura, mint a' többi európai fejedelmek öszvesen; sőt midőn Lengyelországot is elnyeré, magyar fejedelemnek hódolt csak nem az egész föld' népe, melly a' földközi, fekete és bálti tengerek közt lakott, úgy hogy magyar határok egy fejedelem alatt sem valának illy kiterjedésüek, sem nagyobb virágzásban. Személyes erényeire nézve is — méltán és minden irigység nélkül illeti őt a' nagy nevezet, mellyel őt a' közös tisztelet dicsőíti. A' csak nem szakadatlan harcz zajban kiterjedt figyelme az igazgatás' minden egyéb ágaira is; az érdemeseket fejedelmi kegyére méltányolva, ezenkivül az anyaszentegyházról, tanulmányokról, zárdákról, a' polgári közállományról, az igazság' kiszolgáltatásáról meg nem feledkezve, egész huzamos uralkodásának ideje alatt, népét rendkivüli adóval nem terhelvén, mindenek' vonzalmát, nyájas és gyakorta közönséges ruhában, minden kiséret nélkül, alattvalóinak bizodalmas körébe elegyedett, 's leereszkedése által annyira letudta kötelezni azokat, hogy gyakori 's tartós távolléte alatt, az országban engedelmes hivei és békes szeretet' korlátai közt maradtak. Népe között különséget nem ismervén, jógaikat, szabadságaikat nem csak sértetlenül fentartotta; hanem jobbágyait az iga alól, az ország nagyjainak közös értelmével feloldván, szabadokká, de nem uralkodókká tette. Az isteni félelemben, feddhetetlen életben, munka és rend szeretésben, nem csak példány vala, hanem ezt másokban is, de leginkább a' körülte lévőkben szigoruan megkivánta. Hol magas helyezete, népének becsülete kivánták, fényüző és bőkezű, különben igen takarékos és pompa gyülölő volt. — A' hadakban gyakran, mi erejéből hibázott, bátorsággal pótolta ki, mindenütt, mindenkor jelen, hová becsület és övei' veszedelme szóliták, első nem egyszer a' sikon csatázók, első a' kőfalakra lajtorjákon fölhágok' sorában, gyakran sebeket osztva és véve, a' holttestek' rakásain utat

tört magának. Ezek lévén általános adatok nagy királyunk' életéből, méltó, hogy, kit egy nemzet illy megtiszteltetésre méltatott, tetteiről részletesen is szóljunk. — Lajos atyjának halálával békén vevé ugyan által a' kórmányt, de a' korona' javait megcsonkitva, 's a' kincstárt kiürítve találá. Fő eszméje volt tehát kiegészitni a' magyar birodalmat, mellyhez mind addig nem foghatott, mig a' királyi jövedelmeket született bölcsesége'vel jó helyezetbe nem hozá; mi pénzhiányban neki a' legelső kellemetlenségekre adott okot; szilárdsága azonban és hirre kapott kegyelmessége mindezeken győzödelmeskedni tudván, mindjárt országlása' elején, a' rendes adót megtagadó, és fölzendült erdélyieket, minden vérontás nélkül, jelenlétével lecsillapitotta, sőt itt létekor a' győzödelmein elkevélyedett oláh kényur — Bazarád — is gazdag ajándékokkal és örökös hűség igérettel borult Lajos lábaihoz. A' velenczeieket, kik a' Horvátországban föltámadt lázadást mind inkább ápolgaták, megalázta, önként futván ezek Lajoshoz kegyelem esdeklésért, magokat megadván. Nagyobb gondot okoza Lajosban András (l. ezt) öcscsének Nápolyországban meggyilkoltatása. Nem is soká késett Lajos, hogy e' gonoszságért boszút álljon Joannán, a' meggyilkolt szerencsétlen' nején. Alig érte meg azt, hogy a' vétségért a' pápától elegendő elégtételt nem nyerhet; azonnal fegyverrel mene Nápolyországba. 1347. jan. 17. érkezett Aversa városába, hol elsőben is Károlyt, a' durazzói herczeget, ki tőle elpártolván, András' megölésében tanácsadással részes vala, azon a' helyen, hól András megfojtatott, lefejeztette. Aversából Nápoly városába ment Lajos, honnét Joanna a' tarenti Lajossal kevés napokkal előbb, biztosabb helyre szaladt: itt L. durazzói Károly' két vérét Lajost és Robertet, és a' tarenti Lajos' öcscsét, Fülöpöt, őrizet alá tétette, 's Visegrádra küldötte. Azután öcscsének gyilkosait nyomozgatta, 's azokon boszút állott. Az ország' nagyjait Károlynak, a' meggyilkolt András' életben maradt gyenge fiának részére feleskődtette, 's azzal visszatért Magyarországba, maga helyett hagyván Laczk Istvánt (l. ezt), erdélyi fejedelmet, szép hadi sereggel, kik az országot Joanna ellen védelmeznék. Másod izben is elkelle menni Lajosnak Nápolyországba, mert nem tűrhetvén némellyek Laczk' keményebb bánás módját, Lajostól Joannához szegődtek. De alig érkezék oda Lajos, azonnal engedelmességre birá az egész országot, Nápoly városát kivévén, hol Joanna férjével, Lajossal tartozkodott. Erősen viselte ugyan magát Nápoly városa; de még keményebb vala Lajos' fegyverének ostroma; mit kétségkivül meg is hódit, ha a' pápa' követe arra nem veszi Lajost, hogy még a' római szék a' dolgot megvizsgálja, szünjék meg a' várost ostromolni. Miben Lajos meg is egyezett, kárpotlásul, ha t. i. ártatlan volna Joanna, igértetvén neki 300. ezer arany; ellen esetben pedig vesztené el az országot,

mellyet ártatlansága' napfényre jöttével J. megtartandna. Mig e' dolog a' római szék előtt folyna, addig L. ájtatos indulatból Rómába ment, hol sz. Péter templomára 4000. aranyt ajándékozott, miért őt rómaiak' urának nevezék. Ezután Veronán keresztül visszatért Lajos (1350.) Következett esztendőben a' lithvánok ellen vezeté seregét, kik egy felől Lodomeriát, más felől bátyjának, Kazimir lengyel királynak, tartományait háborgatták; de azokat ő, bátyjával egyesitvén erejét, meggyőzte, 's fő vezéreiket elfogta. A' nápolyi hadnak Lajos a' pápa' közbenjárására 1352. vetett véget. A' pápa t. i. Joannát ártatlannak itélvén, Lajos nem csak Nápolyországot visszaadta Joannának, hanem az igért pénz öszveget is a' pápa' kedveért elengedte, 's táborát Nápolyországból azonnal haza parancsolta, a' tarenti Fülöp, 's durazzói Lajos és Robert herczegeket a' visegrádi őrizet alól szabadon haza bocsátotta, azon föltétel alatt, hogy ők, ha Joanna gyermektelen maradna, Nápolyországra igényt soha nem tartanának. 1354. a' tatárok ellen, kik erdélyt pusztitották, Laczk Andrást (l. ezt) küldötte Lajos. Laczk megölvén Athalamus nevű vezéröket, annyira megtöré a' tatárokat, hogy, midőn két év mulva maga Lajos vezetné ellenök táborát, ifiu, de különben értelmes fejedelmök, vele megültközni nem mervén, önként ment Lajos' táborába, neki hűséget és évenkinti adót igérvén. Nagyobb gondot szerzének Lajosnak a' velenczeiek, kik Dalmatia miatt a' boszniai bánnal, 's ráczországi fejedelemmel ellene egyesültek. Miért Lajos 1356. 200,000. emberből álló sereget vezetett Horvátországba, egy részét Dalmatia' meghóditására, másikát a' velenczei tartományok' fékentartására forditván. Mind a' két helyen nagy hóditásokat tön Lajos; még is a' pápa' kérésére könnyen hajlandó vala a' békességre, és azoknak, miket Dalmatiában elfoglalt, visszaadására, ha neki a' velenczeiek csupán barátság jeléül egy fejér lovat küldenek vala; mit, minthogy megigérni vonakodtak, Lajos 1357. is mét két oldalról támadta meg őket, egész Dalmatiát tőlök elvette, 's Istriát a' közellévő vidékkel elfoglalta. Sürgették ekkor már a' békét a' velenczeiek, mit meg is nyertek, de úgy, hogy egész Dalmatia Lajos' hatalmában maradjon, és csak azt adja vissza, mit tőlök Jarvis felé elfoglalt vala. Majd azután servia 's bosniai fejedelmek ellen 1359., kik a' magyar igát békételenül türték, vezette táborát Lajos, 's azokat engedelmességre hajtotta. Kevésben mult, hogy 1362. egy véres hadba nem elegyedett L. IV. Károly császárral, ki az ő édes anyját, Erzsébetet (l. ezt) megbántotta vala; de a' pápa' közbenjárására ismét kibékülének, egymásnak örökös szeretetet és barátságot igérvén. Strascimirt, bolgárok királyát, a' magára ruházott császári czimtől megfosztotta, Vidint bevevé, őt elfogta, 's Magyarországba hozta, kit csak örökös hűség' igérete mellett bocsátott szabadon, mit hiven meg

is megtartott Strascimir. Nagyobb gondot szerzett neki László, oláh vajda, épen, mikor Strascimir fogságba tartatott; de ezt is szerencsésen megtörte. A' vajda Lajostól kegyelmet kodult, mit meg is nyert. Noha annyit kelle Lajosnak különbféle vetélytársaival küzdeni: mindazáltal nem vala csata, mellyben ő dicsőséget ne aratott volna. Mindig állhatatos maradt ő, 's jógából legkevesbet sem engedett; mit fegyverrel ki nem vihetett, végre hajtotta azt az apostoli férfiak' együtt munkálodása által. — 1370. III. Kazimir lengyel király' halála után, egy tisztes követség által a' lengyel trónra hivatott és Krakóban nagy fénynyel megkoronáztatott. Onnét, az ország' dolgait rendbe hozván, 's anyját, kire távollétében az ország' igazgatását bizá, helyében ott hagyván, visszatért Magyarországba. Szakolczát 1372.; Eperjest pedig 1374. királyi városokká tette, 's kőfalakkal körülkeritette; Galicziát és Lodomeriát Magyarországhoz visszakapcsolta, a' lythvánok' és tatárok' berohanásai ellen erősségeket állitván, biztositotta. A' katholica vallás' gyarapodása végett, a' XI. Gergely pápa megegyezésével egy érsekséget, és három püspökséget állitott. Mig ezek igy történnek, addig egy nagyobb eset adja elő magát. Ugyan is a' törökök Konstantinápoly' vidékét elfoglalván, egész Görögországot végromlással fenyegeték. Miért Palaeolog János, görög császár, Lajoshoz Budára jő, őt a' török ellen segitségre szólitja, igérvén egyszersmind, hogy e' kérés teljesitésének következtében a' római katholika vallást követendi. Elfogadá Lajos a' kérést 's a' török ellen indul, de csupán 20,000. emberrel. Megdöbbent Lajos, midőn látta a' négyszer nagyobb (80,000.) sereget, elejbe mozdulni. Mind e' mellett megütközött, 's szerencsésen ekkor is kivivá magának a' dicsőséget, minek emlékezetére Mariaczelben egy szép templomot épitett, 's annak sok drágaságot ajándékozott. — Harmadszor is próbálák szerencséjöket Lajos ellen a' velenczeiek; de ekkor sem boldogulhatának, Lajos őket ekkor is derekasan megveré. Lajos, hogy ennyi hadban szerzett dicsőségét még egyébbel is nevelhesse, az ország boldogitására is fordità figyelmét, különösen a' vallás feküdt Lajos' szivén; miért, hogy minden alatta lévő nemzet egy üdvöséges hitben neveltessék, mindenkit a' keresztény hit' fölvételére kényszeritett, kik pedig azt fölvenni vonakodtak, az országból kitiltotta. Pécset, hogy honosaink a' tudományokhoz könnyebben juthassanak, nyilvános iskolákat állitott. 1364. a' budai várban fényes palotát épitvén, Visegrádról a' királyi lakást Budára általtette, hol királyaink egész a' mohácsi veszedelemig folyton szállásoltak. Nem lévén Lajosnak fiú magzata, az országot leányának, Mariának hagyta, őt Zsigmondnak, ki utóbb magyar király lett, eljegyezvén. Nem sokára azután — a' sok csaták közt ellankadván — Nagyszombatban 1382. életének 56. évében megholt. Lajosnak — a' valóban nagynak — elhunytán, nem

hiú azon köny' özön, mellyet hű alattvalói érette hullattak, nem hiú azon gyász, mellyet az egész nemzet, három álló évig, felejthetetlen fejedelmének vesztén bánkodván, öltött, midőn tetemei Székesfejérvárott eltakaríttattak.

Lajos (második), harminczötödik magyar király, II. Ulászló' fia, szül. jul. 1. 1506. Alig volt két évű, mikor a' magyarok őt apja' örömére jun. 4. 1508. Székesfejérvárott megkoronázták; következő évben pedig mart. 11. cseh királynak koronáztatott, és mart. 13. 1516. meghalván Ulászló, a' tiz évű gyenge herczegre maradt az ország, gyámnokokúl melléje rendeltetvén Bakács Tamás, Bornemisza János, és Brandenburgi György. Bornemisza mit sem mulasztott el, hogy az ifiu fejedelmet alkalmas kórmányozóvá képezze, 's ez is a' legjobb tanitások iránt igen engedékenynek mutatván magát, igen szép reményt nyujta a' legszebb jövendőre. Meg is felel a' várakozásnak, ha Brandenburgi György és egyebek, kik Ulászló alatt a' kórmányt megszokták, őt is a' komolyabb és szükségesbektől el nem vonják, hiú és csábító dolgokat rakván elejbe. Az eszem, iszom, zene, vadászat, madarászat és egyéb hasztalan mulatságok valának mind, mellyre rosz tanácsnoki őt tanitották. Ez okozta, hogy a' kórmányt illető gondokat megutálná, 's mit sem szenvedett nehezebben, mint ha valaki őt azokra figyelmeztette. Látván az ország' nagyjai a' király' megvesztegetett erkölcseit, tartván a' veszélytől, melly illy esetben szokta az országot sújtani, megkérték Zsigmondot, hogy a' gyenge királyt, és ország' gondjait pártfogolná; de látván nyomorú állapotját a' királynak, a' nagyok' hatalmát, és kiürült pénztárat, e' birodalmat készakarva elmellőzte, tudván a' sokkal nagyobb bajok', mint az innét származhatandó dicsőség eredményeit 's következeteit. A' gyenge fejedelem tehát megmaradván Brandenburgi György' gondnoksága alatt, napról napra veszélyesztetőbb lön az ország' helyezete. A' király' tekintete megszünt, a' törvények büntetlenül megsértettek, gyengébbek a' hatalmasoktól elnyomattak, a' fő nemes családok pártokra oszoltak, a' kincstár annyira kiürült, hogy a' testőrsereget sem tarthatá saját pénzéből. A' katonaság és a' katonai fenyiték úgy megcsökkent, hogy csak kevés katona tanult, hadi vezér pedig egy sem találtatott. Ez és több e'féle roszak mellett nem csoda, ha a' török' hatalma annyira növekedett, hogy országunk' közelgő veszélyétől mindenki tarthatott. X. Leo pápa az egész keresztény világot a' török ellen hadra serkengeté. A' magyarok is mozogtak ellenök, annyival is inkább, mivel Jajcza uj veszedelemben forgott a' török miatt, kik akkor tértek vissza győzedelemmel Egyiptomból. Miért először Tolnán, azután Bácson (1518.), következett esztendőben pedig Rákosmezején tartottak országgyülést; de egy sem találkozott, ki az ország' javáról nyomósan gon-

doskodott volna. Egyedül Leo pápa volt, ki a' veszedelmet annyira akará eltávoztatni, hogy az országban lévő papok' jövedelmeinek tized részét a' török ellen viselendő hadra adni parancsolta. Azonban, mit a' pápa ekkép összeszedett, azt Lajos szükségtelen kiadásaival elpazarlotta. A' szentebb czélra törekvő magyarok e' roszat gátolni akarván, Lajos' házasságát siettették. Megujittatott tehát a' Miksa császár' onokájával, Mariával, már 1515. kötött házassági szövetség, melly 1521. végre is hajtatott. Még egy év sem múlt el, mikor a' törökök Zrebernik, Tessen, Szokol, Szabács, Zimon és Belgrád várait megvették. Mit némellyek annak tulajdonitának, hogy Lajos a' török követet, Berham Csauzt, Tatán minden kisérőivel együtt megölette; mások szerint pedig, mintha Lajos a' nevezett követ orrát 's füleit levagdaltatta volna. Hogy a' törökök' további előhaladását a' magyarok megakadályozhassák, 1522. ismét Rákosmezejére országgyülést hirdettek, a' hadra szükséges költséget rendelvén. Még Európán kivül is keresé a' segitséget Lajos, Sófi Izmaelnél, ki a' törökkel a' nélkül is hadviszályokban vala. Azalatt Lajos Prágába ment, hogy ott magát megkoronáztassa. Prágából ismét visszatért Budára. 1524. Solimán Lajosnak Belgrádból egy fenyegető 's gúnylevelet külde, mellyben őt egyebek közt, az ország' és kereszténység' eltörlésével ijesztgeté. De Lajos akkor meg nem ijedett fenyegetéseitől, hanem a' készületekhez látott, és még azon évben Tomori Pál a' törökökön fényes győzedelmet nyert Szeremségben. — 1525. is derekasan megverte azokat Frangepán Kristóf, Jajcza alatt. Solimán e' veszteség után hallatlan készületeket tesz Magyarország ellen. Lajos e' hirre 1526. országgyülést hirdet Rákosmezejére, 's határozottá lön, hogy urak és nemesek személyesen fegyvert fogjanak, és jul. 2. Tolnára hol a' király is megjelenend, gyüljenek. A' határozat közzé tétetett az országban — de kevés foganattal. Soliman a' roppant sereggel Munkács alá érkezik. Lajos hasztalan várja a' segitséget Zapolyától, ki előre örült a' veszedelemnek, hasztalan másfelől; a' segitség nem érkezik. Az ütközetre (l. mohácsi ütközet) aug. 29. határoztatott, és — országunk fénye 's dicsősége elenyészett. Lajos futás közt Cselye nevü falunál, egy patakba lovával együtt esvén, megholt. Teste mintegy négy hét mulva találtatván meg, Székesfehérvárott eltemettetett. Mondják, hogy a' szerencsétlen király idő előtt született, idő előtt választatott és koronáztatott királynak, idő előtt kezdett beszélni, idő előtt férfiaskodott, idő előtt házasodott, idő előtt ütközött 's idő előtt halt is meg.

Lajos, tizennyolcz illy nevü király uralkodott már Francziaországon. Többek közt Lajos az ájtatos (Louis le débonnaire), nagy Károly' harmadik fia, született 778. Casseneulban. Három éves korában aquitaniai királynak, 813. pedig Aachenben koronáztatott meg, és 814.

kezde uralkodni. Lajos inkább egy zárda, hogy sem egy status' fejének vala alkalmatos. Már 817. fölosztá fiai (Lothar, Pipin és Lajos) közt birodalmát, elsőnek hagyván a' császári koronára való igényt. Mi miatt Bernát, olasz király, ellene föllázadt, de szerencsétlen vala, mert elfogatott és csupán kegyelemből, szemeitől fosztatott meg, hanem e' kin miatt 818. megholt. Ugyan ezen évben megholt Lajos' neje is, és a' bajor Welf' leányával Juttával kelt egybe. Ettől nemzé L a' kopasz Károlyt, kinek L. neje szüntelen epekedő kérésére, a' fen nevezett három fiával hasonló örökséget hagyott. Ezen uj osztály (829.) az ország nagyjai, és a' három fiában nagy gyülöletet támaszta iránta. A' merovingek' iszonyai ismét megujulának a' karlovingek közt. Lajos 830. elfogatott, és csak nehezen tarthatá meg az uralkodást, egyenetlenséget támasztván t. i. fiai között. 833. ismét uj zavar következett, de minden vérontás nélkül végeztetett Colmárnál Lügenfelden, hol Lajos saját seregétől elhagyatván, fiai által másodszor is elfogatott, 's ekkor is csak a' fiai közt támadt egyenetlenség hagyá őt meg a' trónon. 837. harmadszor, 839. Pipin halála után negyedszer osztá föl fiai közt birodalmát, mi miatt legjobb fiával, Lajossal, hadba keveredett, 's mielőtt ez a' Vormatiába hirdetett országgyülésen elnyomatott volna, Rajnának egy szigetén, Majnzhoz közel, jun. 20. 840. megholt.

Lajos (kilenczedik vagy szent), VIII. Lajos' fia, szül. 1215. Poissyban. 1226-tól fogva öreg anyja' gyámnoksága alatt; 1236 tól fogva pedig egyedül uralkodott. Tiz évi gyámnoksági idő alatt Blanka (ez volt Lajos öreg anyjának neve) tanácsnokával, Román Bonaventura bibornokkal, olly jelesen vivé a' kormányt, 's a' daczolo vazallokat, és az országot fenyegető kül elleneket olly tökéletesen megalázá, hogy szerencsés vala fiának, Lajosnak, az országot békével és erőteljesen által adhatni. Lajos nemesen és szilárdul akará mindenek előtt II. Fridriket és a' pápát megengesztelni; 1241. megveré a' zenebonáskodott Markgrófokat. Angliával fegyver szünetet kötött; 1244. pedig egy súlyos betegségből, mellyben fogadást tett a' keresztes hadak' követésére, gyógyula föl. Által adá tehát még egyszer a' kormányt anyjának, és 1248. Aigues Mortesbe hajókázott és csak 1254. tért ismét vissza kevés kiséröivel Franczia országba, hol az alatt 1252-től fogva Blanka' halála által nagy rendetlenség keletkezett. Erőteljes 's szigorun megtartott törvényei, és Angliával kötött frigy által ismét béke lön, melly a' belső jó lét miatt támadott jámbor kivánatai' kielégitésére szükséges is vala. De 1270. ismét egy uj keresztes hadhoz hajózott, melly neki aug. 25. 1270. életébe került; miért VIII. Bonifácz pápa őt 1297. szentek közé számlálta.

Lajos (tizenegyedik), VII. Károly' és Anjoui Maria' fia, szül. jul. 3. 1423. Ellenképe vala atyjának, ki ellen ő 1440. egy szinlett kiengeszte-

lődés 's Anglia és Helvetia ellen viselt jeles küzdés után; 1446. pedig másodszor keveredék öszveesküvésbe. Károly' serege előtt azonban megfutamodott, és Gennepben csak igen szűken élődött, még atyja' félelemből, nehogy ő is, mint neje, meggyilkóltassék, meghalt (jul. 22. 1461.) Lajos Rheimsban megkoronáztatván, azzal kezdé kórmányát, hogy elsőben is ministeri és egyéb fő hivatalokat közönséges srármazatu férfiakkal, hogy neki vakon engedelmeskedjenek, tölté bé, nagy adót rova a' népre, és a' lázadókat annyira megzabolázta, hogy egész Franczia-ország nem mere ellene moczczanni. Mindenütt, hol hasznot látott, a' fejedelmek és vazallok közé, ő veté az egyenetlenség' fáklyáját, fejedelmi és becsület szót ő nem ismert, szüntelen kohola a' hazudságokat 's cselszövényeket, mellyek közepette leskelődött a' martalék után. Ez okozá, hogy az ország' sok nagyjai nem sokára a' la ligue du bien public nevü frigyet kötötték ellene, mihez a' király' saját vére, Károly és sok herczegek, rokonai közül, csatlakozának. 1465. öszveesküvés ütött ki. A' burgundiaiak Párist ostromlák, Lajos Montblerynél megverettetett, 's csupán engedékenysége és igéretei által szerze békességet; de ekkor sem lön ura szavának. Innét tehát uj had származott vérével, kinek ő Normanniát, mint herczegséget, adá által, 's azt ismét tőle megtagadá. Burgundia és Bretagne 1468. síkra szállottak és Lajos ekkor ismét szóval egyezkedett. Az egyezkedés' áldozata Lüttich vala, mellynek ő az előtt három nappal igért segítséget. De ezen egyezést sem tartá meg Lajos, 's ekkor Burgundia, Bretagne, Guyenne és Anglia szövetkezének öszve Lajos ellen, ki még is mind a' mellett Burgundiának hirteleni megtámadása által több várost (1771.) és békét (1472.) szerzett. Ezután nem sokára megholt Lajos vére, a' Guyennei (Berry) Károly, méreg által. Az 1473-diki had őt az ujabb történetek' legundokabb kegyetlenkedésének vétkesivé tette. Francziaország' legjelesebb férfiai: a' luxenburgi Connetable Lajos, St. Poly, Perchei és Armegnae grófok, vérpadon esének el; Nemours herczeget vas kalitkába záratta, 's kínvallatásra huzatta, a' fölötte kimondott halál ítéletnek végrehajtására egy fényes innepélyt rendelt, és egy uj vérpadot. — Az elitélt fekete teritővel behuzott lovon és olly érzékteljes kegyetlenkedések közt, mellyek' mássa még Nero' idejében sem vala látható, vitetett a' halálra. Lajos Nemours' fiait az ifiu 's ártatlan herczegeket atyjok' vérpadja alá úgy állitatta, hogy annak vére ezekre csepegett le, 's azután őket a' Bastillák sötét boltjába záratá. A' helveták' hada, a' merész Károly ellen, Lajos' műve vala, és midőn Károly 1477. Naney előtt elesett, a' fő nyereséget magának tulajdonitá. Károly' halála után még a' többi vazallok is, mindenek előtt pedig Ferencz, a' bretagnei herczeg, okozának Lajosnak nyughatatlanságokat. Látta t. i. Ferencz Lajos' gyors hóditásait

Burgundiában, titkon Eduárd királyhoz, Angliába, egy megbizottat küld, őt megkéretni, hogy Lajos további előnyomulását akadályozza meg. Azonban Lajos' titkos ügynöke Ferencz' követével bizonyos csel által, az eredeti levelet fölcserélte 's azt Lajoshoz útasitotta, és igy Ferencz' iparát megsemmisitette. Illy alattomos eszközök által tudta Lajos vazallajait szüntelen korlátok közt aggodalomba tartani. — Miksa ellen viselt hadban csak attól tartott Lajos, hogy Eduárd, angol király, magát belekeveri. Tudta ezt Eduárd jól 's használta is az alkalmat, Lajosnak minden két értelmű lépése mellett, követeket küldött Párisba, hogy őtet megkérdeznék, mit jelentene az, és ekkor Lajos mit sem tehete jobbat, mint a' követeknek hizelegni 's őket gazdag ajándékokkal haza bocsátani. De midőn megtudta, hogy Miksa Eduárddal frigyet kötött, igen nyugtalan lön. Fél Európát bejáratta, hogy ellenök ellenségeket támaszszon, még a' németalföldieket is lázadásra ösztönözé uraik ellen. De ezzel Lajos mit sem vihetett végbe. 1481. meghalt az utolsó czimzetes nápolyi király, az anjoui házból, a' mainzi gróf, Károly Provence ura. A' gróf Lajost nevezé örökösének, és igy Provence a' franczia koronával egyesittetett. — Mind inkább haladtak Lajos' évei és azokkal élet ereje is napról napra hanyatlott; a' nehéz kor, melly őt minél öregebb lön, annál gyakrabban lepé meg, nem kissé gyengitette. Iszonyatos vala Lajos' utolsó ideje. A' halál borzasztó volt előtte. A' körülte állókban mindannyi boszúállókat 's életének rablóit szemlélte. Különös, hogy e' kegyetlen kórlátlan monarcha, ki zsarnok kórmánya alatt annyi fejedelmet megtört, 's ki előtt egész birodalom reszkedett, betegsége idejében félénk, tanulékony és engedékeny vala, mint gyermek, midőn orvosa, Cottier Jakab, vele beszélett. Lajos Cottiert, mint életmentőjét, szemlélte, pedig zsarnoka vala a' beteg zsarnoknak, minden uj orvos szerért uj lelket, és méltóságot kelle orvosának adnia. És ő mind e' mellett naponként siete a' sir felé, még végre aug. 30. 1483. kiadá kinzó lelkét. — Nem volt még gonosztévő, ki jobban irtózott volna a' haláltól, mint e' zsarnok király. De panasz sem hallatszott, se köny nem folyt annak halálánál, ki kórmányát olly sok kegyetlen tettekkel megfertőztette. — Meg kell jegyezni, hogy az ország legkedvesebb embere, Trisztán, az ő bakója vala, ki mellette mindig pallossal járt.

Lajos (tizenkettedik), nép' atyjának neveztetett, született 1462. XI. Lajos' halála után, ez volt a' rokonságból legelső orleansi herczeg, és igy az ifiu Károly király' gyámságára, ki azonban már 1484. teljes korúnak nyilvánittatott, ő tartott számot; még is nénjére bizák e' gondnokságot, miért Lajos igen megneheztelkedvén, Bretagnéba futott, 's fegyveres erőkkel tért vissza, de St. Aubinnál 1488. Tremouille által elfogatott és egyedü nejének, XI. Lajos' leányának kérésére bocsáttatott

ismét szabadon, 's Normannia' kórmányozójáva neveztetett; 1498. pedig VIII. Károly' halála után királynak választatott. Trónra léptekor legelő-ször is őt üldözőinek bocsátott meg. Koronáztatásakor magát majlandi herczegnek, nápolyi és sziczilia királyának nevezteté. A' Miksa császárral kezdett hadat egy fegyverszünet által hamar elvégezte; ezután Nápolyt ragadá el Fridriktől, és a' spanyol kath. Ferdinanddal kezde osztakozni, midőn Spanyol részről hirtelen megtámadtatik, Seminere és Leigátánál megveretik, és Ferdinand spanyol királynak egyedül kiáltatik. A' spanyolókkali had csak Ferdinand' nejének halála után szünt meg. 1507. a' nyugtalan genuiak ellen ment Lajos. 1508. dec. 10. a' cambriai liga őt uj háborúba keveré, apr. 15. 1509. megveré a' velenczeieket, 's ekkép Olaszországba igen elhatalmaskodott. Erre XI. Julius pápa Velenczével, Svecziával, Spanyolországgal és Angliával Lajos ellen uj ligát köt. Lajos ugyan 1512-ig szerencsésen hadakozott; a' Ravennánál történt szerencsétlen ütközettől fogva (apr. 11.), mellyben vezére, Gaston de Foix, elesett, minden részről megtámadtatott. Majlandból kiüzetett, Navarránál megveretett, az éjszaki és keleti részét pedig országának VIII. Henrik angol és Miksa német császárok fenyegették. Ekkor csupán Tremouille nevü tábornagyának csele' és a' sveiczoknak megvesztegetése Dijon előtt mentették meg. X. Leonak pápává választásakor jött meg csak a' béke, mellyet L., és a' pápa oct. 6. 1513. kötöttek. L. Navarrát Ferdinandnak 's leányát Ferdinand' onokájának adá nőül, VIII. Henrik pedig Lajosnak egy millió koronás aranyat adott, és Lajos VIII. Henrik' nővérét, Mariát 1514. nőül vevé, 's jan. 1. 1515. meghalt. — Lajosban minden tulajdonok megvalának, mellyek egy nép' bölcs igazgatására megkivántatnak. Neki köszöni Francziaország az első tudományos gyüjteményeket. Francziország soha sem részesült az előtt olly bátorságban és jó létben, mint XII. Lajos alatt.

Lajos (tizenharmadik vagy az igazságos), IV. Henrik' és Medici Maria' fia, szül. 1601. 's oct. 2. 1614. lépett a' kórmányra, mellyet az alatt anyja és az ancrei marschall roszul viselt, és még azután is roszul folytatott. 1615. egybekelt Lajos Annával spanyol királyi herczegnővel. Mind e' két eset hosszas vérengzéseket szüllt a' királyi herczegek, és ezek' követői közt, sőt maga az anyja is fegyverbe kele fiával. E' vérengzés az ancrei marschall' életébe, Condé herczegnek pedig hosszas szabadságába került, még ennek is 1620. vége szakasztatott. Ezután következett a' hugenotákkali hosszas had, mellyel Spanyolország' befolyása támasztott. Soubise és Rohan, kik Francziaország' 8. tartományából köztársaságot akarának alakitani, valának a' fő vezérek, 's hitők mellett bámulatos erővel küzdének, de Richelieu, kire a' király magát egészen bizá, szerencsésebb lön, és 1623. velök békét kötött, még azokat Veltlin

és Genua ellen is hadisereget külde. A' hugenották az angoloktól segittetvén, 1626. még egyszer fegyverhez nyulának, de midőn 1627. Rhé szigetnél, és 1628. Rochelle erősségnél megverettek, a' további haddal fölhagytak. 1629. a' mantuai herczeg, a' savoyi sereg' megaláztatása által, ismét visszatétetett birtokaiba, Savoyent és Piemontot bevette, és a' herczegnek 1631. Charesconál kötött béke' következtében, birtokaiban teljes hatalmat szerzett. Richelieu ekkor olly hatalmat birt, hogy a' kir. családdal kénye szerint bánhatott, ez által Condéval, ki Lotharingiába 's az özvegy királynővel, ki Brüsselbe futott, uj hadba keveredett, de Castelnoudanynál 1632. megverettek. 1631. szükségesnek látá, hogy Ausztria és Francziaország ellen magát kitehesse, a' külföldi protestáns hatalmasságokkal szorosabb öszveköttetésre juthatni, mi, svédeket kivévén, meg is történt. Az ekkor kezdett hadat a' francziák kevés hévvel viselték és csak 1640. kapcsolhaták Katalóniát — azt ostrommal bevevén — Francziaországhoz. Egy uj had ütött ismét ki Francziaországban, mellyet magok a' franczia nagyok viseltek Richelieu ellen — büszkeségét nem szenvedhetvén, melly had által déli Francziaország igen elpusztult, még Richelieu' halálával, ki kevéssel ez előtt Cingmars nevü vetélytársát tönkre tevé 's lefejeszteté, a' hadnak vége szakadott. Lajos Richelieut, kit éltében is követett, a' halálban is követe, kevéssel utána meghalálozván (maj. 24. 1643.)

Lajos (tizennegyedik), XIII. Lajos' fia, szül. 1638. anyja' és Mazarin' gyámnoksága alatt volt egész 1661-ig. Maria Theresiával, spanyol infanttal, kelt egybe. Tanácsnokai Letellier, Louvois és a' nagy Colbert vala, 's kórmányát nagy hatással kezdé meg. Maga ugyan nem bira olly tulajdonságokat, mellyek a' kórmányra elkerülhetetlen szükségesek; de még is mind a' mellett elég ügyes volt, az ország' fényét 's dicsőségét fentarthatni. Szerencséjére uralkodása alatt nagy férfiak éltek a' kórmány, egyház, tábor és a' tudományok 's művészségek' mezején. 20. éves vala midőn a' kórmányra jutott, és minthogy eddig még a' munkát nem ismerte, ekkor kezdé magát ahhoz szoktatni. Minden alkalmat is használt, hogy magát kimüvelhesse, de e' mellett valódi kényur volt, 's mint illyen alatta valóinak minden vagyonait sajátjának tekinté. Velenczét és a' braganzai házat segédsereggel támogatá, a' dunkircheni kikötőt Angliától 's a' Marsali erősséget Lotharingiától megvásárlá, a' belkórmányra legnagyobb rendet hoza, 's igy felkészülve, lépett L. 1667. a' csatapiaczra, minthogy nejének örökségére számot tartott, Flandriát, Franchecomtét magához huzá 's Hennegaut ostrommal fenyegeté. Azonban Anglia, Hollandia, és Svédországok egyesülvén Lajos' igyekezetének gátolására, Aachenben 1668. béke köttetett, mellynek következtében, Flandriának csak egy részét tarthatá meg Lajos. Majd azután haragját

a' holland köztársaság ellen irányzá, mellyet ő csak ugyan az által, hogy a' három ország közt kötött frigyet szétbontani képes vala, nagy szükségbe döntött, még azt az orániai III. Vilmos megszabadítá. De 1673. a' császár és Spanyolország Hollandiával egyesülvén, azon hadat támasztották, melly 1673-tól egész 1678-ig egész Európának nagy áldozatba került, 's melly had' következményei Lajost a' dicsőség' legmagasb fokára emelék. Lotharingia, Dánia, Németbirodalom és Brandenburg Lajosnak hadat üzenének és a' had Németországnak ismét sok kárt okozott. A' francziák Mühlheim, Türkheim és Sennefnél győztek, de miután Angliát, Kölnt és Münstert elvesztették és Turenne Sasbachnál (1675.) elesett, Rajnán túl szoríttattak, hanem már 1677. Crequis vezérlete alatt ismét Rajnán innen voltak, és Francziaország hatalma mindenütt Siciliát és Franchecomtét kivévén, növekedett, 's az ország béke után sóvárgott. Csak ekkor kezdődött tulajdonképen Lajos' győzedelme, minthogy ő merész és hűtlen politikája által minden elleneit megveré, még az ellenfrigyet is eltudta választani, egyes békekötéseket magaévá tenni, 's így mindnyáját megtudá törni, épen olly időben, midőn látá, hogy minden status elgyengült 's a' császárt a' török fenyegeti. — Egyedül Európa' tehetetlenségének köszönheté Lajos a' békét, vagy is inkább a' 20. évi fegyverszünetet 1684-től fogva. Illy magas pontra L. állhatatos vakmerősége, és Colbert, Louvois, Condé, Turenne, Luxenburg, Catinát és Vauban' jeles tehetségei által juthatott, de Colbert' 's a' t. halála után lassanként ismét alább szállott. Legelsőben kezdődött a' Hugenottákkali had, ismét a' nantesi határozat (oct. 22. 1685.) eltörlése miatt, 500,000. embernél több vándorlott ki az országból. 1685. meghalván Lajos' sogora, a' pfalzi választó fejedelem, Lajos magának Pfalzot, védenczének, Fürstenberg straszburgi püspöknek pedig kölni herczegséget kivánta. A' halasztást háború követte. Lajos 1688. Pfalzot hadisereggel elárasztotta. Philippsburgot bevette 's Avignont elfoglalta. III. Vilmosnak Angliában trónra lépte óta 1689. fél Európa a' császár' részére állott. Helvetia közös maradt. Lajosnak frigye egyedül a' török vala. Megmutatta ekkor Francziaország, mit tehet, ha lételét megtámadva látja. Kilencz hosszú évig tarta a' had. 1690. Fleurusnál Luxenburg győzött. 1692. III. Vilmost Neervindnél meggyőzte. De Luxenburg' halála után, ismét Vilmosnál maradt Namur — Olaszországban Catinát megverte, savoyi herczeget Staffardánál (1690). — Spanyolországban Burgosnál győztek a' francziak (1694.) és 1697. Barcellonát bevették — hanem az angolokkali hadban, Irlandban, megverettek és kapitulálni kényszeríteltek. Sept. 20. 1697. köttetett béke Hollandiával, Spanyolországgal és Angliával, oct. 30. pedig a' császárral Ryszwieken, mellynek következtében Francziaország mind azokat, miket akármiképen

elfoglalt, Elsasz és Straszburgon kivül, visszaadta. Ezután ismét egy uj háborúhoz készült, 's 1701. elkezdette. Több izben állott már ekkor Francziaország a' romlás' határán, és végtére 1714. Lajosnak ugyan nem hasznával, de az országnak végképeni kimerítésével a' Spanyol öröködési had vetett véget. 900. millió adosságba, és nehány millió ember' életébe került e' számtalan forrongás és had. Mindenütt pusztaság, lakatlan helyek, 's vérrel fertőztetett és fölégett városok valának az iszonyas hadak' siralmas nyomai. Illy inségre és nyomorra juttata Lajos az országot, ki jajgatva néze onokája' sirjára, hová őt sept. 1. 1715. az egész ország' örömére követte. Kórmánya feledhetlen időszakot tesz a' történetkönyvekben.

Lajos (tizenötödik), burgundiai herczeg' fia, szül. febr. 15. 1710. 's 1715. az orleáni herczeg' gyámnoksága alatt, a' franczia trónra emeltetett, kinek élete sokáig csak a' közötte voltak' labdája vala. Azért az, mit Francziaország tett és szenvedett, nem az ő, hanem gyámnoka Fleury nevü tanitója, Lajos a' bourboni herczeg, Condé 's egyebek; mindenek előtt pedig a' hatalmas Pompadour' életrajzához tartozik. — Condé ösztönzésére kelt egybe Mariával, a' lengyel Lesczinsky Szaniszló leányával. Jól is élének együtt mindaddig, mig Fleury közéjek konkolyt nem hinte, hogy a' királyt és az országot annál kényelmesebben igazgathassa. 1745. visszatérvén ütközetből, sulyos betegségbe esett, mikoron gyóntató atyja őt jó útra vissza vezette, ki azonban ismét hamar vissza esett, előbbi hibáiba, Pompadour' hálójába, mellyben egész holtáig meg is maradt, keveredvén. Ez időtől fogva Pompadour vivé a' kórmányt, ez kötötte Aachenben a' szerencsétlen békét 1748; ez küldötte tábornagyjait nagy Fridrik ellen, és Roszbachnál a' francziák' becsületét elveszté; ez erősité meg Anglia' hatalmát, a' fontainebleaui béke által 1762. Mit Pompadour épitések, kézmüvek, müvészetek' kiállitása 's a' tudományok' föllésztése által az ország belsejében tett, az mind, valamint a' Versailli Parc aux Corfs is a' király' mulatsága 's elszórakozására szolgált, melly Francziaországnak 100. millió frankba, és az erkölcsiség' legutolsó szikrájába került. Pompadour után Dubarry grófné jutott Lajos' kegyébe, ki Choiseul ministert megdöntvén, helyébe Aiguillon herczeget, Terrai apátot, Meaupon kanczellárt tette 1770., kik az országot kényök szerint fosztogatták. Kivül is egyre hanyatlék Francziaország' becsülete. Lengyelhon 1773. ő tudta nélkül eldaraboltaték. Végre Dubarry őt a' gyönyörök' olly örvényébe dönté, hogy az neki, kit sem Damiens' (l. ezt) gyilkoló kése, sem a' nép' nyomorúsága meg nem javithatott, maj. 10. 1774. halált okozott.

Lajos (tizenhatodik), az előbbeni' onokája, szül. 1754. előbb Berry herczegnek neveztetett. Jeles nevelést nyervén, 1770. Maria Antoinette,

ausztriai herczegnővel, kelt egybe és 1774. e' szókkal: »Ah! milly szerencsétlenség reánk nézve, mi fiatalok vagyunk a' kórmányra» lépett föl a' franczia trónra. Tudta ő milly gyenge, ha teljesen nem tudta is, milly veszedelmes vala állása. Korlátlan királyi hatalommal birt ő, 's még is mindenütt akadályokra talált, de azokat elháritani nem tudta. Oct. 5 én 1789. óta-fogva tartatott, de rendithetlensége és lélek jelenléte bámulatra méltó vala. Megmenthette volna életét, ha a' kitüzött tervnek hiven engedelmeskedik. 24. órai késedelmezés és éretlen jósága neki halált okozának. Jun. 21. 1791. elfogatott és Párisba visszavitetett, hol a' szabadságnak még csak egy kis árnyékát élvezheté, még jul. 20. 1792. az alnép' gyalázata által fölsége elraboltatott, 's aug. 10. a' nemzeti gyülésben elfogatott. Dec. 10. a' convent előtt nyilvánosan vádoltatott, hogy zsarnok volt, hogy a' lázadásnak ellenszegült, hogy a' constitutiót csak tetszkép fogadta el, hogy a' pilniczi conventiot, melly által a' Franczia-ország' ellenei egyesültek, ő okozta 's a' népet készakartva lázadásra ösztönözte, hogy azt, a' helveták által, lemészároltathassa. Hosszú viták után megengedtetett néki, hogy védelmeztethessék, mire ő Tronchetet, Malesherbest és Desetet választá magának védelmezőknek, de mind e' nagylelkű vidői, és olly méltósággal teljes viselete' daczára is, jan. 7-én 1793. csekély szó többség miatt halálra itéltetett. Jan. 20. hallá az itéletet, és jan. 21. 1793. reggeli 8. órakor lépett föl a' nyaktilóra, mellette állván gyóntató atyja, Edgeworth apát és kiáltván »szent Lajos' fia, szálj föl az égbe!» ő pedig a' néphez mondá »francziák, én ártatlan halok meg, de megbocsátok ellenemnek, és kivánom hogy halálom a' népnek hasznos legyen» francziák — erre elnémitá végső szavait a' nép: éljen a' köztársaság! kiáltja — és Lajos meghalt. Hamvai St. Denisben nyugosznak.

Lajos (tizenhetedik), az előbbinek fia, szül. 1785, atyja' meggyilkoltatása után 1793. a' félénk royalisták őt Francziaország' és Navarra' királyának kiálták, a' convent pedig őt Simon nevü vargának nevelés végett általadá, ki a' gyenge gyermeket, mint némellyek tartják, mint teste, mint lelkére nézve halálra kinozta, 's jun. 8. 1795. Templeben meg is holt.

Lajos (tizennyolczadik), XVI. Lajos vére, szül. 1755. Jeles nevelést nyervén, vérei közt legkitünőbb vala. 1771. egybekelt Maria Luise Josephával, III. Victor sardiniai király' leányával. 1789-diki gyülekezetben, mint elnök, a' nép' kedvezetét megnyeré; de később ugyan annak üldözését csak futással kerülheté el. XVII. Lajos' halála után Veronában királynak koronáztatá meg magát, de 1796. Bonaparte őt Velenczéből elűzé, ki sok fáradság után Oroszországba menekült. Ekkor hita őt Varsoba III. Fridrik Vilmos, és Napoleon 1803. Olaszországban neki,

ha a' franczia trón' követeléséről lemondana, egy tartományt igére, mit azonban L. el nem fogadott. Ezután Mitauba ment, 1807-től fogva pedig Angliában tartózkodott. Mig végre Napoleon megdöntetvén, 1814. apr. 4-én a' hatalmasságoktól franczia királynak elismertetett, apr. 25. Franczia országba érkezett, 's jun. 10. Franczia országra nézve hozott alkotmányt a' tanács elejbe terjeszté, és Párisba ment. Napoleonnak megjelenete Párisban őt Franczia országból megszökni másodszor is kénytelenité. Először Lillebe, azután Gentbe ment, és csak Napoleonnak Ilona szigetébe vitele után tért vissza Párisba. L. egy okosan és nemesen gondolkodó monarcha, nyomorban nagy 's a' szerencsében nagylelkü vala. Megholt sept. 19. 1824. több évig köszvényben szenvedvén. Ezt követte a' kórmányon X. Károly.

Lajos (Fülöp), a' most uralkodó franczia király. E' nevezetes férfiu, a' nyaktilózott orleansi herczegnek, Lajos Fülöp Józsefnek fia; szül. octob. 6. 1773. Gondos nevelést adá neki jeles anyja Penthievre Louise Maria Adelaide, melly tekintetben sokat köszönhet Sillery Marquisnőnek is. Az első franczia lázadás előtt chartresi herczeg czimet viselt. A' nemzeti gyülekezet' kivánatára, hogy minden ezred tulajdonos személyesen kórmányozza ezredét, Vendomeba ment a' tizennegyedik vasas ezredhez, melly az ő nevét viseli. Itt két embert ön élete' koczkáztatásával mentett meg, 's a' polgári koronát kapta jutalmul e' várostól. Nem sokára Valenciennesbe, mint legidősb ezredes, parancsnoknak küldetett. Vitézségének első probáit adá Biron alatt Boussánál, és Quarignonál 1792. Ugyan ezen év maj. 7. Generalőrnagygyá neveztetvén, a' poroszok ellen Valmynál kitünő vitézséggel harczolt. Gemappesnél (nov. 6.) 24. batalionnal az ausztriai tábor' középpontját megtámadván, fényes győzedelmet nyert. — XVI. Lajos' elitéltetésekor az egész bourbon ház' számüzetését kivánták, különösen Lajos Fülöptől tartván, kinek erényeit mindenki félve tisztelte. Nem sokára elfogatási parancs adatott ki Lajos F. ellen. Ekkor L. Sveiczba ment, álnév alatt. Ezen idő alatt rendkivüli moralis erőt fejtett ki L., Sveiczban nem lévén bátorságban, hegyekről hegyekre kunyhokról kunyhókra bolygott, négy hónapig küzdvén a' legnagyobb szükséggel. Naponként csak néhány garast adott ki maga' 's agg inasának, ki őt el nem akará hagyni, életére. Midőn már csak egy Louisd'orja volt, Montesquieutől gyámolittatván, october' vége felé 1792. a' történet és mérnők tanitó székért folyamodott, a' reichenaui collegiumban, hol nyolcz hónapig Chabos név alatt, mint ismeretlen, tanitott. Mig a' vértszomjazó Robespierre meg nem halt (jul. 28. 1794.), addig el nem hagyhatá L. menedék helyét. Ennek halála után Bremgartenba ment, hol 1795-ig Corby név alatt, mint Moutesquieu' segédtisztje, lakott. De midőn megtudatott Franczia országban holléte, el-

kellett Svaiczot hagynia, Koppenhágába ment. Innét Svéd- 's Norvégországba és Laplandiába utazott, és Finnlandon keresztül, Stokholmba ment, hol IV. Gustáv király őt szivesen fogadta. 1796. visszatért Hamburgba, hol elég nyomoruan élt, szorgalma után. Innét Amerikába utazott, 's octoberben 1796. már Philadelphiában volt, hová öcscsei csak más esztendő' elején jöttek meg Marseilléből. Azokkal együtt bejárta az egyesült statusokat, és Washingtonnál barátságosan fogadtatott. Innét 1800. már anyjától gyámolittatván, Angolországba ment, hol Twickenhamban a' tudományoknak élt, különösen pedig az ország' alkotmányát vizsgálgatván. Egyik vére, a' montpensieri herczeg, meghalt itt 1807. 's minthogy másik vére a' beaujolaisi gróf, száraz kórban szenvedett, az éghajlat' változtatását javaslák neki az orvosok. Lajos F. tehát Maltába ment vele, hol ez következett évben meghalt. Innen Palermoba fordult L., hol IV. Ferdinand király őt udvarába fogadta, 's leányát Maria Amaliat, ki most francziak' királynéja, nőül adá neki, nov. 25. 1809. Mindeddig vonakodott L. fegyvert fogni Francziaország ellen, de ekkor fölszolitá őt a' cadixi régenség, hogy Spanyolországért József és Napoleon ellen harczoljon. Engedett a' hivásnak, 's lelkesedéssel fogadtatott Cataloniában, de az angol cabinet nehézségeket gördítvén ellene, vissza ment Palermoba. Ennyi viszontagságok után a' restauratio' következtében nejével és három gyermekével, kik Palermoban születtek, Francziaországba ment 1814. maj. — Napoleon' visszatértekor Elbából ismét Angliába ment családjával Twickenhamba, hogy magát feledékenységbe temesse. A' második restauratio után ismét Párisba ment 1815. 's a' pairek' kamarájában fogván helyet, a' szabadelműek közé nyilatkozott. Miért az udvar kegyelmét elvesztvén, önként Angliába számüzé magát. Angliában becsülte őt az udvar, 's a' kenti herczeg nyilván kimondá, hogy jobb gondolkodásu embert nem ismer az orleansi herczegnél (Lajos Fülöpnél). A' Lajos F. törvényszerintisége megengesztelé végre XVIII. Lajost, 's 1817. visszatért L. F. Párisba. Ez idő óta magányban élt, családja körében, mindenkitől becsültetvén. A' statustól egy millió frankot kapott évenkint. Nem sokára a' Berry herczeg megöletése után királyi magasság czimet kellett volna nyernie, de az csak X. Károly' trónra lépte után történt meg 1824. A' népnek szemei reá voltak függesztve, mint a' trón' legközelebbi örökösére, midőn a' meggyilkolt herczeg' neje sept. 29. 1820. Henriket szülte, ki bordeauxi herczegnek neveztetett, és most a' franczia korona' követelője. Lajos F. minél alkotmány ellenibb rendszert látott X. Károly' udvarában uralkodni; annál inkább vissza húzta attól magát, 's épen nem vett részt a' két fő felekezet' cseleiben. Fiait polgárilag neveltetté, nyilványos iskolákba járatá, és a' többi tanulókkal társalkodtatá. — Mikor a' juliusi revolutio 1830. kiütött, voltak az orleansi herczegnek

barátjai; maga a' herczeg mezei jószágán vala akkor. Laffitte fölszólitá, egymást érve küldvén a' követeket hozzá, hogy álljon a' nemzethez. A' herczeg sokáig küzdött magával 's fontolgatá, mitévő legyen. Végre megfontolván: mennyi függ a' nemzethezi hajlandóságától, 's milly nagy vészt háritandhat el nemzetétől 's egész Európától, a' fölszólitást elfogadta. 'S nem is volt egy ház is a' győztes párt' izlésére, mint az orleansi, mellyben ez a' fölvilágosodott szabadelmü fejedelem fénylett, ki erényes, tudományos, lelkes hazafi fejedelem 's katona, ki a' nemzetért dicsőséggel hadakozott Valmy és Gemappesnál, 's kit a' nemzet emelt föl a' trónra. — Határtalan zavarok és lázadások közt kezdé uralkodását Lajos F. A' szemtelen vakmerőség még személlyét is megtámadá és lealacsonyitá. Esküjéhez mindig hü maradt, de meg nem felelhetett minden franczia várakozásnak. A' büszke heves fiatalságot olly kevéssé tudta kielégiteni, mint a' karlistákat megengesztelni. Laffitte és Terneaux elveszték vagyonaikat, 's a' király megmenté őket a' tönkre tételtől, a' gyámatlanokat és munka nélkül tengődőket fölsegité, azoknak munkát rendelvén. Mindenütt fáradhatlan munkásságot mutatott. Az 1832-iki (jun. 5. és 6.) vésztelljes napokban, bátorságot és lélekjelenlétet nyilvánitott. A' küldolgokat maga vitte, Taleyrandal egyetértve. Perier' halála után maga vezette a' ministeriumot, még Sóult marschalt tevé annak helyére. Antverpia' bevételével a' franczia fegyvernek dicsőségét is emelte. A' küldolgokban az egyiptomi török kérdésbe bonyolodás; Algier' birtoka fölötti vita; Ancona becsülettel elhagyása, a' portugal, és belga, holland polgári háboru kiegyenlitése voltak a' fő tárgyak. A' beldolgokban nehezitik Lajos' kórmányát az adók' terhe, a' status adósság' szaporodása. Az országot szenvedélyes változóság' kórsága kinozza. A' respublikai ifiuság vakmerő, durva és vérszomju, az öregség nyugodalmat, éldeletét óhajt; a' politikai fanatismus pedig örökös gyülölséget esküdött trónjának. Lajos Fülöp mind ezek mellett, mind eddig elég erős volt Franczia ország' politikai jólétét fentarthatni.

Lajos (József Antal), császári herczeg, ausztriai fő herczeg, magyar, cseh 's a' t. ország királyi herczeg, arany gyapjas vitéz, sz. István m. k. rend' nagy keresztese, cs. kir. general-tábor szer nagy, pattantyusság' igazgatója és egy gyalog ezred' tulajdonosa 's a' t. II. Leopold császár' fia, szül. Florenczíában, dec. 13. 1784. — 1809. egy ausztriai hadisereg' vezére lévén, Abensbergnéli ütközetben különösen kitünteté, később pedig a' b. eml. Ferencz' távollétében, mint személynök, különféle alkalmak közt igen megkülönbözteté magát. Colloredo József gróf 's tábornagy' halála után L. lön a' pattantyusság' fő kórmányozója. Mintegy 20. év óta mély belátása, minden dolgok' szoros igazságos megitélése 's különféle kórmányügyek bizattak reá Ferencz császár 's király

által, mellyekben jelenleg is foglalatoskodik, a' most dicsően uralkodó Ferdinand által, még kórmányra léptekor, az együtt munkálkodásra fölkéretvén. A' fő herczeg tehát e' hatáskörben, mind azelőtt, jelenleg is ad alkalmat a' meghallgatásra.

Lajta vize a' Stajer hegységből szakadván, a' bécsi erdő alatti kerületet átszegve, Magyarországba jő, és Óvár mellett a' kis Dunába ömlik. Jó izű rákok tenyésznek benne.

Lakedio szigetek, az indiai tengerben, a' malabári partok' átellenében vagynak öszve csoportosulva, száma 19.; mellyeknek lakosai maláji szójárást használnak.

Láma. Ezen gyönyörű és kellemes állat igen különbözik a' tevétől, jóllehet gyakran azzal öszve hasonlítgatni szokták. Felső ajka kívül nyúlik orra lyukán, és mélyen be van vágódva; eleven kiálló szeme, hosszu, sürű pillákkal boritva; füle félannyi hosszú mint feje, hegyes és előre 's hátra mozogható; egész feje jobbadán hasonlit a' csikóéhoz; nyaka hosszú keskeny; háta púptalan, farka rövid, de hosszú szőrű, 's egyenesen fölálló. Czombjai rövidek, lábai kicsinyek, és körmei egészen hasitottak. Bőre a' hátán és vékonyainak külső oldalán rövid, oldalain és hasán pedig hosszabb selyem nemű szőrrel benőve, melly rendesen barna, vagy barnafejérrel foltos. Testének többi része inkább vagy kevéssbé szőrös. Magassága valami négy, hosszasága hat láb. — Jeles tartása a' szarvaséhoz hasonlit, de hosszú ékes nyaka, fejének alkatja, szelid ábrázata még inkább nagyitják szépségét. Szelid, de a' mellett vidám 's élénk, futásban virgoncz, mint zerge, 's Perunak — eredetileg ez a' lakóföldje — nem csak egyik legszebb, de leghasznosabb állatja is; ekehuzásra, de leginkább teherhordásra használják, mire csak vendégség után, mellyet kedveért tesznek, szoktatják. A' teher' felrakása alatt lehajlik, igen vigyázva kel föl a' teherrel és biztosan viszi a' kirendelt helyre. 150. fontot bir el. Ha a' teher igen nehéz, előbb föl nem áll, még az meg nem könnyittetik. Ha jól bánnak vele, békes és engedékeny; de a' verés, kemény bánás makacscsá, végre haragossá teszi azt, és akkor messziről leköpdösi megsértőjét. Azért sem ostor, sem bot nem szükséges hozzá, hanem csak szóval vagy sippal igazgattatik. Közönségesen 5 — 6. mértföldet megyen egy nap. Kedvencz eledele a' lámának az úgy nevezett Ycho növény, melly a' Kordillerák' havas tetein bőven találtatik. Általában igen sokat eszik, de keveset iszik. Halála után is haszнot hajt a' peruiaknak, mert husa, noha kissé durva 's nyálkás, besózva árultatik, 's eledelül szolgál; gyapjából ruha készittetik, bőre pedig különféle haszonvételre kicseréltetik.

Lama, Dalai-Lamai. Tibetben az egyházi 's világi hatalomnak feje, ki az istenségnek nem csak látható helytartóját képezi e' földön, hanem

valoságos emberek közt lakó Istent. Halála után az Istenség a' legérdemesebb pap' testébe költözik. Kezének fejre tétele a' vétek' bocsánatát eszközli, tudja népének legmélyebb gondolatait, szüntelen pap-seregtől környeztetik, az imádók bókolásait, kik távol tartományokból utaznak hozzá, egy oltár nemű, nagy drága párnán, keresztbe vetett lábakkal, ülve, fogadja. Lassa anyaváros' közelében két kolostor a' lakása. A' lama vallás örök lényt nem ismer. — 108. bálványai, vagy burcharjai, mint alkotott lények, kik már e' világ előtt 40-szeri vándorlásaikor bebizonyitott szentségek miatt isteni lények' rangjára emeltettek. Sigemuni a' fő bálvány, kr. e. 1000. évvel jelent meg utoljára e' földön, mint a' lama-vallás szerzője. Buzgólkodása lármás énekek 's imádságokba állanak, visitó hangos zenétől kisérve, továbba bizonyos ünnepek ülésében, melyek bucsujárásokkal 's test-ostorozással összekapcsolvák. Legujabban világi hatalma a' chinai császár által igen megcsorbitatott, de egyházi hatalma az egész mongol népre kiterjed.

Lambert, I. Béla, magyar király' harmadik fia, I. Geiza és szent László' vére. Ez is nagy részt vett azon üldözésekben, mellyet véreinek Salamon királytól kelle szenvedni. Lambert ugyan azon évben holt meg, mellyben sz. László (1095). Ennek fia volt Almus, kit sz. László horvátországi királylyá tett, 's kinek szemeit Kálmán kitolatta. (l. Almus.)

Lancaster, az irhoni tengernél, és morecambei öböl mellett lévő megyéje Angolországnak, hegyes, meddő, de vassal és kőszénnel gazdag, és ipar 's kereskedés által elhiresedett vidék. Számos csatornái között megnevezésre méltó a' Bridgewater (bridzvater). — A' hasonnevü város a' Loyre folyón van épitve. 25,000. lakosa vagyon, kikötővel, parti kereskedéssel, kővágással bir. A' róla nevezett 16. mértföldnyi hosszú Houghton (olv. hautn) tól Kendalig vezető csatorna, itt egy pompás 500. lábnyi hosszú selébbel vezettetik a' Loyne-en által. — Egy hasonnevü német város vagyon Penszilvaniában 7000. lakossal; és egy másik felső Kanadában.

Láncsások széke, (Sedes X. lanceatorum), 14. helységből álló kerület, mellynek fő helye Bethelfalva Szepes vármegyében. Egyéb helyei elszorvák jobbadán, ugyan azon megyében. Lakosai kiváltságos jogokkal élnek. Eldődjeik kir. testőrök voltak, 's tiznek mindenkor kelletett láncsásan követni a' királyt. Most már ezen kötelességök megszünt, és helységeik a' vármegyének vagynak alá rendelve.

Landau, valaha birodalmi szabad város, most Bajorország' Rajnántúli részében, a' Queich folyón fekvő, és 6200 lak. számláló német szövetségi város, bajor őrizettel, tanodával; és bor termesztéssel.

Languedocia. Ezen bor — és selyem termesztő, jobbadán hegyes tartománya déli Franczia országnak, a' földközi tenger mellett fekszik, a'

Rhône folyamtól a' pyréni hegyekig, és most 8. megyére vagyon osztva: u. m. 1) Felső-Loire (olv. Loar) megyére, mellynek fő városa Le Puy en Velay, 15,000. lak. számlál és székegyházáról, csipke-készitéséről, tudományos társaságáról nevezetes. 2) Lozères (olv. Lozer) megyére, Mende (olv. Mand) városával. 3) Ardeche (olv. Árdes) megyére, mellyben Annonay város 10,000. lak. számlál; itt épült Francziahonban az első vasdrót-hid; itt találta föl Montgolfier a' léggolyot 1783-ban. 4) Gard megyére, mellynek fő városa Nismes, (l. ezt); Beaucaire (olv. boker), város a' Rhône mellett, hol nyárhó 22 től 28 ig Francziaország' leghíresebb vásárja tartatik. 5) Herault (olv. Herol) megyében vagyon Montpellier (l. ezt), Bezières (olv. Berjer), a' déli csatornán épült város 18,000. lak. 6) Aude (olv. Ód) megyének jelesebb városai Carcassone és Narbonne; amaz 18,000 lak., emez 11,000 rel. Ez utóbbik hajózási iskolával bir, és gabnával 's mézzel kereskedik. 7) Tarn megyében vagyon Alby, 12,000. lak. 's Castres (Kastr) 17,000. lak. 8) Felső Garonne megyének fő városa Toulouse (l. ezt).

Laocon, Neptun, mások szerint Apolló' papja. Trójánál, midőn egy bikát készüle 2. fiával Neptunnak áldozni, Juno, az achaeusok' védistennője által küldött két szörnyeteg kigyó, midőn a' fa-lóba lándzsát vert, fiait körül tekeré 's megölé. — Ez után, mind a' két kigyó eltávozék, 's Pallas' templomába siete, hol az istennő' lábainál letelepedve, paizsa alá rejtezkede. — E' borzasztó esemény Rhodusban kr. szül. u. mintegy első században, három képfaragótól (Athenodor, Polydor 's Agesander) márványba vésetett. E' remek müvet Fredis Felix találá fel 1506. Titus' sirboltjában 's II. Julius pápának adá által. Lessing egy könyvet irt róla.

Laosz, szélesebb értelemben egy, a' Birma, Sziám, Sina országok közt szétdarabolt, 's egy, még csak hübéres részből álló ország, utó Indiának éjszaki táján, a' Sina birodlaom alatt. Szorosabban véve pedig e' név alatt már csak azon utóbbik hübéres, de saját főnök alatt álló tartomány, értetik, melly Sinával határos, hegyes vidék. Sok elefántot 's barmot táplál: pamut, lakfirnisz, vas, mosusz, tikfa teszik fő termesztményeit; czin, és olom is találtatik. Főnöke a' sziámi királyt ismeri urának. Lakhelye Csaingme vagy Zemi.

Laplace (Pierre Simon Marquis de), mathematicus és csillagász, Francziaország pairje 's a' becsület rend' vitéze, szül. Normandiában, mart. 31. 1749. földmivelő szüléktől, de megkedvelvén a' tudományokat, Párisba ment, hol is a' számtanban nagy előmenetelt tett. Jeles tudománya miatt hivatalokra jutott és Bonaparte 1796. a' belügyek' ministerségére emelé. 1799. senatus tagjává, 's később annak al- 's végre főelnökévé tevé. 1814. Napoleon' letételére szavalt, 's a' királytól marquis

és pair méltóságot nyert. Megholt 1827. Munkai közöl jelesek: Traité de mécanique céleste, Par. 1799. és Exposition du système du mond, 1796, 1799, 1806.

La Plata. Ezen nevezet alatt értjük azon délamerikai statusok' szövetségét, mellyeket az andesi hegyláncz Chilitől, a' Juguy folyó Boliviától és a' Vermejo Paranyától választ el, keletfelé pedig az atlaszi tenger, délre a' patagónok' földje határolja. Egész terjedelme ezen statusoknak tesz mintegy 30,000. négyszegü mföldet. Keleti része lapályos pusztaságból áll, melly leginkább csak legelőkül használtatik, és minél jobban közeledik a' Cordilleras hegyekhez annál több növényeket m .tat elő; ott pedig zordon felföld emelkedik, honnan erednek a' Saládo és Dulze vizek és egyéb folyók; ezeken kivül két nagy folyam szegi a' keleti tartományokat: az Uruguay és a' Paranya, melly mind a' kettő Braziliából jő, és a' tengertől 40. mföldre egyesülvén, a' Rio de la Plata 5 — 15. mföldnyi széles öbölhöz hasonlító folyam torkolatot képez. Említésre méltó még az Ybera tó is. Az éjszaki tartományokban a' meleg öv' termékei találtatnak, különösen méznád, mániok, batát, oliva, kávé, indigó, kaktusz, sz. János' kenyere, théa, mangajszi, agavé 's több ef. La Plata folyamhoz délre sem fa, sem bokor nem tenyészik, hanem a' pocsolyákban egy láb vastagságu nád terem. Egyéb déli részekben rizs, dohány, kukoricza, buza, árpa, len, kender 's egyéb európai vetemények találtatnak. A' pampákon (az az Pusztához) milliói a' barmoknak legelnek, azért a' hús olcsóbb a' kenyérnél. Jaguar, Kuguar, büdös állat, csincsilya, övös, hangya-evő, majom, tigris, szarvas, farkas, tapir, tajaszu, biszkacsó, vad kutya, kajmán, különfaju strucz, kundur, aura (héják' faja), varas béka, kevés kigyó, mérges pókok, kinzó poloskák, 's többféle férgek, mérges mézet csináló méhek, sokféle szárnyas vadak, tengeri állatok' mindenféle nemei; — továbbá tömérdek só teszi ezen állodalmak' természettörténeti tartalmát. — A' lakosok részint indiánok, részint spanyol kreolok, mulátok, meszticzek és négerek. La Plata egykor Boliviával és Paragvájjal a' Buenos Aires név alatti ismert spanyol alkirályságot képezé. Most e' következő 15. status áll e' szövetségben: Buenos Aires vagy Argentina, Santa Fé, Entre Rios, Korientes, Salta, Tucuman, Sant Jago del Estero, Cordova, San Luis de la Punta, Mendóza, San Juan de la Frontéra, Riója, Katamarka, Tarija, és de las Missiones. Nevezetesb városok ezek: Buenos Aires, hol a' congressusnak, az elnöknek széke vagyon, nem különben egyetem, csillagász torony, könyvtár, több tudományos és jótékony intézetek, erősség, kikötő a' La Platában és 50,000. lakos. — Salta, Corrientes, San Miguel, Tukumánban; Cordova, Mendóza 15,000. lak., ezüst-

bányákkal. A' lóhere évenkint ezen vidékben 14 szer kaszáltatik; Famatina, Riójában aranybányákkal, San Bernardo de Tarija 's a' t.

Laposbánya, belső Szolnok vármegyében keblezett falu, a' Marmaros felőli hegyek alljan, arany és vas bányákkal.

Lappföld (Lapponia), Európának legvégsőbb része éjszak felé, a' 64. fokon fölül a' jégtengerig; mellynek keleti része Oroszország' birtoka, 's az archangeli kormánysághoz tartozik; éjszaki része (Finmarken) Norvégország' tronthiemi kerületéhez; déli része pedig (Lappmarken), melly Jänitsland, Aséle, Ritea, Lulea, Tornea tartományokból áll, Svédországnak Norrföldjéhez számittatik. A' Tornea viztől keletre eső rész a' finnlandi orosz helytartósághoz tartozik. Általában zordon éghajlat és terméketlenség bélyegzi e' tájékot. Nyugoton magas havasok ágaznak el, mellyek közt legnagyobb az Enara, mellyek keletfelé csak lassanként lapulnak le. Ezen hegyekből szakadnak a' Tornea és Muonio (Svédországot Oroszországtól elválasztó) folyók, az Umea, Kapszejok, Kemi 's a' t. Számos tavak is vagynak a' vidéken. Hosszu a' tél és kemény, a' nyár pedig rövid. Alul a' leghosszabb nap 24. óráig tart: de éjszak felé három honapig is, valamint télben az éj is ollyan hosszú A' nap' éltető erejének hiánya miatt tehát déli Lappföldön csak burgonya termesztethetik: éjszakra már mohon, bogyókon, fenyő, eger, nyir 's fűzfa erdőn kivül egyebet nem láthatni. Az állatok országából találtatik itt iram, kutya, farkas, medve, falánk, roka, hiúz, nyest, menyét, vidra, nyúl; — hattyúk télben 's egyéb vad szárnyasok igen nagy számmal; de kivált a' tengerben a' halaknak különféle nemei. A' lakosok magokat szamóknak nevezik, alacsony termetűek, de erősek, nyájasok, hazájokat szeretők; nyárban sátor alatt laknak, télben kerék gunyhókat készitnek magoknak. Élelmök szerint elosztatnak iram szarvasos hegy és halászó lappokra. Mindnyájan keresztények. Svédországhoz tartozik valami 4000.; Norvégországhoz 3000.; Oroszországhoz 2000. lapp.; de ezeken kivül sokkal nagyobb számmal laknak itt más nemzetbéliek is (l. Norveg-, Svéd- és Oroszországot).

Lares, igy neveztettek Rómában a' házi istenek, 's közönségesen fa, kő, erezképek a' tűzhelyen, szekrényben (Lararium) álltak. Fontos esetekben malaczot, bárányt, vagy borjút áldozának nekik. A' házi Laresektől megkülönböztetik a' nyilvánosokat, mellyek egész statustól, néposztályoktól 's városoktól tisztelteltettek.

Larissza, vagy Jenisehr, a' Szalambria folyó mellett épült város Thesszáliában, 20,000. lak., széke vagyon itt egy görög érseknek, — jeles festései, selyem és pamut szövései és szatytyán gyárai.

Lárva, eredetileg kisértetet, ijesztőt jelentett (a' lareseknek elle-

nökbe téve), kiknek febr. végén szoktak áldozni. A' lárva álorczát is tön. — Lárváknak neveztetnek az állattudományban az átváltozást szenvedők is (bogarak), életök' első szakában, mindjárt a' tojásból kibujások után.

Las Casas (Don Bartholomeo de), spanyol fő pap. Szül. Sevillában 1474. Mint 19. éves atyját, ki Columbussal vitorlázott nyugot Indiába, követte, honnan öt év mulva vissza térvén, pappá lett. Columbussal másodszor is Amerikába utazott és Cuba szigetén letelepedék, hol az indiánok' felszabaditásán legnagyobb buzgósággal törekedett, mit azonban a' gyarmatok' ellentállása miatt ki nem vivhatott, de ki eszközlé az emberségesebb velök való bánást. Folyamodására, mellyet V. Károly spanyol királynak benyujtott, egy fő biró küldeték ki a' szigetre, az indiánok' állapotját megvizsgálandó, ekkor Las Casas az indiánok' szabadsága' megmentésére afrikai néger rabokat javala vásárlani a' portugáloktól, mi által az első rabszolga kereskedés támadt. Mind e' mellett czélt nem érő buzgósága 's azon gyülölség miatt, mellyel emberbaráti szereteteért a' zsarnok gyarmatosok iránta viseltetének, a' sz. domingói monostorba barát életre adá magát; honnan, midőn szerzete által 1532. Spanyolországba küldetnék, kiadá »Brevissima Relacion de la Destruycion des Indes» czimű munkáját, mellynek következtében az indiánok kedvezőbb törvényeket 's rendszabályokat kaptak. 1544. ismét vissza ment Amerikába, mint chiapai püspök, honnan 7. esztendő mulva, lemondván püspökségéről, Spanyolországba vissza tért, és Madritban 1556. megholt, kora 92. évében.

Las Cases (véggróf de la Causade, Emmanuel August Isten adta), szül. 1763. Languedocban, Las Cases várában. Tanulmányait a' párisi katonai iskolában végzé, honnan a' hajóssereghez ment. Midőn a' franczia spanyol hajósereg Gibráltárt ostromlá, jelen vala, hol is első jelét adta bátor vitézségének. Jelen volt a' Candia melletti tengeri ütközetben. A' békekötés után beutazá Amerikát, Senegambiát 's keleti Indiát. Visszajöttével, dicséretes probatéte után, hajós hadnagygyá lön. Lázadás alatt a' többi kivándorlott royalisták között vala, 's élelmét a' franczianyelv tanitásával szerzé. Részt vett azonban a' vendéei felkelésben, 's 1794. a' quiberoni mészárlásban, ezután Londonban a' tudományoknak élt, hol is történeti atlasát elkezdé. Ez alatt, Napoleon megváltoztatván Franciaország' állását, a' bujdosókat hazatérésre szólitá. Sok másokkal visszatére L. Cases is Párisba, hol hat évet könyvirással és könyvkereskedéssel töltött, bevégezvén egyszersmind ezen idő alatt kezdett történetének atlasát. De midőn az angolok 1809. Vliessingent és Antwerpet megtámadák. L. Cases is az önkénytesek' zászlója alá állott, hol Bernadotte alatt annyira kitünteté magát, hogy őt Napoleon kamarásának,

1810. maitre des requetesnek és 1812. a' nyilványos épületek, kórházak, fogházak' 's a' t. fő ügyelőjének tevé. — A' szövetségesek előnyomultával Francziaországba nemzeti őrség állitatott fel, és L. C. a' tizedik legio' vezérletét, vezérök távollétében, vevé át. Páris bevétele után, a' status tanács által Napoleon' letételére hozott határzatot aláirni vonakodott, 's a' történteket látni nem akarván, Angolországba ment. Nem sokára előjövén Napoleon Elbából, L. C. azonnal melléje állott, ki is őt status tanácsosnak és a' kérelmi biztosság elnökének nevezte. A' waterlói ütközet után Napoleont Ilona szigetre kisérte, hol Emmanuel fiával együtt Napoleon sorsával osztozkodott. De tudositásai következtében, mellyet titkon a' sz. ilonai angol kormányzó tilalma ellen Londonba küldött, ez által elfogatott, 's 1816. fiával együtt a' Jóreményfokra vitetett, honnan 8. hónapi fogsága után Londonba hurczoltatott, itt azonban szabadon bocsátatott. — Párisbai visszatérte után az angolok által elvett irományait Ausztria közbenjártával visszanyeré 's 1823. »Memorial de Sainte Helene-jét 8. kötetben kiadta.»

Laszky (Jeromos), egy nagy eszű, széles tapasztalásu, minden európai udvaroknál ismeretes és nagy befolyásu, lengyel születésü férfiu, Lengyelországi nádor, erdélyi vajda, 's szepességi fő ispán, Zápolya János és I. Ferdinand királyok' idejében. Mi egyebet mellőzvén, csak a' Magyarhont illető viselt dolgait erintjük. Miután I. Ferdinand Zápolya Jánost egész Magyarországból Erdélybe szoritotta, mint irják, Laszky a' lengyel király' megegyezésével, Erdélybe jött Zápolyához 1527. 's neki a' török császárnál Ferdinand ellen keresendő segedelmet tanácsolta; sőt magát a' követségre önkényt ajánlotta. Mire helyben Zápolya Laszkyt a' szükséges parancsokkal útra bocsátotta. Azonban e' követségnek kevés sikere lön, minthogy Laszky az esztendőnkénti adót, mellyet Soliman Zápolyától kivánt, meg nem igérte vala. Nagyobb sikerrel járt következett esztendőben (1528.), mert ekkor Laszky Zápolya és Soliman között tökéletes barátságot eszközlött, megigérvén neki Soliman, hogy Zápolyát minden ellenségei ellen teljes erejével segitendi. Ezen igéretet mind a' két fél esküvel erősitette. Ezzel Laszky — maga helyet hagyván Gritti Lajost (l. ezt), Zápolyához, ki már akkor Lengyelországba tartózkodott, vissza sietett. Azután hadisereg' gyüjtésben foglalatoskodott, mit is olly gyorsan eszközlött, hogy már ugyan azon évben apr. 12. Ferdinandnak hadat üzent. Eddig tett fáradozásait avval hálálta meg Zápolya, hogy Késmárkot, Riknót, Gölniczet neki és utodainak ajándékozta, 's őt egyszersmind szepességi örökös fő ispánnak tette. Ezután Laszky Zápolyával együtt bejött Magyarországba, itt Ferdinand' pártosait üldözvén. Ott volt ő Budán 1530. Zápolyával, mikor azt Ferdinand' vezére — Rogendorf — ostromolta, 's ki nem álhatván az ostromot Zápolya, Laszky

kötött Ferdinanddal fegyvernyugvást Visegrádon. Mig ez történt, addig More, Lápló Somogy, Fejér, Tolna, Veszprém vármegyékben 's Tótországban garázdálkodott, se Ferdinand, se Zápolya' részét nem követvén. Laszkyt küldötte Zápolya More' megzabolázására, de ez Palota várából, hol őt Laszky ostromolta, érezvén szerencsétlenségét, titkon elillantott. Ekkor nyerte meg Laszky az erdélyi vajdaságot. Majd azután tovább üldözé Ferdinand' embereit. Seregével Lőcsét szállotta meg, de itt nem boldogulhatván, Tarkó vára alá szállott 's azt elfoglalta, onnan kis Szebenbe ment, azt fölégetni akarván; de itt sem nyerhete semmit, mert emberei nagy részint elszéledtek. Sokat alkalmatlankodott L. ez évben mint Szepességen, mint Sáros vármegyében. 1533. Zápolya őt a' vajdaságból letette, vagy legalább minthogy magyarúl nem tudott, más vajdát adott melléje. Ez okozta hogy Laszky Zápolyától elidegenedvén, Grittivel Zápolya ellen szövetkezett. Zápolya ezt megtudván, L. Budára hivatta, 's ott börtönbe tétette. L. fogságának hire csak hamar elterjedt egész Európában. Minden részről jöttek érette Zápolyához az esdeklő levelek. Magok a' lengyel és franczia királyok is közbe vetették magokat L ért, Zápolyánál. Engedett végre a' sok kérésnek Zápolya 's őt 1535. szabadon bocsátotta 's egyéb jószágok közt Késmárk és Debreczen városait is L. kezei közt hagyta. E' fogság miatt még inkább elidegenedett L. Zápolyától, 's miután az országba, nevezetesen Murányon, sok kárt okozott, visszatért egész családjával Lengyelországba. Onnét Bécsbe ment, 's Ferdinandhoz állott. Hogy Ferdinand L-t hivei közé fogadta, onnét is kitetszik; mivel az Zápolya halála után L-t Solimanhoz ismét követségbe küldötte (1541.), segitséget kérni a' töröktől, hogy Zápolya' özvegyétől — Izabellától — egész Magyarországot elfoglalhassa. De minthogy Izabella' követe — Verbőczi István — Laszkyt a' követségben megelőzte, nem vala szerencsés e' járatában. Soliman őt fogságra tétette, és csak midőn már Soliman Izabellától Budát elfoglalta, 's Belgrádra visszatért, bocsátotta ki Laszkyt a' fogságból. Innét visszatérvén házájába, nem sokára vérhasba esett, 's megholt. Mások szerint méreg által, melly Soliman' parancsára adatott neki, öletett meg.»

László (szent), nyolczadik magyar király, I. Béla király' második fia. Noha ez, mint Herczeg, sok jó szolgálatot tett Salamon királynak, a' morvák és bosznyákok ellen; még is őt, és véreit üldözni kezdette Salamon. De László ez ellen is vitézül viselte magát, nevezetesen Czinkotánál 1074., hol L. és Geiza annyira megszoriták Salamont, táborával együtt, hogy Salamon maga is nehezen szabadulhata meg. E' győzedelem Salamont a' királyságról örökösen lemondani kényszeritette, mellyet azután Geiza, (László vére), nyere el. Még azután sokat nyughatatlankodott Salamon, még végre Geiza' halála után László nyeré el a' trónt 1077. —

L. uralkodása' elején csak hamar háborúba keveredett a' lengyelekkel, mellynek oka, úgy látszik, II. Boleszló, lengyel király, vala, ki, mivel sz. Szaniszló krakói püspököt azért, hogy ez őt némelly fesletségeiért megintette, az oltár előtt megölte, a' lengyelektől üldöztetvén, Miciszló nevü fiával 's kevés kisérőivel, Lászlóhoz, kinek Boleszló egykor nem kevés szolgálatott tett, futott, nála menedékhelyet keresvén. László be is fogadta Boleszlót; de ezt uj szerencsétlenség érte, megtébolyodván 's ön magát megölvén. Hihető, hogy László Boleszló fiát, Miciszlót, akarván a' lengyel trónra emelni, Krakót megszálta, 's meg is vette. Ezután a' lengyelek és németek, Salamont pártolván, Lászlót megakarák a' koronától fosztani; de az ország nagyok félvén Salamon' bosszujától, oda vivék a' dolgot, hogy ez jogáról lemondván, csak néhány vármegyék' jövedelmével megelégednék. De minthogy Salamon igen változó indulatu férfiu vala, csak hamar megbánván előbbi cselekedetét, uj merényre veté fejét: azonban László megtudván cseleit, őt elfogatta, 's Visegrádon fogságba tétette. Innét egy év mulva, midőn t. i. László sz. István és Imre' tetemeit fölvétette, kiszabadulván, Regensburgba nejéhez ment, de ebben is idegenkedést vévén észre iránta, változó jelleme miatt, szarándok öltözetet vett magára 's 1085. Székesfejérvárra ment, szerencsét próbálandó. László itt őt a' szegények közt megismerte, miért Salamon a' várostól azonnal bucsút vett, 's a' Kutesk nevü kunok' vezéréhez sietett. Moldvaországba érkezvén, személyét felfödözte 's a' vezért, Erdélyországnak oda ajánlása mellett, László ellen lázitotta. A' vezér seregét már azon helyre, melly Bodrog és Tisza közt fekszik, vezette is; de László a' martalék után sóvárgókat megtámadja, sok ezeret közülök levág, a' többit pedig megszalasztja. Ez volt kunok' Magyarországbai első beütése László alatt. Másod izben is próbáltak szerencsét a' kunok, még László Horvátország' elfoglalásában fáradozott. Azonban meghallván ezek Lászlónak Horvátországbóli visszatértét, valamint annak vitézségét és szerencséjét, nem várák hogy ez őket megtámadja, hanem azonnal hozzá fordultak, őt kérvén a' bocsánatért, 's neki engedelmességet esküdvén. László ezt annál örömestebb fogadá, minél könnyebben — minden véröntás nélkül — meghodithatá vörös Oroszországot. Igy lealázván minden ellenségeit L., három gyülést tartott, mellyben az ország' nagyjaival az ő idejéhez alkalmazott törvényeket szabott. Többek közt: hogy mind azok, kik a' pogány istennek áldoznak, egy ökröt tartozzanak fizetni; a' zsidoknak megtiltatott keresztény leányt feleségül venni, vagy keresztény szolgálókat fogadni; a' ki a' vasárnapot vagy ünnepet meg nem üli, vagy a' plébania egyházban meg nem jelen, testi büntetéssel fenyittessék meg, ha csak majorjaik igen távul nem esnek, de egynek még is megkelle jelenni; ha ki e' napon vadász, az kutyája, vagy lovától fosz-

tassék meg, vagy azt egy ökörrel váltsa meg, ha az idegen a' 40. napi böjtött meg nem tartja, az országból tiltassék ki, elfoglalván egyszersmind pénzét, mellyet itt keresett vala. Az aprólékos tolvajságért a' tolvaj' orra elvágatott, vagy szemei tolattak ki, nagyobb tolvajságért pedig fölakasztatott. A' püspököknek adandó dézsmáról szóló törvény megujittatott, és, hogy minden csalárdság elmellőztessék, a' dézsmálás' módja meghatároztatott. Ezek és több hasznos törvények' rendelete után nem sokára 1095. megholt László épen, mikor a' csehek ellen már utban vala. Teste Nagyváradon, a' tőle épitett templomban, temettetett el. Halálát a' magyarok három esztendeig gyászolták. — Okossága és vitézsége által annyira becsültetett a' külső nemzetektől László, hogy őt a' német birodalom' trónjával kinálták meg, ő azonban inkább akarván kevésnek jól országolni, mint sokat veszedelmeztetni, azt magától szerényen elmellőzé. Megkinálták őt egyszersmind az európai fejedelmek' egy akarattal a' keresztes hadak' vezérségével, de ezt, az őt véletlenül meglepő halál miatt, végre nem hajthatá. Később III. Celesztin pápa őt, III. Béla' szorgalmaztatására, szentek közé sorozá.

László (második), tizennegyedik magyar király. Atyja, II. Béla' halála után, az alatt is, még öcscse István bátyjával, Geizával, versengett, csendesen élt az országban. 1160. Görögországba utazott, mi nem kis gyanút önte Geizába a' korona végett. Manuel őt szivesen fogadta, 's annyira megnyeré Manuel' barátságát, hogy Geiza halála után István helyett őt akará a' magyar trónra emelni, mit, hogy véghez is vitt Manuel, bizonyos, mert addig sürgeté a' magyarokat, míg ezek Istvánt a' királyságtól megfoszták, 's helyébe Lászlót ülteték: kiköté azonban egyszersmind ennek koronáztatása alkalmával Manuel, hogy László halála után István — László' öcscse választassék királynak. Mit sem mulasztottak el a' magyarok, hogy Manuel' vágyát kielégitsék, 's Lászlót 1161. jul. 16. királynak koronázták. Hat hónapnál azonban nem tarta tovább uralkodása, mert már 1162. véletlenül megholt, mi nevezetest sem cselekedvén, 's Székesfejérvárott eltemettetett.

László (harmadik vagy kún), V. István' fia, 's magyarok' huszonegyedik királya. Tiz éves vala, midőn atyja helyébe királynak koronáztatott (1272). Mi sem hibázott, mi által a' gyenge királyt jól nevelhessék, 's azt minden rosztól, melly mint királyi méltóságának, mind az ország' veszélyét okozhatná, megőrizzék. Minden megtörtént, mi egy uralkodó' képezésére szükséges vala, 's László bizonyosan a' legfőbb fejedelmek közé soroztathatnék, ha álhatatlanság' bélyegével nevét meg nem homályositotta volna. Használt kezdetben a' gondos nevelés, mert László olly dicséretesen kezde uralkodni, hogy még az idegen fejedelmeknél is nagy becsben vala. Maga Rudolf, nyugoti császár, óhajtá

László' társaságát, 's őt, hogy Ottakár, cseh király, ellen segítse, barátilag fölszólitá. Igy Ottokár meggyőzetett, 's megöletett. Nem kis haszon hárult e' győzedelemből Rudolfra, mert az örökös nélkül szűkölködött Ausztria, mellyért hadakozott, Rudolf' kezére került, 's annak herczegévé fiát, Albertet, kitől származik 1526-tól fogva a' most dicsően uralkodó ausztriai ház is, tette. De ez' ültközetben keresett dicsőséget, mértéklen vágyaival, meghomályositá László. Mert az előbb viselt hadban tapasztalván a' kunok' vitéz erejét és bátorságát, hogy azt nekik meghálálja, bizodalmasabban kezde velök társalkodni. Innét a' kún szép nem' társaságába ereszkedett. Mi annyira megrontá a' fiatal királynak a' nélkül is változékony eszét, hogy a' királynőt is elüzvén magától, tisztátalan életével méltóságát, hitét és királyi vérét megbecstelenité. Miből, mennyi rosz keletkezett, az okozatok bizonyságai. Ugyan is a' kunok visszaélvén László' társalgásával, a' magyorokon kezdtek zsarnokoskodni, 's jószágaikat bitorlani. Semmit el nem mulattak ugyan, kivált a' püspökök, kik a' közjót, és a' király' üdvét szivökön hordák, hogy Lászlót jó útra hozhassák. Maga III. Miklós pápa is meginté őt atyailag; de hasztalan. Azután fermai püspököt, Fülöpöt, küldé Magyarországba, ki Lászlót a' pápa' nevében megintse, 's Budán tartott gyülésen azt jóra vezesse; de László' megvesztegetett indulata itt is minden igyekezetet meghiúsitott. A' kunok mind ezt előre tudván, már annyira elhatalmaskodtak, hogy magokat a' magyarokat szolgasággal fenyegették. A' hadra már minden készületeket megtevének. Az ország' nagyjai a' királyt, mind ennyi merényről, értesiték 's őt — már a' jóra hajlandót — a' kunok ellen táborba vezeték. Hód tavánál a' kunokkal megütközének, vitéz elszánással küzdének, maga László is jelesen vitézkedvén. De az ég is a' magyaroknak látszott kedvezni: mert a' kunok' fegyverei egy hirtelen támadt zápórtól megnedvesitetvén, a' hadakozásban meggátoltatának. Sok közölök megöletett, a' többiek szaladással menték meg életőket, 's itt hagyván feleségei, és gyermekeiket, Ázsiába, a' tatárokhoz, szaladának 1282. Nagyobb gondot látszott ezentúl forditani a' kormányra László, közös is vala az öröm, mellyet az ország a' királynak e' változásából érezett vala. Azonban ez öröm csak hamar ismét ürömmé változott. Ugyan is a' hódtavánál megszabadult, és a' tatárokhoz futott kúnok, azokat Magyarország' feldulására tüzelvén 1285., olly nagy számmal lepék el országunkat, hogy, ha az iróknak hitelt adunk, táborok tizenegy mértföldet foglala el. Mindent, egész Pestig, feldulának 's leégetének, a' IV. Béla alatt történt pusztitást kétségkivül megujitandók, ha táborok' egy részét az éhség, másikát a' dögvész el nem pusztitja, a' még életben maradtakat pedig a' magyarok le nem öldözik, vagy fogságba nem hurczolják vala. Ennyi veszedelemből megszabadulván szerencsétlen hazánk, nem csak meg nem

jobbitá a' megrontott királyt, sőt még inkább rohant előbb űzött tiltott gyönyöreibe, végkép elhanyagolván az ország' dolgait. Ez okozá, hogy mint ben, mint kün megvettetett László. Urosius, serviai kényúr, a' magyar igát nyakáról lerázta; velenczeiek a' dálmat tenger vidékeket elfoglalták; Albert, Rudolf' fia, Pozsony, Sopron 's más huszonnyolcz helység' urává lett; Veresoroszország' fejedelmei magokat a' magyaroktól függetlenekké tették; azon felül a' nemesek magok, a' gyöngébbek' elnyomása végett, olly annyira zsarnokoskodának, hogy már alig lehete marhákat találni, mellyeket terhek' vontatására használhattak volna, 's ez volt oka, hogy azon két kerekü taligát, melly ekkor, a' nagy szükség miatt, használatba jöve, László szekerének nevezték. Ennyi nyomort és rút visszaélést magok a' kunok sem nézhették már Lászlóban, magoknak a' kunoknak is gyülöletes kezde lenni. Minek az lön vége, hogy magok a' kunok, Arbucz, Turtule és Kemenche nevü kunok által Lászlót Körösszegen éjjel meglámadák 's megölék. Igy a' hadban szerzett dicsőségit rúthalállal fertőzteté meg 1290. — Teste előbb Csanádon, azután Nagyváradon temettetett el. Az orgyilkosokat Myra nevü nádor, családjaikkal együtt, megöleté. Hasonlóul fenyité meg Edua nevü kún asszonyt is, ki a' király erkölcse' megvesztegetésének fő oka volt.

László (negyedik, vagy atyja' halála után született), harminczkettedik magyar király, Albert király' 's Erzsébet, Zsigmond király' leányának, fia, szül. 1440. febr. 22. Komáromban. Albert halála előtt azon rendelést tevé; hogy, ha Erzsébet férfi gyermeket szülend, ő uralkodjék Magyarországban. Azonban, minthogy a' török erő' félelme miatt az országot olly sokáig fejedelem nélkül hagyni nem lehetett, Erzsébet' megegyezésével Ulászlót, a' lengyel királyt, hivták meg a' magyar trónra, de azon föltétel alatt, hogy Albert' özvegyét, Erzsébetet, nőül vegye. Alig értek a' követek Ulászlóhoz, már László megszületett. Rögtön uj követeket külde Erzsébet Lengyelországba, hogy a' meghivással hagyjanak fel, mivel fiu gyermeket szülvén, őt illetné a' korona. De már későn volt, mert a' követek a' meghivást elvégezvén, Ulászló illő fénynyel Magyarországba jött, és már Egerben vala, midőn Erzsébet, alig három hónapos kisdedét, Székesfejérvárott maj. 15. megkoronáztatta; a' koronát némi csellel magához keritette, azt fiával még azon évben Bécsbe, Fridrik császárhoz, vitte, 's fiát annak nevelése és gondviselésére bizta; a' koronát hasonlóul annak zálogba adta, maga pedig Pozsonyba visszajött. Csak hamar megbánta Erzsébet gondatlan cselekedetét, kérte is már 1441. vissza mind a' kettőt Fridriktől, de ez sokkal jobban örült a' kedves zálognak, hogy sem azokat kezei közől könnyen kibocsátotta volna. 1442. meghalt Erzsébet, 's László még mindig Fridrik' vendége vala: azért az ország mind addig Ulászló' kezében maradt, mig ez Vár-

nánál 1444. elesett vala. E' veszély után az életben maradt fő-rendek 1445. először Fejérvárott, azután Pesten gyülést tartának; itt Lászlót egyes akarattal királynak választják, és érette Fridrikhez követeket küldenek, kik őt a' koronával együtt visszahozzák, 's azt Fejérvárott megkoronázzák. De üres válaszszal térének vissza a' követek. Egybegyülének tehát az ország rendei 1446. Rákoson, nem hagyván az országot fő nélkül — 's a' nagy Hunyady Jánost ország' kormányozójává 's király' helytartójává nevezik. — 1450. ismét kérék Lászlót Fridriktől, de ez akkor is tagadó választ ada. A' pápa' közbenjárása sem mozdithatá meg Fridriket, annyit azonban eszközlött, hogy a' magyaroknak szövetségre kellett lépni, melly szerint László, 18. éves koráig, Fridrik kezei közt maradjon. László maga is megunván már Fridrik' asztalát, kiszabadulni mindenkép igyekezett, de ekként sem boldogulhattak. Végre Hunyady, tapasztalván sokaknak ellenséges indulatát, erővel akará Lászlót, Fridrik' kezei közül, kiszabaditni. 1452. tehát nagy hadisereget vezetett Hunyady Németujhely ellen, hol Fridrik Lászlóval taztózkodott. Kemény volt az ostrom, dültek a' vár' falai, de Fridrik rendithetetlen maradt feltételében — a' Lászlót — ki nem bocsátani — ha eleség' szüke miatt a' kénytelenség őt megadásra nem kényszeriti. Visszaadá tehát az annyit szorgozott Lászlót, de olly feltétel mellett, hogy, mivel még csak 12. éves vala, Czillei Ulrik gróf' igazgatására bizassék. Alig hallák meg László' szabadulásának hirét a' magyarok, azonnal seregestől repülének üdvözlésére Bécsbe, az egyházi 's világi nagyok, kiknek örömét azzal nagyitá László, hogy, miután a' magyarok és németek közt a' fölött, hol laknék ezután László? vetélkedés támadott, ő kevés gondolkodás után a' magyarokhoz fordúlt, 's eképen válaszolt a' még 12. éves gyermek: magyar vagyok, nekem tehát nálatok kell laknom. Hunyadyt pedig nem csak megtartotta méltóságában, de Erdélyben beszterczei grófsággal is megjutalmazta. Azután — 1453. Pozsonyba jött, hol ő az országgyülésen, az ország' szabadságainak ótalmazására, a' rendek pedig ő iránta hűségre felesküdtek. Pozsonyból visszatért ismét Bécsbe, onnét pedig Prágába, hol Séchy Dienes, esztergomi érsek által, cseh ország királyának koronáztatott. Az alatt, mig László' dolgai illy szerencsével folynak, addig Konstantinápoly II. Mahomed török császár' kezébe esik, 1458. maj. 29. 's azzal a' keleti görög birodalomnak vége szakad. Könnyü volt ekkor a' török' czélzatát elérni, ki Magyarországot tüzé ki magának a' földulásra. László tehát 1454. Budára országgyülést hirdet; a' török ellen való had iránt jó rendeléseket tesz a' rendekkel, 's ellene Hunyady Jánost nevezi az egész hadisereg fő vezérének. Nem sokáig késett Hunyady, megértvén a' töröknek Serviába rohanását, a' fejedelem elüzését, Szendrő városa' bévételét, 's a' vár' ostromát, onnét pedig Belgrádba, azután Ma-

gyarországba indulónak szándékát. Nem várván Hunyady a' kül segéd sereget, a' török ellen siet, 's azt derekasan megveri, 's fő vezérét, Friczbéget, elfogja. Hunyady ezen 's a' mult hadakban aratott dicsőségeért, az álnok Czilleit annyira ellenségévé tette, hogy ez a' királyt, kinek szüntelen oldala mellett vala, reá vette cselei által, hogy a' halhatlan Hunyadyt megölesse. Azonban, csak hamar ismét Hunyadyra szorult László. Ugyan is Mahomed a' minap szenvedett veszteségét akarván megboszulni, még nagyobb erővel siet Belgrád felé. Ezt megértvén László, vadászati ürügy alatt Budáról Czilleivel Bécsbe szalad. Hunyadyra maradt ekkor is Magyarország' ótalma. Nem is csalatkozék aggodó honunk hős Hunyadyban; mert egybegyüjtvén legnagyobb gyorsasággal hadiseregét, Kapisztrán Jánossal, a' keresztes had vezérével, Szerviába rohan, 's Mahomedet, ki már Belgrádot ostromolá — leapritván a' török közül 25,000-et — megveri 's a' várost ostrom alól, a' királyt 's honunkat félelem és rettegéstől megszabadítja 1456., melly hires győzedelem után Hunyady nem sokára megholt (l. Hunyady). Megszabadulván hazánk a' veszélytől, 's László és Ulrik a' félelemtől, Bécsből mind a' ketten visszatértek. Futakra országgyülést hirdet a' király, 's ott Ulrikot Magyarország' kormányozójává teszi. A' roszlelkü Cillei, Hunyady János ellen forralt irigységet azonnal két fiára — László és Mátyásra — árasztá. Mindenütt kerese alkalmat, hogy a' nagy reményü fiakat a' király előtt gyülöletessé tegye, sőt ha lehet, meg is ölesse. Futakról Belgrádra kiséri Cillei a' királyt, melly vár akkor az ifju Hunyady László' gondviselése alatt vala. Illő tisztességgel fogadá az ifju Hunyady a' királyt; de mig ez a' templomban ajtatoskodnék, addig Hunyady emberei Czilleit ugyan ott a' várban megölték (l. Cillei). Mély szomorúság lepé meg a' királyt ezen eset miatt, melly után Temesvárra, melly akkor a' Hunyady ház' birtokában vala, ment. Elejbe ment Hunyady' özvegye, gyászba öltözve, 's tőle fiának a' Cillei' haláláért kegyelmet kért. Esküvel igéré ezt meg a' király Hunyady özvegyének: esküjét mindazáltal mások' ösztönzéséből megszegvén, Hunyady Lászlónak (l. ezt) Budán fejét vetette 1457., Mátyást pedig magával Bécsbe, onnét Prágába, fogságra, vitte. Itt a' király, várván jegyesét, Magdolnát, a' franczia király' leányát, hirtelen betegségbe esett, 's néhány órákig tartott nyavalyája után megholt, 1457. nov. 23., az napon t. i., mellyen az előtti évben Hunyady Lászlónak kegyelmet esküvel igért vala, 's ugyan ott eltemettetett. László jámborságára, 's jeles erkölcsére nézve eleven peldány vala, általánosan kedveltett is, mert mi roszak alatta történtek, azokat nem annyira neki, ki gyenge kora miatt komolyabb tanács nélkül szükölködött, mint a' roszlelkü tanácsnokainak joggal tulajdonithatni.

László vagy Lancelot, nápolyországi király, kis Károly' magyar

király' fia; szül. 1376. Kis Károly meghivatván a' magyar trónra, e' fiát akará elébb 1385. magyar királynak tétetni, mit azonban anyja, Margit, gátolván, meg nem tehete Károly. Atyja' halála után (lásd kis Károly), 1386. László tarta jogot a' magyar koronához, 's dolgát némelly pártos fő rendek, nevezetesen a' két Laczk vagy Laczkovits István, kik őt 1397. meg is hiták a' kórmányra, elő is mozditák, maga Bonifacz pápa is, mennyire rajta állott, segité czélja' kivihetésében, el is jött már 1403. Zádor városába, hol magát aug. 5. megkoronáztatta; de alig mulatott ott tovább három hónál, ismét visszatért Nápolyba, a' magyar trónról végkép lemondván; a' királyi czimet mindazonáltal holtáig megtartotta, jóllehet Dalmatia tőle egészen elpártolt; utoljára pedig Zádort is, melly egyedül marada hozzá hű, és Dalmatiához képzelt jogát, a' velenczeieknek eladta. Megholt 1414., mint mondják, méreg által, kora 38. évében.

László, a' Magyarországon kóborló czigányok' vajdája volt Zsigmond király' idejében. László eszközölte ki Zsigmondnál, hogy e' Fárao népe az országban szabadon kóborolhasson. Ha pedig közülök valaki vétséget követne el, azt nem más, hanem maga László, mint vajda, itélje és büntesse meg.

Lateranum, igy neveztetik a' pápának püspöki egyháza, melly egyszersmind fő templom egész Rómában. E' nevet viseli a' mellette lévő palota is. Az ajtó felett e' fólirat van: Omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput. — Lateranus Plautius, római patricius vala Nero' idejében, ennek közelében egy palotája volt. Nagy Konstantin e' palotát a' pápának ajándékozta. 324. szenteltetett föl ünnepélyesen a' melléje épitett templom, 's St. Salvator templomának hivatott. Lateranus sz. János nevét a' benne lévő keresztelő edénytől, melly Lateranus sz. János nevet visel, kölcsönözte. E' gazdag templom gyakorta kiraboltatott, mindazonáltal még is igen pompás, 's sok ereklyékkel diszeskedik, fő oltáránál csak a' pápának szabad misézni, 's innen osztogat a' pápa áldást. — Régisége, a' benne tartott 11. egyházi gyülés' emlékezete 's pompás épittetése teszi a' többi felett nevezetessé.

Latium, Italia propria-ban azon tartomány vala hajdan, melly előbb a' Tiberis folyótól a' Circeji hegyfokig került el a' közép tenger mellett, 's éjszak felől az Anis folyótól környeztetett; későbben pedig lefelé a' Liris folyóig elterjedt. A' nevezett folyókon kivül említni kell még a' Numicust; továbbá a' Regillus tó és Pontinae Paludes mocsárokat. A' Mons Albanus és Sacer két hegy történeti jelességekkel birnak. Lakosai a' latinusok vagy quiritesek, vagy rómaiak, mint győzedelmes harcznép, a' dicsőség' legmagasb fénypontjára emelkedtek, 's hatalmokat az akkoron ismert világ' nagyobb részére lassanként kiterjesztették. Latiumban nevezetes városok voltak, Róma, a' régi világ fő városa (l. ezt);

Ostia, a' Tiberis torkánál; Laurentum, a' legrégibb latin királyok' széke; Lavinium, Alba longa, Tusculum, Tibur, Praeneste, hires joslattal; Ardea, a' rutulok' legnevezetesb városa; Anagnia, a' hernicusok' fő helye. A' volscusok' városai pedig voltanak: Annium, Circeji, Terracina (Anxur), Velitrae, Augustus császár' nemzetségének hazája, Suessa, Pometia, Corioli, Fregellae, Arpinum, Cicero és Marius' szülőföldje; Aquinum, Juvenalis' születése helye.

Látkör (horizon). Igy nevezzük a' mathematicai földtanban azon karikát, melly valamelly helynek, vagy embernek tetőpontjától, és lábpontjától (zenith és nadir) ugyan egy távolságra, az az 90. fokra, esik minden képzelhető pontjában; e' szerint az égi és földi tekét két egyenlő féltekére u. m. a' felsőre és alsóra osztja, 's a' láthatót a' nem látszótól elválasztja. A' látkör kétféle u. m. tetsző és valóságos látkör. Tetsző látkörnek mondjuk azt, melly a' szemeink által látott tárgyakat körül szegni látszatik, a' föld és ég tetszőleges összeérintkezésénél, mikor valamelly helyből köröskörül nézünk. Ez annál nagyobb, minél magasabb pontból tekintünk szét. Ha már magunkat álló helyünkből egyenesen a' föld' középpontjába leereszkedetteknek képzeljük, 's a' földnek felső felét az ezen észre vett tetsző látkörrel együtt, a' föld' alsó felétől elvétetve gondoljuk, úgy gondolatunkban a' föld alsó felének lapos felületén, 's pedig ennek épen közepén tudjuk magunkat, a' föld' szélét pedig közösnek látjuk. Ezen kör a' valóságos látkör; melly tehát nem ugyan az az előbbivel, hanem vele egykörü (parallel), ámbátor az égi testekre nézve, távolságok miatt, ezen különbség elenyészik. A' föld és égtekénél a' láthatárt azon nagy fa vagy rézkör ábrázolja, mellybe az egész teke behelyeztetik. Elég széles felületén a' világ tájai, hónapok nevei, 's napjaik' számai, az állatkör (zodiacus) 12. jegyei, a' napkörrel, 's ennek napi számaival, végre az egyenlitő fokainak számai vagynak följegyezve.

Latona (görögöknél Lete, Lato), Coeos 's Phoebe' leánya. Juno őt sokáig üldözte, végre a' tengeren kiemelkedő Delos szigetén talált menedék helyet, hol is Apollót 's Diánát szülte. Később innen Pytho sárkánytól üldöztetve, Lyciába futott, hol az ellenségeskedő parasztokat békákká változtatta, 's midőn fia a' sárkányt, 's Tityus orvost megölte, végre nyugalmat nyert. A' szülés istennőjének tartaték. Atheneben, Delos 's Lyciában tiszteltetek.

Laudon, vagy Loudon (Gideon Ernest, báró), szül. Tootzenben, Lieflandban, 1716. oct. 10., a' 14. században Scotiából Lieflandba költözött régi, de szegény nemes nemzetségből. Ifiuságában kimiveltetése elhanyagoltatott, 's kora 15. évében, mint kadet, orosz szolgálatba állott. Ez időszakban érezte főleg a' tudományokbani járatlanságát, de egyszersmind szorgalma 's ipara által megmutatta azon jeles vonásokat, mellyek

őt II. Fridriknél bámulatossá tették. 1739-iki béke után már fő hadnagy volt, de innen eltávozék, 's Bécsben szerencséjét keresendő, Berlinen keresztül utazott, hová társai közől sokan költözének, II. Fridrik szolgálatába lépni kivánók. Ezeknek kérésére Laudon is tön lépést, de sikeretlenül. Hason sors érte őtet eleinte Bécsben is, 's megkelle neki elégednie kapitányasággal a' pandurok közt. Ezekkel 1743—44. táborozott ő Bajorországban 's a' Rajna mellett, de innen Trenk gonosz fondorkodásai miatt elbocsátását kérni kénytelen lévén, nyomorultan élt Bécsben 1749-ig. Ezen évben ő fő-őrmesterséget nyere, a' likkai magyar végőrezrednél. Ekkor Laudon a' katholica vallásra tért, megházasodott, 's szabad óráit legnagyobb szorgalommal a' mathematicai, 's földleirási tudományokra szentelé. Midőn 1756. a' 7. esztendős háboru kitört, Laudon, Hochstetten régi jó barátja által, Kaunicz herczegnek ajánltatott, 's kivivta, hogy mint al-ezredes küldeték Csehországba, hol is ő Brown feldmarsall alatt, mint bátor vezér, jelelé ki magát, mikép is mint a' felsőbbek' megelégedését, mint a' katonaság' bizodalmát igen megnyerte. 1758. Olmütz megszabadításába tett szolgálatának jutalmául Maria Ther. rendjét — három hónappal később ugyan azon rend' nagy keresztjét kapta, 's feldmarsalli helytartová neveztetett. 1760. Jan. 21. Landshut mellett, Szileziában, Fouquetet meggyőzte, 's elfogta, Glaczot bevevé, Boroszlót ostromlá, 's az 1761. táborozást Sweidnitz rögtöni meghoditásával fejezé be dicsően. Hubertsburgi béke után egészsége' helyreállitása végett karlsbadi fürdőben mulatott. 1778. a' török ellen harczolt, Dubiczát bevette, Nádorfehérvárt elfoglalta, Szendrőnek őrnépet adott. E' tetteiért ő Józseftől egészen brillántból álló M. Ther. rendének csillagát kapta, 's egyszersmind határtalan hadi hatalmat 's generalissimusi rangot nyert az egész ausztriai seregen. Meghalt 1790. Neutitzscheinban (Morvában) jul. 14. Tetemei Hadersdorfban (Bécs mellett) nyugosznak, sirkövén e' felirással — »itt fekszik Laudon.«

Lauenburg-herczegség, a' dán király' felsősége alatt lévő német szövetségi tartomány, 19. négyszegü mföld. 38,000. lak. Fekszik az Elbe vizének jobb partján, Holstein és Meklenburg közt. Földje jó, néhol homokos. A' mezei gazdaság fő foglalatossága a' lakosoknak, kik általában protestansok. Raczeburg a' hasonnevü tónak szigetében 2000. lakossal, a' tartományi hivatalok' szeke. E' városnak káptalan része Meklenburg Strelitzhez tartozik. Lauenburg város is említést érdemel.

Lausanne (olv. lozán), Waadtlandban, Svaicz kantonában, fekvő város, a' genfi tótól félórányira, 15,000. lakossal. A' város három dombon igen szabálytalanúl vagyon épitve, azonban egy szép gótegyház 472. oszloppal, 's jeles emlékekkel, a' városháza, fegyvertár, dolog- és fékház, tanodalom, museum, könyvtár 's többféle tudományi és müvé-

szeti gyüjtemények és társaságok, a' városnak kellemes vidéke, 's lakosainak finom társalgása, sok idegeneket csalongat keblébe. Van egy réve is Ouchy (Úsi) mellett.

Lavater (János Gáspár), szül. Zürichben 1741., hol atyja orvos vala. Szülő városában tanulá a' theologiát, és 1769. az árvaház' templomában szónok, és 1786. ugyan ott a' sz. Péter templomának főnöke lett. Phisiognomiai vizsgálódása, 's a' magnetismus iránti buzgósága által nevezetessé tette magát. Azonban sok kellemetlen viszálkodásai valának, miért is ellenségeitől épen olly keserűn kárhoztaték, mint ellenben barátaitól dicsérteték. Eleven képzelődései által sokszor egész tulságig ragadtaték. Sok érzés 's jószivüség, valamint is forró honszeretet rejteze keblében, mit beszédei és irományai által eléggé bebizonyitá. A' franczia lázadást kárhoztatá, azért is sokaknál gyülöletessé lett. Élete' végével ellenségeinek gúnyolodásai által nem kevéssé csökkent dicsősége, mire leginkább iratai által adott volt alkalmat. Megh. 1801., egy lő-seb következtében, mellyet Zürich város' bevételénél kapott volt. Iratai közt nevezetesek: »Schweizerlieder» Berlin 1765. »Phisiognomische Fragmente» Leipzig 1775—78. 4. köt. 's t. b.

Laxenburg, mezőváros, Bécs közelében, a' bécsi csatorna és a' Schwechat folyócska közt, 800. lak. Laxenburg nevezetességeit mindenki látni iparkodik, ki az ausztriai birodalom' fő városát meglátogatja. Egy árnyékos szil 's hársfa-soros ut vezeti ki a' gyönyörködőt a' cs. kir. udvarnak e' kiés mulató helyére. A' két palota uralkodói fénynyel épült, és pedig a' régi már 1377 ben üstökös Albert herczeg által; a' uj pedig (a' kék ház) már 16. században neveztetik ugyan; de csak M. Theréziától emeltetett a' legfensőbb udvar' lakául. Ennek következtében többféle ékitmények tüntetik ki a' helyet; millyenek: a' kertély (park) gyönyörü részleteivel, nyughelyeivel, többféle alakbani regényes és müvészeti épületeivel. Van itt még szinház is, és egy kaszárnya. Tavasz és nyárban nagy világ rándúl ide ki Bécsből, a' természet és fesztelen társalgás kellemeit élvezendő.

Láz (febris). Láznak neveztetik az életmivezetnek azon rendetlen állapotja, melly az egész edény rendszer felmagasztalt munkásságában, 's az élet, képzés' elősiettetésében alapszik, mit a' melegség nagyobb kifejléséből, az üterek gyorsabb veréséből, bágyadtságból 's a' t. ismerhetni meg. Ha a' lázas tünemények folyvást tartanak, úgy hogy majd erősebben, majd pedig gyengébben támadják meg a' beteget, akkor folytanos láznak mondatik: ha pedig a' láz mivoltos tünetei bizonyos időben egészen megszűnnek, úgy hogy a' beteg egészségesnek látszasson lenni, félbehagyó láznak neveztetik. Azon idő, mellyben a' láz tünetek megszünnek, félbehagyásnak, az pedig, hol a' nyavalya, mint egy ujonnan

tünik elő, ostromnak (paroxysmus) neveztetik, 's azon rend, mellyet az ostromok követnek, nyomatnak (typus) mondatik. A' folytonos vagy forró lázak ahhoz képest, a' mint az alatti testnek egyik vagy másik rendszerét kitünőleg támadják meg, különféle változásokat 's módosításokat mutatnak, honnan is különféle megnevezéseket nyertek: így, ha a' láz kitünőleg az edény rendszer' (a' szív és véredények) felmagasztalt állapotjában veszi eredetét, gyuladós (febr. inflamm.) láznak mondatik. Ha pedig a' lázas tünemények a' kitünőleg megtámadott idegrendszer' rendetlen állapotjából magyarázhatók, a' láz ekkor idegláznak (l. ezt) mondatik (febr. nervosa). Mint a' gyuladós, mint pedig az idegláz következtében gyakran történik, hogy a' vér' rendes vegyitéke megváltozik, 's az állati test könnyen hajlandóvá tétetik a' rothadásra. Azonban majd nem minden az állati testben előforduló nyavalát, erősebb vagy gyengébb láz szokta követni, melly nem egyéb a' természet' azon jóltévő munkálkodásánál, melly által ez a' testet a' nyavalyától megmenteni igyekszik, innen is vannak: hurut-, csúsz, gyomor, epe, küteg- 's a' t. lázok.

Lazaret. Ez ollyan országokból jövő személlyek' befogadására állitott nagy épület, hol ragadó nyavalya uralkodik. A' portékák' számára hasonlóul van Lazaret, mellyben azok a' status' egészsége' fentartására tett rendelések' következésében, a' ragadó anyagoktól megszabaditatnak. A' sz. biblia' 1. könyvében, mellyben a' ragadó nyavalyák ellen tett elővigyázati szabályoknak nyoma látszatik, több részek meghatározva rendelik a' bálpokosok' elválasztását, kivül, a' táborhelyen, a' pusztában, később Jerusalemen kivül. A' rendelés századokig szorosan megtartatott, 's midőn a' keresztesek Jerusalemet bevevék, a' városon kivül egy elkülönözött épületet rendeltek a' ragadós nyavalyáju személyek' befogadására, sz. Lázár kórházának nevezvén azt, honnan a' Lazaret név származik, átjövén Európába a' keresztesekkel, kik ide több nyavalyákat hoztak haza, úgy hogy csak nem minden város' kapuja előtt kórházak épittettek a' nyavalyások és sinlődők' számára. Franciaországban VIII. Lajos alatt (1225.) húsz ezer vala illyen. Lassanként más betegségekre is kiterjedt ezen rendelés.

Leeds (olv. lidz), nagy gyárváros Northumberlandban, Angolországban, az Aire vize mellett York megyében, 130,000. lakossal. Itt és a' környékben vagyon az angol posztó gyártásnak fő széke; vitorla, vászon- és edény-gyárok, vas-öntések, és két nevezetes posztó csarnok.

Legatusoknak neveztettek a' rómaiaknál azok: 1. kik valamelly tartomány igazgatónál a' kormányzásban segéd kezet nyujtottak; 2. a' főhadivezér' segédei a' seregnél. — A' pápa meghatalmazottját, 's több érsekeket diszesit legatus czimmel, 's noha ezen utolsók követségi foglalatosságot nem végeznek, meg is született követeknek (legatus natus)

mondatnak. Illyenek p. o. az esztergomi, trieri, kölni, salzburgi 's a' t. érsek.

Legenda, a' katholika egyházban azon könyv, mellyből az isteni tiszteletkor némelly részek olvastatnak. Utóbb a' szentek' leirása is igy nevezteték. A' Legendáról főleg Herder helyesen értekezett. Végre a' vert pénzek' föliràsa is, különösen a' körirás, igy neveztetik.

Légcső vagy légsip (trachea), a' gégének folyamatja, több számu gyürüs porczokból szerkeztetett csatorna, melly a' levegőnek a' tüdőkbe ki és bevitelére szolgál. — A' légcső a' mell' üregében két ágra oszlik, melly ágok a' tüdőkben ismét több ágokra oszlanak, úgy hogy nyilásaik mindig szükebbek lévén, porczos részök végre egészen elenyészik, 's a' vissza maradt belső nyálkás hártyánál fogva számtalan recsés hólyagcsákban végződnek, hol a' belélekzett lég által a' vérnek savitása történik.

Léggolyó, igy neveztetik azon üreges test, melly a' levegőnél visszonyilag könnyebb, léggel megtöltetvén, olly magasra hág, mig a' bezárt léghez egyenlő nehézségü légrétegbe jő. Ennek feltalálása alkalmat ada a' léghajózásra, mellynél fogva nem nagyon nehéz testek a' léggolyóhoz függesztetvén, a' levegőbe vitethetnek. — A' gyulógáz' föltalálása után, több illy léggolyók bocsáttattak fel. Pilatre de Rozier vala az első, ki 1783. illy léggolyóval levegői utazásokat tön. Ezután több mások is tevének próbát, de nem ritkán szerencsétlen kimenetellel.

Legio, a' római seregek' egy osztálya, melly Romulus' idejében 3000. gyalog, 's 300. lovasból, később pedig, midőn a' sabiniak felvétettek a' városba, 6000. gyalog és 600 lovasból állott. Polybius' idejében 4200.; végtére 6200. gyalog harczos tett egy legiot, kik mindnyájan római polgárok voltak, 's csak a' legnagyobb szükség' idejében vétettek fel rabszolgák. Idejekre nézve 17. évnél fiatalabbak nem lehettek, ha csak valamelly nagy veszély nem fenyegeté a' hazát. — Róma épitése után 542. egy legio 3000. gyalog 's 300. lovasból állott; 583. előtt pedig 6000. gyalog 's 300. lovas. Midőn Marius Afrikába ment, 6000. gyalog 's 200. lovasra szoritá, de ismét 5000. szállott. Rendszerint minden legionál volt hason számu szövetséges nép is, 's ennél fogva, ha a' későbbi történet irásban egy római legioról van a' szó, ez alatt 9 — 10,000. emberből álló hadi testet kell érteni.

Legio fulminatrix (villámló csapat). Midőn Marcus Aurelius Antonius marcomannokkali háboruban, seregével hegyek által övedzett völgybe juta, tartós szomjusággal epesztették a' forrástalan vidéken. A' római sereg egy részének könyörgésére, melly keresztényekből állott, enyhitő eső hullott reájok, az ellenség között pedig jégeső 's villám dühösködött 's e'kép a' rómaiaknak győzedelmet okozott. Innen a' »legio fulminatrix» nevezet.

Legrád, Zala vármegyéhez tartozó mváros, a' Dráva' jobb partján, a' Mura vize abba szakadtának átellenében, 2600. lak. és késgyárral.

Légszivattyu (Luftpumpe), a' természet tannál eszköz, melly által a' levegő, valamelly zárt térben, annyira megritkitatik, hogy azon tért légnélkülinek mondhatni. A' légszivattyút Gueriche Otto találta fel, mellyet azután Boyle Robert, Sturm, Singuerd, Leupold 's mások megjobbitottak. Fő alkotó részei ezek: a) egy üres ércz henger, melly szivattyúnak (agynak, csőnek) neveztetik; b) egy, épen ebbe illő fel 's le mozogható vonó; c) egy a' csővel öszveköttetésben lévő üres test, (rendesen harangidomú üveg), melly alól a' levegő egész a' lehetségig kihuzatik. — Baader és Hindenburg vonó helyett sziganyt használtak. — A' légszivattyuk' haszna leginkább a' levegő rugósága, nehézsége 's higsága' megbirálásában áll. Az üveg alá tett állatok, a' lég meghigitása után, elvesznek 's pedig a' melegvérűek előbb, mint a' hideg vérűek.

Lehel vagy Leel, jeles hős, Árpád, Zoltán 's Toxus első vezéreink alatt. Mikor Árpád 893. Zalánt, és az őt segitő görögöket 's bolgárokat megverte, ez a' Lehel adott jelt az ütközetre. E' győzedelem után nem sokára Árpád Lehelt Simon nevü bolgár király ellen küldötte. Bulcsu és Botond nevü vezértársaival, kikkel Simont meg is verte, 's Árpádnak adózójává tette. Azután a' ráczok ellen mentek, azokat is megverték, 's herczegöket elfogák. Innét egész a' tengerig hatottak; 's Horvátországot elfoglalták. Árpád' halála után Lehel Zoltán' gyámnokává, 's a' magyar nemzet' igazgatójává tétetett a' nevezett két vitéztársával. Mi nevezetest tett Zoltán alatt Lehel, nem tudhatni. Toxus, ki Zoltán után lett magyar fejedelem, őt 955. Bucsuval és egyebekkel Otto császár ellen küldötte. Itt Lehel a' németek' kezeibe esett, 's Otto őt Bulcsuval együtt felakasztatta Regensburgban. Mint mondják, Lehel' kürtje, ma is Jász-Berénybe tartatik; de hogy bizonyosan Lehelé volt-e az, meg nem mutathatni. Annyi bizonyos, hogy a' kürt nem közönséges emberé lehetett.

Leibnitz (Gottfried Vilmos), szül. 1646. jul. 3-án Lipcsében, hol az atyja tanitó volt. Tanulását ott 's Génuában végezte. 1668. elnyeré a' jogdoctori czimet, Altdorfban. Jeles esze 's tudománya végett csak hamar tisztségeket nyert, 's mint theologus, mathematicus, természetbuvár, philosoph 's jogtudós tünteté ki magát. Nagy utazásokat tön Német-, Angol, Franczia és Olaszországban. Több udvarok' tanácsosa volt. 1711. I. Péter, orosz czár által, titkos tanácsossá ezer rubel évi fizetéssel, 's VI. Károly császár által birodalom udvari tanácsossá 's báróvá neveztetett ki. Megholt nov. 14 én 1716. Egész éltében egy közönséges philosophiai nyelv, irásmód 's a' keresztény felekezetek' egyesülete megalapitásán elmélkedett.

Leicester (olv. leszter), a' Soar (olv. szor) vizénél épült, 44,000.

lak. számláló város, hasonnevü megyében, Mercia (olv. merszie) királyságban, Angliában. Itt kezdődik a' Northampton felé vezető nagy csatorna. E' városnak harisnya szövései is kitünők.

Leinster (olv. linszter). Irhon négy tartományainak egyike az irhoni tenger és sz. György csatorna mellett, melly 12. countie-ra (olv. kaunti) vagyon felosztva; u. m. a) Dublin, (mellynek hasonnevü fő városát lásd Dublin); b) Louth, Drogheda (olv. dróhide) 32,000. lak., és Dundalk (olv. dondak) 15,000. lak. városokkal; c) keleti Meath (olv. midh), Trim várossal; d) Wexford; e) Wicklow; f) nyugoti Meath, Mullingar és Athlone (olv. etlún) városokkal; g) Queens (olv. kvinsz), Maryborough (olv. marriborof) várossal; h) Longford; i) Kings Philippstown (olv. filipsztaun) várossal; k) Kilkenny, mellynek ugyan ezen nevü fő városa a' Nore folyón 38,000. lak. számlál; Thomastownban pedig vagyon az egyetlenegy harangos tornyu kath. temploma az országnak; l) Kildaze; m) Carlow.

Leitmeritz, a' róla nevezett kerületnek fő városa, Csehországban, az Elbe vizén, 4300. lakossal, 8. külvárossal, püspöki lakkal, kerületi hivatallal, bor 's gyümölcs termesztéssel, többféle gyárokkal, és nagy gabna vásárokkal. Egyéb nevezetes városok e' kerületben: Theresienstadt, Lobositz (csata 1756. őszhó 1-jén), Bilin (hires borviz), Dux, Felső-Leitensdorf, Teplitz (l. ezt), Auszig, Tetschen, Kamnitz, Rumburg (l. ezt), Haide, mellynek gyáraiból a' cseh üveg szente Portugáliába, Spanyolhonba, Németalföldre és Amerikába vitetik; Leippa, és még több más városok és faluk számos és különféle gyárokkal, millyenekkel ezen kerület tömve vagyon.

Leitomoscel, város 6800. lak., Csehország' Chrudimi kerületében, 5. külvárossal, bölcselői intézettel, 's többféle iparüzési intézményekkel. — Chrudim, Pardubitz, Landskron, Politschka, Hlinsko és a' t. iparüző városok és helységek is említendők.

Lelkiismeret. Sokszor említi az ember e' nagy fontosságu szót, a' nélkül, hogy meggondolná nagy terjedelmü értelmét. Sokszor szentségtelenitetik meg értelme. Sokszor állitatik valami ezen szentségre, még ollyan pillanatban is, midőn kiméletlenül merészli az ember megsérteni. Pedig a' jó lelkiismeret legbecsesb vagyon a' világon. Ez a' legjobb társalkodó, a' leghitelesebb tanu, a' leghivebb barát, a' legnagyobb kincs. Elemészti a' bánatot, mint a' nap a' jeget. A' szomjuhozónak enyhitő forrás ez, hathatlan paizs a' rágalom' mérges nyilaira, véd-ernyő a' minden ható önkény' sugárai — érczfal a' sors' elzuzó csapásai ellen, 's a' haldokló ágyon lágy párna, mellyen vigasztalva szenderedik által az ember a' jobb életre. A' rosz lelkiismeret ellenben legrémületesb vádoló, legszigorabb biró, legkegyetlenebb bakó. A' rosz lelkiismeret mellett

mellett mindenütt hangzik az ember körül: te roszul cselekvél, te gonosz vagy! — A' jó lelkiismeret világa az életnek, őr lélek, melly az embert egyenes pályán vezérli; soha sem bánhatjuk meg, ha ezt követjük. Igazság a' cselekvésben, egyesület az indulatban, öröm a' szivben; ezek az isteni adományok, mellyekkel ő a' jó lelkiismeretüeket megjutalmazza. Mi tehát az embert cselekedeteért feleletre vonja, 's az majd végtelen boldoggá teszi, majd pokol kinokkal gyötri, a' szerint, a' mint cselekedett, 's minek hangját ellehet ugyan egy időre nyomni, de örökre soha sem fojthatja el, azt lelkiismeretnek nevezzük, és — ez nemtője az emberiségnek, védvén azt a' semmivé tételtől. A' legátolkodottabb gonosz is félhet tőle, mert ha nyugszik is egy ideig, mennydörgő hanggal riasztja fel, számot vet vele, marczangolja, 's nem könnyen megy ki a' vétkes e' világból, a' nélkül, hogy el ne árulná őt lelkiismerete.

Lemberg, a' Bugba sietö Peltev patakon épült anyavárosa Gácsországnak, ennek — csak nem közepében — a' róla neveztetett kerületben. Egy harmada 60,000. lakosának zsidókból áll. Négy külvárosa vagyon, 14. kath. temploma, 1. görög és 1. örmény, 1. prot. imaház, és 2. zsinagoga. Széke vagyon itt három (u. m. a' diák szertartásu, az egyesült görög, és az egyesült örmény) érseknek, és a' prot. superintendensnek, a' Ferencz egyetemének több hozzája tartozandó tudományi és művészeti intézetekkel, — vann itt továbba két tanoda, egy polgári és egy normalis, két fő, egy protestans, két leány iskola, egy kis katona nevelő ház, közönséges kórház, az irgalmas apáczáknak kolostora, árvák 's kórok' házával; többféle emberségi, művészeti, iparüzési intézmények, gyárok, oroszországgali kereskedés.

Lengyelország (Polonia), most az Oroszbirodalomnak egy része, melly az ausztriai birodalommal, Krakkó birtokával és porosz tartományokkal határos, de valaha sokkal terjedelmesb, és ön álló hatalom volt, több izben Magyarországgal egy király alatt. Egész 1620-ig Lengyelország 18,000. négyszegü mföldet birt, és e' következő tartományokból áll: I. kis vagy felső Lengyelországból, hová számittatott a) a' krakói palatinatus, Szandomir és Lublin herczegségekkel (most Gácsországnak Miszlenitze, Bochnia, Szandecz, Jaszló, Tarnov és Rzezov kerületei; Krakó szabad köztársaság; a' mostani Orosz-Lengyelországból a' krakói, szandomiri, és félig a' lublini vajdaság); — b) Podlachia (most Bialgolok); c) Vörös-Oroszország (Ruszia rubra); Belz és Chelm palatinatusokkal (most Gácsországnak többi kerülete Bukovinán kivül és a' lublini vajdaság' nagyobb része); d) Volhynia; e) Podolia; f) Ukrajna vagy kis Oroszország (most Kiev, Csernigov, Pultava, és a' szabad Ukrajna kormányzóságok); g) Severia. II. Nagy vagy alsó Lengyelországból, hová tartozott: a) a' pozeni, kalisi, gnézeni, szieradi, és

lonczinai palatinatus, (most Lengyelország' kalisi vajdasága, és Poroszországnak Pózen tartománya); b) Cujavia (most Pozen tartományának éjszaki része); c) Masovia (most Lengyelország' ploczki, és augustovai vajdasága); d) lengyel Russia (most Poroszországnak Pommerania, Kulm, Marienburg). — III. Litvania (most Oroszországnak Vitebszk, és Mohilev (együtt a' régi fehér Russzia); Minszk, Grodno (régenten fekete Russzia), Vilna (valaha Samogitia) 's a' t. helytartóságok. — Vazall-statusai pedig voltak: Prusszia herczegség, Bütov és Lauenburg kerületek, Kurland herczegség, Moldva és Oláhország. Ma azonban Lengyelország szoros értelemben csak Oroszországhoz kapcsolt azon részét teszi, melly a' krakói, kalisi, mazovi, szandomiri, lublini, podlachi, ploczki és augustovoi vajdaságot foglalja magában, u. m. a' melly rész az 1825 ki bécsi congressus' határozása szerint Lengyelország' neve alatt, mint királyság, Oroszországgal egyesittetett, és az 1830 ki zendülés' következtében történt meghódittatás után, elvesztvén az önállóságot, 1831-ben saját kórmány alatt Oroszországgal egészen egybe olvasztatott. Ezen résznek terjedelme 2300. négyszegü mföld, mellyben 4. millió embernél több lakik. Általában lapályos föld, 's csak déli részein emelkedik, kivált a' Vizla (Vistula) közelében, jó magasra. Nagy része termékeny volna, de kevéssé miveltetik, 's jobbadán erdőket, mocsárokat tart. A' Vizla folyó csak nem két egyenlő részre vágja. Ezen kivül mossa a' Niemen, Narev, Kieprz, Pillisza, Bzura 's a' t. Tava sok vagyon, u. m. Gopló, Viri, Duza, Nerza 's a' t. Gabna és fa bőségben vagyon; disznok nagy számmal tenyésztetnek; mézet bőségesen és igen jó viaszszal az erdőkben vad méhektől szedhetni, azért is sok márcz készittetik. Vas elég találtatik, kevés réz, olom, ezüst, só, kőszén, márvány, mész 's agyag. A' lakosok nagyobb részben lengyelek, saját sláv szójárással, és jobbadán katholikusok; a' protestánsok, unitáriusok, mennoniták, görögök, muhamediek' száma kicsiny. Fő városa ezen országnak Varsó (l. ezt); egyéb nagyobb helyei: Kalis, Kielcze, Radon, Lublin, Szjedlecz, Ploczk, Szuvalki. Történetileg nevezetesek: Prága és Grochov, Czensztochov, Konin (csata 1794.), Klissov (a' svedek' győzedelme a' lengyeleken és szászokon 1702.); Ravka (Kosciusko' eleste 1794.); Opoczno (csata 1655.); Tyiszovicze (szövetkezés 1655.); Pultuszk (a' franczok' győzedelme az oroszokon 1806.); Osztrolenka (csata 1807. és 1831).

Lengyelfürt (plica polonica). Ezen haj nyavalya Lengyelország' több részeiben honos, honnan Európa' egyéb tartományaiban is, a' ragadvány által, előhozathatik. — Leginkább az előjárt különbféle ideg — köszvényes kórjelek után, enyves folyadék elválasztásával, minek következtében a' hajak öszvetapadnak, 's kibonthatlanul összebonyolodottaknak

mutatkoznak. — A' hajbonyolodásnak van ugyan más betegségnél is helye, hol t. i. a' tisztán tartás és fésülés elmulasztatik, és ez fattyu fürtnek mondatik; melly a' valóditól nagyon különbözik, a' mennyiben ez különnemü betegséget tévén, saját kórbélyegekkel bir. — A' lengyelfürt különbféle alakban mutatkozik, majd kötélképen lefüggő, majd pedig egy madárfészekhez hasonlító tömeget képez. A' betegség eltart több hetekig, honapokig, sőt évekig is. Kifejlődésére számtalan okok munkálkodnak, leginkább pedig rosz életrend, elhanyagolt tisztaság, szomoritó kedélyek 's a' t. Leggyakrabban látható a' pornép között, kinek sorsa Lengyelországban nyomoru. Gyakran megtámadja a' koldusokat és zsidókat, de a' nemeseket is, sőt ollykor a' fényes palotákban is mutatkozik, hol azonban csak az orvos láthatja. — Lengyelországban még a' lovak serényében is tapasztaltatik a' szőr betegség.

Leo, 6. illy nevü napkeleti római császár volt. I. Leo, szül. illíriai Daciában, 457. kr. sz. u. konstantinápolyi Anatolius patriárchától koronáztatott meg császárnak, melly pápa általi koronázás hihetőleg az első volt. Megholt januárban, 474., minekutánna a' vandalok (468.) 's gothok (471.) elleni ütközetben szerencsétlen volt. — II. Leo, előbbinek onokája, már kora 3. évében császárnak választatott, de 3. hónap után, méreg által, elvesztetett. — III. Leo, IV. Theodosiust (717.) követé a' trónban. Szerencsés volt a' saracenok ellen, megholt 741. — IV. Leo, előbbinek onokája. 775. nyeré el a' trónt. Hasonlólag a' saracenok ellen harczolt. 780. méreg által végeztetett ki. — V. Leo, 813. uralkodott. Bolgárokat meggyőzte. — 820. meggyilkoltatott. — VI. Leo, macedoniai Basilius császár' fia, trónra lépett 886. Maga idejében a' legtudósabbak közé számittatik, honnan a' mellék neve »bölcs.» Photius' tánitványa volt, 's a' tudományoknak nagy előmozditója. De e' mellett a' kórmány' dolgaira keveset ügyelt, 's a' pápát igen szerette. Bolgárokkal 893. szerencsétlenül harczolt, 's öszveesküvés következtében találá halálát.

Leo I. (nagy), római születésü, 380. választatott pápának. Az undok vétkekkel mocskos manichaeusokat a' világi hatalom' fenyitékére bizta. A' chalcedoni egyházi gyülekezethez küldött levele köztapssal fogadtatott, 's teljes helybenhagyást nyert. Attilát Róma' pusztitásától szelidsége 's ékes szóllása által visszatartotta. Noha pedig Genserich 455. Rómát 14. napi prédára bocsátá, még is a' gyilkolást 's gyujtogatást a' három fő templomok kincsei' rablását eltiltá. Munkái igen fontosak (kijöttek 1675, 1700, 1757).

Leo X., szül. dec. 11. 1457. Florenzben, Medici Lőrincz' 2. fia. Már kora 14. évében bibornoknak 's 37. pápának választatott 1513. — A' tudományokra 's szép művekre nézve Leo kórmánya legvirágzobb időkorhoz tartozik, mellyeket ő nem csak értette, hanem igen előmozditotta

is. Ő adá ki 1518. Németországba a' bocsánat levelet, 's ő veté Luthert jan. 15. 1520. az egyházi átok alá. Politikai tekintetben azon törekedett, hogy a' külföldiek' uralkodásuknak, Olaszországban, véget vessen, mit is ő véghez vitt. Megholt dec. 1. 1521.

Leo XII., előbb Annibale della Genga, szül. Spoleto mellett, Gengában aug. 2. 1760. 1816. mart. 8. bibornok, 's sept. 18. 1823. pápának választatott. Némelly adók' elengedése, szelidsége, a' szegény kórintézetek 's börtönök' személyes megvizsgálása által kedveltje lön a' népnek. 1824., krisztus mennybe menetele napján, jubil. járást hirdetett. 1825. összeköttetésbe tevé az apostoli széket a' spanyolamerikai köztársaságokkal. Megholt 1829. febr. 10.

Leoben, város a' Mura mellett, stájerföld' bruki kerületében, 2600. lak., püspökséggel, bányász fő-törvényszékkel, vasportéka gyárokkal, kőszén bányákkal. Itt készittettek 1797. tavaszhó 18-án, az Ausztria 's Franczországközti béke elözményei.

Leon, egykor királyság Spanyolhonban (Regnum Legionis) Castilia, Asturia, Galicia, Portugallia (Lusitania) közt, mellyet a' Duero vize hasit keresztül. Most Spanyolország' ezen 6. tartományaira osztatik el: a) Leon, hasonnevü várossal, mellynek székes egyházában 37. király fekszik eltemetve; b) Palencia; c) Toro; d) Valladolid (olv. valyádolidz) (l. ezt); e) Zamora; f) Salamanka ra (l. ezt). — Leon város vagyon Guatemalában is 30,000. lak.

Leonidas, spartai király, Anaxandrides király' fia, kr. sz. e. 491. lépett a' trónra. Midőn Görögországot Xerxes, persa király, roppant seregével elboritotta, csak Athene 's Sparta valának az ellenállásra elhatározva. A' spartaiak Leonidásra bizák a' fő vezérséget, ki is 480. évben 300. emberrel ment a' Thermopyle szorulathoz. A' segéd csapatokkal serege összesen 8000-re rugott. A' persák' gyakrani rohanásaikat hősileg nyomák vissza ezek. Xerxes ekkor maga részére akará hóditni Leonidást, néki egész Görögország' uraságát igérve, de utállattal utasittatván vissza ajánlata, fegyvereiket kivánta X. kiadatni. Erre »jöjjön el 's vigye el» lön a' spartai király' válasza. Azonban, egy áruló görög 10,000. persát vezete titkos uton a' hegyen keresztül Leonidás mellé. Ezt látván Leonidás, seregének megengedé az eltávozást. Többnyire el is menének, de 300. spartai 's 700. thespiai ön szándékokból megmaradának. Hogy övéinek L. példát adjon, elhatározá magát még a' halálra is. Hajnalban a' persa táborra rohant. Sokáig kétséges vala a' győzedelem. Maga Xerxes is csak nem elfogatott. De midőn reggel az ellenség látta, milly csekély seregtől rettegett, elhatározá a' hős Leonidás' megöletését, mire a' vérmező csak hamar el vala boritva, a' többi hősök' testeivel is. —

Leopold első, negyvenkettedik magyar király 's ausztriai császár,

III. Ferdinand' második fia; szül. 1640. Tizenkét évű vala, midőn 1657. apja' halála után uralkodni kezdett. Hosszas uralkodása (48. eszt.) sokféle zenebonáknak lön határa. Első szélvésznek kezdői a' törökök voltak. Ezek t. i. elvégezték magok közt, hogy Magyarországon a' félholdnak kell uralkodnia, — 's ennek az erdélyi zavarok adának alkalmat. Sokáig nem akará ezt hinni Leopold, még 1660. önmaga is tapasztalá a' török terv' előjeleit. Akkor kezde csak a' készületekhez. Pozsonyba országgyülést hirdetett, 's a' magyarokat szabadságért szólítja föl: ezek azonban a' segitség adás helyett panaszaikkal állának Leopold elé. Lecsendesülvén mindazonáltal a' hevesebb vita után az országnagyjai, meglehetős rendeléseket tettek a' török ellen. Hadi vezéreknek Zrinyi Miklóst, és Montekukulit nevezték ki. Mig ezek történtek, addig a' nagyvezér Buda alá érkezett; onnét Esztergom felé folytatván utját. Elejbe indult ugyan Forgách Ádám, érsekujvári fő kapitány, akarván utját neki elállani, 's vele Párkánynál meg is ütközött; de szerencsétlenül. Több helyeken megütköztek azután elődeink a' törökökkel. Nevezetesen Zrinyi Péter' vitézsége érdemel említést, ki sokkal kevesebbed magával két ezer törököt vágott le. Uj Zrinyi várat, 1664. Montekukuli német hadivezér, Zrinyi Péternek és Miklósnak dicsőségét irigyelvén, nem csak nem védelmezte, hanem azt fölégetni a' törököknek maga is segitette. Melly tettén Montekukulinak annyira elszomorodott Zrinyi Miklós, hogy kardját hüvelyébe tévén, a' harcz mezőtől örökre búcsút vön. Ugyan azon évben Montekukuli is megütközvén a' nagyvezérrel, 's a' törökök közől tizenhat ezeret vágott le. A' nagyvezér maradék katonáival csak nehezen menekülhetvén Székesfehérvárra, Leopoldot békekötésre szólitá föl. Tetszet Leopoldnak a' nagyvezér' e' kérése, és a' nélkül, hogy a' magyarokat erről tudósitotta volna, husz évig tartandó béket kötött a' törökkel. Innét származott a' Vesellényi párt (l. ezt). Ezt valamikép elnyomván Leopold, még a' pártosok maradékai ellen, kiknek vezére Tököly Imre vala, Koppi nevezetü hadivezérét küldötte, ki borzasztó kegyetlenséget vitt véghez, még azon a' magyarokon is, kik Tökölyvel semmi szövetségben sem valának. Azonban a' magyarok sem vették egykedvüleg az üzött zsarnokoskodást, hanem a' kit Koppi' emberei közől megfoghattak, mind karóra huzták. E' viszonos kegyetlenkedést hallván Leopold, Koppit Magyarországból vissza hita. Az alatt az erdélyiek, lengyelek és franciák Tökölyhez kapcsolván magokat, 1678. 20. ezerből állott sereget vezetett Tököly Leopold ellen, és legelőször is a' bányavárosokat foglalta el. Tökölynek illy előmenetét látván Leopold, komolyabban kezde gondolkodni a' zavar' lecsendesitéséről, és Sopronba országgyülést hirdet, de mind e' mellett sem eszközölhete L. semmit; mert Tököly a' török császárhoz folyamodék, és ez Karamustafa fő ve-

zérét 300. ezer emberrel Leopold ellen küldé 1683., ki is megrettenvén a' hatalmas ellen' közelgetésén, Tökölynek királyi kegyelmét, ha engedelmességre vissza akar térni, ajánlá, a' törököt pedig adományokkal kezdé kérlelni; de már késő volt, mert Karamustafa egyenesen Bécs alá húzódott, és azt jul. 4. ostrom alá vette. Bécs városának fő kapitánya Stahrenberg gr. vala, ki olly erővel védelmezte a' várat, hogy a' töröknek minden iparai füstbe menének. Stahrenberg' vitézségéhez járult még Sobieszky János, lengyel királynak érkezett segitsége, kivel Stahrenberg egyesülvén, a' török tábort helyéből kiszoritotta, közölök mintegy 80. ezeret leapritván. Az életben maradt török csapat szaporább lépéssel sietett haza felé, hogy sem előbb Bécs alá jött volna, elérte még is őket lotharingiai Károly Esztergomnál, hol közölök ismét 8000-et vagdalt le. Mindenütt kedvezett ezután Leopoldnak a' szerencse. Pápa, Esztergom, Léva, Fülek, Nógrád, Visegrád és Vácz a' törököktől elvétetett. 1685. kiüzte azokat Ujvárból is; Bártfát, Eperjest, Tokajt, Patakot és Kassát pedig Tököly hatalmából szabaditá ki. És még nagyobb előmenetelt tesznek Leopold vitézei, ha Karaffa nevü, vadtermészetü hadivezér, olly igen nem kegyetlenkedik. A' török Tökölyt talán, mivel szerencsétlenül hadakozott, Nagyváradon börtönbe tétette, de onnét ismét szabadon bocsátatott; 's előbbi becsületébe vissza helyeztetett — Leopold fegyvereinek illy kedvező állásában, még Buda várának, melly 145. hosszu évig nyögött a' török iga alatt, megszabaditása vala ohajtható. 1686. tehát Leopold', lotharingiai Károly' herczeg és Miksa bajor választó fejedelem' vezérlése alatt, 63. ezerből állott hadisereget küld Buda' visszafoglalására. Abdi basa vala Buda várának kórmányozója. Tizenkét nap folyvást törék mieink a' bástyákat, és bennök sok károkat okozának. Abdi basa érezé a' veszélyt, azért midőn mieink a' nyilások felé tódulnak, ez egy földalatti üreget lőpor által fölvettet, mi a' kereszténységben nem kis kárt okoza. De ez nem rettenté el mieinket az ostromtól. Ujra kezdik a' bástyákat törni, és e' másod izbeni ostrom tizenöt napig tartott. E' közben történt, hogy egy lőportár fölgyujtatott, melly, mint a' várban volt népben, mint táborunkban, ismét sok kárt okozott. E' rémülés után lotharingiai Károly gróf Königszeget Abdi basához küldi, 's őt a' vár föladásáról inti; de Abdi hallani sem akará ezt. Elérkezett az alatt a' nagyvezér 60. ezer emberrel Abdi' segitségére, de ez is nagy kárral és még nagyobb szégyennel veretett vissza. Csupán azt nyerte eljövetelével, hogy a' jancsárok közől, mintegy kétszázan, magyar ruhába öltözvén, a' várba szökhettek, midőn a' többiek már majd mind leölettek. A' nagyvezér' visszaveretése után még egyszer próbálák a' keresztények a' megtámadást, és ez lön az elhatározó ütközet. A' törökök kőfal helyett,

mert a' nyilások nagyok valának, állának a' kereszténység eleibe, 's vitéz elszántsággal védelmezék magokat, még a' mieink a' várba todulván, ujra a' törökökre esnek, Abdi basát leverik és a' várat bévevék. — Buda' megvétele után is mindenfelől kedvezett Leopoldnak a' szerencse. 1687. 20. ezer törököt vágott le lotharingiai Károly a' gyászos emlékü Mohács mezőn. Következett esztendőben Munkácsot, Székes- és Nádorfejérvárt egész Serviával visszavette a' töröktől; 1689. pedig Nissa, Vidin és Sofia vára egész Albania, Bosnyák és Oláhországgal együtt Leopold' hatalma alá keritetett. Magyarországban csak Nagyvárad és Temesvár vala még a' török járom alatt. Megfordult azonban 1690. a' szerencse. A' török békességet kér, Leopold pedig megállhatlan föltételeket vett eleibe, és igy az ellenkezés tovább is folytattatott, még pedig részünkről nem legszerencsésebben. Elküldi t. i. III. Soliman Kuperli nevü basát Serviába, hogy a' németeket, kik ott a' földnépen zsarnokoskodának, alázná meg, 's ekkor a' basa őket Nissából, Vidinből, Belgrádból, sőt az egész Serviából kikergette. De következett esztendőben Lajos, badeni markgróf, Szalonkeménynél a' törökökön, kik közől 25. ezeret leapritott, erőt vett, 1692. pedig őket Nagyváradból is kiűzte. 1697. maga a' török császár nagy hadi sereget gyüjtvén, Buda várát ismét a' török járom alá akará hajtani. Megindul tehát roppant seregével. Leopold Eugen sabaudiai herczeget (l. ezt) küldé Soliman eleibe, ki már Szegedfelé léptetett. Elejbe kerül Eugen, és midőn Zentánál, a' Tiszán vert hidon, seregét által akarja vezetni Soliman, még azon által kel, csendesen várja; majd azután a' hidnak szegezteti ágyuit, azt öszvetöreti, ne hogy a' gyalogságnak segitségére jöhetne. A' hid' öszvetöretése után Stahrenberg gróf által a' Tisza' tul partjára ágyuztata, maga pedig a' vele szembe szállott gyalog sereget, olly hősileg ostromolja, hogy annak egy része fegyver által, nagyobb része pedig a' Tiszában veszett el. Elesett akkor a' nagyvezér közel 30. ezer emberrel; Soliman pedig maga mellé vevén három ezer spahit Temesvárra, onnét pedig Belgrádra futott. A' törökök e' nagy veszteség után Leopoldhoz folyamodtak 's 1699. Karloviczban 25. évre béke köttetett. Kiüzvén Leopold egész Magyarországból a' törököt, még az marada föl óhajtásai közt; hogy az ország rendei, Magyarországot örökösen adják által az ausztriai házból született legidősb herczegnek. Mi meg is történt, 's József fő herczeg Pozsonyban magyar királynak, 1687. dec. 9-én Széchényi György esztergomi érsek által megkoronáztatott. Az öröködési jog, a' Karloviczi békekötés, a' II. András alatt hozott 31. törv. czikk' eltörlése, a' külföldieknek az egyházi és világi méltóságokrai emelése 's több e'félék, az országban támaszták a' Rákoczy név alatt ismeretes hadat, (l. Rákoczy had), melly, mielőtt lecsendesittetnék, Leopold 48. évig tartott nehéz uralkodása után 1705. meghalt. — Leopold

a' hit és világi dolgokban ismeretekkel, jeles erénynyel, vallásossággal, igazság szeretettel és mérséklettel teljes fejedelem volt.

Leopold (második), negyvenhetedik magyar király 's ausztriai császár, lotharingiai Ferencz', és Maria Theresia' második fia, szül. 1747. II. József' halála után a' hetruriai nagy herczegségből, mellyet 25. évig olly okossággal igazgata, hogy egész Európában bölcs fejedelemnek neveztetett, hivattatott meg a' pragmaticai sanctio' erejénél fogva, a' magyar kórmányra, mellynek kezdete szinte olly veszedelmes, mint sulyos vala. Egész Belgium még fegyverben álla. A' magyarok József által tett változások miatt panaszaikkal mindent elárasztának. A' porosz pedig a' törököt pártolván, Leopold tartományait haddal fenyegette. A' francziák is mindent fölzavarának, elnyomván saját királyuk' tekintetet. De Leopold mind ezen mostoha körülmények közepette okosan tuda mindent elintézni. Hogy a' magyarok' kedvét megnyerje, Budára országgyülést hirdetett, előre megigérvén azon változásoknak, mellyeket II. József az országban tett, nevezetes módositását, némellyeknek pedig végképeni megszüntetését. Azonban igérete szerint a' kitüzött napra Budán meg nem jelenhetett, minthogy előbb Frankfurtban kelle magát császárnak megkoronáztatnia (1790. oct. 9.) Azután pedig az ország nagyjait Pozsonyba gyüjteté egybe, hol nov. 15. magyar királynak koronáztatott; fia, Sándor Leopold kir. fő herczeg pedig ország-nádoráva választatott. A' koronázás után még mart. 13-ig 1791. tartott az országgyülés, mellyben 74. törv. czikk. hozatott, 's Leopold által megerősitetett. Még ezek az ország' javára itt történtek, addig másfelől a' törökökkel küzdenek, és jóllehet szerencsés előmenetelt tesznek, seregeink; Leopold mindazáltal a' belgák és franczia zavarok miatt aggódván, országának pedig békét szerezni óhajtván, előbb a' porosszal Reichenbachban, azután pedig Sistovban 1791. aug. 4. békét kötött. A' belgákkal nehezebb volt boldogulni Leopoldnak, de végre még is engedelmességre birta azokat. Azonban a' franczia zavarok naponként növekedének, Leopold tehát II. Vilmos porosz és III. Gustáv svéd királylyal, Pillniczen, frigyet köt, melly által mind a' három fejedelem magát lekötelezi, hogy a' franczia király' tekintetének visszaállitására, és a' császári birodalom' fejedelmei jószágainak visszaadására minden erejöket forditandják. Leopold mind ezeket követeli a' franczióktól; de ezek ez által a' nemzetet megsértettnek gondolván, Leopoldnak, mint magyar királynak, mart. 11. 1792. hadat izennek. Hanem ez, alattvalói' boldogitására törekedő, ájtatos okos, és a' közjóért fáradhatatlan fejedelem, mart. 1-én megha t.

Leopold (Pál Sándor), lippei herczeg, Fridrik Vilmos Leopold herczeg' fia, szül. nov. 6. 1796. Neveltetését és utazásait bevégezvén, 1819. Emilia Schwarzenberg Sondershausen herczegnővel egybekelvén,

jul. 3-án 1820. a' kórmányt anyja (a' híres Paulina Krisztina Vilhelmina) halála után általvevé. Legnagyobb figyelmet fordíta a' jótékony intézetekre, rendfentartásra, papok' illendőbb fizetésére, ország' mivelése, 's szépitésére. Ő alattvalóitól igazán szeretett fejedelem.

Leopold II. (János József Ferencz Ferdinand Károly), toskánai nagyherczeg, III. Ferdinand nagyherczeg' fia, szül. octob. 3. 1797. Florenczében. 1824. jun. 17. lépett a' kórmányra. Mit a' megrongált ország miatt Leopold' nagy apja, és apja nagy gonddal kezdett, az Leopold alatt nagy gyorsasággal és erővel jutott a' tökélyre, 's a' tudomány, művészet és földmivelés sehol szabadabban nem halada előre, mint Leopold kórmánya alatt. A' nép-iskolákat megjobbitotta; a' könyvkereskedést elő-mozditotta; végre a' Maremma kiszáritása által a' népaljának munkát, kenyeret és ujországot szerzett. E' működése és nagylelkűsége' ujabb és ujabb bebizonyitása mellett nem csoda, ha az 1830- és 1831-diki toskánai zavarok kárnélkül elenyésztek, és a' florenczei polgárság trónjának erős védfala lön.

Leopold (György Keresztely Fridrik), belgák' királya, Ferencz Szász Koburg Saalfeldi herczeg' fia, szül. dec. 16. 1790. Komoly állhatatosságát, melly őt soha el nem hagyá, már gyermek éveiben mutatá. Midőn Napoleon ellen az orosz zászló alatt többen küzdöttek, a' frigyesek kiséretében ő is Angolországba ment 1813., 's ott Charlotte válesi herczegnővel megismerkedvén, maj. 2. 1816. a' parlement' megegyezésével egybe kelt. De a' ritka szerencsét csak rövid ideig élvezheté, mert Charlotte nem sokára megholt, 's Leopold egyedül a' tudományoknak élt. Csupán 1824. szólittatott föl ismét a' világ' piaczára, a' megszabaditott Görögország által. De a' dolgok' kedvetlen állása őt se 1824., se 1830. nem birhatá egy korona' elfogadására, melly kezdetben nem eléggé biztositatott, utoljára pedig szerfelett korlátoztatott. Ismét magányba vonult, mig végre Belgium kinálta őt meg trónjával, mellyet ő hosszas tanácskozás után Angliától egészen függetlené tett. Hogy még ingadozó trónját jobban megerősithesse, Franczia országgal akará egyesülni, Lajos Fülöp leányával, Louisevel, kelt egybe aug. 4. 1832., melly egybekelés valóban sokat tett a' belga hatalom' kifejlődésére. Egyébiránt Leopold szivvel és lélekkel egy az európai legjelesebb fejedelmek közől.

Leopold (Károly Fridrik), badeni nagyherczeg, nagy Károly Fridrik' fia; szül. aug. 29. 1790. Feledhetlen apjának méltó utóda. Tanulását, mind más polgári tanuló, a' heidelbergi egyetemben végezte, és valóban népszerűleg is neveltetett. Gróf Hochberg név alatt futá ő le tanulói pályáját. Csak 1817. tétetett ő badeni nagy herczeggé és markgróffá. 1819. IV. Gustáv svéd király leányával, Sofia Vilhelminával, egybekelt, 's végre 1830. néptől, a' legszivesb örömkiáltások közt, uralkodóvá vá-

lasztatott. Bölcs rendeletei őt egészen népe' szeretetéhez lánczolák, mellyet a' Karlsruhe és Mannheimban történt kicsapongások sem rázhatának meg. Ritka fejedelem vonhatá illy rövid idő alatt a' világ' figyelmét és bámulatát magára annyira, mint Leopold.

Leopold (III. vagy szép), hatodik ausztriai markgróf, a' babenbergi házból; szül. 1050., 1075. pedig a' kórmányra jutott. Hadakozott VII. pápa mellett IV. Henrikkel; de meggyőzetett, 's vele kibékült. Nem sokára ismét luxenburgi Henrik mellett hadakozott ellene. Henrik császár őt markgrófságtól akará megfosztani, de ez azt Vratislávnak adá kölcsön, ki azt Mailbergnél 1082. keményen ostromolván, őt megveré; azonban 1083. ismét visszanyervén egész haláláig, melly oct. 12. 1096. Melken történt, megtartotta.

Leopold (IV. vagy szent), ausztriai Markgróf, az előbbi' fia; szül. Melken, ausztriában, sept. 29. 1073. Már természeténél fogva szelid, és a' tudományokhoz, mellyeket különösen kedvelt, igen hajlandó vala. Jámbor érzeteit leginkább az ő ájtatos anyja — Ida — III. Henrik császár' leánya, ébreszté fel benne. Csendes magány vala előtte legkedvesebb, és az udvari zajongó élet közepette is, tudott uralkodni szenvedélyein. Jövedelmeit szegények' vigasztalására fordította, a' jámbor és istenfélő emberek' társaságát kereste, 's magát szent könyvek', különösen az uj testamentom' olvasásában foglalta, mi által a' jámborságra hajlandó érzelme mindinkább növekedett 's erősödött. Atyja' halála után 1096. ő vevé át a' kórmányt. Neje Agnes, IV. Henrik császár' leánya, hozzá hasonló értelmü és erényü vala. Szentegyházakat épitettek, kolostorokat alapitottak. Klosterneuburgban (Ausztriában) a' sz. agostoniak, 's sz. Kereszten (Ausztriában) a' ciszterciták' fölséges zárdaja és sz. egyháza, Leopold' és neje' szeretetének remeke. Melken (Ausztriában) a' benedekieket királyilag ajándékoza meg, 's ez tette, hogy Mariaczellben (Stajerországban) a' roppant szentegyház' építéséhez kezdettek. Leopold nagy alázatosságát leginkább az tanusitja, hogy a' császári méltóságot, mellyre Mainzen 1125. választatott, elfogadni háromszor nem akará. Megholt nov. 15. 1136. 's 1484. szentek közé számittatott 's Ausztria' védangyalává választatott, hol nov. 15-dike országos inneppé is szenteltetett.

Leopold (V. vagy adakozó), ausztriai markgróf, az előbbi' fia 's utóda; szül. jan. 1. 1108. Atyja' halála után 1136. lépett a' trónra. 1139. III. Konrád által adá neki a' Bajorherczegséget is, midőn Henrik, a' kevély, fölzendülése által azt a' Szászherczegséggel együtt elvesztette. Azonban Henrik' vére Welf, ki Svábországban igen hatalmas vala, magát ellene szegezte. A' scheyerni bajor grófokat részére hóditotta, kik Leopold' nyugalmas helyezetét Bajorországban igen megnehezitették. Egy, alig csillapodott zendülés után, mellyet wittelsbachi Otto támasztott, Leopold

Regensburgban lebetegedett, és az Alt-Aichi zárdában, 1141. utód nélkül megholt. — A' trónon vére, II. Henrik, követé őt.

Leopold (VI. vagy jámbor), ausztriai és stajer herczeg, II. Henrik' fia és utóda; szül. 1157., kórmányra pedig 1177. jutott. 1181. Palaestinába utazott, 's Jerusalemből az üdvözitőnk keresztjéből egy nagy darabot hozott, mellyet ő a' sattelbachi zárdának ajándékozott, a' honnét e' zárda ma Szentkeresztnek neveztetik. 1186. ő hozta be Ausztriába a' templomosokat. — Ez időben kapcsoltatott Ausztriához Stajerország, VI. Ottokár, utolsó stajer herczeg' végrendeleténél fogva. Megkülönbözteté magát Leopold a' keresztes hadak közt, különösen Acconnál (Ptolemais), mellyet majd két egész évig ostromoltak. Megholt Gréczben, 1194. lóról leesés közti csonttörés' következtében, és a' szentkereszti zárdában, Ausztriában, eltemettetett.

Leopold (VII. vagy dicső), ausztriai és stajerherczeg; született oct. 15. 1176. 's vére I. Fridrik után 1198. lépett a' kórmányra. Alattavalói' jólléteért annyira törekedett, hogy akkori időben még a' külföldiektől is bámultatott. A' hadbani ügyessége még Ázsia' és Afrikában is elhiresedett; a' törvényekre pedig különösen fölügyelt. Leopoldtól nyerte Bécs azon városi irott jogot, mellynek kezdetén e' szavak olvashatók: »A' fejedelmek' tisztelete 's dicsősége béke és az alattvalók' jólléte által terjed el. Az uralkodó' neve szent marad az utódi világ előtt, ha szivének fő vonása a' szelidség, és az igazság a' polgárok' védelme. Bölcs törvények' föltalálása és jó szokások' megerősitése által Istennél üdvözséget nyer.» — L. Bécs' falait kiterjesztette és megerősitette, a' várost megszebbitette, 's bölcs törvényei által biztositotta. A' kereskedést előmozditotta; a' lakosokat Ausztria és Stájerországban többszöri utazása által a' munkásságra serkentette. — L. minden bölcsesége mellett sem kerülheté ki a' keresztes hadak' cseleit, mellyek által ő is föllelkesitetett. Őszveszedvén hadi seregét először déli Franczia országba, egész Toulouseig, nyomult, onnét pedig azon hitetlenek ellen indult, kik Spanyolországban a' maurok és arabok név alatt a' mahomed vallást követték. Megmászta a' Pyrennaeusok' szikláit, Mozlemim ellen hadakozott, és Compostelloban a' sz. Jakab sirjához jutott. Leopoldot az akkori kor szellem annyira elfogá a' keresztes hadak' tervezetében, hogy eltökéllé magában hadiseregét Palaestinába személyesen vezetni. Másfél évig késett ez utjában, és nevét igen hiressé tette. — Leopoldnak mint a' két herczegségében béke és rend uralkodott, még Németország nyugtalanság és zavarok közt tengett. Németországban a' hohenstaufeniek a' braunschweigerekkel czivakodtak, Olaszhonban pedig a' gibellinek és a' guelfek ellen szőtték cseleiket és dühöket forralták. Leopold a' hohenstaufeni Fülöp részén állott, mig ez orgyilkosság által elesett; azután a'

braunschweigi Ottóhoz hajult, mig ez is mindenektől elhagyatva, 's átok alá vetve, egyedül maradott. Végre ismét a' hohenstaufeni II. Fridrikhez, egy valóban ritka status férfiuhoz és hadivezérhez, és még ritkább műbarát, és tudóshoz csatlakozott. Leopoldnak e' Fridrikkeli barátsága, azon gondolatot támasztá Fridrikben, hogy országát 's koronáját Leopoldnak hagyandja: azonban Leopold ez' ajánlatot el nem fogadá. — Megholt 1230. Olaszországban, hol Fridrik császár' fölszóllitására, VIII. Gergel pápávali békekötésben fáradozott, mit szerencsésen végre is hajtott.

Leopold-Rendje. E' vitéz rend a' b. eml. Ferencz császár 's király által alapitatott, 1808. II. Leopold (az emlitett Ferencz' atyja) császár és király' méltó emlékének megdicsőitésére. E' rend háromféle: nagy, közép és kis keresztes. A' rend-jele nyolczszegü zománczolt arany kereszt. E' rendet egyedül csak azok nyerhetik el, kik honukhoz és fejedelmökhözi ragaszkodásukat, a' status jóllétének előmozditásában pedig fáradhatlan iparokat tanusitják, vagy nagy tudományosságok, vagy egyéb közérdekü vállolatok által tüntetik ki magokat. A' feddhetetlen élet e' mellett egy elmellőzhetlen föltétel. A' rend' ünnepe mindig a' három királyok' napja után következő vasárnap szenteltetik Bécsben, a' cs. kir. udvarnál.

Leopoldvár, erősség, és mváros a' vág mellett, Nyitra vármegyében, Galgocz közelében: a' vár sok megrohanást szenvedett a' Rákoczyaktól, a' 18-ik század elején.

Lép, a' bal bordalatti tájban, a' hasüregben fekszik, nagysága igen különböző, egészséges állapotban a' májnak mint egy hatod részét teszi, a' gyomor teltével — kissebb, mint annak ürültekor — szine kivül kékes-szürke, gyermekeknél veresebb. Két lapja különböztetik meg, a' külső domboru 's belső homoru. Az első' szélén azon kivül egy széles barázda látszik, mellyben a' lép-üt-érnek fő törzsöke vagyon 's honnét az úgy nevezett rövid edények terjednek a' gyomornak nagy hajlására. Ugyan ezen barázdában találtatnak a' lép' idegei, valamint a' mély 's felületes szivó edények is. Itt gyülnek a' vereses mirigyekbe össze. — A' lép két hártyától vétetik körül, a' külső a' hashártya' folytatása, a' belső pedig, melly az előbbivel szorosan vagyon egybekötve, savós természetü. A' lép' belseje szivacsos edényekből 's idegekből szövetkezett való. — Azon jelenetnél fogva, hogy a' lép a' gyomornak teltével összezsugorodva, ellenben az üres gyomorral földagadva találtatik, hihetővé teszi azt, hogy az emésztés alkalmával a' lépnek vére nagyobb mértékben tódul a' gyomor edényeibe, 's hogy a' lép különösen az epe készitést eszközli és mozditja elő. — A' lépnek rendetlen állapotjai vértorlódás, lépgyúladás, lépfene vagy lépkeményedés. — Lépnek neveztetik egyszersmind azon madárfogó szurok, melly tölgy, körtve, hárs, vagy mogyorófán élődő

növények' bogyóiból főzés által készül; mit a' köszvényes tagra, mint fájdalom enyhítőt, lehet ajánlani.

Lépes (György), erdélyi püspök, tizenötödik századból. Jelen vala ez Hunyady Jánossal a' Mezetbéggeli ütközetben, sz. Imrénél 1442., hol Lépes futásközt, a' törökök által, meg is öletett.

Lesbos (rég. geogr.), most Metelin, a' görög sziget tengerben (archipelagus) egy sziget az elszórtak (sporades) közől, közel a' kis ázsiai partokhoz. Hires városai voltak: Mytilene, Sappho' és Alcaeus' szülő földje; Pyrrha, Methymna, Arisba, Eressus, Antissa, 's a' t. Azonban lakosai kicsapongók voltak; de finom és mivelt életmódról is elhiresedtek; kivált a' költészet és hangászat' nagy kedvelői voltak.

Lessing (Gotthold Ephraim), első német criticus, 's egyike azon jeles elméknek, kik a' német literatura' virágzását előkészíték. Született jan. 22. 1729. Kamenzben, hol atyja prédikátor vala. 1746. a' lipcsei egyetembe ment, tanuló pályája' folytatása végett. Itt Weiszével ismerkede meg, ki őt a' dráma munkák' irására ösztönzé. A' körülmények innen Berlinbe, 's végre Vittenbergbe vivék, hol ifjabb testvérével szorgalmasan tanult, 's magisterré lett. Ezután vissza ment Berlinbe, hol Nicolaival 's Mendelssohnnal összekötésbe lépvén, egészen a' tudományoknak szentelé magát. 1756. ismét Lipcsébe utazott, hol Winkler kereskedővel nagy utnak indult, mit azonban a' hét éves háboru kitörte miatt, csak Holandiáig folytathatott, honnan Berlinbe vissza ment, hol »Allgemeine Bibliothek der schönen Wissenschaften» munkája' kiadását megkezdé. — 1760. a' tudományok' akademiájának tagja lett, 's valamivel később, Boroszlóban, Tauenzien general' titoknoka, hol is öt évet mulatott. Ezután Berlinbe ment, honnan 1765. Hamburgba hivatott meg. 1769. Wolfenbüttelben könyvtárnokságot nyert, itt adá ki Wolfenbüttelschen Fragmente eines ungenannten, mellynek következésében több ellenségei támadtak. Nagy munkássága közben megbetegedvén, vizkorság következtében febr. 15. 1781. meghalálozott. A' német literaturára nézve nagy érdemeket szerze magának; mély és alapos tudományán kivül, éles itélő tehetséggel, 's az izlés finomságával bira. — A' literatura majd nem minden ágaiban olly szerencsével munkálkoda, hogy neki az előitéleteket eldönteni sikerült. — Jelesebb munkái közé valók az ő meséi, drámái: Nathan der Weise, Emilie Galotti; vigjátékai: Minna von Barnhelm, Laskoon. Összes iratainak legujabb kiadása történt Berlinben, 1826. 34. kötet.

Leucas (rég. geogr.), Acarnania' fő városa, az achái szövetség' korában, (mert Argos Amphilochium volt a' legrégiebb fő város; Stratos pedig a' peloponnesusi háboru idejében). Leucadia félszigetben, mellyet lakosai a' tengertől elszakasztottak, általásván a' földszorost. L. előtt

egy fehér szikla volt, mellyről Sappho költőné magát a' tengerbe vetette. Most Santa Maura a' neve, 's a' jónai szigetekhez tartozik.

Léva, mváros 5000. lak., Bars vármegyében, tanodával, gabona, bor, gyümölcs 's dohány termesztéssel, egy hajdan híres kősziklán épült várnak omladékaival, és közelében savanyu vizforrással.

Levante, az az: kelet. Igy neveztetik a' kereskedési szollásban kis Ázsia, kivált a' közép tenger' török partvidéke, Konstantinápolytól Alexandriaig Egyiptomban, mellynek jelesebb kereskedési városai, a' két megnevezetteken kivül még Szmirna, Szkanderon (Alexandrette), és Haleb (Aleppo). A' levantai kávé azonban Arab földön terem, 's ezen partvidék' kikötőiből hozatik. (l. Natolia.)

Levegő, azon finom, rugékony, folyamós test, melly földünket és az azon található testeket környezi, levegőnek mondatik. Elem-részei: savitó és fojtó úgy vegyitve, hogy 100. részben 23. savitó és 76. fojtó rész találtatik, kevés szénsav-gázzal, mellyhez még különböző mennyiségü gőz, néha nagyon csekély mennyiségü gyuló, nem különben történetből különbféle gázok vegyülnek. — A' levegő az állati testnek mint külsejét környezi, mint pedig annak belsejében létezik, mi által a' levegői sulegyen fentartatik, melly nélkül testünkre nézve erős nyomás történne. Az állati testbe leginkább a' lélekzés és eledelek által vétetik fel, melly az életmüség rendes munkálatjának fentartására annyira szükséges, hogy a' levegőnek elzárása, már kevés perczek után, halált hoz elő, úgy akkor is, ha az alkató részein kivül különbféle ártalmas gőzvegyitékekkel terhelt.

Leventa, I. András és I. Béla királyok' vére. Mind a' hárman együtt költöztek ki Péter királytóli félelem miatt, Lengyelországba. Innét L. Andrással a' lodomeriai királyhoz ment, de ez őket be nem fogadván, a' kunokhoz vették utjokat; ezek azonban, őket kémeknek tartván, ha egy ott volt magyar rab által meg nem szabadulnak, megölik vala. A' kunoktól az orosz fejedelemhez folyamodtak, ki őket be is fogadta. András 1049. Péter' helyébe magyar királynak választatván, viszsza jött Magyarországba, 's ezzel visszatért Leventa is; és itt a' keresztények' gyülekolásában fő eszköz vala. Szerencséjökre azonban a' keresztényeknek, úgy látszik, még András koronázása előtt megholt, 's Taksonyban eltemettetett.

Leviták, úgy hivattak Levi nemzetségéhez tartozó egyház' szolgálatját végző zsidó személyek. A' katolikusok által a' papsegédek is leviták nak neveztettek. Moses három könyve Leviticus nevet visel, mivel főleg a' leviták' számára tett rendeleteket foglalják magokban.

Leyden, hajdan Lugdunum Batavorum, a' Rajna mellett épült, és 36,000. lak. számláló város, Holland tartományban, Németalföldön egye-

temmel, tudományos társulatokkal, jeles pamut gyárokkal. Ostromoltatott 1573.

Libanon és Antilibanon, két, egyirányba futó hegy, Sziriában, mellyek a' régi Coelesyriát zárták magok közé. A' Libanon és a' tenger közt vagyon Szájd (hajdan Sidon) és Tripoli vagy Tarablusz. A' Libanon hegyén még vagynak ős czédrusfák, millyeneket a' phoeniciak hajóépitésre használtanak. Ugyan e' hegyen lakik a' maroniták' patriarchája; és egy Emir. Drúzok nagy számmal tanyáznak e' tájon.

Libatio, a' rómaiaknál egy neme az áldozatnak. A' pap a' feláldozandó állat szarvai közé azon borból, mellyből ő 's az áldozók ittak először, öntött keveset, vagy pedig kalácsot tört az oltárra, 's részét elégette. Lareseknek is vala szokás asztal előtt, 's után az étkekből valamit áldozni, és a' borból oltáraikra önteni. Bor, tej, 's vérből álló libatiok a' holtaknál, csak 9. napon a' temetés után, történtek.

Libéria, Afrika nyugoti partjain Sanguin tartományban lévő néger gyarmat, a' Gallinas foktól, Kru-Szettraig, mintegy 36. mföldnyire terjedve, és a' belsőbb lakosoktól egy rengeteg erdő által elkülönitve. Ezen gyarmat az éjszakamerikai szövetséges statusok' birtoka; lakosai a' fő ügyvivőn, orvoson és hittanitókon kivül mindnyájan csak feketék lehetnek, amerikai polgári jogokkal birnak, rabszolgaságot nem tűrnek meg, az anyaország' törvényeivel élnek, és virágzó állapotban tartják fen gyarmataikat. A' fő hely Monrovia a' Meszurádó foknál, 1000. lak. Ezen gyarmat az afrikai néger nemzetek' polgárisitására irányoztatik.

Libertas, rómaiaknál a' szabadság istennője, Jupiter és Juno leánya.

Libetbánya, sz. kir. bányaváros, Zolyom vármegyében; mellynek majd 2000. lak. (tótok és kevés németek) kézmiveléssel, csekély kereskedéssel, bányászattal, kender termesztéssel keresi élelmét. Réz- és vas-bányai vagynak.

Liechtenstein, fejedelemség, 2. 1/2 négyszegü mföld. 6200. lakossal, a' felső Rajna mellett fekszik, Tirol és Svelcz közt; csupa havasföld, mellynek csucsai Augsthorn, 7900. láb és Kimberspitz 7500. láb. Lakosai leginkább baromtartásból és pamutfonásból élnek, és kevés gabnát és bort is termesztenek; és mindnyáján katolikusok. Fő törvényszéke Insbruckban vagyon. Áll Vadusz és Sellenberg uradalmakból. A' fejedelmi vár Lichtenstein, mellyben a' helytartó lakik. Bir a' fejedelem Morva földön is nagy jószágokat, mint ausztriai mediatizált herczeg.

Lichtenberg (Kristof György), nevezetes természet vizsgáló, 's elmés német iró; szül. felső Ramstädtben, Darmstadtnál 1742. Természettani nagy ismeretsége végett már 1770. Göttingában tanitó lett, melly évben és 1774. utazásokat tön Angolországba, hol a' legjelesebb csillag-

vizsgálókkal tett ismeretségei nem kevéssé öregbíték tudományait. Visszatérvén Göttingába, a' természet tant adá elő, mellyet négyszer adá ki, mindig megbővítve. Irt ezen kívül számos apróbb munkákat, 's éltének 57. évében 1799. megholt.

Lictorok, nyilvános szolgái a' rómaiak felsőségi személyeinek. Kötelességök vala azok előtt menni, a' népnél nekik illő tiszteletet szerezni; a' gonosztévőket megbüntetni, főleg pedig parancsaikat végrehajtani. Dictatorok előtt 24.; consulok, decemvirek előtt 12.; praetorok 's magister equitum előtt 6. lictorok mentek. A' lictorok szabad emberek voltak ugyan, de a' nép' legalsóbb osztályából, 's vesszőcsomók közt lévő fejszékkel ellátva.

Liegnitz, alsó Slézföldön, a' róla neveztetett kórmánykerületben város 11,000. lak., hol a' kórmányzóságnak széke van, szép egyházak, vár, lovag akademia, tanoda, szemész látási intézet, jeles posztógyárok, 's egyéb ipar czikkek' gyárai, zöldség termesztés. A' szászok' győzelme a' svédeken 1634.; nagy Fridriké az osztrákokon 1760.; Blücheré a' francziákon 1813.; Wahlstatt klastromnál a' tatárok (mongolok) megverték a' slézföldi herczegeket.

Lidércz, l. Bolygótüz.

Ligue (Liga), több hatalmasságoknak egy vagy több ellen kötött frigye. A' történetirás négy illy Ligáról emlékezik: 1) a' Cambray I. Miksa, spanyol Ferdinand, II. Julius pápa és XII. Lajos franczia király közt a' velenczei köztársaság ellen; 2) volt a' sz. liga (liga sancta), mellyet Sveicz, Spanyol, Angolországok, későbben I. Miksa császár is, és lombardok a' francziák ellen kötöttek, 's ezek lettek vesztesek; 3) volt egy második sz. liga, mellyet a' franczia katolikusok guisei Henrik herczeg alatt, kötöttek a' hugenották ellen, kik III. Henrik királytól polgári jogot nyertek. Azonban a' gyenge király maga helyben hagyá e' ligát 's ő is a' navarrai Henrik ellen kelt hadra, de megveretetett, 's a' francziáktól, kik a' kórmányra elégtelen fejedelemtől a' koronát elvehetni gondolták, Párisból kiüzetett, 's végre ő is a' navarrai Henriknél keresett védelmet, hol 1589. a' mayennei herczegtől meggyilkoltatott. IV. Henrik vetett a' ligának végett; — 4) liga volt az úgy nevezett katolika liga (1610.) az evangelikusok ellen. A' katolikusok' védője volt Miksa bajor herczeg, az evangelikusoké pedig Fridrik a' phalzi választó fejedelem. Ez volt a' harmincz esztendeig tartott háboru' kezdete.

Liguria (r. geogr.), tartomány volt hajdan Gallia Cisalpinában, ott hol ma Genua herczegsége, Lucca herczeg, és Nizza grófság vagyon, a' közép tenger (akkor ott Mare Ligusticum) mellett. Lakosai (ligures) ügyességökről dicsértetnek. Városok voltak: Nicia (most Nizza), Portus Herculis Monoeci (Monacco), Lucca.

Likkai őrezred, a' horvátországi őrvidéknek károlyvárosi kerületében a' legdélszakiabb megye. A' dinári havasok ágoznak el benne, és úgy körül zárják, hogy a' folyók ki nem törhetvén, hegyi üregekbe rejtezve magokat, bujkálva keresnek szabadabb utat. Egykor ezen völgyeket tavak ülték. Ege nem igen szelid, kivévén a' déli zugot, melly Dálmátországot éri és folyójáról Zermánya völgynek neveztetik. Lakosai morlák horvátok. Van benne egy szabad közönség: Károlyfalva (Carlopago); — Goszpics mezőváros, és maradalmi hely (Stab) 200. lak., és nemzeti fő iskolával; — Brello, mváros a' Zermánya pataknál.

Lille, az egykori Flandriából és Hennegauból keletkezett Norden megyében, Franciaországnak egyik előkelő városa, máskép Ryssel-nak is neveztetik. Lakosainak száma 75,000. rúg. Vagyon erős vára, szép disz tére, és pompás gabnacsarnoka, fegyvertára, pénzcsarnoka, több tudományi és művészeti nagyobb intézetei, társaságai, gyüjteményei; nyomatos vászon-, posztó, szalag-, csipke, bőrgyárai, pamutfonásai, vászonfehéritése; só-, salétrom- 's czukor műhelyei; virágtermesztése; kőszénbányai; környékében valami 200. szélmalom, olaj készitése. Az ausztriaik ostromolták 1792.

Lima, a' perui szab. köztársaságnak anyavárosa, Rimak folyónál, a' róla neveztetett megyében. Szépen és szabály szerint vagyon épitve; kivált kitünő a' vásártér három diszes épületével, u. m. a' Székesegyházzal, a' kormány- és érsek-palotákkal. Széke vagyon itt a' congressusnak és a' kormányzóságnak; a' már 1551 ben alapitott egyetemnek. Pizárró' kápolnája még emlitésre méltó. Lakosainak szama 75,000.

Limburg-herczegség, a' német szövetséges statusoknak egyike, a' német alföldi király felsősége alatt, melly a' belga királysághoz jutott luxenbergi rész helyett, mint uj status lépett a' német szövetségbe 1839. Azonban Maastricht és Venlóó várak ide nem számittatnak, csupán Németalföldhöz tartozandván. Limburg hercz. tehát Luxenburg nagyherczegség' megmaradt németszövetségi részével együtt mind azon jogokkal bir, mellyeket birt az előtt az egész Luxenburg nagy herczegsége, mint szövetséges állodalom. Limburg a' belga királyság, Németalföld, és porosz Rajna tartományok közt fekszik a' Maas folyónál. Terjedelme 42. négyszegü mföld. 147,530. lak. Déli részét kivévén, általában lapályos tartomány, mellyet a' Maas-on kivül a' Roer (olv. Rür) a' Swalm, a' Neers 's a' t. mos. Lakosai majd kizárólag a' földet mivelik, és barmokat tenyésztenek; azonban ujabb időkben az iparüzés emelkedik. Nyelvük vagy a' német vagy a' rokon flamandi nyelv. Hitük a' róm. kat. Nevezetes városok benne: Roermonde, 5555. lak. a' Maas folyón a' kormányzóság' széke, Weert, 6000. lak., Sittard, 4000. lak. Limburgnak másik fele Belgiomhoz tartozik, mellynek hasonnevü tartományát teszi.

Limerich (olv limrik), Irhon Münster tartományában, a' hasonnevü megyében város, Shannon folyónál, 85,000. lak., az ó város szoros és piszkos, de az uj szép és rendes. Itt lakik egy kat. és egy prot. püspök. Réve élénk kereskedést üz.

Limoges (olv. limós), Franczhon' városa, Limousin tartomány felső viennei megyéjében, akademiával, tudós társasággal, pénzverővel, szép székes templommal, posztó, porczellán, 's többféle gyárokkal, és 28,000. lak.

Lineahajó. Igy neveztetnek a' hadi hajók, mellyek 60—110. ágyuval 400—800. katonával vannak megrakva 's sorbá állitva lineában, honnan nevezetök. Csatáznak, vagy kereskedő 's más szálitó hajókat is otalomba véve, elkisérik a' kiszabott helyre.

Linné (Károly), egyike a' legnagyobb 's legérdemessebb természetvizsgálóknak, szül. 1707. a' Svédhon Rushult falujában. Atyjának, ki prédikátor volt, füvészet-szenvedélyét magáévá tette, 's a' tanitási órákat örömestebb a' szabadon, növények gyüjtögetésével, mint az iskolában töltötte, miért is atyja, tanitói' tanácsából varga mesterségre adá. Azonban Rothman, tartományi orvos, észrevévén an ifjú' éles eszét, atyját arra birta, hogy fiát tovább tanitatta, az orvosi tudományok' megtanulására neki segitséget nyujtván; kinek ő maga is jó tanácsával mindenben vezére vala. — Nagy ügygyel bajjal meghaladván orvosi pályáját, az upsali tudományos akademia' költségén utazást tett Laphonba, honnan a' füvészetre nézve nem kis haszonnal tért vissza. 1735-ben kiadá Laphon' viranyát az ő tulajdon rendszere szerint, mit a' nemző' részek számára, 's egymás iránti viszonyokra nézve alkatott. Ezután Holandba ment, hol orvosi koszorúját nyeré. — Páris és az Angolhon meglátogatása után 1740. az upsali füvészi tanulói székbe emeltetett, hol is számos évek által jeles tanitványokat nevelt. Egész éltében a' természet tudományában buvárkodott, jeles javitásokat hozván azokban elő, kivált pedig a' füvészetben, mit is kiadott számos mivei eléggé bizonyitanak. Megholt 1778. szélhüdés következtében, mellytől már négy év előtt érinteték.

Lincz, felső Ausztriának fő városa, a' Duna jobb partján 25,000. lak., szép benne a' vásártér, a' sétány, és számos nyilvános és magányos épületek. Itt vagyon széke a' tartományi hivataloknak, valamint a' mühli kerületnek is, és egy püspöknek. Továbbá van itt lyceum könyvtárral és muzeummal, gymnasium, lányiskola, két katona nevendékház, siketnémák intézete, müvészeti iskola, biztositó intézet, tébolyodottak házával, szül- 's kórházak, hangász-egyesület, 's t. ef. jeles intézetek; sokféle gyárok, jeles iparüzés, és nagy közlekedés déli Némethonnal és Olaszországgal; nagy vásárok husvétkor és Bertalan napjákor. A' Dunán

gőzösök járnak. Csehországba vasut vezet. A' Duna két felén erősitvények állanak. Mulatságra a' vidék czélszerüen el vagyon készitve.

Lipari szigeteknek neveztetnek azok, mellyek Sziczilia szigethez éjszakra esnek, számra 11., átalában tüzokádok. A' legnagyobb Lipari, hasonnevü várossal, hol 12,000. lak. vagyon. A' többi Stromboli, Felicudi, Vulcano, Saline, Ustica 's a' t. halászatból, kláris szedésből, apró szőllő termesztésből 's más termesztményekből élnek.

Lipcse (Leipzig, Lipsia), Szászországnak második városa, 's egyike Európa legnevezetesb városainak, a' róla nevezett kerületben. Számlál 48,000. lak. Átalában helyesen van épitve, pompás templomokkal, diszes várral, különféle hivatalok, kat. egyház, és iskola, vegytani mühely, müvész akademia, égvizsgáló torony' használásra szánva; többféle nyilvános és magányos épületekkel. Jeles könyvtár, a' könyvkereskedők csarnoka, az egyetem, polgári iskola, boncztani, szín, szül-iskola, füvészkert, két tanoda, rajzakademia, kalmár iskola, vasárnapi iskola, siketnémák intézete; tudós társaságok a' történetek fürkészésére, mathematikára, ásvány-, természeti történet-, német nyelv-, hazai régiség-, gazdaság-, természet-, gyógy-tanra; egyházi szónoksági, biblia, 's küldevény — terjesztő egyesületek 's t. ef. a' tudományokat és müvészeteket igen előmozditják. A' könyvkereskedés középpontja egész Némethonra nézve itt vagyon; miért is itt már 104. könyvkereskedő bolt, 22. könyvnyomo (207. sajtóval, és 7. gyorssajtóval); az ezen czikkeli pénzkerengés némelly vásárokban 2. miilió tallérra rúg. De Lipcse egyszersmind a' német kereskedésnek egyik fő széke; vásárjai némethonban leghiresebbek (számra három egy évben), 300. kereskedő háznál többet számlál és sok nagyszerü gyárokkal bir. A' müvészség' előmozditására szolgálnak a' sok müvészeti, és mives egyesületek; a' lipcse-drezdai vasut' társulata, tüz, jégmentő, és barom biztositó társaságok. — Emberségi intézetek közt emlitendő az árvák, a' szegények' háza, a' javitó ház 's t. ef. Mulatságra szolgál a' lövészház, a' környékben számos izletesen elkészült kertek, ültetmények, mulató házak; s' rózsa völgy; Gerhard' kertje, az itt vizbe fuladt (1813. őszhó 19.) Poniatovszky herczeg' emlekével; Reichel' kertje ásványos vizintézettel; a' gyönyörü sétány a' város körül. — Lipcsében szül. Thomasius 1655., Leibnicz 1646.; Kästner 1719., Gellert itt halt meg 1769. A' svédek' győzedelme az osztrákokon 1631., 1642.; a' franczok megverettetése 1813., az úgy nevezett nemzetek csatájában.

Lippa, Temesvármegyében, a' Maros mellett, fekvő mváros 5000. lakos., kik bort, gyümölcsöt, és kukoriczát termesztenek, és szarvas marhákat és méheket tartanak.

Lippe-Detmold-herczegség, Némethon' egyik szövetséges állodalma, porosz Vesztfália, Hannovera, Hessen-Kassel schaumburgi grófsága, Schaumburg-Lippe és Valdek' pyrmonti grófsága közt, 21. 1/5 négyszegü mföld. 82,000. lak. Dombos vidék, mellyet éjszakról a' Vézer folyó áztat, ege szelid, lakosai leginkább mezei gazdaságot üznek, és sok lent termesztenek, igen üzik a' szövést, melly évenkint egy millió tallért hoz be. A' tartomány' gazdagságához tartoznak a' számos bükkös erdők. Fő városa Detmold, 2500. lak., hol a' herczeg lakik, és a' herczegség' fő hivatalai vannak. Innen nem messze vagyon Wienfeld mező, hol hajdan Armin (Herman) Varust megverte kr. sz. u. 9. eszt. Most ennek emlékéül a' teutoburgi erdő magasában oszlop készitetik. — Brakeban tébolyodottak' háza vagyon. Lemgo város 3800. lak., legtöbb ipart fejt ki, 's egykor Hanzához tartozott. Tajtékfőkkeli keresete nyereséges. Van herczegi vára is, nemes kisasszony-intézete, és árva háza. — Lipperode a' herczegi nemzetség' várával; Lippstadtnak csak fele tartozik ide.

Liptó vármegye, 4. 2/5 négyszegü mföld. 78,400. lak., fekszik Szepes, Gömör, Zólyom, Turócz, Árva vármegyék 's Galliczia közt. Vág folyó' völgye képzi e' vármegyét, mellyet a' Kriván, Királyhegy, magas erdő, nagy és kis Tátra, Rohács, Ördögnásza 's a' t. borzasztó alaku 's magasságu hegyek tátongnak körül, és több nagyobb 's kisebb barlangok' sötét üregei által borzadalmas csöndeségbe meresztik a' vizsgáló' kedélyét. Bérczeik' homoraiból erdő környezte tavak, mint majd haragos, majd nyájas öldökü szemek tekintenek föl a' nap' világába, a' nagy mindenség' végetlen üregébe: szirtes részein pedig három nevezetes zuhatagban rohan mélységbe a' gyült vizek' nehéz árja. Azonban a' természeti felség' e' hazája élelmi termékekre, 's házi állatokra nézve még is szegény, jóllehet lakosai apró tehenek és juhok' tartása által, a' messze elszállitott liptói turónak készitéséből, nyereséghez jutnak. Vas- és egyéb bányái is jelentősek. Van e' megyében 10. mváros, 130. falu és 8. puszta. — A' vármegye széke sz. Miklós.

Litvania, nagyherczegség, mintegy 2000. négyszegü mföld. 9. millió lak. Mult korban Lengyelországnak éjszak-keleti része volt, mellynek nagyherczegei, a' Jagellok, 1386. a' lengyel trónra ültek. Litvania' főnökei a' 13. század' elején dühöngött tatárpusztitást nem csak visszatartották, hanem több szomszéd tartományt is szereztek magoknak, úgy hogy Litvániához Kurföld, Pinszk, Szeveria, Csernigov, később Viteszpk és Poloczk is tartozott; sőt 1319. Volhynia, Luzko, Brzeszcz és Vilna is hozzá jutott; 's együtt része volt Lengyelországnak. De ezen országnak belső rendetlenségei okozák 1794. ennek kimultát. Most Lengyelországgal egybe vagyon olvadva.

Literatura, mind annak nagy közmüve, mit az emberi szellem a' tudás' dolgában beszéd és irás, mint a' világ közsajátsága által, mególt és tovább terjesztett. A' Literatura különbféle, a' mint t. i. vagy tanitói, vagy csak mulatói tárgyat foglal magában, amazt tudományos, ezt szép, vagy aesthetikai literaturának nevezzük. Szorosb értelemben a' literatura csupán könyvismeret; és igy literátornak a' könyvismerőt, literátusnak a' tudóst, literaturai munkálatoknak pedig a' tudós és irói munkálatokat nevezzük. Literatura' története többnyire könyvtörténet. A' Literatura különbféle nemzeteknél különbfélekép és időben fejlődött ki; azért oszlik a' literatura régi, középkori ép uj literaturára. A' régi a' udomá nyoknak, hatodik században, a' csendes monostorokba vonultával tszünik meg; a' középkori a' nyugoti római birodalom' romlása után (kr. e. 500. körül) kezdődik, midőn az európai egyes nemzetek saját és magán álló müveltsége, a' régi classikai müveltség' segedelme nélkül kezdődött; az uj pedig a' classikai tanulmányok' feltámodásával kezdődik. De ezen fölosztás csak a' nyugoti literatura' történetére alkalmaztatható. A' keleti literaturáról csak igen kevés ismérettel birunk. A' régi literatura' történetére a' classikus iróknál (M. Terentius Varro, Cicero, Plinius, Quintilianus, Dyonisius Halicassensis, Plutarchus, Svetonius 's a' t.), szinte mint a' középkori iróknál, csupán egyes adatokat találunk. 18-dik század' kezdete óta a' literatura-történet kedvencz tudományává lett a' tudósoknak, 's csak nem minden akademiák és felsőbb iskolákban taníttatni kezdett. Ujabb időkben a' literaturára nézve legnagyobb mélytanylást érdemelnek a' németek. Egyebek közt pedig Eichhorn és Wachter, kiknek literatura-történeti munkáik egész Európában általában hasonlithatlan példák.

Littorale, v. partvidék. Ez alatt értetődik Illirországnak trieszti és Magyarország' tengermelléki kormányzósága, mivel mint a' kettő az ádriai tenger' partjai mellett huzódott el. (l. Trieszt, és magyar tengermellék).

Livádia, Görögországnak éjszaki része, melly t. i. Morea félszigetén felül vagyon, és Thessalia 's Albania török tartományokkal határos. Éjszakról dél-keletfelé hegyek huzódnak el rajta, mellyek közt: Parnasz 6000. láb., Öta 3000. láb., Helicon minden kellemesség nélküli. Negroponte szigetből Talanda tengerszorú, Moreatól Lepanto öböl választja el. Csak apró patakok áztatják földjét belől. Fő termesztménye olaj, méz, selyem. Ezen 500. négyszegü mértföld. terjedő tartomány 200,000. lak. számlál, és az előtt keleti és nyugoti Hellászra osztatott vala, most pedig három nomoszt foglal magában, u. m. a) Attica 's Bőoczia; hol fő városok Athen (Athenae) és Thiva (Thebae). Amaz széke Görögország' királyának 's a' legfőbb hivataloknak, jeles régi marad-

ványokkal, de semmi csinnal. Közel vagyon Marathon falu, melly történeti hirességgel bir. Athen mintegy 12,000. lak. számlál. — Thiva csak nyomorult hely. — Livadia város 10,000. embert tart, kik sok kermest szednek 's festőséget üznek. — Sz. Lukácsnál győztek a' görögök 1823. b) Lokrisz és Fókisz; városok benne Szalona erősitvénynyel, mellyet 1821. és 1825. bevettek a' görögök. Itt győztek ugyan azok 1825. Kasztri falu, a' régi Delphi. — A' zejtuni öbölnél a' híres verőcze Thermopilae, hol ujabb időkben is véres harczok küzdettek. — c) Aetolia, és Akarnania: mellynek fő városa Vrachori, 2000. lak.; Lepanto, révvel és 2000. lak. Itt győzte meg Don Juan d'Austria a' török hajósereget 1571. Misszolungi, igen megerősitett város a' tenger' partján. Elfoglaltatott a' görögök által 1826. Itt halt meg Byron 1824.

Liverpool (olv. liverpúl). Northumberland angol királyságnak, Lancaster megyében, nagy kereskedő város, a' Merzey folyón, melly csatornák által azt valamennyi többi üzér, 's gyárvárosokkal kapcsolatba hozza. Számlál 190,000. lak. Pompás kikötője vagyon, hajó gyárai, diszletes csarnoktére, arkádi oszlopoktól környezve, hol Nelsonnak vasemléke, és a' szép pénzcsarnok áll, két nagyszerü palotája, kereskedői olvasó intézettel, vásár csarnoka, nevezetes földalatti utja a' város alatt a' kikötőig másfél orányira, müvészeti akademiája, természet-történeti muzeuma, füvészkertje 's tudományos intézetei.

Liverpool (Károly Jenkinson Hawkesbury), első Liverpooli gróf, szül. 1727. majus 10. az oxfordi grófságban. Tanulását az oxfordi iskolában végzé, honnan csak hamar, mint jeles iró, lépe fel. — Buzgó hazafiusága által, mellyet a' nép' javára czélzott iratával bebizonyitott, ennek egész bizodalmát megnyerte, ekkép azonban csak mindenek' figyelmét akará magára gerjeszteni, hogy igy az ellenpárt' pályáján annál sebesebben haladhasson. Igy lett először is Bute Lord' titoknoka 's ennek a' ministeriumba lépte után, status-titoknok, 's parlament' tagja. Mind ezen tisztségek Rockingdam Marquis ministeriumával elveszté ugyan (1765.), de egy év' lefolyta után Bute' ajánlására a' titkos cabinet' főnöke lön, 's mint illyen, majd nem korlátlan hatalmat gyakorlott a' király a' ministerium és a' parlament fölött, mit később Angolország' külviszonyaira is kiterjeszte. Bute' halála után, annak szerepét jádszá, és Charlotte királyné' segedelmével gyakran a' hatalmas Pitt-en is uralkoda. Bute-től öröklött tervei valának: a' királyi hatalmat korlátlanná tenni; Francziaországot az amerikai háboruba történt közbevetéseért megboszulni; a' szabadságot a' lehetségig kiirtani. Megholt dec. 7. 1808. magával vivén nemzete' gyülölségét 's megvetését.

Liverpool (Robert, Baron Banks Jenkinson), az előbbinek fia szül. 1770. jun. 7. Iskoláit Oxfordban végzé, azután Párisba utazott, hol

1789. óta figyelemmel kiséré a' revolutiót. Visszatérte után 1792. az alsó házba követnek választatott. — 1793. óta kormányi hivatalt viselt, 's először is titkos tanácsos 's 1801. a' külügyek' status titoknoka, 's nem sokára gyarmati 's hadi-minister lön, melly hivatalában egészen Pitt' kezeire dolgozott, 's atyja' terveit, kinek halála után 1800. pairség és gróf Liverpool czimet is nyert, magaénak tevé. Ezután több ministerséget viselt, mig végre 1827 ben egy gutaütés — első kincstári Lord hivatalának viselésére — őt alkalmatlaná tevé, mellynek következtében dec. 4. 1828. meg is halt. — Sokoldalu tudományossága, tisztének hiv 's pontos teljesitése, valamint bölcs mérséklete, megszerzék neki az ellenpárt' 's a' nép' tiszteletét.

Livius Titus, római történetiró, szül. Páduában kr. sz. e. 59. Sokáig igen nagy tekintetben élt Rómában, Augustus' kegyencze 's fiának tanitója; de a' császár' halála után hazájába ment, hol. kr. szül. e. 16. megholt. Élete' egyéb környülményeiről kevés bizonyos tudositás van. Története' leirása 142. könyvből állott, mellyből mi csak 1—10. 's 21—45. birjuk. Legbecsesb kiadások Granové (Amsterd. 1679. 3. köt.) Drachenborché (Leyd. 1738—46. 7. köt.) az ujjabbak közt Ernesti, Schäfer, Ruberti és Döringé. — 1771. Bruns a' Vaticanban a' 91. könyvnek töredékére akadt. — Egy rövid kivonatát az egész munkának némellyek Livius, némellyek Flaccusnak tulajdonitják. Ezen adatok után készité Freinsheim, a' többi kutfőket is használva, pótlékát Livius' római történeteihez.

Lizabon (Lisboa), a' Tejó folyón, közel az oczeánhoz, Portugalliának fő városa, és Európa' első városainak egyike, dombos fekvéssel, és gyönyörüséges vidékkel. Lakik benne 250,000. ember, kik közt sok néger és mulatt is vagyon. Az uj város az 1755. irtozatos földrengés után pompásan épült. Itt vagyon a' kereskedés' piacza, könyvtárral, börzével, vámhivatallal, az indiai házzal, kormány épülettel, arzenállal, és egyéb fényes palotákkal. Rocio terén vagyon a' régi inquisitioi nagy épület, és egy nagy ispotály. Mellette a' gyümölcstér fákkal és sátorokkal elrendezve. Templomok között említendő a' patriárchai székes egyház, a' Rokus' temploma 's a' t. A' város Belem nevü részében vagyon a' királyi vár. Nevezetes remeke az épitészetnek egy viz csatorna, melly két órányi távolságból hozza városba a' vizet, és egészen márványból készült. Az utczák tiszták, jól kikövezvék és biztosak. Az emberiség' avára szolgál a' József-kórház, több ezer betegre, a' lelenczház 1000. árvára. A' tudományok' ágaira vagyon itt egy tudományok' akademiája, föld-, történet-tani akademia, égvizsgáló, füvészkert, muzeum, több könyvtár, pattantyus-, tengerész-, kalmár-, rajz-, polgár, nép- 's egyéb iskolák. A' mór kastély a' város' legmagasb dombján, az ország levél-

tárát tartja magában. Lizabon a' portugál kereskedésnek és az ázsiai 's afrikai gyarmatokkali közlekedésnek őszpontja, 's virágzásának fő forrása a' biztos kikötő, melly több erősitvények által van védve. Belemben, egy kolostornál, van a' kir. család' sírboltja. Környékén számos mulató kertek és mezei lakok vagynak.

Livonia (Liefland), a' finnföldi tengeröböl alatt, Düna folyótól Peypusz tóig, elterjedt tartomány volt a' közép korban. Az öböl melléke volt az észtek' földje (Estonia, Ehstland); Düna melléke pedig a' lettek' földje (Lettia). Az 1721. nystädi békekötésben a' svédek ezen részeket nagy Péternek engedték. Földjök nem termékeny, de révei a' kereskedésre alkalmasak. Most csak a' lettek' földje tartja fől azon nevezetét: Ehstland pedig különös kórmányzóság. Dünán túl vagyon a' kurok' földje (Curlandia). — Ezek, és Inngermannland most Oroszországnak keleti tenger' tartományait teszik.

Livorno, a) jeles tengeri város Toskána nagyherczegségben, melly egy csatorna által vagyon az Arnó folyóval összekötve. Védfalak környezik és 60,000. ember lakja. Szük utczái elég vidámak és egyenesek. Külvárosai csinosak. Lakosainak két harmada zsidó. Éjszaki részét csatornák hasitják, miért uj Velenczének neveztetik. A' nagyherczegnek van itt palotája; a' zsidóknak fényes zsinagógája; az örményeknek templomuk és a' törököknek moszkéájok. Kikötője felséges. Ezen kivül vagyon arzenálja, só-, dohány-, olaj-tára; veszteglő intézete sok raktárakkal, világító tornya, vizvezétése két mföldre; klaris halászása, Szardinia és Sicilia' partjainál; nyomadékos kereskedése, kivált a' Levanta' partjaival; rózsaolaj-, selyem, edény-, papiros, bőr-, fegyver-, burnót-gyárai, három nagy kórháza, püspöksége, tudományos 's müvész társasága, két zsidó iskolája, könyvtárral és természeti ritkaságok' gyüjteményével. — b) L. város Piemontban is vagyon, 5000. lak.

Ló, a' merő körmü állatok' rendjébe tartozik. Minden más állatoktól megkülönbözteti magát, vég tagjai' alkotása által, mellyek osztatlanok, és ujjai szarvnemü tokba, az úgy nevezett patába, zárattak. — A' ló' neméhez, mint fajok, tartoznak: a) a' ló, b) a' szamár és c) a' csikos ló (Zebra). — Bátor a' ló a' földnek majd nem minden részén találtatik, eredeti hazája még is hihetőképen csak kelet, különösen Ázsiának melegebb tájai, hol még mai nap is vad lovak nagy számmal találtatnak. Ereje és gyorsasága által leginkább ajánlja magát az embernek, honnan is kocsi és teher hordásra, lovaglásra és vadászatra nagyon szükséges állat, sőt holta után is bőre, szőre, husa, patája, zsirja, és más részei is különbféle haszonra fordittatnak. Keleten a' kozákok, kalmukok, tatárok, és más számos nemzetek a' lónak husával és tejével is élnek, ezen utolsóból a' mongolok és tatárok bizonyos nemü részegitő italt (kumiszt)

készitenek. A' lónak jó tulajdonságaihoz tartoznak annak képzelődő, itélő és emlékező tehetsége, valamint az okosság, tanithatóság, bátorság és tisztaság. Ezeken kivül külérzékei, a' tapintást kivévén, jobban kifejlődöttek és élessebbek, mint az embernél. — A' szelid lovakon kivül vannak vad, félvad, és elvadult lovak. — Vad lovakat még csak Ázsiában, a' legmagasabb tájakon, az úgy nevezett Gobi pusztaságon, China, Tibet, és Tatárországok' közt, találhatni, a' többi, házi állatok' törzsök fajaival együtt elvadult lovak, általában Amerikában találtatnak, hol elszabadtlások után a' nagy pusztaságokon egész ménesenként laknak. Félig vad lovak Magyarország, Bukovina, Gallicziában, különösen pedig az Oroszbirodalom' szélesen elterjedt határaiban, találtatnak, 's az egészen vad lovaktól csak annyiban különböznek, hogy emberi felvigyázat alatt vannak, egyébiránt télen, nyáron, a' szabadon legelnek. — Keleten a' legszebb 's minden tulajdonságokra nézve legjelesebb lovak találtatnak, mellyek közől az arábiak, nálunk európaiaknál, legnagyobb becsben állanak, ha bár a' szépségről feltett szoros várakozásnak nem mindenkor felelnek is meg. — Ezeknek két faját különböztetik meg, az egyiket nevezik Thadisi-nak, ennek származása ismeretlen, 's nem olly nemes, mint a' másik, t. i. Köchlan-i faj, mellynek származását már több századok óta ismerik. Legjobbak puszta Ázsiából jőnek, és a' nemesebb fajtából valók néha 5000. aranyon is eladatnak. Az arábiai lovak közép nagyságuak, inkább sovány mint kövér testűek, könnyűk, bátrak, tanithatók, erősek és tartósak. Árabs lovak után a' keleti lovak között hiresek még a' persa lovak, mellyek az árabs lovakhoz leginkább hasonlitnak. Ezeken kivül nevezetesek meg a' tatár 's török lovak. — Az afrikai lovak közől nevezetesek az egyiptomi, nubiai, vagy barbarusi lovak. Az európaiak közől legjelesebbek az angol lovak, mellyek eredetileg árabs származásuak. A' többi tartománybeli lovak, az éghajlathoz képest, hol neveltetnek, különbféle tulajdonokat mutatnak, de csak kevés jelességgel birnak, vannak mindazonáltal itt ott árabs származásu jeles ménesek, millyenek nevezetesen Magyarországban is találtatnak. A' lónak korát meghatározhatni annak alsó állkapczájában találtató 6. elő-fogaiból; a' csecs-fogak, mellyek csikó-fogaknak is neveztetnek, illy renddel jelennek meg: a' valóságos metsző fogak az elletéssel vagy ezután 4—7. nap mulva; a' közép metsző fogak 14—30. nap; a' szeglet metsző fogak 6—9. hónap alatt. Ezek (de a' többi csecs fogak is) más ujak által, mellyek maradandó vagy állandó fogaknak neveztetnek, váltatnak fel, és pedig két 's fél év mulva a' valóságos metsző fogak; 3. és 1/2 év mulva a' közép metsző fogak; 4. 1/2 év mulva pedig a' szeglet metsző fogak. Mind ezen fogaknak eleinte mélyded koronájok van, de a' mélység (melly kupának neveztetik) a' dörzsölés által lassan lassan

enyészik, és 7 — 8. év mulva a' fogak koronája már róna, és' ezentúl a' lónak korát sokkal nehezebb meghatározni. — A' lovak természetes szabadságukban sokkal hosszabb ideig élnek, mint ettől megfosztva, hol az emberek' kiméletlen bánásai, kinzásai által korán megrongáltatván, csak kevesen érnek el 30. évet. Nagyobb száma előbb — az emberek által előidézett különbféle nyavalyák' következtében — hal el.

Lob vagy gyuladós vagy forró láz (febr. inflammatoria), a' láz' általános történeteivel járó nyavalya, erős, kemény 's gyorsabb érveréssel, állandó test melegséggel, nyelv és bőr szárazsággal, nagy szomjjal és veres vizellettel. Természetére nézve jó indulatu, innen is lefolyása sebesebb és rendesebb, 7 — 14. nap alatt kimenetele kedvezőbb, bátor nem ritkán ideg vagy rothasztó lázra változik. A' járványos kór-állapot, száraz kemény hideg, hússal és borral való bőven élés, helybeli gyuladások 's a' t. nem ritkán gerjesztő okai e' nyavalyának. Gyógyitása mindenkor orvosi segedelmet kiván.

Locris (rég. geogr.), Graecianak tartománya volt, két külön részre oszolva, úgy hogy a' Lokri Epiknemidii és Opuntii — Phokysnak keleti oldalán laktak, a' Lokri Ozolae pedig — annak nyugoti oldalán. Az elsőknél emlitendő Knemides rév; Thermophylae szoros út a' tenger 's Oeta hegy közt; és Thronion fő város. Az opuntiak városa volt Opus. Az ozoláknál Naupactus híres kikötő volt. Ezen népek restségükről ismeretesek.

Lőcse (Leutschau), Szepesvármegyében keblezett sz. kir. város, a' Lőcse patakon, 5200. lakossal. A' vármegye itt tartja gyüléseit. Van itt egy kat. és egy prot. gymnasium, nemzeti fő iskola, prot. convictus, katona nevendékház, sz. Jakab' góth temploma — ez régi épitmény és Magyarországban a' legnagyobb orgonával bir. Iparát leginkább a' márcz' készitése, vászon szövése, gyümölcs, sáfrány és komló' termesztése teszi.

Lódi, kir. város Lombardiában, a' róla neveztetett megyében az Adda folyón, fallal körül keritve, 16,000. lakossal. Van püspöksége, szinháza, megye széke, 's többféle törvényszéke, bölcselési intézete, két tanodája, könyvtára, kór és lelencz háza, két árva háza. A' folyó' hidja 1796. tavaszutó 10. hadtörténeti nevezetességet nyert. Lódiban és környékében készitetik az úgy nevezett parmezán sajt.

Lodomeria, vörös Russziának éjszaki része volt. Közönségesen Gallicziával együtt neveztetik a' történetekben és Lengyelországhoz tartozott. De Magyarország' királyai is, 12. században, magokat Galliczia és Lodomeria királyainak irták, melly jognál fogva Lengyelországnak eldaraboltatásakor (1794. és 1815.) az ausztriai császár, mint magyar király, vissza foglalta. (l. Galiczia és Lodomeria.)

Lófark, az ozmánok és tatároknál a' zászló' képét viselő hadi jel, mellyel egyszersmind a' vezérek' rangját jelelni szokták, 's minél nagyobb

a' vezér' rangja, annál több lófark diszesíti annak sátorát. Ezen hadi jel szokásban jött egy ütközet' alkalmával, midőn t. i. már minden zászlóikat elvesztették volna, a' vezér egy lófarkat tüzött landzsájára, 's a' megvert sereget öszvegyüjtvén, fényes győzedelmet nyert.

Lógódi (Simon). E' magyar Leonidás Szabács' vára kapitánya vala, II. Lajos' idejében. Született Budán. Csupán száz gyalog és még kevesebb lovas fegyveressel volt ő Szabács' várában, mikor Soliman, török császár' szendrői táborából Akmet basát Szabács' elfoglalására küldötte vala. Sokkal erősebb ellentállásra talált Akmet, hogy sem gondolta volna. Megesküdött Simon embereivel, utolsó csepp véréig a' várat ótalmazni. Sokba is került a' töröknek, még a' kevés számból állott magyarokat elolthatta. Vége lévén az ostromnak, Soliman megszemlélvén a' magyarok' holt tetemeit, nem csak csodálta a' kevés számu ellen' bátor ellentállását, hanem annyira megrettent, hogy, ha akkor a' Sáva másik partján, csak néhány ezer magyar látszatott volna, azonnal hazajába visszatér.

Lombard-Velencze királysága, az ausztriai birodalomnak olasz tartományai értetnek ezen nevezet alatt. Felállott ezen királyság 1816., és áll az egykori Milano (Majland) és Mantua herczegségekből, ide számitván Castiglione, Solferino, Sabbionetto és Bozzolo herczegségeket is; az egykori velenczei köztársaság' fő tartományából, az egykor Graubündtenhez tartozott Cläven, Veltlin, és Worms tartományokból, és a' Po vize' bal partján lévő kis részekből (az egyházi és parmai birtokoktól elválasztva). Összesen 852. négyszegü mföld. 4,375,600. lak. Éjszaki részét általában a' rhaetiai, és kárnyol havasok lepik el. Ezen királyság kelet felé határos az ádriai tengerrel. A' többi Olaszországtól a' Po és Ticino (olv. ticsino) folyók választják el. Egy kis része a' Svaiczot éri. Éghajlata igen szelid, a' magas hegytájakat kivéve. Természet adományaira nézve igen gazdag ország. Ásványai ugyan kevés említést érdemlenek, mert vason, szenen és vasvitriolon kivül, érczek csak igen gyéren nyeretnek: van azonban kitünő márvány, porfir, bazalt, edény-porczellán és zöldagyag, turfa, gyántásfa, és számos ásványos halak. — Növényei minden kivánságnak megfelelnek, mert az európai gabnának minden nemei, mindenféle európai vetemények, ültetmények, 's egyéb termesztményeken kivül, különösen a' narancsot, czitromot, rizst, cziprusfát, különbféle meleg éghajlati gyümölcsfákat, orvosi növényeket 's a' t. szükség említeni. Állatokra nézve, a' többi déli Európával, semmi különösset nem mutat, de nem is nélkülöz semmit e' tekintetben. Csapás gyanánt kell tekinteni a' mérges kigyókat, skorpiókat, a' lagunákban a' szúró legyeket. A' selyem bogarak' tartása igen nyereséges. — A' lakosok, csekély kivétellel, mindnyájan olaszok és katolikusok; kik

jeles ipart és kereskedési ügyességet fejtenek ki; mire számos gyárok, nagy költséggel készült utak, és átjárások a' havasokon, hajózható folyók és tavak, a' tenger, a' szabad velenczei rév, innen Milanóig vezető vasút, jeles kereskedő városok (Velencze, Milanó; tovább Verona, Brescia és Bergamo) nagy segitségére vagynak. A' mivelődés' előmozditására is többi Olaszországot túlhaladja. A' tudományok' előadására szolgálnak: két egyetem (Milanóban és Páduában), 12. lyceum, 11. hittani nevendékház, bölcselési tanulmányokkal együtten, 53. gymnasium 's a' t. Az egész királyság egy alkirály' kórmánya alatt áll, és két kórmányzóságra osztatik, u. m. milánói (Lombardia) és a' velenczeire, (l. ezeket).

Lomnicz, a) a' legmagasb csucsa a' kárpáti hegyeknek, 1355 1/2 párisi öl, Szepes vármegyében; b) mváros Morva földön a' brüni kerületben; c) mváros Csehország' budvajszi kerületében.

Longobardia, egy, a' közép korbani népvándorláskor, Olaszhonba özönlött, éjszaki nép által fölállitott királyság (568-ban) ott, hol most a' lombard-velenczei királyság, Piemont, Parma, Modena, Lucca, Toscana és az egyházi status' éjszaki részei vagynak. Pavia lett ez uj ország' széke. De még közép Olaszhonban is több vidékeket, az alsó Olaszországban Beneventó' tájékát is elfoglalták a' longobardok. Meggyőzettetvén 774. nagy Károly a' frankok' királya által, Longobardia önállóságát elvesztette.

Longobardok, monda szerint Skandinaviából eredtek, 's odin nevet viseltek. 5. században Tiberiustól megveretvén, Elbe folyón túl huzák meg magokat. Nem megvetendő nemzet vala ez akkor, midőn 527. I. Justinián császár nekik Pannoniában adott helyet. A' bátor Alboin nevü vezérök a' gepidák' országát elpusztitá, és 568. az Alpeseken túl mene, hol rövid idő alatt magát felső Olaszországba fészkelé. Pávia városa éhség által bevetetvén, lön királyaik' lakhelye. Alboin után ki 574. halt meg, Kleph uralkodott, de ez 18. hónap után egy házi cselédjétől megöletett. Ezután 36. herczeg kórmányzá az országot, mig t. i. Autharis nevü korona örökös, alkalmas lön a' kórmányra. A' meggyőzettek' helyezete szomoru vala. Ott foglalának magoknak földet a' győztesek, hol tetszett nekik, és a' győzettek által épittetének, az előbbi alkotmányt felforgaták, az országot kerületekre oszták, és azon grófokra bizák, kik ismét ezen herczegek alatt állának. Mindegyiknek feje pedig a' király vala. Az elnyomattak a' frankokhoz folyamodtak, de ezeket Autharis, ki épen e' helyezetben nyilvánittatott törvényes korúnak, megverte. A' frankok' berohanása azonban azon jó következetet szülé, hogy a' longobardok legalább nem hódithaták meg egész Olaszországot. Autharis' halála után (590.), ennek özvegye, Theodolinde, Agilmunddal kele egybe,

kit Theodolinde katolikus hitre térített. Példája sok követőkre talált, 's innét lön az, hogy az addig uralkodó arminianismust lassanként elhagyák. Adolwald, Autharis' fia után, Ariwald lön uralkodó 624.; 637. pedig Rothár lépett a' trónra, ki a' görögöket több izben megverte, és a' longobardi törvényeket irásba foglalta. Grimoald 661-től — 672. uralkodott, ki a' törvények' javitásában magának sok érdemeket szerzett. 690. Kunibert lépett a' kormányra, kinek fiát Luitbertet 704. Raimbert elüzte. Ezután következett II. Aribert, ki ellen bergamoi Rothárit tette magát királynak, de Aribert őt elfogá és megölé. Aribertet Ansprand üzte el a' bajorok segitségével, és futás közt 712. Tessino folyamba fuladott. Ansprand csupán három évig uralkodott, de e' rövid idő alatt is kitüntette magát bölcs rendeletei által. Ezután következett fia, Luitprand, kinek onoka öcscse és utóda a' longobardoktól (743.) már következett évben a' kormányról letétetett, és Rachis, a' friauli herczeg, lön király, kinek kormánya nyugalmas és boldogitó volt. Ez önként mondott le a' kormányról, és vére Aistulf lett utóda. Ez alatt Ravenna és az egész Exarchatus az országgal egyesitetett, és a' görög császárok' urasága felső és közép Olaszországban megszünt. Utolsó királyuk volt Dezső. Ezt 774. nagy Károly fogá el, és az országot Francziaországhoz kapcsolta, de alkotmányát egészen el nem változtatta. Károly utódai sok nehéz bajt okozának az országnak; a' nagyok elhatalmaskodának és a' görögök elnyomattatának. Magyarok is nagyitá nyomoraikat berohanásaik által, 10. század' elején. Ezek' következtében kapának a' városok önvédelmezési jogot, és ez veté meg az alapot a' polgári szabadságra. Az elkezdett kereskedés fölemelé az ország' jó létét, és ezzel a' jogiránti érzelmet is. Ez volt az oka hogy 12. század közepén, már sok lombardiai városok, szabad alkotmányt, az ország pedig szabad polgári állást birt, minek következete az lön, hogy egyedül csak a' császárnak, mint fő urnak, engedelmeskedének. A' nemesség maga is a' városokban telepedett meg, a' városok' e' szabadsága a' legüdvösb befolyást nyilvánita minden tekintetben a' mivelődésre. A' kereskedés, müvészetek és tudományok az ott soha nem ismert diszletet nyerék meg. Azonban egyes városok ekkor a' többitől elválván, magokat függetlenekké akarák tenni. Leghatalmasabbak valának közölök Majland és Velencze, mellyek Ausztriához kapcsoltattak, és az ausztriai Lombardiát képezték. Ezt Napoleon több más tartományokkal 1797. cisalpinai köztársaságra változtatá, mellyből keletkezett 1802. az úgy nevezett Olaszköztársaság. 1805. Francziaországgal összekapcsoltatván, egy királyságot képezett, mellyet Eugen Napoleon alkirály foglalt el. A' pozsonyi béke után a' velenczei herczegséggel 1808., az egyházi fejedelemség keleti tartományaival nagyobbittatott meg. De 1813. az ausztriaiak felső Olaszországba nyomulván, az első párisi

béke következtében 1814. minden olasz tartományokat vissza nyerének, mellyek az idő óta a' ausztriai birodalom' egy részét teszik, és lombard-velenczei királyság neve alatt egy cs. herczeg, mint alkirály által, igazgattatik.

London, egész Nagy-Britanniának fő 's Európának legnagyobb városa, 's egyike földünk' legnagyobb, legnépesb, 's legélénkebb városainak, a' Themse folyón, Angolország' Essex királyságában, Middlessex grófságban. Határát nehéz kijelelni, minthogy számosabb városok és faluk lettek 's lesznek mindig részei. Lakosainak száma már most másfél millióra rúg 's igy népessége meghaladja valamivel Norveg- 's Dánországot éjszakon, Illírországot az ausztriai birodalomban, minden Hessen tartományokét, Toscana és Baden nagyherczegséget, alsó Ausztriát, Bécscsel együtt, Horvátországét, majd kétszer annyi mint görögországé, jóval felül haladja minden magyar és erdélyországi sz. k. és kiváltságos városokat, majd eléri Szász és Würtemberg királyságokét, és német honban 20 nál több kissebb statust lehetne előszámlálni, mellyek öszvesen nem birnak annyi lakossal, mint London maga. Ha ezen néptömeghez a' számtalan idegeneket kapcsoljuk, úgy e' város' szinte hullámzó élénkségét fölfoghatjuk. Hossza keletről nyugot felé több, mint három orányi, szélessége másfél orányi. Három fő része vagyon u. m. a' City (sziti), Westminster, és Southwark (szötterk). A' City legrégiebb rész, már az ó korban jeles kereskedő város volt, 's már Alfred királytól fő városi rangra emeltetett, utczái szükek és rendetlenek; de ujabb időben sok szépitések történtek. Cheapside (csipszaid), és Fleetstreet (flitsztrit) két legszebb utczája, ezerenként csillámló bolti kitételeivel díszelengve, a' nép tolongásától élénken, mint egy hullámozva, főszéke a' kereskedésnek, ámbár kereskedői nem itt, hanem Westminsterben, vagy a' vidékben laknak. Fő nevezetességei közé tartozik még a' Pál templom, emlékeivel, melly nagyságra a' világ minden prot. templomait fölül haladja; a' Tower (taur) erősség, Erzsébet koráig a' királyok' laka, mellyben több lakházon kivül nagy fegyvertár 's gyüjtemény, pénzverő, levél, ékességtár, állat-gyüjtemény, status fogház 's a' t. vagyon; a' bank, a' börzé; a' Mansion-House (mendzsen hauz), mellyben a' Lord Mayor (mer), vagy is a' városi tanács' elnöke lakik; a' kelet indiai társaság' háza, becses indiai müvekkel és keleti könyvtárral; a' pompás vámház Themsénél, a' kalmárcsarnok, a' háromság' 's a' délszaki tenger' háza, a' City' tanacsháza, posta és pénzház, a' Newgate (nyuget) fogolyház, saját tanodával, 's a' t. 's a' t. London hidjától egész Deptfordig fél mföldnyire terjed a' zajgó tömegü kikötő, mellyben ezer még ezer hajó örökké, mintegy rengeteg erdőt, képez árboczaival; 's mellette 5. nagy Dock, az az mesterségesen készittetett vizlartó vagyon, hol a' hajók ki

's berakodnak; — b) a' Westminster amahhoz nyugotra vagyon, széke a' nagybritanniai királynak, a' nagyszerüség', fényüzés' és szabályosság' képe, az elökelők' tanyája, téres utczákkal, pompás palotákkal, nagy térekkel, 's kivált több kellemes Square (szkver) nevü pázsitos 's fa ültetményes szabad helyekkel dicsekszik. Legjelesb épületi: a' Northumberland palota, a' pompás Strand utczában, a' Bazár, Regent, Oxford, Newbond uteczák, a' Conventgarden, Portland, Hannover, Charing Crosz és Lincoln Inn Field piaczok, a' Carltonhouse, IV. György király' laka, St. James (szent dsemsz), Buckinghamhouse, és Yorkhouse k. paloták; a' Westminster apátság, a' királyok' koronázási és temetési helye, számos jelességéivel; mellette a' parlament' háza, a' westminster' csarnoka; az admirálisság' épülete, sürgönynyel; Sommerset' háza különbféle status hivataloknak, és tud. 's müv. társaságnak széke; Marlborough' (marlbrof) háza; a' kincstár, Márton', Pongrácz', István', Anna', György', sz. Pál' templomai, a' britt muzeum, melly a' leggazdagabbak' egyike, igen becses könyvtárral, az egyetem, az öszmüvészet' épülete (pantechnicon), a' két fő-szinház (Conventgarden, Drurylane) 's a' t. 's a' t. — c) Southwark a' Themse (Temsz) jobb (délszaki) partján, Sussex királyság' surrey grófsághoz tartozik; hat hid által kapcsoltatik össze az előbbiekkel, u. m. a' Vauxhall vashid, Westminster, Waterloo, Blackfriars (blakfrajer), Southwark vashid, és London, mind nagyszerü hidak, és a' még nevezetesb Tunel, az az: Themse alatti két karzatos, boltozatos, és kivilágositott átjárás által. Kevés kitünő épülete van e' résznek. Legjelesebbek: a' canterburyi (kentrbrü) érsek' palotája, Lambeth' háza, és Kingsbench (kingsbencs) fő törvényszék' háza. A' György utczája egy arányi hosszu. Számtalan gyárok tömik e' város' részét. — Általában igen számos kegyes intézetek (Krisztus' ispotálya, a' nagy lelenczház, Bedlam és sz. Lukács őrjintézetek 's a' t.); szükségháritó különbféle társadalmak, (koldulás' eltörlésére, elitéltek' gyermekeinek nevelésére, apróbb adósságoktóli megmentésre, idegenek, szegény tudósok' segitésére, a' börtönök' javitására 's a' t.); továbba vallásos érzelmek' kifejezésére több mint 500. templom (episcopalisok számára 250.; reform. 81.; anabapt. 43., kat. 15. és a' t.); tudományok' előmozditására az egyetem, a' k. collegium, igen számos tanodalmak (5. hittani, 16. jogtani, 3. orvosi, 1. katonai akademia, 3000. növendékre, 16. tudóstanoda, keleti collegium indiai tisztviselők' képzésére, 360. vasárnapi iskola, 60. Lancasterféle tanoda, vakok és siketnémák' intézetei 's a' t.) 48. tudós társulat, 25. egyesület a' vallás és tanodaság' előmoditására, muzeumok, 20. könyvtár, a' britt, indiai, egyiptomi, londoni, és Hunter gyüjteménye 's a' t.; a' k. kép és fegyvertár, a' bibliai társodalom, jelenleg 800. fioktársaságaival, a' legtávolabb tartományokban is, melly 140. nyelvben osztogatott eddig bibliákat; a'

küldevény-egyesület (missionariusok), mellynek hatása az egész földre elterjed, az afrikai intézet, Afrika' kiismerésére, és a' négerek' kimivelésére 's a' t. A' kereskedés virágoztatására is (melly e' városban nyomadékosb, mint égész Orosz- vagy Franeziaországé) az iparnak számtalan előmozditó intézetei, számtalan gyárok (kivált a' selyemszövések és sörfözések), számtalan hajók (7000. tengeri hajó; 20,000. kőszén és parti h., 15,000. egyéb h., sok gőzhajó, 70. magánybank, 18. biztositó társaság 's a' t. 's a' t. — Mulatság 's kéjelem tekintetében a' sz. James (szentdrsemsz) és Hyde (haid) Park (kertélyek) nagyszerü ékességeikkel; a' gyönyörü Green (grin) és Regenten Park (most a' magas világ' gyülhelye), 's a' számos (majd 70.) square (szkver) nem különben a' szépen kimüvelt környék 's a' t.; végre az 1666 iki égés márványemléke, a' waterlooi emlék, az egyiptomi diszgúla, és több képszobor, mind ez, 's még több el nem számlálható jelességek nevelik London' diszfényét, 's ennek megszerzik (kivált kereskedési tekintetben) földünk városai felett a' koronát. Környékében van Chelsea (cselszi), 30,000. lak. Kensington és Hampton-court k. lakok, Brentford 's a' t

Loretto (Lauretum) város, és világszerte elhiresedett búcsu hely, az egyházi birtok' meceratai megyéjében, másfél arányira a' tengertől 7800. lak., püspökséggel, pompás székes egyházzal, mellyben, a' sz. szüz' karrarai márványból készült müvekkel felékesitett háza, tartatik.

Lőrinczfolyam, éjszaki Amerikában, a' felső tó (1980. négyszegü mföld.), Micsigän (1100. négyszegü mföld.), és Huronto (760. négyszegü mföld.) egymásba vannak kötve. Ez utóbbik a' St. Clair (olv. szen kler) folyó által az Erie tóba (500. négyszegü mföld.), ez pedig a' Niagara folyó által az Ontário tóba (580. negyszegü mföld.) folyik, mellyből ered a' Lőrinczfolyam, melly már folyása' felében egy mföldnyi széles, 's igen mély, torkánál pedig az ezer szigetek' tavát képezi, és 20. mföldre elszélesedik. Egész folyása az Ontáriotul 140. mföldet tesz. A' tengertől, mellybe rugja vizét (az atlanti), 80. mföldre már tengeri hajók járhatnak rajta. Bele folynak: az Utawas, Bustart, Richelieu, a' Sorel 's a' t.

Losoncz, mváros Nógrád vármegyében 3300. lak.; reform. gymnasiummal, üveg, papiros és vasgyártmányokkali élenk üzlekedéssel. — Nem messze van ide Gács mváros 4000. lak.; hol gyapjukelme — finom posztó — és májolika edény-gyár létezik.

Lasonczy. Több illy nevü férfiú áll a' magyar hősök' sorában. Többek közt István, a' 16. századból, kit Ferdinand Erdélybe küldött, hogy ezt Izabellától ő részére elfoglalja. Onnét Temesvárra küldötte őt' Kasztald, hogy azt a' török ellen ótalmazza. 'S nem sokára temesi főispán és kapitány is lett. Miután Mahomed Csanádot 's sok más várakat

elfoglalt, Temesvár alá indult, mellyben L. övéivel együtt tartózkodott. Losonczy nem várta be a' törököt egészen Temesvárra, hanem az elő csoport elejbe ment, 's azt megszalasztotta, közölök sokat levágván, 's néhányat elfogván. Elérkezett Mahomed is azután egy nevezetes táborral, és Temesvárt egész tizenhárom napig lövette, de minden foganat nélkül, 's azzal visszatért hazájába. 1552 ismét vissza jött Mahomed Akmet basával. Temesvártól mintegy öt mföldnyire szállott meg a' török tábor. Innét küldött 1500. törököt Temesvár felé, hogy tudnák meg miként állanak a' magyar fegyverek. Losonczy épén akkor járt segitséget keresni; de hon vala embere, a' derék Milák nevü fő hadnagya, ki a' török elő csapatot, egy heves csata után, vissza igazitá. Még az nap estve vissza érkezett Losonczy, de minden segitség nélkül. Másnap vitézeit öszvehivatja, 's ozokat a' vár' hü ótalmazására megesketteti. Csak harmadfél ezer embere volt Losonczynak. Harmadnap mulva ismét előtünt iszonyu sivalkodással egy török falka, 's L. csatára kényszerité. Kimegy Losonczy 's a' török csapatot vissza kergeti, néhányat közölök elfogván. Negyed napra maga Akmet is megjelent derék táborával, és Temesvárt kemény ostrom alá vette. Losonczy az ostromot vitézül fogadta, és még vitézebbül vissza verte. Azonban, minthogy naponként fogya elesége és lőpora, a' német, de kivált a' spanyol katonák is veszték kedvöket, a' polgárság pedig, nehogy tovább is veszélyeztetné életét 's jószágát, Losonczyt kéregeté, adná föl a' töröknek a' várat. Nagy nehezen engede a' szükségnek, 's a' várat Akmetnek olly föltétel alatt adá föl, hogy más nap mint maga 's katonái, mint a' város' lakosi, minden vagyonaikkal szabadon kiköltözhessenek. A' hitszegő törökök azonban igéretöket meg nem tartották, mert, alig hogy a' magyarok kiindultak, a' törökök azonnal öket szorongatni kezdik. Mit látván Losonczy 's gondolván egyszersmind, hogy nem szabadulhatnak, kardot ránt, 's ezzel társai is. — Megriad a' csata 's a' magyarok a' sokkal nagyobb erő által elnyomatnak. Losonczy fején és oldalán nagy sebet kap, 's lova is lerogyván alatta, elevenen vitetett Akmethez. Ez, mivel látta, hogy Losonczyt halálos sebei miatt életben magával nem viheti, fejét vétette, 's azt néhány foglyokkal Konstantinápolyba küldötte.

Lótenyésztés. A' ló' ereje, szépsége, tanithatósága és tartossága által, a' haza minden polgárának, a' földmivelőnek, a' katonának, valamint a' gazdáknak is fényüzését emeli; azért mindenütt a' ménesekben számosan neveltetik. — Ménes alatt értetik a' lovak' szaporitására és nevelésére rendeltetett intézet, melly, mint a' közjónak, mind pedig egyes embereknek, nagy hasznára van, honnan is az országos és egyesek' ménesei támadtak, hol nem csak egyedül a' lovak' szaporitása, hanem egyszersmind azoknak nemesitése eszközöltetik. Hogy pedig ezen czélt elér-

jük, szükséges a' szaporitásra szánt lovaknak gondos megválasztások, azoknak mint anyagi, mint idomi, mint pedig erkölcsi tekintetben; szükséges továbbá, hogy azok minden hibáktól, mellyek könnyen a' fiokra, háramlának, mentek legyenek, szükséges végre elegendő és értelmes személyzetről, illendő lakról, mint a' személyzet', mint pedig a' lovak' szá-mára, nem különben jól tápláló legelőkről, valamint elegendő takarmányról is gondoskodni.

Lóth, Haram' fia, Abrahám vére, kivel ő Chaldeából Mesopotamiába utazván, Sodomába letelepedett, hol az angyalt, ki őt, hogy hagyná el a' várost, mivel elenyésztéhez közeledik, meginté, nyájasan fogadván, megvendégelé. Neje, ki az angyal' parancsa ellen utázásuk közt az égő városra vissza tekintett, szoborrá változott. Lóthnak fiai Amnon és Moab valának, kiktől származtak az amoniták és moabiták.

Lotharingia (francz. Lorraine), egy része volt Ausztriának a' közép korban, az alsó Rajna' balján, a' Mozel folyótól a' tengerig; később pedig azon részekből állott, hol most a' Mosel, Meurthe, Vosges, és Maas franczia megyék vagynak, és Elszászszal (Alsatiával), Franche-comté-val (olv. fránskónté), Champagné-val (olv. sánpány), Luxenburggal, és a' mostani Rajnáutuli porosz tartománynyal volt határos. Nevét Lothártól kapta, ki ezen tartományt — az első kiterjedésben véve — II. Lajos és Károly testvéreiveli osztakozáskor 855-ben nyeré.

Louisana (olv. lujziána), szabad állodalom, az éjszak-amerikai szövetségben, a' Misszisszippi és Szabina folyók közt. Lapályos földje termékeny; de hol posványos, egészségtelen a' levegője. Azonban nyugati és éjszaki része még csupa vadonság, hol csoktasz, tenszasz, tunikasz, 's egyéb indiánok tanyáznak. A' gyarmatosok közt vannak franczok, svaicziak és olaszok, kik czukrot készitenek, théát, selymet és indigót termesztenek. Baraczk, narancs, füge, és az olajfa diszesen terem. A' tenger és nagyobb folyói (a' megnevezetteken kivül még a' vörös folyó, és számos tavak) elősegitik a' közlekedést. Fő városa Donaldsonville a' Misszisszippin, kormány székkel. Egyéb városok: Uj-Orleans a' Misszisszippi' bal partján, 50,000. lak. egészségtelen vidékben, égvizsgálóval, virágzó kereskedéssel, pompás piaczczal, arzenállal, 2. szinházzal, vám és törvény házzal, és híres kikötővel; Macdonough (olv. mákdonof) a' folyón túl 10,000. lak., Franklin, Batonrouge (olv. bátonruzs), Natchitoches (olv. nácsitocshesz), Alexandria 's a' t.

Louvois (Françaís Michel le Tellier, marquise de), Le Tellier kanczellár és status titoknok' fia, szül. Párisban jan. 18-án 1641. Mar 1666. status titoknok és hadi-minister lön. Mint hadi-minister nagy ember vala, de épen olly kiméletlen, mint maga a' háboru. Ő szabályozá először a' rendetlen katonai csoportokat rendes seregekké. A' katonai tak-

tikát olly tökélleteségre hozá, millyenen az előtt soha sem létezett. Colbert és Louvois valának, kik XIV. Lajosnak sok győzödelmet arattak, de dicsőségét egyszersmind sok igazságtalanul végbe vitt tettei által eltörlé.

Love, a' franczia tengeri rablók' leghiresebbike, ki a' lázadási háboru alatt legtöbbet ártott az angol kereskedésnek és gyakran a' királyi hajóknak is. Csak nem hihetlen, mennyire rettentővé tette az amerikai tengert. A' különböző britt státiok' parancsnokai tehát mindent elkövettek, hogy a' veszedelmes ellent hatalmukba ejthessék. 1802-diki béke előtt Thetis nevü fregát által el is fogatott, 's a' kórmány' parancsára Angliába küldetett; de ott egy franczia hadifogoly' segitségével Love egy sajkában szerencsésen elillantott. Néhány év mulva a' mexikói tengeröbölben ismét elfogatott, de akkor is csodálatos ravaszsággal szabadult meg. Másodszori megszabadulta után egy amerikai kis hajón kalandozott, még egy britt királyi hajó előtt be kelle zászlóját vonni, és Love harmadszor fogva volt. De ekkor is, jóllehet lánczra veretett, két őrjét — hihetőleg igéreteivel — megvesztegetvén, szerencsésen megszökött. Az óta mit sem halhatni róla; kétségkivül felhagyott veszedelmes pályájával, mellyet a' köz béke neki is, valamint hozzá hasonlóknak, elzárt. Eredete homályban van, annyi mindazáltal bizonyos, mert maga megvallá, hogy Skocziában neveltetett.

Lublyó (ó és uj), a' 16. szepesi szabaditékos városok' egyike, a' Póprádon, 2000. lak., kik lent termesztenek, vásznat szőnek, pályinkát föznek. Van itt jeles savanyu vizforrás is.

Lübek, jeles kereskedö város, és szabad állomány, Némethonban, a' Trave vizén, közel a' bálti tengerhez, Meklenburg és Holstein-Lauenburg közötti birtokával, 's elszórt részeiveil 5. 1/2 négyszegü mföld. terjed, hová számitandó még a' Hamburggal közös Bergedorf 1 2/3 négyszegü mföld. Lakosainak száma 40,000-re mén. L. hajdan Hanzának volt feje. Maga a' város most 26,000. lak. számlál, kevés kitünő épülettel bir, de kereskedése még mindig nyomadékos. Tanácsházban vagyon a' hanzai terem és levéltár, a' székes egyház, melly 1163 tól egy püspökségé, 's több emlékekkel bir; Maria templomában megtekintésre méltó a' márványoltár, a' csillagászati óra, két gránitoszlop 's a' t. ef. emlékek. Itt vagyon a' négy szabad város' (Lübek, Hamburg, Brema és Majna-Frankfurt) fölebbviteli törvényszéke, pénzcsarnok, köz hasznu munkásságot előmozditó társulat, mellyhez számittatik egy tanitókat képző intézet, hajózási és müvészi iskolák, takarék pénztár, ezen kivül van itt egy gymnasium, tébolyodottak' háza, könyvtár, többféle gyárok. Gőzhajók járnak Koppenhágába és Pétervárra. — Travemündl 11,000. lak. amannak réve.

Lucania (rég. geogr.), nagy Graeciának volt tartománya Italiában, a' tirrheni tenger, és tarenti öböl közt. Silarus folyó választotta el Campaniától, Brodamus Calabriától, Lam és Syabaris Bruttiumtól. Most Nápolyország' Principato Citeriore, és Basilicata' tartományai. Nevezetes városok voltak benne: Paestum vagy Posidonia, melly hajdan virágzó volt, és mellynek évenkint kétszer bimbózó rózsái elhiresedtek. — Sybaris, később Thurii, végre Copiae hatalmas város volt, de lakosainak fénypazara miatt elpusztult.

Lucca, herczegség Olaszországban, 20. négyszegü mföld. 150,000. lak. a' közép tenger és apennini hegyláncz közt, a' Serchio folyó hosszában. Sok gesztenyét termeszt, és szép márványnyal bir. A' most Parmában uralkodó herczegnő' kimultával egy része ezen állodalomnak Toscanához, másik Modenához fog kapcsoltatni, a' herczeg pedig Parmát nyerendi. — L. város 19,000. lak. számlál, Serchio mellett, gyönyörü vidékben, csinosan és szabályosan van épitve. Van egy régi vára, igen régi székes egyháza, fölebbviteli törvényszéke, egyeteme, érseksége, tudományos társasága, nyereséges selyem-szövése, 's kereskedése olajjal. Marliában égvizsgáló torony van. — Bagno alla villa hires fürdőknek őrvend. — Viareggio (viaredzso) egyetlen kikötője a' herczegségnek, 2500. lak., honnan a' carrarai márványt is szét küldik.

Lucianus, jeles görög iró Samosalában, Komagene fő városában, Traján' uralkodása alatt szegény szüléktől származott, 's nagybátyjával a' képfaragás mivészségét kellett tanulnia, de ő, mivel első próbái szerencsétlenül sültek el, Antiochiába ment, hol magát tudományokra, 's törvényes szónokságra szentelé. Sokat utazott. Marcus Aurelius alatt Egyiptom tartománya' procuratura lön, 's Commodus alatt, kora 80., mások szerint 90. évében megholt. Jelesebb munkái: dialogi deorum 26.; dialogi mortuor 30.; Jupiter Tragaedus, Lexiphanes, Timon. Munkáit legjobban adá ki Bourdelot (Paris 1615.); Heimsterchuis 's Reitz (Amst. 1743.); Wieland német fordítás. (Lipcs. 1788.)

Lucanus (Marcus Annaeus), római költő, Seneca philosoph legifjabb testvérjének fia, szül. Cordubában, kr. e. 38. Kora 8. évében jöve Rómába, 's kora 27. évéb. Nero császár' parancsára megöletett, minthogy az ellene történt esküvésbe ő is részt vön. Költeményei közől Pharsaliáját birjuk, mellyben Caesar 's Pompejus polgári háborúja' történetét beszéli el, de nincs befejezve költeménye, mert Alexandria ostromlásánál végződik. Legjobb kiadások ezek: Burman (Leyden 1740.) és Wéber, Bently, 's Gratius kiadásaival. (Lipcs. 1819.)

Lucilius (Cajus Ennius), római ovag, szül. Suessában kr. e. 149. Pompejus nagy anyjának testvére, 's Scipio' meghitt barátja. Guny versei által igen ismeretes vala a' rómaiaknál. 30. gunyiratai közől csak néhány

töredék maradt fen. Legjobb kiadás Dousatól (Leyden 1597., Amsterd. 1661. és Padua 1735.) — Megholt Nápolyban 103. kr. e.

Lucretius (Titus Cajus), római lovag, hihető kr. e. 95. született. Athenében tanulá a' philosophiát, 's korán önmagát fosztá meg éltétől. Egy tanító költeményt birunk tőle: »De rerum natura» 6. könyvben, mellyben az epicuraea philosophia' okfejeit adja elő. Legjobb kiadás Havercamptól (Leyden 1725.) és Wakefieldtől (London 1796.)

Lucullus (Luc. Lucinius), római vezér. Már ifjúkorában kitüntette magát, Sulla és Marius közt kiütött polgári háboru' alkalmával. Ő az elsővel tartott, 's Róma építése után 679. consul lön. Ezután Mithridates ellen forditá fegyverét 's pedig igen szerencsésen, de győzedelmei' közepette visszahivatott, katonái' pártütése miatt, kik őt fukarságról 's tethetetlenségről vádolák. Mindazáltal teljes tisztelettel fogadtatott, 's pompás diadalmat tartott. Majd azután igen nagy fényüzésben élt, úgy hogy vendégségei, házai 's kertjei közmondássá lettek. Megholt kora 66. évében (mások szerint 68). Lucullus volt első, ki a' cseresnyefát Róma épit. 680. év. Pontusból, Cerasuntóból, Rómába vivé 's ott elülteté.

Ludovicea, katonai nevelésre szánt intézet Magyarországban, Pesten. Az 1802-diki országgyülésen egy katonai intézet' fölállitása terveztetett. 1808. a' terv határozatta lön, annak Váczon épittetése (7. törv. czikk. szerint), és hogy nevét Maria Ludovica, akkori királynőtől kölcsönözze, elvégeztetett. Festetics György gróf 40,000., Rhédey Lajos 10,000., 's több buzgó hazafiak e' czélra több ezereket ajánlottak. 1827-diki országgyülésén a' 17. czikk szerint az határoztatott, hogy az intézet Pesten épittessék. Az öszvegyült pénzöszveg 1,213,118. ftot tett kötelezvényekben. Később ismét uj áldozatok járultak ezen öszveghez. És a' roppant épület már áll Pesten az üllői úton, az Orczy féle kertben.

Ludwigsburg (Lajosvár), legszebb városa Würtembergnek 's ennek harmadik fő városa 10,000. lakossal, a' királynak második lakhelye, uralmi palotával és kerttel, mellyel egy gyönyörü kertély (Park) által kapcsolatban van, a' fél orányira eső Monrepos kastély. Kerületi igazgatóság, pénzkamara, lyceum, hadi 's reál iskola, fékház, ágyu-öntő, fegyvertár, nagy posztógyár 's a' t. ékesitik.

Ludwigslust (Lajoskéje), Meklenburg-Schwerinben szép, 's szabályos hely, 4000. lak., hol közönségesen lakik a' nagyherczeg. Palotája és köre diszes; van benne kép, régiség-gyüjtemény. A' kat. egyháznál vagyon a' nagyherczegi család' temetési kápolnája. Van itt ezen kivül tanitókat képző intézet.

Lugano (Lauis), Tesszin kantonnak egyik fő városa Svaiczban, a' róla neveztetett tónál, gyönyörü vidékben, a' Bre hegy alatt 4000. lak.

Kereskedése, barom vásárjai, selyem termesztése, vas és rézhámorai lőpor-malma teszik nevezetessé.

Lukács, egy evangeliomnak és az apostolok cselekedetei leirásának szerzője. Élete' környülményeiről kevés bizonyost tudunk, kivévén azt, hogy zsidó, az apostolokkal egykoru, 's Pál apostolnak uti társa volt. Mint 's hol halt meg, nem tudni.

Lüneburg, Hannoverának most egyik megyéjét képező herczegség 204. négyszegü mföld. 310,000. lak. Csupa lapály. A' város, mellytől kölcsönözé nevét, az Ilmenau folyón fekszik, 12,000. lak. számlál, és vidám környéknek örvend. Emlitendő benne a' vár, a' nagy tanácsház, a' lovag akademia, a' kormányzójának laka, gymnasiuma, városháza, lovas kaszárnyája, könyvtára, nyereséges só-bányája, gipsz, és mészvágásai, jeles kereskedése. Véres csatáról (1813.) is nevezetes.

Luneville (olv. lünvily), város Franczhon' Meurthe (olv. mört) megyéjében, 12,000. lak., szép kastélylyal, és vásártérrel; aczél-, edény-, agyagpipa-gyárokkal. 1801. történt békekötésről is nevezetes.

Lupata-hegység, Afrikában egy, a' keleti partokkal alkalmasint párhuzamosan elhuzódó hegyvonal, melly a' partvidéket a' belafrikai felföldtől elválasztja.

Lusatia (Lausitz), valaha markgrófság (alsó Lausitz), 931-től kezdve, és Csehország' egy része, (felső Lausitz); melly két tartományt a' 13. és 14. században egy ideig a' brandenburgi markgrófok kormányoztak; de 1319-től felső Lausitz, 1370-től pedig alsó Lausitz is cseh tartományok lettek; 1630 ban pedig egészen a' választó szász fejedelemséghez jutott. A' szász királyság' felosztásakor 1815. az alsó Lausicz 250. 1/2 négyszegü mföld. 900,000. lak. Poroszországhoz csatoltaték, és most a' lignitzi kormánykerületnek egy részét teszi: a' felső Lausicz pedig maiglan Szászország' egyik tartománya 38. négysz. mföld. 240,000. lak. — Nevezetes városok a' porosz részben: Görlitz, Lauban, Hoyerswerda 's a' t.; a' szász részben Bautzen, Kamenz, Löbau, Zittau, Marienstern, Reichenau, Hernhut, (a' herrnhuterek' bölcsője), Berthelsdorf (minden herrnhuter közönségek' igazgatóságának széke).

Lusitania, a' mai Portugallia, Algarbia és Estremadura, hajdan Hispaniának része volt, mellynek megjegyzésre méltó városai voltak: Conimbriga (most Coimbra), Olisippo (most Lisboa, Lizabon), Salmanka, Norba Caesarea (most Alcantara), Ebora. — Lusitaniát a' rómaiak után alánok és svévek foglalák el, kik később a' nyugoti gothokkal összeolvadtak. Ezek után kezdődött 8. században az arábok' uralkodása mig 12. század' elején önállóságot nyervén, Portugallia név alatt kereszt. királyság lett.

Luther (Márton), szül. Eislebenben, nov. 10. 1484., hol atyja bányász vala. Ez őtet előbb Magdeburgba, később Eisenachba küldé iskolába, hol eleinte mint házaló diák, énekléssel szerzé élelmét, de utóbb anyjának rokona magához vette. Szorgalmas tanulása után 1501. az erfurti egyetembe ment, hol 1503. magisterré lett, 's mint illyen Aristoteles' physikája 's ethikájából leczkéket tarta. — A' nyomasztó inség, mellyel éltében küzde, és barátjának, utaztokban, villám által okozott hirtelen halála, olly mélyen hatának indulatjára, hogy ön lelki üdvösségéről kételkedvén, egyedül ajtatos gyakorlatok által vélte azt eszközölhetövé tenni. Azért is 1505., atyja' akaratja ellen (ki őt a' törvénytanulásra szánta), az Ágoston szerzetbe lépe, hol 1507. fel is szenteltetett. 1508. Staubitz, a' szerzet főnöke által wittembergi egyetemnél tanitói széket nyert, hol physikát, dialektikát és theologiát tanita. Római utazása, mit 1511. szerzete ügyében tett, elidegenité őt a' pápa' udvarától. Visszatértekor wittembergi szónok 's a' theologia' doctora lön. — Luther hevesen küzde a' scholastica philosophia, 's a' szentirás' magyarázata ellen, mi által sok követőkre talált. 1517. 95. tételt szegeztete ki, Tetzel dominikánus' bünbocsánat árulása ellen, mellyek csak hamar egész Németországban elterjedének. Ennek következtében 1518. L. Rómába idéztetett, ki, midőn meg nem jelenne, a' pápa Kajetán bibornokot küldé Augsburgba, hogy L. értekezne, de mivel a' bibornok Lutherrel (kit Fridrik, a' szász választó herczeg, védelme alá vett) semmit sem végezhete, a' pápa 1519. Miltitz nunciust küldé Altenburgba. Ennek L. halgatást igére, ha hogy ellenfelei meg nem támadandják; azonban a' napról napra hevesebb viták mind a' két párt' ingerültségét még inkább nevelték, 's most Luther mind irásban, mind pedig szóval egyház' szokásai 's a' pápa ellen a' legnagyobb hévvel vitatkozott. Ezért is 1520. a' pápa őt és követőit egyházi átok alá vetette; de ő előbbi állitásaihoz hiven ragaszkodván, a' pápa' átok bulláját Wittembergben elégeté (dec. 10. 1520.), mi által az egyháztól való elválását jelenté. V ik Károly, ki az alatt német császár lön, L. a' wormsi országgyülésre idézé. Itt védé magát L. apr. 17. 's 18. (1521.), hive maradván minden előbbi állitásainak. Azért is majus 28. az országos itélet ellene kimondatott. Fridrik őt ellenségei ellen védendő, titkon Wartburgba viteté, hol a' biblia' fordításával foglalatoskoda. Tiz hónap után oda hagyván védhelyét, ujra Wittembergben prédikált, hol 1523. az egyházi szertartásokat eltörlé, 's mindenütt, hol követői valának, az isteni tiszteletet német nyelven tartatá, 's hatalmasan ellentállott a' paraszt lázadásnak, melly tanitása' következtében támadott volt. Ezután Melanchton' segedelmével uj rendeleteket hozott felekezete' részére; oka vala azonban a' svaiczi reformationak. Az augsburgi országgyülésen (1530.) előterjeszté vallási szerkezetét, és 1537. szerkezté a' schmalkaldi

czikkeket, a' tridenti zsinatban azonban nem veve részt. 1534. végzé biblia' fordítását. Megholt febr. 18-án 1546.

Lüttich, Belgiumnak városa hasonnevü tartományban, az Ourte-(Urt)nak a' Maasba folyásánál, 60,000. lak., sötét és rendetlen utczái vagynak: de a' kat. székes egyház, püspöki lak, színház, egyetem 's egyéb szép épületek és nagy térek diszesitik. Széke van itt a' tartományi kormányzónak, kereskedői kamarának és törvényszéknek; gymnasium, tudományi 's müvészeti társasága, hangásziskola, siketnémák intézete, könyvtár, különbféle jeles gyárai, kőszénbányái, bádog malmai. Forradalom 1789.

Lützen, kicsiny, de történetileg nevezetes városka, Porosz-Szász-tartomány' mersenburgi kormány' kerületében, 1700. lak. Az 1632. őszutó 6. csatában elesett Gustáv Adolf; 1813. tavaszutó 2. pedig a' francziák, poroszok és oroszok közti csata, az innen egy mföldre eső Nagy-Görschen mellett, ment végbe, hol is a' csata téren most emlék áll.

Luxemburg, nagyherczegség, 47. 1/2 négyszégü mföld. 184,760. lak., a' német szövetséges statusok közé tartozik, és Limburggal egy szóval bir a' szövetségi gyülésben. Franczhon- Belgiumnak hasonnevü 's tőle elszakadt tartománya, és a' porosz Rajna tartományok környezik. Az árdennesi hegyek ágaznak el benne. Folyói a' Mozel, Szür 's a' t. Termesztetik itt len, kender, répa, kevés gyümölcs, és a' Mozel' völgyében bor. Sok erdő vagyon benne. A' barom tenyésztés kitünő. Luxemburgnak fő herczege most a' németalföldi király, kinek helyettese egy kormányzó. — A' fő város Luxemburg, 12,000. lak., egyszersmind német szövetségi vár, mellynek parancsnokát a' porosz király nevezi ki, német katonasággal. Van egy athenaeuma, 12. tanitóval, többféle gyára, ágyuöntője, hámora. Egyéb városok Ecternach 3726. lak., kik nagy ipart fejtenek ki. — Diekirch és Grevenmachern két kerületnek fő városai.

Luxor és Karnak, két falu Egyiptomban a' Nil jobb partján, a' hires Thebae régi városnak helyén, 's azért e' városnak számtalan nagyszerü és fényteljes rómjai miatt Egyiptomnak legnevezetesb tájéka.

Luzern, Svaicznak kantona, 36. négyszégü mföld. 120,000. kat. lak. A' Rothhorn (7600. láb.) és Pilatus (7100. láb.) legmagasb csucsai. A' kis Emme, Reusz, Wigger, Szur vizek mossák völgyeit. A' szövetséghez állott 1332. — Luzern (olv. Luczern) a' fő város, és Svaicz előhelyeinek egyike, a' Reusz folyó mellett, 7200. lak. számlál 's a' kanton hivatalainak széke. Van lyceuma, papi növendékháza, könyvtára, 's műgyüjteménye, árvaháza. Itt lakik a' pápa' nunciusa is. A' négy erdővároš' taván 2400. láb. hid vezet által. Pfyffer' kertjében egy kősziklába vágott 28. láb. hosszu oroszlán vagyon, az 1792. nyárutó 10. Párisba el-

esett svaicziak' emlékéül. A' lakosok selyem- és pamut-szöveteket készitgetnek, kocsikat gyártanak, borral kereskednek. Nevezetes e' kantonban még az entlibuchi völgy, lakosainak testmozgási ügyességeért, kivált a' schüpfheimiaknál. Sempachnál 1386. csata volt, mellynek helyén kápolna vagyon, és évenkint ünnep tartatik.

Libya (rég. geogr.), Egyiptus mellett egy puszta és terméketlen tartomány volt Afrikában, hol csak vad emberek laktanak Része volt ez már a' ma úgy nevezett Saharrának, keletfelé. Paraetorium város a' határnál feküdt és mintegy kulcsa volt Egyiptusnak. Közönségesb értelemben Libya egész Afrikát is jelentette. — Libya felett Egyiptussal, és a' közép tengerrel határos volt Cyrenaica, vagy Pentapolis, 5. városairól úgy neveztetve, mellynek lakosai virágzó kereskedést és földmivelést üzének. Innen származott Callimachus költő, és Aristippus philosophus. Déli részében, melly Marmaricának neveztetett, és később attól el is vált, egy sivatag pusztában volt Jupiter ammon temploma.

Lyceum, rómaiaknál a' tanodák' bizonyos osztályai neveztettek Lyceumnak, mellyek közönségesen villákon léteztek. Most Lyceumnak neveztetnek bizonyos felsőbb tanuló intézetek, vagy ifjakat bizonyos tudományokban előre készitő iskolák. Illyen Lyceumok az ausztriai birodalomban vannak: Linczben, mellyet 1674. I. Leopold császár állitott. Salzburgban, Kremsmünsterben, Mailandban, Bergamóban, Mantuában, melly 1625. alapitott. Cremonában (1824.), Lodiban, Velenczében, Veronában, Udineben, Zárában, Laibachban, Klagenfurtban, Egerben, Pécsett, Szegeden, Váczon, Nagyszombatban, Kolosvárott. Evangelikusok Lyceumai: Pozsonyban, Sopronyban, Késmárkon.

Lycia, máskép Milyás (rég. geogr.), kis Ázsiában Caria, Phrygia, Pamphilia, 's a' közép tenger közt helyézve. Hegyei voltak: a' Tlimax, és Chimaera; hegyfokai: a' Cragus, és Sacrum. Városok benne; Xanthus (most Exsenide), Termesos (most Makri), hol hiresek voltak a' haruspices; Patara (most Paterra), a' Xanthus folyóhoz keletre, nagy város, szép révvel és Apollónak hires templomával.

Lycurgus, Eunomus, spartai király' legifjabbik fia volt. Élt kr. sz. e. 888. körül. Azon gyanú, mellyel az akkori csecsemős király' élete után törekedni vádoltatott, kényszeritő őt hazája' elhagyására. Ekkor L. Cretát, Görögországot, Egyiptust bentazván, ezen nemzetek' szokásait 's törvényeit megismerni tanulta. — Polgár társai' kivánságára visszatért hazájába, hol az akkori törvénytelenségeken 's zavarokon egy uj status szerkezet által kivánt segiteni. Bölcs törvényeit, mellyeket országa' javára hozott, a' spartaiak mind elfogadták, mellyeket azután a' Delphi jósló is helyben hagya (törvényeit l. Spart.)

Lydia vagy Maeonia (m. Karafia), feküdt régi időkben Jonia, Mysia, Phrygia és Caria közt. — Hermus (m. Sarabad vagy Kedus), Paetolus aranyporával, Caystros Maeander hattyuival voltak folyói; Tmolus (m. Tamolicze) jó borral, 's sáfránynyal és Sipylus hegyei; városai pedig Sardes, Croesus' lakával, és Philadelphia. — Azonban a' régi lydiai királyság kis Ázsiának nagyobb részét magában foglalta. A' lydiaiak találták fel a' gyapjufestés, és az érczolvasztás' mesterségét.

Lyon, Franczország' Rhona megyéjében fekvő 's Páris után legjelesb város, melly leginkább selyem-, nem különben kalap-gyárairól, aranytüzeteiről, és festő mohgyárairól hires. Kereskedése kitünő. A' város Rhone és Saone (olv. szón) folyók egyesülésénél épült, gyönyörü vidékben, és 3. külvárossal, 188,000. lak. számlál. Utczái ugyan többnyire szorosak és görbék; de a' királytér, a' Terraux (terro) piacz szép sétányai, a' felette szép városház, a' keresdés és müvészet' palotája, az érseki, és székes egyház, az igazság palotája, pénzverő, a' szép hidak, füvészkert, collegium nagy könyvtárral, theologiai, festészi, baromorvoslási iskola, régiségek' muzeuma, Perrache (perás) félsziget, St. Etienne (Szentetien) felé vezető vasut, 's t. ef. a' várost igen diszesitik.

Lysander, heraklidák' nemzetségéből származott hatalmas 's családteljes spartai férfiu, ki magának nagy hirnevet nem annyira vitézsége, mint szerencséje által szerzett. Ő volt 407. kr. e. a' sparta hajó had' vezére, ki a' peloponnesusok ellen 26. évig hadakozó atheneieket egészen tönkre tette. E' győzedelem L t. olly vakmerővé és fölfuvalkodottá tette, hogy e' viselete miatt a' lacedaemoniak a' görögök legnagyobb gyülölségébe esének. Thasusiakat csalárdul és kegyetlenül megölette, azokat Herculesnek szentelt templomába hivatván öszve, azon ürügy alatt, hogy nem csak bántasuk nem leend, hanem mindenkinek megbocsátand, és ezt esküvel is fogadta. A' thasusiak mi roszat sem gyanitván, a' templomba öszvesereglének, és a' hitszegő Lysander őket elfogatván, mind megölette. Majd azután a' királyokat akará eltörölni, és már minden előkészületeket megteve a' királyi hatalom' feldulására, midőn az orchomenok' segitségére küldetvén, a' thebaiaktól, Haliartos nevü városnál, 366. kr. e. megöletett.

Lysias, szül. Athenében kr. sz. e. 458. körül. Herodottal nagy Görögországba, Thuriumba ment, hol az ékesszolást és philosophiát tanulá. Az aristocraták elüzetése után visszatért Athenébe, és beszédeket irogata, mellyek példái valának az attikai stylus tisztaságának. Megholt 379. — 44. beszédeit kiadá először Aldus, (Velencze 1513.); azután Taylor, (Londonban 1736.) és Auger, (Paris 1783.)

Lysimachus, nagy Sándor hadi vezéreinek egyike. Ennek halála után Thracia' királya lett. Antigon és Demetrius ellen Cassandrával és

Seleucussal egyesült, 's elfoglalá kis Ázsiát. Az elosztásnál Capadociát nyeré, Macedoniát pedig elfoglalá. A' getak ellen viselt háboruban elfogatott, de ismét szabadon bocsátatott. Azonban ártatlan fiának, Agathodesnek megöletése által boszuállásra birta annak barátjait, kik Seleucushoz szökvén, azt L. ellen háborura birták, mellyben is L. életét veszté. (282. kr. e.)

Lysippus, nevezetes görög képfaragó, kr. e. mintegy 330. Nagy Sándor' kora társa, ki csak általa hagyta magát érczből öntetni. Eleinte érczmives volt 's csak később adta magát képfaragásra. 600. munkát mondatik, hogy készitett, mellyek közől mi mit sem birunk. Legnevezetesebbek valának: egy, a' fördőben dörgölöző ember, Sándor és baráti, 's egy oriási nagyságu Jupiter, Tarentben.

Lythographia, könyomás, Sennefelder Alajostól feltaláltatott mesterség a' betüket 's képeket chemiai tussal, vagy krétával sima kőre irni, azután sajtó alatt sokasitni.

M.

M, a b c tizenharmadik betüje. Második, az úgy nevezett fél mássalhangzók, vagy folyó betük között. Mint diák szám jel 1000-et (M) jelent. Diák nyelvben rövidités ül használtatik, p. o. M. Marcus, Misceatur 's a' t.; M. D. medicinae doctort jelent.

Maçao (olv. maszau), sziget Sina mellett, nem messze Kantong városától, a' Peking folyó' torkánál, melly Bokka Tigrisnek neveztetik. — A' kis szigetet a' portugallok birják, sina felsőség alatt, 1563. óta. — Hasonnevü városa 30,000. lak. számlál, kiknek fele négerekből áll. Széke van itt, egy portugál helytartónak. Nevezetes e' szigetben a' Camoens barlang.

Macedonia (rég. geogr.), Thessalia és Epirus felett. Illyricum, Dardania, Moesia, Thracia, és a' Mare Aegeum közt terült el. Folyói voltak: a' Nestus, Strymon, Axius, Haliacmon. Hegyei: az Olympus, Athos, Pangaeus, Orbelos, Scardus, Citius. Földje jóllehet többnyire hegyes, még is termékeny volt, 's sok gabna, bor, olaj termett rajta. — Fő kincse azonban e' tartománynak az arany 's ezüst bányákban volt. Leginkább hiressé tette ezen országot királya 's a' világ' egyik legnagyobb hőse nagy Sándor, ki Pella városában tartotta udvarát. Egyéb jeles városai voltak: Pydna, Bereae, Pelagonia, Therma, (később Thessalonica), Chalcis, Olynthos, Philippi 's a' t.

Machbeth, VII-ik Donald, skóczia király' fia, 's jeles vezére vala. Fényes győzedelmei, mellyeket a' dánokon 's irlandiaikon nyert, a' korona utáni vágyát ébreszték fel benne, mellyet is a' király' meggyilkoltatása által kezére keritett. Mint király 10. esztendeig kegyesen uralkoda, de ezentúl bizodalmatlansága zsarnokká tevé, miért is Macduff, fifei than, és Malcolm, a' megöletett király' fia által, az angolok' segitségével, kastélyában megtámadtatott, 's megöletett 1057.

Macrobius (Ambrus Aurél), egy görög, uj plátói philosoph és diák nyelvész, kr. u. 400. körül. Egy commentárt irt Cicerónak a' Somnium Scipionis czimü munkája fölött, 2. könyvben; convivium saturna-

liorum nevü munkát 7. könyvben, egy nyelvészeti munkát, a' görög és római irók' különsége, és hasonlatossága fölött. — Minden munkáit kiadá Zeune, Lipcsében 1774. két könyvben. Macrobius még egyéb nevezetes ismeréreteket is hagya hátra a' görög és római irói világ és a' mythologiából.

Macrobiotika, az élet' meghosszabitásának mestersége. Illyes az orvosi diaetetika, melly az ember' egészségét biztositni törekszik. Hufeland messzebb terjeszkedik, 's macrobiotikájában az életet egész az absolut tartósságáig hosszabbitni akarja.

Macska. Egy a' hasznos házi állataink közől. Blumenbach állati rendszerének felosztásában a' 4-ik rendben áll, t. i. a' szabad ujju állatok között. Fogaira nézve ugyan ezen rend' 2-ik osztályába a' vad, vagy vérszopó állatok' családjába tartozik. — A' vad macskának, mellytől a' szelid macska származik, teste' nagyságára, szőre' finomságára és hosszára, vidor és elevenségére nézve ezt sokkal felül mulja. — Él Európa' sürü erdeiben, hol madarak 's apróbb emlős állatokból táplálja magát. — A' szelid vagy házi macska' megszeliditése által természeti vadságából sokat vesztett, és mind teste' nagyságára, mind pedig szőrére nézve nagyon elfajult. Mind házi állat, a' patkányok 's egerek' kiirtása végett, tartatik.

Madagaszkar, egy 10,500. négyszegü mföldre terjedő sziget Afrika' délkeleti partjainak átellenében, mellynek terméki bösége igen dicsértetik. Beljében hegyek lepik; partvidéke azonban többnyire lapályos. Levegője egészséges. Lakosai mintegy 5. millió különbféle törzsökiiek; nevezetesbek a' horák. Csak egy nyelv uralkodik az egész szigetben, ámbar ez 22. király alatt ugyan annyi satusra oszlik; mellyek közt hatalmasbak: a' két szekeláva, a' nyugoti parton, mellyeknek lakoi, a' marátik, tengeri rablást üznek; Ankora a' sziget' belsejében, melly Radima király' birtoka volt több tartományokkal együtt, ki 1828. halt meg, 's nagy pártolója volt az európai müvelödésnek; és Tananarivában lakott, melly város 80,000. lak. számlál. Most utódai birják, de kevesebb hatalommal.

Madár. A' madarak az állatok' rendszeres felosztásában, a' veres véru állatoknak második osztályát teszik. Két tüdöjük, két gyomru és két pitvaru szivök van. Verök meleg, és a' lélekzési életmivek, tökéletes kifejlödésénél fogva, állati melegségök nagyobb a' többi állatok felett. Életöknek kinyilatkozása az izmok' legelevenebb mozgékonyságában, a' futás, ugrás, uszás, és repülés által tünik elő. — A' nagyobb testi melegség, 's a' gyomornak izom ereje által az emésztés, és élelem fogyasztás igen is vidor, a' mit tulajdon nemü a' nyakokon gyomrok előtt találtató hártyás zatskójok, az úgy nevezett begyök, hathatósan elősegit. — Testök' külseje különbféle szint játszó tollakkal fedetik, mellyek a' meleg

éghajlat alatt mindenkor pompássabbak. Külső érzékeik jelesen kifejlődtek. Az emlékező tehetség is nagy fokon van jelen. Sokan hangjok és dallaikért nagy becsben tartatnak. — Némelly madár fajok bizonyos időben vándorlásokat tesznek, 's többnyire őszszel a' melegebb tártományokba vándulnak, az élelem' könnyebb keresése miatt; azért is hibás azon vélemény, hogy ezek a' telet lyukak-vagy odvakban töltik. Szaporodnak tojások által, mellyek a' kotló állatnak nagyobb melegsége által költetnek ki. — Élelmök: férgekből, bogarakból, békákból, kigyokból és emlős állatokból állanak, sőt némellyek ön nemökből is élődnek.

Madéira, a) egy 16. négyszegü mföld. sziget, két kicsinynyel, az atlanti oczeánban, Afrika éjszaknyugoti oldalán. A' lakosok' száma 100,000. Ege szelid; jelesebb termékei: bor, 's egyeb déli gyümölcs. Házi nyulak és disznók szaporán tenyésznek benne. Funchal (olv. funcsal) révében meg szoktak állapodni a' Délamerikába, és Jóreményfok' vidékére vitorlázó hajók, magoknak az utra való élelmet beszerzendők. — b) Folyó Braziliában, mellynek hossza 450. mföld.

Madrasz, elnöki kormányzóság elő Indiában, mellynek keleti partjait, 's Dekánnak délfelét foglalja el, 's mintegy 8000. négyszegü mföldet teszen, és 14. millió lakost számlál — a) Hasonnevü fő városa, Karnatik tartományban fekszik, a' tenger mellett, és 480,000. lakost táplál. Réve nem biztos. György' vára magában foglalja a' kormányzó' palotáját, kaszárnyát, több nyilványos épületeket, az egykori arkoti főnök' palotáját, és az európaiak' lakait. A' fekete városban paloták és gunyhók, moszkeák és pagodák egymást váltják. Itt van az elnökség' 's törvények' fő széke, égvizsgáló, angol collegium a' tisztviselők' képzésére, különbféle keresztény iskolák, küldevényi intézet, sok gyárok, jeles kereskedés. — Kondzsivar, Csillambaram, Madura, Szeringham, Ramiszeram, Tandzsur híres pagodákkal kérkednek, 's az utóbbik az ó-indus tudományosság 's bramini bölcseség' széke, két erősitvénynyel és 30,000. lak. Mahabalipuram, egy nagyszerü elsülyedt városnak maradványi a' tenger partján. Tricsinapalli, az angolok' fő fegyver' helye. — b) Az éjszaki czirkárok' tartományában, melly hasonlókép partvidék Karnatik felett, Muscelipatnam tengeri város, a' Kisztna folyó' torkánál van, nyomadékos kereskedéssel, híres pamutgyárokkal, és 78,000. lak. Vizagapatam a' tenger' partján 36,000. lak. — c) Koimbetur a' róla nevezett egészséges és hegyes beltartománynak fő városa. Ezen vidékben a' Nilgerri hegység beteges európaiaknak enyhülésül szolgál. — d) Szalem város is, hol majmok szenteknek tartatnak, nevét adta egy tartománynak. — e) Maiszúrban vagyon Szeringapatnam, a' Kaveri folyón 34,000. lak. melly valaha Haider Alinak székvárosa volt. — f) Balaghatban a' fő város Balhari 38,000. lak., Kuddapah pedig 60,000. lak. számlál; egy igen meleg völgyben fek-

szik, 's gyémánt bányákkal dicsekszik. — g) Malabar (l. e.) — h) Kanarának fő városa Mangatur 42,000. lak., kikötővel, és jó kereskedéssel.

Madrid (régenten Mantua), Spanyolország' anyavárosa, uj Castiliában, a' Manzanares folyón, melly felett 2. pompás híd vagyon épitve. A' városnak egyenes, nem kellemes fekvése vagyon, de csinosan van épitve. Az Alkala nevü utcza pompás palotákkal ékeskedik. Nyilványos épületei közől legnevezetesbek: a' Buen Retiro vár, a' Prado nevü sétány' közelében, a' város keleti oldalán, és egy másik vár nyugot felé, tovább a' nagy porczellángyár, a' gyönyörü füvészkert, a' vámhivatal, a' nagy kórház, muzeum, 2. barátzárda, és 133. templom. Lakosainak száma másfél száz ezerre rúg. Spanyolország' királyai és kórmánya, valamint legfőbb hivatalai is itten tartják székőket. Van benne püspökség is, több tudományos és müvész-társaságok, könyvtár, müvészeti jelességek' gyüjteményei, kivált gazdag képtermek, 1. dalmü, 's 2. szinház, a' város mellett a' bikaviadal' szinhelye, mellyben a' spanyol nép' mulatságára hetenként bikák, kutyák, medvék, majmok 's emberek, halálig, együtt küzdenek. A' városnak számos jeles gyárai is vagynak. Egy vizvezeték a' hegységből szolgáltatja a' vizet a' lakosoknak.

Maecenas, egy római lovag és Augustus császar' kegyencze, mind a' mellett, hogy mi hivatalt sem viselt, még is sokat használt a' császárnak. Ő tudós, és a' tudós férfiaknak 's költőknek, mint: Horácz, Virgil, Propercz 's t. efféléknek pártfogója vala. Ettől neveztetik minden müvészetek' és tudományok' pártfogója Maecenasnak, melly szóval jelenleg sokszor vissza élnek.

Mag. A' termékenyités után tökélletesen kifejlődött növeny' petéje (tojása) 's az uj növény' csiráját magában rejtő, melly kedvező körülmények között uj növénynyé képes kifejlődni. — A' növények' magva tehát ugyan az, a' mi az állatoknál a' tojás. — Áll pedig a' mag: 1-ször a' magburokból, melly három hártyából szerkeztetik öszve. 2-szor A' bélczből, melly a' magburokban rejtezik. — A' bélcze' részei: a) a' bélczkül (fejérnye), többnyire fehér, lágy húsos, vagy lisztes anyag. b) A' csira (bélczebel), a' mag' leglényegesebb része, melly a' bélczkül által fedetik, 's a' csirázás által magává a' növénynyé nevekedik.

Magazin vagy raktár, igy neveztetik mind azon hely, hova valamit lerakni 's tartani szoktak, különösen azon épület neveztetik igy, hol élelmi szerek, széna, szalma, gabna vagy lőpor tartatik, 's ezektől veszi nevezetét is, mint: széna, szalma vagy gabna raktár 's a' t. Ezeken kivül még fényüzéshez tartozó tárgyak is tartatnak illyen magazinok vagy raktárakban. Továbba különbféle iratok, különösen hirlapok' vagy folyó iratok' gyüjteménye is különbféle iróktól, kik meghatározott tudo-

mányos irányt tartának, Magazinnak neveztetik. Illyen folyó iratok, ujabb időkben, külországokban számosak jelentek meg.

Magdeburg, város, és nevezetes vár, porosz szászföldön, az Elbe vizén, 50,000. lak., rendetlenül épitve ugyan, de még is több kitünő épitményekkel 's szép helyekkel diszesitve. Kivált emlitendö a' pompás székes egyház, a' kormányház egy, nagy árú raktár 's a' t. Itt vagyon széke a' hasonnevü kormanyzóságnak, van itt fő törvényszék, 2. gymnasium, mütanoda, tanitókat képző intézet, könyvtárak, 4. árva, fék 's dologház, jeles tudományos intézetek, számos gyárok, és nyomadékos kereskedés.

Magia (varázsolat, igézés, büvölés), perzsa szó, és annyit tesz, mint magasb bölcseség, és természet isméret. Ki e' bölcseséget birja, az más emberek' erejét fölül muló dolgokat is véghez vihet. Azért neveztetnek ezen csoda tévök mágusoknak. Hogy illyen erőben hittek mindenféle nemzetek, azt a' történet irás igazolja. — Akár nézzük az indus braminokat (l. ezt.), akár a' chaldeusokat és egyiptomiakat, ezek mind imádói valának a' magiának. A' görögök csak az uj platonismus által képeztettek a magiában, midőn a' keletiek és kereszténység nagyobb befolyással vala reá. — Az arábok szinte erőssen hitték a' magiát. Hogy perzsáknál legnagyobb hatásu vala a' magia, azt maga a' nevezet is, melly perzsa, igazolja. Közép korban különbséget tettek az üdvös és üdvtelen magia között. Ujabb időkben, midőn a' természet tudomány és bölcsészet mindinkább kimüveltetett, és közönségesebbé lett, a' magiábani hit igen sokat vesztett. Legujabb időkben még néhány pártolásra talált a' magia, az állati magnetismus' következményei miatt.

Magister, bizonyos czim a' tudós körben, melly a' bölcselkedési tanár' czimével kapcsolatban van. Némelly egyetemek csupán magister czimet adnak, különösen az általános tudományokbani vizsgálat után. 12. és 13-ik században igen nagy tekintetü vala a' magister czim, mivel nehezebben is lehete hozzá jutni. Magisternek van joga leczkéket tartani azon tudományokból, mellyekben jártassága megvizsgáltatott

Magistratus, elöljáróság vagy felsőbbség bizonyos nemzeteknél, vagy mas társaságokban, mellyeket elöljáróság nélkül nem is képzelhetni. Minden különös hatóságnak van magának magistratusa, melly a' köréhez tartozó dólgokról rendelkezik és itél. A' magistratus szó a' rómaiaknál veszi eredetét, kik a' magistratusokat felosztották rendes és rendkivüliekre, nagyobb és kisebbekre, curulisi, és nem curulisiákra, patriciusok és plebejusokra, városiak, és tartománybéliekre. — A' rendes magistratus ismét felosztatott nagyobb és kisebbre, az az, consulok, censorok, praetorokra, és néptribunok, aedilisek, quaestorok 's t. e'félékre. Rendkivüliek valának

a' dictator, magister equitum és az interrex. A' magistratusi méltóságot csak lépcsőnként lehete elnyerni, 's minden méltóságra csak bizonyos korban lehete jutni. Köztársaság' idejében a' magistratusi méltóságok a' »comitiis centuratis és tributisban» osztattak, és pedig a' »centuriatisban» a' nagyobb méltóságok.

Magnások, e' diák származású szó jelenti Lengyel- 's Magyarországban az ország' nagyjait, a' fő rendjeit, mellyek Magyarországban nagyobb és kisebbekre osztatnak. — Az elsőkhez tartoznak: a' nádor ispán, és ország birája, a' horvátországi bán, a' tárnok, és a' zászlós urak; az utóbbiakhoz: a' herczegek, grófok és bárók.

Magyar (Balázs), erdélyi vajda, tóth-, dalmát-, horvát- és bosnyákországi bán, és nevezetes hadivezér volt, Mátyás király' idejében. — 1458. a' csehek ellen hadakozott Roszgoni Sebessel és Hedervári Lászlóval. Balázsra bizta Mátyás Spilberg' bevételét is, Morvaországban 1468. 's azt ő be is vette. Két esztendővel pedig később a' bánságot foglalta el, annak bánját, Thúz Jánost fogságra tévén, de a' király' engedelmével őt ismét szabadon bocsátván. 1475. a' moldvai vajda' segitségére küldötte őt Mátyás a' török ellen, kit szerencsésen el is üzött. 1481. ismét a' török ellen küldötte őt Mátyás, ipának a' nápolyi királynak segitségére, hogy attól Otranto (Hidruntum) városát visszafoglalhassák, mi meg is történt. Mátyás' halála után először annak fiát, Hunyady Jánost, igyekezett királylyá tenni, védelmezte is Visegrádot a' koronával együtt, mellyet az ifjú Hunyady ő reá bizott, mig Ulászló Magyarországba jövén, Visegrádot kezdé ostromolni, hogy a' koronát Balázstól elvegye. Ekkor Balázs, ki még sokáig ótalmazta volna magát, Bakits Tamás' kirésére az ifjú Hunyady' tudtával mindent átengedett Ulászlónak 1490., ő maga mindazáltal nem állt Ulászlóhoz, hanem annak öcscsét, Albertet, akarván a' trónra ültetni, azzal együtt mindenfelé kegyetlenkedett. Nevezetesen Báthori István vajda' jószágaiban sok károkat okozott; az özvegy királynénak, Beatrixnak katonáit, kik Kassát védelmezték, részint levágva, részint elfogva. — Azonban véletlen halálával Albert' szerencséje megcsökkent, 's Ulászló békével uralkodott.

Magyarország, régi európai királyság, 's most is alkotmányos ország az ausztriai birodalomban, melly szélesb értelemben magában foglalja mind azon tartományokat, mellyek a' magyar koronához tartoznak, 's Német- és Gácsország, Moldva és Havasalföld, Szerbia, Bosnia, és az ádriai tenger közt terülnek el, u. m. Magyar-, Erdély-, Horvát-, Tóth 's Dalmátország, a' határőrvidékkel. Szorosabb értelemben Magyarország alatt most értjük a' tulajdonkép úgy nevezett Magyarországot, Horvát 's Tóthországokkal, nyugotfelé Illirország, Stajerföld, Ausztria, Morva földtől; éjszakfelé Slézia és Gallicziától; keletfelé Er-

délyországtól, 's Havasalföldtől; délfelé a' török tartományoktól, Dalmátországtól, 's az ádriai tengertől környezve; az egészen és csupán hadi kormány alatt álló, de ide tartozó határ őrvidékkel együtt, összesen 4797. négyszegü mföld. 12. 1 2 millió lakossal; az őrvidéken kivül 4285. négyszégü mföld. 11. 2/3 millió lak.; Horvát 's Tóthország nélkül pedig 3940. négyszegü mföld. 9. 1/2 millió lak. (Erdély, Horvát-, Tóth 's Dalmátországot lásd különösen). Magyarország egyike Európa' legszebb, leggazdagabb országainak. Éjszaki részeit jobbadán a' Karpát hegység' bérczei szegik, 's számos elágazások vonulnak onnan beljébe; valamint keleti határait ugyan azon hegységek' erdélyi szakasza foglalja el, le egész a' Dunáig A' Dunántúli részt a' havasok' végágai lepik el. Ezen hegységek közt két termékeny, és terjedelmes síkság, vagy is alföld terjed el, a' kisebbik a' Duna' két oldalán Pozsonytól kezdve Komáromnál tovább, a' nagyobbik pedig a' Tisza' két oldalán Erdélyig és Krassó vármegyéig egyfelől, másfelől a' Dunáig, sőt ezentúl is Fehérvármegyében és Slavoniában. Számos folyók szegik az országot, mellyek mind a' Duna fő folyamnak adóznak, u. m. a' 4. országos folyó: Duna, Tisza, Dráva, Száva; tovább a' Dunába siet a' Morva, Vág, Garan, Lajta, Rába, Sárviz; a' Tiszába a' Szamos, Bodrog, Zagyva, Körös, Maros; a' Drávába a' Mura és Karasicza; a' Szavába a' Kulpa és Unna. Tavai közt nevezetes a' Balaton, és Fertő. Csatornái közt a' bácsi Ferencz, a' Béga 's a' Sárviz csatornák. Továbbá számlál Magyarország több, mint 400. ásványos forrásokat, mellyek közt nevezetesbek a' füredi, mehádiai, budai, pöstyéni, bártfai, trencséni, daruvári, szalatnai, suliguli 's a' t. — Éghajlata mérsékelt, és délszakon már valamennyire meleg is. — A' hegyek aranynyal, ezüsttel, rézzel, sóval és egyéb érczekkel, becses kövekkel bővelkednek. Földje termékeny, kivált a' Duna 's Tisza' vidékein, 's leginkább a' délszaki részeken, és a' Csalló közben. A' magyar búza, és magyar bor világszerte híres. E' termékenységen alapszik azon mondás: »Extra Hungariam non est vita, et si est vita, non est ita.» — Hizalmas rétjein sok szép marha legel; a' juhok' nemesebb fajai már nem ritkaságok; disznó nagy számmal tenyésztetik; egyéb ezen éghajlathoz tartozó szelid és vad állatok is bőségben találtatnak. Az iparnak fő ágait teszi a' gabna, bor, dohány, barom, disznó, vas, fa, só, vászon, pályinka, gubacs, méz és viasz, nadály 's a' t. — A' magyar kereskedésnek közép pontja Pest; egyéb fő helyei: Debreczen, Pozsony, Temesvár, Zágráb, Fiume, Kassa, Zimony 's a' t. A' kereskedést Igen előmozditja a' dunáni gőzhajózás. Tudományos tekintetben van egy egyetem, 6. akademia, több lyceum, és collegium, minden vallásu felekezet' számára, több, mint 80. gymnasium, bányász akademia, 's egyéb számos tan-intézetek, és nevelő házak, mind ifjak', mind leányok' számára; tudós társaság; több jeles könyvtárok és

gyüjtemények. Lakosai ezen országnak különbféle származásuak; magyarok teszik a' fő osztályt, számosan vagynak azonban a' tótok, oláhok, németek, horvátok, ráczok, oroszok, örmények, zsidók, görögök, czigányok, olaszok, zsidók kevesebben; — francziák, törökök, klementinek, gótok, mint ritkaságok, egyes falukban, — vagy imitt, amott elvegyitve másokkal. Vallási tekintetben, a' katolikus hit ugyan az uralkodó, de a' protestánsok, és ó-hitüek is egyenlő jogokkal birnak amazokkal. A' zsidók türetnek. A' katolikusok az esztergomi primás és érsek alatt, még két érsekséget, és 20. püspökséget; az ó-hitüek a' karlovitzi metropolita alatt 6. püspökséget számlálnak. Saját alkotmánya vagyon már kilencz és fél század óta, egy király ül trónján, mellyet 1526. óta az ausztriai ház birja, az első szülöttség' joga szerint; férfi ág' hiányában az asszonyira is átszálhatván; ennek is hiányában pedig a' rendek szabadon választandják a' fejedelmet. A' kórmány monarcha-aristocratiai. A' Rendek' száma 4. u. m. a' praelatusok, magnások, nemesek, és a' kir. városok; mások eddig rendet nem alkotnak. — Az ország' gyülései rendszerint minden harmadik évben tartatnak; de szükség esetében többször is. Az országgyülés a' fő és az alrendek' táblájára oszlik; az elsőnél az ország' nádora, a' másiknál egy kir. személynök viszi az elnökséget. Az egész ország Horvát- és Tótországon, és a' katona vidéken kivül, 4. kerületre, (a' Dunán inneni és tuli, 's a' Tiszán inneni és tulira) osztatik, 49. vármegyével és 5. más vidékkel. Horvátországban 3., Tótországban is 3. vármegye vagyon, mellyek amazokkal összesen a' budai helytartóság alatt állanak, jóllehet az utóbbiaknak is külön bánjok és fő törvényszékök vagyon. A' tenger mellék elkülönözött kórmányzóságot képez. A' hátár őrvidék 3. őrkerületre oszlik, a' zágrábi, a' pétervárади, és temesvári general-commando alatt, 13. ezred kerülettel, és egy csajkás kerülettel.

Magyar korona. Nem találtatik a' föld kerekségén nemzet, melly koronájához mélyebb tisztelettel viseltetnék, mint a' magyar; azért szent is a' nemzet előtt annyira, hogy Magyarország csak ott gondoltatik lenni, hol az ő palládiuma, a' szent korona, tartatik. — A' korona aranyban 150. latot nyom, 338. keleti gyöngyökkel, 50. rubinnal és 153. zaphirral ékeskedik, 's tetején egy patriarchai kereszt, görbén állva, szemléltetik (l. Magyarország' czimere). A' szent koronának különbféle esetei ezek. Ezt Boleszló lengyel királynak készitette II. Sylvester pápa, de — a' legenda szerint angyal' intésére — sz. István magyar királynak küldé, apostoli koronának. — Régenten a' székesfehérvári prépost őrzötte, kinek a' koronázásokon rendesen jelen kellett lenni. III. András' halála után vita támadván a' már koronázott cseh herczeg Venczel, 's a' nápolyi Robert Károly között, ezen utóbbinak diadalma után a' cseh király azt 1304. Prágába vitte. — Az ezután királynak választatott bajor Otto maga ment

Prágába, a' szent koronának Venczeltől ki nyerése végett, 's igy került vissza Székesfehérvárra. De már 1307. az erdélyi vajda, Apor László, elragadta és csak 5. év után nyeré vissza azt tőle, Amadé közben járása által, Robert Károly, ki azután Visegrádon tartotta. II-ik László (atyja' halála után született) esztendős korában koronáztatott meg vele Erzsébet' anyja ölében. — Ezen asszony a' koronát magának tulajdonitotta, azt Bécs-Ujhelybe vitte, 's IV-ik Fridrik császárnak harmadfél ezer magyar forintért elzálogositotta, jól tudván, hogy a' pártosok által választott lengyel Ulászló mindaddig nem fog törvényes királynak ismertetni; még sz. István' koronája fejét nem födi. — Igy húsz évig e' palládiuma nélkül vala az ország, mig azt 1464. dicső Mátyásunk (Hunyady) 60,000. forintért vissza nem váltotta. Fényes magyar küldöttség hozta azt Bécs-Ujhelyből Sopronba, hol három napig a' székes templomban a' népnek mutattatván, a' budai várba vitetett. — A' mohácsi viszályok után a' pogányok' kezébe is került; de Suleyman Zápolya Jánosnak visszaadta. — Halála után özvegye Erdélybe vitte, később pedig szerződés által 1541. I. Ferdinand királynak átadta, 's igy eleinte Pozsonyba, később pedig Bécsbe került. II. Rudolf Prágába vitte, de midőn fia, II. Mátyás, magyar királynak választatott, a' korona ismét vissza került Pozsonyba. II. Ferdinand arra esküdött koronázásakor, hogy e' szent korona az ország rendjei' engedelme nélkül soha többé az országból ki nem fog vitetni. — Később Bethlen Gábor által Erdélybe hozatott, de a' szent miklósi béke' következtében 1621. ismét visszaadatott. — Rákóczy zendülésekor először Győrbe, azután Bécsbe vitetett bátorság okáért, 's ott III-dik Károly' koronázásáig maradt, midőn a' pozsonyi várnak nyugoti szeglet tornyába tétetett őrizetre. A' várnak fő-seminariuma átváltoztatásakor, II. József 1783. a' bécsi kincstárban, a' többi koronák mellé tétette, hol egész 1790-ki febr. 18. maradt. Azután ismét Pozsonyba, végre Budára hozatott, hol mai napig is, többi ékekkel együtt a' királyi várban tartatik, hittel lekötelezett két korona őr (most Keglevich Gábor 's Teleky József grófok) gondja alatt, honnan csak koronázáskor vétetik elő, és szertartás után a' nádor, három prelát és három ország zászlós' pecsétje alatt ismét elzáratik.

Magyarország' czimere, ez hosszában két felé osztott paizsból áll, mellynek jobb részén négy ezüst vonal szemléltetik veres mezőn; balján, szinte veres mezőn, ezüstös kettős vagy patriarchai kereszt emelkedik arany koronából, melly hármas zöld halmon nyugszik. A' mennyire tudatik, ezen vonalos paizs legelől Imre király pecsétjén kerül elő. II-ik Ulászló' oklevele, és Verbőczy magyar törvény' szerkesztője I-ső rész II-ik czikk. 3. §. szerint e' négy ezüst vonal Magyarországnak négy fő folyóit, a' Dunát, Tiszát, Szávát és Drávát, jelenti. Lehet hogy Imre

király ez által azon négy tartományokra is czélzott, mellyeket czimerében viselt. — A' patriarchai kereszt valamivel később jelenik meg, 's az hihetőleg emlekül vétetett föl a' keresztes háborúknak, mellyekben II-ik András szerencsétlenül részt vön, és talán a' sz. János rendjének jeléül, mellyel a' király öszveszövetkezett. Azon idő, midőn az a' hármas halomra, melly a' köz vélemény szerint a' Kárpátok' három fő bérczeit' Tátrát, Mátrát és Fátrát, jelenti, rakatott, még nem bizonyos; de tudva van, hogy a' tövét környező koszorú I. Ferdinand király' uralkodása előtt nem szemlélteték.

Magyar-óvár, Mosony vármegyében kitünő, szabaditékokkal biró mező, 's fő városa egy róla neveztetett Károly fő herczeg' uradalmának, a' Lajtának a' mosonyi Duna-ágba szakadtánál, 2500. lak. A' vármegye itt tartja gyüléseit. Vagyon diszes uradalmi palotája, tanodalma, gazdasági intézete, és kitünő mezei gazdasága, juh finomitása, sör 's pályinka fözése, barom 's gabna kereskedése, és hajó gyártása.

Magyar-tengermellék. Igy neveztetik a' 6. négyszegü mföldnyi vidék, az Adria tengernek Quarnero öble mellett, melly Illirországtól az ogulini őrezredig terjed, és éjszakfelé Zágráb vármegyével határos. Ez Magyarországnak egy különös kórmányzóságát teszi, 's egyenesen a' magyar kanczellariától függ. Egészen hegyes vidék, mellynek lakosai a' városokban olaszok, másutt horvátok, 's vagy parti hajózást, vagy halászatot, vagy barom tenyésztést üznek. Fő városa Fiumé (l. ezt); ezen kivül említésre méltó Bukkari, és Király rév (Porto ré).

Mahmud II. török császár, sultán Abdul Hamid' második fia, született 1785. jul. 20. Vérétől, IV-ik Mustafától, már 1807. egy lázadásban megöletett volna, ha Ramir-Effendi 2000. albániaival oda érkezvén, őt meg nem szabaditja. Mustafa ekkor elfogatott, és 1808. a' fogságban meggyilkoltatott. Hasonlóul megfojtatott Mustafának 3. hónapos fia is, három sultánnő pedig egy zsákba varratván, Bosporus folyamba vettetett. Ekként biztositván kórmányát Mahmud, egyedül uralkodott. Vér és félelem gerjesztés által jutott ő a' kórmányra, gondolván, hogy azt tovább is csak ekként tarthatja meg. Hogy a' béke rontó jancsárok' tekintetét és hatalmát meggyengitse, egy, ezekhez hasonló katonaságot állitott fel, és a' pattantyúsok' számát megnagyobbitotta. Azonban az első vállalatával a' jancsárok' veszedelmes lázadása miatt, föl kelle hagynia. Az 1808-ik háboru az oroszokkal, részéről szerencsétlenül végeztetett. Servia a' török ellen felzendült, és hadi seregén győzedelmeskedett. Mind a' mellett zsarnokoskodott M., 's ez mindenütt zendülést okozott. A' mamelukok föllázadtak, 's az egyiptusi Mohamed Ali basa magát függetlené akará tenni, a' bagdádi basa tőle elpártolt, az egész birodalomban forradalom uralkodott. Mennyire meggyengittetett pedig az ozmán

hatalom, azt a' görögöknek török járom alóll kiszabadulása igazolja. A' török düh' iszonyú tettei, mellyek a' sultán' szemei előtt Konstantinápolyban üzettek, 's mellyeket ő helyben hagyott, csak erőtlenségére mutattak. Mit sem hallgatott ő az európai kabinétek' intésére. Ha a' lázadó görögök ellen valamit nyert is, a' jancsárok mindig békételenebbek lettek, és 1822. kegyenczét Khaled-Effendit, Berber-Beschit, nagy vezért és a' Muftit számüznie kelle. Az elsőt dec. 6-án megzsinegeltette. Egy béke' alkalmával még is czélt ért, és 1826. az ismét föllázadt jancsárokat tüzzel és vassal elpusztitotta. Mintegy 15,000. jancsár öletett ekkor meg. Ezután európai módon akará képezni katonáit, de mind a' mellett Görögországot szabadnak kelle elismernie 1827. — Oroszország 1828. mart. 14. üzent neki hadat, minthogy M. azt megsértette. Az orosz kezdetben nem vala szerencsés, hanem, miután 1829. az orosz sereg a' balkáni hegyeken túl Drinápoly felé nyomult, sultánnak ugyan ott sept. 14. 1829. békét kelle, még pedig nehéz föltételek alatt, kötni. Mahmud ezután is folytatá változtatásait, népét mind viseletében, mind szokásaiban, európai módra, szoktatni, 's lelkesiteni akarván, de bizodalmának ereje már csak nem utolsó vonaglásiban vala. Az egyiptusi Mehmed Ali basa használá az alkalmat, 's Ázsiának egy részét meghóditá, kit csak a' syriai basa gátolhata meg, hogy Mahmudot Konstantinápolyban a' trónról le ne taszitsa. Meghalt 1839.

Máj (Hepar). A' máj az állati testnek legnagyobb mirigye, szinére nézve barna veres, 's fekszik részint a' jobb borda alatti tájban, részint pedig a' gyomor vermecskében, 's a' háránt hártya alatt. A' mellettes részekkel részint kötelékek, részint pedig edények által köttetik öszve. Külső felülete savós hártyával van fedve, melly alatt az üt és vérerek, nem különben az idegek, és epeedények' elágazásaiból szövetkező reczés szövet van. A' máj tulajdonképen való mühelye az epe készitésnek, melly a' kisebb edényekből az epe csatornába, 's ez által az epés bélbe öntetik. A' máj az emésztésnek nagy segéd eszköze, minthogy a' máj tulajdon nedvet, t. i. epét készitvén, a' táp nedvnek az emvből való kiválását eszközli. A' máj' számos, és néha igen gyakori nyavalyás változásoknak van alája vetve, millyenek a' gyuladás, az evesedés, a' vizhólyagok, és férgek' termése. Néha epe kövek is képeztetnek.

Maja, Atlás és Pleione' leánya, kitől született Mercur. Hat testvérével együtt a' csillagok közé helyheztetett, hol ők a' Plejadok' közös nevét viselik. Rómaiaknál Maja Cybelének mellék neve vala. Sertést szoktak neki áldozni.

Mailand (olaszul Milano), fő városa a' róla nevezett kórmányzóságnak, a' lombárd-velenczei királyságban, 's Bécs után az egész ausztriai birodalomban a' legnagyobb 's legszebb város, az Olona vizén, a'

Ticinó és Adda folyókkal csatornák által, Velenczével pedig vasút által egybe kapcsolva, falakkal körül véve. Pompás kapuk vezetnek a' városba, melly 6. részre vagyon osztva. Térei diszesek, 's köztök, kivált a' káptalan- fontana- és fegyver-piacz említendő. Világszerte elhiresedett székes egyháza ragyogó fényben diszlik, 232. láb. magas domborral, 98. góth toronyakkal, belül 52. oszloppal, kivül márvány szobrokkal, (mintegy 4000.) mind csupa remek művekkel felékesitve. Ezen kivül van még 78. más diszes temploma. Számtalan fényes paloták 's egyéb jeles épitmények jelesitik a' várost; hol egyébiránt az alkirálynak, a' kormányzóságnak, és más törvényhatóságoknak, valamint többféle tudományos és művészi társadalmaknak széke is vagyon. Régi érsekség is létezik benne. A' szinház della Scala a' birodalomban nagyságra valamennyit felül haladja. A' tudományos müveltség' előmozditására vagyon itt 2. lyceum, 2. gymnasium, katona-collegium, több leány intézet, a' tudományok' és művészetek' cs. kir. intézete, csillagvizsgáló toronynyal, füvész kerttel, művész akadémiával, kép- pénz- 's t. e'féle gyüjteményekkel; az ambrosiana bibliotheka, 's egyéb gazdag gyüjtemények a' cs. kir. palotában; földész intézet, 's számos más tanoda. A' kegyes érzelem' alapitványaihoz számitandó egy nagy kórház, lelenczek' és őrültek' házai, 3. árva ház, 1. kölcsön- 2. dolog- 1. fék-ház 's a' t. — Az ipar' virágoztatását tárgyazza számos selyem- arany- és ezüstmü- üveg- 's egyéb gyárok. A' nép' kéjelmére 2. nyilvános és 5. magány szinház, két nappali szinterem, egy arena, a' népkert, 's több sétány kinálkozik. Lakossága most már 160,000. rúg. Mailand a' történetekben is gyakran nevezetes események' szinhelye volt; 's vára most is jó karban áll. Környékében Villa simonetta majorságnál hires viszhang (Echo) vagyon.

Majláth (István, szúnyogszegi), erdélyi vajda, Zápolya János király' idejében. Jelen volt 1526. a' mohácsi szerencsétlen ütközetben. — Ő volt egyik vezér Bodó Ferencz ellen, mikor Egerhez közeledének 1527. Zápolyától elpártolván, Ferdinand' részére, kinek választásában az előtt ő is megegyezett, állott. Gritti Lajost megvervén, őt elfogván, 's fejét vétetvén, ismét Zápolyához pártolt. De nem sokáig volt ekkor is Zápolya' részén. Zápolya' halála után kényúr volt Majláth Erdélyben, mig a' segesvári gyülésben, Balassával, erdélyi fő kapitánynak választatott, 's együtt zsarnokoskodtak. Hogy pedig magát erdély' fejedelmévé tegye, Solimannal mindent elkövetett. Sikerült is Majláthnak a' terve Solimannal, mig ki nem tudódott, hogy Majláth mindig azon igyekezett Balassával, miként hajthatná Erdélyt Ferdinand' részére. De terve hasztalan lön. Soliman azt megtudván Akmet basát ellenök küldi, Fogaras várában megtámadja, Majláthot kézre keriti, 's Konstantinápolyba küldi,

hol fogságban meg is halt. E' név alatt diszelgő erdélyi nemzetség ma is fénylik a' két testvér házában.

Mainz, egyike a' legrégibb városoknak Némethonban. Fekszik Rajna mellett, a' Mainának ebbe szakadtával szemközt. Lakosainak száma 36,000. Térei közt leginkább említésre mél ó: a' vár, Gutenberg és barompiacza. Utczái ugyan sötétek 's keskenyek; de több jeles épület ékesiti azokat, millyenek a' székes egyház 6. tornyával, 56. oszloppal és jeles siremlékekkel. Ezen kivül több templom, az egykori németrend' háza, a' kormány épülete, az alkormányzó' palotája, tanácsház az ó és uj vár, az igazság' háza, fegyvertár, vásárház, 10. laktanya, a' Rajna' hidja, 's több ó és ujszerü jeles épitmények. Itt vagyon Rajna-Hesszen' kormányzósága, fő törvényszék, püspökség, tartományi biztosság, Rajna-hajózási biztosság, hittanodák, gymnasium, bába iskola, könyvtár, kép- régiség- pénz- 's termék-gyüjtemény, természettani, és mathematikai müszerek 's t. e'féle gyárak, szabad rév, nagy kereskedés, kivált borral és fával, szövetségi erősség, ausztriai és porosz katonákkal, Gutenberg' emléke, ki itt született, régi római viz vezetés.

Majthényi. Ezen jeles nemzetség már 15. és 16-ik században virágzott a' magyar hazában, 's magát mind az egyházi, mind a' világi méltóságokban kitünteté. Ugyan e' nemzetség diszlik ma is honunk jelesb férfiai között.

Majus, földgolyó' felosztása szerint harmadik, polgári esztendő számitása szerint pedig ötödik hónap; máskép pünkösd vagy tavasz utó hava. Honnét származik ez a' nevezet, bizonytalan. Némellyek a' »majoribus» nevezettől, valamint juniust a' »junioribus» névtől, mások ellenben Maja istennő, vagy Majus nevü Istentől akarják származtatni.

Mák. A' mák nemnek mintegy 9. faja van, mellyek is a' sok himesek' rendjébe tartoznak. Ismertető jeleik: a' két levelü lehulló csésze, négy szirmu bokréta, és tokos gyümölcs, mellyben az apró magvak találtatnak. A' mák fajok közől legnevezetesb a' kerti, vagy álomhozó mák, mellyből az annyira hatalmas gyógyszer, t. i. a' mákony (opium) készittetik.

Makacsság (törvény.) azoknak elhenyélése, mellyeket valakinek a' törvény előtt tennie kelletik. Elkövettetik a) bizonyos időben és rendben, midőn az alperes a' törvényes idézésre a' biróság előtt épen meg nem jelenik (per non venit), vagy a' megrendelt idő után, vagy nem az idézés szerint jelenik meg; b) (per non defendit), midőn a' perlekedők' valamellyike többször, még birói intés után is, magát nem videlmezi. Következései a' polgári törvénykezésben pedig, hogy a' meg nem jelenő alperes a' felperes' törvényes követelésében elitéltetik, ha azonban a' makacsság védelem' elhagyása következtében történik, a' már felhozot-

tak tekéntetben vétetnek. A' büntető törvényszék azonban a' meg nem jelenőt azonnal el nem ítélí, hanem számüzi, hogy akár ki által elfogadtathasson, a' pör pedig azért ellene folytattatik. Az egyházi törvény előtt pedig a' meg nem jelenő háromszor idéztetik, és ha erre se jelenne meg, vagy átok alá vettetik, vagy a' világi hatalom kar által a' megjelenésre kényszerittetik.

Makacsság, rendesen azon magokban szerfölött bizakodók' hibája, kik a' mellett tudatlanok is. Minden korú embernek igen veszedelmes, de kivált az ifjaknak, kikben nagyon kelletlen; mert tanulásbéli előhaladásuknak és az emberi társaságban leendő kedvességöknek szerfelett nagy akadálya. Hiába gondoskodnak a' gyengéd és szeretettel teljes szülék makács gyermekeiknek jó tanitókat 's nevelőket szerezni; hiába igyekeznek a' legnagyobb tehetségü férfiak azokat oktatni. Előttök minden ismeret kimarad zárva, mint valami vas ajtó előtt; mert a' makacsság minden tanitás ellen felháborodik, 's azt okozza, hogy a' tudatlanság büszke ön hibájában, 's ezeket mindig megtartja magán. Évenkint aztán mélyebb gyökeret ver az illyes hiba, még végre mindenek előtt utálatossá 's közbeszéddé teszi a' boldogtalant, ha annak rabja. A' hibák közt alig van egy, mellytől inkább lehetne félni, mint ettől. Ki ebben lélekzik, soha sem boldog, és nem is lehet azzá mind addig, még azt le nem vetkezi. A' makacsságból származó ezerféle roszak pedig annál rettenetesebbek, mivel a' makacs nem csak egyes embernek boldogságát teszi semmivé, hanem gyakran egész családokat, nemzetségeket 's nemzeteket is. A' társaságos életben az illy szerencsétlenek 's velök öszveköttettek közt örökös házsárkodás, egyenetlenség' és visszálkodás' forrása, ez az embertelen sajátság, uralkodik 's igy a' vallásra és erkölcsre nézve is szerfelett veszedelmes. Vajha ifjaink ez' irtóztató hibától megmenekülnének, vagy magokat abból kivetkeztetni engedni elég okosak lennének!

Makaszar, egy független status Czelebesz vagy Budzisz szigetben, mellynek lakosai vitézségük 's hivségükről olly hiresek, hogy utóindiánok' fejedelmei belőlök egész seregeket szerzének testőröknek. A' fő város ugyan igy neveztetik, hol a' hollandoknak egy erősségük vagyon.

Makaszar királyság. Egyike azon apró statusoknak, mellyekre Czelebesz nevü (l. ezt) keletindiai sziget osztatik, 's déli csucsán fekszik. Ezen országban terem gabona, hal, barom, 's egyéb is. Lakosi malájok vagy makaszarok, hajdan igen virágos nemzet valának. 1512. a' portugallok fedezék fel; 1603. mahomed vallásra tért, 's 1668. egy része hollandok alá került, kik azt adó alá vetették. Jelenleg monarchiai igazgatás alatt áll, de mellette bizonyos ország' rendjei is vannak. Lakosai erősek, mértékletessek, hosszu életüek, a' betegségeket nem igen isme-

rik. Fő jellemök az őszinteség, egyenesség, bátorság és hűség. De e' mellett bosznállók, 's ez' indulatban sokszor azt, ki legelőször elejbek jő, gyilkolják meg. A' fejedelmök' iránti tisztelet határtalan, 's így a' ki, ha bár vigyázatlanságból, hibát követ is el ellene, halállal büntettetik. A' papok' befolyása igen nagy. A' felsőbbek ezektől kérnek tanácsot, ha háborút akarnak kezdeni, 's azokban, a' legnagyobb veszélyben is, bíznak. E' nemzet igen hadakozó, és a' fegyverben igen gyakorlott. Nyilaikat mérgesítve lövöldözik. Puskát, mintegy 150. év óta, kezdenek csinálni. Az elfogott ellenséggel kegyetlenül bánnak. A' játékok és vigságok igen becsültetnek, 's rendkivüli szenvedélylyel üzetnek általok. A' kereskedésben ügyesek, mit a' hollandok ugyan, a' hol lehet, gátolni igyekeznek. De ők, mind a' mellett, meglátogatják az idegen réveket, és kereskedő helyeket.

Makó, mező 's fő városa Csanádvármegyének, a' Maroson 17,000. lak., vármegye házzal, sóhivatallal, 14. malommal, és bortermesztéssel.

Mákony (opium, keleten maszlak), azon bódító szer, melly a' kerti, vagy álomhozó mákfajnak nedvéből nyeretik. Ezen mákfaj eredetileg Ázsia' melegebb részeiből származik, hol vadon is terem. Nálunk a' kertekben kellemes izü magvaiért termesztetik, de olly buján nem tenyészik, mint keleten. Legjobb 's legtisztább mákony nyeretik, ha a' nyerstok, vagy az úgy nevezett mák-fej megsértetik, 's az abból kiszivárgó tejszinü nedv, a' levegő, és napfény' behatása által megsürittetik, miután veres-barna anyaggá keményedik. Nagyobb mennyiségben kapható azonban az éretlen tok, és szár nedvének kisajtolása által. A' kereskedésben előforduló mákony többnyire Natolia, Persia, Arábia, és Egyiptomból jő, hol a' mák majd nem annyi mennyiségben termesztetik, mint nálunk a' dohány. A' keleti népek a' mákonynyal szeszes ital gyanánt élnek, és ingerlő, és bódító erejeért nagyon kedvellik, mihez idővel annyira hozzá szoknak, hogy csak nagyobb mennyiség képes őket, a' szokott mámarúkba ejteni. Utó munkálatja nagyon káros, mert azoknál, kik, hosszas ideig élnek vele, testi és lelki lankattságot, tagok' reszketését, butaságot, 's mind azon rosz következéseket húzza maga után, mellyek a' szeszes italok' visszaélése által okoztatnak. A' mákony által okozott bódulást leghamarább elűzhetni a' kávé' főzete által. A' mák' száraz magvai legkisebb bódító erővel sem birnak, nyers tokjából azonban és szárából a' keletihez hasonló mákonyt nyerhetünk. Alig van orvosi szer, melly olly sok nyavalyákban használtatnék, mint a' mákony, mert ez először ingerlő, továbbá fájdalom enyhitő, görcs oszlató, 's végre álmot gerjesztő erővel bir; hol azonban, 's millyen környülállások közt, 's minő adagban kell azt használni, csak a' tapasztalt orvos képes meghatározni.

Malabár, a' madrászi kormányzóságnak tartománya, az indiai tenger' partján, mellyet keletfelé a' gáteszi hegyvonal határol. Sok főnökök alatt áll, kik az angolokat ismerik el uraiknak. A' városok mind a' parton vagynak. Kalikut a' fő város 26,000. lak., hol Vasco de Gama 1498. partra szállt. Malacserri, tengeri város egy kis szigetben, Kocsinnak (l. ezt) átellenében. Kraganur, katolikus püspökséggel dicsekszik.

Malaga, leginkább borárol elhiresedett város Spanyolországban, Granadában a' Gvadalmedina folyón. A' tartomány' fő kapitánya itt tartja lakását, és egy püspök. Van jo keresetü réve. Lakosai mintegy 50,000., a' boron kivül olaj, mandola, mazsola, füge, selyem, pamut, méznád, kaktusz, és batát termesztést is nagyon üznek. Ólombányái is igen nyereségesek.

Malájok, egy ága az emberi nemzetnek déli Indiában és Ázsiában, szinök barna, szájok nagy, orruk széles, gömbölyü szemek, fekete szinü hajok. Számok 25—30. millióra terjed; erös-izmosak, rablók, hütelenek, dühössek és boszuállók. A' dél indiaiak kissé szelidebbek, barátságosabbak, és nemesebb termetüek. Az ázsiai malájok többnyire mahumed vallásuak, bátor katonák, és rablók; az erő-jog nálok még most is érvényes. Vannak faluk és városok, 's csak kevés iras 's olvasás ismerettel birnak. Nyelvök sokféle modoru. A b c jöket, úgy látszik, a' szánskrit nyelvből kölcsönözték. A' malájok mindig fegyverrel, gyilokkal járnak. A' földmüvelést nem üzik.

Malakka. Igy neveztetik azon félsziget utó Indiában, melly délfelé nyelvként nyulik be a' tengerbe csak nem az egyenlitőig a' malakkai szoros és a' sziami öböl közt. Közepe' hosszán magas hegyek vonulnak el, partjai lapályosak, mellyek' sürü erdeiben elefántok, szarvorrúk, tigrisek, tapirok tartózkodnak. Lakosai sziámok, és merész, harczos, a' hajozást értő malájok. A' föld' területe tesz 2700. négyszegü mföld. A' nyugoti parton az angolok ezen név alatt két kerületet birnak, mellyek aranyt, czint, baromfit, disznókat, 's kellemes gyümölcsöket bőségesen nyujtanak. Összesen 68. négyszegü mföld. 36,000. lak. Malakka a' fő város 8000. lak., püspökséggel és révvel. Többi része a' félszigetnek vagy sziámi ország' birtoka, vagy saját főnököknek engedelmeskedik.

Maladivi szigetek. Ezek elő Indiához dél nyugotra esnek az indiai tengerben elszórva lévén, 's hosszú szigetvirányt képezvén, épen az egyenlitő alatt, termékekben gazdagok 's népesek, és egy királynak vannak alája vetve. A' legnagyobb köztök Malé, csak másfél négyszegü mföldnyi, hol a' király lakik.

Malherbe (François de), első franczia classicus lyriai költő. Született Caënben 1554. körül, egy régi nemes nemzetségből. Először tör-

vényt tanult, Heidelberg 's Baselben, de, minekutána az atyja protestans lön, úgy látszik a' kat. anyaszentegyházhozi buzgóságból, katonai szolgálatba állott, 's a' liga alatt szolgált. Megholt mint IV. Henrik kamrása. Munkái 3. köt. jelentek meg, Páris 1723. — Malherbe kora' első költő jének tartatik.

Malta, Szicziliához délre eső sziget, 6. négyszegü mföld. 100,000. lak., mellette Gozzó és Comino kissebb szigetek. Egészséges, de meleg egük vagyon, és jobbadán sziklások. Azonban mesterségesen fölrakott földjein nagy termékenység mutatkozik; kivált sok pamut, déli gyümölcs, és bor terem rajtok. Malta kiváló rózsa piros mézet nyújt. Ezen szigetek Európának legnépesebb pontjai, és most az angolok' birtokában vagynak, de régi jogaikat fentartják. Máltában vagyon két város Citta Vecchia (olv. csitta vekkia) belől, és La Valetta a' tenger mellett, igen megerősitve, a' kormányzónak széke, az egykoron itt uralkodott maltai vitézrend' épületében. E' város egy küldevényi intézettel bir, nagy könyvnyomdával 's tárral, és nevezetes vizvezetéssel.

Malvázia, boráról hires hegyfok Moreában, a' tenger' keleti partjánál, közel Nápoli di Malváziá-hoz.

Malorca (olv. mályorka), a' balcari szigetek közt a' legnagyobbik. Városa Palma, 35,000. lak. számlál. Széke egy fő kapitánynak, és püspöknek, rajz akadémiával, börzével, kikötővel, világító toronynyal, és élénk kereskedéssel. Minorka szigetnek városa Mahón, 16,000. lak., és igen jó kikötővel. Ezek és a' közel eső Pityuzai szigetek (Iviza és Fermentera) tevék egykor a' mályorkai királyságot, most pedig Spanyolországnak egyik tartományát teszik a' közép tengerben.

Mamelukok. Igy neveztettek Egyiptomban a' lovasok, kik mint rabszolgák Kaukaziában vitetvén, fegyverben gyakoroltatva, az ország' védelmére használtattak. Vezérei később a' basák' hatalmát is gyengitették, azért őket Mehmed Ali elszélesztette.

Manchester (olv. mancseszter), nagy kereskedő városa Angolországnak lancasteri grófságában, az Irwell folyón, és az angol pamutszövés' tőszéke. Számlál 190,000. lakost. Utczái ugyan szorosak, és sötétek, de vannak ujabb pompás utczái is. Gyára sok vagyon, 's kereskedése 4. csatorna által egész Angolországra szét ágazik. Itt és környékében 300. gőzkép és 30,000. szőszék van munkában, 's naponként 20. posta kocsi jár Liverpool 's Londonba. Tudományos tekintetben vagyon irodalmi, nyelvészi, 's gazdasági társasága, és muzeuma. Egyik külvárosa Salford maga 50,000. lakossal bir.

Mancsuföld vagy Amurföld, a' China birodalomnak tartománya, éjszakkeleten, melly Szibériával, a' csendes tengerrel, és Koreával határos. Magas hegyláncok ágaznak el benne, mellyek közt az Amur vagy

Szagalien folyó hömpölyög, és miután a' Szilka vagy Onon, és az Argun vagy Kerlon egyesülte által keletkezett, 's a' Szóngárit a' Nonnéval magába vette, a' tengerbe zuhintja vizét. Az ég mérsékelt. Gyümölcs, és gabona jól terem, a' baromtartás nyomatékos. A' mancsúk, mint győzedelmesek, foglalták el Chinának országlását. Laknak itt még dánok, mint földmivelők és baromtenyésztők, továbbá tungúzok, mint csavargók; jüpik, mint halászok. Szagalien város számüzöttek' helye. Mukden a' kir. helytartó széke. Tondon, Cziczikar, Pirinula, Kinczibut, Deren 's a' t. számüzöttek' helyei.

Mandolafa. Ezen fának több fajai vannak, hová az őszi baraczk is tartozik. Linné növény oszági rendszerének felosztásában a' húsz hímesek egy anyások rendébe tartozik. A' megismértető jelei: az öt hasábú csésze, és öt szirmú bokréta. Minden fajai között legismerősebb az édes és keserü magvú mandola, melly mind csemege, mind pedig orvosság gyanánt használtatik. Honos ezen fa leginkább keleten, éjszaki Afrikában, és déli Európában. — Az édes mandola' magvai kedves csemegét adnak, és az eledelek' készitésénél sokféle haszonra fordittatnak. Készül zekből egyszersmind a' Mandola fejet vagy mandola tej, t. i. a' magnak megtörése, és vizzel való felereszlése által, mellyet a' betegeknek orvosságul, vagy italúl adunk. Nyeretik abból továbbá a' mandola-olaj, melly kellemetes izével minden más olajok felett ajánlja magát. A' keserü mandola magvak égényes olajjal kéklő gyulatsavat foglalnak magokban, honnan is bódító erővel birnak; ebből készül a' keserü mandola viz, melly, mint hathatós gyógyszer, a' gyógyszertárban tartatik.

Mandarin, igy neveztetik Chinában egy katonai vagy polgári tisztviselő, vagy egy nagyobb rangu pap. Hivatalának jeléül kalapján páva tollakat és festett gombokat visel.

Manesek, igy nevezék a' rómaiak a' megholtaknak jó vagy rosz lelkeit. A' jókat lareseknek, a' rosszakat pedig larvák vagy maniaknak nevezték. Némellyek az élők' rosz géniussának is tartották őket, a' mint tudniillik jót, vagy roszat cselekedtek. Maneseket a' rómaiak a' holtak' istenei közé számlálták, de egyszersmind hitték, hogy azok egy ideig a' földön tévelyegnek, és, mint kisértetek, szemléltetnek. Különösen, hogy évenkint háromszor, augusztus 30., octob. 4., és novemb. 7. szoktak a' földön megjelenni; ennélfogva a' rómaiak e' három napot a' legszerencsétlenebbek közé számlálták. Sirjaikat a' rómaiak a' maneseknek szentelték, azért valának közönségesen sirköveiken e' betük D. M. S. az az: Diis manibus sacrum, olvashatók. Ütközet előtt, mostoha körülményekben a' fő vezérek is ezeknek ajánlák magokat. Ha pedig gondolák, hogy a' manesek reájok neheztelnek, akkor a' Pontifex Maximusnak álla kötelességében azokat megengesztelni. E' tekintetből áldozato-

kat is mutattak be temetés' alkalmával borból, mellyet a' sirba vagy az égő máglyára szoktak fecskendezni Mivel pedig hitték, hogy vérrel kedves áldozatot tesznek nekik, azért különbféle állatok is, különösen ollyanok, mellyeket a' holt életében leginkább kedvelt, megölettek, 's a' holt testtel együtt elégettettek.

Manilius (Marcus), római költő, Augustus' ideje korából. Élete körülményei ismeretlenek előttünk. Főleg arról hires, hogy ő volt egyedül a' rómaiak közt, ki Aratossal vetélkedve, egy csillagászi oktató költeményt törekedett irni. Ebből csak 5 könyv maradt fen, »Astronomia» czim alatt. Bentley, Stöber, Scaliger igen jó jegyzetekkel adák ki.

Manlius (Marcus) Capitolinus, 406. kr. e. sz. — 390., midőn a' galliaiak Brennus alatt Rómát elfoglalák; 's a' capitoliumot bekeriték, egy sötét éjjel rohanás által próbálák a' szikla várat bevenni. Ennek őrjei a' megmászhatatlanságában bizakodva; magokat elhagyák az álom által nyomatni. Azonban az ellenség talált elég alkalmat a' felmászásra. Ekkor az őrsereg, a' lúd (Juno' sz. madara) gagogása által felébreszteték. Mindenki fegyvert ragadt, Manlius első ért a' veszedelem' helyére, hol is két gallust talált. Egyikét kardjával ejtő el, a' másikát paizsával letaszitá a' párkányzatra. E' példát többen követték, a' capitolium megmentetett, és Manlius Capitolinus mellék nevet nyert. Hősi tettei őt igen megkedvelteték a' népnél; de később, mint igen nyugtalan, 's uralkodásra vágyó, elitéltetett és 383. kr. e. a' tarpeji sziklárol letaszittatott.

Manlius (Titus) Torquatus, római consul, 's hadvezér, Manlius Impriosus' fia. Atyja őt, mivel élénk lelke mellett nem birt tehetséggel magát jól kifejezhetni, falun hagyá a' rabszolgák közt. Ezért Marcus Pomponius népszószóló az atyját számadásra idézte. A' fiu boszankodva, hogy ő miatta az atyja üldöztetik, tört vevén kezébe, a' szószólóhoz siete, 's megesküdteté őt, hogy vádjától eláll. A' nép ezen gyermeki szereteten megilletődve, őt a' következő évben hadi tribunná választá. Ekkor táborba szállt a' galliak ellen, kik között egy, a' legvitézebb rómait, párviadalra hivá ki. Manlius elfogadá azt, őt legyőzé, 's a' meggyőzetnek aranyláncával ékesité fel nyakát. Innen vevé Torquatus mellék nevét, melly utódaira szállott. Később dictator volt, utóbb pedig consul lön. Azon rendeletnek ellenére, hogy parancs nélkül és soron kivül ki se bátorkodjék a' rómaiak közt csatába ereszkedni, fia, atya győzelmét tartván szeme előtt, elfogada egy párviadalt, mellyre az ellenség' hadvezére által hivaték ki. Győztes lön a' fiu' 's az ellenféltől nyert zsákmányt atyja' lábai elé tevé. De az atyja boszonkodva fordula el tőle, 's megparancsolá a' lictornak, hogy a' halál büntetést, mellyet az megérdemlett, hajtsa végre. Ezután meggyőzé az ellenfélt Visirisnél, a' senatus diadal tiszteletet tarta néki, 's magányba vonult. Róla, közmondás-

ként, Manlianum edictum nak hivatik minden rendelet, mellyben különös szigorúsággal szolgáltatik ki az igazság.

Manillai szigetek vagy **Fillippinék**, mintegy ezer nagyobb kissebb szigetek' csoportja, mellyek a' chinai tenger által választatnak el utó Indiától, 's az éjszaki szélessége 5. 1/2 — 18. 1/2° és a' kel. h. 135 — 145° közt vagynak elhintve. Hegyesek, vulkanusok, 's dühöngő orkánoknak kitétetvék. A' termékek, mint Indiában, bőségesen és nagy változatossággal találtatnak. Lakosaik vagy durva négerek, vagy földmivelést, mesterségeket, kereskedést, tengeri rablást gyakorló tagálok, származásra nézve malájok vagy csinák, arábok vagy spanyolok, kik magokat ezen szigetek' urainak tartják, ámbar csak részeit birják Luzon, Mindanao és Zebu szigeteknek. A' fő város Manilla, Luzon szigetnek nyugoti partján, 's a' Passzig öblön, gyönyörűen épitve 150,000. lak. Széke a' fő kapitánynak, érseknek és egyetemnek. Egy bel-tónak kifolyása e' várost öszveköti Cavite réves várossal; amazt pedig két részre osztja. Magindanáo, a' hasonnevü szigetben széke egy sultánnak. Ugyan e' szigetben vagyon Szambuangam spanyol város is. E' két sziget közt vagynak a' Biszszaja szigetek; keletre pedig Szamar, Lejte 's a' t.

Mannheim, a' Rajna és Neckar összefolyásán épült csinos város, Báden nagyherczegségben. Ékesiti e' várost 13. tér, mellyek között a' disz tér' említésre legméltóbb; több jeles nagy épületek, u. m. a' vár, csillagnéző, vásárház, fegyvertár, szin- és dalmü-ház, ágyu-öntő, pénzverő, a' ref. és egykori jesuita egyház 's a' t. Itten volt 1720-tól 1777. a' pfalzgrófok' széke; most a' nagyherczeg' második lakása, és több törvényszékek' helye. A' tudományok' előmozditására szolgál egy lyceum, növénykert, könyvtár, 's többféle gyüjtemények. Kéjelemre szánvák a' varkert és a' Rajna' szigete. Többféle gyárok, hajózás, és kereskedői akademia az üzlekedést nagyon élénkitik.

Mantua, k. város, és erős vár, a' mailandi kormányzóság' hasonnevü megyéjében, 28,000. lak. A' város' nagyobb része meg vagyon erőssitve, csinosan épitve, 's több fényes épületekkel dicsekszik; milyenek a' császári palota, 's a' Te palotája sokféle ritkaságokkal, az igazság, Arco, Colloredo 's a' t. palotái; az ördög palota, a' della Gabbia torony, a' diadaliv, I. Ferencz' emlékezetére, és a' t. tudományi és polgári müvelődésre szolgálnak: a' lyceum és könyvtár, tanodalom, müvészetek' akadémiája, és 4. színház. Van itt továbba széke egy püspöknek, megyének, több törvénytestületnek, van nagy kór-'s lelencz- árvafenyitő háza, különbféle gyárai, hajó-gyártása 's a' t. Nevezetes ostromlás 1630., 1796. és 1799 ben. Nem messze van Pietola falu, a' régi Andes, hol Virgilius született.

Marat (János Pál), 1764. a' neufchateli herczegség Boudry városában született. Az orvosi tudományra adta magát, de mindig fellengző, 's magáról sokat tartó volt; midőn a' franczia revolutio kiütött, Marát magát vérszomja által különböztetté meg. Azonban eleinte a' nemzeti conventben olly alacson szerepet játszott, hogy Mirabeau még feleletre sem találta őt érdemesnek. De nem sokára, mind a' legnyomorúltabb társulatokban, mind pedig undok folyó iratában, »a' nép barát» (L'ami du people) magát ujjabb és ujjabb vészt hozó inditványai által kitüntette, és a' felzúdult nép tömeg által megkedveltette. — A' hasón szellemü Danton barátjával együtt dolgoztak az emberi nem' öldöklésén, még ezen dühös szörnyeteg egy hős szüz (Corday Karolina) által tőrrel agyon szuratott. A' dühöngő francziák áldoztak dühös hősök' emlékezetének, tetemei a' Pantheonba tétettek! — Elérkezett végre a' józanodás ideje (IX-ik Thermidor), 's most M. tetemei a' Pantheonból kivettettek, mell szobrai összezúzattak, és egy személyét képező báb, megbecstelenétés végett, elégettetvén, 's ennek hamvai egy edénybe tétetvén, elvettettek.

Marattok állodalma, elő Indiában vagyon Malva és Agra tartományokban a' Vindhaja hegység, Nerbudda, Tapti, és Csumbul folyók közt, és több frigyes radzsáknak vagyon alá vetve, de a' kik már igen függnek az angoloktól. Ezen állodalomnak területe mintegy 1900. négyszegü mföld. tesz, 's 4. millió lak. számlál, kik igen harczosak, és a' nagy mogul által soha sem voltak meghóditva. Udzsen fő város, a' Csumbulon fekszik. Széke volt előbb a' leghatalmasabb radzsának, 15,000. lak. számlál, hires égvizsgáló toronynyal dicsekszik, mellynek délköre a' hinduk által elsőnek vétetik. Gvalior, 30,000 lak. számláló város egy bevehetlen hegyi erősséggel, mostani széke a' fő radzsának. Gohud, egy saját főnöknek széke. Burhampur, a' Tapti folyón, nagy és népes város.

Marcellus (M. Claudius), nevezetes római vezér. Már consulsága' idejében 531. Róma épitése után nagy vitézi bátorságot mutatott, midőn a' gallusok vezérét Viriomarust, ki őt kettős viadalra hivta ki, meggyőzte 's fél Olaszországot elfoglalta. A' második puni háborúban Nola városát háromszor ótalmazta meg Hannibál ellen 539. Fabius Maximus. Cunctatorral consul lön, 's Archimedes által mesterségesen védett Syracusa városát, hosszas ostrom után, bevette. Canusiumnál Hannibáltól ugyan megveretett, de összegyüjtven futó seregét, később még is győztes lett. 545. ötödször lön Consul T. Quintius Crispinussal, 's egy ütközetben, a' Liris vizénél, elesett. Marcellus Róma kardjának neveztetett, valamint Fabius Róma paizsának. Hannibál testét nagy pompával égettette meg, gyürüjét magához vette, 's hamvait, egy drága hamvederben, fiának küldötte. Nemzetsége sokáig virágzék.

Maret (Hugo Bernád), bassanói herczeg 1750. született Dijonban,

hol az atyja orvos volt. Párisba érkezvén épen a' forradalom' kezdetén, ezzel politikai állását és megkezdette. Először a' »Bulletin de l'Assemblée t» szerkezté, azután pedig a' »Moniteurt,» mellyben a' követek' beszédeit közlötte. Ezen időközben már megismerkedett Bonaparte hadnagygyal, melly ismeretség később nagy hasznára vált. — A' jakobinusok' barátságát elhagyván, a' constitutionalis monarchiát hirdette, de azért régi barátjairól se mondott le egészen. — 1792., mint követ, Angliába küldetett, hogy ezen hatalmasságot a' coalitióhoz vonja, de az akkori minister főnök Grenville lord, még vele alkuba sem bocsátkozott. Haza jöttekor dolgai annyira megváltoztak, hogy alig nyerhette el a' nápolyi követséget. Ezen utján azonban az ausztriaiktól elfogatván, a' kufsteini fogságba vitetett, de nem sokára egy más convent követtel XVI-ik Lajos leányáért kicseréltetett. 1797. a' directorium titoknokává nevezte, és ezen időtől fogva szüntelen követője volt Napoleonnak, ki őtet ministerré és bassánói herczeggé tette. — A' pozsoni, tilsiti, és bécsi békekötésen dolgozott; a' muszka veszedelem után ő kérte Napoleon' számára a' 350,000. ujonczot, és fő emellyője volt a' következő háborúnak. Napoleon Elbából visszatértekor ismét minister lett, még az mindent elvesztett. Azután számüzetett Franczia országból, de megnyervén Decazes ministériuma alatt a' visszatértet, 1834 Lajos Fülöp által minister elnökké választatott, azonban már három nap mulva kénytelen volt állását Mortier tábornoknak általadni.

Marengo, az 1800. nyárelő 14 kén történt csata által hire kapott, falu, az Orba folyón, Alessandriához közel, Szárdiniához tartozó mailandi részben.

Marengoi ütközet, Alessandria és Tortona között egy messze kiterjedő síkon vitetett véghez e' nevezetes ütközet jun. 14. 1800. Marengónál, melly Franczia országnak olaszországfeletti hatalmát határozá el. Melas, ki hadiseregét Alessandria felé, Bormida közelében, állitá fel, reggeli 7. órakor kezdé a' megtámadást, és a' legszerencsésb kimenetellel. — A' franczia hadisereg csak nem egészen visszafelé hátrált. Előre nyomult Dessaix, ki épen akkor jött meg Egyiptomból, de ez sem boldogúlhatott. Ő elesett. Ezt látván a' francziák, egéssz dühhel megujiták az ülközetet. Ekkor egy előre nem látható eset által az Ausztria részéről Zach fő szállás mester az ellenség' kezébe esett, ezzel az ausztriai sereg rendetlenségbe jött. Mintegy 13. óráig tartott heves ütközet után, melly 8000. ember' életébe került, Alessandria felé vissza vonulni, 's a' beteges agg Melasnak, hogy hadiseregének megmaradott részét megmenthesse, hét nap mulva egy igen kellemetlen capitulatióban egyeznie kelle. Az ütközetnél kevés ausztriai tábor nagy volt, kik még ne sebesültek volna.

Margit (ausztriai). Ezen fejedelmi nagy asszony I-ő Miksa császár' leánya volt. Született 1480. jan. 10. Azon kibékülés, melly a' császár és XI-ik Lajos, franczia király közt történt, hogy a' két hatalmas ház' közti kibékülés atyafiság által erőssittessék, Margit XI. Lajós' fiának, az akkori örökösnek, (később VIII-ik) Károlynak, eljegyeztetett, és hogy a' franczia szokást jobban megtanúlhassa, még gyermek korában Franczia-országban az udvarhoz vitetett. Károly azonban nem M., hanem a' bretagnei Annát vette feleségül. — Erre a' császár méltán felháborodott, a' frigynek következtében M. atyjához visszaküldetvén, János, spanyol-infansnak jegyeztetett el, kivel azonban csak igen rövid ideig élt (megh. 1797.) Ezután II. Philibert, savoyi herczeg, lön hitvese, de, minekutána a' halál (1504.) ezen férjétől is megfosztotta, az atyja által Németalföld' helytartójává neveztetett. Itt 16. évek' lefolyta alatt a' nyugtalan németalföldiek által imádtatva, 1530. decemb. 1. meghalálozott, több literaturai munkákat hagyvan maga után.

Margit (anjoui), anjoui René — siciliai király' leánya, és VI-ik Henrik angol király' hitvese, kitűnő szépséggel, párosúlt férfias lelkezettel birt. A' férjén uralkodó királynénak sikerült nagy bátyjának, anjoui Károlynak, a' maine-i grófságot vissza keriteni, és ez volt alapja, hogy a' franczíák Normandiát elfoglalták, miért a' királynéra nem kevés gyűlölség haromlott. Lancaster és York házak közt kiütvén a' háboru, M. legnagyobb munkásságot fejtett ki, 's férjét a' fogságból megmentette, de, minekutánna a' Lancaster párt Warwick gróf által megveretett, kénytelen volt M. magát éjszaki Angliában visszahúzni, hol 20,000. embert gyűjte, és ezzel a' yorki herczeget, Warwick gróffal együtt, megverte. Mind ez azonban nem hátráltatta, hogy IV. Eduard, az elesett yorki herczeg' fia, Londonban királynak kikiáltatott; és ámbár M. még egyszer 60,000. álló sereget gyüjtött, megveretett, és férjével együtt Skocziába szorult. Itt segedelmet nem nyervén, Franziaországba ment, hol XI-ik Lajostól 20,000 emb. állott segedelmet nyert, de ismét meggyőzettetvén, menedékét, fiával együtt, az erdőben kereste, hol rablók által megtámadtatván, kincseitől megfosztatva, az éhség és fáradságtól lenyomatva, ismét egy rabló által támadtatott meg, kinek, midőn fiának, mint királynak, védelmét ajánlaná, a' rablónak szive megesett az elhagyatott királynén, őt rejtékben tartotta, mig jó alkalommal Flandriába szöktette. II. Henrik az alatt elfogatván, a' Towerbe záratott. IV. Eduard Gray Erzsébetteli összekelése sokaknak nem tetszett. Ezen okból főleg Warwick és a' Clarence herczeg ellene zudultak, de gyengék lévén, kénytelenek voltak Franczíaországba huzódni. Itt M-l összeszövetkezvén, XI-ik Lajos fejedelmével Angliába béütöttek, és az országot el és foglalták, de a' Clarence Herczég' elpártolta' következtében Warwick megveretve, az ütközetben elesett. Most

ugyan megérkezett M. is a' segedelemmel, de már későn, mert kevés hada nem állhatván ki az ütközetet, ő fiával együtt elfogatott. Férje' kimulta után ('a fogságban, gyilkos halál által), XI-ik Lajos M. kiváltotta. Ezután Francziaországban lakott, és 1482. meghalt.

Margit, III-ik Béla' második neje, és Fülöp franczia király ifjabb növére, első férje Henrik, az angol király' fija volt, ki őt 1183. özvegyen hagyván, 1186. III. Bélával kelt egybe. Mikor Fridrik császár (a' veres szakállu) 1189. a' keresztes haddal a' szent földre Magyarországon keresztül ment, és Béla őt egész emberséggel fogadta, 's táborát eleséggel bőven ellátta, Margit is nagy szivességet mutatott Fridrik iránt, néki többféle igen becses ajándékokkal kedveskedvén. Némellyek szerint, ez a' Margit ajándékozott, mint franczia herczegnő, Kassa városának czimül három liliomot. Másodszor is özvegyen maradván Margit 1196., még ugyan azon évben a' szent földre utazott, hol Ptolomais városában meg is holt.

Margit, IV. Béla' leánya, ritka kegyü apácza. Mikor atyja 1246. Fridrik, ausztriai herczeg ellen hadakozott, a' mint életének rajzolója irja, Margit még két éves lévén, anyja' kérdésére megjövendölte, hogy atyja a' hadban el nem vesz, de hadának egy része megöletik, és hogy Fridrik herczeg is elesik a' háboruban. Tizenkét éves vala, mikor az apáczák közé, a' Nyúlak' szigetében (Budánál) volt kolostorba, melly szigetet az ő nevéről még ma is Margit szigetének neveztetik, beállott. Ottokár, cseh király, 1261. őt nőül kérte, miben szülői megegyeztek, de Margit fogadásához hű maradni akarván, a' kérést el nem fogadá. Meghalt 1271.

Mária (Medici), II. Ferencz, toscánai nagyherczeg' leánya, IV-ik Henrik, franczia király' neje, szül. 1573. Florenczában. Henrik' meggyilkoltatása után (1610.) fiának (XIII. Lajos) gyámanyjává leve. De már 1613. azon nagy férfiaknak, kiket Francziaország szeretve tisztelt, millyenek valának Sully és Villeroy, megvetése, és az olasz hizelgök' fölemeltetése által, lázadás támadott, mellynek fejei magok a' királyi herczegek valának, 's őt 1614. a' menahouldi békekötésre kényszeritették. Még ugyan azon évben lépett Mária' fia a' királyi trónra, de a' gyenge fiút mind addig izgatá, mig ez az anyai féket 1617. szétszaggatta, 's anyját fogságba teteté, annak kegyenczét pedig az olasz Concinit, az ancrei marsallt, ki valamint az ország' jövedelmeivel, úgy egyebekkel is kénye szerint rendelkezett, kivégeztette. Mária' rövid fogsága után, mellyből őt az epernoni herczeg szabaditá ki, még több zendülési háborukat támasztott, mig Luynesnek, a' király' kegyenczének halála után ismét a' kormányhoz jutott. De csak hamar ismét Richelieu állott ellenébe, kinek ösztönzéséből, minthogy Mária őt megbuktatni töreke-

dett, 1601. Campiegne várába vitetett, onnan pedig Brüsselbe vonta magát, hol szük évi pénzéből tengődött. Mit sem mulasztott el Mária még vejénél, I. Károly angol királynál is, hogy előbbi hatalmába visszaállittassék, de hasztalan. 1640. Kölnbe ment, hol ismét nyomorultan élt, mig végre 1642. jul. 3. nyomor és szükségben meghalt.

Mária Louise, ausztriai csász. fő-herczegnő, magyar 's cseh kir. herczegnő, parmai, piaczenczai és quastallai herczegnő, csillag keresztes dáma, és a' konstant. sz. György rendjének nagy mesternője, Napoleon' özvegye, 's a' b. e. I. Ferencz' császár és király' legidősb leánya; szül. Bécsben, dec. 12. 1791. Nevelése, melly fels. anyja' (szicziliai Mária Theresia) körében történt, 's melly által szivjósága' magva, mellyet mostoha körülmények közt is olly igen kitüntette, korán kifejlődött, valóban remek vala. — 1810. mart. 11. a' bécsi szerződés által Napoleonnak, hogy igy Ferencznek uj császári trónja megerősödjék, jegyeztetett el; apr. 2. pedig Párisban a' legfényesebb ünnepélyek közt azzal egybe kelt. Napoleon akkor szerencse' kegyencze lévén, nejét Mária Louisát, mintegy győzedelmi pompával, birodalminak minden tartományiba vezette. 1811. mart. 20. nemzé Napoleonnak az általa nevezett római királyt, 's ez vala Napoleon' fő kivánatának koronája. De erre csak hamar kiütött az aggály teljes háboru Oroszországgal. Mária Louise ekkor férjét Dresdába kisérte; hol őt hosszasb távolléte nem kissé aggasztá, még végre Napoleon' saját személye' jelenlétével aggodalmát valamennyire lecsillapitá. Másodszori elutazta után Párisból a' hadisereghez, Napoleon a' kormányt Mária Louisára bizta, ki azt nagy vigyázattal, és lelkiösmeretes hűséggel viselé. A' lipcsei ütközet után tartott gyülésben mondott beszédjei az ő nemes kedélyének szintannyi kezesei valának. Mikor végtére a' frigyesek Párishoz közeledének, Mária Louise fiával együtt Bécsbe költözött, hol apr. 7. 1814. egy felszólitást intézett a' franczia néphez, azt serkentvén. Mária Louise' maga viselete, férjének a' trónról lemondásakor, figyelemre méltó vala. Apr. 12. Rambouilletbe utazott, hol apr. 16. felséges atyjával beszédbe ereszkedett, mely az ő sorsát, és az ő szándékukat határozá el. Ezután nem sokára M. L. fiával együtt, Svaiczon keresztül, honába tért vissza, hol kevéssel az előtt Schönbrunba lakott. A' fontainebleaui szerződés szerint (apr. 11. 1814.) Parma, Piaczencza, és Guastalla herczegségek' urnője lön, hova mart. 16. 1816. el is költözött. Ugyan azon évben az általa alapitott konstantini sz. György rendjének nagy mesternőjévé nevezé ki magát. Ezen herczegségek azonban M. Louisa' halála után, a' párisi szerződés szerint (1817.), a' luccai herczegre szállanak. Jelenleg ő azokat nagy vigyázattal, 's lélekkel kormányozza. 1831. a' felső olaszországi zendülés' kiütése után, melly az ő herczegségét is zavarba hozá, miután a' lázadók' lecsendesitésében

minden iparai megsemmisittettek, a' császári statusokba utazott; de midőn az ausztriai erő a' békét helyre állitotta, ismét vissza ment, 's a' legbölcsebb mérséklést bizonyitá be. Jul. 22. 1832. egy iszonyu csapás sujtá le Mária Louisát, elvesztvén reményteljes fiát, a' reichstadti herczeget, 's fájdalmának enyhületét csak akkép találá, hogy abban véle egész Európa osztozik.

Mária Theresia Rendje. Ezen jeles rendet jan. 18. 1757. a' Kollin melletti történt győzedelem' emlékéül d. Mária Theresia alapitá, a' katonai pályán érdemteljes férfiak' jutalmazásául, vallás különbség nélkül. E' rend II-ik József idejétől fogva három osztályu, 's mindég az uralkodó fejedelem a' rend' nagy mestere. A' rendnek jele egy fehér zománczos, és aranynyal körül keritett nyolczszegü kereszt; közepén látható az ausztriai czim, e' szóval: »Fortitudini«, a' másik felén egy borostyán koszorúval övezett neve az alapitónénak és Ferencz császárnak. Minthogy csupán a' legérdemesebbeknek osztatik e' rend, azért nagy becsben is tartatik. 1813-tól fogva külföldiek is részesitetnek e' rendben. A' belföldiek, kik e' rendet birják, még azon jóban is részesülnek, hogy osztály szerint különbözőleg, de 1500. pengő forintot meg nem haladó pénz jutalmat is kapnak, mellynek felét a' vitézek' holta után azoknak özvegyei huzzák. Azon felül e' rend' vitézei, kik harmadik osztályúak, ha akarnak, ausztriai bárók is lehetnek.

Mária Stuárd, Skóczia' királynője, született dec. 7. 1541. Szülői V-ik Jakab és lotharingi Mária őt merő aggodalom miatt, Páris mellett, egy zárdában neveltették, 's minden szép mesterségekre megtanittatták, apr. 24. 1558. pedig Ferencz korona-örökössel egybekelt. 1559. a' franczia'któl az ő szépsége, és kelleme miatt csak nem imádtatván, férjével (II. Ferencz) a' franczia trónra lépett. De a' férje és anyja, a' skót uralkodónő már 1560. megholt, és Mária Franczia-országtól örökre búcsút vévén, Skócziába hajózott. Itt azonban a' protestantismus lélek ellene sok gyűlölőket támasztott, még azok közől is, kik kezdetben pártolói voltak. Több fejedelmek kinálkozának néki házassági ajánlatokkal, de ő mind azokat magától szépen elutasitotta, és Darnley Henriknek adá kezét, 's a' király czimet. De ez csak hamar elégedetlen lön a' puszta czimmel, és Márián zsarnokoskodni kezdett, titoknokát a' királynő' szemei előtt meggyilkolá, magát pedig Máriát a' vérrel ázott szobába zárá, mig onnét fegyveres erővel kiszabadittatott. Jan. 19. 1566. nemze' Mária VI-ik Jakabot, és minthogy azt katolikus szertartások szerint kereszteltette meg, ezen ártatlan okból uj heves ellenzéskedés készült a' katolikusok és protestánsok között. Darnley és Mária' vére is, Murrey, ki már az előtt segéd társa vala Darnleynek, Mária ellen törekedtek, mig végre 1567. febr. 10-kén imádójára azon ház, mellyben Darnley himlőben feküdt, lő-

por által légbe vettetvén, az ellenségeskedéseknek vége szakadott. Mária e' tettel gyanúságba esett, és Murrey azonnal Francziaországba sietett. Mig nagyobb gyanu háromlott Máriára, minekutánna Bothwell gróffal, ki a' király' gyilkolásról vádoltatott, kelt egybe. A' nemesség ellene fellázadott, a' hadi sereg őt elhagyá, Bothwell Skócziából elüzetett, és Mária az országot egy kórmányzónak adni kénytelenittetett. Azt ő vérének, Murreynek, adá által. De alig folyt le 11. hónap, midőn Mária ismét 6000. pártolóra talált, Murrey zsarnokoskodását ki nem állhatván. Murrey azonban őket meggyőzé, és Mária kénytelenittetett, mert más ótalom nem vala, a' legnagyobb ellensége Erzsébet' karjai közé vonulni. Ő fogságba futott. Mert csak hamar észre vevé Mária, hogy személyes szabadságának mindig szükebb határok tétetnek. Bólton várába vitetett. Darnley' atyja, Lenox gróf, a' gyilkosságról Mária ellen panaszt tett. Erzsébet a' gonoszság' kinyomozására titkos megbizotságot rendelt először Yorkban, később pedig Westminsterben. Minthogy pedig Mária fia' javáért se mondott le a' trónról, szorosabb felvigyázat alatt Tewskburyba, onnan pedig Winkfieldbe vitetett, mind a' mellett, hogy Noxfold herczeg, és több mások szánakozásból az ő kiszabaditását szorgozták. Mit sem használának ebben a' franczia, spanyol, és más kat udvarok' próbái is. Sheffieldnél a' buxtoni fürdőkben megbetegedett Mária, 's fölgyógyulása után még szükebb börtönbe vitetett. A' növekedő szabaditási próbák mindinkább sietteték Mária' halálát, mert pártosai' öszveesküvése Erzsébet ellen felfödöztetvén, Mária titoknokai Nau és Kurl 's több részvényesek halálra itéltettek, királyi ékességei, drágaságai és pénze elraboltattak, 's végre Paulet' kisérete mellett fotheringhayi várba vitetett (1586). Az angol kanczellár és 20. lord, az Erzsébet' elleni merény vétkeért, igazságtalanul Mária birájává választattak. Ekkép Mária halálra itéltetett, és febr. 18. 1587. lenyakasztatott, életének 45. 's fogságának 19. évében. Mária elszánt, és a' katolika valláshoz utólsó pillanatáig hű maradott. Teste bebalzamoztatván, egy ón koporsóba tétetett, és csak hat hó lefolyása után temettetett el királyi pompával a' peterboroughi székes templomba (aug. 1. 1587). Huszonhét év után pedig Mária' fia a' testet Londonba vitette, és a' westminsteri apátságba temettette el. Mennyire vala vétkes, vagy ártatlan, még történetileg be nem bizonyittatott. Erzsébet előtt fő bünei valának: Mária' szépsége, a' katolika vallás iránti vonzalma, és az angol trónhozi joga.

Mária Theresia, negyvenötödik magyar király, III-ik Károly király 's császár' leánya. Atyja' halála után 1740. választatott, de csak jun. 25. 1741. koronáztatott meg királynak. Nehéz volt országlásának

kezdete, irigyelvén sokan neki az atyjáról maradott örökséget. Első volt, ki 1740. Mária Theresia ellen fegyvert fogott, Fridrik, porosz király; ezt követték Károly, bajor fő herczeg; Károly, rajnai kerület' nádora; Augustus, lengyel király és szász választó herczeg; Fülöp, spanyol, és Károly Emmanuel, szardiniai király, az ausztriai trón' mindannyi követelői, kikben a' tüzet éleszté XV. Lajos franczia király. Ennyi ellenségtől környeztetve Mária Theresia, az 1741-iki pozsonyi ország gyülésre magzatát, II ik Józsefet, karjára véve, megjelenvén, a' magyarok' hűségéhez folyamodott, kérvén őket, hogy e' komor helyzetében tőle, 's magzatától tehetős segitségöket meg ne vonnák. Alig jelenté ki Mária Theresia kivánságát, azonnal megigérték a' segélyt, mi a' kivánt körülményekhez képest rögtön is teljesittetett. Fridrik nagy hirtelenséggel ellepte Slesiát és Morvát (1741.); Károly, bajor választó herczeg pedig Csehországot foglalta el, 's magát 1741. Prágában cseh királynak koronáztatta. De csak hamar megcsökkent bátorsága az ausztriai ház' ellenségeinek, hallván, hogy M. Theresia' védelmére az egész magyar nemzet fegyverben volna. Fridrik volt első, ki békességre lépett M. Theresiával, de az ismét felbomlott. Csehországból a' lotharingiai Károly küszöbölte ki az ellenséget, 's M. Theresia cseh királynak koronáztatott. Nádasdy Ferencz gróf a' bajorokat törte meg 's fő vezéröket, Minutiust elfogta. E' szerencséjét tovább is folytatá Nádasdy, 's egész Bajorországot, 's a' rajnai palatinátust elfoglalta. Csak nem hasonló lépéseket tett a' francziák ellen, Belgiumban, Batthyáni Károly gróf. Igy lecsendesitettvén M. Theresia' ellenségei, Ferencz, Mária Theresia' férje, 's uralkodó társa római császárnak választatott. 1756. Fridrik, porosz király, ismét fegyvert fogott M. Theresia ellen, 's e' háború hét esztendeig tartott, még 1763-ban a' hubertsburgi békekötés által vége szakadott. E' háború alatt halhatatlanokká tevék neveiket a' történet' könyvében: hős Nádasdy Ferencz gróf, Hadik András gróf, Laudon Gedeon, 's egyebek, kik iszonyu károkat okozának a' porosz seregben 's országban. 1778-ban ismét uj ellenkezés támadott a' porosz és ausztriai udvar közt, a' bajor választó herczeg' (Miksa) halála által okozott követelések miatt. Fridrik béüte Csehországba, kit azonnal követett M. Theresia' vitez serege, de előbb, hogy sem hadra kelnének, a' két ellenfél között béke köttetett, 1779. Teschenben. Megszabadulván M. Theresia ellenségeitől, minden igyekezetét népei' boldogságára forditotta. Országunkban a' varmegyéket négygyel szaporitotta, a' Kolapis vize, és velenczei tenger közt fekvő tartományt a' magyar koronához csatolta, valamint Bukovinát is. A' magyar testőrző sereget felállitotta (1790). Hasonló gondot forditott az Isteni tisztelet' előmozditására. Ugyan is 1777. öt diák és két görög szertartásu püspökséget állitott, (Beszterczen, Rosnyón, Szombathelyen, Szepesen, Szé-

kesfehérvárott, Nagyváradon és Kőrösön gör. szert.), az úgy nevezett anabaptistákat (Pozsony megyében) a' katolika anyaszentegyház szertartásainak felvételére serkentette. A' tudományokról sem feledkezett meg M. Theresia, ismervén azoknak szükségét. Azért Nagyszombatban a' tudom. egyetemet jobb karba helyzette, azt a' legügyesb tanitókra bizván; 1777. pedig ezen egyetemet Budára vitte által. Ennyi és még több jótékonyságát 40. évig tartott boldog uralkodásával 1780. nov. 29. történt halála által végezé be.

Mária, IV-ik Béla' neje, Laskaris Tódor, görög császár' leánya, kit Béla' atyja jerusalemi András király akkor hozott neki nőül, mikor 1218. a' szent földről Görögországon keresztül, visszatért Magyarországba, de Mária és Béla közt némi kedvetlenségek támadván, különösen András' kényszeritésére, egymástól elválniok kelle, hanem a' pápa közbenjárása által ismét kibékült a' két házas pár, de nem az András. Ez annyira neheztelte e' lépést, hogy őket az országból is kiüzte. A' pápa' sürgetésére 's a' magyar fő papok' közbenjárása által azonban András őket ismét kegyébe vissza fogadta, és Mária Bélával András' halála után is mindég békességben éltek. A' tatárok beütvén az országba, Béla Máriát és gyermekeit Ausztriába hozta. Béla Máriát gyermekeivel együtt Spalatróba előre küldötte; de Mária a' spalatroiak előtt gyanúba esvén, egyenesen Klissába ment, hol meg is maradott egész a' későbbi veszedelemig. Mária volt oka, hogy Béla Istvánt, II-ik András' fiát az országba nem bocsátotta, de annál inkább gondoskodott férjéről 's fiáról, Istvánról, midőn azok közt egyenetlenségek támadtak: István azonban anyjának minden gondoskodását hálátlansággal visszonozta, anyjának, mint magyar királynénak részét elfoglalván. Béla második fiát Bélát tóthországi herczegnek tette, de gyenge kora miatt ezt egy ideig más által igazgattatta. Elkisérte oda az ifjú herczeget Mária is, sok fő emberekkel és katonákkal. Történt pedig, hogy mig ott mulatna, emberei közől kettőt némelly spalatrói ifjak veszekedés közben megöltek. Alig hallá e' hirt Mária, azonnal Spalatró felé indult a' vele volt katonasággal. Jókor megtudván ezt a' spalátrói elöljárók, azonnal követeket küldének Máriához, 's tőle bocsánatot kérének; de Mára engesztelhetetlen marada, és spalatró' vidékén sok károkat okoza. A' városba is berohandók valának, ha azt a' város' lakosai derekasan nem ótalmazzák. Ezután visszatért Magyarországba. Béla' halála után (1270.) nem sokára megholt Mária is, és Esztergomban eltemettetett.

Mária, V-ik István király' leánya, sánta Károly, nápolyi kir. fő herczeg' neje. Ennek a' Máriának unokája volt I. Károly, ki az ő iparai által jutott a' magyar trónra. Az ő fia volt Lajos is, a' tolosai nagy püspök, ki XXII. János pápa által, apr. 7. 1317. szentek közé számittatott.

Mária, huszonhetedik magyar király. Atyjának (nagy Lajosnak) jeles érdemei miatt mindjárt eltakaritása után, más nap (1382.) Székesfehérvárott királynak koronáztatott. Gyenge kora miatt anyja, Erzsébet, igazgatta az országot, veres Oroszországot pedig atyja némelly fő emberek' igazgatására bizta. De ezeket, minthogy több várakat pénzen másoknak elidegenitettek, Erzsébet mindjárt Mária' uralkodásának elején részint megölette, és minden jószágaikat elfoglalta, részint pedig börtönbe vetette. Ez által Erzsébet sokakat elidegenitett mind magától, mind Máriától, 's ez okozta, hogy kis Károlyt Nápolyból Magyarországba hozták, 's azt Székesfehérvárott, mind kettejök jelenlétében, magyar királynak koronázták, miután Mária a' királyságról kényszeritve, lemondott volna 1385. Ugyan azon évben kelt egybe Mária Zsigmonddal, kinek nagy Lajos őt még éltében eljegyzette, hogy az asszonyi uralkodás ellen volt panaszok' eleit vegye, és az országlást férjével is közölhesse. De ez már későn volt. Mást gondolt tehát Erzsébet, hogy leányát a' trónra vissza tehesse, t. i. kis Károlyt (l. ezt) 39. napig tartott uralkodása után Budán megölette. Már ekkor biztosoknak lenni vélték magokat Erzsébet és Mária, hogy mitől sincs tartaniok, gondolván: de megcsalatkoztak, mert Tótországban Diakovár felé utaztokkor Horváth János, az akkori bán, utitársaikat megöletvén, (l. Erzsébet) a' királynékat elfogta, 's először Krupa várába, azután Ujvárra (Novigrad) fogságba vetette 1386., a' hol Erzsébetet Mária' szeme láttára a' börtönben meg is ölette; Máriát pedig, ha a' velenczeiek Horváth Jánosnak utját el nem állják, 's előbbi szabadságába vissza nem állitják, Nápolyba a' megöletett kis Károly' nejéhez küldi. Ujvárról tehát 10. hónapi fogságából kiszabadulván Mária, azután Zeng városába, innét pedig Zágrábba ment, 's onnét jul. 4. 1387. férjével Zsigmonddal, ki a' velenczeiek' közbenjárására magyar királynak koronáztatott, visszatért Magyarországba. Hol, mint királyné 1395. azalatt, mig Zsigmond az oláhok ellen hadakozott, Budán meghalt, 's Nagyváradon eltemettetett.

Mária Anna (Karolina, Pia), ausztriai császárnő, magyar és cseh királynő, ausztriai fő herczegnő 's a' t. Victor Emanuel, Sardinia király' leánya, szül. sept. 19. 1806. Jeles anyjának, Mária Theresia ausztriai fő herczegnőnek gondossága alatt igen kitünő nevelést nyere. — Febr. 12. 1831. a' most dicsően uralkodó császár 's királynak akkor ifjú magyar királynak 's a' többi ausztriai statusok' korona örökösének, Turinban eljegyeztetett, 's véle febr. 27. a' cs. kir. teréz. lovag. intézetből tartott fényes bemenete után, a' királyi lakba, Rudolf fő herczeg és bibornok által egybeköttetett. Szelidség és szivjóság fénylő sajátságai e' valóban áldott fejedelemnőnek.

Mária, a' Mohácsnál elesett II. Lajos, magyar király' néje, Miksa

császár unokája, Fülöp, spanyol király' leánya, szül. sept. 17. 1505. Sokat tett Mária, hogy Lajos (l. ezt) férfiasabban gondolkodjék, 's eszét az ország' fontosabb dolgaira függessze. 1522. cseh királynénak koronáztatott Prágában. Jelesen viselte magát Mária a' rákosmezei országgyülés' alkalmával 1526., ki a' fő rendeknek, kiket Lajos maga elejébe hivatta, többek közt mondván nekik: megfogja látni, mikép viselendik magokat a' királyi ház iránt, azok pedig minden jót igérének; Mária ekép válaszola: hogy ő nem beszédből szokta az emberek' indulatait mérni és itélni. Mikor Lajos e' gyülés után a' mohácsi szerencsétlen hadra indult, Budán maradt ugyan Mária, de még mi előtt a' veszedelem' hirét hallotta volna, Pozsonyba ment. A' veszedelem után ismét vissza ment, férje testét felkerestette, 's azt Fehérvárra vitette. Selim, török császár, a' csata után az országot önkényt ide hagyta; Mária tehát minden igyekezetét arra forditotta, hogy vérét, Ferdinandot, emelje a' trónra. Mi Báthori István' segitségével sikerült is. Jelen volt Mária vére' koronázásán Fehérvárott. Később volt baja ugyan a' vérével, Ferdinanddal, de V-ik Károly császár őket ismét öszve békéltette 1545. Mikor pedig Károly 1556. a' császárságról lemondott, azzal együtt Mária Spanyolországba ment, hol 1558. meg is halt.

Marienbad, hires fürdő csehország' pilszeni kerületében, 350. lak. Gyógyerejü forrásaihoz évenkint számos vendég érkezik, kiknek kéjelmére van itt egy kápolna is, és szinház.

Mária-Czell, mváros Stajer föld' éjszaki hegyei közt, a' Szalcza folyón, az ostrák földre átjárásnál, 860. lak. Hires leginkább a' most uj izléssel felépült sz. Mária' temploma, mint búcsú hely, hová az egész birodalomból számtalan ember járul ájtatosságát végzendő. Van itt egy kincs kamara is, 2. kórház, a' búcsúsok' kivánatihoz való kereskedés és nagy vas-öntő.

Marius, e' nevezetes római harczfi egy alnemzetségből, Apinum mellett lévő faluból származott. Csak később jutott Rómába, honnét könnyen követhetni, miért vala viseletében olly durva. De mind e' mellett már természeténél fogva vad, 's nyers vala, és hogy illyen marada később is, nem csodálhatjuk, meggondolván, hogy semmiféle tudományokban nem képezteték. Vadindulataival öszvehangzó vala erős testalkata. Minden kiképeztetése' hiánya mellett még sem hibázott a' természeti okosság, ész, elszántság, bátorság és vállolati lélek. Elérvén kivánt idejét, azonnal a' vitézek sorába iktattatá magát, 's bátorságának első jelét afrikai Scipio alatt, Numantia előtti ostromkor, adá. Scipio benne egy nagy hadivezért sejtett, mi idővel teljesedett is. A' hadiseregnél minden tisztségeken keresztül ment, és csak akkor juta

nagyobbra, mikor egy nagyobb vitéz tettét kelle jutalmazni. Volt ő népszónok, praetor, és propraetor Spanyolországban; azután Metellus őt a' jugurthai hadban követnek választotta, 's idővel jóltévőjét Numidiában a' consulátus és fő parancsnokságtól megfosztotta. A' hadi szerencsés kimenetel, melly Mariusnak tulajdonittatott, vala kezdete az ő is Sulla közti szerencsétlen ellenségeskedésnek 108., 104. és 103. esztendőben kr. e. A' consulatust, melly megtiszteltetésben már négyszer részesült, folyvást ő viselé. Aqua Sextiánál az ambronokon és teutonokon nyert győzedelmek neki ötödször is megszerzék a' consuli méltóságot. Mint consul Verónánál egy véres ütközetben a' czimbereket is megverte, és hatodszor lön consul. Az ellenségeskedések Marius és Sulla közt most a' legmagosabb fokra jutottak, midőn a' Mithridates elleni hadban mind a' ketten fő vezérek akarának lenni. Hogy Marius ebben is czélját érhesse, Sullát megtámadta, és előzte, maga pedig Sulpiciushoz, ki őt a' fő parancsnokságra is segitette, és ennek 3000. gladiátoraihoz kapcsolá magát. De, miután Marius Sulla' követőit Róma' városában megölette, Sulla egy sereggel azonnal Róma' kapujához nyomúlt, és Mariust megszalasztotta. Mikor pedig Minturnánál magát elrejteni igyekezett, elfogatott, 's a' város' tanácsa által halálra itéltetett. De, midőn bakó' hijából egy idegen katona rendeltetett Marius' elvesztésére, ezt Marius dörgő szavával: »megállj nyomorúlt! mered e te Mariust megölni!» annyira visszarettentette, hogy pallósát azonnal elveté, 's az itélet végre nem hajtatott. Ezután hajóra ült Marius és Afrikába evezett, hol Carthago romjain Róma jövendőjét fontolgatta, és a' város' enyészetét előre sejtette. Cinna consul, Márius' pártosa, Máriusért boszút állni törekedett, 's vitézeit egybegyüjté; de az ellen rész' consula Octavius által megszalasztatott. Ekkor Sertoriussal kapcsolá egybe magát Cinna, Marius' egyetértésével, ki Afrikából már 40. hajóval visszaevezett, és Róma' ostromához fogtak. A' város nem állhatván ellent az ostromnak, Cinnát consulnak választották, vele és frigyeseivel békét kötöttek, melly szerint nem vala szabad rómait megölni. Azonban Marius magát önkénnyéből consulnak nevezé, és minden kötés' daczára is a' városban legiszonyatosabb kegyetlenségeket üze. Már 70. éves volt akkor, de dicsvágya és vérszomja mind a' mellett még ki nem elégittetett. Dühének még mindig uj áldozatai estenek el. Végre kap egy fenyegetődző levelet Sullától, ki győzedelmes seregével Ázsiából Olaszország felé visszafordult. E' hir egészen lesujtá a' zsarnokot. Szerencsés kimenetelhez nem vala többé reménye, 's kétségbe esések közt ital által kerese magát megkábitni. Ez őt egy veszedelmes betegségbe dönté, és consulságának, mellyet hetedszer keritett kezére, tizenhetedik napján kr. e. 86. megholt. Halála nagy örömre buzditá egész Rómát, azonban csak hamar vevék észre, hogy fia Marius

atyjának nyomdokit követi, és hogy csak az agg zsarnok ifjú zsarnokkal cseréltetek fel.

Márk, evangelista Péter 's Pál apostolok' követője. Háza Jerusalemben sokáig az apostolok' gyülhelye, 's anyja Mária rendszerint krisztus kiséröi közt volt. Részint maga tapasztalá, részint szemtanúktól hallá mind azt, mit evangeliumában Jézusról beszélt. Valódiságát mindeddig hijába iparkodának kétségbe hozni. Halálának helye bizonytalan.

Márka alatt bizonyos, különösen az arany és ezüst nehézségének 's becsének megtudására szolgáló súly mérték értetik. Egy márka arany-ban 24. karát (l. e.), egy márka ezüstben 16. lat foglaltatik. Törvényeinkben említett arany marka 72. for. ŧ.ŧ. — Márkás pereknek neveztetnek azon perek, mellyek által a' behajtott marhákra nézve teendő némelly törvényes megkivánatok' elmulasztásáért, az a' miatt rendelt pénzbüntetés, követtetik.

Markgróf. A' nép vándorlás' idejében a' számtalan beütések végett, szükség volt az ország' széleit legfőkép erős védelem alatt tartani. A' vendek és magyarok ellen főkép állíttattak fel eleintén a' német határszéleken őrizetek; később pedig, minthogy akkor minden a' bérföldi mintára vonatott, (az állandó katonaságnak még hire se lévén), az ország' széleire állandón lakozó grófok helyeztettek, nekik itt bizonyos birtokok adattak, azon kötelesség alatt, hogy a' határszéleket katonáikkal védelmezzék. A' mint nevekedett a' veszély, úgy adatott ezen grófoknak a' hatás körük. Némelly vitézebbek első birtokaikat különbféle módon terjesztették, úgy hogy nagy hatalomra jutottak. Számok később megszaporodott, mert minden részekről létesittettek.

Marmaros vármegye. Ezen vármegye, melly északról Galliczia, keletről Bukovina, délről Erdélyország, nyugotról pedig Ugocsa, Bereg és Szathmár vármegyéktől környékeztetik, egész kiterjedésében 178. négyszegü mföldet számlát. Az egész vármegye, általában véve, hegyes és erdős. Több kisebb folyói közt legnevezetesebb a' Tisza, melly a' többivel egyesülve, a' kereskedést szépen előmozditja. Orvos- sós- és savanyu vizei is vagynak, 's ez utóbbik sorában nevezetes többek közt az ismert suliguli és saplonczai. Éghajlata hegyei miatt hideg, 's azért levegője is egészséges. Földje, némelly völgyeit kivévén, terméketlen, legfőbb termékei közé tartozik a' só, melly hazánkban bősége miatt, a' legnagyobb nevezetességek' egyike, melly a' Tiszán az alsóbbi részekre szállittatik. Legelője mind a' marháknak, mind pedig a' juhoknak tenyésztésére igen alkalmas. Lakosai, magyarok, oroszok, tótok, oláhok, kevés németek, ráczok és zsidók. Vallásukra nézve római katolikusok, evangélikusok, egyesült görögök és zsidók, kik 5. mvárosban 163. faluban, 58. pusztán

és csárdában laknak. Fő foglalatosságok a' mezei gazdálkodás, melly mindazonáltal kevés haszonnal üzetik. Népessége körül belől 160. ezerre megy. Gyűléseit Sziget mvárosban tartja.

Maros folyó, Erdélyben a' Csikszékben ered, Tekerőpatak falunál, a' fekete rész hegyből. Átfolyik Torda vármegyén, Maros széken, Küküllő vármegye mellett alsó Fehérvármegyén, Szászvárosszék mellett Hunyad vármegyén, honnan Magyarországba átjövén, a' bánságot, Arad, Csanád és Csongrád vármegyéktől elválasztván, Szegednek átellenében a' Tiszába szakad.

Maros-Ujvár, alsó Fehérvármegyében falu a' Maros mellett, nagy sóbányákkal, mellyek az egész birodalomban a' vieliczkaiak után leginkább megérdemlik a' megtekintést. A' kivágott só vasúton mozdittatik el, a' tovább vitelre szánt naszádokhoz.

Maros-szék, Székelyföldön, Küküllő 's Torda vármegyétől és Udvarhely széktől környeztetik. Földje nem igen hegyes, és felette termékeny, kiváltkép dicsértetik az itten termett dohány. A' lakosok igen üzik a' méhtartást is. Folyói: a' Maros, kis Küküllő és Nyárad. Elvagyon osztva 3. kerületre, u. m. marosi, nyáradi, és küküllőire. Ezekben vagyon egy kir. város, Marosvásárhely (l. ezt), egy mváros, Maros-Szereda; 128. falu, és egy puszta. Vannak jeles só-forrásai.

Marosvásárhely, sz. kir. fő városa Székelyföldnek, a' Maros-székben, és taksás hely. Ezen egyetlen kir. városa a' székelyeknek a' Maroson épült, 's 12,000, lak. számlál. Itt vagyon a' itélőszék az erdélyi magyar és székelyföldre nézve, és a' megyének széke is. A' reformatusoknak vagyon egy collegiumok saját könyvnyomdával; és a' gróf Teleky Samu által nyilványos használásra ajánlott könyvtárral (60,000. kötetből áll); mellyhez egy gazdagon ellátott ásvány gyüjtemény is tartozik. A' katolikusok egy tanodalommal birnak. Van itt egy erősség is kaszárnyákkal, 2. kórház, meglehetős ipar, földmivelés, kivált, bor, gyümölcs, dohány termesztés.

Marmont (Auguszt Fridrik Lajos), szül. Seine mellékén Chatillon városában. 16. éves korától kezdve, a' pattantyús osztályban szolgált. Mint katona magát kitüntette a' franczia revolutionalis hadban, de főkép Bonaparte alatt az olasz csatákban, ugyan Bonapartét Egyiptomba is követte, és itt a' fő vezér' bizodalmát annyira megnyerte, hogy ő visszatértét is tudta. Nevezetes érdemeket tett a' st. Bernhardoni általköltözéskor, és a' marengói ütközetben. Ezen időtől fogva kedves embere volt Napoleonnak, ki őtet igen megkülönböztette. Minekutána Németalföldön, Siriában, és Ulmnál vezérkedett, Dalmatiában lett parancsnok, hol Ragusát bévette 's több ütközeteket nyert. Napoleon őt ragusai herczeggé,

és franczia marschallá tette. Ezután Portugalliában csatázott hol (1812.) veszeldelmesen megsebesittetett, a' következő évben azonban már ismét parancsnokságot viselt. Az ezen évet követő ütközetekben többnyire jelen volt, midőn azonban Napoleon' dolgát elveszettnek látta, magát az ideigleni kórmánynak a' parancsnoksága alatti osztállyal alája vetette. Restauratio után a' testőrző sereg' kapitánya lön, és Napoleon' visszatérte után XVIII ik Lajost követte. Későbben jószágán élt, hol az ipart nevezetes gyárok' épitése által előmozditotta. 1826. Miklós császár koronázására, mint követ küldetett. 1830 iki forradalomkor Páris' védelmére felszólittatott, de későn, mert ámbár a' tapasztalt hős mindent elkövetett, már a' rosz annyira lábra kapott, hogy menekvés nem volt. X ik Károlyt Angliába követte, ezután pedig először Európa' fő városait meglátogatván, Egyiptomba ment, Magyarországon keresztül. Most Bécsben él a' tudományoknak, 's több utazási munkák közt Magyarországról is irt.

Marokkoi Császárság (Moghrib ul Aksza), azon állodalom, melly Afrikának éjszaknyugoti hegyvidékét foglalja magában, Spanyolhonnak átellenében, az atlanti és földközi tengertől, Algirtól, a' szaharai nagy pusztától, és Szidi-Hedzsámtól körülvétetve, 12,000. négyszegü mföld. 9. millió lakossal. Az egész országon az Atlás hegyek terpeszkednek el, mellyeknek keleti vidéke homokpuszta, nyugoti oldala pedig a' tenger' partjáig termékeny föld. Folyói közt nevezetesebbek: a' Muluja, Lukkosz, Buregreb, Ommerbegh, Tenszift, a' Szusz (déli határfolyó), Dra, Ziz, Ghir 's a' t. Földje nem igen miveltetik, erdei számosak, és nagy gabna vetemény, 's gyümölcs' minden illy éghajlati nemein kivül, terem datolya, tömjén, olaj, dohány, henna, mézga, sáfrány, szeszam, méznád. A' julfok' nyájai igen szaporittatnak főleg gyapjaiért, kecskéké pedig igen használatos szőreiért. Pupos tevék 's lovak is nagy számmal tenyésztetnek. Az erdőkben 's pusztákban, oroszlánok, parduczok, hiénak, hiuzok, bivalok, majmok, gazellák, 's több e'féle vadak tartózkodnak; nem különben struczok, kolibrik, fürjek, méhek, 's többféle meleg ősi madarak; és a' kigyóknak sokféle nagyobb 's kisebb fajai. Lakosai amazirghek (őslakók, kik a' régi gaetúlok' maradéki) kik vagy berberek, vagy selluhok; továbbá arábok, négerek, zsidók 's kevés európaiak. A' Szusz folyón túli népek is adófizetők. Fejedelmök egy szultán, kinek mostani széke Miknesz vagy Mekinesz, régi nagy 's szép város egy nagy olajfa erdőnek mellette, 60,000. lakossal, kik miveltség 's vendégszeretésükről dicsértetnek. Azonban az egész országnak legnagyobb 's legfontosabb városa Fez, hol hasonlólag vagyon palotája a' szultánnak (l. ezt). Marokko, Szala, Rabbat, Terga, Melilla, Taza, Alkasszár, Tegeza, Ger, Mazagán, Tet, Szaffi, Mogadór, Tefelne, Agadir, Tagavoszt, 's Tafilet, Szudszilmesza,

Dara 's a' t. mind megjegyezni való városok. Tandzserben vagyon az európai consulok' széke, Tetuan gazdag foghely, mindkettő a' földközi tenger' partján.

Maróthy (János), macsói bán, Zsigmond király' idejében 1387. jelesen vitézkedett Horváth János ellen, ki Máriát és Erzsébetet Diakovárnál elfogta, Gara Miklóssal. A' törökök már akkor fenyegetvén a' magyar széleket, Zsigmond Maróthyt küldötte ellenök, 's velök Zeng városánál kétszer szerencsésen 1391. meg is ütközött. 1395. Oláhországban, kis Nikápolynál, is nagy részt vett a' törökökön nyert győzedelemben. Következett esztendőben Zsigmondot Bolgárországba nagy Nikápolyhoz követte. Maróthyt küldötte a' király előre, ki kémleni, micsoda erővel lehet Bajazet, a' török fejedelem. Vitézül forgolódott a' király mellett e' nagy csatában. E' szerencsétlen had után a' vér szemett kapott törököket, kik Pozsega vármegyét pusztitották, Maróthy megtámadta, 's köztök igen nagy vérontást tett. Zsigmond 1399., némelly pártosok által fogságra tételvén, Maróthy Gara Miklóssal annak kiszabaditásán leghathatósabban munkálkodott. 1403 ban is, midőn némelly ellenségei Zsigmondnak, Lászlót, a' nápolyi királyt, akarták magyar királynak tenni, Maróthy védelmezte Zsigmondot, ki csak ugyan Maróthynak tulajdonitá akkor Lászlótóli megmenekvését, 's a' magyar trónon megmaradhatását. Maróthy ekkor Thornos nevü várnál olly veszedelmes sebet kapott, hogy abból csak négy év mulva gyógyulhata ki egészen. 1404. Erdélyben támadt zavart is Maróthy csendesitette le. Ennyi érdemeiért Zsigmond Maróthyt több jószágokkal ajándékozá meg. Azután Németországba, Aachen városba, kiséré Zsigmondot, ki ott római császárnak koronáztatott meg; onnét konstanczíai gyülésre is követé a' királyt. De csak hamar vissza kelle térnie, a' törökök Boszniába beütvén. Maróthy Boszniába terem, vitézeivel táborba száll, 's velök megütközik. Hősileg viselte magát Maróthy, sokat is elejtett ellenei közől; de mind a' mellett véletlen a' török kezébe esik 1415., honnét csak négy év mulva, negyven ezer arany forinton, váltathatott ki. A' török fogságból kiszabadulta után ismét harczolt a' törökök ellen, midőn Oláhországból a' vajdát kiüzték, de Maróthy azokat megvervén, a' vajdát ismét vissza helyezé. Meghalt 1437. körül. Vörösmarthy jeles költőnk e' derék hős' történetét »Maróth bán» czim alatt szomoru játékba foglalá.

Mars, Jupiter 's Junó' fia, a' had' istene. Deimos (borzadás) 's Phobos (félelem) fiai által készitett kocsiba Bellonától (város pusztitoné) kisérve, ült. Mars ifjú férfias küzdőnek ábrázoltatik, erős testalkattal, sisak, landzsa, paizszsal, majd mezitelen, majd hadi öltözetben, néha szakallal, néha a' nélkül. Mellén gyakran Medúsa' fejét viseli. A' monda különbféle tetteket beszél róla, u. m. hogy Halirrhotiust, Neptun, 's

Euryle folyam istennő' fiát megölvén, 12. istentől elitéltetett; a' trójaiakat segité a' görögök ellen; Diodenes által Trója előtt megsebesittetett; az óriásokat legelőször ő támadta meg 's a' t.

Marschall, bizonyos czim, mellyel hajdan a' lovak' minden algondviselői czimeztettek; de midőn az udvari lovász-mesterek nagyobb tekintetbe jöttek, a' legnagyobb méltóságok jeleltettek e' czimmel, mint Feldmarschall (tábornagy). Francziaországban még most is minden kovács maréchal-nak neveztetik.

Marseille (olv. márszely), a' lyoni tenger öbölnél épült, és már legrégibb időkben görög gyarmat által alapitott város, déli Francziaországban Páris és Lyon után az első. Valamint az ó és közép korban, úgy most is nyomadékos kereskedést űznek lakosai, kiknek száma másfél száz ezerre rúg. Az ó város szűk és csunya, de az uj szabályosan van épitve, és szép térekkel kérkedik. Vagyon tudományos akadémiája, különbféle tudós társaságai, hajózási, orvosi, vegytani, zene és festészet-iskolája, siketnéma-intézete, muzeuma, csillagnéző tornya, fűvészkertje, képtára, pénzváltója, veszteglője, nagy kórháza, arzenálja, nagy és biztos kikötője, két erősitvénye, szinháza, szép vásár csarnoka, sok, és különbféle gyárai, nagy üzlekedése, kivált török 's görög országgal; ajók- tonnahal- 's kláris halászása az afrikai partokon. A' város előtt néhány ezer mezei lak rejtőzik olaj- mandola- granát- 's narancs fáknak alatta.

Marsyas, Olympus, Oeagrus, vagy Hyagnis' fia. A' rege szerint ő találta meg ama furolyát, mellyet Minerva haragjában elvetett, minthogy fuvás közt arczát elrutitá. M. ezen annyira tökéletesité magát, hogy Apollót vetekedésre bátorkodott felszólitani. A' musáknak kelle az itéletet felettök kimondani. Először a' győzedelem kétséges vala, de Apolló megforditván lantját akkép játszott, mikép Marsyas nem vala képes, 's a' musák Apollónak itélték a' győzedelmet. Ez a' vakmerőt egy fához köté 's bőrét elevenen lehuzá.

Martialis (Marcus Valerius), legjelesb római epigramma költő, szül. kr. u. 43. Bibilisben, Spanyolországban. Domitián, Nero, 's Trajan alatt élt. Megholt 101. — Epigrammai 14. könyvben foglalvák, mellyekről maga szerényen mondja »Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura.» Martialis tulajdonkép teremtője az ujabb epigrammának. Fő kiadásai Schrevelé (Leyden. 1656.) és Raderé (Mainz. 1627).

Martinique, nyugot indiai sziget, 17. négyszegü mföld. 200,000. lak., Dominique és sz. Luczia közt, a' francziák' birtokában. Hegyei tűz okádók, ege egészséges, földje jó terméső. Fő termesztményei: kávé, nádméz és kakao. Saint Pierre (olv. szen pier) a' fő város, 's egyszers-

mind az antillai fokhellyek' legjelesebbjei közől való, 30,000. lak. A' kormányzó Fort-Royal ban lakik, hol a' legjobb kikötő vagyon.

Martinuzi (György), kir. kincs 's helytartó, váradi püspök, erdélyi vajda, utóbb esztergomi érsek, bibornok, Zápolya János és I. Ferdinand' idejében; szül. Horvátországban 1480. körül. Már 8. éves korában az ifjú Hunyady János őt magához fogadta. Hunyad várában, Erdélyben, mintegy 13. évet nyomorral tölte el, 's onnét Zápolya János' anyjának, Hedwignek udvarába ment; de ott sem tetszvén néki az udvari élet, Borsod vármegyében a' remete sz. Pál' szerzetesei közé állott, hol magát a' tudományokban azon időkhöz képest jól kiképezvén, zárda' elöljárójává lett. Mikor Zápolya Ferdinandtóli félelméből Lengyelországba ment 1528., követte őt Martinuzi is, ki neki hű embere, 's kincstára lön. — A' millyen jó pap volt Martinuzi; szint ollyan szerencsés vala ő mások' hajlamának megnyerésében, szándéka' végrehajtásában, tanácsadásában, bátor és ügyes fegyverforgatásban. Ez okozá, hogy Zápolya őt 1534. váradi püspöknek tette. I. Ferdinand, mikép maga mondá, mit sem irigylett Zápolyának, hanem csak Martinuzit, kit az ország' ótalmazásában többre becsült tiz ezer katonánál. Őt küldötte Zápolya Ferdinand' fő vezére Vels vagy Fels ellen Szepességbe. Őt rendelte Zápolya Konstantinápolyba, hogy ajándékokkal Soliman török császárt, megengesztelhesse. De Martinuzi ezen utját, hihető, Zápolya' egészségének változása miatt, mindég halogatta, annak közelgő halálát gyanitván. Sok unszolások után végtére elindult, de Zápolyának csak ugyan megtörtént halálát meghallván, azonnal visszatért, annyival inkább, minthogy Zápolya őt hagyta fia' gyámnokává. Izabella' parancsára Zápolya' holt testével Budára, onnét Székesfehérvárra indult, és miután a' testet eltakaritotta, ismét visszajött Budára, ott Izábellát, 's a' kis árvát Ferdinand ellen nagy hűséggel ótalmazván. Ott volt akkor is Martinuzi, midőn Rogendorf, Ferdinand' fő vezére, Buda várát, 's a' várost feladatni kérte, de mivel Martinuzi nem csak tagadó, hanem még a' mellett illetlen választ is adott Rogendorfnak; ez a' város' ostromához fogott; azonban Martinuzi' vitéz ellenállását ki nem állhatván Rogendorf, az ostrommal felhagyott. Az alatt két Basa érkezett Izabella' segitségére, sőt maga Soliman is már közelgetett Budához. Mit látván az eddig rettenthetlen Regendorf, éjjel táborát Pestre szállitotta. Ezt is meghallván György, a' két basával a' dolgot tudatta, 's ezek a' költözködő Rogendorf' táborában iszonyu károkat okoztak. Mig ezek igy történtek, addig elérkezett Soliman is táborával, ó Budánál megtelepedvén. Kiment a' táborba Izabella' kisdedével György is, ott Uliman béget ajándékok által magáévá tette, Török Bálintot pedig hálóba keritette, és ez volt fő oka, hogy akkor Buda török kézre került. Miután Soliman Iza-

bellát Budáról Erdélybe utasitotta, annak udvarában György mindenkivel, magával Izabellával is, kénye szerint bánt, különösen, miután őt egész Erdély' fő birájának nevezte, de Izabella' birtoka' határit, több magyar vármegyékkel nagyobbitotta. Mióta Buda' török iga alatt nyöge, György talán soha sem idegenkedett Ferdinand' kórmányától, csak Izabellát, 's árváját ősi birtokáiba állitsa vissza, ennek valami herczegséget is adandó. Hajlandóságát Ferdinand iránt nyilvánitotta is. Azt óhajtá még azon felül György, hogy Ferdinand' saját leányát, Joannát, Zápolya árvájának, János Zsigmondnak adja nőül, magát pedig esztergomi érsekké tegye, 's számára a' pápától bibornokságot nyerjen. Izabella mindent megpanaszlott György ellen Solimannak, mit tőle szenvednie kellett. Soliman tehát megparancsolá, hogy Györgyöt küldjék hozzá Konstantinápolyba, ha pedig azt meg nem tehetnék, fosszák meg őt minden hivatalától, 's Erdélyből űzzék ki. György ezeket megtudván, ő is követet küldött személyi mentetése végett Solimanhoz. Az alatt hadra kelt a' dolog, mind a' két rész tetemes kárt tett egymásnak, mig ismét kibékülének. De e' béke csak rövid ideig tartott. Izabella Györgyöt az enyedi gyülésen haza ellenségének hirdette, miért elvégeztetett, hogy őt fegyverrel tiltsák ki Erdélyből. Ezt megtudván György, azonnal Ferdinandhoz küldött, ki néki segitséget rögtön nyujtott, 's azzal Görgy Enyedre ment, kényszeritvén a' rendeket, hogy az ő ellene hozott törvényt huzzák vissza. Mit, mivel azok tenni nem akartak, haddal fenyegeté őket, 's a' székelyeket többekkel magához is édesitette. Elérkezett Ferdinandtól is a' segitség Kasztald vezérlete alatt. György Fehérvárt kezdé előbb ostromolni, 's azt húsz napi ostrom után be is vette. Izabellának ki kelle Erdélyből költözködni Lengyelországba. György Kaposvárra ment, 's erdélyi vajdává tette magát. Még Izabella Erdélyben volt, mikor Soliman megtudta György' szándékát, azonnal is parancsot ada nagy sereggel sietni Izabella' védelmére. A' törökök útjokban semmi nagyobb ellentállásra nem találván, több várakat elfoglaltak. György ezt megtudván, Kasztalddal Ferdinandtól segitséget sürgettek, de mit sem nyertek. Végre még is mintegy 66. ezer főből álló sereget gyüjtött egybe, 's azokkal Lippa felé indult, azt a' töröktől visszafoglalandó. Nem is sok kelle Györgynek, hogy Lippát visszafoglalhassa, mert kevés napok alatt a' várban volt törököket nagy inségre juttatván, Ulaman nevü török vezér a' várat feladta, 's azzal Csanádot is visszanyerte. Kasztald neheztelvén Györgyre, azt irá Ferdinandnak, hogy mig György él, addig Erdélynek csendes birtokában nem lehet. E' volt oka, hogy Ferdinand meghagyá Kasztaldnak, úgy bánni Györgyel, mint gondolná. Azonban a' komor tél bekövetkezvén, téli szállásokról gondolkodtak. Ekkor sem egyezhetett György Kasztalddal. Ez, és az előbbi egyenetlenségek arra birták Kasztaldot, hogy

Györgynek orgyilkolását magában eltökéllé. Alvincz vala a' hely, hol e' gonoszságot Kasztald' irnoka egy Pallavicin Sforcia nevü olasz, és több előkelő olaszokkal elköveté. Általadván tudniillik az irnok Györgynek egy költött levelet, mellyet midőn kissé előre hajolt fővel az asztal mellett olvasná, nyakát egy rövid karddal kétszer keresztül döfé, végre pedig, midőn már vérében a' földön még életben kinlódott, a' mellén általlőtte, decemb. 17. 1551.

Martius vagy Május mezö, nagy rétség, és szántóföld vala hajdan Rómában, a' Tiberis mellett, Marsnak szentelve. Fegyver gyakorlásul szolgált a' római ifjúságnak, és a' nép is itt gyűlt öszve tisztviselőit megválasztandó. Vidékét pompás épületek, 's képszobrok diszesiték. Többek közt Augustus' siremléke, 's a' Pantheon is itt állott.

Martius, földgolyó' felosztása szerint első, polgári esztendő számitása szerint pedig harmadik, máskép böjt más vagy tavaszelő hava. Nevét a' Mars nevü álistentől, kinek a' hó szenteltetett, kölcsönzé.

Márton, öt pápának a' neve, kik közt az I. 's az utólsó legnevezetesebb. — I. Márton szül. Todiban, Toskanában. Pápává választatott 649. Ez tartotta ama zsinatot a' püspökökkel, mellyben a' monotheletákat (Krisztusban a' két akarat egyesülte után egy akaratot hivőket), Heraclius császárral együtt átok alá vetette. Ezért ő Konstantinápolyba vitetett, 's itt Chersonesbe száműzetett, hol is nov. 10. 655. megholt. V. Márton pápává választatott 1417. Husszitàk ellen bullát bocsátott ki. Az anyaszentegyházban az egyességet helyreállitotta, 's az Olaszország' nyugalmát visszaszerezte, megholt 1431.

Márton (szent), született Szombathelyen, vagy, mint akkor nevezték, Sabanában, Pannoniában, 316-ban. Szülői pogányok valának. Atyja katona lévén, őt is azzá tette, midőn tanulását Pávia városában, hol egyszersmind a' keresztény vallást kezdé ismergetni, elvégezte. Ezen pályán, mind a' mellett, hogy pogány volt, megmaradt Márton az ő ártatlanságában, mindig óhajtá a' keresztények' isteni szolgálatában jelen lehetni, és az elég volt őt kereszténynek megnyerni. Elhagyá szülőit, 's Francziaországba, hol Hilarius nevü püspök az ő jámborsága miatt nevezetes vala, útazott, magát a' keresztények közé iktatandó. Két év eltölte után, melly alatt a' keresztény hitbe oktattatott, annyira krisztusi lön, hogy ezen időtől fogva egyedül annak élni, eltökéllette magában. Francziaországban, hol sok ideig egy zárdában élt, szent életéről elhiresedvén, egyhangúlag toursi püspökké választatott. Egyéb jámbor tettei, 's emberszeretete közt nevezetes az, hogy ő, midőn több vitéz társaival — még akkor katona lévén — Amiens nevü város felé útazott, a' város' kapuja alatt egy fél mesztelen kóldus kére alamizsnát, de ki sem figyelt reá. Mártonnak nem lévén ekkor pénze, csupa szánakozás-

ból, a' csak nem fagytól meg vett szegény iránt kihúzza hüvelyéből kardját, köpenyegét kétfelé vágja, 's egyik darabot a' koldusnak adja, másikkal pedig magát födözé be. E' tetteért némellyek, társai közől, csúfolák őt, mások pedig a' szegények iránti keménységöket szégyenlék magokban. Meghalt életének 86-ik évében. A' kat. anyaszentegyház nov. 11. szenteli ünnepét. Monda szerint Márton magát a' püspökség elől elrejtvén, ludak gágogása által árultatott el. Innét származott a' Márton' lúdja. Öt illy nevü pápa ült, különböző időkben, szent Péter' székében.

Maryland (olv. merilend), egyike az éjszak-amerikai egyesült statusoknak, Pennsylvania, Delaware (olv. dellaver) és Virginia közt, a' Cheasapeak (olv. csiszepik) öblének' martjait körül ölelőleg. Folyól keleten a' Susquehanna (olv. szoszvihenne), délszakon a' Patuxent. Élénk iparát a' nevezett öböltől az Ohio (olv. ohajo) folyóig vezető költségesen készült vasút igen elősegíti. Fő városa Annapolis, az öblön 2800. lak., kat. érsekséggel, és collegiummal. Baltimór, ugyan csak az öblön, 90,000. lak. számlál, szabályosan van épitve, pompás épületekkel kérkedik, egyetemmel, 3. collegiummal, több tudományos intézettel bir. Kereskedését sok csatorna, börze, kikötője, gyárai 's a' t. igen virágoztatják. Széke van itt egy püspöknek.

Massa (olv. massza), szépen épült olasz város, Modenához tartozó hasonnevü herczegségben, nem messze a' tengertől, a' Frigido (olv. fridzsido) folyón, 10,000. lak., várczával (Schlosz), püspökséggel, szobrászi és festészi akadémiával, márványsimitással, olaj- 's márványkereskedéssel, selyemszövéssel.

Massachusetts (olv. másszecsuzecz) szabad status az éjszak-amerikai szövetségben, Newhamsshire, Newjork, Conecticut, Rhode Island és a' tenger közt. Lakosai nagy ipart fejtenek ki. Fő városa Boston (olv. boztën), egyike az egyesület' legjelentetesb városainak, 70,000. lak. Szigetdúzs öblében szép kikötője vagyon. Diszes épületei közől főleg említésre való a' bank, börze, muzeum, könyvtár, világtorony, szép hid a' Charles (csárlsz) folyón, csatorna a' Merrimackon. Van a' városnak tudományos társasága 's egyéb intézetei, csillagtornya, nyomadékos tengeri kereskedése, halászata 's hajógyártása. Franklin itt született 1706. Közelében van Cambridge (olv. këmbrics), 6000. lak., 's legrégiebb és leggazdagabb collegiummal az egyesült statusokban. — Lynnben hires csokoládgyár van. — Szalem, jeles fokhely, ethnographiai muzeummal. — Charlestown (olv. csarlsztaun), nagy hajó-mühelylyel.

Maszkat, nyomadékos fokhely Ománban (igy neveztetik Arábföld' dél-keleti partvidéke Rasz el Had foktul az ormuszi tengerútig), indiávali élénk közlekedéssel, 's e' vidék' egyetlen kikötőjével. E' város

12,000. lak. számlál. Benne egy hatalmas Imámnak (fejedelemnek) széke vagyon, kinek nem csak Ománban, hanem Persiában, Arábföldön, és az afrikai partokon adózó birtokai vannak, és a' ki egynéhány nagyobb hadi hajóval is bir. Van még a' városnak kastélya, 2. erősitvénye, és még többféle kisebb erősitései a' közeli hegyeken.

Maszkaréni szigetek. Ezek Madagaszkárhoz keletre esnek. a) Bourbon szigete köztök a' legnagyobb 112. négyszegü mföld. 100,000. lak., hegyes, termékeny. Birtokosai a' francziák. Fő városa: Saint-Denis, révvel és 8000. lak. b) Móritz szigete (az előtt Isle de France), 55. 1/2 négyszegü mföld., ollyan, mint az előbbeni. Lakosainak száma 100,000. Fő városa Port Louis (olv. por lui) 28,000. lak. és nevezetes füvészkerttel, pompásan van épitve, széke egy angol helytartónak. c) Egyéb apró szigetek laktalanok.

Massena (András), született a' rizzai grófságban 1758. Ezen bátor szivü, nagylelkü, de zsarnok férfiu, mint köz katona kezdett szolgálni a' sardiniai katonaságnál. Midőn a' franczia revolutionalis seregek győzedelmesen halladtak, ezek közé állott, és nem soká belátása 's vitézsége által fő tiszté lett. Az olaszországi hadban Buonaparte mellett vivott, 's még ez Egyiptusban volt ő Helvetiában parancsnokoskodott. Ügyességét bébizonyitotta, midőn Korsakoff' Suwarovali egyesületét megelőzni tudta, és ez által Francziaországot megmentette. Innen Olaszországba küldetvén, kevés erejével Genuát vitézül védelmezte, még becsület teljes feltételek alatt azt átaladni kénytelenitetett. Marengói ütközet után Buonaparte visszatérvén Párisba, néki hagyta az olaszországi parancsnokságot. Ezután Francziaország' tábornokáva nevezteteti, és nem sokára elfoglalván Buonaparte József' részére Nápolyt, Lengyelországba vitte át a' parancsnokságot és rivoli Herczeggé lett. Egy vadászaton bal szemét véletlenül Berthier kilőtte. Spanyolországban szerencsésen kezdette pályáját, de Wellington Portugalliában erős álásából nem mozdulván, kénytelen volt azt odahagyni. A' wagrámi ütközet után eszlingi herczeggé nevezte Napoleon. Napoleon' lemondása után XVIII. Lajoshoz állott; midőn pedig ez visszatért, csak későn állott hozzá. A' második restauratio után a' nemzeti őrsereg' parancsnokává lett. Ney tábornok' elitélésére meghivatván, magát illőtlenek nyilvánitotta. Megholt mint franczia tábornagy, rivoli és eszlingi herczeg, 1817. apr. 4.

Matador-nak, Spanyolországhan az neveztetik, ki bika küzdés alkalmakor a' dühös állatot agyonszúrja. E' név némelly kártya-játékokban is előjő.

Máté, Jézus 12. apostolai közől egyik, az előtt Tiberiás tavánál vámos volt. Az első evangeliom' irása által nevezetes, mellyet ő kr. sz.

után 61. körül írt. Hol terjeszte krisztus' hitét, 's hol hala meg, nem tudni bizonyosan.

Mathesis. Ha mind azt, a' mi hasonló részekből összetéve gondolható, mennyiségnek nevezzük, úgy a' mathesis a' közönséges magyarázat szerint a' mennyiségek' meghatározásának, az az megmérésének, vagy kiszámitásának tudománya, honnét mennyiség tudománynak is neveztetik. Felosztatik tiszta 's alkalmaztatott Mathesisre, mennyiben a' mennyiséget magában, vagy még más tulajdonságokkal is összekötve, akarjuk meghatározni. A' tiszta Mathesist úgy is lehet tekinteni, mint theoriát, az alkalmaztatottal pedig mint a' theoria' alkalmaztatását valósággal létező tárgyakra, 's előforduló esetekre, 's igy a' tiszta Mathesis Arithmetikára 's Geometriára oszlik. — Mathesis' első nyomára az indusok 's egyiptusoknál akadunk, kiket a' görögök, 's ezek között Pythagoras, Plató 's Eudoxus követtek. — Krisztus' születéseig még említendők Euclides, Archimedes, Eratosthenes, Apollonius, Conon, Hipparchus 's a' t Kr. sz. után Nicomachus, Ptolemaeus, Diophantus, Theon, Proclus, Papus, Eutocius, Pericles 's a' t. 10. 's 12. században e' tudomány főleg az aráboknál miveltetett, honnan végre Európába is hatott. 15. században Németországban Gmünden János, Peurbach, Regiomontan; 16. században Cardanus, Nunez Péter, Vieta jeleskedtek; 17. században Néper 's Byrg a' logarithmusok' feltalálása által nagy érdemeket szereztek magoknak. Ez idő óta a' tudomány, 's ennek minden egyesége csudálkozásra méltó kiterjedést, 's befolyást nyert az életre. A' három említett században említendők még Galilei, Toricelli, Pascal, Descartes, Cassini, Huygens, Harriot, Wallis, Newton, Leibnitz, La Place, La Grange, Klügel, és több mások.

Mátyás (második), harminczkilenczedik magyar király, Miksa császár és király' fia, Rudolf után, ki a' királyságot általengedte, lépett a' magyar trónra, 's nov. 19. 1608. azon koronával, melly 58. évig Prágában, számkivetésben volt, Pozsonyban megkoronáztatott. Ugyan ekkor a' nádor ispányi fő méltóság is, melly 46. esztendőtől fogva megszünt, visszatétetett, és hogy e' fő méltóság' elnyerhetésétől a' protestánsok se rekesztetnének ki, elhatároztatott, 's Illésházy választatott nádornak, ki azonban a' király' haragját annyira magára vonó, hogy csak nem ezen érdem teljesférfiu az országból számüzetett. Az ágostai hitvallást követőknek szabad vallásbéli gyakorlást engedett. A' közben meghalt Illésházy, — 's Thúrzó György választatott helyébe. Mátyásnak csendét felháboritá azon zavar, melly közte és Rudolf között keletkezett. — Rudolf császár tudniillik, ki vérének, Mátyásnak 1608. Magyar- Ausztriát és Morvaországot általengedé, 's Csehország' elnyerésére is reményt nyujta, megfeledkezvén arról, hogy azt már Leopold fő herczeg-

nek ígéré. Az ebből származandó hadat Ferdinand, Stajer herczeg, többed magával, Rudolfhoz menvén, elháritotta. Azonban a' béke ismét felzavartatott, mert Leopold látván, hogy Csehországot, mellyre nagy reménysége vala, el nem nyerheti, 1611. Ausztria' egy részét pusztitván, Csehországba ment. Ezt látván Mátyás, őt azonnal Prágába követte, és Rudolfot uj szerződésre kényszeritette, minek az lön következete, hogy Mátyás Csehországot meg is nyerte, és csak halála után, melly a' következett év' elején meg is történt, léphetett a' császári méltóságra. — Alig szüntek meg itt a' zavarok, Erdélyben mások válták azokat fel. Bocskay erdélyi fejedelem' halála után tudniillik Erdélynek a' magyar király' kezére kellett volna kerülni, de ez be nem teljesedett, minthogy az erdélyi Rendek Rákóczy Zsigmondot választották fejedelemnek. Ez azonban félvén a' török udvartól, önkényt lemondott méltóságáról, 's helyébe Báthory Gábor választatott fejedelemnek, kinek választását Achmet, török császár is, helyben hagyá, mig magok az erdélyiek nem tűrhetvén Báthorynak kényuraságát, Achmet' megegyezésével Bethlen Gábor lépett helyébe, kit, hogy az országban uj zavar ne támadjon, maga Mátyás sem meré háborgatni. Azután Mátyás a' törökökkel husz évre békességet kötvén, a' magyaroknak Ferdinandot — magának magzati nem lévén — ajánlotta. Ezt teljesitvén Mátyás, meghalt Bécsben, 1619. Mátyás a' hadban szerencsés, 's béke időben a' legjobb fejedelem vala. Mit a' protestánsoknak, a' katolika vallás' sérelmével, tett, az koronáztatása előtt történt, tanácsosabbnak gondolván engedni szükségben. Engedékenységét koronáztatása után, a' katolika vallás iránti buzgalma által, ki is pótolta.

Mátyás (Hunyady), harminczharmadik magyar király, a' nagy Hunyady János' ifjabbik fia, szül. mart. 27. 1443. Kolosvárott, Erdélyben. Atyja őt korán nagy dolgokhoz szoktatá. Curtius és Livius, kiket legörömestebb olvasott, valának gyönyörei. Már 1451. eljegyzé neki atyja a' Brankovits rátz kényúr' unokáját, Erzsébetet, de ez még az egybe kelés előtt meghalt 1456. Miután Lászlót, (l. Hunyady László) Mátyás' idősb vérét, IV-ik László király a' Cilley gróf' meggyilkoltatása végett, minden eskü daczára is, Budán lefejesztette, Mátyást 1457. magával Bécsbe, onnét pedig Prágába, rabságra vitette, hova épen az nap, mellyen IV ik László meghalt, érkezett Mátyás, kit Podiebrád György, csehországi fő kórmányzó udvarában szabadon, és herczegileg tartott, mind addig, még őt a' magyarok, a' megholt király' helyébe, Pesten, különösen Szilágyi Mihál' közbenjárása által, jan. 24. 1458., a' duna jegén állott katonaság, és néptől Magyarország királyának választatott, 's e' választás az ország' nagyaitól is megerősittetett. Megtudván Podiebrád, Mátyás' fölmagasztaltatását, őt, hogy az örvendetes hirrel meglephesse,

asztalánál a' legelső helyre ültette, 's ebéd alatt Pod. székről felkelvén, Mátyást e' szókkal üdvözlé: Üdvözlégy Mátyás, magyaroknak választott királya! E' szerencséden, mellyre méltó vagy, szivemből örvendek, nem kell nekem a' te kincsed, hanem csak barátságod; örülök, hogy leányomat olly mátkának jegyzettem el, kinek fejét királyi korona fogja födözni: vigyáz, hogy szivességemről, valaha meg ne feledkezzél, felbonthatatlan légyen közöttünk a' barátság. — Ezután elérkeztek a' követek is Strazsnicz városához, 's Podiebrád magától nagy tisztelettel bocsátá el Mátyást. Febr. 5-kén már Strazsnicz határán állott Mátyás, kit legelsőben is anyja, Szilágyi Erzsébet, ki hasonlóul a' követek közt vala, ölelvén által, könnyek közt fogadá. Ezt követé a' fő nagyok' üdvözlete. Majd azután Szilágyi Erzsébet hálául 60,000. aranyat ajándékozván Podiebrádnak, Buda felé indultak, hol közös örömmel fogadtatván, az ország felesküdött Mátyásnak hűségére, ez pedig az ország' törvényeinek hű megőrzésére. Csak 15. éves volt még Mátyás, midőn királynak feleskedtetett; még is bámulatos jelét ada mind okosságának, mind ügyességének. Pestre országgyülést hirdetett, mellyben hasznos törvények hozattak, későbben pedig Szegedre, hol a' bosznyákországi királynak, a' Rendek' megegyezésével, Ráczországot és Szendrő várát általadta. Ott rendeltetett, hogy minden birtokos nemes, húsz fizető jobbágytól, egy jól felkészült lovast tartozzék állitani, 's azzal hadba menni. Úgy látszik, hogy innét van a' Huszár nevezet. Még esztendőt sem tölthete Mátyás a' királyságban, midőn 24. fő embere ellene pártot ütött, 's Németujvárott az országot Fridrik császárnak általadták. Ettől az időtől fogva mindig áskálódott Fridrik Mátyás ellen. A' titkon szőtt csel még mi roszat sem szült, mikor Mátyás azt észrevette, 's még több fő rendeket Budán hűségére felesketett. Minek az lön okozata, hogy Mátyás Fridrik' seregét megverte, 's az elpártolt nagyokat is részére hódította. Mivel pedig épen akkor fenyegetődztek a' törökök is, örömest kibékült volna Mátyás Fridrikkel, de ez reá nem hallgatott, mig végre Podiebrád' közbenjarása által fegyvernyugvás tétetett, utoljára pedig a' békesség is megköttetett. E' szerint a' kül ellenségtől egy kis pihenés engedtetvén Mátyásnak, fegyverét az országban pusztító cseh hussziták ellen fordította, 's azoktól több várat visszavett. Azonban a' török legveszedelmesebb ellensége lévén országunknak, a' pápa az europai fejedelmeket a' magyarok' segitségére felszollitotta, 's maga jó példát akarván mutatni a' többieknek, a' magyarokat 40,000. aranynyal segitette. Az alatt elérkezett az olmützi gyülés' ideje, mellyre a' mult évben kötendő béke' tökéletességre hajtása halasztatott, de ennek sem lön sikere, jóllehet a' pápa' hites követe Bessarion bibor-

nok is, megjelent; mert Fridrik a' már több évektől fogva nála volt magyar koronát csak nehéz feltételek alatt vala kiadandó. Ezt sokalván a' magyar fő Rendek, az alkudozással felhagytak. Az alatt összeveszövetkezik Fridrik Giskra Jánossal, ki felső Magyarországban már sok károkat okozott. Ezt megtudván Mátyás, 1461. ő is Alberttel, ki Ausztriában tett sok kárt Fridriknek, lépett barátságra, minek sok viszályok után ismét csak fegyver nyugvás lett vége, Giskrát részére megnyerte, 's azzal véget vetett a' cseh hussziták által űzött pusztításoknak is. Visszanyerte azután Fridriktől is 1463. a' koronát, melly az országnak 60,000. aranyba került. Majd azután a' törökök ellen sietett, kiket tökélletesen meg is vert, Serviába kergetett, 's tőlök 15,000. rabot, és sok barmot nyert. Ismét visszajött Jajcza' ostromlására, Bosznyákországba, Jajczát, 's azzal együtt harmincz várnál többet bevett Mátyás. E' győzelmek' közepette Mátyás részint az országba ütött némelly kóborló csehek és lengyelek, részint koronáztatása miatt visszatért az országba, 's magát Székesfehérvárott mart. 29 1464. megkoronáztatta. Mig Mátyás hon mulatott, addig a' törökök Jajcza mellett vitézkedtek; honnét azonban, Mátyás oda sietvén, őket szerencsésen elkergette. Jajczától haza jövén, Szegedre országgyülést hirdetett 1465., hogy a' török ellen készületeket tehessen. Felszólitá az európai fejedelmeket is, de a' pápán kivül, ki a' török ellen évenkint 100,000. aranyat igért, ki sem segité őt. 1466. a' pápa adott neki dolgot, felszólitván őt Podiebrád ellen, ki a' római kat. hitvallás' csökkenésével a' hussz vallást terjesztette az országban, maga is Hussz' tudományát követvén. Minden készületeket megtett Mátyás, de ekkor Erdély 's Moldvaország, mellyek tőle elpártoltak, gátolák őt. 1468. inditotta meg hadát Mátyás Podiebrád ellen. Minek az lön sikere, hogy őt a' cseh, morva, siléziai, és luzatziai katolikus Rendek a' cseh királysággal megkinálták, 's Brünben meg is koronázták. Podiebrád ezt megtudván, hitsorsosaival Prágában országgyülést tart, 's Mátyás ellen azokkal Ulászlót választatja cseh királynak. Ekkor ismét hadra kelle Mátyásnak készülni. Fridrik is igért neki, küldött is segedelmet, de azt, meg nem felelvén Mátyás' várakozásának, visszautasitotta. Mátyás tehát saját hadával ment Morvába, Podiebrád ellen. Szép győzedelmeket kelle itt hősünknek áratni, mert azokon érzett örömében a' pápa neki egy kardot és süveget küldött 1471. Ugyan azon évben mart. 22. meghalt Podiebrád; 's ezért Mátyás azonnal Csehországba ment, mintegy 15,000. emberrel, hogy magát cseh királynak választassa; miből azonban ekkor mi sem lett. Mig Mátyás a' cseh korona után fáradozott, kevésben mult, hogy hon a' királyságot el nem vesztette, elpártolván tőle az ország' nagy része, az ifju Kazimirt, Lengyel király' fiát hiván meg királynak E' veszélyt csak vitéz

János' kibékülésével háríthatta el magától; mi azt okozá, hogy Kazimirnak ki kellett menni az országból. Ezek után neki egyszer próbált Mátyás mint Fridrikkel, mint a' lengyel királylyal kibékelni, de haszon nélkül, mert 1474. először Ausztriába, azután Csehországba üt, onnan pedig Boroszló alá száll. Mátyás mind a' mellett, hogy ellensége ennyi jóval felül haladta az övét, még is annyira fárasztotta azt, hogy végre annak kelle tőle békét kóldulni, mit meg is nyert. Mig ezek itt történtek, az alatt a' törökök az országban egész Váradig mindent feldúltak; de ezeken is boszút állott Mátyás. Fridrik is tetemes károkat okozott az Ausztriával határos vármegyékben, de ezeket is megboszúlta Mátyás 1477., mikor olly szerencsével hadakozott, hogy csak egy nap Bécs körül tizennégy várost vett el Fridriktől. Igy minden részről megszorulván Fridrik, olly feltételek alatt vásárlott Mátyástól békességet, hogy Fridrik a' Magyarországhozi jogáról 's még a' czimről is lemondott, Ausztriában pedig az elfoglalt városokat, mind addig birta, mig Fridrik neki 150,000. forintot fizetett. Ulászlóval is kibékült 1478., által engedvén Mátyásnak Morvát, Silesiát és Luzatiát, 400,000. forinttal. Az alatt a' törökök Száván jöttek át, és egyéb martalék közt 30,000. fogolylyal tértek vissza. De Mátyás ezeknek is sarkokba hágott, 's a' martalékot tőlök mind visszavette. Azonban mind e' sok győzedelmet felül multa a' Kenyér mezőn kivivott borostyán (l. Báthori István és Kinisi Pál). Ezután minden esztendőben benézett Mátyás Ausztriába, mind azért, mivel Fridrik a' minap igért pénz összveget nem fizette, mind azért, mivel Fridrik a' német Rendeket arra vette, hogy azok ne Mátyást segitsék a' török ellen, hanem őt Mátyás ellen. Egyéb városokon kivül, Bécset is megvette Mátyás 1485. — 1487. ismét vissza ment Ausztriába, 's akkor Németujhelyt vette meg. Nem sokáig élt ezután Mátyás, mert 1490. virágvasárnapján gyomor' gyengülést érezvén, fájdalmát fügével akará csilapitani, mi azonban nem csak nem enyhité azt, hanem hirtelen egy veszedelmes guta éré őt, melly becses életének april. 6. véget vetett, Bécsben, honnét, a' halotti szertartás megtétetvén, teste hajón Budára, onnét pedig Fehérvárra vitetett. Mi fő jellem volt Mátyásban, azt mi igazságnak nevezzük; ki is annyira kedvelé azt, hogy példa beszéddé vált: **Meghalt Mátyás király, oda az igazság.** Sokszor megfordult ő álruhában a' föld' népe között, hogy azok állapotját egészen sajátjáva tehesse, minden katonáját — mint Cirus — ismerte. Jó katonákat tartott. Hires volt, kivált az ő hat ezerből állott **fekete ezrede**, kik győzhetetleneknek tartattak. A' tudományoknak is különös kedvelője volt Mátyás. E' végre Budán tanuló intézetet állitott, mellybe külföldről hivott tanitokat. — Európa szerte is nevezetes könyvtárt alapitott ő, melly azonban utódai által pusztittatni kezdett, mig végre a' török által semmivé tétetett.

Mauretania (rég. [illegible]r.), most Marokko, Fez és Algir' egy része; két tartományra [illegible]ott u. m. M. Tingitana, és M. Caesariensesre. Az első a' nyugoti részt tette, és Tingi (Tanger) fő városától kapta nevét; a' keleti részt tette a' Malva folyótól az Ampsacusig. Városai voltak: Caesarea (most Algir, Juba király' székhelye kikötővel; Siga, hol Syphax király tartotta lakását. M. csak Claudius császár alatt lett római birtokká.

Mauzoleum, (l. csoda czikk.)

Mazarin (tulajdonkép Mazarini) Gyula, szül. 1602. Piscinában. Alcala 's Salamancában végzé a' törvényt, 's haza jötte után a' pápai katonaságnál szolgálatba állott. A' mantuai herczegség' öröksége miatt kiütött háborút Cherascóban 1631. lecsendesité. Ezen alkalommal Richelieu' barátságát nyerte meg M., kitől is alattomban szolgálatba felvétetvén, Francziaország' javára használtatott. 1635. Mazarin Párisban pápai országlár lön, de e' hivatalt nem sokára elveszté, 's Rómába vissza ment 1636., hol ő nyilván, mint Francziaország' ügyvéde, lépett fel. — 1641. bibornok lön. Richelieu-t halála után ő követé. XIII-ik Lajos' holta után Anna, a' királyné' kegyét annyira megnyerte, hogy ez az ország' igazgatását reá bizná. Azonban a' terhes adó alatt nyögött nép fegyvert fogott, 's ő királynéval, 's XIV-ik Lajos fiatal királylyal, többször kénytelenittetett Párist elhagyni. De mart. 11. 1649. a' zendülés lecsillapittatott, 's Mazarin előbbi állását visszanyerte. Ekkor ő bosszut állni akarván a' rajta elkövetettekért, Condé, Conti, 's Longueville herczegeket, mint elleneit, elfogatta. Ez uj zendülést 's vérontást okozott, mellynek az elfogattaknak szabadon bocsátása, 's Maz. a' parlament általi száműzése vetett véget. Ezek győzelmi pompával jövének be Párisba, mielőtt Maz. Kölnbe futott. Midőn a' szélvész lecsendesült, 's XIV-ik Lajos nagy korusága' elértével a' trónra lépett, ismét Francziaországba tért, 7000. embertől kisértettve, kiket ő tulajdon költségén tartott. De a' parlament ujra őt száműzé. A' csendesség' visszatértével a' király ismét visszahivá Mazar. A' herczegek, a' követek, a' parlament, a' nép siettek udvarlására. Ekkor Mazar. hatalmasabb lön, mint az előtt, 's mindig királyi pompával lépett föl. Megh. mart. 9. 1661. 8. évi határtalan uralkodása alatt a' köz jóra semmi különös jót nem tett. 22. millió értekü vagyona, 's igen vonzó külseje volt.

Mechanica (erőmiv tudomány), az alkalmaztatott mathésisnak azon része, mellyben főleg erők, 's munkálatok, mint mathematikai mennyiségek, tekintetnek, 's vizsgáltatnak. A' mechanica több ágakra szakad. Régieknél igen korán akadunk az egyszerü mechanicai eszközök, mint az emelcső, csiga, ék' 's a' t. ismeretére, az épités, 's hadviselet körüli machinák' sikeres használatára. Aristoteles — de Archimedes fő-

kép — jeleskedett e' részben. Közép korban a' mechanica nem igen haladott előre, de annál nagyobb előmenetelt tön az ujabb időkben. Emlitendők Ubaldi Guido, Galilei, Toricelli, Wallis, Newton, Huyghens, Bernoulli, 's több mások, kik e' tudományos szakban magoknak hallhatatlan érdemeket szerzének.

Mecset, tulajdonképen kisebb közönséges vallásos szertartásokra rendelt török templomok' neve; azonban ekkép neveztetnek a' nagyobb 's ünnepélyes isteni tiszteletre szánt templomok is (Dsami-k). Ezek négy szegüek, pompásan épitve, fallal körülvéve, 's egyéb épületektől rézzel fedett tetejökkel különböznek. Ezeken két vagy több torony emelkedik, félhóldal a' hegyén ellátva, honnan naponként közönségesen ötször szólittatnak fel a' lakosok imádságra. Mecseteknek belrésze, hova csak meghajolva jöhetni, mint a' bemenet, igen alacsony 's még azonfelül lánczokkal van beaggatva, és ékesség nélküli. Koránból meritett néhány mondásokat olvashatni a' fehér falon. A' padló szövettel van fedve, 's székek nélkül, délkeleti részét kivéve, hol a' szegletben egy szék áll, mellyen az Imán ül, ki az imádságot olvassa. Mekka fekvésének irányában egy tábla függ, vagy a' falban egy szekrény találtatik, mellyben rendszerint a' korán' néhány irott példányi tartatnak, annak jeléül, hogy a' buzgólkodóknak arczczal kell erre imádkozás közben fordulniok. Minden kereszténynek tilalmas a' bemenetel, azonban, mint mindenütt, kivétel itt is van. Jövedelmet némelly megyékből, 's telkekből húzza. Legnevezetesb Konstantinápolyban a' Sophia mecset.

Mecsény (Dániel, báró), ritka tulajdonú magyar hős, született sept. 29. 1759. Köszegen, hol atyja, István, Battyányi herczeg' ügyésze vala. Atyja' kora elhunyta után, anyja nevelteté őt, mint telhetett, nyolcz vérével együtt. Tizennyolcz éves volt, mikor iskoláit végezvén, törvény gyakolatra, Sopronyba, ment, hogy anyja' kivánsága szerint ügyészszé mivelje magát. De a' katonai életre már az előtt lévén hajlama, anyja' tudta nélkül elhagyá Sopront, 's Bécsbe ment, hol II ik Józsefnek személyesen nyujtá be esedezését, császári kadéttá akarván lenni; de ez neki nem sikerülvén, minthogy az csak katona tisztek' fiainak vala fentartva, más ezred' tulajdonosához utasittatott. Eszterházy Miklós, testőr kapitány, vevé őt fel, mint kadétot, ezredébe jan. 1. 1778., 's Csehországba ment az ezredhez. Sztáray gróf ezredes őt ügyessége miatt csak hamar őrmesterré nevezte. Mecsény hogy magát mindenkivel megkedveltesse, hivatalában mindég pontos volt, mi okozá, hogy Kölbel nevü kapitánya' ajánlatára Eszterházy Imre lovas tábornagynál ezredi segédnök lön 1783. — 1788. Würmser gróf tábornagyi hellyettes őt fő hadnagyá tette. 1790. egybekelt Mecsény Fischer Joannával, és, hogy mind a' két nemen leendő gyermekeit neje' kat. vallásában (ő protestans vallású lévén)

nevelni fogja, magát lekötelezé. 1792. kiütvén Franczlaországgal a' háború, hogy hivatásának itt is férfiasan megfeleljen, mindenkép törekvék. E' háboruk' második évi folyamában hős tettei' jutalmául kapitányságra emeltetett, és mint illyen ott tábornagy mellé rendeltetett. E' nagy ember' kedvét is szerencsés vala megnyerhetni Mecsény. 1794. apr. 26 kán a' troisvillai győzedelmet csaknem egyedül M-nek köszönhetni, miért ott a' tábornagy M. Theresia' keresztjével tiszteltetett meg, de megtudván a' felség Mecsény érdemeit, néki is megigérte a' keresztet, mit később-ben meg is nyert. A' Campoformio békekötés után egy alkalommal az akkori bajor választó fejedelem Miksa, utóbb bajor király, őt igen megkülönböztetőleg fogadá, 's asztalához méltatá. Még ugyan azon évben 1797. ezredesnek neveztetett ki Mecsény. Csak ekkor mutatá meg, mint önthetni lelket egy ezredbe 's tehetni hóditóvá egy csoportot. Mecsény szigorú, de igazságos ezredes volt 's néha keménysége miatt alattvalóitól kezdetben nem szerettetett, utóbb hirre juttatván őket, és megkedveltetvén velök a' rendet, mellyet az előbb annyira útáltak, úgy szerették és tisztelték őt, hogy atyjoknak nevezék a' még csak 32. éves embert, 's a' harcz mezőn csodákat tettek alatta. 1799. ujra kiütvén a' háború Franczlaországban, Mecsény a' sváb földre ment jól kiképzett ezredével, onnan pedig Svaiczba, melly alkalomkor vitéz tetteiért még azon évben general-őr nagyságra emeltetett. De a' minden nagy vezérrel köz szerencsétlenség őt is meglepé egyszer, mert dec. 19. Lambachnál egy mély útba szorúlt, hol felfordulva hevert szerekek miatt, se előre, se hátra nem mehetvén, az utána nyomakodott nagy erejű ellenség őt fogságba ejté, 's Párisba küldetett. 1801. visszakerülvén a' fogságból, brigádjával Gallicziába rendeltetett, hol a' katonai laktanyák' megszemlélése, és elrendezése is reá bizatott, mit szerencsésen végre is hajtott. Innét Krakóba ment, hol mindenkitől közösen tiszteltetett. 1805. ismét háborúba ment, mellynek jóllehet előre látta szerencsétlen kimenetelét, még is mindent elkövetett, mi egy jeles vitéztől telhetett. Ezen ütközetben még néhány emberből állott osztálya az iszonyú ellenség tömeg előtt megszaladt, addig Mecsény csaknem egyedül maradván, halálosan megsebesittetett, tizennégy vágást kapvá fején, jobb karja, válla és füle öszvevagdaltatván. Norinbergába vitette magát, hol egy vendégfogadóba megszállván, hét hónapig gyógyittatott. Milly részt vett kiki fájdalmaiban általánosan, le nem irhatni; azon örömét pedig, mellyel felgyógyulásakor nyilatkoztak a' norimbergaiak, onnét is következtethetni, hogy, midőn felgyógyulása után legelőször ki ment a' városba, ablakaihoz futottak a' lakosok, 's felgyógyulásán örömüket jelentve, köszöntgették őt, a' nép pedig az utczán látására megállott, őt örömmel üdvözölvén. Norimbergából visszatért Bécsbe, hol a' b. emlék. Ferenczhez jelenté be

magát, ki maga megnézte sebeit, 's atyailag vigasztalá kedves tábornagyát. Bécsből Pozsonyba jött Mecsény nejéhez, ki őt már megholtnak hivé, látogatása és vigasztalására. Alig nyúgodott ki, már ismét elkezdé szolgálatját, Horvátországi osztályos parancsnokká, utóbb pedig gróf Gyulay bán' helyettesévé neveztetvén ki. 1807. M. Theresia rend' nagy keresztjével tiszteltetett meg, mellyért Blankenstein ezred tiszti kara folyamodott helyette, ismervén Mecsény' szerénységét. 1809. altábornokká nevezte őt a' felség, a' károlyvári, várasdi, 's banát-határszéli generalis parancsnokságot bizván reá. Ugyan ez évben kiütvén Francziaországgal a' háború, abban is részt akara venni Mecsény, 's a' felkelő nemességnél tul a' dunai kerület' tábornagygyá neveztetett ki, melly hivatal sokkal fáradságosabb vala, mint a' rendes katonai szolgálat. E' fáradságáért meg is ajándékozá őt a' felség, még azon évben a' második számú huszárezreddel. 1813. ujra kiütvén a' háború, ismét a' nemességhez rendeltetett, mint kerületi tábornagy, 's ekkor még terhesebb vala a' felkelők' öszvegyüjtése 's létesitése. Ennek vége lévén, azonnal Morva és Silésiában commandirozó tábornagygyá tétetett. De ott nem sokáig maradt, mert a' fő hadi tanácsnokságra magasztaltatván, Bécsbe költözött, hol csak hamar azután az arany polgári érdem kereszttel is megjutalmaztatott. E' fényes hivatalt tiz évig viselé, mig ragyogó tetteinek pályájáról 1823. dec. 30. lelépett, örökre fen hagyván nevét a' birodalom' 's hazánk' történetében.

Medaillok (diák metallumból), emlék pénz, az az olly pénz, melly valami nevezetes történet, vagy személy' 's a' t. emlékére különösen veretik, 's ez által különbözik főleg a' pénztől, 's közönségesen nagyobb is annál. Hajdan a' görögök az emlékpénz verés' mesterségét leginkább értették, 's Hádrián előtt a' római császárok' idejéből az emlék pénzek legszámosabbak. A' görögökkel 's rómaiakkal ezen mesterség is elenyészett, 's csak 15-ik században jött ismét életre az emlék pénz' öntése, Victor Pisani (Pisanelli) által, ki IV-ik Sixtus pápa alatt élt. Victor Cambello (pénzeken Victor Camelio) első metszett vasba, 's aczélba medaillokat. Angol, 's Németországban csak a' század' végével jött letre e' mesterség. 16. 's 17. században a' hollandok, Napoleon alatt pedig az olaszok ismét 's francziák jeleskedtek benne. — Medailloknak tulajdon értelemben a' nagyobb tallérnyi forma emlék pénzek neveztetnek, de néha azon apró mineatur festvények is medailloknak mondatnak, mellyeket üveg alatt asszonyaink nyakban hordoznak.

Medea, Jason' neje, Aetes, colchisi király' leánya. Anyjának némellyek Idyát, Oceanus' leányát, mások pedig Hecatét tartják. A' mesés történet irás mély ismereteket tulajdonit neki a' füvek' titkos erejéről, mellyek által bűbájosságot üze. Férjétől elűzetve, annak második

nejét, Creusát, Creon' leányát, menyegzői ruha által, melly testén lángba borúlt, kivégzé; Creon' palotáját tűzi eső által felgyujtá, Jásontól lett gyermekeit megölé, sarkány kocsin Aegeus királyhoz Athenébe futa, 's ettől Medost szülé. Ezután megszökvén Athenéből, Medos fiát Perses' (Medea atyjának testvére) országába, hol anyját keresé, feltalálta, kinek is, megölvén Persest, az országot megszerzé. Medos az országot Medea-nak nevezte. Medea meghalt Buthrotonban, Epirusban. A' colchiak neki isteni tiszteletet rendeltek. Medea gyakran volt a' költészet' tárgya, főleg a' tragicusé.

Media (rég. geogr.), ország volt Ázsiában, a' kaspiomi tenger, Hyrcania 's Parthia, Persia 's Susiana, Arménia, és Assyria közt, ott, hol most Irak Adzsemi vagyon. Két részre volt osztva. Nagy Media volt a' délszaki rész; Atropatene pedig az éjszaki. Amaz szép lovakat tenyésztett, mellyeket a' pártok és persák használtak 's gazdag arany bányai is voltak. Fő városa volt Ecbatana, a' médiai, 's parthiai királyok' téli széke. Gaza volt Atropatene' fő városa, 's a' királyok' nyári laka.

Medusa, a' három Gorgon, vagy is Gorgon, 's Ceto leányainak egyike. Ő testvérei közt maga vala halandó, de igen szép. Azonban Minerva őt, mivel Neptunnak templomát megfertőzteté, minden szépségétől megfosztá, 's borzasztó kigyó hajú szörnyeteggé változtatá; szemeinek olly erőt adván, hogy minden rá tekintő kővé vált. De Perseus Medusát megölé, rettenetes fejét levágván, 's azt zsákba téve, magával vitte. — Némellyek szerint Minerva ölé meg Medusát, a' szépségért kötekedőt, mások szerint pedig Perseus küldé át Medusa' fejé Minervának, ki paizsára hellyezé azt, 's az isteneknek óriásokkali háborújában használá.

Megaris (rég. geogr.), Görögország' azon tartománya volt, mellyet keletről Attica, délről a' taroni öböl, nyugotról az isthmus, éjszakról az alcyoni tenger és Boeotia környezett. Előbb Athenéhez tartozott; de ettől Codrus alatt elszakadt. Igen hegyes, és zordon táj vala. Fő városa volt Megara, előbb Nisaea, mellynek kikötője falak által volt öszvekötteésben.

Megelégedés, azon állandó elme-állapot, mellyben az ember sorsát és viszonyait kivánságaival egyezőknek leli. Vidám, mérséklet, 's az arra való szoktatás, hogy az ember a' dolgok' jó oldalait felkeresse, támogathatják a' megelégedést. De a' fő dolog abban áll, hogy az ember mérsékelje kivanatait, örök jóra irányozza törekedéseit, 's rendületlenül bizzék a' gondviselésben.

Megelőzés (törvény. értelemben) az, midőn több jogok jőnek öszve, 's egyszerre nem sikeresitethetvén, sorozatnak van helye. Illy körülményekben a' nagyobb hatásu jognak elsőbsége lévén, a' többit megelőzi. Ez igy történik, p. o. a' csődület' esetében, midőn több, 's különnemü

adások' követelései tódulnak öszve, melly alkalommal sorozatnak lévén helye, némellyek elsőbbségi joggal birván, a' többieket megelőzik.

Megengesztelődés, a' tulajdonok' legszebbike, midőn az nem csak szinből, de szivből is történik. Az emberek közönségesen többet képzelnek magok felől, mint valóságban van; 's igy a' csekélyebb kellemetlen érintés is, fogultság által, növekedik. Milly dicső azon pólczon állni, mellyen magunk, 's mások' gyengeségeit elismérve, azokat, mint emberiekét, elfelejtjük!!

Meggyes, sz. kir. város Szászföldön, Erdélyben, a' róla nevezteteti székben, a' nagy Küküllő partján, gyönyörü völgyben, 5000. lak., körül falazva, tanodalommal, szegények' házával, kaszárnyával, föld, 's szőllő miveléssel. E' város a' történetekben is többször előfordul.

Megyes-Szék, a' Szászföldön, Erdélyben az egykori Selyk-székkel törvényesen egyesülve, Küküllő vármegye, Segesvár-szék, felső Fehérvármegyének némelly részei; Nagy-Sink-szék, Ujegyház-szék, Szeben-szék, és alsó Fehérvármegye közt fekszik. Rónás vidéke szelid éghajlatú 's termékeny. A' nagy Küküllő mossa. Van benne egy sz. kir. város: Meggyes, 4. mváros, u. m. Beretha, az agost. vall. superintendens' széke, jeles borral; Nagy-Selyk, Kis-Selyk, Mese; és 22. falu, mellyek közt nevezetes: Felső Bajom, mellyet ásványos vizeiről, 's fürdejéről, és ezek' gőzének meggyuladhatásáról emlithetni.

Méh, e' parányi állat' háztartásának, okosságának, status alkotmányi tökélleteségének mindig magasztalói voltak a' természet vizsgálók, az erkölcs tanitók pedig mindig mintául vevék a' fáradhatatlan szorgalom és rendtartásnak. Ügyessége, 's müvészete e' bogárkának csodálatra méltó, haszna pedig még sokkal nagyobb, 's azért egy idő óta a' házi állatokhoz is számittatik, 's tenyésztése' előmozditására csak nem minden polgárosult országban törvények hozattak. Egy köpüben, melly valóságos kis statust képez, 15—20,000. dolgos méh vagyon, 1500. here, és egyetlen egy vezér, vagy királyné. Ez maga anyja a' méheknek, 's az egész társaság' jó vagy rosz léte annak életétől függ. Ha ez megöletik, minden rend felfordúl, minden munkasság megszünik, a' méhek elhagyják a' köpüt, 's egyenként tévelyegnek, mig elvesznek. Ha valami kellemetlenség miatt ez elhagyja a' köpüt, mind követi a' többi, 's ott épitnek lakot, hol az anya megszáll. Ez mindeniknél nagyobb; a' herék vagy himméhek is szinte nagyobbak a' dolgos méheknél, de kisebbek a' királynénál, és se fulánkjok, se dolgozó szarvok nincsen. Ezek csak arra valók, hogy magokat táplálják, 's a' királynét szolgálják, 's miután e' kötelességöket teljesitették, a' tél' közeledésével vagy elüzetnek a' dolgozó méhektől, vagy megöletnek, hogy a' szük időben hijába tartani ne kelljen őket. A' dolgos méhek végeznek mindent, ezek teszik az épitést,

ezek gyüjtik a' mindennapi eledelt, 's téire a' takarmányt. Februáriustól kezdve, novemberig munkálkodnak, kinyuló állkapczákkal ellátvák, a' házikók' épitése, 's a' viragpor' beszedése végett; hosszú szopókájok a' virág nedv' kiszivására szolgál. Szárnyaik alatt, mind a' két óldalon, lyuk vagyon, mellyen gyors mozgásaikban lehelleni látszanak. Hátulsó részek' végén éles fulánk van, mellyet, mint egy rugó tollon, ki és be mozgathatnak, 's a' rajta lévő hojagocsgában erős etető nedv foglalkozik, melly szúráskor a' sebbe ömlik, 's érzékeny fájdalmat, 's daganatokat okoz. A' fulánknak viszhorga van, melly miatt a' méh azt többé ki nem húzhatja, hanem elveszti, 's megdöglik, ha ön vedelmére azt valahova beszúrja. Bámulatos látmány a' méhet valahol szemlélni gyüjtögetésében, mint sepri öszve lába' szőrsepröjével a' virágport, apró golyókat gyúrván belőle szájával, mellyeket hátulsó lábainak lapátnemű horpaszaira rakogat, 's mint szivja ki a' virágok' nedvét, szopóka orrával. Ez a' nedv a' méh' két első gyomrában mézzé tisztáltatik. A' nedvvel együtt beszivott virágpor a' második gyomorba megy, és viaszszá válik, 's a' test' hátuljának karikáin kiizzasztattván, a' lép készitésre fordittatik. A' lép készités felette érdekes. Miután a' köpübe fogott méh a' falak' minden repedéseit behúzta lép kenyérrel (nyúlós és ragadós mézgával, mellyet fenyő és nyirfa bimbóból csinál), elkezdi a' lépet mesterségesen készíteni. A' kijáró lyuk' mind két óldalán függőlegesen lefelé hat, hét lépet épitnek, mindeniket 9—10,000. léplyukkal, 's ezt rendesen, két nap alatt végzi a' szorgalmas raj. Minden lép közt annyi hézag hagyatik, hogy a' két méh egymás mellett akadálytalanúl járhasson. Minden egyes lép-lyuk hatszegü, 's meg van mutatva, hogy alkalmatosb geometriai figura nem választathatot volna a' legnagyobb hézag' nyerésére, az épitmény' tartósságára, 's egyszersmind a' testhez szorosan illesztésre. A' lép-lyuk' minden oldala egy másik lyuk' falait is képezi, 's minden hely vesztegetés gondosan el van kerülve. A' lép két rétegből áll, úgy hogy két véggel öszveálló lyukaknak csak egy feneke van, mi által nem csak hely kiméltetik, hanem kettős bejárás is nyeretik. A' lyukak részint méztartásra, részint a' költés' fészkeül szolgálnak. Az illyen fészeklyuknak mindenikébe egyet tojik a' királyné, még pedig először azokat tojja, mellyekből dolgos méhek kelnek, azután mellyekből herék, 's végre 10—12. ezer tojást tesz le a' királyi léplyukba, mellyekből uj királynék támadnak. Ezen lyukak tojásdad gömbölyük, nagyobbak a' többieknél, 's egyenként a' köpü' felső részébe vannak épitve. Tojásakor herék követik a' királynét, és eledellel tartják. Minden tojáshoz eledelt raknak a' dolgos méhek, hogy a' nem sokára kijövendő bábnak legyen mit ennie, 's erről 10—15. napig gondoskodnak, melly idő alatt, a' báb háromszor vetkezik, 's végre megszünik enni, 's

a' lyukak melegség, nyúgalom, 's a' biztosság végett, viasz fedővel záratnak be a' dolgos méhektől, 15. nap alatt tökéletes méhhé képződik a' báb, által töri a' viasz fedelet, a' herék megnyálogatják és tisztogatják, két óra alatt egész erejét megnyeri, 's a' természettől kimutatott dolgozást elkezdi. A' lép-lyukakat azonnal kitisztitják a' dolgos méhek, 's uj kelés' lakául készitik el. Általában a' legnagyobb renddel tartja fel statusát a' méh. Ha nagyobb állat, például csiga vetődik a' köpübe, mellyet nehézsége miatt ki nem vihetnek, megölik, és viaszszal vonják be, hogy szagával ártalmukra ne legyen. Ha már annyi fiatal méh van a' köpüben, hogy egy más köpüt megnépesithet, vagy a' hely szoros, a' királyné vezérlése alatt kiköltözik az ifjú raj 's más helyet keres letelepedésre. Ez, az úgy nevezett rajzás, történik május, junius és juliusban, szép időben, 's ekkor a' gyermekeknek, vagy idegeneknek veszedelmes oda járulni, mivel a' méhek ollykor igen ingerlékenyek. A' méhész drót álarczal, kesztyüvel 's a' t. ellátott, ki lesi a' pillanatot, mellyben a' királyné leülepedik valahová a' rajjal, 's gyorsan a' köpübe rázza vagy sepri az öszvecsomósodott népséget, 's helyére tévén a' köpüt, a' még szállongó méhek is begyülekeznek a' királynéhoz, és azonnal uj épitéshez fognak, szorgalmatosan igyekezvén, még tél előtt megtölteni a' lép-lyukakat.— A' viaszt és méz gyüjteményt, mellyet a' méh olly fáradhatatlan szorgalommal gyüjt, végre eltulajdonitja az ember, 's vagy csak a' feleslegest veszi ki a' köpüből, vagy egész köpüt is kiöl, mint a' tapasztalás, vagy kinézés javalja. A' méz' és viasz' hasznait mindenki tudja, valamint azt is, hogy 600. év előtt, mikor még az indiai czukor nád nem ismertetett, mellyért olly temérdek pénz öszveget fizetünk (most a' czukor répa termesztés miatt még is kevesebbet), csak méz használtatott a' háztartásban, 's a' legrégibb időben is legjelesebb eledelek egyikének tartatott. Olly vidékeken, mellyek méhészetre alkalmatosak, szerfelett fontos és jövedelmes ága ez a' gazdasági keresetnek. Kedvező esztendőben kevés dajkálat kell a' méheknek, 's gazdagon kamatoltatják a' reájok forditott tőkepénzt. Hány mezei lakos jobbithatná meg ezen bogaraknak gondos tartása által kedvezetlen állapotját!! Kevés vidék vagyon, hol a' méhet tenyészteni nem lehetne; ha helyesen bánnának vele. Ha meggondolja az ember temérdek sokaságát a' virágoknak, mellyek erdők, mezőn és kertekben, egész nyáron egymást váltva, viritanak, és számtalan nemét az édes bogyóknak, gyümölcsöknek, mellyek külömböző évszakban érnek, 's a' méheknek méz és viasz anyagot szolgáltatnak; átláthatja, hány millió raj táplálkozhatik és gyüjtögethet azokról. Ha felveszi az ember továbbá, hogy májustól september' végéig anyagot találnak a' méhek mézhez és viaszhoz, és hogy 16,000. méh közől egy köpüben, mindenik csak egy negyed rész szem mézet és viaszt viszen a' lep-

lyukba, 's 7680. szem nyom egy fontot: öt hónap alatt még is 80. font vitetik a' köpübe. Innen kivilághk a' nagy öszveg, melly a' most hanyatlani kezdő méhtartásból nyerethetnék. Hall kapitány azt állitja, hogy ő Tampico' vidékén fúlánktalan méhet talált. Igen kivánatos lenne, hogy sikerülne ezt a' nemet nálunk is meghonosithatni, mert ekkép a' szerencsétlen esetek, mellyek a' méhes helytelen állitása vagy vigyázatlan ingerlése miatt ollykor történnek, azután elkerültetnének.

Mehádia, mváros, és hires fürdőhely az oláh-illir őrezredben, gyönyörü völgynek belsejében, hova nem csak Magyar, hanem Oláh-Moldva, 's átaljában Török-Oroszországból is, sőt Európa' egyéb részeiből, 's Ázsiából is érkeznek vendégek, gyógyulás végett. E' fürdők már a' rómaiaktól is használtattak, Hercules' fürdeje név alatt.

Mehemmed Ali, azon 72. éves férfiu, ki tettdús éltének utolsó részében, még legutóbb Egyiptusból, Európának annyi gondot, annyi nyugtalanságot okozott. Szül. 1769. Macedoniában, Kavala nevü városban. Az atyja Ibrahim Aga volt. Már ifjúságában minden testi gyakorlatokban kitünő, mély belátásu, és igen hir-szomjas volt. Korán árvaságra jutott, 's a' szegény fiut a' kavalai kormányzó neveltette, török módon, mert irni 's olvasni csak mint basa tanult meg. Legelső vállalata dohánynyali kereskedés volt. Még 1800., mint parancsnok, a' franczíák ellen indult. Látván Kapudán basa vitézségét, feljebb emelte őt. Ezen állásában tüntette ki magát a' mamelukok ellen, de hirszomja által Kurschid basát maga ellen ingerelvén, ez, hogy őt elmellőzzé, kivitte, hogy salonichi basává neveztetett. De a' kairoi lakosok érette fegyvert fogtak, 's követek által Konstantinápolyba üzenték, hogy egyedül Mehemmed az, ki Egyiptust, mellyet Kurschid basa annyira sarczol, megmentheti. Ennek következtében csak ugyan 1806. egyiptusi helytartóvá, 's három lófarkú basává lett. Ezen időtöl fogva megváltozott Egyiptus' állapotja. Rendbe szedte ő a' vad népet, a' rendetlen katonaságot engedelemhez szoktatta, az angolokat Egyiptusból kiszoritotta, a' nem franczia mamelukokat megölette. Ezen időtöl fogva béke uralkodott Egyiptusban. Az alkirály' második szülött fia, Ibrahim basa, 1816. a' Wahabik ellen kezdette győzedelmes pályáját. Az atyja' politikája a' fia' vezérsége által terjesztè a' hatalmat; európai munkásság' béhozatala által a' kincséket. Félvén a' görög szigeteken nyert hatalmától a' porta, M. nevezte a' görögök ellen fő vezérnek. Ő fiát küldötte, ki ugyan most megverettetett, de később elfoglalván több helyeket, győzedelmeskedett. Midőn 1827. az angolok és francziák Navarint had-zár alatt tartották, M. az ellenségeskedések' fenhagyására szóllittatott fel. Ibrahim ezt nem tette, 's ekkor nem csak a' török egyiptusi hajósereg Navarinnál semmivé tétetett: de M. Moreát is odahagyni kénytelenittetett. A' portának

gyengesége alkalmat adott Syria' elfoglalása által függetlenségének kivitelére, 's ambár számkivettetett, fia Ibrahim 1832. Natoliát még is elfoglalta. A' porta legnagyobb veszedelembe volt, hanem az orosz nem csak segitséget küldött, de egyszersmind Ausztria, Anglia, és Franczhonnal békét eszközlött ki. Az 1833. úgy nevezett közbocsánati fermán által a' számkivetés alól M. felmentetett, az egyiptusi, abyssiniai, és krétai helytartóságban megerősittetett, sőt még Syriát is megkapta, fia pedig Ibrahim az adanai haszonbérletet. Már azóta M. több elfoglalásokat tett, 's magát olly állásba helyezte, hogy a' legutóbbi időkben tökéletes függetlenségét, 's birtokainak ivadékára történendő örökös átszállását a' portától nyilván követelte. A' franczia ministerium Thiers elnöklete alatt annyira pártolta ezen czéljában, hogy kész volt az európai nagy hatalmakkal ujjat húzni, 's háborúval Európát ijesztgetni De megbukott a' fúrfangos minister, 's M-nek engedni kellett, ambár csodálatos következetességgel tartotta magát. A' dolog azonban még mind eddig nem látszik tökéletesen kiegyengetve lenni.

Meissen (Misnia), a' közép korban Markgrófság volt, a' Szászherczegség, Lausicz, Csehország és Thuringia között, ott, hol most a' meisseni, lipcsei, érczhegyi, és voigtlandi szászkerületek, a' merseburgi, naumburgi, és zeitzi alapitványok vagynak, és a' melly előbb a' vendszorbok' birtoka volt, 1046-tól pedig a' szász család' tulajdona.

Mekka, szép, de valaha virágzóbb város Hedzsászban, Arabia' nyugoti partmelléke éjszaki tartományában, mellynek serifje (most az egyiptomi basa) ezen vidékben a' leghatalmasabb főnök, a' török császárnak felsősége alatt. A' város szük völgyben fekszik, kopasz hegyek közt, 30,000. lak. számlál, kik a' vizben nagy szükséget szenvednek. Igen meg van erősitve, és magában tartja egyetlen moszkeáját a' kábbát, vagy is a' szentházat, számtalan muhamedvallású zarándokok' ajtatossági tárgyát. Muhamed itt született 622.

Meklenburg-Schwerin, nagyherczegség a' német szövetségben 228. négyszegü mföld. 460,000. lak., mellynek egészen sik földjét éjszakról a' bálti tenger, keletről a' Rekenicz folyó, délnyugotról az Elbe mossa. Belsejében több tavai vagynak, 's számos vizek hasitják. Lakosai mezei gazdagságot üznek, 's a' földmüvelés, valamint a' baromtartás igen virágzó. Ásványai nincsenek, igen kevés meszet, gipszet, szenet, timsót, turfát, sót kivéve. Kereskedése is igen élénk, kivált a' tengeren. Tudományos mivelődését egy egyetemben 's 5. tanodalomhan, 's több kisebb tanodákban nyeri. El van osztva 5. tartományra. A' fő város Schwerin, 14,000. lak. Az ország gyülésben elnökösködő város Parchim; a' nagyherczeg' lakvárosa Ludwigshest. Egyéb nevezetesb városok Güstrow, Malchin, Rostock, Wismár 's a' t.

Meklenburg-Strelitz, nagyherczegség a' német szövetségben, 52. négyszegü mföld. 88,000. lak. Egyenes sik vidék, és tócskákkal igen bővelkedik. Két elszakitott részből áll, Meklenburg-Schwerinnek keleti, és ejszaknyugoti oldalán, és mind földjére és termeteire, mind pedig iparára nézve ahhoz hasonló. Eloszlik Stargard' uradalmára, és Ratzeburg herczegségre. A' fő és székváros Neustrelitz, csillag-idomban épitve, mellynek közepén vagyon a' vásártér, 6000. lak. Ratzeburg városnak csak a' káptalan rész tartozik ide.

Melampus, Amytham, 's Idomenea' fia, Bias' testvére. A' rege sok csodálatosat beszél a' jósló, 's gyógy mesterségéről. Midőn egy pár kigyó füleit nyalogatta, annyira megnyilt hallása, hogy az állatok' hangját is megérté. Iphianasséval, Proetus, argosi király' leányával házasságra lépvén, a' királyság' harmadát nyeré meg. Azon idő, mellyben élt, ismeretlen. Közönségesen bölcs férfiúnak tartaték. Több istenek' tiszteletét, valamint az eleuseni titkokat is Görögországba vivé, miért halála után istenkép tiszteltetett.

Melanchton (Fülöp), született 1497. febr. 16. Bretenben, a' mostani bádeni nagyherczegségben. Atyja Schwarzerd György, az akkori pfalzgrófnál volt szolgálatban. Már ifjú korában a' régi nyelvekben igen kitüntette magát, nagy bátyja, a' hires Reuchlin' pártfogása alatt, kinek javaslatára, az akkori tudósok' szokása szerint, nevét görögre változtatta (Melanchton). Heidelbergben olly szorgalommal tanult, hogy már 14. éves korában (1511.) a' bölcselkedés' borostyánosa lett, fiatalsága miatt azonban a' magisterséget el nem nyerhette. Azután Tübingába ment, hol magát, főkép a' hittudományra adta, és magisterré lett. Kitüntetett előadása, és alapos tudománya csak hamar hirt, nevet, és tiszteletet szerzett néki, annyira, hogy az egyetem' diszének tartatott. Innét Wittembergában a' görög nyelv' tanitójává választatván, Luther' barátságába jött. Csak hamar a' reformatio' tanjához állott, és itt kitünő tudománya és bölcsesége mind az uj tan' terjesztésében, mind Luther' mérsékletében nagy érdemeket szerzett. Lelkületére, tudományára, és egyszerü, de példás maga viseletére nézve, Luthert sokkal felül haladta, 's nem is volt annyira, mint Luther, elragadtatva, 's minden igyekezetét a' kibékülésre forditotta, melly azonban a' római curia' állhatatossága, és a' reformatusok' szelleme miatt meg nem történhetett. Szászhon' egyházi elrendeletére nézve M. nagy érdemeket tett, és munkálata ezen egyház' kormányát elhatározólag alapitá. Munkája, loci communes rerum theologicarum, nagy tudományu, és még nagyobb hatásu volt. Az augsburgi vallástételszerkeztésnél nagy tudományát, és mérsékletét kitüntette, hogy I. Ferencz, franczia király, őt meghivta a' reformatio' rendbeszedésére. Ugyan ekkor Angliába is meghivatott, mindazáltal ezen meg-

hivásokat el nem fogadta, de egyéb utazásokat tett, az uj vallás' terjesztésére. Nagy érdemeket tett Luther' mérséklete által; kit mint barátját szeretett, 's kitől visszon szerettetett. Luther' holta után ő volt a' reformatio' lelke, sokan azonban, kik magoknak akarták tulajdonitani a' szerencsés haladás' érdemeit elleneivé lettek, és munkái ellen irtak, főkép gyanúba akarák hozni, mintha a' római katolikusokkal akarna tartani, vagy félelemből a' reformatióról lemondani. Mind ez azonban meggyőződéséből, 's békeszeretetéből eredt. Öregségében mind ezek által sok szivbeli fájdalmakat szenvedett irigyeitől, ennélfogva az anyaszentegyház' egyessége volt utólsó kivánsága, midőn 1560. apr. 19. Wittembergában megholt. Maga után hagyott egy leányt, és egy fiút, ki azonban atyjának jóvoltát, de nem egyszersmind bölcseségét öröklötte. Termete alacsony, és a' sok munkától törődött 's sovány, de magas homloka, tüzes szemei, 's nyilt ábrázata mindjárt elárulták a' nagy hirü bölcset. Munkái többször kiadattak, de az egész öszveg nehezen található.

Meleager, Oeneus, calydoniai király' 's Althaea' fia. Részt vön az argonauták' utazásában, 's főkép a' calydoniai vadászat által tünteté ki magát, hol ő a' vad kant elejtette, 's bőrét, mint legfőbb jutalmát, Antalantának küldötte. Aetólok, 's kuretek közti harcz' alkalmával Calydont, csak Cleopatra neje' kérésére, menté meg az ostromtól. De, midőn M. anyja' testvérét megölte, ő is megholt, mivel a' jóslat' következtében meg kelle halnia, mihelyt születésekor az tűzhelyre tett üszög megemészteték. Az anyja tehát az akkor elvett üszögöt most a' lángok' közé dobá. Leány testvérei, fájdalmaikon az istenek könyörülvén, Torgo és Deianeirát kivéve, madarakká változtak.

Melicertes, Ino, vagy Leucothea' fia, ki Junótól üldöztetett, 's tengerbe ugrott anyjával tengeri istenséggé változtatott, és mint illyen Palaemon nevet nyert. A' tengeri hajósok, mint védő tenger istent imádták, ki a' szorongatott hajókat szerencsésen kikötőre vezérlé, miért is a' rómaiak Portumusnak vagy kikötők' istenének nevezék. Mint tengeri isten rendszerint nagy kék szakállal, kezében vagy vállán kulcscsal, 's úszva ábrázoltatik. Sok kikötő városok templomokat is épitének tiszteletére, sőt Tenedos szigetén gyermekeket is áldozának néki.

Melissus, samosi jeles kórmányférfi, philosoph, 's tengeri hadvezér, Ithagénes' fia, kr. sz. e. mintegy 444. élt. Mint hadvezér Samost szerencsésen ótalmazá Pericles ellen, mint philosoph az elisi iskolához számittatott, de Parmenidestől némelly pontban eltért. Birunk tőle egy munkát a' természetről, de csak töredékben.

Mell, a' deraknak, vagy törzsöknek felső és első része, melly felülről a' nyak, oldalvást a' bordák, előről pedig a' mellcsont által határoz-

tatik. Ezen csontok' szerkeztetéséből támad a' mell üreg, melly alólról a' rekesz által választatik el a' hasüregtől, 's a' tüdőt a' szivvel, 's a' nagy edényekkel együtt magába zárja. A' lovaknál a' nyak és hát között többnyire kiálló rész mondatik marnak, az alsó rész pedig szügynek, mellyről a' marháknál a' lepenyeg, a' juhoknál pedig a' toka függ le.

Melos, görög szó, annyit tesz, mint ének, dal, lantos költemény.

Méltóság, kitünő személyek' jelemzete a' statusban, mellyel a' közönség' köréből kiemeltetvén, diszittetnek. A' gondolkozó könnyen átlátja e' szerint, hogy a' status méltóságok nélkül nem lehet, 's így a' tökéletes egyenlőség a' közéletben lehetetlen. Az emberek mind testi, mind lelki különbözését a' természet bélyegzi, 's akár az első, akár az utóbbi tekintetben legyen is a' különbség, az rövid idő alatt magának a' társaságban elsőbséget fog kivivni, és ezen elsőbség méltóságra vezet.

Memnon, hős a' trójai had' idejéből, Tithon 's Aurora' fia, 's Emathon' testvére. Trója előtt hősi tettek által tünteté ki magát. Achillest is megsebzé, de azután tőle megöletett, 's teste Himera testvérének küldetett. Ennek kérésére Zeus M. hamváiból madarakat teremtett. Ezek évenkint sirja fölött egymás ellen küzdve, mintegy halotti játékot tartottak. Fő tiszteleti helye Thebában vala, hol a' Memnonium (Memnon palotája) állott. Ezelőtt két óriási képszobor vala, mellyek közől az egyik naponkint reggel, ha a' nap sugárait reá veté, vighangot ada; naplemenetkor' pedig szomorút. Még most is láthatók e' képszobroknak omladékai Thebánál, a' Nilus' bal partján.

Menander, athénei, szül. kr. e. 342. Theophrastus' tanitványa, az uj comoedia görög költők legjelesbike. 100-nál többet irt ő, de fájdalom, néhány töredékeket birunk csak közölök.

Mendelsson (Moses), született 1729. sept. 10. Dessauban. Az atyja egy szegény zsidó iskolamester volt, fiát azonban, a' mint lehetett, a' zsidó nyelvben, ó testam. és a' Talmudra tanitotta. Ezen gondolkodó figyelmet legelőször Maimonides' (hires zsidó rabbi., máskép More Nebohim) olvasása gerjesztette. Folytonos, és eröltetett tanulásban megbetegedvén, ideglázba esett, nyomorúság, 's ennek következtében elhanyagolt gyógyitás görbe hátat, 's egész életébeni betegedést vontak magok után. Nagy szükséggel kelle M. küzdenie, még Berlinben, egy selyem gyártó házában, ennek fiai mellé tanitónak, később mindenesnek, és gyártársnak felvétetett. Öszvetalálkozván valami Izrael Moses, gallicziai zsidó iskolamesterrel, kit az igazság' szeretete üldöze, ettől tanulta a' mathematikát. A' diák nyelv, 's ujabb literatura állapotjával is igyekezett mindinkább megismerkedni, valamint később a' legnagyobb nevü tudósokkal, 's vélök együtt munkált a' tudományok' előhaladtán. Lessingeli barátsága főkép okozta, hogy magát leginkább a'

philosophiára adta. Kitünő tudománya és fáradhatatlan szorgalma által mind a' német nyelv' kimüvelését, mind nemzete' előhaladását segitette, a' bölcselkedésnek pedig kellemetesebb modort adott. Lavater mindent elkövetett, hogy őt a' keresztény vallásra téritse, de hasztalan. Jacobi' ellene, és elholt barátja, Lessing ellen, hozzá igazitott munkája annyira felháboritotta a' beteges tudóst, hogy nem sokára egy meghütés elég volt élte' fogytára. Meghalt 1786. jan. 4-kén. Munkái egyenként, és összvesen többször kiadattak.

Menedékhely (asylum), olly szabad helyet jelentett, hol a' vétkesek bátorságban voltak az üldözők ellen. Régieknél a' templomok, istenek' állóképei, óltárok szolgáltak menedékhelyül, sőt Theodosius alatt a' templomhoz tartozott udvarok, házak 's kertek is.

Menelaus, Atreus' fia, Agamemnon' testvére, Helena' férje. Hősileg harczolt Trója előtt, 60. hajót vezetvén ellene. Terveiben rendithetlen, külsejére csinos, 's mellette nyájas vala. Trója' elfoglalása után 8. évig bolygott ide 's oda, még haza ért, az öreg Proteus által megtanittatván az útra, ki egyszersmind azt is megjövendőlé neki, hogy meg nem fog halni, hanem mint isteni hős, 's Heléna' férje elevenen megy Elysiumba.

Ménes, boráról hires falu, Arad vármegyében.

Mengs (Antal Rafael), szül. Aussigban, Csehországban 1728., egy dán képirónak a' fia, ki őt igen keményen tartá, 's már mint 6. évest, olaj, miniatur, 's zománcz festésre tanitá. 1741. atyjával Rómába ment, hol először a' régi képfaragás' mestermiveit mutogatván meg neki, Angelo Mihál elmés mivei' szemlélésére, a' sixtini kápolnába vezeté, hogy ezek által elkészülve, majdan a' mennyei Rafaël' utól nem ért miveit tanulhassa a' Vaticanumban. Jókor reggel vezeté be ide őt, 's kenyéren, vizen hagyva, csak este jöve érte. — 1744. Dresdába tért vissza, hol Augustus király kiösmervén a' fiatal mivész' tehetségeit, udvari képiróvá nevezé ki őt. De rövid idő mulva ismét Rómába utazott, hol 1748. saját szerzeményivel lépett fel, 's nagy tetszést nyert. M. minekutána katolikussá lön, megházasodott. — 1749. Dresdába tére vissza, 's II. Augustus' első udvari képirója lett, ki általa krisztus urunk' menybemenetelét, egy uj katolikus templom' fő óltárára, készitette. Azonban ez csak Spanyolországban készült el. — 1754. Rómában, Capitoliumban, az akkor alapitott képirói akadémiának igazgatójává tétetett. Ezután a' spanyol király őt Madridba hivá, hol többi közt M. egy istenek' gyülése, 's egy kereszt levétele által tünteté ki magát. — 1770. ismét Rómába mene, de 1773. ujolag visszatért Madridba. Ekkor ő Trajan' istenesitését, a' dicsőség' templomában, festé le, melly örökké fő mive maradand. — 1775. Róma fogadá őt el, de már egészségében hanyatlott. — 1778. elveszté

nejét, kit ő is nem sokára követett. Milly becsületben állott M., bizonyitja azon pompás emlék, mellyet neki Azara lovag, Rafaël mellett 's egy másik, mellyet a' Péter' templomában Katalin orosz császárné emeltetett.

Melpomene, Zeus 's Mnemosyne' leánya, a' szomorú játék' músája, komor arczczal ábrázoltatik, egyik kezében Cyprus ágat, másikban tört tartva.

Memphis (rég. geogr.), közép Egyiptusban nagy, erős, és gazdag város. Thebae után egész Egyiptusnak fő városa, melly' romait maiglan is csodálják. Legnevezetesebb épitménye volt Vulkán' temploma, hol Apis tiszteltetett. Környékében most is láthatni a' három legnagyobb diszgulát, 's egyéb régi nagyszerű maradványokat, mellyek Egyiptusnak hajdani fényét, 's nagyságát hirdetik, és az egyiptomi királyok' büszkesége voltanak. E' város mellett volt Moeris tava is, és a' Labyrinthus.

Mentor, Alcimus' fia, Ulysses' meghitt barátja, kinek távollétekor házának gondviselője 's fiának nevelője volt. Innen gyakran egy növendéknek nevelője Mentornak hivatik.

Menydörgés, a' levegőből származott gőznek fokonkénti, vagy magányos tömegekben következő megsürüdése. A' sürüdés által eredt viz eső gyanánt hull le. Ezen villányos jelentést villámlás szokta megelőzni. Párisban Michel talált fel egy gépelyt (menydörgő gépely), mellyel igen csalólag lehet a' dörgést utánozni.

Menzikoff (Sándor), szül. 1674. Moskvában, sütőnek fia volt, 's az utczán süteményeket árulgata. Egykor I. Péter őt elmés beszélgetésben találá a' várbéli őrrel, 's annyira megtetszett neki, hogy őt apródjává tevé. Midőn Amilka herczeg a' czár ellen összeesküvést forralt, 's Menzikoffot is maga részére akará vonni, ez elárulá őt a' czárnál, 's Amilka 40. társaival kivégeztetett, és leánya kolostorba tétetett, kit Menzikoff vett el nőül nem sokára. A' czár' bizodalma, 's kegye iránta mindinkább nevekedett. Menzikoff egészen az első status minister főtábornagyi polczra emeltetett. A' bécsi udvar birodalmi grófnak, majd ismét birodalom herczegnek nevezé ki; a' koppenhági, dresdai, és berlini udvarok' rendjeiket küldötték meg neki. Péter ingermannlandi herczeg czimmel tisztelé meg, ő Pultava melletti győzedelemben nagy részt vön, 's a' dánokat svédek ellen segité. De nyereségi vágya sok hűtelenségre csábitá el őt, miért is bevádoltatott, 's 1714. nagy öszveg pénzt kelle fizetnie. 1719. ugyan azért minden hivatalától megfosztatott, de Péter ismét visszaadá neki azokat. — 1723. ujolag kérdés alá vétetett. Ekkor ő kegyelmet nyert ugyan, de a' czár' bizodalmát örökre elveszté. 1725. Péter' halála után álnoksággal 's erővel Katalint a' trónra segité. 1727. annak holta után II. Péter jutott a' trónra. Ekkor M. bátorsága kézzel

ragadá meg a' kórmányt, de sokáig nem tarthatta, mert ismét bevádoltatott, és ugyan azon év september hónapban nejével, fiával, 's két leányával Beresowba (Siberiába) útazott, hol a' legnyomorúságosabban élt Itt ő egy fa-templomot épittetett, mellyben ő is, mint ács, dolgozott. Megholt 1729. Nemzete' kimivelődése körüli érdemei örökre fen fognak maradni.

Mercurius (görög. Hermes), Jupiter 's Mája' fia. Már bölcsejében tünteté ki magát a' lant' feltalálása (megölvén egy tekenyős békát, 's annak héjára 7. hurt feszitvén) 's csalárdsága által, (Apollótól 50. darab marhát ellopván). Apollónak küldé azután a' lantot, miért ez marhákkal, 's a' béke palczával (caduceus) ajándékozá meg őt. M. a' kereskedésnek, tolvajságnak, csillagászatnak, zenének 's a' t. vala istene. Homérnál Merkur a' lelkeket az alvilágba kiséré, 's az istenek által reá bizott dolgokat végzé. (Herold.) Egész Görög- 's Olaszországban tiszteltetek. A' művészség őt különbféleképen ábrázolja. A' régi stylus emlékeiben még szakállosan fordul elő, később ifjú alakot nyert, 's pedig két előálló szárnynyal, rövid bőr öltözettel, baljában erszényt tartva, jobbik mutató ujját pedig ajka felé, 's igy is majd üllve, majd állva, majd ismét induló félben, útazó kalappal. Merkur egyike a' legrégibb görög isteneknek, 's különösen a' marha csordáknak. A' képfaragók benne a' testi szépség 's lelki ügyesség ideálját egyesitve, adják elő. Tekenyős béka, 's kakas főleg symboluma.

Mérey (Mihál), kir. tanácsnok, kir. táblai elnök, 's nádori helytartó, I. Ferdinand, 's Miksa királyok' idejében. Ifjúságában jelesen kiképezte magát, főleg a' honni törvényekben, 's ez volt oka, hogy, miután az ország' kivánata szerint, a' magyar királyok alatt hozott törvények öszveszedendők valának, némelly jeles férfiak közt, Mihál is fáradozott e' nagy munkában. (Ez azon munka, mellyet a' magyar törvényben Quadripartitumnak) neveznek. 1563. nádor ispáni helytartónak választatott. Az alatt, mig Soliman, török császár, Szigeth vára alatt Zrinyi Miklóssal küszködött; Miksa királylyal (l. ezt) Győr alatt táborozott Mérey 1566. Meghalt 1572. körül. — Tudományáról, 's erényes jelleméről maga a' szigor dicsérő Forgács is magasztalja. E' nemzetség ma is virágzik dicső honunkban.

Meridianus (délkör), azon nagyobb köre földünknek, 's világunknak, mellyet valamelly helynek, embernek, vagy dolognak zeniljén és nadirján, 's mind a' két föld vagy világsarkon átménőleg képzelnek a' mathematikusok, 's melly igy az egyenlitőt is kétszer átszegvén, az egész föld 's világ' golyóját két egy nagyságú félre osztja, u. m. a' keleti és nyugoti félgolyóra. Ha a' nap' tetsző útjában ezen körhez ér (mi rendszerint délben 12. órakor történik), akkor a' megvilágositott részén

a' földnek valamennyi a' kör alatt lévő lakosoknak délük; a' meg nem világositott tulsó részén lévő, ugyan ezen kör alatti lakosoknak pedig éjszakájok vagyon. Az égi testeknek e' köröni átmentét culminatiónak nevezik a' csillagászok. Valamint minden pontnak a' földön más más zénitje és nadirja vagyon, más más délkörük is van, úgy hogy a' hány pontot képzelhetnénk az egyenlitőben, annyi volna a' délkör, 's következőleg megszámlálhatlanok. A' föld tekén, és teke tér abroszon (planiglobium) csak 36-ot szokás húzni, úgy hogy az egyenlitő minden 10-ik fokára egy délkör jusson; mellyek közt egyet első délkörnek nevezünk, honnan az egyenlitő' fokait számláljuk, 's ez rendszerint a' Canáriákhoz tartozó Ferrói szigetén húzatik keresztül; ambár a' francziak a' párisi, az angolok a' greenwich-it (olv. grinics) veszik elsőnek. Valamennyi helyett szolgál a' földtekénél egy nagy réz kör, melly alá minden pontot lehet forgatni, 's mellyen a' délkör' fokai meg vagynak jegyezve, mellyek egyszersmind a' geogr. szélességet mutatják.

Merseburg, ócska város porosz szász tartományban, a' róla neveztetett kórmány kerületben, a' Saale vizén. Van egy régi vára, melly 1738. előtt széke volt egy választó szász fejedelmi ágnak; szép székes egyháza, az 1815. elesett harczolók' gyermekei számára egy árvaháza, tanodája, 's egyéb tudományi, művészségi és kereskedési intézményei, és 9400. lakosa.

Mértékletesség. Igy neveztetik a' külső élet' azon sajátsága, melly maga magát korlátok közé szoritja abban, mi a' physicai életmüszethez tartozik. Milly sok függ az egészségre nézve a' mértékletességtől, mindennap látjuk magunkon és másokon. A' mértékletes ember könnyen, és kényelmesen emészti meg eledelét 's azon nedvek, mellyeket, gyomra kap, illőleg elkészittetnek a' gyomorban és bel részekben, vérét nem tisztátalanitják el dúrva részek, sem kelletinél jobban meg nem szaporitják; testi jólétel, vidámság és szabad munkálat a' lélekben következései a' mértékletességnek. — Morálban a' mértékletesség azon tulajdonság, melly az érzéki ösztönt korlátozza; ha pedig az indulatokat korlátozza, akkor az mérséklésnek mondatik.

Mértékletlenség. Ez a' mértékletességnek ellenkezője. Jelei: a' lustaság, álmosság, kedvetlenség, munkára alkalmatlanság, nehézség, ásitozás, böfögés, fejfájás, vértódulás a' fejre, némellyeknél nagy pirosság, másoknál nagy halványság. Következései pedig, azon ritkább eseteken kivül, hogy az ember megőrül, vagy guta ütést kap, erőtlenitett emésztő életmüvek, 's abból származott rosz táplálata a' testnek, gyomor nyavalyák, az egészségnek teljes megromlása, néha soványség, vagy elhizás 's a' t. A' rosz következések' elmellőzésére a' gyermekek és vének soha se egyenek egyszerre sokat, mert gyomraik lassabbak

lévén, nem birnak sokkal, azért inkább gyakrabban egyenek. Minden esetre alkalmazható ez az ifjakra is. — Legártalmasabb az ételbeni mértékletlenség ollyan embereknek, kik fejjel dolgoznak, és sokat gondolkoznak; mert ezek többnyire szobába töltvén idejöket, rendesen gyengültebb emésztő életmüvel birnak. — Még szomorúbb következései vannak az italbani mértékletlenségnek, vagy részegesedésnek. Szeszes italok rendetlenséget okoznak az agyvelőben, és inakban, felbuzditják a' vért, melly a' nemesebb részekben öszvegyül, ártalmas poshadást okoznak a' nedvekben, megbénitják a' belrészeket, elgyengitik az izmokat, eltompitják az idegeket, 's az illyen emberek utoljára vizkórságba, görcsbe esnek, megsántulnak, megvakulnak és elsenyvednek. — Némellyeknek ugyan olly erőt adott a' természet, hogy sokat elbirhatnak, 's egy darab ideig kielégithetik rendetlen vonzalmokat, 's ez által lesznek kicsapongokká; de mennyivel jobb fogna még lenni egészségök, mennyivel tovább élnének, ha magokat illy kegyetlenül meg nem rontanák. Ha akarja az ember, hogy étele és itala egészségére váljék, következő szabályokra vigyázzon: lassan egyék, rágja meg az ételt illőleg, magot, vagy más kemény testet ne nyeldessen el, vidám és nyúgodt legyen az ember asztalnál, minden szenvedelemmel hagyjon fel, ne gondolkozzék, ne tünődjék. Heves megindulás, p.o. harag, ijedés, félelem 's a' t. után ne egyék az ember, hanem addig várakozzék, mig a' lélek ismét lecsillapodik, 's a' vér természetes keringésbe jő. A' vidámság nagyobbitja az étvágyat, az emésztési erőt, 's még egy kis mértékletlenség sem árt annyira, de annál többet szomorúságnál vagy más szenvedélynél. Ezt kell tartanunk az italnál is, mert, kivált a' kávé, igen ártalmas a' harag után. Bizonyos rendet tartson az ember evésben és ivásban. Rendetlen evés és ivás miatt ujolag ingereltetik, és gyengittetik a' gyomor. Tartson az ember ebédet és vacsorát, reggelit csak akkor vegyen, ha igazi éhség kényszeriti reá. A' gyomor illyképen naponként illőleg kitisztul, és szerfelett erősödik. Evés alatt nem kell inni, kivált vizet vagy sört, mivel az által kifeszül és gyengül a' gyomor. Ezt főleg ollyanok tartsák szem előtt, kik gyenge idegűek, és rosz emésztő életmüvel birnak, savanyún böfögnek, és utána gyomor égést kapnak, mert ha nem isznak evés közben, meggyógyulnak. Gyermekeknek nem árt annyira az evés alatti ivás, mivel gyomraik melegebbek. Ebéd után egy órával, vagy ha gyengébb a' gyomor, még valamivel később esik jól az ital, mert illyenkor mértékletesen vétetvén az, meghigitja a' gyomorban az ételt, 's az életi nedvet szaporitja; ha pedig kelletinél több vétetik be, fölháztatja a' gyomrot, és sietteti az emésztést. Ezen okból tanácsos nagyobb ebédlések után sok vizet inni, hogy a' gyomor minél előbb megszabaduljon terhétől. Erős mozgás után, vagy nagy izzadással ne üljön az ember asztal-

hoz. Soha se egyék az ember forró ételt, valamint forró italt se vegyen az ember soha magához, mert azon kívül, hogy a' fog, nyelv, torok, gége nagyon szenved miatta, a' gyomornak is sokat árt. Sok gyomorbéli nyavalyát, mellyet még meg nem gyógyithatni, például a' rettenetes gyomorfenét, forró ételeknek és italoknak tulajdonitják. Egyébiránt, ha vigyázatlanságból megégettetik a' száj, hideg tejjel tüstént enyhithetni a' fájdalmat. Ha délre jól ebédelt az ember, keveset egyik estvére, és csak akkor, ha étvágya megjött. — Már sok gyengélkedő, és beteges ember meggyógyult az által, hogy az estvéli evéstől megtartózkodott, vagy legalább jókor és keveset evett, hogy lefekvéséig az emésztés megtörténhetett. Evés után mind a' heves mozgás mind a' tökélletes nyugodalom ártalmas. Az első fejszédülést, émelygést és ollykor szélütést is okoz, a' második pedig az által árt, hogy a' vér a' fejbe tódul. Ülni, állani, egymást váltva legjobb. Az éjszak-amerikai szabad statusokban, látván a' müveltebb rész, mennyire veszélyes az italbani mértékletlenség, 1828. mértékletességi egyesületeket alapitottak, mellyekben jelenleg több másfél millió ember részesül.

Mese, rege, egy költött elbeszélés, mellyben tarka költészeti vegyületben egyesül a' természetes dolog a' csodállatossal. Eredete a' mese vagy regének olly régi, millyen régi az ábránd, és a' természetben történni szokott jelenetek. Hogy ha ezen mese vagy rege bizonyos helyre, és meghatározott tárgyra szoritttatik, akkor az nép-regének neveztetik, millyenek a' németben: Musaeus, Wieland, Tick és egyebeknél igen számosak; ha pedig erkölcsi tanitásokat foglal magában, regényes alakban, akkor az gyermek, vagy dajka-regének mondathatik. Az illyen ábrándokban leggazdagabbak a' keleti tartományok, mint azt az egy éjszaka czimü regékből is vehetni észre. E' mesék, vagy regék még ma is legkedvesebb mulatságai a' keleti népnek. — Legyen például e' mese: **Az agár, 's fiai.** Az agárszuka először vitte ki két kölykét vadászni. Katángkórót hajtott fel ezek előtt a' szél, 's a' tüzesek, nem ügyelvén anyjok' intésére, üzték azt. Lihegve tértek vissza anyjokhoz, a' mint közelre egy nagy sas reppene föl előttök. Hevesen eredtek a' csalatkoztak ezután is, 's reptét a' lankadásig követték futásokkal. Fáradtan kullogtak most már anyjok mellett, a' mint a' nyúl előttök felpattant. Üzte a' szegény anya, mint üzhette; de hanyatló öregségét fáradt fiai nem segithetvén, elszalasztotta azt. — Lássátok fiaim, igy feddözék az öreg, úgy van az, ha korán elenyelgitek erőtöket, azután az igazi vadra nem jut erő, 's gyorsaság. F.

Mesopotamia (rég. geogr.), az az folyóköz, Ázsiának Tigris és Eufrát közti tartománya (most Aldzsezira). Éjszak felé a' Taurus-hegység Armeniától, kelet felé Tigris Assyriától, délszak felé Arábia, 's Ba-

byloniától a' medus-fal, nyugot felé az Eufrát Syriától választotta el. Városai voltak: Amida (most Diarbekir); Nicephorium vagy Callinicium vagy Leontopolis; Circesium, Cunaxa, Edessa vagy Calirrho vagy Antiochia, valaha egy királyságnak hatalmas fő városa, Carra vagy Haran, Nisilis, Maride, Singara, 's a' t.

Messenia (rég. geogr.), tartomány volt Pelloponnesus' délnyugoti részében, keletnek Lakonikával, éjszaknak Arkádiával, 's Elissel határos. Lakosai a' spártaiak által meggyőzettetvén, részint mint helotesek rabszolgaságba kerültek, részint Szicziliába eveztek által, hol Messinát épitették, részint Naupactus' gyarmatositására küldettek. Folyója volt a' Pamisus, melly a' messenai öbölbe folyt. Városai Messene (m. Mosszenigo), igen erős vár; valamint Ithome is; Korone, jeles kikötővel; Methone, tengeri város. Sphakteria szigetnél a' lacedaemoniak igen megverettek az athéneiektől.

Messina, pompás fekvésénél fogva nevezetes városa Szicziliának, a' róla neveztetett tenger szoroson, 75,000. lak., csinosan épitve, jól megerősitve, jeles kikötővel. A' város igen régi, és hajdan görög gyarmatosok által alapittatott, 's a' rómaiak' idejében, sok hadi eseteknek szinhelye volt. Most a' tengeri és hegyi városból áll, több fényes és költséges épitményekkel dicsekszik, de hajdani kereskedése már nem annyira virágzó, ámbár gyári ipara most is jelentékes. Itt székel egy érsek, fölebb viteli törvényszék, 's a' máltai nagy mester.

Messerschmidt (Xav. Ferencz), igen nevezetes szobrász, szül. 1732. aug. 20. Svábságban, Dillingtöl nem messze. Atyja timár, és 32. gyermek' atyja lévén, szegényebb sorban vala, hogy sem Ferenczünket csak közönségesen is neveltethette volna. Öt évig őrzötte ő a' marhát téli napokban, kóldult a' közel lévő falukban, és, hogy atyján segithessen, éjjelenként fonogatott. Atyja' halála után nagy bátyjához, ki hires szobrász vala, Münchenbe ment, 's ott kezdvén tanulni a' müvészetet, csak hamar kifejlett benne ritka talentuma. Leginkább a' bonctudomány' tanulására adván magát, bámulatos előmenetelt tett. Münchenből egy más bátyjához, Gréczbe, ment. Ott is egy pár esztendeig tanulá a' szobrászatot, 's végre a' bécsi akadémiában képezé ki egészen magát, hol első éveit a' legnagyobb szükölködésbe tölté, még rendkivüli talentuma felébreszte a' figyelmet 's őt kedvezőbb karba emelé. Mária Theresiát magyar köntösben készité, mint remek müvet, 's ez a' Belvederben (Bécsben) fölállittatván, ott ma is látható. Bécsből Rómába, a' müvészetek' hazájába, útazott, hol csak hamar nagy ismeretségbe, 's a' leghiresebb müvészek' barátságába jutott. De ez irigységet több nagy müveivel felgerjesztvén maga ellen, egy pár év mulva elhagyá Rómát, számosb emlékeit hagyván ideigleni ottlétének. A' párisi akadémia M. két

ezer forint fizetéssel akará magához édesgetni; de ő ez ajánlatot el nem fogadá, hanem Bécsbe ment vissza, Mária Theresiától kapván 200. aranyat úti költségre. Ekkor előbb Londont látogatá meg, hol az angolok' csodálását gerjeszté fel müveivel. — Bécsbe érkeztével nyilvános tanitóvá neveztetett az akadémiánál, 's több remeket készitvén, nagy hirt, 's nevet szerzett magának. A' művészetet kedvelő II. József gyakran megnézegeté nála szobrait. De már régóta lévén előtte egy nagy vállalat, mellynek kivitele elvonultságot 's magányt kivánt, lemonda hivataláról, és a' zajtól elvonulva, szülőföldjére ment, 's egy kunyhóban lakott. Hire azonban nagyobb vala M-nek, hogy sem magát a' tudós világ előtt elrejthetné. A' bajor választó fejedelem' udvarába hivatott, de itt a' szellem neki nem tetszvén, azt nem sokára elhagyá, 's azon túl minden ajánlatokat, mellyek több udvaroktól, nevezetesen a' berlinitől tétettek neki, megvetvén, Pozsonyba jött, hol egy bátyja lakott, ki szinte szobrász volt. Itt kezdetben hasonlóul gyakran látogatták meg őt az ország' nagyjai, mig lassanként azoktól is visszahúzta magát, hogy nagy vállalatának háborithatatlan élhessen, de azt, fájdalom! egészen ki nem viheté, mert egy tüdő gyuladás 1784. korán végét szakasztá becses életének. Kedvencz vállalata vala e' művésznek, mellyre csak nem egész életét szentelé, a' szenvedélyek' ábrázolása. Olly nagy tökélylyel is készité ő ezeket, millyennel még soha senki. Albert, fő herczeg, akkori nádor, szerfelett becsülé ezen gyüjteményt, 's negyven ezer forintot ajánla érette, de a' művész el nem fogadá, mert szenvedélyeit százra akará szaporitani, hogy megbecsülhetlen kincscsé tegye azokat, de fájdalom! csak 49-ig vihette, 's ezek közől is kettő fél munkában maradt. Mind ezen szenvedélyeket, tükörben utánozá a' művész tulajdon arczával, mellyet azután lerajzolt, és mintába öntött. Egy nemzet sem mutathat ezen nembeu olly nagy tehetségü, 's fáradhatatlan férfiut. És valóban bámulatosan pótlá ki M. minden tudásunk' hiányát, midőn az emberi arcz vonásokról az ember' jellemét 's bel-szenvedelmét nyilván láttatja, 's a' müveltség' barátjai örökös hálával tartoznak egy olly embernek, ki nem csak vagyonát, hanem szakadatlan szorgalmával egészségét is feláldozta a' szobrászatnak.

Mesterségek, ezek alatt egy okos lénynek ügyességét értjük, akár minémü szükségek' kipótlásában. Felosztatnak szabad, vagy szép mesterségekre, millyenek a' tudományok, képfaragás, festészet 's a' t. és nem szabad mesterségekre, millyenek alatt értetnek egyéb kézi munkálatok. Már a' régiek is emlékeznek a' szabad és nem szabad mesterségekről (artes liberales, és artes illiberales). A' szabad mesterségek' száma 7. a' nyelvészet, szónoklat, dialectica vagy logica, számtan, földmértan, zenészet, csillagászat, 's ezekben minden szabad lény képezhette magát.

A' nem szabad mesterségek egyedül a' nem szabadoktól: mint asszonyok, 's rabszolgák által üzettek (kétség kivül ezért neveztetnek nem szabad mesterségeknek). Ezen nem szabad mesterségek csak akkor képződtek ki, mikor a' müveltség magasb fokra emelkedett. 10 ik század után, meddig asszonyok és rabszolgákon kivül a' szabadositottak is üzték a' mesterségeket, kizárólag csak a' szabadositottak, kik valóságos jutalom ért dolgoztak, és a' barátok 's apáczák a' zárdákban, kik eladásra készitettek némi dolgokat. Végre a' városok' keletkeztével, és szaporodásával nagy viszonya képződött ki apródonként a' mesterségeknek, melly ma is divatoz. A' mesterségek üzetnek czéhekben, vagy azokon kivül. A' czéhek' keletkezése 12-ik századra tétetik. Henrik király volt az első, ki 1231. Wormsban az országgyülésen elvégezteté, hogy a' czéhek eltörültessenek, mellyre 1232. hasonló rendelete következett II. Fridrik császárnak. Hogy honunkban czéhek léteznek, nem szükség emliteni.

Meszticzek. Igy neveztetnek az európaiaknak amerikaiakkali házasságából származottak, valamint kreoloknak az európaiaktól Amerikában szülöttek; mulattoknak az európaiak' négerekkeli házasságából származottak; végtére zambóknak neveztetnek, kik négerek 's amerikaiaktól erednek.

Metaphysica, a' theoretica philosophiának egy része, mellynek tárgya az érzék feletti ismeret. Már Aristoteles használta azt, 's prima philosophia vagy theologiának nevezte, ellentétül a' secunda philosophiának, melly a' természet tan vala.

Mets, erős vár, és jeles régi város Lotharingiában, a' Mozel megyében 46,000. lak., a' közép korban egy királyságnak (regnum metense) széke. Muzeuma, füvészkertje, könyvtára, mérnöki 's pattantyús iskolája, fegyvertára, székesegyháza, gyárai, egy római viz csatorna' romboléki, és kegyes Lajos király' sirja teszik most is érdekessé e' várost.

Metellus, Caecilius' nemzetségéből származott családnak a' neve. Említést érdemelnek: 1) Q. Caec. macedonicus, vitézsége által tünteté ki magát. Macedoniát meghóditá, melly azután mindig római tartomány maradt. 141. kr. e. consuli hivatalt viselt. Viriatust meggyőzte, 's csaknem egész Spanyolországot elfoglalta. Agg korában holt meg, négy fiat hagyván maga után, kik mind legfőbb hivatalt viseltek. 2) Q. Caec. Marcus, kinek fia Sullanak követője vala. Marius, Sertorius, 's a' pártosok ellen harczolt, 's Hirtulejust, Sartorius' alvezérét, meggyőzte. Pius mellék nevet nyert, azon gyermeki szeretetéről, mellyet atyja' visszahivatásáért tett esdeklései által mutatott, midőn az Marius által üldöztetvén, Rómát elhagyni kénytelenittetett.

Metis Athene' anyja, Oceanus 's Thetys' leánya, és Zeus' első neje. Az emberek, és istenek közt legtudósabb volt.

Metternich (Kelemen, Venczel), ő cs. kir. felségének valóságos b. t. tanácsosa, kamarás, házi, udvari, és status kanczellár, winneburg-ochsenhauseni herczeg, portelliai herczeg, königswart gróf, ausztriai status, és conferentialis minister, több bel és külföldi rendek' vitéze, 's több uradalmak' ura. Régi jeles nemzetségből származott. — 1794. Elvégezvén Mainzban tanulmányait, haagai követ lön; 1801. ausztriai követ lett Dresdában; 1803-ban Berlinben; a' poroszokkal szerződésre lépett nov. 3. 1805.; 1806. sz. István rendjével tiszteltetett meg, és, mint követ, Párisba küldetett. — 1809. status minister, 's ugyan azon esztendőben a' küldolgok' ministere is lön. Jelen vala 1812. a' b. eml. Ferencz és Napoleon beszélgetése közt. 1813. ő volt közbenjáró a' háborúskodó hatalmasságok közt, és fegyvernyugvást ezközlött. Maga tarta e' miatt szóváltást Napoleonnal. De minthogy igyekezetei nem sikerültek, maga Metternich irá meg a' hadat Francziaországnak. Ő irá alá továbbá a' frigykötést Ausztria, Orosz, Porosz, és Angolországok közt. A' lipcsei ütközet következtében nyeré meg a' herczegi méltóságot. Maj. 30. ő irta magát a' párisi béke alá. A' bécsi congressusnak ő volt elnöke. Az oxfordi egyetem őt doctori czimmel tisztelé meg, a' nápolyi király pedig (1816.) 60,000. arany jövedelemmel portellói herczegnek tevé őt. 1818. Ausztria' részéről ő volt meghatalmazott az aacheni congressusra; 1819. a' karlsbadi végzésnél, 's 1820. Bécsben a' német békekötés végrehajtásánál ő volt az elnök. Jelen vala a' troppaui és laibachi congressusnál is. 1821. cs. házi, udvari és status kanczellár lön. 1822. ő volt elnök a' veronai congressusnál; 1824. a' conferentialis ministerium' elnökéve neveztetett a' bel-dolgokban; 1825. diplomatiai foglalatosságokban Párisba küldetett; 1826. a' spanyol királytól első rendbéli spanyol granddá és herczeggé neveztetett. A' b. eml. Ferencz' halála után ismét megmaradt előbbi méltóságában. Az egész ausztriai birodalom sokat köszön e' rendkivüli tehetségü férfiunak; különösen pedig Ausztria a' tudományok' élesztése, és olly szerencsés haladása miatt.

Mexico (olv. mechikko), egyike Amerika' legnagyobb városainak, a' nevét viselő éjszak-amerikai állodalom-szövetségnek fő városa, 's környékestől ennek szövetséges kerülete, a' tenger szine felett 7000'-ra fekszik, a' gyönyörű Tenochtitlan völgyben, két tó, u. m. Tezcuco, és Xochimilco (olv. chocimilco) között, mellyeknek kiáradásai ellen óriási töltések és csatornák készittettek. A' város igen szabályosan épült, széles utczákkal, ugró kútakkal, szép térekkel, és sok fénypazaros épületekkel diszeskedik, kivált az uralmas székes egyház, 's majd valamennyi templom igen gazdag, valamint a' nagyszerü elnöki lak is. A' lakosok' száma 200,000-hez közelit. Itt tartja székét a' szövetség' közönséges gyülése, és elnöke, egy érsek, és kerületi törvényszék. Az utólsó ha-

talmas mexicoi királynak (Amerika feltalálása' korában) Montezumának palotája' helyén áll most a' Cortez által épittetett rendek' háza (Casa del Estado). A' Domonkos rendbéliek' kolostora, 's még más 45. kolostor, virágzó, 's pompás remekei az épitészetnek. Említésre méltó még a' nagy kórház, pénzverő, egyetem, müvészetek' akadémiája, bányász-tanoda, könyvtár, füvészkert. Kereskedése és gyárai nyereségesek. A' csinampák, az az: földdel fölrakott tutalyok, mint úszó szigetek a' tavakon veteményekre használtatnak.

Mexicoi statusok' szövetsége, éjszaki Amerika délnyugoti részében, éjszak felé, az éjszak-amerikai szövetséges statusokkal, kelet felé a' nem rég tőle elszakadt Texassal 's a' mexicoi tenger öbölével, délszak felé a' közép amerikai szövetséggel, nyugot felé pedig a' csendes tengerrel határos, 72,030. négyszegü mföld. 7. 1/2 millió lak. Éjszak felé zordon hegyvidék, melly Texas felé szép völgyet képez, a' Rio del Norte folyónak ágyúl szolgálván. E' hegyek dél felé húzódván, mindinkább magasodnak, 's végre azon szörnyü hegyek' halmazát alkatjak, melly az atlanti oczeánt a' csendes tengertől elkülöniti. Legmagasb csucsai jobbadán tüzokádók, a' Popokatepetl 16,800. láb.; Zitlaltepetl 16,300. láb.; Iztaccihuatl 14,700. láb.; Naukampatepetl 12,500. láb.; Toluca 14,200. láb. 's a' t. A' nyagoti partvidék általában meredező hegység, a' keleti pedig inkább sikság. Folyói közt legnagyobb a' Rio del Norte, melly Tevas felé a' határt jeleli, és a' mexicoi öbölbe rohan, magába fogadván a' Saladót és Conchost (olv. koncsoszt). A' Colorado a' kaliforniai öbölbe siet, miután a' Nabajoát, Jaquesilát, és Gilát (dzsilat) fölvette. Tavai közől emlitni valók: a' Chapala (csapala), Tegujó, és Timpanagos. Keleti partjain a' sok posványok miatt a' levegő egészségtelen: a' felföld és nyugoti vidék általában szelidebb egü. Mexico szövetséges állodalmai sok arányuk, 's ezüstjökért el vannak hiresedve: e' mellett vas, ón, vörös réz, kényeső, 's ólom, valamint só, kén, salétrom bányáik is igen nyereségesek. Növényországuk is nagy termékek' kincsével bir. Pamut, vanilia, nádméz, jalappa, kakaó, piment, mahagóni 's kampeszfa, kávé nagy mennyiségben vitetik ki; a' gyümölcsnek is sok jó izü fajai teremnek; különösen a' pizang, grandillya, 's mindenféle déltartományi gyümölcsök, és a' fáknak, 's növények' számtalan ékes fajai. Az állatok' sorában leginkább nevezetes a' szarvas, fehér borzas farkas, púpos bival, medvék, 's vad kutyák' több fajai, lomhár, büdös állat, jáguár, kuguár, alligator, vad marhák, lovak és vad juhok, kosenilla és méhek. A' lakosok indiánok, kreolok, gacsupinok, négerek, európaiak, 's vegyes származásuak. Mexico' már a' föltalálás előtt a' miveltség' nem csekély fokára emelkedett volt; kivált az aztekek 's tultekek' néptörzsei, és császárjai hatalmasak voltak. A' mostani szövetség 1823 tól fogva áll

20. statusból, 1. szövetségi kerületből, 's egynéhány birtok tartományból, mellyek egy közönséges gyülés (congressus) által vannak egybekapcsolva, és egy elnököt választanak négy évre. A' statusok ezek: a) Mexico, a' szövetség' fő városa és szövetségi kerülete (l. ezt). b) Cohahuila, mellynek fő városa Saltillo. c) Tamaulipasz, fő városa Puébla Viejo. d) Vera Cruz (l. ezt). e) Tabasco. f) Chiapas (olv. csipasz), mellynek fő városa Ciudade de las Casas (valaha Real), egyetemmel. Palenque' környékét igen érdekes régi omladékok lepik el. g) Oaxaca (olv. oachaka), mellynek hasonnevü fő városa 30,000. lak. számlál. Tehuantepec, tengeri város, kikötővel, és 7000. lak. h) Puebla de los Angelos (l. ezt). Tlascala, egy különös jogokkal biró kis indian-statusnak fő városa. i) Mexico (l. ezt). k) Michuacan (olv. micsuakan), egykor királyság, fő városa Walladolid (l. ezt). Czinczonczan az egykori királyság' fő városa, a' Pascuaro tónak regényes partján. l) Xalisco, (l. ezt). m) Sonora, fő városa Arispe. n) Cinaloa, mellynek első városa Villa del Fuerte. o) Chihuahua (olv. csihuahua). p) Durango. q) Uj Leon, Monterey bánya várossal. r) Zacatecas (l. ezt). s) San Luis Potosi (l. ezt). t) Guanaxuato, mellynek fő városa 50,000. lak. tart, és gazdag bányákkal dicsekszik. u) Queretaro (l. ezt). v) A' birtokok ezek: uj Mexico, mellynek fő városa Santa Fe, Kalifornia (l. ezt).

Mezei jog, a' gazdálkodás 's gazdagság' egy fő neme, 's annak biztositását tárgyazza. E' biztositás' tekintetéből hazánkban az 1840 iki országgyülése mezei rendőrséget alapita, 's ezen törvény' rendelése alá esnek a' gazdálkodás- és iparnak kivül fekvő tárgyait veszélyeztető cselekvések.

Mezőhegyes, kir. ménesért hires puszta, Csanád vármegyében, szép nagy épületekkel, kertekkel, föld és rét miveléssel.

Miczbán (Simon). E' sok nemzetségek' atyja, némellyek szerint II-ik András király alatt szakadt Spanyolországból hazánkba. Róger szerint 1241. IV-ik Béla' idejében ez védelmezte Esztergomot a' tatárok ellen. Simon' fia volt György vitézségéről a' legnevezetesebb férfiu III-ik László és III-ik András királyok' idejében. — Egyéb hős tettein kivül nevezetes az, mellyet 1282-ben Kolosváron túl, a' Hodos tónál, a' kúnok ellen volt hadban, véghez vitt, a' kúnokat t. i. derekasan megvervén. Ez volt oka, hogy a' megszabadulható kúnok a' tatárokhoz futottak, 's azokat 1285. Magyarországba hivták, kik azután Pestig mindent felégettek. Ekkor is sok rabot kiszabaditott ő a' tatárok' kezeiből. — Ugyan azon esztendőben a' lengyelek ellen, kik Leskó nevü krakói herczeget birtokaitól megfosztottak, küldötte őt László. Ott is Györgyé lett a' győzedelem, 's Leskó birtokaiba visszaállittatott. Még egyszer segitette György Leskót a' tatárok ellen, 's azokat gyalázattal visszamenni

kényszeritette. László' halála után Andráshoz is hasonló hűséggel ragaszkodott. Egy bizonyos András nevü ember magát László öcscsének hirlelvén, a' trónt követelte. Talált is pártolókra, kik őt czélzatában elősegitni törekedtek. Ezek ellen is Györgyöt küldötte András, ki a' trónt követelő ál Andrást az országból kiűzte. Albert, ausztriai herczeg ellen is nagy hasznát vette András Györgynek, nevezetesen Bécs alatt. Ennyi hős tette után András őt azon jószágokban (Sóvár, Sópatak, és Deine helységek), mellyeket előbb László ajándékozott neki, megerősitette. E' Györgytől származott a' most is létező Soós család honunkban.

Midas, Gordius 's Cybele' fia, phrigiai király, ki, midőn Bachus Phrigiában bolygott, a' hozzá tévedt Silenust jól megvendégelvén, azt Bachusnak visszaadá, azért ez néki egy kivánat' teljesitését igére. A' fösvény király azt kivánta, hogy mit csak kezével érint, aranynyá változzék. Ez megtörtént, de, midőn étele, 's itala is azzá lön; kére Bachust, hogy venné vissza szavát, ki Pactolus folyóbani fürdést ajánlotta neki, erre valóban meg is szabadult. Midőn Apollo, 's Pan közti zene versenyen az elsőséget ennek itélné, Apollo őt szamár fülekkel büntette meg. Ezt borbélya észrevette, 's minthogy a' titkot nem tarthatta meg, azt, egy lyukat ásván, ebbe kiáltá be. De ezen, kevés idő mulva, egy csomó sás nőtt, melly a' szél által ingatva, mindig azon titkot susogá. Igy lön a' titok nyilvánossá.

Middelburg, megerősitett város Zeeland németalföldi tartománynak Walchern szigetében, hol a' tartomány' kormányzója székel. Pompás tanácsháza, katona kórház, egykor a' kelet-indiai társaság' raktára, börze, tanodalom, tudományos társaságok nevelik ezen, 15,000. lak. számláló városnak érdekességét.

Mijáko, második fő városa Japánnak Nippon szigetben, és széke a' dairinak (fejedelemnek). Népessége egy milliót meghalad. Közelében vagyon Fokozzi, hires templom, Buddha' óriási (89. lábnyi magas) szobrával, a' világon a' legnagyobb (2. millió fontos) haranggal, és egy nagy bálvány teremmel.

Miksa, harminczhetedik magyar király, I. Ferdinand, római császár 's magyar király' fia, szül. Bécsben 1527. Gyermek korában az atyja Spanyolországba, V-ik Károly' császár udvarába, küldötte, hol ennek fiával, Fülöppel, nevekedett. Magával vitte Károly Miksát 1544. a' francziák ellen, 's 1547. pedig az úgy nevezett smálkáldi hadba. Erénye 's egyéb jeles tulajdoni miatt annyira megszereté őt Károly, hogy leányát, Máriát, néki adta feleségül, sőt Spanyolország' igazgatását is reá bizta, mit Miksa három évig dicséretesen is viselt. Azonban megtudván Ferdinand, hogy Károly az országot fiának adandja által, Miksát haza hivta. Hon atyja őt a' magyarokkal megszeretetni igyekezett. Azért, mig ő az

augsburgi gyülésen volt (1559.), Miksát a' pozsonyi országgyülés' elnökévé tette. Miksa elég szerencsés vala a' magyarok' szivét megnyerni, miért Ferdinand a' főbb magyar urakat 1561. Bécsbe hivta, 's fiát magyar királynak ajánlotta; de akkor, bizonyos okoknál fogva, a' választás elhalasztatott. 1562. cseh királynak, és még ugyan azon évben német császárnak koronáztatott meg. 1563. sept. 8. megtörtént a' magyar koronázás is, de nem Fehérvárott, mert ez akkor már török iga alatt nyögött, hanem Pozsonyban, atyját jul. 25. 1564. elvesztvén, Miksa lépett egyéb országokon kivül a' magyar trónra is. Mindjárt uralkodása' kezdetén nagy gondot öntének belé Soliman török császár, 's Zápolya János erdélyi fejedelem. Ez tőle Szathmárt, Ecsedet, 's egyéb helyeket elfoglalván, Miksa sem marada henyélve, hanem Zápolyától Tokajt, Erdődöt, Nagybányát foglalta el. Soliman vette magát közbe, Zápolyát védelmezvén, de Miksa Tokajt visszaadni nem akarta. Hadra került a' dolog, 's Zápolya a' temesi Bég' segitségével több helyet elvett Miksától. Szerencsésebb volt Miksa Horvátországban, hol Erdődy Péter a' törököket derekasan megverte. Az alatt szakadatlan folytanak Konstantinápolyban az alkudozások, de mivel Miksa Tokajt visszaadni nem akarta, Soliman néki hadat izent. Mindent megtett Miksa, mi illyes esetben egy okos fejedelemtől megkivántatik. Azonban Soliman junius első napjaiban 1566. roppant hadával megindul Konstantinápolyból, mellynek egy részét Gyulára küldi, nagyobb részével pedig maga Szigeth várra, Zrinyi Miklós ellen, indul. — Ezt hallván Miksa, ő is megindul Bécsből, 's Győr alá száll. Meghalt ugyan Soliman Szigeth várnál sept. 4-kén, de a' vár még is, bár hős Zrinyi azt rettenthetlen bátorsággal véde (l. Zrinyi), török kézre került. Gyula vára hasonló sorsra jutott, 's csak Veszprémet és Tatát vették vissza a' törököktől. Nem volt ő szerencsésebb a' következett esztendőben is. Azután 1568. a' török udvarral 8. évi békességet kötött. 1569. Pozsonyban ismét országgyülést hirdetett, mellyben Zápolya János Zsigmond, Bocskay György 's egyebek által támasztott zavarnak elejét vevé. 1572. fiát, Rudolfot, magyar királynak koronáztatja. 1573. Horvátországban a' Gubetz Máté' támadását lecsendesité. 1575. követeket külde Amurathoz, hogy a' Solimannal kötött nyolcz évi fegyvernyugvást megerősitse, mit Amurat meg is igért, de basái még nem tartották. Meghalt 1576.

Milo, crotonai, Italiában jeles athleta, ki öklével üte le egy bikát, 's ezt vállain vivé. Hatszor vala győztes az olympiai játékokban. Halálát egy utazásában lelé. Ugyan az időben egy erős fa törzsök tünt szemébe, mit ő szét akara hasitni, de kezei belé szorúltak, 's minthogy segitségére ki se jöve, a' farkasoktól szétszaggattatott. Milo Pythagoras' tanitványa volt.

Miltiades, athénei hadvezér, kr. sz. e. 49. esztend., thraciai Chersonesusban uralkodott, 's azt, midőn a' persák Görögország' meghódítására közelitének, az athéneiek' hatalmában megtartotta. A' persák Miltiades által, Marathon mellett, bár sokkal kevesebb számmal vala serege, keményen megverettek. Datis város' rohanásait is Athéne ellen Miltiades' vitézsége tevé semmivé. Később Páros szigetét hijába igyekezett meghóditani, sikeretlenül is kelle Athénébe visszatérnie, hol csak hamar irigyekre 's üldözőkre talált, kik is kivivék, hogy Páros' megtámadásakor tett költségek' megtérítésére itéltetett el, 's minthogy 50. talentomot nem fizethete le, fogságba tétetett, hol is, sebei következtében, nem sokára megholt.

Mimica, azon mesterség, mellynél fogva az indulati állapotok, tagjártatás által öszvefüggőleg, 's különbféleképen fejeztetnek ki. Mimica vagy az előadást kiséri, vagy valamelly gondolatot, minden szózat nélkül, tüntet elő. Az elsőre nézve a' mimica igen szép mesterség, a' másodikra nézve Pantomima (l. ezt). Drámánál a' mimica elkerülhetlen, hol t. i. a' szinjátszói mivészség' egyik fő alkotó részét teszi.

Minas Geraes (olv. minás zseraes), Braziliának aranynyal, gyémánttal, és platinával gazdag tartománya, Goyax (olv. Gojás) keleti oldalán, mellyben a' Paranya és Francisco folyók erednek. Fő városa: Villa Imperiale del oiro Preto, az az: császári város, fekete aranyból; előbb Villa Ricca, az az gazdag város, 10,000. lak. Tejuco (olv. tedzsuko), az úgy nevezett gyémant föld' fő helye, St. Antonio folyón, 8000. lak., széke a' gyémántmosási fő felügyelőnek. Jequetinhonha (olv. dzseketinhonya) és Pardo, gyémántokkal leggazdagabb folyók.

Minerva, görögöknél Pallás, Athéne, a' tudományoknak, mesterségeknek 's háborúnak istennője, Jupiter' leánya, kinek fejéből egész hadi öltözetben szökött elő. Közönségesen mellén Aegissel (l. ezt), egyik kezében lándzsát, másikban paizst tartva, ábrázoltatik. Mint bölcs kórmányzónéja a' hadnak, a' vérszomjazó Marsnak elenébe áll. Ő részt vön az óriások' hadában, 's Perseust gorgonok elleni útjában kiséré. Herculest, Bellerophont, Achillest, Ulyssest, valamint ennek nejét 's fiát Minerva ótalmába vevé. A' mivészségek' mint ótalmazónéja, feltalálta a' szövő széket, orsót. Minerva a' bölcseségnek is istennője, 's a' furolyának feltalálója. Symboluma a' bagoly, melly az ő vigyázékonyságát jelenti. Egész Atticában, főleg pedig Athénében, tiszteltették.

Minos, 1) Jupiter, 's Európa vagy Ázsia' fia, kr. sz. e. 1398. körül élt, dóriak, aeoliak, pelasgokkal Krétába jöve, 's ezekkel a' szigetet elfoglalta. Mint bölcs törvényadó, 's igazságszerető férfiu magasztaltatik. Halála után Aeacus 's Rhadamantussal az alvilág' bírája lön. 2) Lycastos' fia, az előbbinek unokája, nevezetes krétai király. Megarát meghóditá,

azután Athénét, mellynek 7. ifjú, 's 7. leányból álló adót kelle évenkint fizetni, kik Minotaurusnak adattak. Midőn Daedalus' kibocsátását kivánta Cocalos szicziliai királytól, ez által a' fürdőben megöletett. Uralkodása bölcs vala. Mint törvényhozó még most is említtetik.

Minotaurus, emberalak, 's bika fejü szörny. Ez ember hussal élt, miért Daedalustól az általa épittetett tömkelegbe záratott. Itt neki először vétkesek, később pedig Athénéből évenkint adóban nyert ifiak 's szüzek adattak eledelül, mig Theseus (l. ezt) Ariadne, Minos' leányától, megtanitva, a' szörnyet megölé.

Mise (szent), a' katolik. anyaszentegyházban üdvözitőnk' parancsolatjából bevett bizonyos ünnepélyes isteni szolgálat. Világ' kezdetétől fogva áldozatokat mutattak bé emberek az Istennek, mellyek vagy állatokból vagy a' föld' gyümölcseiből állottak. Már első apáink' fiai Kain és Abel áldoztak az Úrnak. Úgy olvassuk Noe, Melchisedek, Ábrahám, Isák, Jákob és Jóbról is, hogy áldoztak. Sőt magoknál a' pogányoknál is az isteni szolgálatok' fő részét áldozatok tették. Miből bizonyos, hogy az áldozatokat az emberek nem magoktól gondolták ki, hanem, hogy az Isten mindjárt világ' kezdeténél maga jelentette ki, hogy az áldozatok' bemutatása kedves szolgálat előtte. Mikor pedig az Isten a' zsidóknak Moses által törvényt adott, akkor is az isteni szolgálatok' fő részét az áldozatok' bemutatásában helyezte. Legjelesb áldozat vala pedig a' zsidóknál a' husvéti bárány, mellyet ők évenkint bemutattak az Úrnak hálául, hogy őket Egyiptomból csodálatosan kiszabaditotta. Üdvezitőnk az ó testamentomot eltörülvén, egy tisztább áldozatot rendelt bemutatni az Úrnak, az ő szent testét és vérét hagyván nékünk eledelül, annak jeléül, hogy ő érettünk a' keresztfán kint 's halált szenvedett, és hogy azon szent áldozat által Istent imádjuk, neki a' vett jókért hálákat adjunk, és bűneink' bocsánatjáért kérjük. A' mise nevezet legelőször Pius és Kornél pápák' levelében kerül legelőször elő 166 ban. A' sz. mise négy fő részből áll, u. m. evangelium, offertorium, úrfölmutatása, és communióból.

Misenum (rég. geogr.), Campaniában jeles város volt, hol Augustus császár kikötőt készittetett. Vidéke igen gyönyörü volt, és a' rómaiakat nagyon csalogatta magához, kik itt mezei lakásukat szerették tartani. Tibérius császár itt halálozott meg. M. promontorium, vagy hegyfok is itt hajlott a' tengerbe.

Miskólcz, szabadalmas város, Borsod vármegyében, a' Sajón, és a' megye' székhelye, valamint a' Tiszán inneni kerület' ref. superintendensnek is. A' város 28,000. lak. számlál, 2. tanodalommal, és iskolákkal, szép ref. egyházzal dicsekszik, messze terjedő bor, 's dinnye termesztést, 's keresetet üz. Közelében ásványos vizforrás is vagyon. Egy órányira fekszik Diós-Győr, mváros hires vasmühelyekkel, mellyekben,

a' legjobb magyarországi aczél készittetik. Az itt készittetet boros fa edények (a' vörös gyinkók), az üveg huták, papiros-malom, a' szép völgy maga is említést érdemlenek.

Misszisszippi, a) egyike földünk' legnagyobb folyamainak, éjszak Amerikában, melly a' sziklás hegység' egyik kelet felé vonuló ágában a' vörös czéder-tóból ered, az éjszak-amerikai szövetséget átszegvén, több viz esést, torkánál pedig deltát képez, majd 600. mföldnyi útját a' mexicoi öbölben végzi. Bele folynak nyugotról sz. Péter folyója, Des Moines (olv. de moan), Misszuri (nagyobb Misszisszippinél); keletről Illinois, Kaszkaszia, Ohio (olv. ohaio) 's a' t. folyók. — b) M. szabad status az éjszak-amerikai szövetségben, Alabama, Louisiana, Arkansas, és Tenessee közt, mellyet nyugot felé a' nevét kölcsönző folyam, és a' gyöngy folyó határól; kelet felé pedig a' Pascagoula. Közép, 's keleti részei dombosok, és jól termők. Monticello a' fő város, a' gyön folyón, csak most keletkezik. Natchez (olv. nacsesz), Misszisszippin, 4000. lak. a' legjelesb város.

Mitra. Persáknál a' nap, vagy a' nap' szelleme, emberi alakban, oroszlán fővel, 's sas szárnyakkal, golyón állva ábrázoltatik, testét kigyó övedzi.

Mitridates, több pontusi király' neve, kik közől nevezetesebbek: I. Mitridates, ifjabb Cyrus, 's Artaxerxes, persia király' idejében élt, kinek adót fizetni nem akarván, ujolag meghódittatott. Xenophon őt csak cappadociai helytartónak tartja. Elearchus, Heracleának zsarnokával, szövetségre lépett, de ez őt cselszövényes módon elfogatta, 's csak nagy öszveg pénzzel mentheté ki magát. II. Mitridates, Ariobarzanes' fia. Azon véres háború alkalmával élt, mellyet Nagy Sándor' követői egymásközt viselének. Minekelőtte pontusi király lön, e' tartomány Antigonushoz tartoza. Ez őt gyanuból el akarta fogatni, de Mitrid. magát bátorságba tevé, felekezetét öszveszedé, 's atyai birtokát elfoglalá ismét, mit is ő Antigonus ellen szerencsésen átalmazott, és 20. évi uralkodás után utódának engede. III. Mitridates, az előbbinek fia, Cappadociát, Paphlagoniát egyesité országával. 30. évig uralkodott. IV. Mitridates, az előbbinek fia, galatokkal szerencsétlenül harczolt. Seulucus Callinicus' leányát vevé nőül, 's vele nagy Phrygiát nyerte. Rhodusbeliekkel nagy barátságban élt, 's őket hatalmasan segité, midőn egy földrengés által nagy kárt szenvedtek. V. Mitridates, mellék neve Evegertes vala. Ez köte először a' rómaiakkal szövetséget, 's őket a' harmadik punicum háborúban hajósereggel segité. Aristonicussal viselt háborúban kitünteté magát, mint rómaiaknak igaz barátja, midőn az Pergamus országra vágyott. Ezért ő rómaiak' barátjának, 's frigyesének czimével tisztelteték, 's nagy Phrygiával ajándékoztatott meg. Hosszas, 's szerencsés

uralkodása után orgyilkosul kivégeztetett. VI. Mitridates, legneveze tesebb pontusi király, az előbbinek fia. Minekutána anyját, ki nevelőjével egyetértve, élete után lesekedett, megölte; az országláshoz jutott 123. kr. e. — Ázsiábani három évi útazása után arra gondolatra vetemedett, hogy egész Ázsiát meghóditandja. Colchis' bevétele után II. Nicomedes, bythiniai királylyal köte szövetséget; Pathagoniát elfoglalá, 's azzal felosztá ezt. Ezt követte Galatia, 's Cappadocia' meghóditása. Sőt a' rómaiak is, kik e' tartományokat segiték, megvereltek. Mondják, hogy kis Ázsiában 150,000. rómait öletett légyen meg egy nap alatt. Azonban Muraenánál Mitrid. több izben megveretett Sullától, 's nem sokára Pontussal kelle megelégednie. 80. hadi hajót kénytelenitteték állitni, 's 1000. talentumot fizetni. 84. év. kr. e., midőn Sulla Azsiát elhagyta, Bosporust elfoglalta, 's ott Machares fiát királynak tette. De Mitridates Tigranessel, örmény királylyal együtt, 73. kr. e. Lucullustól Cabeira mellett megveretett, 's nem sokára kénytelen lön, midőn önnön serege is ellene felzendült, Örményországba, Tigraneshez, szökni. Végpusztulását szenvedé M. Nicopolis mellett, Euphrátnál, Pompejus által. Ezután Machares fiát megölé, 's magát bosporusi királynak tevé. Terve — tudniillik a' hadat Olaszországba átvinni — Pharnazes fia által, a' seregét hivtelenségre csábitván, meghiusittatott, miután ő magát megölette. 50. évig uralkodott Pontusban, 's sokszor a' legnagyobb római hadvezérekkel szerencsésen harczolt. Az mondatik róla, hogy 22. nyelvet beszélt, 's hogy minden baj' elviselésére megkeményitett testét, szokás által, még a' méreg hatása ellen is fogékonytalanná tevé.

Mitrovitz (Demeter vár), mváros a' pétervárади őrezredben, és ennek maradalmi helye, a' Száván, a' hajdani Sirmium' helyén, mellynek még több maradványai látszanak. Számlál 5000. lakost, van nemzeti fő iskolája, és kerítéses közlekedési tére.

Mize vagy **Mózes**, először szaraczén volt, de később keresztény hitre tért, és nádor lett, Kun László' idejében. Ő állott boszut a' Lászlón véghez vitt gyilkosságért 1290. Arbuz és Turtule nevű fő kúnokon.

Mnemosine, Uranus 's Gaea' leánya, a' legrégibb istenőknek egyike, 's emlékező tehetségnek istennője. Ettől születtek a' músák.

Modena, herczegség olasz földön, 97. négyszegü mföld. 400,000. katol. lak., Parma, Lombard-Velencze, Egyházbirtok, Lucca, Toscana, 's a' közép tenger közt. Délszaki részén az appennini hegyek vonulnak által. Folyói: a' Pó, (csak éjszaki határát éri), Crostolo, Secchia (olv. szekkia), Pánaro, és Serchio. Termékei ollyanok, mint Lombard-Velenczében, és a' tengerparti vidékben délszaki gyümölcsök is teremnek. A' bortermesztés, baromtenyésztés, és selyem készités igen nyomadékos. Kevés vas, és sok földi olaj találtatik benne. Ipara igen nagy, és

csatornákkal mozdittatik elő. Herczege esztei IV. Ferencz, ausztriai fő herczeg. A' herczegség el van osztva 4. kerületre, u. m. modenai, reggioi, garfagnanai és massai kerületre. Fő városa Modena, egy a' Secchiát a' Pánaroval öszvekapcsoló csatornán szépen épült város, 23,000. lak., fő törvényszékkel, egyetemmel, tudományos társasággal, könyvtárral, mivészi és barom orvosi tanodával, nemesi akadémiával, pompás herczegi lakkal. Reggio, Mirandola, Correggio, Carpi, Castelnuovo, Massa, egyéb városai közt a' nevezetesbek.

Moesia (rég. geogr.), azon tartomány volt, melly Illiricumtól a' Pontus Euxinusig terjedett ott, hol ma Szerb és Bolgárföld vagyon. Éjszakra Daciával, délszakra Thracia 's Macedoniával, nyugotra Illiricumon kivül Pannoniával volt határos. A' Danubius vagy Ister volt éjszaki határa. El volt osztva alsó és felső Moesiára. A' felsőben volt Singidunum a' fő város, Belgrád' környékében, Aureus mons város, hol Probus császár szőlőt ültetett. Az alsóban volt Axiapolis (Rosszavat), Sardica (Szofia), Tomi, a' Pontus Euxinus mellett, Ovidius' számüzési helye.

Mohács, mváros Baranyában, a' Duna mellett, melly az 1526-ki gyászos csata által kapta szomorú hirességét. Lakosainak számát 9000-re tehetni. Van benne a' pécsi püspöknek kastélya, kis gymnasium és sóhivatal. A' gyászos emlékü csatának festvénye a' kastélyban megérdemli a' megtekintést. A' történetnek ünnepe nyárhó 29-kén tartatik évenkint. Mohács a' gőzhajóknak is megállapodási helye.

Mohácsi veszedelem. Nem volt II. Lajos' idejében hazánknak más ellensége a' törökön kivül; de ekkor az maga is elég vala arra, hogy a' magyarok' fényét 's dicsőségét gyászba öltöztesse. II. Soliman török császár tudniillik, nem bizván Egyiptusban történt dolgaikhoz, 1520. követet küld Budára, hogy a' béke, mellyet Lajos előbbi évben Selimmel kötött vala, meghosszabbittatnék. Lajos Solimant egy hosszú évig bizonytalanságba hagyá; a' szultán tehát személyét megvettetni vélvén, Szabácsot ostrom alá veszi, azt elfoglalja, 's hadi seregét Belgrádra vezeti. Ezt Magyarország' kipótolhatatlan kárával hasonlóul elfoglalja, 's a' ben volt őröket, tett hite ellen, meggyilkolja. Mind ez Móré Mihál álnoksága miatt történt, ki Belgrádot, mellyet Hédervári Ferencz biza reá, Soliman császár' kezére keritette. Következett esztendőben a' préda szomjazó török sereg több izben becsapott Magyarországba, 's azt pusztitotta. Nevezetesen 1522. elfoglalván Orsovát, Slavoniát pedig földulván, Szécset meghóditotta. Azután Dalmát- és Oláhországok' egy része is az ellenség' kezébe jutott. Jóllehet pedig már Belgrád elfoglalta után könnyü lett volna hazánk' mélyébe hatni, 's azt földúlni; roszul folyván ennek dolgai, még is mind a' mellett Tomory Pál, kalocsai érsek, olly szerencsés vala, hogy Ferhat, török fő vezért, Sze-

remben megölvén, 40. zászlót küldött Budára. Hasonló szerencsével győzedelmeskedett Frangepán is. De mind ezen szerencsétlenség nem csak meg nem törte Solimant, hanem még inkább felingerlette, gondolván, hogy vezéreinek egyike gondatlan, másika pedig csak szerencsétlen vala. Minden erejét tehát Magyarország ellen fordította, annak sorsát ekkor elhatározandó. Ezt megtudván Tomory, azonnal a' királyhoz, Visegrádra, megy, 's azt e' szörnyü készületekről, és veszélyekről, mellyek az országot fenyegetik, értesíti. A' király országgyülést hirdet, és a' szükséges előkészületekről határozatok tételnek. A' vezéreken kivül, kik akkor hon valának, még Frangepán Kristóf, és Salm Miklós gróf neveztetnek, 's a' külfejedelmekhez segitségérti folyamodások határoztatnak. Eloszolván az országgyülés, a' király minden lehető segéd eszközökről gondolkodik, a' keresztény fejedelmeket, nevezetesen V. Károly császárt, Ferencz franczia királyt, Ferdinand fő herczeget felszólitja, a' cseheket, morvákat, sléziaiakat, kik önkényt ajánlkoztak, sürgeti. A' pápát, hogy illy nagy harcz' elviselhetésére pénzt küldjön, kéri, szóval mindent tesz Lajos, 's Tolnát tűzte ki, hol öszvegyülendők valának. Azonban a' török már a' Száván is által kelt, és a' kitüzött helyen még ki sem jelent meg. Már Péterváradot is ostromolta Soliman, segitség még sem érkezett. Végtére a' király, példát akarván mutatni, 3000. emberrel Budáról kiindul, 's Tolna felé léptet. Augusztus 6. már Tolnán volt, 's a' segitség csak kevéssel szaporodott. Már Pétervárad is török' kézre esett. Végre nagyobb számmal sereglett egybe a' magyar had; azonban az egyenetlenség a' hadisereg közt naponként növekedett. A' király már maga sem tudá e' helyzetben, mi tévő leendne, mig végre elszántan határozott, és hogy oda menend, hova nála nélkül menni vonakodnak. Ezek között a' hadsereg Bátha felé indittatott. Tomory Pál, Zápolya György neveztettek fő vezéreknek, kik, még a' király Bátha és Mohács között tartózkodnék, addig azok Mohács alatt választának táboraiknak alkalmas helyet. Késő éjszaka volt, mikor hirnök érkezett a' királyhoz, őt tudósitván, hogy szultán seregének egy részével a' Drávan már által kelt: hogy tehát rögtön a' táborba menne, 's a' hadról, mellyet tovább halasztani lehetetlen, intézkednék, őt kérte. Közel 200. ezer ember volt Soliman' zászlója alatt, midőn a' miénk csak 26. ezeret számlálhatának, nem érkezvén még akkor se meg Zápolya János 40., se Frangepán Kristóf 15. ezred magával. A' csehek, morvák, sléziaiak még Győrt sem hagyták akkor el. És ha mind ezek öszvekapcsoltathattak volna Mohácsnál, minden esetre más kimenetelt lehete akkor reménylenünk. De a' harcz-hév pillanatként növekedett, az okosabbak a' veszedelem' nagyságát ábrázolván, hijába tanácsolák: hogy, mig a' segéd seregek elérkeznének, addig az öszveütközéstől tartózkodva lenni szük-

séges 's igy a' harczra mindenek elkészittetnének. Augusztus 29 ke felviradott, 's a' vitézek rendbe helyezék magokat, napnyugotik várván az ütközetjelt. Csak egy magasb domb választá el Soliman' táborát a' miéinktől. A' nap már leáldozandó vala, mikor a' török sereg a' dombról megindittatik. Jel adatott a' miéink' részéről. A' király fejére nyomja a' vas sisakot. Jézus neve kiáltatik, 's a' török elejbe ugratnak. Alig zörög a' fegyver egy óráig, 's a' török futásnak indul; utána ereszkedik a' mi seregünk' első osztálya, és egész az ágyúkig nyomja a' törököket. Erre kisütik az ágyúkat a' törökök; de a' magyarok még is előbbre nyomúlnak, úgy hogy már Soliman testőrjeit is vitézül szabdalják. Azonban hir futamodik, hogy a' törökök a' keresztény tábort feldúlták. Megretten erre magyarság, futásnak indul, 's a' győzedelmet, melly már kezében volt, a' töröknek hagyja. Elvesztek e' szerencsétlen ütközetben a' keresztények közől 22. ezeren, 's azok közt püspökök, ország' zászlósai, és a' nemesség' virága. Maga a' király is futással akarván megmenteni életét, Cselye nevü helység mellett volt patakba, mellyet a' futás közt elfáradott lova által nem ugorhatott, fúladván, elveszett (lásd II. Lajos). Mennyi pusztitásokat tett ekkor hazánkban a' török, onnét is gyanithatni, hogy csak a' foglyok és megölettek száma 300. ezerre tétetik. Igy lön a' magyar nemzet' dicsőségének, mellyet magának több századokon át kivivott, vége.

Móldvaföld, a' magyar korona igényeihez tartozó, török felsőség és orosz pártfogás alatt álló hoszpodárság, Erdély, Bukovina, Oroszország, Bolgár és Havas alföld közt, 570. négyszegü mföld. 400,000. lak. Éjszak, 's nyugot felé a' Kárpátok veszik körül, kelet, 's délszak felé lapály terül el. A' Pruth folyó Oroszországtól választja el, a' Duna Bolgárföldtől, a' Szered és Milkov Havasalföldtől. Földjén, bor, gabna, köles, len bőven terem, ló, disznó tenyésztetik; méz és viasz sok készittetik, a' Duna' morotvás vidékén számosan tartózkodnak a' gémek, a' hegyekben bősége vagyon a' sónak, arany, ezüst, 's rézbányái még nem használtatnak. Moldvaföldnek a' Pruthon túli része most Oroszország' kiegészitő része. A' hoszpodárság' fő városa Jasszi (l. ezt). Galacs, a' Dunán fekszik, Pruth és Szered közt, kereskedő város 8000. lak., mellynek házai majd mind fából épültek. Falsi a' Pruthon, hol I. Péter elzáratott a' törökök által. 1711. — Hus, a' Pruthon, hol az oroszok és törökök egyezkedésre léptek 1711. Totrus, átjárás Erdélybe. Bottosány, város 4000. lak., kik Gácsországba nagy kereskedést űznek. Okna, jeles só-aknák.

Molla, Mollah, pap birói tisztség a' törököknél. Ennek kell a' városban 's egyházkerületekben igazitani a' polgári, 's büntető törvényhatóságot, 's a' kadi, vagy is albiró feletti hatalommal bir. A' Molláknál

még nagyobb birói hatalmat birnak a' kadileskierek, az ország' fő törvény tisztjei, kiknek a' divánban is ülések van.

Moluk szigetek vagy **Fűszer szigetek**, többnyire kicsinyek, részint laktalanok is, de szagos szegfűvirág, és szerecseny dio, valamint egyéb termékek' bőségeért, 's gyönyörű tájáért hiresek, több csoportokban elhelyezvék. Uj-Guinea, Celebes, és a' kis Szunda szigetek közt. Uraik a' német alföldiek; jóllehet belföldi főnökök és léteznek bennök. Az egész csoport 3. helytartóságra osztatott, mellyeknek székei: Ternate, Ambajna, és Banda Neira. Legnagyobb sziget Dsilolo.

Momus, a' görögöknél és rómaiaknál a' guny 's rágalom' istene, az éj' fia. Némellyek sovány ifjúnak ábrázolják őt gúny arczczal, bolond sapkával, vagy bolond pálczával.

Monaco, fő városa egy fejedelemségnek, Szárdiniában, mellynek fejedelme Valentinois, franczia herczeg, ki Párisban lakik. A' város 1200. lak. számlál, meg van erősitve, palotával, római emlékkel, és szép mulató kastélylyal dicsekszik. E' fejedelemségben sok olaj készittetik.

Monarchia. Az emberek' társulati alakja különbféle. Ezek közzé tartozik a' monarchia, azon kórmány forma, mellyben egy az uralkodó, ezen kórmány forma azonban különbféleképen lehet idomitva. Lehet t. i. korlátlan egy urság; melly a' kényurasághoz hasonló, ebben az uralkodó minden megszoritás, 's az alap hatalmak' elválasztása nélkül, törvényhozó, és végrehajtó, ambár ezen munkálatát választott hivatalnokjai által eszközli. De lehet nagy urság (aristocratia) által is korlátolva, midőn a' születés utján bizonyos rendűek által az uralkodásban, vagy annak valamelly ágazatában — közönségesen a' törvényhozásban — segittetik, vagy kitöltetik. De a' nép által is korlátoltathatik, midőn az alap törvények a' népnek, vagy nép választottjainak engednek befolyást a' fő hatalomban, vagy annak valamelly ágazatában.

Mongolország vagy **Mungálország, Mogolok', Mogulok' birodalma.** 13 ik században a' közép ázsiai felföldről mindenfelé előrohanó, pusztitó, 's győzedelmes mungál nemzetnek országa tán a' legnagyobb volt, mellyről a' történetek emlékezhetnek. Csak nem egész Ázsia, és az európai Oroszország lett fegyverük' sikerének dijja, nem számitván ide Magyar- és Lengyelországot, 's egyéb tartományokat, mellyeket egészen elpusztitottak. Ezen óriási birodalomnak ura volt Gyengiz-khán, széke volt Koakurum, a' közép ázsiai pusztaságban. Utána még négy nagy khán uralkodott. De még azon században több országra szakadt a' birodalom. Igy támadt, a) Dsagatáj, a' kaspiomi tengertől kelet felé, a' Mustag hegyig, mellynek fő városa volt Bisbalig.

b) Irán, vagy a' régi persa tartományok kis Ázsia és Siria részeivel. Székvárosa volt Taurisz. c) Turan, Szibiriában. d) Kapcsak, a' kaspiomi és fekete tenger felett és az orosz földön. Fő városa Szarai. e) Sina, úgy, mint ma, saját névvel fen áll. f) Maga Mongolország, a' közép ázsiai pusztában. De mind ezek később egészen más alakot nyerének. A' mostani mongolföld Sinának tartománya, a' Kóbi pusztán elterülve. Sina, Tübet és Szibiria, Mancsúföld, és Tatárföld közt, 's bele számíttatik: Mongu, Khalka, és Dsungárföld. Az első Mancsú mellett, az utólsó Tatárfölddel határos, Khalka a' közepén. Ezekben foglaltatik kis Bukhara, Szongaria, Túrfán, Khosotáj, tungúzok' földje, Kontaisa 's a' t. Mongúban vagyon Urga, város 7000. lak., széke egy fő papnak és egy sinai fő kormányzónak. Majmacsin, csak egy patak által választatik Kiächta orosz várostól, mellyel egyedül történik még a' közlekedés. Szongáriában van Tarabachtaj, Csugulcsak, Ili 75,000. lak., széke egy fő hivatalnoknak, Kulcsa, Kasgár 's a' t.

Mongibello (Aetna), legmagasb hegy Szicziliában, általában pedig a' legmagasb tűzokádó hegy. Magossága a' tenger tükre felett 3532. metr. Aetna kitörése Hoff' synchronisticai szemléje szerint krisztus előtt tizennégyre, kr. u. pedig egész 1832. hatvanra tétetik. Azon kitörések Suacca nevü várostól 30. geog. mföldnyi távolságra estek. Buch' legujabb folyó irata szerint azt gondolhatná az ember, hogy Aetna egy iszonyú hasadék' végén fekszik, melly Szicziliát éjszak keletről délnyugot felé szétoszlatja, és hogy e' hasadék' hosszában 1831. Ferdinandea nevü sziget a' tenger felületére emelkedett, de néhány havak mulva ismét előbbi állásába jött. Mongibello vagy Aetna tövében fekszik a' gyönyörü Catania nevü város, mellynek lakosi keveset aggódnak a' veszedelmes szomszéd hely miatt, melly egy hevesebb kitörés által azt semmivé tenné. — 1537. egy földrengés' következtében történt kitörése Aetnának Messina városát pusztitá el. 1669. Aetna' láva folyama Catania városának legszebb épületeit temeté el. 1693. 59,000. ember lett áldozata Aetna' kitörésének. Legiszonyatosb kitörések 1790. és 1800. voltak. 1809., 1811. és 1819. egy uj vulkán támadt Rossó hegyén, és a' Lingva grossa nevü völgyet egészen betemeté. Az 1819 ki kitörés maj. 27-kétől fogva jul. 2-káig tartott szakadatlanul. A' hegy' ereszkedőjén látszik egy régi torony, melly Empedocles' siremlékének neveztetik, annak jeléül, hogy Empedocles (l. ezt) Aetna tűz aknájába rohant. A' hegy' tetején látható hó a' kereskedésre nézve bizonyos jel. Ez mutatja t. i. ha a' kereskedői czikkeket a' meleg éghajlati tartományokba átszállithatják é?

Monotonia, egyhangzatuság, az emberi nyelv hajlékonyságának hiánya, beszéd 's éneklés közben. Monotonia alatt a' szép mesterségeknél azon egyformaságot jelentjük, melly a' tárgyakkali bánás, 's azoknak

előadása körül mutatkozik. Végre e' kifejezés a' természet' tárgyairól is p. o. tájákról, használtatik.

Montblanc (fehérhegy), Európában a' legmagasabb hegy, Szárdiniában a' gráji Havasok' sorában. Royer' mérése szerint 14,817. lábnyira emelkedik fel.

Monte-Negro (fekete hegy), Dalmátország' délszaki része 's Albánia török tartomány közt, független, de el nem ismert köztársaság, mellyet Törökország igényel. Földje hegy vidék 25. négyszegü mföld. 38,000. lak., egy vladika (főnök) alatt, ki azonban kevesebb tekintettel bir, mint a' görök püspök. Népe szláv eredetü, görög hitü, és barmokat tenyészt, kevés burgonyát termeszt, tekenyős békákat, sajtot, baromfiat, fát, jeget 's a' t. visz eladni Cattaróba. Fő helye Csettiny.

Motesquieu (Charles de Secondat, baron de la Brede, et de M.), született jan. 18. 1689. atyjának brédei várában, nem messze Bordeauxhoz. A' francziáknak egy a' legnevezetesb kórmány irói közől. Már ifjú korában mély gondolkozásu volt. 1714. a' bordeauxi parlamentben tanácsnok, 1716. pedig elnök lett. — 1726., hogy magának emberismeretet szerezzen, főkép pedig, hogy a' nemzetek' törvényhozásával megismerkedjen, hivatalát letette, és Német, Magyar, Olaszországon, Svaiczon, Németalföldön keresztül, Angolhonba útazott, hol két évig tartózkodott. Ő volt az első, ki a' törvényhozási, és alkotmányi elveket rendbeszedte. Igazság és jogosság által lelkesitve, bár mind kettőt néha egy oldalúlag fogta fel. M. a' status tudományokra figyelmeztette az emberiséget, és ezen tudományokat igen elősegitette, nemzete előtt kellemessé tette; de azt általa el is ragadta. A' francziák sokat kisértettek M. tanja után. Nevezetesebb munkái »Letres persanes» mellyben a' francziák' erkölcseiről legelevenebb, 's leghivebb rajzot ad. »Considerations sur les causes de la grandeur et de la decadence des Romains.» Mindenek felett pedig »Esprit des lois», mellyben a' törvényhozás képeztetik. M. igen kellemetes, és ambár gazdálkodó, de még is segitni vágyó volt. Többnyire brédei jószágán lakott, mig 1755. febr. 10. Párisban meghalálozott.

Montgolfier (József Mihál), szül. 1740. Annonayban. Ennek testvére Jakab ugyan ott született 1745., 's mind ketten papiros gyártók voltak. József főleg a' mathematikával foglalatoskodott, mi által is vezettetett a' róla először Montgolfierinek nevezett léggolyó' feltalálására. A' vizi kos is, vagy is azon eszköz, melly annyi vizet, a' mennyi a' kertek és rétek' megöntésére szükséges, 100. lábnyi magosságra felvisz, az ő találmánya. Revolutio' kitörése után Párisba mene. Buonaparte consulsága alatt becsület' rendi keresztet nyert, későbben az intézetnek is tagja lön. Meghalt 1810. — Öcscse az igen nagy papir nemeket találá fel.

A' velin papir' készitése is az ő érdeme. Az akadémiának ő is tagja volt. Meghalt 1799.

Montevideo vagy Cisplatina, előbb Banda oriental, most oriental del Uruguay, független állodalom Délszak Amerikában, mellyet éjszakról Brazilia, keletről az atlanti tenger, delről a' Rio de la Plata, nyugotról az Uruguay folyó vesz körül, melly két utóbbik folyó La Plata statusoktól választja el, mellyeknek 1816-ig része volt, miután Brazilia' birtoka lett, végre 1828-ban függetlensége elismertetet. Összvesen tesz 10,000. négyszegü mföld. 150,000. lak., kik jobbadán pásztorok. Fő városa: Montevideo, a' La Plata torkolatjánál, igen meg van erősitve, 20,000. lak. számlál, élénk kereskedésnek örvend, de rosz kikötője van. Maldonado, vár és szép kikötő, 3000. lak.; Colonia de Sagramento, a' La Platán, átellenében Buenos Airesnek.

Montreal (olv. montril), alsó Kanadának legnagyobb városa, a' szent Lőrincz' folyó egyik szigetében, melly most már 34,000. lak. számlál, nagy pénzkereskedést űz, angol collégiummal, gazdasági társulattal, 's könyvtárral, katol. pap nevendék házzal, Nelson' szobrával a' vásártéren, 's igen szép kat. egyházzal dicsekszik.

Morea, hajdan Peloponnesus (l. ezt), Görögország' félszigete, melly csak a' korinti (isthmus) földszoros által kapcsoltatik öszve Livadiával. Már a' görög császárok e' szoroson egy 2. mföldnyi falat húztak (Hexomilion), mellyet a' velenczeiek 136. toronynyal erőssitettek meg. Keleti részén hegyeit mossa az aeginiai, és nápolyi di Romániai öböl; dél felé vannak a' kolokythiai és koroni öblök, mellyeket a' közép ponti Zyria hegytőből a' tengerbe futó fokok képeznek; nyugotra az arkádiai öböl; éjszakra pedig a' Lepantó, melly csak keskenyen kapcsolódik a' jóniai tengerhez. Morea 5. nomoszra vagyon osztva, 's ezek: a) Argolisz és Korint. b) Lakonia, mellyben laknak a' kakovuliokok, kik durva tengeri rablók, erőssitett barlangban tartózkodnak, 's egymásközt is örökös harczban élnek, ha csak a' rablás köz erőre nem ösztönzi. c) Messzenia, mellynek fő városa Arkádia, kikötővel bir. Ezen nomoszban volt a' görög tanácsnak első gyülése 1821. Kalamatában. Ebben tanyáznak a' vitéz majnotok is, a' kolokythiai fél sziget' kopasz és nehezen járható hegyeiben 8. kerületre osztva, kik egymás közt harczolnak. d) Arkádia, melly a' félsziget' belsejében, és a' nyugoti parton terül el. Fő városa Tripolizza. e) Achaja és Elisz, a' Lepantó alatt; mellynek Gasztuni réves városában érsekség vagyon. Moreának egyéb nevezetes városait, u. m Naupha, Korint, Misztra, Napoli di Malvázia, Modon, Patrasz lásd a' maga hellyén.

Moreau (Jean Victor), hires franczia tábornagy, szül. Finisterre departementben, Morlaixban 1763. Elvégezvén tanulását, már 1793. brigád

tábornagy; 1794. pedig sereg osztály tábornagy lön, és mint illyen, seregét alsó Flandriába vezette, hol is sok helyet elfoglalt. 1796. már fő vezér volt. Rajnán, és Dunán háromszori átmenetele vala fő vezérségének legjelesb tettei. És háromszor köszöne néki ótalmat a' franczia sereg, és kétszer emelé ki romjából a' földúlt Franczia országot. Jul. 5. 1796. verte meg Latour tábornagyot Rastadtnál; jul. 9. Károly fő herczeget Ettlingennél; oct. 2. pedig 45,000. emberrel 66,000-et Biberbachnál. Mit Villars meg nem tehetett Schwarzwald pokolvölgyénél, azt végre hajtá Moreau, és pedig legszerencsésb kimenetellel. Mind a' mellett, hogy sok ütközetben borostyánt aratott M., az emberiséget is figyelemre méltatá, 's ő a' legemberibb fő vezér vala. A' zsarnok tábornagyokat hivatalaiktól megfosztá, és minden erőszakoskodásokat erősen megtilta. Ezen szép tette miatt gyanúba esvén, sept. 4. 1797. a' fő parancsnokságtól megfosztatott, de már nov. 1798. az olasz seregnél másod general-inspector vala. Miután a' francziák' szerencsétlenségeit mintegy henyén kelle néznie, a' tábornagyok' kérésére általvevé ismét a' fő parancsnokságot egy 28,000. emberből állott megvert sereg fölött Suvarow' 80,000. embere ellen, és Bassignanónál megveré az oroszokat, de végre is Piemont felé kelle visszavonulnia. Novi Postonál Jaubert lön fő parancsnok, de ez az aug. 15-iki ütközetben elesvén, a' tábornagyok egy akarattal M-t választák fő parancsnoknak. Ezen ütközetben három ló lövetett ki alólla. Ezután Párisba ment, hol a' directorium' ajánlatát, magát annak elnökévé lenni elégtelennek gondolván, el nem fogadta. Moreaunak köszönheti Napoleon, miután 1800. Rajnán általkelt, hogy sz. Bernhard hegyén átmehetett, 's M. az ausztriai seregnek tetemes kárt okozott. Egész Münchenig nyomult előre, és dec. 3. János fő herczeg' vezérlése alatt az ausztriai sereget Hohenlindennél megveré. Csak tiz mértföldi távolságra vala már Bécsből M., mikor fegyvernyugvás köttetett, melly alkalom több helyet juttatott birtokába. A' lünevilli béke után M. Páris mellé Grosbois nevü jószágára vonta magát, mit sem gondolván Napoleon' tervezeteivel. Épen ezen időben történt Cadoubal és Pichagnu' összeesküvése, mellybe Moreaut is keverni akarák, és mind a' mellett, hogy felette az ártatlanság nyilatkozati itélet kimondatott, Napoleon még is 2. évi számüzésre kárhoztatá, de úgy, hogy csak a' császár' akaratával térhet ismét vissza honába. — Ő 1805. Éjszakamerikába, Cadixba, hajózott, és Philadelphiánál magának földmüvelési, vadászati, és halászati kiváltságot vásárlott. Sándor orosz czár őt birodalmába hivá, és jun. 1812. Gothenburgon keresztül Berlinbe, onnét pedig Prágába érkezett. Itt találá ő Sándor császárt, kinek szolgálatába, mint császári tábornagyi segéd, lépett. Minekutána a' szövetséges seregek' szerencsétlen megtámadása után Drezdában (aug. 27. 1813.) ezek

visszavonultak, észre vevé M., hogy Napoleon az ő balszárnyai körül jár, azt azonnal siete Sándor császárnak tudtára adni, azonban mig ő a' császárral beszél, egy ágyu golyó mind a' két lábát elszabá. Innét azonnal Csehországba vitetett, hol Launban sept. 2. meg is halt. — Az elszakasztott lábait Repnin herczeg egy emlékjel alatt azonnal ott, hol e' szerencsétlenség történt, eltemettette. — XVIII ik Lajos is emléket állitott M nak Párisban.

Morlákok, szláv eredetü nép Horvát- 's Dalmátföldön az ádriai tenger part vidékén. Ugyan itt vagynak az uszkókok is, kik hasonlókép szláv származatúak. Mind a' két népség még igen durva, úgy hogy a' véres boszú még divatos nálok.

Morpheus, a' görök 's rómaiak' mythologiája szerint az álom-fia, az álmoknak istene, Cimmeriában, egy csendes, homályos naptól soha meg nem világitott üregben, lakott. Szép ifjúnak ábrázoltátik, makkal koszorúzva, 's kezében bőség' szarvát tartva.

Morvaföld (Marchionatus Moraviae, Mähren), markgrófság az ausztriai birodalomban, Magyar, és Csehország, Ausztria és Slesia közt, melly utóbbikkal egy kórmányzóságot képez most. Összesen tesz 415. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lakossal. Az egész föld többnyire hegyes, a' délkeleti termékeny. A' Szudétek hegyei vonúlnak el éjszaki részén. Folyói a' Morva, Thaja, Odera 's a' t. Lakosai szláv eredetüek, 's katolikusok, mezei gazdaságot, szőllő müvelést, és kereskedést üznek, sok posztót, papirost, üveget, sört, vásznot, készitnek. Tudományos tekintetben áll egy egyetem, egy akadémia, két philosophia 's többféle más tan-intézetek. — Elosztatik 6. kerületre. Fő városa Brünn.

Moses, született Egyiptomban, 1600. kr. e. az akkor igen keményen sanyargatott nép között. Tanitói Amrám 's Jochebed voltak, mind ketten lévi nemzetségből. Egy királyi parancs' következtében, melly a' zsidók' minden születendő férfi magzatot megölni rendelé, mint három hónapos kitétetni kénytelenittetett, de, a' sétáló király' leánya (Thermutis) által, Nilus' partján, egy kis ládikában megtaláltatott, megszabaditatott, tőle vizből szabaditottnak (Mo-üdsche, egyiptomi nyelven, honnét a' zsidó moscheh) neveztetett, 's fiának fogadtatott. Ez által a' papi rendbe, mellyhez a' királyi család tartozék, 's a' papi titokba is beavattatott. Tudta tehát Moses az akkori időnek bölcsességét, mi tetteiből 's beszédeiből világosan kitünik. Az egyiptomi seregnél hadi tapasztalást szerze magának. Azonban az udvar fénye közt népéről meg nem feledkezett. Moses látván azon durva bánást, mellyel egy egyiptomi tisztviselő egy zsidót illete, érzé az igazságtalanságot, 's az egyiptomit megölé. De ez világosságra jöve, 's Mosesnek Arábiába kelle szöknie kr. e. 40. évvel, hol Jethro sógoránál talált menedéket. Midőn itt egy ideig

pusztai életet élt, Ziporát, úra' leányát vevé el nőül. A' Hóreben legeltetvén nyáját, egyszer egy tüskebokrot tűzben lát, 's belőle az úr' szavát hallja, melly neki parancsolja, hogy a' népét Egyiptomból azon tartományba vezesse, mellyet ős atyjainak megigért. Hogy pedig azt véghez vihesse, küldetését csodákkal igazolhatja, bátyját Aaront nyervén oldala mellé szónokul. Moses ekkor 80. éves vala. Azonban a' hosszas szolgaság által elkorcsosodott nép hitel 's kétség közt ingadozott, mig végre Aaron' szónoklata őket reá vette, de Pharao ismét uj nehézségeket hoza elő, hogy visszatartsa. Csak a' tizedik azon országos csapások közől, mellyek azért Egyiptomot érék — a' minden első szülöttnek elhalása, birá reá Pharao' megrögzött szivét, zsidóknak a' kivándorlást megengedni. Moses népét a' vörös tengeren vezeté keresztül. Pharao, ki tettét már megbánta, utána mene seregével, de azzal együtt a' tengerbe veszet Sinaihoz, Arábiának egy hegyéhez érvén, tábort ütött a' néppel, maga pedig a' régi idők óta imádott hegy csucsra felmász, hol neki, messze terjedő menydörgéstől körülvétetve, az Isten' közelléte' borzasztásai között tudtára adatik, minő törvények szerint éljen Izraël. (Ezek a' 10. parancsok). Csak legszigorúbb rendeletek által tarthatá a' népet rendben. Mosesnek egyetlen kétsége miatt, mellyet a' szükség' özönében az Isten ellen merészle, nem vala szabad megérni munkájának tökéletes végrehajtását. Miután Jósue vezért felváltójának rendelte, 's a' néptől búcsút vön, felmászott egy hegyre Peraeában, a' Jordánon túl, és erről a' dicső tartományt, mellyre ön maga vala lépendő, általnézte, 's fáradságos életét 120. évében befejezé. Lelkének 's érdemeinek legfelségesebb emlékét azon könyvek foglalják magokban, mellyek neve alatt, az ó testamentom elején, állanak. Aaron nemzetségének a' fő papságot, lévi törzsöknek adá át Moses az Isteni szolgálat' folytatását 's törvények' megtartására való felvigyázást. Ez 22,000. számlált, a' többiek száma pedig, az asszonyok 's gyermekeken kivül, 600,000-re rúgott. 40. évig kelle a' Mosesnek népével ide oda költözni. Az igért föld a' Kanaán vala.

Moson vármegye. Ezen vármegyét, melly nevét a' hajdan hires vár, most hasonnevü mvárostól kölcsönözte, keletről a' Duna, 's Csalóköz, délről Sopron megye, nyugotról a' Fertő tava, és Sopronnak egy része, éjszakról pedig Ausztria, és Pozsony vármegye környékezi. Föld területe, melly egyik nyugoti részét kivévén, merő sikság, 35. 7/10 rész négyszegü mföld. Folyói: Duna, Lajtha és Rábcza; tava pedig az ismert Fertő tó. Éghajlata mérsékelt, levegője tiszta és egészséges. Földje termékeny, 's gabonájára Bécs' éléstárának tartatik, mellyel, részint a' Dunán oda szállitni szokott gabonával, alsó Ausztriával nagy kereskedést üz. Lakosai nagyobb részint németek, vannak azon kivül

magyarok, horvátok és zsidók. Vallásukra nézve római katolikusok — ezek legnagyobb számmal — evangelikusok és zsidók, kik 12. mezővárosban, 38. faluban, 30. puszta és csárdában laknak, 's számuk mintegy 64. ezerre megy.

Moszka, Moskau, Oroszország' régi, 's most is második fő városa, a' hasonnevü kórmányzóságban, 350,000. lak. és 11. külvárossal. Maga a' város 4. fő részre osztatik; u. m. a) Kreml az az vár, a' középső rész árkokkal, 60. láb. magas falakkal körülvéve, keleti izlésben épült palotákkal, templomokkal, zárdákkal, 's más épületekkel. Legnevezetesebb két régi palota és az uj cs. palota, a' tanácsház, érseki lak, arzenál, a' 30. templom közől a' koronázási, sírbolti, és a' fő temploma a' császári családnak a' számos aranyozott domborokkal fényes tekintetet adnak a' Kremlnek. b) Kitaigorod nevü város' részében vagyon egy 20. templomból 's kápolnából álló nagy szentegyház, nagyobb része a' nyilvános épületeknek, 's a' fő bazar. c) Beloigorodban majd csupa paloták vagynak, az egyetem, orvosi akadémia, igen nagy lelencz ház, a' bank, posta, levéltár, ágyúöntő, 's a' fő kórmányzó' palotája, és 73. templom. d) Szenlyanoigorodban, melly a' többi hármat zárja be, vagyon a' katonai tanoda, arzenál, nagy raktárak, és 103. templom. Külvárosai közt legszebb a' Nemetszkaja Szloboda, az az német külváros, hol egy cs. palota és kastély, pompás laktanya, nagy katona kórház vagyon. Mind ezeken kivül emliteni kell, hogy Moszka a' belső kereskedésnek közép pontja, 's 300. gyárt számlál; környékében pedig több is vagyon, és kereskedése Sinával élénken üzetik. Tudományos müvelődését, az egyetemen, 's orvosi akadémián kivül, más hittani, gazdasági, kereskedési, 's egyéb tan-intézetekben nyeri. Van még csillagnéző tornya is, keleti intézete, füvészkertje, 2. cs. leány-intézete, több tudományos társaságai, és kegyes alapitványai. Moszka egy fő kórmányzónak, és metropolitának is széke. Környéke sok pompás mulató hellyekkel, 's házakkal, 's többféle remek épitményekkel ékeskedik.

Mozambique, Afrika' keleti partvidéke, a' Zambeze folyótól, a' Delgado hegyfokig. A' portugallok birják jobbadán e' partokat, kiknek is a' hasonnevü városban egy kórmányzójok vagyon, ki alatt Afrika keleti partján lévő minden portugall birtokok állanak. Belül vagyon Mongalló' statusa, és a' parton Makuák tanyáznak.

Mozgony, erőmü, gépely (machina), bizonyos eszköz, melly csekély idő töltés, és erő kiméléssel, egy meghatározott mozgást eszközöl, vagy ollyan eszköz, melly által nagyobb testek, kevés idő alatt, nagy erő kimélés mellett, mozgásba hozatnak, vagy egy helyről más helyre tétetnek.

Mucius Scaevola (Caj. Cordus), egy jeles római nemes, ki Rómának Porsenna általi ostromlásakor, Róma építése után 255. hősileg tünteté ki magát. Porsenna t. i. az etrusok' királya, 's szövetségese az elűzött Tarquinusnak, ostrom alá vevé Rómát, 's lakosi már a' legszükségesebbekben is hiányt láttak, midőn Mucius feltevé magában az ellenség' táborába fegyverkezve menni, a' királyt megölendő. Ezen tervét ő titokban akará először végbe vinni, de félvén, hogy, ha a' consulok, és a' senatus' engedelme nélkül kimenend a' városból, mint szökevény elfogattatva, visszahozattathatnék, először a' senatusba mene, 's ennek tervét előadá. Ez neki azonnal engedelmet ada. Ekkép Mucius útnak indult, ruhája alatt elrejtett tőrével. Szerencsésen megérkezett az ellenséges táborba, hol magát a' sokaság közé rejtvén, a' király' sátoráig jöve. Épen a' bér fizettetett ilt ki. A' király irnokával hasonló ruhában üle a' törvényszéken. Mucius nem tudván ki légyen a' király, 's magát, kérdést téve, elárulni nem akarván, az irnokot ölé meg. Ezután véres tőrével magának a' nép tömeg közt útat nyitott, de a' királyi szolgáktól elfogattatott, 's a' király elébe vitetett, hol ő megrettenthetetlenül álla, 's inkább félelmes, mint félő, ekkép szólla Personnához: »Én római polgár vagyok, 's C. Mucius a' nevem.» Mint ellenség meg akartam ölni ellenségünk' királyát. »A' mennyi bátorságom volt a' megölésre, annyival birok a' meghalásra is. Nem csak én vagyok, ki illy szándékkal viseltetek irántad, számos római ifjak fognak utánam szinte e' dicsőségre törekedni. Ezen háborút izeni neked a' római ifjúság.» Mérgesen, 's megijjedten fenyegeté Mt a' király, ha a' társait fel nem fedezi, hogy tűzbe vetteti. »Ó! felele Mucius! hogy tudjad milly keveset gondolnak a' testi fájdalommal a' dicsőségre vágyók, nézd, mit fogok cselekedni.» E' szavakat mondván, kezét az oltár előtt álló izzó szénnel tölt serpenyőre tartá. E' határtalan bátorságon csudálkozva, felugrik székéről a' király, 's őt az oltártól elrántani parancsolá. »Menyj innen, úgy mond a' király, te, ki ön magaddal ellenségesebben bánsz, mint én velem, megjutalmaználak, ha bátorságod honomért mutatkozott volna, igy pedig szabadsággal ajándékozlak meg.» Most fölfödözé Mucius, hogy 300. ifjú esküdt öszve őt megölni, 's engem, mondá, legelsőbben ért a' sors. E' szavak olly félelmet gerjesztének Porsennánál, hogy az ostrommal felhagyott, 's rómaiakkal békét kötött. Mucius jobb keze' használatát elvesztvén, Scaevola mellék nevet nyert, 's a' senatustól egy darab tartománynyal 's érdem oszloppal tiszteltetett meg.

Mufti vagy nagy Mufti (és Scheik-Ulislan, az az: a' választottak' fejedelme), nevet viseli Törökországban a' vallásnak 's törvénynek fő igazgatója, ki méltóságára mindjárt a' nagy vezér után van, sőt a' sultantól még némelly tisztelkedéseket is nyer, mellyek emezt nem ille-

tik. A' császár egyedül foszthatja meg őt hivatalától, a' nélkül azonban, hogy jövedelmeit magáévá tehetné. Nagy városokban almuftik is vannak, kik az ő mintegy helytartói.

Mulandóság. Ha lassan halad is elő a' természet' hatása a' romladásoknál, még is mulhatatlanul bizonyos: ha uralkodik is az ember egy darabig rajta, utóbb csak ugyan győz az. A' sziklát, követ és fát palotává, házzá 's hajóvá változtatja az ember; a' föld' kebeléből kikutatott érczet erejének eszközévé teszi; a' fövényt és anyagot ékességgé és fényüzés tárgyaivá; levegőt zár be vizzel, 's a' vizet tűz által kényszeriti, hogy a' dolgok' természeti alakját megváltoztassa; de néhány tized mulva megkezdenek változni az emberi munkák, és néhány század után megromlanak, 's romokká lesznek pompás templomai, mellyek Isteni czélra épültek; gránitból készült, vassal öszvekötött hidjai, bástyái 's ragyogó emlékei, mellyekkel romlandó maradványinak hallhatatlanságot akara adni, apródonként elporlanak. És ezen épitmények, mellyek az oczeán' hullámainak, az ég viharainak, 's a' menykő ütéseinek ellentállottak, megromlanak, a' harmat, eső, fagy és gőz észrevehetlen légköri befolyása alatt; valamint a' férgek megrágdalják halandó szépsége' vonásait, úgy moh, és dudva növények nőnek oszlopain és gulyáin, 's a' legcsekélyebb bogarak dúlják fel óriási müveinek alapját, palotáinak és földi dicsőségének omladozó romjaiban ütik fel tanyájokat. Igy múlik el minden, 's a' mindenségben az ember, egyedül a' lélek él örökké.

München, Bajorország' anyavárosa, 's Németország' legszebb városainak egyike, Iszár folyónál, úgyan illy nevü kerületben, egy messze terjedő sikföldön, 90,000. lakossal. München különösen e' jelen század' müve, miben legtöbbet köszönhet az ez előtt, és a' most uralkodó királyoknak, kik tömérdek pénz öszveget költöttek München' szépitése, és kiterjedésére. Legnevezetesebb térei: a' Schrannen vagy Marktplatz, egy bronczból készitett Mária képszoborral, a' szép Max Josephsplatz (paradé piacz), Maximiliansplatz (Miksa), Karolinerplatz (Karolina), Königsplatz (Király), Odeonsplatz, az Oroszországban elesett 30,000. bajor emlékére állittatott obeliszkkal, melly a' tőlök elfoglalt ágyúkból készült (100. láb. mag.). Van 21. temploma és 7. kápolnája. Épületei közt nevezetesebb a' királyi lak, melly Európában egy a' legnagyobbak közől; az úgy nevezett Max-Palais, a' Leuchtenberg herczeg' palotája, a' tudományok', 's müvészetek' kir. akadémiája (hajdan jesuiták' collegiuma), az egyetem, az uj szinház, melly Európában egy a' legszebbek közől, a' régiségek' és müvészetek' pompás gyüjteményével, a' fölséges pénzverő ház, 's több e'félék. München tudósaira, és tanitó intézeteire nézve is megkülönböztetést érdemel egész Európa' városai közt, minthogy az ifjuság' képeztetésére mindenféle intézetek léteznek. Az ipar-ág, és ke-

reskedés egészben véve nem igen nevezetes, vannak mindazáltal több gyárok, 's azok közt nevezetesek a' posztó, bronz, 's ágyú öntő gyárok. Sétául szolgál az úgy nevezett angol kert, melly a' münchenieknek az, mi bécsieknek a' práter.

Munka-bér. A' szükség, 's kielégitési módoknak két kútfeje vagyon; a' természet t. i. és a' munka. Különös egyenlő egyoldalúság a' productivitas. Ezen kettős kútfeje közől bár mellyikét elmellőzni nem lehet, 's balgatagság volna azt állitani; hogy a' természet emberi segedelem nélkül mit se létesit. Tekintsünk csak a' rengeteg erdőkre, vadon növényekre 's a' t. és általfogjuk látni a' természet' erejét; de a' legélénkebb emberi munka is hasztalan természet nélkül. Épen olly képtelenség a' munkának mit se tulajdonitani akarni, melly a' természet' termesztményeit annyira szaporitja 's nemesiti. Van tehát a' kielégitési tárgyakra nézve a' természetnek, de van a' munkának is befolyása. A' létre hozásnál azonban még előlegesitések is szükségesek, tehát mind az, mi a' productivitásban előjő, nem munka-bér; mert a' productivitás' teljes értéke feloszlik: a' természet erejének, a' munkának, és előzmények (tőkék) kamatjainak értékire. Már ebből kitetszik mi, és illőleg mennyi a' munka-bér. Lehúzván tudniillik a' két értéket az egészből, megmarad a' harmadik. De a' munka-bér többnyire különbözik a' munka' értékétől, ambár igazságosan azzal megegyezőnek kellene lennie. Ez pedig közönségesen azért történik, mert a' bérért dolgozó munkások' ára különbféle környülményektől függ. Lehet a' munka-bér a' munka' értékénél nagyobb, lehet kissebb is, azzal néha megegyező is. Ha a' munka-bér az értéknél kissebb, akkor a' munka olcsó, ha nagyobb, akkor drága. Ezen munka' olcsó vagy drágaságát számtalan körülmények szülhetik. Egyébiránt közönségesen a' concurrentia a' fő emeltyű a' dologban. Ha a' bizonyos munkát ügyesen értők' száma nagy, olcsúl, ha kevés, drágúl a' munka-bér. Legyen elég ennyit. Bővebb kifejtését a' tárgynak a' hely' szűke nem engedi.

Munkács, történetileg hires mváros Bereg vármegyében, mellyet az e' honba jövő magyarok épitettek a' Latorcza folyón. Az ide való egyesült görög püspök Ungváron lakik. Vagyon itt erős hegyvár is, melly status' fogházául használtatik; azon kivül sóhivatal, timsó-főzés és 3400. lak.

Münster, Vesztfáliának városa, a' róla nevezett kórmánykerületben az Aa folyón, csinosan épitve 22,000. lak. Nevezetesek templomai, kastélya, tanácsháza, mellyben a' vesztfáli béke köttetett 1648. oct. 24., több ékes palota. Itt székel egy fő elnök, egy püspök, a' vesztfáli fő törvényszékek. Vannak itt tovább többféle tudományos intézetek, siketnémák' intézete, hazai történetekben búvárkodó társaság, zsidó tanitók'

intézete, fenyéték és javitó ház, nyereséges vászon kereskedés, többféle gyárok, csatorna 's a' t.

Muraköz, Zala vármegyének azon része, melly a' Dráva és Mura közt elterül, és Stajerfölddel határos. Földje termékeny, és népes.

Murcia, Spanyolország' egyik királysága, 370. négyszegü mföld. 500,000. lak., mellynek hegyes földje egyike ezen ország' legszebb részeinek, kellemes éghajlattal. Most ezen királyság az országnak egyik tartománya délkeleten a' közép tenger mellett. Hasonló nevü fő városa 36,000. lak. számlál; van püspöksége, szép székesegyháza, füvészkertje, és sokat érő selyemszövése. Lorca városa 40,000. lak. tart. Cartagena, az egyedüli hadi rév a' közép tengeren, 37,000. embert foglal magában, van püspöke 's arzenálja.

Muretus (Marc Ant.), szül. 1526. Muretben, Limoges melletti faluban, Francziaország. Már ifjúságában annyira kitüntette magát, hogy kora 18. évében Cicerót, 's Terentiust Auchban nyilvánosan magyarázta. 1552. Párisban a' philosophiát 's polgári törvényt tanitá, 's számos hallgatói között a' király 's királyné is valának. 1576. pappá kenette magát, 's ezentúl tanitásával is felhagyva, buzgó csendben élte le hátra lévő napjait. Meghalt 1585. Muretus idejének legértelmesebb nyelvtudósa 's criticusa volt. Munkái 1727. jelentek meg 5. kötet., melly gyüjtemény azonban iratainak alig felét foglalja magában. Legjobb, 's legujabb kiadása 1789. évi, Leydenben.

Músák (Musae), a' szép tudományok' 's mivészetek' istennői. Származások különbféleképp adatik elő. Neveik ezek: Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania, 's Calliope. Pieridáknak is neveztetnek, minthogy Pieriéből — Thraciában — származtak (a' monda szerint), honnét Boeotiába, innen a' többi görög tartományokba mentek. Többnyire mint énekelve, és tánczolva ábrázoltatnak, 's midőn később mindegyiknek külön foglalatosság tulajdonittatott, Calliope a' hős költemények, Thalia a' comoediának, Clio a' történetnek, Euterpe a' furulyának, Melpomene a' tragoediának, Terpsichore a' lantnak, Urania a' csillagászatnak, Erato a' szerelem daloknak, Polyhymnia az ékesszóllás, 's mimicának lön istennője. A' músák' történetei közt főleg érdemel említést a' sirénekkel, Pierus' leányaival, 's Thamiris az öreg lantossali versenyzés. A' meggyőzött sirénéknek a' músák tollaikat tépék ki, 's ezekből magoknak koszorúkat készitének, mire ezek megszégyenitvé, mint csörgő szarkák repülének el, Thamyris lantos versenyzésben meggyőzetve, szemfényét, 's játszása' mesterségét veszté el. Egy bizonyos nép a' rege szerint olly gyönyörségesen hallgatá a' músák' éneklését, hogy az evésről is megfeledkezvén, közel volt az éhel haláshoz, de az

istenek szánakozván rajta, sáskákká változtátta, mellyek mindig énekelének a' nélkül, hogy élelemre lett volna szükségök.

Myrmidonia (Aegina), sziget Aegina nevü tengeröbölnél, magas hegyektől, 's szikláktól környeztetve, 's azért csak éjszaknyugot felé férhetni hozzá, hossza csak két, kerülete pedig 4. 1/2 mföld. mintegy 4000. görögg el. — A' sziget' éjszaknyugot részén fekszik Aegina nevü város, egy igen jó kikötővel. Hajdan a' sziget Myrmidoniának neveztetett, hihetö azon monda miatt, hogy Jupiter, miután a' sziget' lakosi dögvész által elpusztittattak, hangyákból teremtett embereket, kik ezért myrmidonoknak neveztettek.

Mysteriumok, 1) a' görögöknél 's rómaiaknál titkos vallási öszvejövetel, mellyből minden avatlanok kizárattak. Czéljok bizonyos vallásbéli szokásoknak 's állitmányoknak kincse vala, mellyeknek tulajdonképi értelmét szükségesnek vélték a' nép előtt homályban tartani. Az avatottaknak fő törvényök vala a' mély hallgatás. Legnyomosabb görög mysteriumok voltak az eleusiaiak, samotraciaiak, a' dionysiaiak, az orphisiaiak, Isis' mysteriuma 's a' t. Mind ezek a' mysteriumok elenyésztek a' kereszténység' második, harmadik századában. 2) Francziaországban azon vigjátékok is ekkép neveztettek, mellyekben isten, angyalok, szentek, 's ördögök jelentek meg.

Mythologia, hit rege tudomány, a' pogány nemzetnél az Istenek 's más tünemények feletti mondáknak tanitása. Mihelyt kezdé t. i. a' tudatlan ember vizsgálni az öt tápláló földnek termékenységét, a' melegitő napot, a' tengerek' dühöngését; az a' gondolat ötle fel nála, hogy mind ennek egy ereje feletti lénytől kell jönnie. A' másik erők ekkép személyesitettek tőle. Feltámadt kebelében a' tisztelkedés vágy, mellyet különbféle egyének különbféleképp teljesitettek. A' ki a' felsőbb lény kedvezésének megnyerését, 's boszuja' elháritását leginkább eszközölni gondoltatott; az lassanként a' többieknek mintegy szószólására, 's tanitására lön. Ez némelly vallásos népeknek 's mondáknak szüleménye. Igy jöttek létre lassan a' jóslatok, 's mysteriumok. Az eleinte egyszeri hit regék később különbféle ábrázatokkal, kalandokkal, 's tarka képekkel teltek meg, 's annyira szaporittattak, hogy azoknak öszvege, egy külön tudományt tett, mellyet közönségesen Mythologiának neveznek.

N.

N, az a-b-c tizennegyedik betüje, még pedig mássalhangzó, melly különbféle nyelvekben különbféle jelül használtatik. Magyar nyelvben, magányosan véve, keményen, y-nal pedig lágyan mondatik ki.

Nabis, spartai király, kr. sz. e. 200. év körül. Eredetéről, valamint mikép juta a' trónra, mi bizonyosat sem lehet mondani, de hogy zsarnok vala, kétségnélküli. Ellensége volt ő mindennek, mi nemes, igaz 's emberi. Kit csak nem türhetett, vagy látszatott nem türhetni, azt vagy megölette, vagy legalább számüzte. Mind e' mellett elég álnok volt ő kegyetlenségét palástolni, 's ön magát mint igazságos, 's bölcs fejedelemnek szinlelni; egyébiránt külsejében az ázsiai despotákat utánozá, 's néhányat hizelgéssel, 's igéretekkel megnyerni, másokat pedig fenyegetéssel megijeszteni tudott. Mindenütt fegyveres testőrsereg követé őt, 's számos kémek álltak szolgálatában. Messinát 's Argost kiraboltatá, Peloponnesusson pedig birodalmát álnokság által mindig tovább terjeszté; de a' rómaiak achaeusokkal egyesülve, neki hadát üzentek. Végre a' zsarnokot tulajdon szövetségesei, az aetóliak, megölték Spartában.

Nabob, Indiában a' tartomány' helytartója vagy a' sereg' parancsnoka, ki a' nagy Mogoltól függ, de a' perzsiai schach nadir' beütése óta függetlenekké tevék magokat a' nabobok, 's az angolok alá jutának. — Angolországban minden nagyot, ki Indiában rendkivül meggazdagodott, vagy igen nagy fényüzést gyakorol, nabobnak neveznek.

Nadály, a' bél férgekhez tartozó állat nem, teste hoszukás, eleje vékonyabb, hátulsó része vastagabb, 's ez gömbölyü üreges függelékkel végződik, ezzel a' testekhez tapadva, tolja előbbre testét, elől ismét szájával ragadva meg, 's igy fölváltva, hallad. Több fajai közt leghasznosabb a' piócza nadály (hirudo officinalis), ennek teste feketés, alól sárga szürke, fölül hat sárga pirosas vonalokkal. Haszna az orvosi gyakorlatban elkerülhetlen, helybéli gyuladásoknál. Legjobbak, mellyek tiszta mocsárokból, tavasszal vagy ősszel fogatnak. A' tisztátalan vizekből fogattak a' harapás' helyén gyuladást okoznak. Igen soká elvannak

élelem nélkül tiszta, sokszor megujitandó vizben. Honunkban nagy számmal tenyésznek fölösleges tavainkban, úgy hogy nem csak hazai szükségeinket kielégitik, hanem évenkint több millió darabot külföldre is szállitnak, kivált Francziaországba. Ezzel nem kell öszvekeverni az úgy nevezett »vérszopó nadályt» (hirudo sangvisuga), melly nagyobb, alól három szinü zöld foltokkal, fölül pedig sárga vonalokkal. Mohóbban szivja a' vért, mint az előbbi, hanem harapása' helye közönségesen evesedésbe megy által.

Nádasdyak, e' nagy érdemü 's méltóságú nemzetség, mint tartják, még sz. István' idejében keresi törzsökét I. Eduard, angol király' fiaitól, kik Kanut dán király által birodalmuktól megfosztatván, Magyarországba jöttek. A' herczegeket t. i. néhány hü lovagok követék, 's azok közt Ospedin birtokot szerezvén a' horvát tengerparton, a' herczegek' haza térte után is itt maradt, 's mint tengerhez szokott britt olly ügyes hajós volt, hogy a' lakosok azt Butikonak (kacsának) nevezték, 's néki ez' elnevézés tetszvén, czimerébe kacsát vett fel. Ezen első Butikónak maradékai apródonként elszaporodtak, 's már 1260. nagy vidéket birtak. Fő lakhelye a' nemzetségnek, úgy látszik, Prodarics vala, mert ezen névvel cserélték fel az elsőt, mig ezt ismét a' Nádasdy név váltá fel. A' Nádasdyaknak okleveleikből ismeretes első törzsöke a' tatárpusztitás utáni korban tünik fel, csupán gróf nevezet alatt, ki, miután Nádasdot nyeré a' királytól, Nádasdy-Prodaricsnak nevezé magát, 's utóbb mind inkább szaporodván a' nemzetségnek magyar birtoka, a' horvát név egészen elmaradt. Az Árpád' utódai kihalván a' magyar királyi trónon, a' Nádasdyak Róbert királyhoz ragaszkodtak, névszerint László és Gyénes a' nádor zászlója alatt hadakozván a' cseh Venczel és Trencséni Máté ellen. Azonban mint tudjuk, kezdetben nem boldogulhatott Károly, 's ekkor a' két Nádasdyn kemény boszút állott a' trencséni párt. László meggyilkoltatott, Gyénes pedig házában, mellyet a' pártosok felgyújtottak, fulladott meg nejével 's gyermekeivel együtt, csak egy kis leánykája szabadulván meg csodálatosan dajkájával, Margit, ki utóbb magyar Pálhoz ment férjhez. Kialudt volna ekkor férfi ágon a' Nádasdy nemzetség, ha szerencsésen még egy harmadik testvér, András, azt fen nem tartja, kinek fia Tamás vala, 's a' másik hihetőleg Salamon. — Midőn Zsigmond király a' sárkány rendet állitá, 22. fő urat nevezett ki lovagoknak, 's azok közt emlittetik Nádasdy Mihál is, Salamonnak fia, 's a' három székely törzsök' grófja. Általa ismerkedett meg Erdély is a' Nádasdyakkal, kiknek második hazájok lön. Hunyady János' kormányzása alatt Nádasdy László volt a' zalai sz. Adrián benedictinus apátság' védelmezője, a' Stajerországból gyakran beütő lovagok és más háborgatók ellen. Mátyás király alatt Nádasdy Ferencz szolgált a' hazának és fejedelemnek,

ki mindenkor dicsőséggel tért vissza az ütközetből. Török Orsolyától született 1498. ennek késő házasságban egy fia, ki a' nemzetség' fényét — atya közép sorsú lévén — legmagasabra emelte, 's a' haza dolgaiba legnagyobb befolyással birt — 's ez —

Nádasdy Tamás vala. Atyja neveltetésére igen nagy gondot fordított. Gréczben kezdé tanittatni, Bolognában és Rómában végezteté. 1521. visszatérvén, II. Lajos király' udvarába vevé, 's utóbb több udvarokhoz követségbe küldé. Segedelem kérésből jött haza felé, midőn a' mohácsi rettenetes hirt hallotta. Azonnal T. Komáromba sietett az özvegy királynéhoz, kivel Pozsonyba ment, hol az ország' rendei őt választák, ki hirül vitte a' törvényes királynak, I. Ferdinandnak, hogy kétségtelen jogánál fogva királylyá választatott. Utóbb a' budai parancsnokság reá bizatván, vitézül ótalmazá a' várat 1529. a' rémületes Soliman ellen, mig az árulók őt nem adák át a' töröknek, megnyitván Buda' kapuit. Zápolyának, a' törvénytelen korona követelőnek, adá át Soliman a' fogoly Nádasdyt. Szomorú sors várakozék itt reá, ha Gritti meg nem kérleli Zápolyát, és tisztességes fogságot nem eszközöl ki részére. Megengedvén Ferdinand, hogy az ellen király' szolgálatába álljon, ez által megszabadult rabságából. Zápolya nagy örömében, hogy illy embert nyerhete, egri parancsnokká tévén őt, Huszttal, és a' marmarosi só-bányákkal megajándékozá, 's mind ezeken kivül kincstárnokká nevezé. — 1530. Grittivel együtt a' budai várba szoritá Zápolyát Rogendorf. Nádasdy' merészségének sikerült bejutni a' várba 300. emberrel, 's az ostromlók szerencsésen visszaútasittattak. Ezen tettét Fogaras' vidékével jutalmazá meg Zápolya Erdélyben, örökös urnak nevezvén ott, mellyben utóbb az ausztriai uralkodók által is megerősittetvén, mai napig viselik e' czimet utódai. Minél kedvesebb lön Zápolya előtt Nádasdy, annál inkább mérgelődött Gritti, 's minthogy ez nyilván nem birhatott vele, orvgyilkosokat fogadott, kiknek törét ez csak alig kerülhette el. Ezen alacsonyság arra birá Nádasdyt, hogy lemondjon szolgálatáról. Örömest fogadta a' nagylelkü Ferdinand Nádasdyt, 's a' békességnek és háborúnak minden dolgaiban elővevé munkásságát a' tapasztalt hősnek és status férfiunak. — 1530. a' társ országok' bánjának és Zápolya özvegyével alkudozónak választatván, ujabb munkásságra szólittaték. Végre ismét magányba vonulván, nyugalomba akara élni, midőn polgártársainak bizodalma a' nádori méltóságra hivá meg. 1554. — Nyólcz esztendeig viselé e' magas hivatalt, mindent megtevén, mit a' haza és fejedelem várhatott, sőt többet, mert a' harcz mezőn több izben szerencsésen harczolt a' török ellen, olly alkalmakban, mellyeknek veszedelmét másokra hagyhatta volna. Midőn 1556. a' török hazánk' meghóditásáról tanácskozott, megtudta az ősz nádor Nádasdy, Zrinyi Miklóssal egyesült, 's Babocsánál (Szigetvár mel-

lett), hol Zrinyi tiz évvel később a' hallhatatlanság' koszorúját vivta ki, a' törököt egészen megverte; de győzedelmi örömét fiának, Nádasdy Jakabnak ezen ütközetben történt halála megkeserité. Néhány évvel később azután Nádasdy 1562. a' nemzet' valódi szomorúságára halt meg, melly mai napig is sokat köszönhet neki. A' milly fényes vala föllépte, olly dicsőséges vala lelépte is, melly szerencsét csak kedvenczeiknek szokták az istenek adni, 's mellyet a' bölcs Solon is legnagyobb áldásnak tart a' föld' fiaira nézve.

Nádasdy (Ferencz), a' most emlitett Jakab' fia. Atyjának kora elhunytával, anyja, Kanisay Orsolya, vevé szivére a' még alig 9. éves gyermek' neveltetését. Mit sem is mulasztott el, hogy a' fiú érdemes utóda legyen derék atyjának. Hasznos tagja is lett a' hazának mint vasmegyei fő ispán, korona őr, és lovász mester. Kár, hogy nejével, Bátory Erzsébettel szomorú hirességet nyert, kit magas születése, 's polgári fő helyzete szerfelett kecsegtetett hiuságában; de kegyetlenség 's ördögi gyönyör mások' fájdalmain, átokká tette nevét. Ferencznek fia Pal, nem nézhetvén fájdalom nélkül anyjának megbüntetését (elkövetett kegyetlensége miatt a' csejthei vár' tömlöczébe záratott örökre), 's katonaságra szánván magát, a' Kanisay hős nevet szerzé. Ferencz szerencsés lehetett volna, ha nagyra vágyó lelke túl nem hág a' határokon, mellyeket a' kedvező sors elég tágan szabott ki neki. Atyjáról annyi gazdagság marada reá, hogy közönségesen magyar krésusnak neveztetett. Készen hevert négy millió forintja arany és ezüst pénzben, 's ő a' tudományokat kedvelő gyönyörnek élhette napjait. A' »magyar királyok' mausoleumában» irt előbeszéde (kijött Norinbergában 1664.), mellyet az ország' rendeinek ajánl, erővel, tömöttséggel, 's tűzzel teljes a' haza' dicsőitésére. Sokáig esenkedvén Eszterházy Miklós' leánya Juliána után, azt végre megnyerte, 's fő hivatala nem mindennapi becsület vágyat is kielégithetett volna. Mind azzal megáldva, mi az emberi életnek értéket ad, ezerektől irigyeltetve, még is megtalálá a' sors elzúzó csapása, 's annál rémületesebben, minél magasabban látszott fölötte állani. Wesselényi' Frangepán' és Zrinyi' haza áruló öszveesküvésében részt vevén, pottendorfi várában elfogaték 1671., 's a' bécsi város ház' egyik teremében lefejezteték, teste pedig az általa épitett lékai sírboltba viteték, elébb elhunyt nejéhez. Jószágai, nagyobb része a' királyi fiscusra szállván, elajándékoztattak. A' leggazdagabb magnás' gyermekei szegény állapotra jutottak, de eldődeik' szelleme bennök lévén, közszolgálatba lépték, 's dicséretes pályán szerzék meg azt, mit a' sors olly fájdalmasan megvona tőlök. László csanádi püspök lett. Tamás somogyi fő ispán, utóbb korona őr. Ferencz kardot köte, és több hős tettei után tábornagygyá lön. Örömmel nézett ez ifjú éveire, de még nagyobb örömmel

nézett két fiára, kik legnagyobb reményekkel serdültek az ősi dicsőség' nagyobbitására. Mikor a' b. eml. Mária Theresia a' magyarokhoz folyamodott, Nádasdy Ferencz, az imént emlitett tábornagy' fia, parancsnokká leve, 's olly nagy hirt szerze a' porosz háborúban, hogy egész Európa beszéle róla, 's Francziaország gyakorlott seregei futottak insurgensei elől. 1745. sept. 30. Trausenaunál ő támadta meg először a' porosz tábort, 's nem csak a' hadi pénztárt, hanem a' király' sátorát is elzsákmányolta. A' drezdai békekötés után 1746. Olaszországba küldé Nádasdyt M. Theresia, hol a' spanyolokat meggyőzte és Piacenzát elfoglalta, noha azt 7000. ember ótalmazta. Hosszas háborúskodásnak utóljára az aacheni béke vete véget 1748., 's a' hősök hazájokba tértek vissza. Nádasdy lovasság' tábornagygyá lévén, sokkal nagyobb fontosságú hadivezér volt, mintsem hogy az 1758. kitört hétesztendős háborúban szerep ne jutott volna neki. Ekkor szerzé magának a' halhatatlanság' koszorúját. Ő és Serbelloni viták ki a' kollini ütközetet, hol 20,000. poroszszal kevesebedett Fridrik' ereje. Vinterfeld tábornagyot Holzbergnél megverte; bevette a' vihatatlannak tartott Schweidniczot; Kleist és Schönaich tábornagyokat elejté, 's Porosztól elfoglalá. Fridrik segitségére sietvén Sléziának, a' lotharingiai herczeg elejbe akara menni, mit Nádasdy ellenzett, azt tanácsolván, hogy az ellenség Leuthennél várassék be. A' vezérek erősen öszveütköztek véleményökben; Nádasdynak engednie kellett, 's igy történt a' csata, mellyben 200. ágyú, 60. zászló, 6000. ember, 4. jeles tábornagy veszett el, és 20,000. ember esett fogságba E' siralmas következetből itélhetni meg, milly helyesen látott előre Nádasdy; azonban Mária Theresia, mind őt, mind a' herczeget visszahivatá a' táborból, de hasznos szolgálatit méltatva, a' társ országok' bánjává és tábornokká nevezé. E' nagy hirü férfiú nemzetségének második alapitója 75. éves korában halt meg 1783 ; mint nemzet' dísze mindenektől fájlaltatva. Testvére Leopold szint illy nagy fontosságu szolgálatot tett a' cabinetben mint kanczellár, olly időszakban, melly előre vigyázatot, erőt és körülményekhez alkalmaztatott hevet kivánt. E' régi 's annyi érdemekkel tündöklő nemzetség' fényét emelik jelenleg a' testvér házában Leopold' méltó onokái: Mihál gróf (szül. sept. 6. 1775.), status és conferentialis minister, Magyarország' fő kamarása, Fogaras földének örököse, 's Komárom vármegye' örökös fő ispánja, sz. István' m. kir. rend' nagy keresztese, cs. kir. val. b. t. tanácsos és kamarás 's a' t. Ferencz (Xav.) gróf Fogaras földének örököse, Komárom' vármegye örökös fő ispánja, kir. udv. tanácsnok és referendarius, cs. kir. kamarás 's a' t — Ferencz (paulai), gróf, váczi püspök, sz. István rend' közép keresztese, Fogaras föld' örököse, Komárom' vármegye örökös fő ispánja, cs. kir. val. b. t. tanácsos, 's a' Hétszemélyü fő törvényszék' közbirája 's a' t.

(szül. mart. 3. 1785.) Ferencz (Seraph.), gróf, Fogaras föld' örököse, cs. kir. kamarás, Komárom vármegye' örökös fő ispánja, az erdélyi kincstár' alelnöke. Leopold gróf, Fogaras föld' örököse, Komárom vármegye' fő ispánja, cs. kir. arany kulcsosa, a' Hétszemélyes tábla közbirája 's a' t. — Hazánknak mind annyi csillagai, kik éltőket honukért, 's fejedelmökért feláldozván, fáradhatlanul buzognak a' közjó' előmozditásában, méltó eldődeik' dús érdemeit vissza varázslandók.

Nádméz, l. czúkor.

Naenia, 1) gyász 's panasz-ének, melly régi időkben temetések' alkalmával, leginkább fogadott asszonyoktól, énekeltetett, kik azt magok készitették; 2) panasz istennő, kit az öregek' temetésénél segédül szoktak hivni, 's kinek temploma Rómán kivül állt.

Naevius (Cnejus), római költő Campaniából. Élete Róma ép. 6-ik századának első felébe esik. Kicsapongó, 's személy sértő eszméi miatt számüzetett. Irt hős költeményt a' punicum háborúról, továbbá comoediákat, tragoediákat, 's satyrákat. Munkáiból csak töredékek maradtak fen.

Nagyág és Szekerem, Erdélynek leghiresebb arany bányái Hunyad vármegyében. Itt a' tellurium érczlevelekben is bőven találtatik.

Nagy-Bánya, sz. kir. és bányaváros Szathmár vármegyében, hol egy fő bánya- 's pénzverő felügyelőség, kerületi bánya törvényszék, gymnasium, leány-nevelő-intézet, gazdag arany, ezüst és ólom bányák, olvasztó kemenczék, és 5200. lak. vagyon, kik közt sok fazekas, szövő, szücs 's a' t. vagyon. Nem messze van Felső-Bánya, város 4300. lak., gazdag arany 's ezüst bányákkal, olvasztóval 's hámorokkal.

Nagy Becskerek, mező 's fő városa Torontál vármegyének a' Béga csatornán, mellyen derék hid vagyon. A' megye itt tartja gyüléseit. Lakosai mintegy 13,000. termékek' eladásából és selyem termesztésből keresnek nyereséget. Egy várnak romai is láthatók itt.

Nagy-Britannia. Igy neveztetik Angol-Skótország egyesülten, de a' tágasb értelemben Irhon, és az egyéb körülötte lévő szigetek, u. m. a' Hebridek, Orkney 's Shettland szigetek 's a' t.; továbbá a' Norman szigetek Francziaország mellett, Helgoland az Elbe torkolatja előtt, Gibraltár város Spanyolhonban, és Malta szigetei Sziczilia alatt is Nagy-Britanniához tartoznak. Továbba Amerikában Kanada, Uj Brunszvik, Uj-Fundland, és az indiánok' földje; nyugot Indiából Jamaica, Trinidad, St. Vincent 's a' t.; a' Bermudi szigetek; Gvajana' egy része; Afrikában a' Jóremény fok' vidéke, Moricz' szigete, 's egyéb birtokok a' nyugoti parton; Ázsiában Ceilon, és a' keletindiai társaság' birodalma; Oczeaniában New-Sudwallis 's más meg nem határozott birtokok Uj-Hollandiában Van-Diemen földjén 's más szigeteken.

Nagy Bukhara, vagy Turkesztan, Uszbekisztan, leghatalmasabb status a' Tatárföldön, vagy is az egykori Dzsagatájban, melly nyugoton Khivát, éjszakon Khokándot, keleten Kis-Bukharát, délszakon Iránt szélesb értelemben véve, éri. Keleti tájéka csupa hegység, melly közepe felé termékeny völgyeket képez; de nyugoti része homokos pusztaság. Folyói az Amu, Kuandárja, melly utóbbik a' Kazakul belföldi tóba szakad, miután számtalan mesterséges csatornák által a' földeket áztatta. Fejedelme Buhadúr khan a' papoktól igen függ, kik közt a' főnököt kazi kalamnak neveznek. A' nép igazságosan kormányoztatik; a' föld virágzó, a' kereskedés nyomadékos. Fő város Szamarkand a' Kuandarján, sok csatornáktól áztatott vidékben, 50,000. lak., többnyire fa házakkal, és jeles nagy iskolákkal. Bukhara széke a' khánnak és nagy város, 150,000. lak., belső Ázsiának kereskedésére nézve fő gyülhely, szük utczákkal és agyagos házakkal, 360. moszkeával, 366. iskolával, téres bazarokkal. Agyagos vár keriti a' be tornyokkal és 12. kapuval ellátott várost. Kursi, Karakul, Csarcsu, Csaragcsi, Ghuszár, Kes, Termed, népes városok.

Nagy-Disznód (Heltan), szépen épült és tehetős falu Szeben székben 2840. lak. hires zeke, vászon készitése, szép 's jó izü cseresnyéi megjegyzést érdemlenek. — Erdélyben itt tétetett a' templomra az első villámháritó.

Nagy-Enyed, alsó Fehérvármegyében nemes mváros, széke a' megyének és Erdélyben a' legjelesbb reform. nevelő intézetnek, vagy is az úgy nevezett Bethlen collegiumának, mellynél jeles könyvtár, pénz, 's termék gyüjtemény, természettani, 's mathematikai szerek' tára vagyon. Itt vagyon a' 2. számu erdélyi huszár ezred' maradalma is. Egy viz vezetés által három óra negyednyi távolságból kapják a' vizet a' lakosok.

Nagy-Ida, mváros Abauj vármegyében, melly az 1650-iki zsidó gyülésről, hová egész Európából érkeztek a' rabbinok, és a' czigányok' csatájáról nevezetes, melly utóbbikról a' nagy-idai nota szomoru kedélybe mélyeszti most is az uj magyar hangászt.

Nagy Károly, mvárosa és székhelye Szathmár vármegyének, 12,000. lak., gr. Károlyi' palotájával, 's diszes kertjeivel, tanodalommal, iskolamester képző tanodával, jeles bor, kukoricza 's dohány termesztéssel, vászonszövéssel 's a' t.

Nagy-Kúnság, a' szabad kúnok' azon földje Magyarországban, mellyet Heves és Szolnok egyesült vármegye nyugotról és éjszakról, Szabolcs, Bihar és ismét Heves keletről, Békés vármegye pedig délszakról határól, melly vármegyék közt egy nagyobb 's néhány kisebb külön szakitott részei elterjedvén, mintegy 20. négyszegü mértföldet tesz, és

48,000. lak. táplál. Földje mind sík, és gabna- 's dinnyetermő. Lakosai a' magyar nyelvet beszélik, és a' jászokkal 's kis kúnokkal a' nádor' fő kapitánysága alatt, ugyan azon egy kiváltságokkal élnek. Fő helye Nagy-Kún-Kardszag-Ujszállás, egyéb helyei közt említendő még: Madaras, Kún-Sz. Márton, 's a' t. népes helységek.

Nagy-Mester. A' közép korban, midőn a' keresztes hadak divatoztak a' mahomedánusok ellen, némelly szerzetes vitéz rendek is alapittattak, mellyeknek kötelességök volt harczolni a' hitetlenek ellen. Ezen szerzetes lovagoknek voltak különbféle rendü elöljáróik, 's ezek közt a' legfelsőbb a' Nagy-Mester. Ezen szerzetes lovagok igen elterjedtek, a' fejedelmektől nagy jószágokat nyertek. Minthogy pedig csak a' lovagi rendből lehettek, nagy nemzetségekből lévén, olly befolyással birtak e' Nagy-Mesterek, hogy a' királyok különös politikai fogásnak tartották illy Nagy-Mesterekké választathatni. A' nagyobb disz rendeknek is vagynak Nagy Mesterei; igy p. o. az arany gyapjas rendnek ő felsége, az uralkodó ausztriai császár, Nagy-Mestere.

Nagy-Sink-Szék, a' szász földön, a' segesvári, kőhalmi, ujegyházi és meggyesi Szék 's Fogaras föld közt terül el, hegyes, de termékeny. Az Olt mossa déli határát. Van benne 2. mezőváros és 22. falu. A' Szék' fő helye Nagy-Sink, mváros, mellynek lakosai vászon szövéssel foglalkoznak. Szent Agota, mváros, völgyben fekszik, mellynek lakosai általában kézmüvesek, 's bodnárai, szücsei messze viszik munkáikat eladni.

Nagy-Szeben (Hermannstadt), a' Szászföldnek fő városa Erdélyben, és sz. kir. város a' Szeben patakon, mellynek belvárosa fallal van körül véve. Öt kapu nyilik a' 3. külvárosra. Széke vagyon itt a' hadi fő kormánynak Erdélyben, a' kincstárnak, tartományi fő biztosságnak, 's fő posta hivatalnak, a' szászok' grófjának, 's az alája tartozó kanczelláriának, 's levél tárnak, a' szebeni széknek, és egy görög n. egy. püspöknek. A' szász nép közönségének gyülpontja is itt vagyon. Továbbá van itt egy kat. és egy evangel. gymnasium, árva 's lelenczház, leány-nevelő-intézet az Orsolya apáczáinál, polgári kórház, katonai nevelő házak, 3. könyvnyomtató gép, és egy kőmetszés, német színház 's a' t. A' szebeni gyertyák és kalapok hiresek.

Nagy-Szombat, sz. kir. város Pozsony vármegyében, 6500. lak. Széke a' dunán inneni kerületi táblának. Van érseki káptalanja, lyceuma, és 2. seminariuma, gymnasiuma, katona növendék ház, kiszolgált katonák' épülete, csillagvizsgálója, hol egykor nevezetes égvizsgálások történtek. A' lakosok (magyarok, németek, és tótok) posztó, 's vászon szövést gyakorolnak.

Nagy-Várad, szabadalmas püspöki város Bihar vármegyében, mellynek gyűlései is itten tartatnak. Egy diák szertart. és egy görög egyes. püspök tartja itt székét káptalanjaikkal; egy akadémia, fő gymnasium, 's több iskola. A' város számlál 17,000. lak., 22. templomot, 8. külvárost és sok szép épületeket. Van itt két növendékház, kórház, 's a' t. Az 1836-ki tüz veszély sok kárt okozott. Közelében a' városnak kénköves fürdők vagynak. Egykor Nagy-Várad jeles vár volt. Lakosai sok ipart fejtenek ki; de kivált selyem szövést, edény gyártást, föld 's szőllő mivelést üznek.

Najadok (Najades vagy Naüdes), görög mythologia szerint a' források, 's kisebb folyók' istennői valának. Mint bajló leányok, sassal koszorúzott fővel, hamvedreken fekve, mellyekből viz buzog, ábrázoltatnak.

Namours (olv. namur), erős vár és város Belgium' hasonnevü tartományában, 22,000. lak., a' Maas és Sambre folyókon. Székes egyháza szép, timárlása, enyv, 's sárga réz gyárai jelesek. A' tartomány' kormányzója, egy püspök, egy kereskedői kamara, 's váltó törvény itt tartja székét. Van tanodája és könyvtára is.

Nancy (olv. nánszi), szép városa Franczia országnak, Lotharingiának Meurthe megyéjében. Lakosai mintegy 30,000. nem csekély kereskedést üznek gyármányaikkal, kivált pedig gyertyákkal és szeszekkel. Egyébként van itt egy tudós és művész társaság, középponti földész társaság, erdőszi skola, muzeum, könyvtár, füvészkert, képcsarnok. Hajdan itt temettettek el Lotharingia' herczegei. Merész Károly 1477. itt esett el; 1652. itt keletkezett a' tehetetlen betegek' apolását gyakorló irgalmas vagy is szürke nénék' szerzete.

Nándor Fehérvár (l. Belgrád).

Nangaszaky, virágzó tengeri városa Japánnak, Kiuzja vagy Simo szigetben, mellynél egyedül lehet közlekedése a' külföldnek (csak a' sinákaknak és németalföldieknek) Japánnal.

Nanking, Sina birodalom' legnagyobb városainak egyike kiangnang tartományban, a' Janczekiang folyón, közel a' tengerhez és a' nagy csatornánál. Köre a' városnak negyedfél mértföld. Kereskedése nagy, de Japánon kivül csak parti és belföldi közlekedéssel. Nevezetes a' 200. lábnyi magas porczellan torony. Egykor itt volt széke a' fejedelemnek is.

Nantes, nagy és pompás kereskedő 's gyárváros, Bretagne franczia tartományban a' Loire és Sever Nantalse folyókon, 90,000. lak. A' tartomány' egykori herczegeinek laka, a' székes egyház, kereskedői csarnok, tengerész iskola, könyvtár, muzeum, füvészkert, kép gyüjtemény 's a' t. emelik a' város' érdekességét. Lakosai a' tengeren nagy kereske-

dést űznek, és Newfoundland körül erősen halászszák a' tőke halakat. A' város réve Paimboeuf városnál vagyon.

Nap, így nevezzük az égbóltozaton ama nagy égi testet, melly az álló csillagokhoz tartozván, magát azoktól észrevehetőleg elkülönzi, minthogy ez saját világossága által nappal minden többi csillagokat meghomályosit, és 11. égi testnek fényt és meleget kölcsönöz. A' napnak e' fénye csupán a' földhözi viszonos közelségében alapszik; mert, ha olly messze esnék, mint a' legközelebbi álló csillag, akkor hatósága keletről nyugot feléi haladáskor, melly azonban csak tetszö haladás, semmi esetre nem lenne nagyobb. Napnak átmérője 193,260. geogr. mföld., 's a' föld' átmérőjét 11,244 szer fölül haladja. A' nap' tányérán, belül látcső által, különbféle nagyságu és alaku homályos foltokat láthatni, mellyeket napfoltoknak, valamivel világosabbak pedig napfáklyáknak nevezünk. Leginkább láthatók ezek a' nap egyenlitő' tájékán. Az, a' mi a' napot legközelebb körül keriti, naplégkörnek neveztetik. Egyébiránt a' nap' sajátlagos természetét csak igen kevéssé ismerhetni, 's minden föltételek csak mindig föltételek fognak maradni.

Napállás (solstitium), így neveztetik a' napútnak azon két pontja, mellyek az egyenlitőtől legtávolabb esnek, 's mellyeket ha a' nap elért, több napig csendesen áll. Ha a' nap tetszö futásában vagy egy vagy másik ponthoz ér, akkor az egyenlitőtől éjszakra vagy délre legtávolabb vagyon. Az első esetben az éjszaki fél golyón fekvő tartományoknak leghosszabb napot, 's a' legrövidebb éjjét; a' déli félgolyón fekvőknek pedig legrövidebb napot, 's leghosszabb éjjet; a' másik esetben ellenben az éjszakiaknak legrövidebb, a' délieknek leghosszabb napot okoz. Ez jun. 21. 's dec. 21. kör. történik.

Napfogyatkozás származik, ha a' hold egy vizsgáló, 's a' nap között áll, úgy hogy ez által a' nap vagy egészen, vagy részint a' vizsgáló szemeinek, 's azon tartományoknak, mellyekben ő vagyon, láthatlan. Innen kitetszik, hogy napfogyatkozás csak holdujuláskor történhetik. A' napfogyatkozás vagy teljes, vagy részinti, a' mint a' hold vagy tökéletesen, vagy csak egy részét fedi el a' napnak.

Nap-kelet, azon tájéka az égnek, hol a' csillagzatok föltünnek, keletnek, vagy napkeletnek neveztetik. Az éj' napegyenlőség' napjaiban, az az: mart. 21. és sept. 23. körül épen a' keleti ponton kel fel a' nap, 's épen a' nyugoti ponton megy le. Juniusban a' keleti ponton túl éjszak felé, decemberben pedig innen dél felé kel.

Nap-óra, egy olly eszköz, melly napfénynél egy azon czélra készitett mutató által a' nap' óráit megmutatja. Sok iró a' napóra' feltalálását régiebbnek tartja minden többi órák' feltalálásánál. Nap-órákról már kr. e. 732. van szó a' zsidóknál, kik Hiskiást mondják nap-órák' feltalálójának.

A' görögök ezen érdemet Miletusi Anaximenesnek tulajdonitják. Rómában a' legelső nap-órát L. Papinius készitette, de feltalálója nem tudatik. Alapos útmutatást a' nap-óra készitésre Münster Sebestyén irt, 15. században, ki Ingelheimben született. A' nap-órák felosztatnak mozgathatlanok, és mozgathatókra. A' mozgathatlanok egy talapon vagy falon készittetnek vagy viz irányosan vagy tető irányosan. A' viz irányos napórák ollyanok, hol az órák viz irányos, a' tető irányos nap-órák pedig függőleges felülegen iratnak föl. A' mozgatható nap-órákat minden hely' földsarki magossága szerint igazithatni, 's ezek is különbfélék. Lehet a' mozgatható nap-órákat vagy egy négyszegü vagy egy gömbölyü lapos szelenczébe, de viz irányosan, készitени, mellyben az óra, vagy a' világ' négy része, egy benne ingó magnes tü által, mutattatik. Ezen utóbbinak nagy hasznát veszik a' tengeri hajósok.

Nápolyország vagy Két Sziczilia, 2000. négyszegü mértföld. 8. millió lak., Olaszhon' délszaki része, a' mellette lévő Sziczilia szigettel, melly együtt egy királyságot alkot, 's fejedelme teljes hatalommal uralkodik. El vagyon osztva Nápolyra és Szicziliára. (Az utóbbit lásd a' mága helyén.) Nápoly a' száraz földi részt teszi a' pápa' birtokától a' délszaki csucsig, és két félszigetet képez, mellyeket a' tarentói öböl választ el; keletről az adriai, délről és nyugotról a' közép tenger környezi, Szicziliától a' messzinai szoros szakasztja el. Az apennini hegysor futja végig tartományait, mellyben a' legmagasb csucsok a' Monte Corno, 9500. láb.; Amaro, 8100. láb.; Velino, 7700. láb.; Majella, 7500. láb. 's a' t.; mind éjszak felé az Abruzzókban. A' Vezuv tüzokádó hegy 3648. láb. amazoktól elváltan áll. Folyói csekélyek, u. m. a' Garigliano, Volturno, Sele, mellyek a' közép tengerbe folynak; Ofanto, Fortore, Sangro, Pescara az adriai tengerbe sietnek. Szelid ege alatt pálma, méznád, pamut, agave, sz. János' kenyere buján terem, az egyéb olaszhoni termékeken kivül. Narancs és mirtus ligetek, buja termésü virányok, áloe 's kaktus lepte hegy vidékek gyönyörködtetik az útazó' elbájolt szemeit. Kár, hogy az országot több ipar nem élteti. Természeti kincseiről azonban lásd Olaszhont. A' lakosok mindnyájan olaszok, és római katolikusok, kivévén a' délszaki partvidékben lakó majd 80,000. albánokat, kik ó-hitüek. A' tudományos müveltség még igen keveset haladott általában; azonban a' nagyobb városok birnak még is nagyobb tudományos intézetekkel is. Nápolyföld négy részre oszlik, mellyek ezek: a) Terra di Lavoro, mellynek tartományai: Nápoli, az egész ország' hasonnevü fő városával, Terra di Lavoro, Principato citeriore, és Principato ulteriore; b) Abruzzo, éjszak keleten, három hasonló nevezetü tartományaival; c) Apulia, mellynek tartományai: Molise, Capitanáta, Terra di Bari, és Terra di Otranto; d) Calabria, mellyben a' három hasonnevü

tartományon kivül Basilicáta is vagyon. A' tartományok felett különös kórmányzók állanak. Azoknak kerületeit is különös fő tisztek (regentes) igazgatják. Nápoly fő városon kivül a' legnevezetesb városok: Capua, Caserta, Gaéta, Arpino, Salerno, Avellino, Teramo, Aquila, Chieti, Lanciano, Campo Basso, Foggia, Monte Sant Angelo, Bari, Trani, Barletta, Molfetta, Bitonto, Altamura, Lecce, Taranto, Patenza, Cosenza, Catanzaro, Reggio. A' közép tengeri szigetek a' Ponzák, Ischia (olv. iszkia) igen hires fürdőkkel, Procida, Capri; az ádriai tengerben a' Tremiti szigetek. (Szicziliát és a' Lipári szigeteket lásd a' magok helyén.)

Nápoly (Neapolis), minden európai tengeri városok közt a' legbájosb vidékkel dicsekvő fő városa Nápolyországnak, a' róla neveztetett öbölnél. Már hajdanában Parthenope, azután Neapolis névvel a' gazdag Campaniának, Capua után, legjelesb városa, a' rómaiaktól kedvelt vidékben, Herculanum, Pompeji, Stabiae, Puteoli, Bajae, Misenum, Cumae 's a' t. nevezetes városok' környezetében. Most is egyike a' legszebb 's legnagyobb városoknak, tiszta, lávával kirakva, és pompás ugró kutakkal ékeskedve. Legfényesb utczája a' zsibongó Toledo, melly az egész várost átszegvén, még tovább egy órányira szép mezei lakok közt huzódik el. Egyéb gyönyörü helyzetei közé tartoznak a' Chiaja nevü tengerparti út, a' népes rév, a' sz. Lucza' vásártére, a' vártér, és a' sz. Lélek' tére. Épitményei jobbadán 5—8. emeletüek; kitünőbbek a' 6. védvár, a' kir. palota, az érseki lak, egy nagy gabnatár, és szegények' háza, több 200. szentegyház 's a' t. Nápolyban közel 400,000. ember lakik, kik közt 70,000. lazaroni (szegény, de munkára kész, és hü napszámos) vagyon. Széke van itt a' két Szicziliai' királyának, a' legfőbb hivatalóknak, az egész állodalom' kereskedésének és gyár-üzérkedésének. Tudományos életét neveli a' tudományok' akadémiája pompás muzeumával (l. Pompeji), számos egyéb tan-intézet, őszmüvészeti tanoda, hangászati egyesület, rajz, lovag és herculani akadémia, ifjú sinaiak számára nevelőház, orvosi collegium, csillagtorony, füvészkert, tengerész-iskola; Olaszország' legnagyobb szinháza, 's a' t. Igen érdekes, és sok régiségekkel jeleskedő allagok (catacombák) érdemlik meg a' jövevények' különös figyelmét. A' római út egykor a' hires Pausilippus nevü mesterséges barlangon vitt keresztül; de most a' hegy körül jár, mellyen pálma, kaktusz és agave környezte mulató házak, és a' classicus Virgiliusnak sirja láthatók. Délkeletre a' várostól vagyon Portici (porticsi) városka, diszelgő kir. palotával, és nevezetes herculanumi kiásott ritkaságokkal.

Naprendszer, több égi testeknek összesége, mellyek egy más égi test körül bizonyos rendszerint forognak, és attól fényt, és meleget nyernek, neveztetik naprendszernek, minthogy azon égi testek (plané-

ták, ezeknek holdjai, üstökösök) közvetlen a' nap körül forognak. A' holdak mindjárt a' planéták, 's mind együtt a' nap körül forognak. Az üstökösök igen távol esnek, 's azért útjokat csak századok, sokszor pedig évezred után végzik. A' mi naprendszerünket következő planéták képezik: Merkurius, melly a' naptól 8,000,000. mértföldnyi távolságra esik. Ez legkisebb a' régiek előtt ismeretes hét planéta között, és csak gyéren látható, mivel a' nap' vakitó fénye elhomályositja világát; Venus, melly 15,000,000. távolságra esik a' naptól, 's legtündöklőbb a' planéták közt, úgy hogy néha még nappal is látszik. Átmérője egy kevéssel kissebb a' földénél; földünk 20,000,000. mföldnyire esik, mellyet 365. nap, öt óra 's néhány percz alatt kerül meg; tengelye körül forgását 24. óra alatt végzi, mindenkori kisérője a' hold, melly tőle 51,6000. mföldre van, 's vele együtt forog a' nap körül, a' föld körül 28. nap alatt végezvén pályáját; Mars, 32,000,000. mföldnyire esik, futását a' nap körül egy év, 322. nap, tengelye körül pedig 24. óra 's 39. percz alatt teszi, 's ötszörte kisebb földünknél. A' legujabban felfödözött planéták: Ceres, (jan. 1. 1801. Piazzi által), melly a' naptól 58,700,000. mföldnyi távolságra esik, 's futását a' nap körül négy év, 221. nap, és 12. óra alatt végzi, (tengelye körüli forgásának ideje nem tudatik); Pallas, Brémában födöztetett föl Olbers által, mart. 28. 1802. Távolsága hasonló a' Cereséhez, pályáját 4. év, 7. hónap és 11. nap alatt futja meg; Juno, Harding által találtatott fel, sept. 1. 1804. Távolsága a' naptól 57,000,000. mföld. Futását 4. év 's 128. nap alatt végzi; Vesta hasonlókép' Olbers által födöztetett föl mart. 29. 1807. Távolsága a' naptól 48,000,000. mföld., nap körüli futására 3. évet, és 7. hónapot tölt. Jupiter, 108,000,000. mföldnyire esik a' naptól, 's földünknél 1474-szer nagyobb. Pályáját a' nap körül 11. év, 314. nap; tengelye körül pedig csak 9. óra, 's 56. percz alatt végzi; Saturnus, puszta szemmel nehezen különböztethetik meg az álló csillagoktól. Jupiter után legnagyobb planéta, a' földnél 1000-szer nagyobb. Távolsága a' naptól 199,000,000. mföld., 's körüle 29. év, 5. hónap, 's 15. napp alatt; tengelye körül pedig 10. óra, 's 16. percz alatt fordul meg; Uranus, 326,000,000. mföldre esik a' naptól. Ez zárja be a' naprendszer' többi planétáinak pályakörét. A' hires Herschell födözte fel mart. 13. 1781. Puszta szemmel ez is ritkán vetethetik észre. 2514. millió mföldnyi útját 83. év, 's 29. nap alatt teszi meg a' nap körül. Tengelye körüli forgása nem tudatik. A' hold földünk' drabantja, 's tőle 51,353. mföldre esik. — Napunk is mind azon csillagokkal, mellyeket mi az úgy nevezett téjútig felfödözhetünk, egy nagy rendszerhez látszik tartozni, 's e' rendszert téjút rendszernek nevezzük.

Narcissus, Görögh onban vadon termő szép virág, a' hathimesek, 's egy anyásokhoz tartozó. Virága fejér, sárgás koronáju, jó illatu. A'

mythologia ezen virág' származásáról ezt meséli: Cephissus folyam istennek 's Liriope folyam istennőnek egy igen szép fia született, kinek neve Narcissus vala. Ennek a' jósló Tiresias azt jóslotta, hogy mind addig él, mig ön képét meg nem ismeri. A' szép Narcissus egykor vadászat közben megszomjúhozott. Szerencsétlenségére egy igen tiszta forrásra talált, 's ebből inni akarván, véletlenül ön képét meglátta, és ennek halál lett következése. Mások szerint ő maga tulajdon vissza tükrözött arczát meg nem ismervén, hanem más báj alaknak tartván, meg akarta ölelni, 's a' kútba esve, megfúladt. Boeotiában sok ideig mutogattak egy, narcissusokkal bövelkedő vidéket, hol a' mesés Narcissus a' kútba halt.

Narses, a' legnagyobb hizelgők, 's udvari cselszövők' egyike, ki részint esze, de leginkább szolgai hizelgése által rabszolgaságból fő vezéri hivatalig tuda fölmenni. I. Justinian' udvarában herélt rabszolga volt, utóbb kamarássá, kincstárnokká, végre egy csapat fő vezérré tétetett. A' hires fő vezér Belizár, ki a' gothokat akará kiüzni Olaszországból, hadseregéhez küldetett, mint alvezér. De ő és Belizár közt kiütött villongások miatt Justinian őt visszahivta, utóbb 552. Olaszországba küldetett, 's olly szerencsével harczolt a' gothok 's más vad népek ellen, hogy egész Olaszországot megtisztitná. A' kincstárt igen jó helyzetben akarván hozni, zsarolásokat követett el a' földnépén, a' császárnál bepanaszoltatott, 's tisztéből csúfosan elmozdittatott. Boszúállásból a' longobardokat föllázitá, 's hogy Olaszországba rohanjanak, izgatá, melly el is foglaltatott általok 568. Némelly történetirók kétkednek ezen háladatlan boszúállásán. Öreg kort ért. Megholt Rómában 587.

Naszádosok vagy Csajkások' kerülete, a' katonai határ őrvidék' azon része, melly a' Duna 's Tisza összefolyásának szögletében elterül, 's 11. magy. négyszegü mföldet tesz, 26,000. lak., kiknek az a' rendeltetésük, hogy naszádokkal a' Dunát, Drávát, Tiszát és Szávát, össze vissza járják, 's a' tilos átmenetelt megakadályozzák. E' kerület csupa sikság, és sok helyen morotvás, gabnát elegendőleg terem: azonban a' lakosok a' halászatot igen üzik. Némi maradványai az állitólag avar erősségeknek még igen észre vehetők. Maradalmi helysége Tiltel (l. ezt); Csurog, falu, 2900. lakost számlál.

Nassau, herczegség nyugoti Némethonban, fekszik Porosz-Vestphalia, Hessen tartományok, és Frankfurt birtoka közt, 84. négyszegü mföld. 379,500. lak., vidékei dombosak; legmagasb hegye Taunus. Rajna és Majna mossák határát, belsőjét a' Lahn áztatja. Gabna elég terem a' laposabb tajákon, gyümölcs a' Taunus' alljján; és a' Rajna melléki dombok Némethon' leghiresebb borait adják. A' hegynek derekáin szép erdők nagy számmal vagynak, mellyekben sok vadra találhatni. A' hegyek-

ből vas, ólom és kevés ezüst is ásatik. Ásványos vizei Némethon' legjelesbjei közé tartoznak. Fő városa Wiesbaden (l. ezt). A' herczeg Biebrichben lakik, a' Rajna mellett. Holzappel és Schaumburg, István fő herczeg, Magyarország nádora' fiának uradalmai. Limburgban kat. püspökség; Herbornban prot. seminarium, Idsteinban egy gazdasági intézet létezik.

Natolia vagy Anadoli, a' régi Kis-Ázsia, Törökország' azon része Ázsiában, mellyet éjszakról a' fekete tenger, nyugotról a' Marmora és Sziget tenger, délszakról a' földközi tenger, keletről Szoristán, Dsezira, Örményföld, és Csildir határól. Egykor itt több virágzó népek' állodalmai voltanak; most azoknak csak tisztes rombolékai látszatnak, a' befészkelt ozmán népet pedig a' tudatlanság és tespedés' homálya fekszi meg. Az egész földet hegy zavar járja keresztül, mellyben a' Taurus hegység, és ennek ágozatai említendők, mellyek néhol 12,000. lábnyira emelkednek. Belsejét ezen felföldnek nehéz megismerni, minthogy annak puszta tájain kóbor rabló csoportok csatangolnak. Nevezetesb folyók a' Kiszil-Irmak és Szakarja a' fekete tengerbe ömlenek. Az Eufrát örmény földtől választja, a' Minder, Szarabat a' nyugoti partok. A' tenger melléke földünk' leggyönyörübb vidékeivel versenyezhet, 's történetileg is igen érdeklők. Tartományai ezek: a) Anadoli szükebb értelemben, melly a' félszigetnek nyugoti felét foglalja magában. Városai: Kutahije, 50,000. lak., széke a' Beglerbégnek; Bruszsza, gyönyörü vidékben, 100,000. lak., egykor a' szultánok' széke, most egyike a' legfényesb keleti városoknak; Isznik, a' régi Nicaea; Angora 20,000. lak.; Karahisszár, 60,000. lak., 's jeles mákony kereskedéssel; Manissza, Szinob, rév a' fekete tengeren, 10,000. lak.; Skutari 40,000. lak., Mundania, a' Dardanellák, Szmirna (l. ezt), Antalia, Makri, Boli 's a' t. b) Karáman, mellyben van: Konjeh 30,000. lak., mellynek közelében jeles tajték bányák vagynak; Akseher, 50,000. lak. c) Icsil, mellynek nagyobb városai Tharsus, sz. Pál apostol' hazája, 30,000. lak. és révvel; Adana, 30,000. lak. d) Meras hasonnevü fő várossal, 10,000. lak. e) Szivasz, a' fekete tengernél, mellynek termékeny földje van. Tokat város a' Jekil-Irmak folyón, 60,000. lak. számlál, és jó kereskedést űz; Amaszia, 25,000. lak., Uszkat, egy független bégnek széke. f) Taraboszán vagy Trabeszun, mellynek hasonnevü fő városa a' fekete tenger' partján fekszik.

Naturalismus, bizonyos hajlam a' természethez, és annak kitanulásához, vagy egy bizonyos mesterségnek és tudománynak gyakorlása, melly nem szabályok szerint tanultatik meg, hanem csupán természeti hajlam szerint üzetik. Ez vala minden, az eset minden találmányoknál, ennélfogva az első művészek és feltalálók naturalistáknak neveztettek, melly nevezet mindnyájára alkalmazható, kikre a' Naturalismus' fogalma

illik. Némelly esetekben, mint p. o. a' nevelésben, betegekkeli bánás módban, 's több e'félékben a' természethezi hajlam hibás lehet. Ha a' hittanban a' vallás' tárgyai csak akkor állhatnak meg, mint igazságok, ha a' természet' elvei arra alkalmaztathatók, akkor azok a' kinyilatkozott vallás' ellentételében supernaturalismusnak neveztetnek. Mennyire vezetheti az embert a' naturalismus, több szomorító példák mutatják.

Naumachia (görög szó; ναος hajó és μαχομαι küzdök), tengeri ütközet' utánzása. Eredete a' köztársaság' végső éveibe esik, a' mikor Caesar az elsőt rendelé. Először Circus Maximusban adatott, de mivel ez néha igen alkalmatlan volt reá, a' császárok által tulajdon helyek készittettek e' végre. Külső alakjokra nézve hasonlitának az amphitheatrumhoz. Egy Naumachiának, mellyet Augustus állittatott fel, 's mellybe több kisebb ladikokon kivül háromszoros evezőü 50. hajó fért be, hossza 1800., szélessége pedig 200. láb. volt. A' viz földalatti csatornák által bocsáttatott be, 's pedig hirtelen, valamint sebesen eltávolittatott is. Aurelius utolsó adá e' játék' nemét. Az itt küzdők Naumacharii nevet viseltek, 's közönségesen rabszolgák, vagy halálra elitélt vétkesek voltak. Rendeltetésök a' halál volt, 's csak a' nép vagy a' császár' kedvező felkiáltása mentheté meg őket.

Navarra, a' közép korban királyság volt, 200. négyszegü mföld. a' pyrenaeusi hegység mind két oldalán, a' biskájai tengeröböl mellett, az Ebro vizétől az Adourig, Guienne, Gascogne, Arragona, Castilia és Biscaya közt. A' pyréni hegyektől éjszakra eső rész vagy is alsó Navarra 1589-től fogva Franczia országhoz tartozik. Jelesb városai: Pau, 12,000. lak., IV-ik Henrik franczia király' szülő földje, akadémiával; Bayonne 15,000. lak., erősséggel, révvel, hajógyárral 's a' t. Felső N-ban van Pamplona (l. ezt.)

Navarin, megerősitett tengeri város Moreának délnyugoti partján, és jeles kikötő. Itt hires csata volt 1827., mellyben Codrington, angol hadvezér, megverte az egyiptomi hajóhadat.

Nazareth, most Nazra, város hajdan a' szent földön, most Szoristán, ázsiai török tartományban, hol Krisztus Jézus, az üdvözitő, Mária édes anyjánál és József nevelő atyjánál nevekedett jámborságban, bölcseségben, és kedvességben istennél és embereknél.

Nebukadnézár vagy Nabuchodonozor, babyloni király (kr. e. 606 — 563), Nabopalassarnak fia, ki a' babyloni országot az assiriai fejedelemségtől ujra függetlené tette, 's Ázsiának nyugoti határáig kiterjesztette. Elfoglalta 's feldúlta Jerusalemet, Tirust 's Sidont. Az elsőből főleg a' zsidókat — az úgy nevezett babyloni fogságba — hurczolta,

's rajtok legnagyobb kegyetlenséget vitt végbe. Babylon' pompáját ő szerzé.

Necker (Jakab), szül. 1734. sept. 30. Genfben. Az atyja különben brandenburgi származású, Genfben a' német statusjog' tanitója volt. N. nagy bátyjához ment Párisba, mint kereskedői segéd, ettől pedig Thelussohn pénztözsérhez, kinek társa lett. Mint kereskedő és pénztözsér — mint állittatik — 6,000,000 nyi értéket szerzett magának. Mint pénzügyész különbféle irások által kitüntette magát, és XVI. Lajosnak ajánltatván, fő kórmányzóvá tétetett. Már alatta a' pénz' dolga Franczhonban a' legroszabb állapotban volt, az udvar pedig a' kölcségeken tágitani nem akart, N. az amerikai háborút még is uj adó nélkül vitte; de 5. év alatt 133. milliónyi adósságot tett. Nagyra vágyástól ösztönöztetve, ministeriumba akart lépni. Protestans vallása miatt akadályok tétettek elébe. Ő azt hitte, hogy Franczia ország nála nélkül el nem élhet, azért fenyegetődzött, hogy hivatalát oda hagyja. Ad udvar kért elbocsátásában megegyezett. Ekkor ő Sveiczban mene, hol Koppetti báró' jószágát vette meg, 's itt élt. De minekutána se Colonne, se Fleury, se más a' pénz állapoton nem segithetett, N t az udvar visszahitta. Már ekkor késő volt. N. is egy kórmány hibát a' másik után követett el, 's a' lázadást hajánál fogva húzta. Először (1779) a' tartományi rendek' öszvehivatását követelte, nem sokára ezután szorult helyezetbe jutott a' nemzet és udvar közt, és másodszor elbocsátatott. Elbocsátása azonban Párisban igen rosz néven vétetett, és Lajos mindjárt Párisbani bejövetele után N. visszahivta, ki Báselből Párisig diadalmasan kisértetett. Keveset volt azonban képes a' dolgon segiteni, 's befolyása napról napra csökkent, még, minekutána Mirabeau' indítványa a' rendelményei ellen lévén, elbocsátását a' nemzeti gyülekezetnek bényujtotta, melly azt elég hidegen el is fogadta. Ügygyel bajjal ért Genfbe, mellynek közelében, jószágán élvén, 1804. apr. 9-kén Genfben meghalálozott. — Számtalan kórmánytani, és pénzügyi munkái közől nevezetesebbek: »Sur l'administration des finances.» »Reflexions offertes à la nation française.» »De la révolution française.»

Necromantia, régi babonás hiten alapult tan, melly által a' megholtak' testi alakzatbani megjelenhetése, vagy a' nékik feladott kérdésekrei felelet' kényszerithetése tanittatik. Már az ó testamentomban említtetik e' tan. Görögországban, Epirusban, Averny nevü folyónál, Thraciában pedig, Heracleában, a' papok üzték a' Nekromantiát; Thessáliában az úgy nevezett psychagogok (holtak' rajzolói) gyakorolták e' mesterséget a' legképtelenebb iszonynyal. Theophrastus Paracelsus ötféle Nekromantiát állit. Vajha e' vak hit már valahára elenyésznék alnépünk közől, melly itt ott ma is hiszi a' holtak' megjelenhetését!

Nectár, mythologia szerint isteni édes illatos ital, kit az istenek kedveltek, 's halhatatlansággal akartak megajándékozni, ebből adtak neki inni az olympuson. Innét neveztetik egy édes, aszu szőllőből csinált görög bor is Nektárnak.

Néger, egy emberfaj, melly különösen Afrika' éjszaknyugoti partjain 's belsejében lakik; a' többi emberektől megkülönböztetnek kis termetők, lapos orruk, kiduzzadt vastag ajkok és fekete bőrük által. Azonban nem kell öszvezavarnunk őket maurokkal vagy szerecsenekkel, kik Afrika' éjszaki partjain laknak. — A' néger rabszolgák a' gyarmatokon épen mint házi állatok tekintetnek, a' fehérek pedig mint a' nemes emberek. Jellemök általában az érzéketlenség. A' sirás nálok ritka, nagyobb bel fájdalom mély hallgatást, a' kül fájdalom pedig nagy kiáltást okoz bennök. Boszuállók, 's közönségesen csak a' mechanicai munkára alkalmasak. A' gyermekek születésekkor sárgásak, csak testök' egyes részein mutatkoznak fekete foltok, de a' szint kevés napok mulva megkapják. Bőrük bársony nemű, zsiros, 's kigőzölgésök foghagyma szaghoz hasonló. Koponyájok egészen különböző a' többi emberekétől, 's inkább a' majmok koponyájához hasonlók. Hajok fekete, mint a' szurok, gondor, kemény, és rugékony, mint a' vendég haj. Testök' alsó része közönségesen rosz alkatu, korán elérik az ember kort. Alig néhány nemzetség bir egy kevés müveltséget, többen mahumed vallásuak. A' zenére hajlandóknak látszanak. A' müvészet félére csak kevesen alkalmasak, a' szövésben mind a' mellett, de csak az asszonyok, némelly vidékeken, kitünők. Egyes statusaikban rettenetes kényuraság gyakoroltatik. Elvadulásokra legtöbbet teve a' rabszolgai kereskedés. De hogy a' néger is alkalmas a' magasb szellem képzésre, több példák igazolják. Valának ugyan is a' négerek közt már irók, költők, hadivezérek és nevezetes status férfiak.

Negroponte (régi geogr.), egy a' legnagyobb görög szigetek közől, mellyet Attika, Boeotia, Locris, és Thessaliától Euripus választott el, 's melly az előtt Euboeanak neveztetett. Előhegyei közől legnevezetesebb Artemisium, a' Xerxes' hajó hada ellen viselt csata miatt. Legmagasb hegye Oche. Folyói épen nem nevezetesek. Az egész sziget' kiterjedése 76. négyszegü mföld., 60,000. lakossal, kik közől 45,000. görög. Minthogy hajdan egyes városai nem tartának együtt, azért az athéneiektől könnyen meghódittathattak, mig végre később az egész sziget Fülöp, Mithridates és rómaiak' kezére esett, mellyet ők tartománynyá alakitottak. Ma Görögországnak egészitő része, 's pamutot, bort, gabonát, 's több e'félét termeszt. Fő városa: Negropont (hajdan Chalcis), jelesebb városai pedig: Eretria, Histiala, 's a' t. 1820. óta igyekeztek a' görögök

több izben ostrommal bevenni Negropontot, lerázni akarván nyakukról a' török igát, mig végre sikerült is igyekezetök.

Nelson (Horatio, Lord, Viscount), szül. 1758. sept. 29. a' Norfolki grófságban, hol atyja Burnham-Thorpe apátságban lelkész volt. Már 12. éves korában nagy bátyja, egy hajós kapitány, magával vitte. A' hajós életre itt nagy kedvet kapott, úgy hogy kérésére nagy bátyja őt egy Nyugotindiába menő hajó-kapitánynak adta át; azután pedig az 1773. földsarki expeditio' készületei annyira hatottak tüzes lelkére, hogy Ludwidge kapitánynál mellék hajó-kormányos lön. Innen visszaérkezvén, bátyja neki Farmer kap. alatt szolgálatot szerzett. 1777. kiállván a' tengerészeti vizsgálatot, második hadnagy lett. Jamaikánál egy amerikai hajót vitorlái' bevonására kénytetett, és midőn az első hadnagy a' tenger' veszedelmes állásánál a' meggyőzött hajóra szállani vonakodott, a' kapitány haragosan mondá: hát nincs nekem olly tisztem, ki a' zsákmányra szálljon »erre N. a' már induló hajó mestert azzal tartá vissza, hogy, rajta vagyon a' sor»; 's ügyessége által mindent legyőzött. Ezután hajós kapitány lett, melly tisztében derekasan tüntette ki magát; és 1784. egy fregata' parancsnokává lett. 1793. Nápolyba küldetett. Innen Corsikába ment, hol Bastia és Calvi bevételében működött. Az utóbbi helynél szemét is elvesztette. St. Vincentnél igen kitüntette magát, 's a' győzedelemre sokat használt. Erre Contreadmiral lett. Azon tudósításra, hogy Santa Cruzban egy igen gazdag hajó fekszik, ennek elfoglalására küldetett, de hasztalan. Ekkor N. jobb karja keresztül lövetett, úgy hogy azt el kelle metszeni. Meggyógyulta után Toulon' őrzetét kapta feladatúl, ne hogy a' franczia hajó had Egyiptomba mehessen, de szélvész által elveretvén, a' francziák kiillantottak. Ezután a' franczia hajó had' fölkeresésére indult, de azt fel nem találván, visszatért Nápolyba. Itt bizonyosan értesittetvén, hogy a' hajóhad Egyiptomba vitorlázott, ujra utána ment, mellyet Abukirnál feltalált, és fel is dult, a' miért paire rangot, báró czimet, és 2000. font st. év pénzt nyert. Ezek után sokat hadakozott Nápoly' érdekeért. 1801. a' kék vitorla admiráljának tétetett. Az éjszaki tengerben pedig a' dánok' hajóhadját Koppenhágánál verte meg, és itt a' korona örökössel megegyezett. A' francziák' készülete végett a' touloni hajóságot szemügyelte, de ez Toulont elhagyván, Nyugotindiába ment, miért N. hijába fáradott, később azonban megértvén, hogy a' spanyol hajóhaddal egyesülve, Cadix alatt vagyon, oda érkezvén, a' fő parancsnokságot vette által, és oct. 21. 1805. Trafalgarnál azt feltalálta. Itt vivatott az ujabb időkben a' legnagyobb tengeri csata, mellyben N. utolsó parancsát ezen szavakban adta: »Anglia mindenkitől kötelessége' teljesitését várja.» Már midőn a' csata vége felé hanyatlott, azon hajó árbocz kosarából, mellyel az angol hajó admirál vivott, egy puska

golyó, épen mellén fénylő csillagon keresztül, tüdejét sérté meg. Azonnal lerogyott, de még utólsó vonaglásában is a' csata' állását tudakolta, és midőn a' győzedelemről értesittetett azt felelte »én kötelességemnek eleget tettem.» Nagy pompával vitetett haza azon koporsóban, mellyet az Abukirnál nyert csata után, az ellenség admiralisi hajónak árboczából készittetett 's sz. Pál templomban eltemettetett. Czimét 's jószágait testvére örökié, ennek halála után pedig nénje' fia, Bolton Tamás.

Nemesis (Adrostea, Rhamnusia), gör. mythologia szerint az Éj 's Oczeánnak leánya rettentő isteni boszuállója a' rosz tetteknek, 's azoknak, kik az isteni adományokkal visszaéltek. Rhamnusi templomban állott, párusi márványból, Phidias által készitett szobra. Görögországban, kis Ázsiában, 's Olaszhonban tisztelteteti. Felséges asszonyi alakban ábrázoltatott, koronázott fővel, jobb kezében ruháját, bal kezében majd csészét, majd féket, majd kőrös gallyat tartva. Vert pénzeken 2. griftől vont kocsiban jelenik meg, néha koronával, néha vékával a' fején, legritkábban szárnyasan.

Nemesi fölkelés. Ezen tárgy azok közé tartozik, mellyekről egész szabatossággal szólani igen nehéz. Mást parancsolnak a' törvények, mást a' korszellem, 's a' józanság, máskép' áll a' dolog törvény könyvünkben, máskép' a' gyakorlatban. Az 1715: 8. a' kor' szelemének, 's szükségének engedőleg az állandó katonaságot hazánkba törvényesen behozta, de azért a' régi nemesi fölkelést is maga valóságában hagyta. A' fő kérdés tehát: mikor vagyon helye a' nemesi fölkelésnek, és kik tartoznak ide? A' régi időkben királyaink tartoztak magok költségén, 's saját népeikkel a' Hazát védelmezni; de, mint katonai állapotunkat illetőleg, Zsigmond király 1485. szóló V. decr. talán első rendeli, mihelyt a' fejedelmi költség és népek ezen védelemre elégtelenek voltak, a' nemesi fölkelésnek volt helye. Ugyan ezt mondják II. András' 1222. és 1231. szóló törvényei is. Minthogy pedig az 1715.: 8. a' nemesi fölkelést a' maga valóságában meghagyta, méltó következtetés; hogy a' nemesi fölkelésnek akkor van helye, ha 1715.: 8. következtében behozatott állandó katonaság a' védelemre elégtelen. A' második kérdést illetőleg pedig minden ide tartozó törvények »praelatos, barones, optimates, magnates, nobiles» szavakat használván, elég világosan nyilvánitják, kik tartozzanak ide, és pedig személyesen; mert hiszen alap törvényeinkben a' nemesi kiváltságok' talpköve a' nemesi vitézség, 's ezen vitézség nem a' nemesek' pénzében — mert ez épen olyan mint a' paraszté — hanem a' nemesi erkölcsben fekszik, mellyet felcserélni nem lehet, nem szabad. A' nemesi fölkelésnek tehát akkor vagyon helye, midőn az állandó katonaság nem elegendő, és ezen fölkeléshez minden nemes — alsóbb 's felsőbb rendű — egyaránt tartozik. Azt pedig, valljon mikor nem elegendő

a' katonaság, az ország' gyülése a' fejedelemmel egyetemben határozza meg. Ezen nemesek azonban a' fölkelés' alkalmával csak a' Hazát tartoznak védeni, nem pedig a' hazán kivül is csatázni.

Nemes levél (literae armales), melly által (honunkban) koronás királyunk nemtelen honfit törvényes ajánlatra — melly abból áll, hogy polgárt a' tanács, 's legalább 2. kir. tanácsos, más szabadokat a' megye vagy 3. kir. tanácsos, parasztot pedig a' földes ura, és a' megye ajánlja — a' nemesek' sorába emel. Szükséges még ezen felül elkerülhetetlenül, hogy a' megnyert nemes levél az uj nemes' eredeti megyéjében kihirdettessék.

Nemesség alatt értetődik azon rend, melly a' nemzet' többi polgárai előtt, jogászilag elismért elsőbbség, mellyet bizonyos, a' status által kezesitett polgári, 's politikai jogokkal bir. Eredetét a' legsötétebb régiségben kell keresni. Környülményeire, 's következéseire nézve nagy érdekü tárgy, mert nincs Európában status, mellynek valamelly értelemben nemessége ne volna, és ezen nemesség a' köz élet' körülményeiben olly mélyen feneklik, 's olly bonyolódossan létezik, hogy arról szólani a' legnehezebb feladat. Vannak országok, hol csak a' nemesség teszi a' nemzetet, 's a' pór népe semmi. Az olly nemesség, melly a' szónak értelme szerint erkölcsre 's lelki tehetségre épittetik, legjobb. Úgy látszik azonban, ha a' nemességnek számtalan rosz olda'ai vannak is, ezen rosz, szükségképen a' statusban élő emberi természetben gyökerezik, 's ott, hol nemesség, 's elkülönözés századokig nem létezett, végtére az csakugyan létesült, vagy ha nem névszerint, de tettileg lappangott.

Nemesség bizonyitás, vannak esetek, hogy vagy az igazi nemes kiesvén a' jogaivali élésből, nemességét nem használván, nem nemesnek tartatik, vagy a' nem valódi nemes körülmények által nemesi jogok' használatába jutott. Az első esetben tudomását vévén a' nemességi létnek, annak keresete megkezdetik, a' másodikban pedig a' megyei ügyész' kötelessége a' nemességet használó ellen, a' nemességet bizonyitó pert megkezdeni. Mind a' két esetben a' bizonyitás a' magányt illeti. Összeszedetvén a' bizonyitáshoz szükséges mindennemü adatok 's fürkézetek, vélemény adással együtt, a' megye által ő felségéhez küldetik, 's itt határoztatik el a' dolog végképen. A' véghatározatig azonban az érdeklett személy — in statu quo — hagyatik.

Németalföld (Hollandia, Niederlande), önálló királyság Némethon, Belgiom, 's az úgy nevezett éjszaki, vagy inkább német tenger közt, melly utóbbik Britanniától választja el. Csupa alföld, kő, és erdő nélkül, 's csak kevés vizforrással; a' tenger 's folyók' vidékein termékeny földje van, melly nagy gonddal miveltetik, de belsején posványok,

és homok puszták terjednek el. Számos mesterségesen és költségesen készült csatorna szegi reczeként több részeit, mellyek által a' folyók a' tenger öblével (Suyder See, az az: déli tenger) egybekapcsoltatnak. A' partvidék magas, nagy költséggel készült föld- 's kő-töltések által vagyon biztositva a' tenger áradásai ellen. Mind ezen készitményeket a' kereskedési szellemü németalföldiek' fáradhatlan ipara' nagyszerü eredményeiül tekinthetni. A' Rajna folyó a' porosz Rajna tartományokból beérkezvén, kétfelé oszlik, jobbik karját saját nevével folytatván, a' balt pedig Waal név alatt a' Maas folyóba küldvén; amaz továbbra ismét ketté válandó, jobb karját Yssel (áiszel) név alatt a' déli tengerbe eresztvén, másikát saját nevén folytatván Wyck városáig, hol a' harmadik elágazás vagyon; végre Katwyknál a' tengerbe szakad: déli ága pedig, a' Leck, a' Maas folyóval egyesül, melly a' tengerhez közeledvén, a' Schelde (Scaldis) folyóval együtt számos karokra oszolva, képezi azon szigeteket, mellyek az előtt Zeeland név alatt ismertettek. Egyéb folyók: a' Roer (Rúr) a' Maasba siet, a' Vecht a' déli tengerbe ömlik. Tavai közt a' nagyon zátonyos déli tengeren kivül, nevezetesb a' harlemi, és leydeni tó, és az Y (Áj), melly utóbbik a' déli tengerrel kapcsolatban áll. Az iparnak, tisztaságnak, kereskedésnek e' honában 2. 1 2 millió ember lakik, 750. négyszegü mföldön, kik német eredetüek, a' régihez ragaszkodók, 3. első rangu, 's több másod rangu egyetemben nyeri müvelődését, a' sok tanodalmakat, tudós és müvész-társulatokat hozzája értvén. Az éghajlat, kivált idegenekre nézve, nem egészséges. A' baromtenyésztés szép legelőin igen üzetik. A' tenger' különnemü halai nagy kincsét teszi ezen országnak, kivált ismeretesek a' hollandiai héringek, osztrigák 's a' t. A' zátonyokon számtalan tavi 's vizi madár tartózkodik. A' hollandiai virágápolás is hiressé lön: len és kender egyik fő termesztmény. Ásványokra nézve szegény az ország; de turfa nagy bőségben találtatik. Németalföld ugyan egykor kereskedési tekintetben igen magasan állott; de utóbbi események' következtében nagyon alá szállott, jóllehet most is még jelentős kereskedést üz. Az egész ország kilencz tartományra osztatik, a' mellyek: Holland (éjszaki és délszaki), Utrecht (ajtrecht), Geldern, Oberyssel, Drenthe, Gröningen, Friesland, Zeeland, Nordbraband; — mellyeknek fő városai ugyan az sorban: Amsterdam 210,000. lakossal, és S'Gravenhaage vagy Haag (az országnak anya- 's székvárosa l. ezt), 60,000. lak.; Utrecht 45,000. lak.; Arnhem 15,000. lak.; Zwolle 16,000. lak.; Assen 3000. lak.; Gröningen 32,000. lak.. Leeuwarden (lövárden) 22,000. lak.; Middelburg 15,000. lak.; Herzogenbusch 21,000. lak. Említésre való még Rotterdám, az ország legszebb városa 75,000. lak.; Leyden, 35,000. lak.; Delft 's a' t. — Vagynak Németalföldnek gyarmatai is, u. m. Keletindiában Java, Sumatra, és a' Moluk szigeteken több mint

6. millió ember; Guineában egynéhány erősség és üzérsége; Guajanában (déli Amerika' tartományában, és nyugot Indiában valami 100,000. lak.) — Németalföld' királya most Luxemburg és Limburg herczegségek' felét, melly a' német szövetséghez tartozik, is birja.

Németalföld' története, felosztatik 5. időszakra. Az 1 ső a' legrégibb időktől Németalföld' az ausztriai ház alatti egyesültéig 1548. tart; a' 2-ik Németalföldnek a' francziaországgali egyesültéig 1810.; 3-ik Németalföldnek az orániai ház alatti egyesültéig 1815.; 4-ik Belgiumnak Németalföld' elválásáig 1830.; 5-ik a' legujabb időkig. Németalföld déli része Gallia belgica nevezet alatt, Caesar' idejében, Galliához tartozott, éjszaki része pedig Németországhoz. Éjszaki részet a' frisek — egy német ivadék — lakták. Legelőbb a' rómaiakkali hadaikban jönek elő, később pedig mint kereskedők, hajókázók, 's tengeri rablók. 5-ik században a' batavok, 6-ikban a' belgák, 7-ikben pedig a' frisek frankok által meggyőzettek, 's meghódittattak. A' verduni osztás után Batavia és a' frisek' földje az ujonnan alapitott Németországhoz csatoltattak, és helytartók által, kik később függetlenekké lettek, kórmányoztattak. 10-ik és 11-ik században herczegségekre, grófságokra, 's országrendségekre oszlott szét. Ezek közt a' burgundi, és flandriai ház leghatalmasabb volt, mig végre az utólsó az elsőnek birtokába került, minekutána ez majd házasság, majd erőszak, majd adás vevés által a' németalföldi uradalmokat többnyire hatalmába keritette. Az utólsó burgundi herczeg Merész Károly, a' svaicziak ellen viselt hadban, 1477. elesvén, leánya Mária, Németalföldöt az Ausztria birtokába, Miksa császár férjének, hozta, erről pedig V-ik Károly spanyol királyra, Miksa' legidősbik fiára maradott, ki azt Spanyolországgal Pragmatica Sanctio által egyesitette; egyébiránt a' német királysághoz, burgund kerület nevezet alatt, tartoztak. A' második, majd 3. századig tartó időszakban, sok veszélyeken ment által Németalföld. V. Károly alatt a' protestantismus mindenek' daczára elterjedt. A' nemzet szabaditókat azonban, valamint az előbbi fejedelmek, úgy V-ik Károly is becsülte; de ennek követője a' kő hideg II. Fülöp nem követte eldődjei' bölcs elveit. A' nemzet' ős jogait helytartói lábbal tapodták, a' rosz napról napra növekedett, mind ezt pedig nem fejedelmi kegyeséggel, nem atyailag, hanem zsarnokilag, a' kő szivű Alba által, akarta Fülöp elnyomni. Ennek hóhér pallosa alatt a' nemzet' legnemesebbjei vérzettek, de a' bölcs orániai herczeg elillantott, hogy fegyveres kézzel térjen vissza. Már a' megelégületlenséget elnyomni nem lehetett; a' kórmánybölcs orániai Vilmos ugyan sokszor megveretett a' vitéz ausztriai János és parmai Sándor herczegek által, de később meg is győzött volna, ha az akkori spanyol helyettes, parmai herczeg, kitünő kórmány-bölcsessége által nem tudta volna a' tartományokat meghasonlitani. Megalakult

még is mindenek' daczára a' hires utrechti unio 1579. 's akkor az egyesült németalföldi köztársaság, melly a' legnagyobb 's népesebb tartományból Hollandiának neveztetett. Minekutána az orániai Vilmos meggyilkoltatott, bölcs utódja Móricz vezette a' köztársaság' kórmányát, és Spanyolországnak Francz és Angolhonnali háborgása közben nőttön nőtt Hollandia' hatalma, 's gazdasága. A' volt tengeri rablók nem sokára legjobb, legbátrabb tengerészek, kereskedők, 's gyárosok lettek; az általok 1602. alapitott keletindiai társaság mindent fölül mult, és XIV-ik Lajos is, ki őket megalázni szándékozott, frigyet volt kénytelen kérni. De Angliával, Franczhonnal, és a' spanyol örökösödési haddal való foglalkozás nagyon kiszita a' köztársaság' erejét, főkép' pedig az orániai és anti-orániai pártok' villongási, a' vallási tévelygések végveszélylyel fenyegettek. 1702. az orániai párt győzött, 's IV-ik Vilmos lett helytartó, és pedig mind a' 7. tartományban férfi és leány örököseire szálólog. A' katolikus Hollandiáért pedig Franczhon és Ausztria 200. évig háborúskodott, mig a' pyraenei frigy (1659.) és az aacheni béke kötés által (1668.) azt Franczhon megnyerte. Az utrechti béke által (1713.) pedig a' Spanyol-Hollandia ismét a' még fen lévő ausztriai német ágra jutott. De II. József igen megbántotta a' hollandokat. A' köztársasági Hollandiában a' bölcs IV-ik Vilmos' holta után uj zavarok ütöttek ki, az anti orániaiak ujra erölködtek; de braunschweigi Lajos, az ország' tábornagygya és a' kis koru V ik Vilmos' gyámja, felesége' bátyjától, a' porosz II ik Fridrik Vilmostól, fejedelmet kért, és a' megérkezett 25,000. emberrel 's az anti-orániaiakat elnyomta. Annál könnyebb volt dolguk az 1794. Pichegtu alatt érkező frankoknak, kik is könnyen győztek. A' helytartó Angliába menekült, az uj köztársaságiak rendszerüket Hollandiába is bényomták, de valamint Franczhonban, úgy itt is változott a' rendszer; még Napoleon testvérét, Lajost, alkotmányos királyukká választották. Mind e' mellett Napoleonnak örökké adózniok, 's katonákat állitaniok kellett. E' mellett a' számtalan 's roppant szerencsétlenségek, áradások annyira megrontották Hollandiát, hogy már vég veszélylyel küzde, midőn Lajos Napoleonnali barátsága felbomlott, és ez látván a' rosz következéseket, váratlanul trónjáról lemondott, legöregebbik fiának hasznára, maga pedig Ausztriába költözött. Napoleon azonban testvére' rendelkezését el nem ismerte, hanem Hollandiát a' franczia császársággal kapcsolta öszve; és itt kezdődik a' 3-ik korszak. Ismét uj kórmányforma alapittatott, de már most tettleg Napoleon volt a' korlátlan úr, kinek helyettese kórmányzotta a' 17. németalföldi tartományokat. De ezen Hollandiát lealacsonyitó erőszakos állapot mindenkitől gyülöltetett, és csak 1813. utóljáig tartott. Mert, minekutána Lipcsénél Napoleon megveretett, a' régi orániai párt, van Hogendorp Gysbrecht Károly' felszólitására, egye-

sült, később máskép is erősebbitetvén Hogendorp és maasdami báró Duyn, a' népet hollandia' függetlensége' kivivására felszóliták, 's követet küldének mind az Angliában tartózkodó örökös helytartóhoz, Vilmoshoz, mind pedig a' szövetséges fejedelmekhez. Ezek mindenütt jól vétettek föl, é Vilmos nov. 30. Haagban, dec. 1. pedig Amsterdamban volt, hol Németalföld szabaddá, I. Vilmos pedig annak fejedelmévé kiáltatott. Ezek után egy választmány rendeltetett az alkotmányt rendezendő, és a' javaslat el is fogadtatott, Vilmos pedig az európai fejedelmek által Németalföld' királyának elismértetett. Itt kezdődik a' 4-ik korszak, mellyben Vilmos olly számtalan érdemeket tett, ambár egy eredetü, de olly igen különböző érdekü, és vallású népek közt mind Belga, 's Németalföld állott, nem lehetett az egyességet, békét 's megelégedést sokáig fen tartani. A' belgák azt gondolták, hogy a' hollandok reformált vallásukat akarják beszivárogtatni, emezek pedig visszarettentek a' pápának némelly bulláitól. Ehhez járult még, hogy a' kórmány könnyebbi igazgatás és megegyezés végett a' holland nyelvet akará diplomatikaivá tenni, mit a' belgák, kik franczia nyelvhez szoktanak, rosz néven vettek. Az adót a' hollandok, mint kereskedők, a' földmivelésre; a' belgák pedig, mint ipari földmivelők, a' kereskedésre akarták háritani. Mind ezek közt a' megszakadást csak a' bölcs fejedelem tarthatta fen; ki népének előhaladását, és boldogitását minden módon eszközölni kivánta, miért is mind bel, mind kül intézetek által rendelkezett. A' törvénykezés' jobb rendezésére egy bizotság alapittatott, a' nemzeti történet' felvilágositására a' nyomatlan munkák' kiadását a' kórmány szorgalmaztatta, az ország' statistikája' rendbe hozása szinte bőkezüleg segedelmeztetett. Az 5-ik időszakban történt a' belgáknak Hollandiától elszakadása 1830. A' franczia zavar által fellobbantott belgák, nem akarván tovább az öszveköttetést tűrni, fellázattak, és nemzeti katonaság által a' 6000. sereggel előre nyomuló Fridrik herczeget vissza nyomták. Ez alatt a' király engedett a' hozzá küldött belga követségnek, és az elkülönözött belga igazgatást tanácskozás alá vette; de már ekkor a' belgák magok magokat elkülönözték, a' fő hatalmak pedig Londonban függetlenségöket elismerték. Megjelent most az orániai herczeg 70,000. emberrel, és a' belgákat többször megverte, de a' londoni conferentia által Franczhonra bizatott közben jövés is elhatároztatott, 's franczia segedelem' rögtöni megérkezte, és a' franczia 's angol követek által eszközlött fegyvernyugvás előbbi állásába késztette. A' londoni conferentia többszörös béke pontokat terjesztett elő, de azokat a' hollandok tökéletesen soha el nem fogadták, és a' kiegyenlités még 1840 ben is folytattatott. A' belgák és hollandok közti háborúban főkép' kitünt magát az egy vitéz Chassé, antverpi fellegvár' parancsnoka, ki ezt a' francziák által romokba lövetve, minekelőtte

átadta volna. A' 28. éves hajó hadnagy Speijk pedig a' belgák által fegyverszünet alatt elfoglalt ágyú csólnakot magával együtt légbe vettette. Belgiumon most I-ső Leopold — ki 1830. választatott — uralkodik.

Német jog. Ha német jogról szólunk, koránt se gondoljuk, hogy egész Némethonnak ugyan azon egy törvénykönyve vagyon, vagy hogy egész Némethonban azon jogszerü rendelmények léteznek. Némethon mindig több nép-törzsökökből állott, mellyek különböző magány törvényekkel éltek, de még sokszor közjogi tekintetben is, mennyire a' dolog nem az egész nemzetet illeté, különböztek. Minthogy azonban a' közös származás és gondolkodás a' fő elvekben, 's alapzatban egyesül, fő perczenetekben 's alapos oktatásokban találtatnak, ha ezeket öszveszedvén, 's mind azt, mit a' vidéki, római, egyházi, 's egyes külön törvény hozott létre, elmellőzvén, csak az eredeti 's fenálló nemzeti helyeztetik öszve, ered a' német magány jog, melly tekintethettik a' német magány törvényhozásnak mint alapja, 's mellyre teljes biztossággal hivatkozhatni, ott, hol az egyes törvényhozások hézagot hagytak. Máskép' áll a' dolog a' közjog' tekintetében, hol megszünvén a' német királyság, minden tartomány különböző, sokszor egészen ellenkező alapokon épült jog alakot nyert.

Német bánsági ezred, 60. magy. négyszegü mföld. 100,000. lak. Torontál, Temes, Krassó vármegyék, oláh-illir ezred, a' naszádosok' kerülete, és a' pétervári ezred közt terül el, a' Duna választja el az utóbbiktól, és Szerbiától. Egyéb folyói a' Temes és Béga. Földje lapályos, néhol homokos, vagy posványos, másutt termékeny, és szelid ege alatt a' rizs jól terem. A' selyem termesztés is erősen üzetik. Ezen kerület a' temesvári fő parancsnoksághoz tartozik, és egy gyalog ezredet képez. Maradalma Pancsova (l. ezt). Alibunar, falu 1700. lak., salétrom főzéssel, és turfa ásással. Ettől vette nevét az alibunári morotvás tó.

Német-Orovicza, szép bánya város Krassó vármegyében 3800. lak. Itt van a' bánsági kir. bánya igazgatóság, és egy kerületi bányásztörvényszék. Arany, ezüst, réz, és vas bányái, valamint cserzései igen jó karba helyzik munkás lakóit.

Német rend. A' közép kor' történetében annyira elhiresedett német rend néhány brémai, és lübecki polgár' jótékonyságának, és emberszeretetének köszönheti keletkezését. Midőn t. i. a' keresztes háború' idejében 1190. a' vitéz Fridrik sváb herczeg Akkon várost ostromolta, sokat szenvedtek a' keresztények élelem' hiánya miatt, 's a' szükség minden érkező zaránd csoporttal növekedett, a' hatalmas Zaladin szultán pedig kerülte az elhatározó ütközetet, reménylvén, hogy ekkép döghalál és kétségbe esés fogja kényszeriteni a' kereszteseket felhagyni az ostrommal. De néhány brémai és lübecki polgárok, kik Holstein Adolf gróffal

a' szent földre hajóztak, és szinte Akkon előtt mulattak a' német táborban, a' szerencsétlen németek iránti szánakodásból, és könyörületességből a' betegeskedő német zarándokokat gyógyitgatták. Velök ugyan ezen czélra egyesültek a' jerusalemi német kórház' barátjai is, kik szinte Akkonhoz mentek a' táborba. Ezen egyesület magára vonó a' szent földre útazó fejedelmek' figyelmét, nevezetesen az emlitett Fridrik herczegét. Minthogy a' templáriusok leginkább a' francziákról, a' joanniták pedig olaszokról gondoskodtak, azon gondolatra jött, hogy ezen egyesületnek állandóbb lételt szerezzen. Terve elfogadtatott, 's egy, e' végre tartott tanácskozásban megegyeztek, hogy a' templáriusok' törvényeit és szabályait úgy kössék öszve az uj rend' számára, hogy vitézeinek, mint Krisztusért 's egyházért harczolóknak, életök a' templériusok' törvénye és rendelkezése szerint legyen, kötelességök pedig a' keresztényi jótékonyságokban, és szerencsétlenek' iránti gyámolitásban a' joanniták' szabályai szerint. III. Kelemen pápa sz. Péter apostoli és a' római sz. szék ótalma alá vette a' rendet. A' rend' nagy mestere eleinte Jerusalemben lakott; de midőn a' pogányok a' szent földet ismét visszafoglalták, Velenczébe vette lakását, utóbb pedig egy időre Marburgba. E' rend, mint a' templáriusoké, és joannitáké, idővel hatalmas és gazdag lett, kivált 1226-tól fogva, melly esztendőben a' lengyelek segitségül hivták azt a' pogány poroszok ellen. Ezek kénytelenek valának 53. évi háborúskodás után a' rend' hatalmát megismerni, és a' keresztény vallást elfogadni. A' német rend, mellyel a' liflandi kardos rendi lovagok egyesültek, elnémetesité az ujonnan hóditott tartományt, 's 1309. Marienburgba, Poroszországba vette a' nagy mester lakását. De idővel annyira sulyos lett az elnyomottaknak a' járom, hogy az országnak egy része már 15-ik században Lengyelországhoz csatlá magát, 's lassanként a' rend kénytelen vala Lengyelország' felsőségét elismerni. 1527. Mergentheimba vette lakását a' nagy mester, 's egyházi fejedelem lett. Különböző országokban 40. négyszegü mértföldnyi birtoka volt e' rendnek, mintegy 90,000. lakossal. 1805. az ausztriai császár lön e' rend' nagy mestere, de Napoleon azt apr. 24. 1809. eltörlé; azonban Antal fő herczeg a' nagy mesteri czimet azután is megtartá, ennek halála után pedig Miksa fő herczeg vevé át azt. A' rend' öltözete fekete volt, köpönyege fehér, 's azon fekete kereszt, ezüstös széllel.

Német szövetség. Megszünvén Napoleon alatt, ki a' rajnai szövetség által a' német császárságot megdöntötte, 1806. Németországnak régi állapotja, ezen világhóditónak esze után 1813 — 1815. az európai fejedelmek, a' politikai egyensüly fentartását tartván szemök előtt, a' német szövetséget alapiták. Ezen szövetség országos szövetség (nem szövetséges ország). Fölségi jogokkal ellátott feje ezen szövetségnek nincs,

hanem gyülekezetén az elnökletet Ausztria viszi, de azért a' többinél nagyobb jogai nincsenek. A' szövetség' jogai meghatározvák a' szövetség-költésben, 's itt a' társak' száma, szerkezetök, jogaik, mennyiségek, voksaik, 's egyéb körülményeik, 's viszonyaik is meghatároztattak. A' szavazat nem egyenlő; vannak 4., 3., 2. és 1. szavazatúak. Négy szavazattal 6., hárommal 5., kettővel 3., egygyel 25. — Saját katonasága (katonaságot arányban kötelesek állitani) 12. csapatra van osztva. — A' szövetséges tartományok ezek: 1. Ausztria; 2. Poroszország; 3. Bavária; 3. Szászország; 5. Hannovera; 6. Würtemberg; 7. Baden; 8. Választó-Hessen; 9. Hessen-Darmstadt; 10. Dánország, Holstein 's Lauenburg miatt; 11. Németalföld, Luxemburg nagyherczegség miatt; 12. Meklenburg Swerin; 13. Nassau; 14. Szász-Weimár; 15. Szász-Gotha; 16. Szász-Koburg; 17. Szász-Meiningen; 18. Szász-Hildburghausen; 19. Braunschweig; 20. Meklenburg-Strelitz; 21. Holstein-Oldenburg; 22. Anhalt-Dessau; 23. Anhalt-Bernburg; 24. Anhalt-Köthen; 25. Schwarzburg-Sondershausen; 26. Schwarzburg-Rudolstadt; 27. Hohenzollern-Hechingen; 28. Lichtenstein; 29. Hohenzollern-Siegmaringen; 30. Waldeck; 31. Reuss, az idősb ági: 32. Reuss, az ifjabb ági; 33. Schaumbur-Lippe; 34. Lippe-Detmold; 35. Hessen-Hamburg; 36. Lübeck, sz. városa; 37. Frankfurt, sz. város; 38. Bréma, sz. város; 39. Hamburg, sz. város.

Nemours. Ezen czimet, melly hajdan Francziaországban csak magány uraság' czime volt, 's mellyet mig VI-ik Károly, franczia király, 13 ik században vett meg, most Lajos Fülöp, francziák' királyának egyik fia, viseli a' Nemours herczegi czim alatt.

Nemzet, tulajdonképen egy bizonyos éghajlat, 's föld' része alatt együtt lakó, physikai képzés, egyforma származás 's nyelv által magát a' többitől megkülönböztető embertömeg. A' nemzet az által különböztetik meg a' néptől, hogy ez több nemzetek' keverékéből is állhat, és ennél fogva a' nemzetiség és népesség is különbféle. A' nemzeti élet egy magasabb kiképezése a' családi életnek. De, minthogy az emberek' természete, a' hajlamak' különbfélesége, az embertömeg' egyéni ereje és általános hajlandóságai következtéből, magokat más magasb és erősb természetek alávetés által, a' gyengébbek felett egy bizonyos neme a' kényuraságnak keletkezett, lassan lassan a' népességek képeztetének, mellyek, a' nemzet' természetes határait áthágván, történetes határok által magoknak e' földön lakóhelyet választának. Miután pedig egymás közt mind inkább terjede az ismeretség, a' szünteleni együtt élés által képezének magoknak országi alkotmányokat, mellyek alá magokat vetették. De mind ezen egyesületek kereskedés, tudományok, 's több e'félék által állottak öszveköttetésben, és ekként képeztetik a' népélet, mellyben az emberek egy külső kötelék által egy nagy egészet tesznek.

Hogy az emberegyesületek a' természet' törvénye szerint csak nemzetekké lenni határoztattak, világos, azt magok az ábrázat vonalok, 's különösen az egész test' alkatása, sőt még a' lélek' sajátsága is igazolja. Minden nemzetnek saját lélek kifejlődéséből képeztetik a' nemzeti nyelv, nemzeti vallás, nemzeti szokás, és az egész nemzeti jellem. Minden változások alá van vetve, ha t. i. egy nemzet közönséges viszonyai alól idegen, és korlátozott viszonyok közé tétetik. Elhagyják ugyan eredeti lakhelyöket, és egy, egészen más éghajlat alá vonulnak, 's ekkor az innét támadó életmód, és más befolyások nagy változásokat okoznak az egész nép életben; de az eredeti nemzeti vonások soha el nem enyésznek egészen. Azonban a' nyelv is egy fő tulajdona a' nemzeteknek, úgy hogy a' ki a' nemzeti nyelvet nem birja, tagja se lehet a' nemzetnek. A' nyelv őrzi a' nemzet' egységét, tulajdonságait, sajátságait. A' nyelv védi a' nemzeti lételt. Kihalván a' nyelv, kihal a' nemzet. — A' népet meg kell különböztetnünk a' nemzettől. Népnek mondatik valamelly ország' lakosainak öszvesége. Igy Magyarország' népe több nemzetekből áll. Nagy szerencse az, midőn valamelly nemzet egész népet 's a' számos nép egy nemzetet tesz. Azonban a' nyelv azon hatalmas eszköz, melly által a' még annyiféle nép is, megnemzetesedhetik. Vajha kegyes fejedelmünk alatt, hazánk' szent igyekezetei által, országunk' különbféle népei mind megnemzetesedhetnének!

Nemzeti bank, egy egész nemzet' javára alapitott bank (l. bank).

Nemzeti jogok. Valamint az észjogban személyesség az ősi jog; úgy a' nemzeti jogok közt ősijog a' nemzeti önállóság és épség. Mert minden nemzet társasági szerkezeténél fogva egy bezárt egészet képez, mellynek tagjai épen úgy tartoznak a' moralis egészhez, mint részek a' physikaihoz. Ezen nemzeti önállóságból és épségből szükségképen következik: a) hogy minden nemzet már magában czél, és soha sem szolgálhat más nemzeteknek eszközül; b) hogy minden nemzetnek joga vagyon alkotmánya által kitüzött sajátlagos czélját minden módok által — mellyek is alkotmányában alapittatnak, kórmánya által mint czélhoz vezetők elismértetnek, 's mellyek által egyéb nemzetek' jogai meg nem sértetnek — eszközölni; c) hogy minden külnemzet általi megtámadása valamelly nemzet' önállóság 's épségének az ész szerint jogatlan, mert az ép ész nem ismer körülményt, mellyben egy nemzet a' másikát, mint eszközt, használhatná, minthogy a' legkisebb nemzet önállósága, és épsége' megsértése által a' nemzetek közti jogszerüség felbomlana, és csak az erő hatalom uralkodna. Ezen felállitott fő elvtől az ész el nem távozhat. A' tettlegi status jog meghatározza, melly esetekben, és melly körülmények közt van helye az eltérésnek. Úgy, mint az észjogban az egyénnek jogai eredetiek és szerzettek; hasonlóan a' nemzetek' jogai is két-

félék. Az eredetiek azok, mellyek közvetlenül az önállóságból és épségből erednek, mellyek minden kötés, 's minden egészség nélkül is, természeteknél fogva a' nemzetek' elidegenithetetlen sajátjai, és ennél fogva titkos szerződésen alapszanak. Ellenben a' szerzett jogokhoz tartoznak mind azok, mellyekhez a' nemzetek különbféle szerződések, 's kötések által jutottak, és igy olly különbözők lehetnek, milly különböző körülményekben 's érintésben állnak a' nemzetek egymáshoz.

Nemzetesitni. Gondolható, hogy a' szaporodás' következtében valamelly nemzet' része a' fenálló alap egyesség' felbontása' következtében elválván a' többitől, önállású nemzetté alakul, vagy saját vonzalmából kivándorolván, egy, még szabad határt elfoglalván, önállását kijelenti, és saját alkotmánya, 's kórmánya alatt alakul, vagy hogy valamelly nemzet' tagjai szabad megegyezések' következtében más nemzettel örökre egyesülni eltökéli, és igy magát amazzal egygyé forrasztja. Mind ezen módokon uj nemzetesülés történik, és mind ezen körülmények' következtében a' fő nemzet' alapvonási lesznek az uralkodók. De megtörténhetik az is, hogy valamelly nemzet a' másikat legyőzvén, honát elfoglalja, és a' legyőzött nemzetet már most magához csatolja; vagy hogy több nemzetek egy ellen harczolván, győzelem után annak határát 's lakosit magok közt megosztják. Mind a' két tekintetben igyekezhet a' fő nemzet a' legyőzöttet azonneműsiteni, mi leginkább nemzetsége' eltörlése, és a' fő nemzet' szokási, 's nyelve fentartása, az az nemzetesités által történik. Hogy az első esetekben a' nemzetesités jogszerű 's igazságos, kétségtelen; de az utóbbi esetekben jogszerütlen 's igazságtalan. Tudjuk a' fennebbiekből (l. Nemzeti jog), mi tartozik a' nemzeti önálláshoz 's épséghez? Azt is tudjuk, hogy a' nemzeti önállás és épség alapjogok, mellyeket más nemzet meg nem sérthet. Világos tehát, hogy ezen utóbbi módokon nemzeteket hóditani jogszerületlen cselekedet, azokat nemzetiségektől megfosztani, nemzet-gyilkolás.

Nemzeti adósság. Legnehezebb feladata a' financziának az előre nem látható rendkivüll status szükségek' fedezése. Ez csak status adósságok vagy uj adó által történhetik. Minthogy azonban az uj adó' megrendelése, 's béhajtása még az ön uralkodásokban is igen nehéz, inkább adóssághoz veszi folyamodását a' financzia. Ezen tárgy olly nagy fontosságu és hatásu, hogy egész munkák töltetnek meg tárgyaltatásával; itt tehát csak fő elveiről. — Mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy az adósság csinálásnak úgy a' statusnál, mint az egyesnél csak igen fontos, és kikerülhetetlen okoknál fogva lehet helye, mert bizonyos, hogy az adósság csinálás közönségesen a' statusra nézve épen nem haszon, mert nem csak hogy az mindég áldozatokkal történik (mert 100 ért alig adatik 70 — 80.), de egyszersmind a' kamatok' fizetése is hozzá járul. Ehhez

még az is tartozik, hogy a' statusban az adósság csinálás divattá lesz, a' költségek igen könnyen tétetnek, és a' számtalan adósság utóljára még is bukást húz maga után — milly kárhozatos pedig mind ez a' nemzetre és statusra, nem szükség fejtegetni. Mindazonáltal úgy a' köz, mint a' magány életben, némelly hasznos vagy elkerülhetetlen szükségek, 's kiadások' kölcsönös pénz általi fedezése sokszor igen hasznos, de sokszor egyetlen mód a' kár, vagy talán következő vész' elháritására. Ha ezen mód nem létezne az ujabb időben, a' status kénytelen volna vagy alattvalóit uj adókkal sarczolni, vagy nagy mennyiségü kincsét az előre nem látható szükségekre halmozva tartani, 's mind ezt az industria ágaitól elvonni, és még is, ha a' halmozat elfogyna, a' status segedelem nélkül maradna. Nagy kérdés még az is: valljon vagyon e' joga a' statusnak adósságot csinálni és mennyit? azután: ki kell e' a' már csinált adósságot fizetni 's mennyire? A' mi az első kérdést illeti, némelly nevezetes tudósok azt állitják, hogy a' következőkre, a' jeleniek' kényelmére vagy szükségek' fedezésére adósságot a' status nem tehet, és ennél fogva minden status adósság csak annyira terjedhet, mennyire az adó által tüstént fedeztethetik. A' második kérdésre hasonlóan némelly éles elméjü tudósok azt felelik, hogy az e'féle adósságok is az egyéb magány követeléseket illető törvények' rendelete alá tartozván, csak akkor kell azokat kifizetni, ha ezen törvények' korlátai közt tétettek, és csak annyira, mennyire ezen törvények parancsolják. Ezen igen fontos kérdésekben mi azonban úgy vélekedünk, hogy a' statusnak szükséges, és hasznos adósságokat minden esetre vagyon joga tenni, mert a) a' jelen nemzetség az adóssági fundust, melly az övé, szinte átengedi azon haszon következtével együtt, melly az adósságból eredt a' későbbi generatiónak, melly a' haszonnal a' terhet is köteles által venni; b) mivel a' status fentartása a' jelenieknek épen olly kötelessége, mint a' későbbieknek. Az adóssági mennyiség pedig annyi lehet, mennyit az egyes szükséges körülmények kivánnak, mert ha ezek nélkül a' status fen nem állhat, a' kisebb rosz' elmellőzése sokkal nagyobbat szülne maga után. A' kifizetési kötelesség pedig mindig a' lehetőségtől függ; mert akár legyen a' status adósság valamelly status javakra alapitva, akár nem, mindig a' lehetőség zárja magában a' kivitelt. Addig tehát, mig a' statusnak fekvő javai vagynak, vagy adó által a' lehetségen fölül az alattvalók nem terheltetnek, a' fizetési kötelesség fen marad; ha azonban a' status' fekvő javai elfogytak, az adózás is kimerittetett; bukásnak vagyon helye, mert a' statusban élők, szövetségek idejekor, nem ajánlották egész individualis vagyonokat a' statusnak, hanem inkább ennek biztositására jövedelmek' egy részét, és igy csak ezen rész teheti a' kölcsön' alapját. Azon kérdésre pedig, valljon a' kül vagy bel kölcsön hasz-

nosabb és tanácsosabb é? röviden csak azt válaszoljuk, hogy a' bel kölcsön minden esetre hasznosabb és tanácsosabb, mert ez által nem lesz a' nemzet külföldiek' adózójává, azután a' kölcsönözők, szinte adoznak a' lerovásra és kamatozásra. Az adósság' csinálás' módja hasonloan olly érdekes és nagy terjedelmü tárgy, hogy szinte csak röviden érintethetik. Az t. i. történhetik vagy egyszerüen, midőn a' status valamelly magánytól, vagy többektől, minden bonyolodás nélkül, bizonyos lerovat, 's kamatozás szerint kölcsön vesz; vagy midőn az öszveg életbiztositási, vagy nyugpénzi rendszer szerint fizettetik vissza, vagy pénz-csür alapitványok által, vagy, mint a' legujabb időkben, egyes pénztőzsérekkeli egyezkedés által. Mi az első módot legegyszerübbnek, 's legjobbnak tartjuk, mert, minden részről legkevesebb veszteséggel 's csalódással van öszvekötve. Ide tartozik a' papir pénznek egyenesen a' status általi kibocsátása.

Nemzeti felfegyverkezés. A' hon' védelme mindenkinek szent kötelessége. De abban mindenki részt nem vehet, 's közönségesen nem is szükség, hogy részt vegyen, mert erre szánvák a' nemzetből 's nemzet által állitott katonák. Ha mindazonáltal az ellenség nagyobb erejének az állitott katonák meg nem felelhetnek, vagy ha a' veszedelem a' hazára nézve olly nemü, hogy a' hon' védelme mindenki' segedelmét 's erejét megkivánja, nemzeti felfegyverkezés rendeltetik. Ez pedig abban áll, hogy minden fegyvert fogható — kivévén azokat, kik a' bel kórmányra elkerülhetlen szükségesek — a' haza' védelmére siessen. A' gyakorlatban ezen nemzeti felfegyverkezésnek nincs mindig meghatározott módja, mert nem minden országban vagyon erről előre törvényes rendelkezés; vannak azonban országok, hol az illy nemü felfegyverkezés bizonyos rend, 's mód szerint történik, p. o. az úgy nevezett: generalis regni insurrectio (lásd nemesi felkelés) állittatik fel, a' szükséges esetben. Ausztriában (die Landwehr), más országokban pedig szükség esetében minden rend 's meghatározott fegyver nélkül csődül öszve a' nép hazája' védelmére.

Nemzeti gazdaság, azon tudomány, melly tanitja, miképen eszközöltethetik a' jog urasága alatt, egy nemzet' egyénei közti közlekedésben, a' közös és magány anyagi boldogság. Ennélfogva magában foglalja az összes szabad munkásságot, az egész nemzet egyéneinek minden a' közös használathoz, és közboldogsághoz tartozó jogokkal. A' nemzeti gazdaság tudomány tehát azt mutatja, hogy mikép jő létre a' nemzet' köz gazdasága, hogy szereztetik, tartatik, szaporittatik, osztatik és használtatik az. Ezen tudomány, mint kitetszik, legszorosabb öszvekötlétésben áll a' status gazdasággal, és financziával.

Nemzeti gyülés (Francziaországban). Azon, mind addig hallatlan történt dolgoknak, mellyek a' franczia revolutiót bélyegzék, alapja és

kezdete ezen nemzeti gyülés volt. XIV. Lajosnak pazarlása' következése ötödfél ezer milliónyi adósság volt; és ezen finánez-állapotot még roszszabbá tette a' XV. Lajos' kicsinkorú kórmánya. Mind ez pedig XV. Lajos saját kórmánya alatt még roszabb lett, 's se az ősz Fleury, se a' nagy Colbert nem segithettek a' roszon, mert, a' mit az első meggazdálkodott, a' második szerzett, felemésztette az udvari pazarlásnak feneketlen medre; a' mit meghagytak a' hadak, kétszeresen elpazaroltatott. Pompadour 20. esztendeig rabolta az országot; du Barri pedig 5. év alatt 180. millióba került: utoljára a' király lett első zsarnoka az országnak, papir pénzzel, 's gabonával a' legalacsonyabb kereskedést üzte. Nagy reményeket helyezett a' nemzet XVI. Lajosban. Ezen jószivü, 's tiszta lelkü fejedelem mindent elkövetett alattvalói' boldogitására; de a' rosz már igen nagy volt, 's nem talált jó ministerekre. Napról napra növekedett a' status adósság. Necker 500. millió adósságot, Calonne 145. millió deficitet mutattak. Már a' dolgon nem lehetett az eddigi mód szerint segiteni. Összehivatott a' nemesség (notable), hogy tanácskozzon azon módokról, mellyek által a' roszon segiteni lehessen. Három hónapig tanácskozott e' gyülekezet, de minden eredmény nélkül. Az uj kölcsönt, közparancsokat, 's adókat el nem fogadta a' parlament, hogy tehát pénz szereztethessek, a' parlament szétoszlattatott, 's helyébe az úgy nevezett Cour plenière állittatott — de mind hasztalan; — most Necker lett ismét finánez minister. Már a' párisi parlament sürgette az országgyülést, majd ezt kivánta az egész nemzet, 's Necker is, ha nép-szerüségét fen akarta tartani, nem tehetett egyebet. Ez megnyittatott Versaillesben 1789. Öt napig nagy merészséggel folytak itt a' viták, 's a' nyilvánitott elvek a' fő városban zendülést okoztak. Jun. 17. a' gyülés magát Nemzeti gyülekezeté alakitá. Minthogy illy módon a' király meg nem egyezett a' gyülekezet minden végzeményeiben, a' párisiak' rettentő erőszaka által a' király a' fő városba menni kényszeritteteti. A' fő városban kezdé már most oct. 19. 1789. roppant munkálatát — és Nemzeti gyülekezetből már most alkotmányozó gyülekezet lett. 1791. octob. 1. az alkotmányozóból törvényhozó gyülés lett. Ez késztette a' királyt a' kivándorlottak' elleni háborúra. Még a' szövetségesek seregeiket Franczialion széleire vezették, a' szerencsétlen XVI. Lajos családjával együtti elfogatása után, egy zendülés következtében, aug. 10. 1792. fogságba tétetett. Sept. 20-ik egy uj convent választatott a' király' dolgát vizsgálandó, és már sept. 21. azon inditványnyal nyitá meg üléseit »hogy a' királyság Franczhonnak nem való» és az 1200. évig fenállott királyság' helyébe köztársaság alapittatott. Az ifjú köztársaság győzedelmi ittasságában — egy külön határozatában — minden nemzeteknek szabadságot igért, mellyek azt kezéből veendik! (?) Még a' köztársaság' seregei téli nyugvást tartottak, a' con-

vent XVI. Lajost, előre bocsátván egy árnyék pört, elitélte, 's lefejeztette. A' convent kórmányzott, 's tett most mindent. 1793. a' köztársaság minden részről, kivülről, belölről megtámadtatván, a' veszendőséghez közelitett, 's kétségbe esve, különös mód választatott. »Forradalmi kórmány két választmánynyal a' közbátorság, 's közjó' előmozditására a' béke idejéig alapittatott.» A' convent' hatalma megszünt 's erre ruháztatott, magán kivül az se törvényt, se hatalmat nem ismert. Rettentő kényuraság lépett fel. Első rendelkezése ezen zsarnok hatalomnak háború volt egész Európa ellen. A' convent seregek után — a' közjót előmozditó választmány — a' nyaktilót vontatá, hogy a' győzedelmi téren mindjárt orgiákat lehessen tartani. Halhatatlan dolgok történtek, mig Danton és Robespierre czinkos társaikkal a' mérsékleltek által legyőzettek, 's a' terrorismus megdöntetett. A' convent az Antillák' lakosainak is megadta szabadságát, de csak azért, hogy őket az angolok ellen uszitsa. Nem sokára 1795. a' franczia köztársaság forradalmi állapotját elhagyta, és rendes alkotmányt vett föl. Egy választmány dolgozta ki ezen alkotmányt, 's azt a' convent, azután az alap gyülekezetek és a' seregek is elfogadták. Oct. 16. a' hosszas és véres convent üléseit bevégezte 's helyében egy uj törvényhozás lépett.

Nemzeti intézet, mind az, mellyet az egész nemzet, vagy a' nemzet' törvényhozása alapit, ha mindjárt az egész nemzet közvetlen annak sikereiben nem is részesül. A' nemzet' minden javait az előmenetelnek magáért, az az a' közönségért, és tagjaiért, az az egyéneiért pártolni szükséges. Minden nagyszerű 's biztos hatásu alapitvány pedig legjobban sikerül, ha az köz akarattal alapittatik, tápláltatik. A' nemzeti intézetek tehát igen élénk 's jó hatással vagynak a' nemzetre; azon különbséggel mindazonáltal, hogy a' nemzetnek nemzetnek kell lenni 's maradni; nem pedig minden kicsinységekbe avatkozni, 's mindenből nemzetiséget 's nemzeti alapitványt tenni.

Nemzeti ünnepek. Minden nemzetnek vannak saját hősei, 's vannak saját tettei, mellyek valamelly tekintetben a' közönségeseknél kitüntebbek. A' nemzetek az illy személyekben, 's ősseinek tetteiben büszkélkednek, 's különbféle intézkedések által emléküket fentartják, hogy a' késő maradéknak például szolgáljanak. Ezek a' nemzeti ünnepek. Nálunk magyaroknál illyen a' 20. aug., sz. István királynak ünnepe.

Nemzeti literatura nem csupán az egy országban létező literatura, hanem tágasb értelemben minden irói munkák, mellyek nemzetesedésből származnak, annak mindinkábbi kimüvelődése miatt. Igy van minden nemzetnek nemzeti irója vagy költője is, mint p. o. Görögországnak volt Homérja; Angolnak Shakspeareja; Franczhonban Molière, Voltaire, Racinej, 's többek; Németországnak Gellert később Goethe, Schil-

lerje, és mások. Honunk szorosb értelemben e' részben nem dicsekedhetik nemzeti iróval, mert szorosan véve csak a' nemzeti nyelven készült munkákat számithatni a' nemzeti literaturához. Azonban már e' pontban is haladt nemzetünk, 's reménylhetni; hogy iróink közöl az utó kornál e' dicsőséget többen kivivandják magoknak.

Nemzeti museum (Pesten). E' nevrzetes intézet' alkotója Széchényi Ferencz gróf, ki 1802. nevezetes könyv, kézirat, diploma, földkép-, czimer, képmás-, pénz- és fegyver-gyüjteményt ajándékoza hazájának. A' museum' alaptökéje 1825. év' végével 239,549. forint vala. Ezen museum volt az ausztriai császárságban a' legelső. Csak a' görög, római és egyéb régi pénzek ezüstből 12,000. darabot tesznek. Láthatni egyéb régiségeken kivül Korvin Mátyás' idejéből egy kelyhet, ujabb időkből pedig azon franczia sast, melly az előtt néhány évvel Párisban a' nagy győzedelmi kaput ékesité. Különbféle vitézi készületeket és fegyvereket is szemlélhetni, mellyek vagy régiségek, vagy nevezetes férfiak miatt, kik azokat használták, figyelemre méltók. Hasonlóul a' számos könyvek, pénzek és más régiségek' gyüjteménye is nevezetes. Ennyi erről most elég, minthogy azt nem sokára nagyobb fényben leszünk szerencsések láthatni, miután a' nemzet' tetemes áldozata mellett azon czélra egy jeles épület állittatik.

Nemzetségi jószág. A' közép század' divatos szokása' maradványa, az aristokratiának megkülönböztetett jogai között az ősiség (l. ezt). Ennek következtében az aristokratia nemzetségi jószágokat bir, mellyek ivadékról ivadékra bizonyos rendben szállanak, a' nemzetségtől azonban annak kiholtáig el nem idegenitethetnek.

Nemzeti javak azok, mellyeket a' nemzet, vagy az uralkodó mint közöst bir, 's mellyek' jövedelmei a' nemzet' köz szükségére fordittatnak, illyenek p. o. a' status uradalmai. Jól meg kell azonban különböztetni a' nemzeti javakat az úgy nevezett korona' javaitól, mellyek egyedül az uralkodó' szükségeire szánvák. Mert jóllehet ezek is a' nemzeté, 's ezek is a' nemzet' szükségeit fedezik: de már némikép' elkülönözve. Még inkább meg kell különböztetni az uralkodó' vagy háza' magány javait, mert már ezek semmi tekintetben nem a' nemzeté, úgy hogy, ha valamelly országban civilista határoztatnék a' fejedelemnek, ebben a' koronalis javak' jövedelme ugyan bele számittathatnék, a' családi javak' jövedelme soha se.

Nemzeti őrsereg. Az állandó katona tartás roppant költségbe kerül, 's ha az még jobban kiterjesztetnék, a' statust fölemésztené; még is a' nagyobb mennyiségü katonaság a' kül bátorság' fentartására szükséges. Mai időkben azonban nem történnek olly véletlen berohanások, mint valaha, 's igy a' költségek' megkimélésére üdvös gondolat a' nemzeti őr-

sereg, ha az helyesen ven rendezve. Nem elegendő azonban, hogy az őrsereg' névsorában a' nagy szám be legyen iktatva, hanem szükség, hogy a' meghatározott szolgálat idő alatt, legalább minden évben, különbféle részekben, a' seregek öszvejöjjenek magokat gyakorolni. A' hadi tudomány nagy kifejlésben vagyon, szükséges tehát, hogy a' nemzeti őrsereg a' hadnak minden gyakorlatában, fogásiban, 's találmányiban jártas legyen, különben meg lesz a' név, meg lesz a' szép ruha 's talán fegyver is, de minden siker nélkül.

Nemzeti vagyon (gazdagság). Sok nehézségek ötlenek ezen tárgy' meghatározásában, és igen is nehéz azt szorosan meghatározni, pénz értéke szerint lehetetlen. Mert ha az egyesek vagyonbeli állapotja felszámitható, ha az pénz értékben kijelenthető, egészen másképen áll a' dolog a' nemzeti vagyon' meghatározatánál. A' nemzeti vagyon felszámitásánál olly factorok is jönek a' tételek' sorában, mellyek számok által ki nem jelenthethetnek. Hogy lehet p. o. a' hajókázható folyók' értékét, hogy a' különbféle tájak' fekvését, de hogy a' nemzet' egyénei' képességét felszámolni? 's még is mind ez a' számolásba tartozik. De a' nemzeti vagyon' mennyiségét egyoldalúlag p. o. gazdasági tekintetből se lehet kijelenteni, mert akkor csak az anyagi mennyiség, melly napról napra változékony, jöne tekintetbe; hanem azt status gazdaságilag, finánczialiag és közpolitikailag kell felvenni, és ekkor a' Nemzeti vagyon mind azon adatok' öszvege, mellyek akár anyagilag, akár szellemileg a' közönség, az az egész nemzet, vagy különösen annak egyénei által biratnak vagy eszközöltetnek. És ezen tekintetben a' nemzet' gazdaságához tartozik a' szellem, a' civilisatio, a' lelki és testi erő, az egész szellemi és anyagi állapot. Hasonlitva akár előbbi állapothoz, akár más nemzethez, a' Nemzeti vagyon (gazdagság) szinte nem valamelly bizonyos mérték szerint határoztathatik, hanem csak közönségesen érthető becs szerint fogadtathatik föl. Igy p. o. a' müvelt, 's müveletlen földközi arányból, a' földmivelés, ipar és kereskedés' gyarapodásából, vagy elhanyagolásából, az egyenes adó könnyen vagy nehezen történhető beszedéséből, és mennyiségéből 's a' t. Ezekből kitetszik; hogy nem az a' leggazdagabb nemzet, mellynek legkiterjedettebb az országa, de nem is az, mellynek talán legtöbb a' pénze, hanem az, melly mind szellemi, mind anyagiképen egyrevetőleg legtöbb erőt fejt ki. És igy a' nemzet nem foglalások, hanem civilisatio 's szellemi előhaladás által erősödik.

Nemzeti pénz. A' közlekedés' könyitése leginkább pénz által történik. Pénz annak fő emeltyüje, és ez nem csak külfelé, de belölről is szükséges. Igy történt, hogy minden nemzetnek szüksége lévén sajat pénzére, az maga igyekezett magának csinálni. Főképen a' merkantilisták' elvök szerint a' nemzet' pénze igen nagy szerepet játszott, ambár

nem volt szükség, hogy azt kizárolag a' nemzet veresse. De a' nemzeti pénz koránsem teszi a' nemzet' gazdagságát.

Nemzeti szabadság. A' szabadság az emberi természet' legmélyebbjében fekszik. Az ember belsőkép' tökéletesen szabad, 's igyekszik külsőképen is tökéletesen szabad lenni, mi azonban nem lehet; mert egyik' szabadsága a' másikét korlátozza, az egyéni szabadság tehát csak ezen korlátig terjedhet. Ezen szabadságrai vágyás 's ezen szabadsági korlát volt egyik fő oka az emberek' társaságbani léptének. De valamint az egyén' szabadsága a' másoké által korlátoltatik, épen úgy korlátoltatik a' Nemzeti szabadság más nemzetek által, 's a' nemzet is csak ezen korlátok közt gyakorolhatja szabadságát. A' nemzeti szabadság tehát abban áll, hogy a' nemzet ön magára nézve, alkotmánya, kórmánya, törvényei, 's mindennemű bel rendelményei' tekintetében független legyen minden más nemzettől, mind addig; mig a' föllebbi rendelkezések úgy történnek, hogy az érintkező nemzetek' független 's sérthetetlen állása meg nem bántatik. Ezen korlátokon túl kezdődik az olly sokat vitatott interventio. Ha t. i. a' bel körülmények, p. o. zendülés, forradalom 's a' t. olly formát öltenek, hogy az által a' közlekedő nemzetek független állása szenvedhetne, ezt többé amazok tűrni nem kötelesek. A' kérdés' nehézsége azonban ott vagyon: vajjon mikor jut valamelly nemzet bel viszonyai által azon pontra, hogy a' vele közlekedő nemzeteknek ártalmas legyen? Ezen kérdésre egyenesen megfelelni lehetetlen, minthogy a' dolog körülményektől függ. Arra azonban: vajjon meddig terjedhet az interventio? könnyebb a' felelet. Tudjuk (l. Nemzeti jog), hogy minden nemzetnek önállásra 's épségre vagyon joga, mert ezek alap jogai a' nemzeteknek; de az előbeniekből az is világos, hogy az interventiónak csak akkor vagyon helye, midőn a' nemzet bel viszonyai által a' véle közlekedő nemzeteket sérti; innen már az a' következés, hogy az interventio' hatása csak annyira terjedhet, mennyire az interveniális nemzet eránti károsithatás, mert minden további beavatkozás a' kül nemzet' ügyében Nemzeti szabadság' megsértése volna.

Nemzeti szin, mintegy megismertető jele minden egyes nemzetnek. Ezen jel minden nemzetnél látható szárazon és vizen, kokárdákon és porteépéken, minden császári és királyi soronpókon 's több e'félén. Ezen szinek közönségesen a' czimerek' szineitől kölcsönöztettek, és minden tartományokban és herczegségekben igen különbözők. Magyar nemzeti szinek: fehér, veres és zöld.

Népal, független status elő Indiaban, 2350. négyszegű mföld. két millió lak., a' Himalaja' délszaki völgyeiben, egész 6000. lábnyi magasságig. Éghajlata mérsékelt. Termékei közt Európa 's India' adományit föl lehet találni. Lakosai hinduk, purbuttik, nevárok 's a' t., gondosan

gyakorolják a' földmivelést. Uralkodója egy radzsa, Katmandu fő városban lakik, melly 20,000. lábnyi magas Dhajbun hegy' tövében épült, és 50,000. lak. számlál.

Népesség. Az egész föld' kerekségén, Hassel szerint, 950. millió ember lakik. Ezen számból Európára esik 209.; Ázsiára 599.; Afrikára 109.; Amerikára 40.; Ausztráliára és a' gönczöli tartományokra 3. millió. Európában születik minden évben 6,713,701.; meghal 558,882. Egész föld' kerekségén születik esztendő alatt 23,407,410.; meghal 18,588,235. Más felszámlálások mind ezen adatokat magasabbra teszik. Minél régibb korból származnak a' felszámlálások, annál hiányosabbak; de a' föld leirási tudománynak gyors előhaladása biztos reményt nyujt, hogy az igazsághoz mindinkább közelebb jutunk e' részben is.

Népesités, a' kórmányzásnak azon gyakorlati feladata, melly szerint kórmánya alatt lévő határt lakosokkal betölteni igyekezzen. A' tiszta föld, lakosok nélkül, értéktelen, erőtlen, 's hatalom nélküli. Mi haszna van Muszkaországnak a' roppant kiterjedésü, de népetlen Sibériából? Mennyire terjedjen a' népesités, bizonyosan meghatározni nem lehet, mert az a' körülményektől függ. Voltak olly idők, mellyekben azt gondolták a' status férfiak, hogy soha se lehet a' népesség fölöslegi; de voltak ollyanok is, kik a' háborút csak azért is üdvösnek találták, hogy általa a' nép ritkuljon. Most már tudjuk, hogy valamint az utóbbi tettleg embertelenség, úgy az elsőbbi állitás képtelenség.

Nép nevelés, olly fontos tárgy, hogy itt abban mélyen beereszkedni lehetetlen, azért csak fő elveit, röviden adandjuk. A' nép nevelés a' nemzet' jövendő mivoltát egészen tárgyazza. Milly alant áll pedig a' nemzet kifejlődés nélkül? A' nevelés ezen tekintetben háromféle, t. i. a' melly a' lelket müveli, melly a' szivet vezeti, 's a' testet képezi. Mivelődni, szellemileg haladni szükséges, de kell is a' népnek, mert ha csak rövid időre állapodik meg, már hátra marad. De csupán az észt mivelni, a' szivet pedig elhagyni, kevés haszonnal járó törekvés. A' haza erkölcs nélkül, az erkölcs polgárok nélkül fen nem állhat. De ezek' képzete nem egy napi dolog. Már a' gyermeket kell nevelni, szoktatni, hogy magát a' haza' polgárjának ismérje és tartsa; később, midőn a' szenvedélyek a' szivet elfoglalták, már késő erre törekedni. Mit ér a' gondolatok 's szó-vitákbani gazdagság, ha a' tettek' eleven ereje meggyengittetik? mit ér az észbeli képzet, ha a' sziv a' nagyot és jót nem szereti, nem akarja? Nem a' kor' szelleme, hanem a' kor' kórsága a' mindent félig tudás, a' mindenre vágyás, a' mindent kutatás 's mindenben részt vevés, a' mi távol fekszik, 's a' közelébbinek elhanyagolása. Hogy jobb legyen a' közönség' helyzete, jobbnak kell előbb lenni az egyesek' nevelésének, és ez csak akkor létesülend, ha igazi nép nevelés, mellynek mindenek

előtt az atyai házban kell kezdődnie, létesülend, melly az egyesek' leghelsőbb életére hat; ha a' tudás, és tevés, a' gondolkodó tehetség és akarat, az iskola és élet közti mélység elenyészend; ha a' morál' örök alaposságai nem csak előadatnak, de minden részről meg is tartatnak. A' testet is szükség képezni, mert beteg testben csak igen ritka az egészséges és tett dús lélek.

Nevelés magában foglalja a' felnőtteknek természethez illő hatását a' gyermekekre, természeti, 's erkölcsi tekintetben, mind e' kettőt annyira kifejtvén, és megnemesitvén, hogy a' gyermekek a' fenyiték alól kiszabadulván, ön tehetségeikből további tökéletesitésekre törekedhessenek. A' nevelés' fő felosztása tehát természeti és erkölcsi. Az elsőre mindjárt születésnél kezdve kell ügyelni. És ez részint mind azoknak gondos elmellőzésében áll, mellyek a' kisdednek erős és egészséges testi képzésére ártalmas lehetne, részint pedig azon szerek és eszközök' használásában, mellyek ezen testi képzést előmozdithatják. Csak az ép, 's erős testben mozoghat szabadon a' lélek, 's a' nevelőnek fáradságos vállalata csak illyen körülmények közt sikerülhet. A' természeti erő kifejtése közt nem kell feledkezni a' nevelőnek egyszersmind az erkölcsi nevelésről. Ez ébreszti a' szunyadozó lelki erőt, ez erősiti és képezi azt, ez szerzi meg az embernek mind azon ismereteket, mellyek őt minden emberi viszonyba avatkozhatni képessé teszik, szóval: csak az erkölcsi nevelés teszi az egyént emberré. Az elem pedig, mellyben az egész nevelés tenyészik, a' sz. vallás, az Isten' országa e' földön. A' sz. vallás egy nevelő intézet, melly által maga az Isten a' neki tetsző emberi nemzetet megnyitja, 's azt magasb rendeltetéséhez vonja. Mit tehet az ember, ha az Isten nem munkálkodik vélünk, és mi ő véle? Egyedül csak a' vallás teheti az embert igazán hasznos polgárrá, 's egyszersmind menynek polgárává. Ezen elem nélkül tövisek nőnek, vagy olly csalékony almak mellyek kivülről szépeknek látszanak, belől pedig üresek, és nedvtelenek. A' nevelésben minden időkben az emberek előitéletekkel, és önkénynyel telvék valának, 's számtalan visszás mód csúsza bele. Valamint Lycurg' nevelő rendszerét vad szigorúságra alapitá, úgy voltak, kik nevelési rendszerekből minden, még a' leggyengébb szigorúság' árnyéklatát is ki akarák irtani. Mások csupa köz nevelést akartak, mások ismét a' magány nevelést égbe magasztalták. Voltak és vannak, kik a' nevelést csak idomilag kivánják alakitani, mások pedig azt mint ügyesitést szokták használni. Mindenben igen szeretik az emberek a' túlságot követni, és azért buknak annyiszor intézkedéseik. — A' kisded kor' nevelését bizonyosan legjobban, és legczélszerüebben fogják a' szülők magok vinni, és ebben a' köz igazgatásnak bele avatkozni káros volna. Minthogy azonban nem arra kell ügyelni, hogy legyenek a' nemzet' egyénei közt, kik

a' tudományos mezőn tündököljenek; nem arra, hogy bizonyos osztályzat a' lehető, vagy létező mivelődés' lépcsőén álljon; hanem főleg azon törekedni, hogy a' nép tömeg, hogy az egész nemzet a' miveltség' azon fokán legyen, melly foglalkozására vonatkozólag boldogságát szaporitja. Nem szükséges a' parasztnak Halley üstökösének megjelenését kiszámolni, nem szükséges, hogy a' szabó, hogy a' varga a' diplomatiai ünnepiséget ismérje; de szükséges, hogy a' nemzet' egyénei irni, olvasni, és számlálni tudjon, ismerje nemzetének alap törvényeit, tudja a' törvényhozás' eredményét, és vallása' foglalatját. Mind ez elkerülhetetlen szükséges a' nevelésre. — Ha azon kérdés tétetnék: vajjon hogy eszközölhető mind ez? akkor ez volna a' felelet: adassék a' népnek mind ennek megtanulására szabad akaratból könnyen megszerezhető alkalom; vitessék mind ez jó fizetett, és mint érdemlik, becsült, ügyes tanitók által végbe, és helyén lesz minden. Mert vajjuk meg uraim! hiába diplomalizálunk, 's hiába osztjuk a' costitutionalis modort, hiába faragjuk, 's bonczoljuk a' fő hatalmakat, de hiába hozunk bár milly jó törvényeket, még a' népnek nevelése nem lesz, igazi előhaladásra jutni nem fogunk; és kik ezt végbe viszik, a' nevelők 's tanitók, nagyobb tiszteletet, és jutalmat nem nyernek, mint milly tiszteletben, 's jutalomban részesülnek számtalanok, mondom számtalanok, 's ha gondolkodunk kissé, elfogjuk találni azokat. Mi azt illeti, vajjon a' köz nevelés jobb é vagy a' magány nevelés? ezt általában határozottan kimondani nem lehet, mert mind kettőnek vannak jó, és árnyék oldalai; minthogy azonban nem mindeniknek adatott azon alkalom, hogy gyermekeit külön neveltesse, 's tanitassa, neveltetni, és tanitatni pedig mindenkinek kell, annálfogva köznevelési, 's tanitási intézeteket minden esetre kell alapitani, hol azonban, se kizárolag elleni tanitást, se szokási ügyesitést használni nem lehet, hanem az elemi tanitásnak karöltve kell a' testi és lelki neveléssel járnia, mellyben az erkölcsi nemzetiség, vallásossag és erény első helyen álljanak. Boldog lesz azon nemzet, melly a' nevelésnek eszméjét valódilag létesitendi.

Nepos (Cornelius), szép tolla miatt általában ismeretes, 's egyszerűsége, 's könnyen érthetősége végett nálunk közönségesen a' három diák iskolában tanittatni szokott első diák iró. Születése' helye Hostilia városa. Hihetőleg magány tudós vala Rómában, Cicero, Catullus, és Atticus' meghitt barátja. Caesar alatt Callisthenes nevü szabados által megmérgeztetett. A' »vita excellentium Imperatorum» czimü munkán kivül mi egészet sem biruuk tőle. Legjobb kiadás in usum Delphini, Párisban 1762. Magyar forditását Szentgyörgyi Gellérttől birjuk (kiadta Pesten 1817).

Nepthys, egy egyiptomi istenség, Osiris és Isis' testvére 's Typhon' nője.

Neptunus, mythologia szerint görögök' és rómaiak' pogány fő istene, Saturnus és Rhea' fia, Jupiter, Pluto és Juno' vére. Saturnus ellen viselt hadban, világ' felosztásakor, a' tenger juta Neptunusnak, mellyen korlátlan hatalommal uralkodott. Kórmány pálczája három ágú vas villa vala, mellyel a' tengereken hullámokat kénye szerint támaszthatott 's csillapithatott. A' föld' minden hegyei 's erdeivel rettegett haragja előtt. Neje Amphitrite vala, kitől nemzé Tritont és Rhodet. Volt azon kivül még több neje is, kiktől számos gyermekeket nemzett. Mint komoly férfiú ábrázoltatik, hosszú szakállal, kezében a' hatalmas három ágút tartván. Legrégibb képeken ruhában festve találtatik, 's vagy lépve, vagy állva, sokszor lábát sziklára, hajó' orrára, delphinre, 's több e'félékre támasztva, szemléltetik. Neptunnak szobrai nagyban alig láthatók már, a' dresdai Augusteumban még a' legjobb szemlélhető. Bronczból kicsinyben igen szép ábrázolatok találtattak Pompeji városa' ásásakor. Tiszteletére több helyen emeltetének templomok.

Népvándorlás. Negyedik században, midőn a' roppant római birodalom, melly az atlánti tengertől, nyugotról, majd a' kaspiomi tengerig, keletre; a' skót hegyektől, Rajnától, Dunától, és a' fekete tengertől, éjszakról, égész a' Nilvize' zuhatagig, Egyiptus' déli határáig, és Arabia 's Áfrika' nyugoti pusztáig terjedt, többnyire nyomorult fejedelmek által kórmányoztatott, kik nem értették a' roppant birodalom' erejét egyesitni, vagy csak a' nyert hatalmat fentartani. Belföldi zavarok napi renden voltak, 's a' kül ellenségek' száma naponként növekedett. Theodosius vezer, 's az utólsó erőteljes császár elosztá az országot két fiai közt, ne hogy holta után az örökségen vetélkedjenek, de nem akarattal — hogy tökéletes elválasztást létesitsen. Azonban a' testvérek és gyámjaik nem sokára ellenségeskedésben keveredtek, 's tökéletes megosztás következett. 395. kr. sz. u. két császárság lett. Ennek következése a' keleti vagy görög, mellynek fő városa Konstantinápoly, és a' nyugoti, mellynek fő helye Róma volt. Ezen időben rázta meg egész Európát a' hires »népvándorlás», melly a' nyugoti császárságot egészen felforgatta, és nyugoti Európában több uj országok' alapitását létesitette. A' hunnok Ázsia' belsejéből — hol most Mongólia vagyon — kr. sz. u. 220. körül, keleti Ázsiának nagyobb részét Chinával meghóditották; de még 300. előtt felkeltek a' chinaiak, 's a' hunnokat vették hatalmukba. Ezek azonban számtalanszor becsaptak Chinába, még tetőzött erővel megtámadtatván, régi lakhelyeikből kiüzettek. Ők nyugot felé vonulván 374-ben, a' Don és Volga vizen Európa és Ázsia' határfolyóin által szállottak. A' Don mellett találtak egy más népet, az alánokat, kikkel rövid háborgás után

öszveszövetkeztek, és együtt nyomultak mélyebben a' mai európai Oroszhonba. Ezen népek a' góthokra akadtak, kik igen kiterjedtek valának, és keleti és nyugoti góthokra oszoltak. A' hunnok és alánok a' keleti góthokra rohantak. Ezek a' csapást kikerülvén, a' nyugoti góthokat támadták meg, kik nyomatván, átmentek a' Dunán, és a' keleti császárságban telepedtek le. Itt éltek ezek egy ideig, mint szövetségesek, és a' császárnak nevezetes szolgálatokat tettek, mind belső zendülők, mind kül ellenségek ellen. A' hunnok, alánok, és keleti góthok egy ideig békével maradtak a' mai Oroszhonban, és Erdélyben, nyilván, mert nem vala vezérek, a' ki vad erejöket kissé egyesitette volna. Azonban később a' nyugoti góthok elégedetlenek lettek a' keleti császárral, és a' bátor Alarik vezérlete alatt veszélylyel fenyegették az országot. A' békét tőlök a' keleti császár megvásárolta, 's hogy megszabadulhasson, Olaszhont mutatta nekik, mint bő zsákmány' helyét. Alarik követte az útmutatást, és a' Havasokon keresztül (409.) meglátogatta Rómát. Ez megvásárolta ugyan tőle a' békét, de többször visszatérvén, utóljára bévette az ős Rómát, melly még az előtt nem rég (403.) magát örökkévalónak nevezte. Alarik' megtámadásai nagy következésüek valának. Hogy a' nyugoti császár legalább fő városát, 's kincseit megmenthesse, a' római' seregeket Angliából, Rajnától és Dunától, hol a' német nép ivadékok szüntelen mozgalomban valának, Olaszhonba szállitotta. Alig voltak a' határszélek nyitva, midőn a' német nemzetségek általszállottak, és Olaszhonba is bényomulván, mindent dúltak és rablottak. Ez azon időszak, mellyben Rómának legszebb épületei és szobrai leromboltattak, úgy hogy csak kevés romok maradtak. Egész Francz- és Spanyolhon német ivadékok által árasztatott el. Nem sokára azonban ezen népeket a' nyugoti góthok követték, kik Francz- és Spanyolhont ujra elárasztták, és itt egy roppant nyugoti Góthországot alapitának, mellynek fő városa Toulouse volt. Ezen góthoktól, mellyek a' bel lakosokkal öszveolvadtak, származnak nagyobb részt a' portugallok, spanyolok, és francziák. A' vandalok Afrikába költöztek, Chartágót bévették, és Afrikának éjszaki partjain alapiták a' Vandalországot. A' rómaiaktól elhagyott Britanniába bérontottak éjszak felől a' skótok. A' brittek kértek Rómától segedelmet: de hasztalan, és azért éjszaki Németországba küldöttek a' szászok, 's angolokhoz, kik eljövén, kiverték a' skótokat, de az országot magoknak tartották meg, itt uj országokat alapitának, és az egész déli rész tőlök Angolhonnak neveztetett. Ellenben a' britek Franczhonban szállottak, az éjszak nyugoti csucsot elfoglalták, és ezen tájnak Bretagne nevezetet adtak, melly maig is megmaradt. Némethon egyedül maradt megkimélve. Csak az éjszaki részekbe jöttek némelly tótok Oroszországból. E' közben, midőn a' római birodalom minden felől megrázatott, ujra felemelkedtek a' hunnok. Attila

bátor hadvezér egyesitette nemzeti erejét, 's több kisebb népeket meghóditott, úgy hogy neve épen olly rettentő volt Chinában, mint Olaszországban. A' keleti császárt adóra, és gyalázatos egyességre kényszeritette. Ő kirabolta Német- 's Franczhont, és Olaszhonba nyomult. Feldulta Aquileját és Milánót, Páviát hamuvá tette, 's már Róma reszkedett, midőn hirtelen (453.) megholt. — Gyáva fiai nem voltak képesek nagy atyjok' nyomdokait követni. A' legyőzött népek elpártoltak, mind e' mellett még roszabb várta az elgyengült Rómát. Afrikából által szállott a' vandalok' királya Genserik, bevette Rómát, és több hetekig vad kegyetlenséggel rabolta; a' császárt és fiát megölette, és a' császárnét rabságba vitte. A' keleti góthok, kik addig békén voltak, most Theodorik alatt Olaszhonba rohantak, és magát Rómát is elfoglalták 493. és 500. körül a' nyugoti római birodalomnak egészen vége lön. Európa uj alakot kapott, uj lakosokkal töltetett meg. De a' régi mivelődés eltemettetett, 's mind inkább sötétség követte a' népek' ezen roppant mozgalmát. Nem is volt béke, mig nagy Károly, a' frankok' királya, hatalmas tehetségeivel a' vad népeket nem korlátozta. Ezután a' nyomulás és vándorlás is mind inkább csillapodván, végtére egészen megszünt. Ezen vándorlás' következéseit azonban a' mivelődés századokig siratta, 's romjai maiglan sem épültek mind föl.

Nereidák, tengeri istennők, Nereus' 50. leánya, kik, mint atyjok, a' jóslás és elváltozás' tehetségével birtak.

Nereus, görög mythologiában vizi isten; legidősbik fia Pontusnak (tenger) 's Gaeának (föld). Ennek 's Danaisnak leánya valának a' Nereidák (l. ezt). Mint igazságos, nyajas öregnek festetik a' költőktől. Birt jósló tehetséggel, 's mint másféle czimü istenek mindenféle alakot vehetett magára. Fő lakhelye az aegeumi tengerben vala.

Nero (Domitius), római zsarnok császár, Domitius Ahenobarbusnak, ki római consul vala, és Agrippinának, Germanicus' császár' leányának fia, szül. kr. u. 36. Miután anyja Claudius császárral egybekelt, azonnal föltevé magában Britannicust, Claudius' édes, és ő mostoha fiát a' császárságból kiszoritani, 's fiát Nerót, a' trónra emelni. Ez volt oka, hogy Britannicus' nevelését elhanyagolván, saját fiát, a' mennyire csak lehetett, úgy nevelni iparkodott, hogy mind mostoha atyjának, Claudiusnak, mind pedig a' nép' bizodalmát megnyerhesse. Miért Senecát azonnal Corsicából elhozatván, Nero' nevelését reá bizta, reményelvén, hogy Seneca Agrippinát nézeteiben elő segiteni, Claudius ellen pedig ellenséges indulattal viseltetni fog, 's hihető, hogy ennek következésében szólitá fel a' tanács Claudiust, hogy leányát, Octáviát, Nerónak jegyezze el, Pallas pedig, Agrippina' kegyencze, azon dolgozott, hogy Claudius Nerót fiának fogadja, sőt saját fia' elejbe tegye. Britannicus' nevelése csak ugyan

annyira elhanyagoltatott, hogy maga Nero, 's anyja valószinűvé tette Claudius előtt, hogy fia eszelős, 's kicserélt gyermek legyen. Claudius hitelt adván a' hizelgőknek, Nerót a' tanács' ajánlatára proconsuli méltósággal, 's princeps juventutis czimmel ruházá fel. — Az egybekelés Octáviával igazán véghez vitetett, és Nero maga iránt olly nagy bizodalmat támasztott, hogy benne mindenki igen ügyes, mély belátó és kegyes fejedelmet jósolhatott. Végre csak ugyan meghalt Claudius, mig pedig neje' gonoszsága által; de ez ügyesen tudá eltitkolni férje' halálát mind addig, mig a' kedélyek' hajlamáról fiát biztositotta. Az ifju Britannicust, 's nővérét, Octáviát a' szobában tartotta, azokat szinlett szomorúsággal betöltvén, mig az alatt Nero mindent elkövetett a' trón' megnyerésére. Burrhusnak, Nero' egyik nevelőjének kiséretében kimegy a' palotából Nero, 's egyenesen az úgy nevezett cohorshoz (válogatott része a' római katonaságnak), melly épen akkor ott őrködött volt. Ennek ótalma alatt megy a' praetoriumba, 's ott hizelgő beszédje 's igéretivel a' katonaságot részére hóditá, és miként óhajtá, általok császárnak kiáltatott. A' tanács megerősité őt, jóllehet Britannicus után kérdezősködtek. De csak hamar ismét feledékenységbe ment, mert Britannicus sehol sem mutatkozott. Ekként győzének tehát Agrippina csempességei, de ő ekkor bizonyosan nem sejdité, mint fog lakolni utóbb gonoszságáért. Leginkább pedig a' római tanács csalatkozott meg. Csak ekkor látá, hogy Tiberius' személye alatt Neróban egy zsarnok ember gyülölőt nyertek, ki kegyenczei' kegyetlen szenvedélyei miatt őket mind vér áldozatoknak hagyá; ekkor látá a' szabadost a' trónon, ki esztelenségei és kicsapongásaitól egész a' legirtózatosb tettekig mene a' gonoszságban. Seneca és Burrhus' vezérlete alatt Nero egy jó fejedelem lett volna, mint országlása' kezdetén meg is mutatá; de anyjának uralkodási vágya csak hamar nyomasztóvá lön az a' nélkül is heves indúlatú ifjú császárban, azért üzé ki anyját az udvarból, 's mostoha vérét Britannicust kivégeztető. Ekkor lön gyönyör kereső, 's rendkivüli kedvelője a' nézőjátéknak; leginkább megrontá pedig őt a' Poppaea Sabinávali szerelem szövése, ki őt mig anyjának meggyilkoltatására is ösztönzé. Tanitói látván őt egészen megromlottnak, visszahuzák magokat udvarából. Seneca szerencsésen meg is szabadult ekkor, de Burrhus megmérgeztetett. Hogy Nero mardosó lelkiismerete furdolását kikerülhesse, minden kicsapongások' örvényébe rohana. Reábeszélé őt Poppaea, hogy jogszerü nejét, Octáviát, magától elüzze 's őt vegye el feleségül. Egyszer dühében Rómát felgyujtatá, hogy Troja' tüzének mását láthassa, vagy némellyek szerint, hogy Rómát ujra épithesse. Hogy egy üstökös csillag, 's egyéb lég jelenetek' fenyegetéseit megakadályozza, föltevé magában az egész római tanácsot megöletni. A' tanács ezt megtudván, összeesküdött el-

lene, de Nero ez összeesküvésnek hamar nyomára akadt, 's a' legnemesebb családok levének dühének áldozatai. Ekkor kelle életével adózni Senecának is. A' népet mindenféle nézőjátékkal mulattatá. Görögországba is elment, hogy ott is, mint Rómában, magát mint színészt, énekest, és versenyfutót csodáltassa, 's jutalmakat nyerhessen; minden drágaságaiktól, 's pénzeiktől megfosztotta őket, 's a' városokat szabadsággal ajándékozá meg. Ekkor keseredének el ellene leginkább. Julius vindex Galliában, 's Galba Spanyolországban, ugyan azon időben, a' hadisereg által római császárokká választattak, Julius meggyőzetett, 's Besançonnál elesett, Galba pedig a' római tanácstól császárnak neveztetett. Nero ezt hallván, kétségbe esés közt küzdött mind addig, mig őt kérésére egy szabadosa megsebesité. Alig hogy ez történt, a' tanács egy századost külde hozzá. Ez meg akará vérét állitani; de Nero őt meredt szemmel nézvén, monda néki: »már késő, ez a' te hivséged.» Igy halt meg a' leggyalázatosb zsarnokok' egyike, életének 31. évében, 's vele Julius' Caesar nemzetsége. De Augustus és Caesar czimek azután is fen maradtak.

Nesselrode (gróf, Károly, Róbert), nagy status férfiu, a' legujabb politikai forrongásokban nagy részt vett, 's nagy nevet szerzett magának. Született 1755. Lieflandban. Igen korán lépett a' diplomatikai pályára, mellyen nagy esze, belátása, jó tapintata és szorgalma által csak hamar megkülönbözteté magát, 's több küldésekre használtatott szerencsésen. Jutalmául az volt, hogy a' ministeriumba vétetett. Előbb Capodistriás gróffal vitte a' külügyek' ministeriumát, ennek kiléptével pedig egyedül. A' franczia lázadás, és Napoleon' uralkodása az egész Európát mozgásba hozta, nemzeti nagy érdekek' kérdései voltak szüntelen napi renden, ezek' megoldásában, az országok' sorsa' eldöntésében N. tetemes részt vett. Igy ő irá alá 1813., martiusban, a' boroszlói; 1813., junius 15., a' reichenbachi (Szilésiában) segedelmezési intézkedést. Utóbb a' had szövetség és védelem rendszer', melly Ausztria, Porosz- és Oroszország közt köttetett, kidolgozásában tetemes részt vett. 1814. az orosz czárt Francziaországba kisérte, 's a' chaumonti négyes szövetkezést irta alá, valamint a' párisi békét is 1814., maj. 30. A' bécsi congressuson, hol a' német szövetség alkottatott, ő volt Oroszország' meghatalmazottja. Lengyelhon' felosztása, 's Szászországnak Poroszországhozi kapcsolása, a' többi hatalmasságok' megegyeztével, az ő mive volt. 1815., mart. 13, alá irá a' szövetséges hatalmasságok által Napoleon ellen kimondott jogvesztet. Ez óta Ness. mint a' sz. Alliance egyik legmunkásabb tagja a' fejedelmek' összejöveteleire, 's mint status minister 1818. Aachenbe; 1820. Tropauba; 1821. Laibachba, 's 1822. Veronába kisérte Sándor császárt. Az orosz politicának ezen munkás hatása fényes

disz czimeket, 's tetemes jószágadományokat szerzett neki. Egyéb hatalmasságok is sok rendeket adtak neki.

Nestor, görög monda szerint Neleus pylosi királynak, 's Chloris folyam istennőnek fia. Ő maradt egyedül tizenegy vére közől, kiket Hercules atyjával együtt megölt, 's ennek következtében Nestor lön uralkodóvá. A' trójai hadban Nestor rajzoltatik a' legbölcsebb, és legékesb szólónak minden vezérek között, és igen koros, de mindig erős férfiúnak. Két ember kort élt ő, 's ez az oka, hogy a' költők alkalmi verseikben nestori éveket emlegetnek.

Neutchatel vagy Neuenburg (olv. nöwsatel), porosz felsőség alatt álló svaiczi szövetséges kanton, Francziaország mellett, melly a' Jura hegység' közép szakaszát foglalja magában. Csupa hegyvölgy az egész vidék. Keleti oldalán vagyon a' neuenburgi, és bieli tó, mellyeknek partjain gyönyörű szőllő kertek diszelegnek. Francziaországtól a' Doubs folyó választja el. Lakosai mintegy 58,000., kik 16. négyszegü mföldet laknak, nyomatékos baromtenyésztést üznek, és kiváltképen kitünő ipart fejtenek ki, órák' 's arany' 's ezüstmüvek', pamutkelmék', bőrök', szeszek' 's a' t. készitésében, a' svaiczi thea', 's üröm szesz' készitésével is foglalkoznak. A' porosz király egy kórmányzó által igazgattatja a' kantont, melly egyébiránt a' többi svaiczi kantonokkal egy szövetségben áll. Fő városa 6000. lak. ugyan e' nevet viselé, és a' tónál fekszik. Régi várczájában van a' kórmány' széke. Nagy polgári kórházai, jeles tan-intézetei, virágzó gyárai, kellemes sétányai diszét igen emelik. La Chaux (olv. la só) 6000. lak.

Neustadt (Bécs-Ujhely), osztrák földön, Sopron vármegye szélénél épült, körülfalazott város, melly Bécscsel egy csatorna, és egy vasút által vagyon közlekedésben. Van benne majd 10,000. lak., katonai akademia, különbféle tan intézményekkel; ritkaságok' gyüjteményei; mathem. torony, tanodalom, kórház, színház, jeles gyárok, kereskedése Bécscsel és Triesztel, magyar termékekkeli vásárjai 's a' t.

Neustria, a' 6 ik században keletkezett nevezete a' frankok' országa' azon részének, melly a' Maas és Marne folyóktól nyugot 's délszak felé elterjedett, u. m. a' mellyet Chlodovik' három fiai Chlodemir, Childebert, és I. Lothár kaptak annak halála után, kiknek székei voltak: Orleans, Paris és Soissons, mint ugyan annyi királyságnak fő városai. A' többi része a' frankok' országának Chalons és Rheims városoktól keletre és éjszakra a' Rajnáig, és azon túl, később Thuringiával az Elbe vizéig Austrasia nevet kapott, és Theodorik legöregebb testvér' birtoka lett, mellynek széke 's fő városa volt Mets. Nyolczadik században e' két nevezet elenyészett, Franczhon, 's Némethon nevezetnek engedvén.

Neutralitas (közönösség), azon állapot, mellyben valaki, két peres fél közt, olly formán áll, hogy se egyikhez, se másikhoz itéletével nem nyilatkozik. Azonban meg kell különböztetnünk a' neutralitást, a' részre hajlatlanságtól; mert lehet valaki részre hajlatlan, a' nélkül, hogy egyszersmind neutralis legyen, és lehet neutralis a' nélkül, hogy egyszersmind részre hajlatlan legyen. — Népjogi értelemben egy hatalmasság neutralis akkor, ha az két vagy több nemzet' hadában se közvetve, se közvetlen részt nem vesz; az az: ha a' hatalmasság azt, miben egyiknek kezeskedik, a' másiktól sem húzza el, főképen pedig mit sem cselekszik és tűr, minek közvetlenül befolyása lenne a' hadba. Ezen neutralitásnak fentartásában szokszor szükséges, hogy a' neutralis hatalmasság a' hadakozó felek' egyikének, fenyegető helyezetben, pártját fogja, hogy azt valamelly megtámadástól visszatartoztassa. Ezt fegyveres neutralitásnak nevezzük. Ennek első példája az Oroszország által 1780. alapitott neutralitas.

Név. Egy bizonyos dolognak megjelelése, melly, ha csupán egy dolgot illet, tulajdon, ha pedig többet, köz névnek mondatik. Keletieknél a' személyek' nevei, miként azt Moses' könyveiben, és a' krónikában olvashatni, mindig különös jelentésüek valának, később a' gyermekeknek is hires eldődeik' nevei adattak, sokszor valami fontos eseménynél a' nevek megváltoztattak, nevezetesen a' fejedelmeké a' kormányra jutáskor. Régi időkben több nemzeteknél a' királyok' egyszerű nevet viseltek. A' görögök közönségesen csak egy nevet viseltek, család nevet soha sem. Épen úgy a' régi rómaiak is kezdetben. A' vezeték neveket csak később kezdették, 's azt is valamelly nevezetes tettől kölcsönözték, mint: Scipio Africanus. A' leányok nemök' neveivel neveztettek, mint: Tullia, vagy ha többen valának egy családban, prima, secunda, 's a' t. szókkal különböztettek. A' rabszolgák hazájokról neveztettek. A' germánoknál csak egy, és az is csupán személyes nevezet volt. A' nemek' különböztetésére nem vala nevök, 's neveiket vagy állatoktól, vagy foglalatosságaiktól, vagy végtére álistenek' neveitől kölcsönözték. A' római nyugoti birodalom' elpusztulása után, és a' népek' vándorlásakor a' régi római nemzetségek 's velök a' család nevek is elenyésztek. Miután a' kereszténység kezde uralkodni, közönségesen kereszt nevek hozattak be, és ekként lön a' fiúnak egészen különböző neve az atyáétól. Hogy pedig más személyektől megkülönböztethessenek, vezeték nevet is vevének fel, és azokat vagy a' szülők választották, vagy ujakat képeztek, vagy bizonyos eset, vagy sajátság szerint, vagy épen az uj keresztény vallásból kölcsönözték. A' család nevek csak később jöttek ismét szokásba: hihetőleg az alkalom ada okot arra. Ekként terjedtek el a' nevezetek az éjszaki tartományokban is, mint Svéd, 's Angolországokban

és Dániában, valamint az éjszaki Németországban. Azonban a' németek' nevezete csak 14-ik és 15-ik században lön általánosabb, miután az alnép ekkor kezde neveket felvenni. A' családi nevezetek általánosak Németországban csak 16-ik században lettek, a' zsidóknál pedig csak a' 18-ik század' második felében. A' keletieknél még most sincsenek nem' nevek. Hazánkban, a' magyarok közt, úgy látszik, 11-ik században hozattak bé a' vezeték nevek.

Névbecs. Kit se szabad addig rosznak tartani, mig ollyannak be nem bizonyittatik. Ez fontos igazság, 's tőle eltávozni vétek. De fájdalom, azt megszegni igen könnyelmülegi szokás. A' társasági életben becsületesség az egyénekre nézve, már állások' tekintetében is, nagy fontosságu, mert bizonyosan mindenki kerülni fogja a' becstelent; de még fontosabb az az egyén' belső érdekére. Csak az az, melly ön tudatát emeli, táplálja 's erősiti; az ellenkező pedig nyommasztja, gyötri. Némelly törvényhozások büntetésül szabták a' becstelenséget, de nem elég sikerrel, mert a' ki véteni nem szégyenlett, ritkán fog reá hatni a' becstelenségi büntetés; de a' büntetés' neme már maga eltompitja a' becs érzést. A' Névbecs bántókra is szabtak a' törvényhozások büntetést, de ritkán elég szigorút, mert az életen kivül mindent hamarább helyre lehet pótolni, mint az elvett névbecset.

Névmás, ollyan szó, melly más név helyett áll a' beszédben, melyet gyakran kellemmel ki is hagyhatni. Minthogy pedig a' névmás név helyett áll, azért azt esetek, és számok szerint ejtegethetni. A' névmások többfélék, u. m. személyesek' én, te, ő; mi, ti, ők; visszahatók: magam, magad, maga; magunk, magatok, magok; mutatók: ez, az, emez, amaz; kérdők: ki vagy kicsoda, mi vagy micsoda; viszonzók: a' ki, a' melly; birtokosok: enyim, tied, övé, mienk, tietek, övék. Más nyelvekben több vagy kevesebb névmás van.

Név-szó, ollyan szó a' beszédben, melly fő név előtt állván, azt megmutatja, 's egyszersmind meghatározza. A' név szó a' magyar nyelvben kettő: határozott, mint: az vagy a'; és határozatlan, mint: egy. A' határozott név-szó a' magyar nyelvben nemet, mint más nyelvben, nem jelent, 's nem is ejtegettetik. A' z betü mássalhangzó előtt kimarad, 's akkor az a' emlékeztető jellel (') jegyeztetik. A' határozatlan név-szó (egy) bizonytalan dolgot jelent.

Newfoundland (olv. nyufaundland, uj talált föld), zordon sziget, 2090. négyszegü mföld., 100,000. lak. Éjszakamerika' keleti oldalán, a' Lőrincz folyó öblének átellenében, Labradortól, és uj Skóciától tengercsatornák által elválasztva. Csak partjain vagynak vetések, egyebütt csak erdők, tavak, posványok, sziklák fedik, 's örökös köd fátyolozza szinét; de prémes vadakban, tengeri kutyákban, tőkehalakban igen gaz-

dag; kőszén is bőségben találtatik. A' kutyák' egy faja van itt, hosszú gyapjú szőrrel, és lábujján úszó bőrrel, melly leginkább tanulékonysága, hivsége, 's használatosságáért emlékezetes. Nevezetes még a' keletre, és délre fekvő nagy homokpad, 3000. négyszegü mföld. mind fő állapodalma a' tőke fogásnak. Mind amaz, mind ez, az angolok' birtoka. A' fő város Saint-Johns 12,000. lak., jeles kikötővel, erősséggel, és a' kormányzó' székével.

New-castle (olv. nyú kászl), a' Tyne (olv. tain) vizén, Northumberlandban jeles város 55,000. lak., és kiürithetlen kőszén-bányákkal, szappan-, üveg-, vitorla-, szóda-, szurok-, vitriol-, rajzón 's t. e'féle gyárai, halzsir főzései, papirosmalmai, és czetfogásai igen nyereségesek. Réve Shields-nél vagyon, és Tynemouthnál. Uj-Hollandia' Northumberlandjában is vagyon New-Castle, kőszén-bányákkal, révvel, kagylók' sokaságával 's a' t.

Newton Izsák (olv. Nyútn), Angolország' legnagyobb mathematikusa 's physikusa; sz. dec. 25. 1642. Cambridgeben, mások szerint Woolstropeban, Lincolnshireben. Anyja igen jól nevelteté őt. Miután 1654 től fogva néhány évig granthami gymnasiumba járt volna, 1660. után a' cambridgei egyetemben tanult, főképen mathematikai, philosophiai, és physikai vizsgalatokkal, 's Euclides', Descartes' és Keppler' irományainak olvasásával foglalatoskodván, kik közől az utólsónak legtöbbet köszönhetett. 1664., mikor már magisterré lett, és több fontos felfedezések által megismertette magát, Cambridgeben ragadvány uralkodván, elhagyá ezen várost, 's falusi magányban elkezdett tanulmányinak szorgos folytatására használá idejét. Csak több év után tért vissza Cambridgebe, hol az egyháromság' Collegiumának tagjává; 1669. pedig mathesis' tanitójává és 1676. a' londoni Tudós Társaság' tagjává lön, mellynek egy, általa feltalált tükör messzelátót küldött, csillagászi szemléletekre. 1687. kiadá fő munkáját: (Philosophiae naturalis principia mathematica) czim alatt, 's ez által szerzé meg nevének a' halhatatlanságot. 1688. az egyetem' parlamenti tagjává választaték, 's annak jogáit nagy buzgalommal védé II. Jakab angol király ellen; mire következőleg 1703. a' londoni Tudós Társaságnak elnökévé is lön, és e' tisztes hivatalt haláláig viselte. Meghalt mart. 30. 1727. életének 85. évében. Szerfeletti fénynyel temettetett el. Koporsóját Angolország' legfőbb férfiai vitték a' westminsteri apátságba, hol az angol királyok', 's más nagy angolok' maradványi közé tétetek le.

Ney (Mihál), szül. 1769. Saarlouisban, Franczhonban. Ifju korában a' huszárokhoz állott, és 1794. kapitány volt, majd nem sokára Kleber tábornok segédjének választá, hol minden várakozást felül haladott, és 1797. a' Rednitz melletti csata téren tábornokká tétetett, nevidi ütközetben elfogatott. Kiváltása után, 1802., Svaiczban követ lön és a' Montreuil

melletti táborzásban pedig a' császár által tábornagygyá tétetett. 1805 — 1808-ig Tirolban 's Jenánál magát kitüntette. Spanyolországban is megtartotta rági dicsőségét, de a' gyanús Napoleon által visszahivatott. A' muszka elleni hadban szükség lévén reá, a' 3 ik sereg osztály' parancsnokává neveztetett. Moszkvánál magát kitüntette, és Napoleontól ezen czimet: »le brave des braves» nyerte. A' megvert seregeket a' legnagyobb ügyességgel vezette vissza, és moszkvai herczeg czimet nyert. A' legnagyobb nyomatásban is, midőn a' szövetségesek Franczhonba nyomultak, csak lépésről lépésre hátrált; de midőn a' veszedelmet látta, ő volt az első, ki erre Napoleont figyelmeztetni merte, és igy lemondására okot adott. XVIII ik Lajosnak hüséget esküdvén, az udvar által igen tiszteltetett. Mint a' lovasság' parancsnoka, Napoleonnak Elbaból visszatértekor, megigérte Lajosnak, hogy Napoleont visszanyomandja, de látván a' seregek' lelkületét, melléje állott. Ekkor ismét fő parancsnokságot viselt. Waterloonál N. a' közép pont ellen harczolt, és utolsó volt a' csata téren. Ez után Párisba sietett, és a' dolog' állását felfedezte. Minthogy Napoleon mellé állott, élete már most veszélyeztetett, és egy darabig jó barátjánál dugva volt, de ezt megtudván a' kerületi felügyelő, őt elfogatta aug. 5. 1815. — A' paire kamara — Dupin védelmezője által felhozott okok ellenére — 169. szóval 17. ellen, halálra itélte. Ő bátran hallotta itéletét, 's midőn czimjei fordultak elő, félbe szakasztá az olvasót, mondván: minek még itt czimek? Ney Mihál, és nem sokára egy marok föld! Szemét nem hagyta békötni, hanem kezét szivére tévén, a' katonákhoz fordult e' szókkal: ne hibázzatok! éljen Franczhon! tüzet! Szobra a' pantheonban állitatott fel. Halála 1815. dec. 7. történt.

Niagara, folyó, éjszak Amerikában, melly az Erie tavat az Ontarióval öszvekapcsolja, és a' hires viz esést képezi, hol a' viz egy 200. lábnyi magas szikla szigetet körül verdesvén, két ömledéssel (az egyik 2000. láb., a' másik 1050. láb. széles) 164. lábnyira zuhan le a, mélységbe.

Nicephoros (győzedelmes, győzedelmet hozó), görög szó, melylyel több görög császár jelöltetik: 1) Nicephoros I. előbb Logotheta, kincstárnok, és kamarás a' byzantinumi udvarban. Később mint császár (802.), a' görög egyházat a' római ellen védelmezte, nagy Károlylyal Olaszországban szerződésre lépett, és a' meggyőzetett 's kétségbe esett polgárok által egy éjszakai meglámadásban megöletett (811.). Lelkülete, hálátlansága, és képmutatása által rosz hirben vala. 2) Nic. II., Phokas, a' hadisereg által választatott császárnak 963. Szerencsésen harczolt ő mindig, de fösvénysége miatt általánosan gyülöltetett; miért saját neje' unszolására ütöda, Zimiskes János által meggyilkoltatott. 3) Nic. Boto-

niates, törökök' segitsége által jutott a' trónra 1078.; de arról Komnenos Izsák által ismét elüzetett. Egy zárdában halt meg.

Nicomedia (rég. geogr.), hajdan fő városa Bythiniának, pompás épületekkel. Bythinia a' Pontus Euxinus (fekete tenger) és Propontis (marmora tenger) mellett elterülvén, Mysiával, Phrygiával, Galatiával volt határos. A' Sangarius folyó hasitotta belsejét. Szép legelői voltak. Lakosai hires sajtot készitettek. Az emlitett fő városon kivül még emlitést érdemel Brusa, mellyet Hannibál épitett; Lybissa, hol amaz eltemettetett; Chalcedon (most Scutari), Byzantiummal szemközt a' Bosporusnál, és Nicaea (most Iznikh) mind a' kettőt két egyházi zsinat tette emlékezetessé.

Niebelungendal, a' közép kornak legfontosabb német hős költeménye, mellynek szerzője ismeretlen. Tárgya Szigfrid' hős tettei, Chriemhildéveli egybekelése, annak czivakodása sógornőjével, Brunhildével, Szigfridnek e' czivakodás' következtében történt meggyilkoltatása és Chriemhild' boszuja, ki e' végből — mint mondják — Atillával kelt egybe. Azonban ezen dalok hozzánk már nem jövének tiszta eredetiségben, miután több ismételt kiadások után, minden kiadótól némi változásokon ment keresztül. A' legutólsó kiadás 1840-ki, gyönyörü nyomtatásban.

Niemeyer (Auguszt, Hermann), hittudós, neveléskörüli iró 's egyházi dal költő; szül. 1754. Halléban, hol atyja archidiaconus volt. Elvégezvén iskolai pályáját, szülő városában hittan' rendkivüli professora lön az egyetemnél, felügyelő a' theologiai nevelő intézetnél (1780.), ezután nem sokára (1784.) rendes tanitó, és a' paedagogium' felvigyázója. 1800. valóságos consistoriumi tanácsnok, és a' berlini fő iskolai collegium' tagja lévén, több másokkal 1806. Francziaországba számkivetésbe vitetett. De ismét két év mulva, mint a' westfáli rendek' tagja, és a' halléi egyetem' örökös kanczellárja tért vissza. Azonban 1814. önként lemondott e' hivatalról, hanem ismét consistoriumi tanácsnok, és a' magdeburgi collegium külföldi tagjává választatott (1816.). A' király őt 1815. a' 2. oszt. sas renddel tisztelte meg. Agg korában halt meg, mindenektől szerettetvén, 's tiszteltetvén, jul. 7. 1828. Legnagyobb érdemei azok, mellyeket nevelés körében irományai által szerzett.

Nikápoly, város a' Dunán, Bolgárföldön, az Ozma vizének abba szakadtánál, 20,000. lak. Széke egy görög érseknek, és egy katolikus püspöknek. Nevezetes az 1396 ki csatáról.

Nikaragua, tó Gvatemalában, melly, mivel magasabban vagyon a' tenger' szinénél, már rég' arra tüzetik ki, hogy általa az atlanti oczeán a' csendes oczeánnal összeköttessék, hogy az Oczeánnak szigeteibe menő európai hajóknak rövidebb útjául szolgáljon.

Nil, Afrikának legnagyobb folyama, mellynek két forrása, u. m. a' keleti, vagy is két folyó, (Bahar el Azrek) az agavok' földjén ered Habesben (Abyssiniában) és a' fehér folyó (Bahar el Abiad) Nubiában egyesül, ennek tartományait, áthasitván, egy nagy kanyart, és több zuhatagot képez, 's számos szigetet zár magába; azután Sziene városnál Egyiptomba jő, mellyen végig hömpölyögvén, Kairo alatt elágazván, és a' termékeny Deltát képezvén, hajdan hét, most két kifolyással a' földközi tengernek adja által vizet, mi után 500 mföldet beutazott. A' Nil' melléke hajdan müvelt népek' széke volt, most azoknak csak emlékei hirdetik az egykori fényt. Kiöntései most is egyedül termékenyitik ezen, különben pusztán maradandott videket.

Nimród, egy bajnok harczoló, kr. e. 2000. eszt. Rendkivüli tetteket vitt végbe, mint mondatik. Ő alapitá a' babyloni országot, több városokat is, 's a' bábeli tornyot épité, 's viz özön után ő volt az első király.

Nimes, előkelő városa déli Franczia országnak, nevezetes római maradványokkal. Lakosainak száma 42,000 re rúg, kik selymet, bört, és szagszereket gyártanak, és orvosi 's festői füvekkel kereskednek. Van itt akademia, könyvtár, füvészkert, orvosi, és gazdasági társulat.

Niobe, Tantalus és Dione' leánya, 's Amphionnak, a' thebai királynak neje. A' görög mythologiában sokat regélnek Nioberól. Többek közt Apollodorusnál ez olvastatik róla: Niobe termékenysége miatt büszke lévén, magát Latonánál, kinek csak egy fia, 's egy leánya vala, fölebb tartotta. Latona e' merényért annyira nehéztele Niobéra, hogy Artemist és Apollót mind addig meg nem szünt ösztönözni, még amaz Niobe' leányait, ez pedig fiait ölte meg, Amphiont és Chlorist kivévén. Ezen Niobe annyira elkeseredett, hogy azonnal elhagyá Thébét, 's atyjához Tantalushoz, Sipylus' hegyére ment. Itt Jupiterhez fohászkodott, ki őt kővé változtatá, 's könnyei éjjel nappal mindig csuroglak. — Egy más Niobéról is emlékezik a' régi gör. mythologia, ki Phoroneus' és Laodike' leánya volt, kitől Jupiter, mint első teremtménytől nemzé Argost és Pelasgost. A' kesergő Niobének, kiről elsőben emlékeztünk, mint ketségbe esett anyjának képe az ő haldokló gyermekeivel, egy régi jeles görög képfaragó által, igen gyönyörüen ábrázoltatott, melly Rómában 1583. még épségben találtatott, 's most Florenczában tartatik.

Nizam-dsedid (állandó katonasági szabályzás). A' honnosinál miveltebb 's messzebb látó 3. Selim, látván, hogy népe az állati durvaságból kivetkezni nem akarván, az ozmán trón 's uralkodó' élte majd minden pillanatban a' baromi durvasági janczárok, 's vakbuzgó ulemák önkényének van kitévé, hogy a' rendhez nem szokott durva csoportot féken tarthassa, divant (ministeriumot) jobb rendbe szedvén, az európai

állandó katonaság' mintajára, ő is állandó, európailag gyakorlott hadsereget kivánt állitani, melly terve Nizam-dsedidnek mondatik. De ezen dicső törvénynek áldozatja lett. Mert nagy költség kivántatott a' katona szerek beszerzésére, külföldről tisztek' meghivására, 's az állandó hadsereg' tartására; innét az uj adók behozatala természetesen folyt. A' vakbuzgó ulemák (birók, törvény 's irás magyarázók) 's durva jancsárok ezen uj adók miatt a' népet felizgatták, 's fegyverfogásra ingerlék. A' basák félvén, hogy ezután nem zsarolhatják úgy a' népet, mind eddig, kezet fogtak a' zendülőkkel alattomban. A' pártütők' vezére Passevend-Oglu ellen több, mint harmincz basa küldetett, de ezek az elnyomás helyett még alattomban segitették őket. A' porta több külháborúkkal lévén elfoglalva, a' zendülést el nem nyomhatta, 's a' háladatlan fanatikus mufti (a' török honi fő pap) őt székéből letette, 's — megöletett. Utóda Mustafa, az előbbinek unoka öcscse, megsemmisité Nizam-dsedidet, de ő is megölették. Követője II-ik Mahumed az állandó katonaság' létesitésében munkás volt trónra lépte óta; a' jancsárok felzudúltak, a' rendes katonasággal véres harczra került a' dolog, a' vad jancsár csoport győzött, 's 36. óráig dúltak, raboltak, öltek a' fő városban, 's a' császár is életveszedelemben lévén, csak úgy menthette meg magát a' felbőszült vad csoport' dühétől, hogy mindent megadott, mit kértek. Utóbbi ujitásit is meghiusitották a' jancsárok, kiirtásokra kohott tervét megsemmisitették, mig végre 1826. jan. 13.—14., két napi szüntelen öldöklés után, a' gyakorlott katonaság vitézsége által, elnyomattak 's 15. végkép' eltörültettek! Ezóta ezen hatalmas akadály félre mozdittatván, csendesen halad a' keleti nép' mivelődése, 's tán ujjá születése' hajnala is valaha fölvirrad, kivált ha az ifjú gyönge császárt, orosz, 's egyiptomi had nem hátráltatja a' félig meddig megkezdett pályán haladni.

Nizza, szomorú szinü, de igen egészséges levegőnek örvendő városa Szardiniának, a' nevezett grófságban, Francziaország' határánál, a' Nizza folyón, a' tenger mellett. Tengeri fürdejét, és narancs erdő környezte bájvidékét számos idegenek is látogatják. Van benne királyi lakvár, mellette kikötő, körében több római maradvány. Lakosainak száma 20,000.

Nobilitas (nemesség), nemesség a' rómaiaknál egészen különböző vala a' patriciusoktól. A' patriciusok csak az öröklött nemességet tették Rómában, de az úgy nevezett nobilitas érdemekkel szerzett nemesség vala, 's bizonyos tekintetben, születés által is, lehete illy nemessé lenni. Nem minden patricius volt egyszersmind nobilis; de minden nobilis sem vala egyszersmind patricius. A' patriciusok különösen csak a' tanácsbéliek' utódainak neveztettek a' római királyok alatt, 's hivataluk csupán születés által ment át firól fira. Nemességet csak addig nyerhettek,

míg curulisi magistratus hivatalt egyedül csak ők viselhettek; de miután a' plebejusok is kiviták magoknak azon jogot, azonnal megszünt ezen elsőség, miáltal tekintetekből igen sokat vesztettek. Nobiliseknek neveztettek Rómában csak azok, kik magok, vagy azok eldődei curulisi magistratus hivatalt (illyen hivatalbéliek valának: az aedilisek, praetorok, consulok, censorok, és dictatorok) viseltek, vagy vitézségök által a' status körül érdemeket szereztek, győzedelmeket vitak, 's diadalom ünnepet tartottak. Ez illy érdemek által szerzett nemesség, nobilitas honorum-nak neveztetett. Ki, még pedig érdemek mellett, még régi jeles nemzetségből is származott, 's curulisi magistratus hivatalt is viselt, az a' honorum és generis nobilitas-hoz tartozott, és ez vala a' római nemesek közt a' legfelsőbb lépcső. A' kinek eldődei ki nem tüntették magokat, se a' status körül érdemeket nem szereztek, se curulisi magistratus hivatalt nem viseltek; hanem egyedül ő tünteté ki magát jeles tettei által, az személyére nézve nobilis lett, ha mindjárt az előtt patricius vagy plebejus volt is, és az illyen novus nobilisnek, vagy novus homonak neveztetett, illyen volt Marius és Cicero. Egy nobilisnek fő ismertető jegye, melly által a' patriciusok és plebejusoktól megkülönböztetett, jus imaginum volt, az az: joga volt saját, vagy ősei' képmását az atriumban fölfüggeszteni. A' novus nobilis csak saját képmását függeszthete fel. És a' ki novus nobilis lett, annak kötelessége volt először is azt egy beszédben a' népnek megköszönni, 's egyszersmind megmutatni, hogy eldődei a' statusnak mindig jó polgárai valának; azután saját tetteit kelle előszámlálnia, és megmutatnia, hogy ő e' jutalmat megérdemlette. — Nálunk a' nemesség tárgyilag (objective) olly királyi kegy, melly által valamelly érdemekkel jeles személy minden jobbágyi szolgálatoktól felmentettvén, jelesebb állapotba, különös szabadságba 's hatalomba helyheztetik; személyileg (subjective) pedig a' nemesség maga azon jeles állapot, mellyre valamelly személy más többek felett emeltetett. A' nemesség háromféle: rendi (status), tiszti (officii), és közölt (communicata) nemesség, melly t. i. a' férjről nőre is száll, végre helybéli és nemzetségi. A' nemességet megszerezhetni királyi adomány által, hova az öröklités és fiusitás (adoptio) is tartozik; nemes levél által, és idegenekre nézve hazafiusitás által.

Noeh, szerintünk Noé, zsidók szerint pedig Noah, az az: a' vigasztalt. Ő volt az özön viz előtt az utolsó patriarcha, ki jámborsága miatt egyedül szabadulhatott meg övéivel együtt. Ő volt egyszersmind azon frigy' hordója, mellyet Isten a' tőle származott maradékkal kötött vala. Meghalt életének 950. évében. — Noenak neveztetik egy éjszakamerikai zsidó is Uj Yorkból (Marhandi Manasse), ki 1812. Algirban consul vala, 's onnét visszahivatása után, mint belletristikai iró lépett fel, 's

1820. Uj-Yorki Scherif lön. Midőn az éjszakamerikai kórmány 1825. a' Niagara' eseséhez közel egy nagy szigetet eladott, Marhandi abból egy részt megvett, hogy ott egy zsidó statust alkosson. Alapitott is egy zsidó várost, mellyben magát az amerikai izraël fő papjának nevezte. De minthogy terve nem sikerülhetett, szét szórt hit sorsosi és követelései végett a' fő papi hivatalról ismét lemondott, 's hirlap' szerkeztője lön.

Noei parancsok, előbb Adamnak, azután Noenak 's fiainak adattak az Istentől, 's ezek valának az első, 2000. évben világ teremtésétől fogva, az Istentől kiszabott parancsok. Rövid foglalatjok ezek valának: hogy az emberek a' bálványozást elhagyják, Isten' nevét hivják segitségül, ember vért ne eresszenek, vérfertőztetést, és minden parázsnaságot elkerüljenek, ne lopjanak, a' gonosztévőket igazságosan büntessék, vért, vagy más egyebet élő állatból ne egyenek. Ezen parancsok iránti engedelmességre a' zsidók közt letelepedett pogányoknak is megkelle esküdnie, miért ők laktársoknak neveztettek.

Nógrád vármegye, nevét vette az ugyan ezen nevű, hajdan erős vártól. Elterül Pest, Heves, Gömör, Zólyom, és Hont megyék közt. Egész terjedelme 78. négyszegü mföld.; lakosainak száma 185,800-ra rúg. A' losonczi, szécsényi és balassa-gyarmati szép térségeken kivül többi részei mind hegyesek. Emeltségeinek legkitünőbbike a' Cserhát; azután a' Bucsony, Karancs, Sátoros 's a' t. Ezen hegyeket az Ipoly, és Zagyva vizek valasztják el. Vagynak e' megyének számos savanyu forrásai is; nevezetesbek a' garábi, füleki, szalatnyai 's a' t. borkutak. Délszaki vidéke elég buzát terem, éjszaki részén erdőkkel bővelkedik. Egyéb termékei közé tartozik a' rozs, árpa, zab, burgonya, kukoricza, bor. Éjszaki részén tótok, keleti 's délszaki részeiben magyarok laknak jobbadán. Székvárosa a' megyének Balassa-Gyarmat; egyéb jelesb helyei: Losoncz, Gács, Fülek, Kékkő, 's a' t.

Nomádok, igy neveztetnek a' görög νεμειν, legeltetni szótól azon nemzetek, mellyek családjok és nyájaikkal együtt egyik helyről a' másikra vándorolnak, és vászonból, vagy más e'féléből készitett sátorok alatt vagy természetes, vagy pedig mesterséges üregekben laknak. Nomádok talán a' világ' minden részén találtatnak, 's kevéssé müveltek. Európában csekélyebb számmal találtatnak e'féle Nomádok, de annál számosabbak dél Amerikában, éjszak Afrikában, éjszak és közép Ázsiában. Illyféle Nomádok valának a' zsidók tőrzsatyjai Abraham, Izsák és Jákob; valamint a' mi őseink is, mielőtt hazánkban letelepedtenek. Jelenleg illy nomád életet viselnek honunkban az úgy nevezett oláh-czigányok.

Nomenclator nevet a' rómaiaknál azon szolga viselt, ki vendégeskedések alkalmával, az étkek' nevét 's tulajdonait mondotta meg a' vendégeknek. Most közönségesen bizonyos tárgyak' név lajstromát értjük alatta.

Nonae, így neveztettek a' régi római kalendariumban, április, junius, augustus, september, november, december, január és február hónapok' ötödik, a' többi hónapoknak pedig hetedik napjai. A' nonák mindig szerencsétlen napoknak tartattak a' régi rómaiaknál, 's ezen oknál fogva se népgyűlést, se menyegzőt, se más e'félét nem ünnepeltek.

Norköping (olv. norcsöping), Svédország' egyik legjelesb gyár 's kereskedő városa, Gotföldön, a' Motala vizének torkánál, 10,200. lak., kikötővel, hajógyárral, fékházzal, szép sárga rézhámor 's gyárral.

Normandia, Franczország' multkori tartománya, nyugoti partvidékén, most La Manche megyét St. Lo, Cherborurg 's a' t. jelesb városokkal; Calvados megyét Caen, Falaise 's a' t. városokkal; Orne megyét Alencon fő várossal; Eure megyét Evreux fő várossal, és alsó Szajna megyét Rouen, Havre de Grace, Dieppe nagy városokkal foglalja magában. Egykor ezen föld független herczegek' birtoka volt, kik 1066. az angol székre ültek, és 1204. a' herczegség Franciaországhoz jutott. Lakosai sok gyümölcsöt termesztenek, a' szövést, halászatot, és lovászatot is nagyon gyakorolják.

Normann-Ehrenfels (Károly, gróf), szül. Stuttgartban, sept. 14. 1784. Ellentállhatatlan hajlandósága lévén a' katonai életnemre; ausztriai szolgálatba lepett, 's hadnagygyá lévén, átment a' würtembergiekhez, 's az ausztria elleni hadban részt vett, mint őrnagy. Az orosz háborúban tábornagygyá tétetett. A' franczia háborúban, minthogy a' würtembergi ezredek Fournier parancsnoksága alá tartoztak, ennek parancsára előnyomult, 's a' kitzeni megtámadást ő kezdé. A' francziákra nézve szerencsétlen harcz alatt átment ezredével a' szövetségesekhez, mint mondják, tiszteinek unszolására. Würtemberghez közeledve, értésére esett, hogy a' király' parancsára el akarják fogni. Ekkor ő Bécsbe ment, hivatalt keresendő, de a' lützowi megtámadás miatt nem nyert, 's kénytelenségből Hessen Philippsthal-landgróf' fiainál tanító lett. Fridrik megengedte neki a' visszamenetelt, hol gazdálkodva élt apjánál, mint mezei gazda. A' görög szabadsági háború' kezdetével honát elhagyva, a' hellen föld' szabadságáért vivandó, ide megérkezett. Navarinnál a' török sereget kevés hajtársival visszaveré. Missolunghinál Maurocordatus herczeggel a' törökökön győzedelmeskedett jun. 24. 1822. — Petánál, hol egy görög tiszt' árulása miatt nagy része a' görög hon' védőknek elveszett, N. is mellén lövést kapott. Jó ideig üzte még az ezer bajjal 's leirhatlan fáradsággal, 's szenvedéssel járó hadat, míg végre Missolunghiba vonult Maurocordatus herczeg barátjával, hol idegláz vetett véget életének. Idegen földön nyugszik, vitézsége' helyén, a' most már szabad görögök' népdalaiban örök életet élendő.

Nörnerland (Besztercze' vidéke), a' Szászföldnek egy elszakadt

kerülete Erdélynek éjszak keleti részében, belső Szólnok, Doboka, Kolos és Marmaros vármegye közt, és két külön vált részből áll. Földje igen hegyes, és kivált a' Rodna völgyben zordon: azonban délszaki vidéke alkalmas a' gabnára, és szőllőre. Folyói közt első a' nagy Szamos, melly itt ered, a' nagy Beszterce, és a' Sajó abba folynak. A' vidék el van osztva: szász vagy beszterczei, és az oláh vagy rodnai kerületre, melly utóbbik egészen az erdélyi végőr vidékhez tartozik. Van e' vidékben egy sz. kir. város, és 54. falu. Beszterce (Bisztricz vagy Nösen), város a' hason nevü folyón fekszik egy völgyben; széke a' városi, és kerületi tanácsnak és 5000. lak. számlál. Van benne 2. gymnasium, könyvnyomda, szép templom. Egykor a' lengyel kereskedésnek gyülpontja volt, és Dánzig várososával szövetkezésben állott. Tehetősége a' belföldi fejedelmek' korában támadt zavarok által megcsökkent.

Noricum (rég. geogr.), az a' tartomány volt, mellyet a' Duna Germaniától, a' Mons Cetius (Kahlenberg) Pannoniától, az Oenus (Inn folyó) Rhaetia 's Vindeliciától választott el, 's melly délfelé a' Száváig terjedett. A' N. ripense a' Duna mellékén; a' N. mediterraneum a' noricumi alpesek mellett terült el. Ezen tartományból becsesek voltak a' kardok. Városai: Lauriacum (Lorch), Cetium (Klosterneuburg?) Bojoducum (Innstadt), Juvavia (Salzburg), Noreja, Virunum (Volnenmark), Ceteja (Cilley) Teurnia (Villach).

Northumberland, Angolország' királysága volt, Skótországgal határos, és mostan York, Durham (olv. dorrem), Northumberland, Cumberland, Westmoreland, Lancaster grófságokat foglalja magában Keleten az éjszaki tengert, nyugaton az ir tengert éri. Többnyire hegyes zordon éghajlatu, ásványokban gazdag, leginkább barom tartásul szolgálható vidék, mellynek lakosai virágzó ipart is fejtenek ki. Nevezetes városai: York (l. ezt), Durham 12,500. lak., a' hasonnevü grófság' fő városa; és Sunderland (olv. szonderlend), 40,000. lak. ugyan azon grófságban, kikötővel, nevezetes vashiddal, mellynek közelében vagyon földünk' legmélyebb verme; Newcastle (l. ezt), és Berwick (olv. berrik), Northumberland grófságban a' Tweed (olv. tvid) folyón határváros, Skóczia felé, 16,000. lak. jeles kereskedéssel, kikötővel, és nem messze az egyesülés' hidjával a' nevezett folyón; Carlisle (olv. karláil) a' regényes tájú Cumberland, grófságnak fő városa 20,000. lak.; Lancaster, Preston, Blackburne, Liverpool, Manchester, Oldham, Rochdale, Ashton, Leigh nagy városok Lancaster grófságban (l. ezeket).

Norvégország, egyike az éjszaki Európa' statusainak, a' Skandináv félsziget délszaki, nyugoti, és éjszaki partjain elterülve, összesen 5990. négyszegü mföld. 1,150,000. lak. Délszaki hegyfokától, Lindesnästől emelkedik azon hegyrendszer, melly az egész félszigetet elfoglalja, úgy

hogy fő vonala déltől éjszak felé huzódva, először a' Hekkefield, Byglefield, és Dovefield hegyszakaszokat képezi, aztán a' 62-ik foktól a' svéd határokhoz húzódván, a' két testvér országot kezdi egymástól elválasztani, sugarakként ágazván szét mind két országnak belsejeibe. A' fő vonal itt a' Kjölen hegyszakaszt teszi, 's éjszak felé mindig jobban a' partokhoz közeledik, mig végre a' szigetekbe átmenvén, még 4000. lábnyira emelkedik. Legmagasb csucsok a' Skagstölstind 7900. láb., Mugnafield 7400. láb., a' Sneehättan 7700. láb. A' Hurrungern hegyfok a' 61. és 62 ik fok közt a' legirtozatosabb. A' tenger' partja végtelenül beszakadozott, és rongyos. Folyói csekélyebbek, u. m. a' Glommen, Drammen, Lougen, Torsidal 's a' t. Általában minden folyók vizeséseket, 's néha a' legnagyobbakat képezik. A' tavak számtalanok; legnevezetesebb a' Miösen és a' Fämund. Földje ugyan már a' hideg éghajlat alá esik, azonban déli részeiben még erősen űzetik a' földmüvelés, a' burgonya' termesztése mindig jobban lábra kap, 's ez itt is jól pótolja a' szükséges eledelt. A' 64 ik fok alatt még terem az alma, cseresnye, szilva, a' 66-ik alatt a' mogyoró, zab, len, borsó, bab; a' 67 iken túl csak a' nyirfa, és fenyő, 's még néhányféle vad bogyók, 's a' völgyekben a' köles is. Az erdőknek nagy száma vagyon, 's a' fa szolgál főképen kivitelül. Az állatok közől az irám, az élen, a' dunnalúd, és egy neme a' vándorló egereknek, számtalan halak élnek ezen ég alatt. Réz, és vas, ezüst, és kobált bőven akad, és a' márvány is kitünő szépségű. A' kereskedés erősen űzetik, kivált az angolokkal. Lakosai a' svéddel és dánnal rokon nyelvűek, és lutheránusok, a' finnek' és lappok' száma egy két ezerre mén. Norvégország Svédországgal testvérülve, egy király alatt áll, de saját alkotmánynyal bir. Az oktatás csak nem jobban áll, mint Svédhonban; és a' tudományok egy egyetemben, 's több fő 's altanodakban terjesztetnek. Az ország négy alapitványra oszlik, mellyek neveiket fő városaiktól nyerik, 's ezek: Christiania, Christiansand, Bergen, és Tronthiem, hová Finmarken is tartozik.

Notarius (jegyző), diák kifejezés, melly alatt értetnek 1) a' gyors irók, millyenek valának hajdan a' rómaiaknál, 's millyeneket alapitani most nemzetünk' czélja; 2) különösen a' törvényhatóságoknáli tisztviselők, millyenek, a' vármegyék' városok', 's helységek' jegyzői; 3) mind azok, kik Fábián pápa rendelete szerint a' keresztény vértanúk, az az, kik Decius császár alatt, 3-ik században, szenvedtek, életeiket leirták, 's egyházi gyülekezetek' végzeteit fel tették 's a' t.; 4) a' kórmány által rendelt, és feleskűdt férfiu, ki két hiteles tanú mellett, bizonyos forma szerint, egy, arra készitett oklevélbe minden reá bizott dolgot igazságosan jegyezzen fel. Az e'féle tisztviselő Proto notariusnak neveztetett. Eredetileg a' császár vagy király és pápa, később pedig püspökök által

neveztettek ki, 's Notarii caesarei, N. jurati, N. apostolici, 's Notarii episcopales eknek hivattak. Foglalatosságuk a' szerződések', végintézeti rendelések' elkészitései, jószág' elfoglalásai, gyors tanú vallatások 's több e'félék. Jegyzőnek kötelessége egyszersmind minden előfordult dolgot, lényeges tartalma szerint, a' jegyző könyvbe beiktatni, mellyből azután néki oklevelet kell készitenie.

Novaja Zemla. Ezen nevet, melly ujföldet jelent, két sziget viseli az éjszaki jeges tengerben, melly együtt 4000. négyszegü mföldet tesz és az orosz birtoka lévén, az archangeli kórmányzósághoz tartozik. Csak vadászatért láttogattatik meg néha ezen föld.

November, régi római kalendáriom szerint 9-ik hónap vala az esztendőben, 's azért mondatott Novembernek, később 11-ik hónap lett. Kezdetben csak 29. napból állott, Caesar adott hozzá még egyet. A' rómaiaknál Diana istennőnek szenteltetett e' hónap, 's gyermek alakban ábrázoltatott, kinek fején egy olajfa levélből készült koszorú vala, és jobb kezében ivet, bal kezében pedig bőség' szarvat tarta. Föld golyónk' felosztása szerint hasonlóul 9-ik, polgári esztendőben pedig 11. hónap' neve, máskép' sz. András vagy őszutó hava.

Növények (vegetabilia). A' természettan minden növényeket együtt véve, Növényországnak nevezi, melly az állat, 's ásvány ország közt mintegy középet képez. A' növények, mint az állatok, müszerek testek (corpora organica), mert magokhoz hasonló lényektől származnak, magokat táplálják, 's magokhoz hasonlókat nemzenek, az az szaporitják fajokat, de abban különböznek az állatoktól, hogy ön mozgással nem birnak, hanem állomásokon gyökereik által tartatnak, 's érzékenység nélküliek. A' növények merő 's hig részekből állanak. A' merő részek a' rostok, sejtszövet, edények, és a' bél; a' higák pedig a' nedvek, és levegő. Az edények kétfélék, vagy nedveket, vagy levegőt tartók. A' növények vizből, 's levegőből táplálják magokat. A' vizet nagyobb részint gyökereik által szivják állomásokon a' földből, melly az edények által az egész növény testbe elszivárog 's táplálékot nyújt. A' gyökeren kivül a' levelek is szivnak magokba nedveket a' levegőből, azért ha a' föld eső hiány miatt kiszáradt is, csak a' levegőben légyen gyakorta köd 's harmat, ki nem száradnak. Az afrikai 's ázsiai homok tengerekben 5 — 6. hónapig sem lévén eső, a' növények csupán leveleikre hulló harmattal táplálják magokat. A' növények szinte, mint az állatok, lélekzenek, 's ez beszivásból, és kipárolásból áll. Éjjel a' virágok' levegője ártalmas, 's azért sok virágok közt éjjel járni, 's virággal tele szobában aludni veszélyes. A' növények' éltéhez szükséges még a' meleg, 's világosság; meleg nélkül nem nőhetnek, világosság nélkül pedig vizenyősek, sárgák, sáppadtak, 's tespedtek lesznek, eleven zöld szin nélküliek,

azért minden növény a' világosság felé nő, hajlik, p. o. az ablakban helyheztetett virág-plánták, mind az ablak felé, a' pinczében létezők pedig az ablakon belövellő sugarak felé hajolnak. A' növényekben különbféle illatú anyagok készülnek, mellyek igen szállékonyak 's szagosak.

Novgorod, a) Oroszország' városa, a' róla nevezett kórmányzóságban, az Ilmen tónál, a' Volkhov folyón; egykor 400,000. embert számlált, mikor a' Hanza' kereskedése által virágzott, és a' régi czárok' széke volt; most csak 9000. lakossal bir. De van benne most és 62. egyház, régi vár, uj császári palota 's többféle gyárok. Az idevaló metropolita Pétervárban lakik. b) Nisnej Novgorod, hires kereskedő város Oroszország' ugyan illy nevü kórmányzóságában, a' Volgán és Okán, 24,000. lak., erősséggel, érseki székkel, jeles vásárokkal, hova néha 600,000. ember gyül öszve, igen hires vas kereskedéssel, Posárszky 's Menim hazafiak' emlékeivel 's a' t.

Nubia, Afrikának azon földje, melly Egyiptomhoz délszakra esik, 's a' vörös tengertől a' Szaharáig, és Dárfurig terjed, délszakról Hábesfölddel lévén határos. A' Nil hasitja kererztül, mellynek keleti oldalán, valamint a' tenger partjain is, hegyek vonulnak el. Ezeknek vidéke, és a' baldoldali tájak terméketlenek; de a' Nil' völgye buja termésü. Az ég a' pusztákon igen forró; de a' hábesi felföld felé mérsékeltebb. A' délszaki hegyvidékben elefántok, szarvorrúak, nili lovak, zsiráfok, leopárdok, hiénák, oroszlánok, gazellák, majmok, vadkutyák, struczok, zergék, krokodilok, tevék, nagy teknyős békák 's a' t. tartózkodnak, és gyakran más vidékekre is széledeznek. A' Nil' völgyében gabona, kukoricza, köles, dohány, gyapot, datolya, pálma, ákász, szennesz levél elégségesen terem. Lakosai ezen földnek csavargó (csak éjszaki részében kevés földmivelő) arábok, núbok vagy is barabrák, kik feketék, de szép termetűek, 's városokban és falukban laknak, csak kevesen vannak a' beduinok, vagy is vándorlók, továbbá négerek. Mindnyájan mahumed vallásuak. Egész Nubia most az egyiptomi basát tartozik urának ismerni, ki helytartói által igen sanyargatja népeit. Részei ezek: a) a' Nil' völgyében egyiptomnál határos Vádi el Kenousz, alatta Vádi Nuba, Derr várossal, datolya erdővel, hol egy kasef székel, és Ebszambol helységgel, mellynek ókori fenséges maradványai ékesitik a' vidéket. Az alatt van Szukkot, azután Mahász, Tinareh várossal; Dongola, mellynek városa Maragga vagy Uj-Dongola. Tavairól hires. A' Segia arábok' földje, mellynek városa Merave iró iskoláiról, és tanitóiról nevezetes; Sajkije, mellynek városa Merije, jeles régiségekkel dicsekszik; Robatab, a' fehér folyó' mellékében; jobbról Berberföld, mellynek városa Damer, iskoláiról hires; Sendi tartomány, mellynek városa Sendi, a' karavánok' köz pontja. Szenaar, melly ország Hábest éri, és egy király

alatt áll, ki Nubiának legnagyobb városában, Szenaarban, lakik, és az egyiptomi basának adót fizet. Habadsi városban egy aráb főnök adózik. Nyugaton van Kordofan, melly termékeny föld, fő városa Obeid. Ez is a' basáé.

Numa Pompilius, második római király (kr. e. 715.), Pompilius Pompo, előkelő Sabinus' fia, 's Romulus utódja. A' tanács' sabinus pártja őt választá királynak, mig az ellenrész aristocratiát (l. ezt) akara behozni. Ő, mint bölcs és jámbor fejedelem, a' Romulus által behozott szilárdság és biztosságot, szelidség, erkölcs, és jellemek' megnemesitésével tudá párositni. Előmozditotta a' földmivelést is, a' föld birtoknak a' szegények közti kiosztása által. Különösen pedig neki köszönheti Róma a' törvényesen elismert 's megerősitett népvallást, sőt, mint Pythagoras' tanitványa, pedig csak nem 200. évvel később élt, tekintethetik. Minden esetre Numa több jó intézkedést hozott be a' rómaiak közé, igy p. o. bizonyos istenségeknek bizonyos papokat rendelt, meghatározta az áldozatok' számát 's idejét, templomokat épitett, nevezetesen Janus' tiszteletére, hogy e'kép a' Romulus által viselt sokféle hadban elvadult embereket békére, 's ennek jótékonyságaira szoktathassa. Ő osztotta a' mesterembereket czéhekre, különbféle törvényeket szabott az erény' előmozditására, az atyáknak gyermekeik fölötti hatalmát korlátozta, midőn már ők is megházasodtak. A' földmüvelőket ő osztotta el falukra. Némellyek N nak tulajdonitják a' papok' 8. féle felekezetét is (Pontifices, Augures, Flamines, Curiones, Salii, Feciales, Vestales, Celeres); de nem bizonyos. Mondják, hogy ő vallás' törvényeit, és szokásait foglaló könyvet nyolczat irt; de 572. elégtek. Az ünnepek' elrendezése is tőle származik. Nevezetes az is, hogy a' status' javainak biztositására ő hozott hasznos rendeleteket, azokat istenileg tisztelt határkővel (termini) és a' polgárok közti czéhek által megerősitvén. Ennyi jó' létre hozata után meghalt kr. e. 679., 43. évig dicsően uralkodván.

Numidia (rég. geogr.), Afrikában tartomány volt ott, hol ma Algir tartomány vagyon. Lakosai könnyen lovagoltak, és sebes futásu lovakat neveltek. Boszuállók, kegyetlenek, és szavatszegük is voltak. Városaik: Bona, Cirta (most Constantina), és Zama, hol Scipio Hannibalt megverte.

Numisma, a' görög νομισμα-tól származtatva, jelenti 1) mind azt, mi szokás és törvény által mintegy divatba tétetett. Ennél fogva 2) a' szokásba hozatott folyó' pénz, emlékpénz, és pénz kép nummismának, és az ezeket ismertető tan általánosan, szorosb értelemben pedig a' régi pénzek, és egyéb régiségek' ismerése Nummismatikának neveztetik.

Nyár, az esztendőnek legkedvezőbb része. A' nyár mínálunk akkor kezdődik, midőn a' nap éjszakfelé a' legnagyobb magosságát eléri (jun. 21.

körül), 's végződik, ha ez, azon egy évben másodszor ér az egyenlitőbe (ez körül belöl történik sept. 23.). A' nyár az, melly a' növényeket életre hozza, 's érleli, 's melly egy átalában az ô kellemes, 's jótévő mérséklete által az egész természetben életet 's örvendezést terjeszt el.

Nyári (Ferencz), hont megyei fő ispán, I. Ferdinand idejében. Ifju éveiben a' belgradi várban vitézkedett a' törökök ellen 1521. körül, onnét II. Lajos' udvarában Ferdinand' részére állott, 's ügyét Zápolya ellen állhatatosan ótalmazta. Jelen volt Bécs alatt a' törökök elleni ütközetben is 1532. Zápolya' halála után sokat fáradozott Nyári abban, hogy Ferdinand az egész országot elfoglalhatná. 1541. Ferencz ütött Pesten azon törökökre, kik Izabella' segitségére Buda alá jöttek, 's közölök igen sokat levágott. Elesett többek közt a' törökök közöl Akmet nevü hires aga is, mit azonban Soliman, török császár, Buda alá érkezvén, Rogendorf' fejessége miatt, jól visszafizetett. 1544. az esztergomi törökök Léván Balassa Menyhartra ütöttek, 's azt midőn Nyári megtudta, azonnal öszveszedvén vitézeit, Léva felé sietett; de mivel útjában meghallá, hogy a' törökök már vissza felé indultak, mig több vitézt gyüjte egybe, 's azokkal hirtelen a' törökök után nyomult. Szalka nevü mező városnál érte utól őket, hol megtámadta, 's közölök mintegy ötszázat levagdalván, a' győzedelmet magának kivita. 1546. ütött ki Németországban az úgy nevezett smalkaldi háború. Ferdinand bátyját, V. Károly császárt, akarván segiteni, Magyarországba küldé fő kamarását, gróf Salmi Miklóst, hogy itt ezer könnyü válogatott lovasokat fogadjon, 's fő vezérré Ferenczet tegye. A' dolog csak hamar véghez vitetett, 's Ferencz Morván keresztül, Csehországba indult, 's Prágában magát a' csehekkel öszvekapcsolta. De nem mehetett Eger városán túl Ferencz, mert ott egy veszedelmes betegségbe esvén, haza jöni kénytelenittetett, hol nem sokára meg is halt, a' Mühlbergnél nyerendő borostyánt Bakics Pálnak, ki helyébe állittatott vezérül, hagyván. Ferencznek méltó utódja volt Lőrincz, mind a' hont vmegyei fő ispánságban, mind pedig jószágaiban. Jelen volt a' most emlitett smalkaldi háborúban Bakics Pállal, és Nádasdy Tamással. Lőrinczre bizta Ferdinand Szolnok várát is. E' vár' elvesztését egyedül katona félénksége' és hütlenségének tulajdonithatni. Eger vára' védelmekor éjjel katonái a' várból kiszökvén, török fogságba esett Lőrincz; de onnét, bizonytalan hogyan, nem sokára kiszabadult. E' nemzetség ma is virágzik a' magyar hazában.

Nyelv. Az embernek egyes hangjai, bizonyos módon rendszerezve, adják a' nyelvet, és általa azon tulajdont, mellynek használata alapja az emberek' uradalmának. Az első embereknek nehezen volt más nyelvök, mint még most is a' tökéletesb állatoknak van, az az ők csak némelly hangokat ejtének, mellyek által különbféle érzelmeiket, fájdalmaikat,

tetszéseiket, csodálkozásaikat, vagy ijedelmeiket nyilvánitották; u. m. oh, ho, hu, ah, 's a' t., melly hangok, majd minden nyelvben ugyan azon jelentésüek, 's alig ha nem első kezdetül szolgáltak minden nyelveknek. Mind e' mellett az ember több más állatoknál. Az emberben rejtve volt némelly hajlam, melly által a' felőli képzeteit, mit látott, hallott, tapasztalt, érzett, és gondolt, képes is volt szavakkal jelelni, az az, nem ihlelt hangokat, mint egyéb állat, hanem olly feloldható hangokat képezett, mellyeknek a' gége, nyelv, fogak, ajk és az orr bizonyos határozotságot, 's különbséget adott. Ezen jelenetet az ember kifejtette, a' néki tulajdon követési inger által. Ennélfogva az emlitett érzelmek' nyilvánitása után a' hallott hangok' követése keletkezett, és ezért bizonyosan az első nyelvben — melly igen szük volt — többnyire illy követési hangok voltak, mellyek mostanáig minden nyelvben gyéren találtatnak, p. o. dörög, sül, pattog, fúj, morog, csörög, csikorog, mind ezen szavak, 's számtalan illyenek azon hangok után képeztettek, melyeket jelentenek. Nem sokáig tarthatott ez igy. Az ember érzette, hogy olly tárgyakat is kell szavak által jelentenie, mellyeket se nem látott, se nem hallott; hanem más érzékei által tapasztalt. Itt ismét érzelmei dolgoztak. Természetünknél fogva az egyik érzelmi felfogást át tesszük, más értelemre. Igy történt, hogy a' kelemes, érzelmes, hasonló; a' szomorú, vagy rosz benyomást okozó érzelmek pedig tompa hangon adattak, p. o. kedves anyám, édes jó gyermek, szép és barátságos érzelmileg hangzik, midőn a' halál sötét árnyékában nyugszik, sötét, és szomorú érzelmeket fejez. Mindezektől azonban a' körülmények és az idő eltávolitották az embereket. — A' nyelvek roppant változást szenvedtek. Menyjünk keresztül valamennyi európai nyelveken, csak 1000. évek óta, és a' régieket meg nem fogjuk ismerni. Az emberek azonban szaporodtak, 's ennek következtében szélesebben terjedtek a' föld' kerekségén. Mindenütt más tárgyakra találtak, más körülmények közé jutottak, más hangokat hallottak. Másképp' hangzik az eső a' homokos földre, másképp' a' nagy fűben vagy erdőben, ismét másképp, ha a' köszirtre hull; pedig mind e' körülményekbe eljutottak az emberek. Másképp' hangzik a' szél ligetekben, másképp' hegyeken, és ismét másképp' nagy terjedelmü lapályokban, ekkép a' vándorlás által ezen körülmények képezték az embert. Meg kellett tehát az eredeti nyelvnek — ha az mindjárt egy volt volna is — változnia, és igy származtak a' számtalan nyelvek, a' szapora hangejtések. Ez volt a' babylóniai zavar' kora. Az emberek különbféle körülményekbe jutván, különbféle mivelődést nyervén, különbféle szükségeket is tapasztaltak. Már elejinte a' szükség volt a' nyelv' eszközlője, most ez lett változtatója, 's szaporitója. A' civilisatióval szaporodtak a' szükségek, terjedtek a' tudományok, javult, szépült

az izlés, puhultak az érzelmek, 's mind ez igen hatott a' nyelvre. Ezek hozták létre a' költőket, ezek szaporitották, és kellemesbitették a' nyelvet, még is a' minden ágú mivelődés igazitotta néki gyalulját. — Nekünk magyaroknak nemzeti nyelvünk, mint szokásunk, nem európai, és ezért uj, 's vidéki hazánkban fel nem fogadtattunk, sokáig nem értettünk. Mi ázsiaiak vagyunk, mi az emberi nem' bölcsöjéből származtunk. Milly régi nyelvünk, ki tudja? de hogy igen régi, bizonyos, mert mi közvetlen ivadéki vagyunk a' legrégibb kornak. Ős atyáink uj földre, vidéki nemzetek közé szakadtak, uj vallást, 's modort kénytelenek voltak felvenni. Milly csoda, hogy ezen körülmények közt még ennyire is megőriztetett. A' latin nyelv legtöbbet ártott, de használt is nyelvünknek; mert az szoritotta ki természetes jogából, mellyet csak legutóbbi időben nyert vissza; de ezután képeztetett is főleg. A' nemzetiség' ezen jelleme, a' természeti körülmények' ezen sugalata, az ingerek' ezen emeltyüje már most hálá az égnek édes tulajdonunká lett. Ezen szólunk most urunkhoz, királyunkhoz, mint fiu atyjához; ezen biránkhoz; ezen elöljáróinkhoz; és nagy a' remény, hogy ezen fogjuk nem soká fejteni elméletünket. Ezen szól a' fiu atyjához, és leány anyjához. — A' nyelv fő emeltyüje az emberi cselekvésnek, mivelődés, és közlekedésnek, a' nyelv alaptéte azon fölemelkedésnek, melly által az ember a' többi állatok fölött van helyhezve. Nyelv nélkül az embernek hijába volna kitünő lelki tehetsége, mert azt nem közölhetné égész kiterjedésében 's nem használhatná. Hijába volna czélszerü testalkata, mert testi erejét nem használhatná, léte csupa állati volna, uradalma nyelve nélkül szükségképen megszünne. De a' nyelv egyszersmind fő jelleme a' nemzetiségnek. Ha a' nemzet nyelvét elveszti, oda állodalma. A' nyelvet tehát erősitni, terjeszteni, 's mivelni, mint emberileg, mint hazafiuilag — kötelesség.

Nyir-Bátor, mváros Szabolcs vármegyében, 3200. lak. Egykori vára nincs már. Ez volt származási helye a' dicső Báthory családjának.

Nyitra, püspöki város, a' Zoborhegy' alján, nyájas vidékben, melly a' hasonnevü folyótól körül kigyództatván, nevét adá az őt keblében tartó vármegyének, mellynek most is széke. A' nyitrai püspök' lakja vár gyanánt diszlik egy hegyen, mellynek átellenében egy másikon a' kegyes iskolák' intézete 's tanodalma messze kitünik. Van itt papnevelő ház is, leány-tanoda, kórház, és több, mint 5000. lakos, kik erős bort termesztnek.

Nyitra vármegye, nyugaton Pozsony vármegyét és Morvaföldet, éjszakon Trencsén, keleten Thurócz, Bars, délszakon Komárom vármegyét éri, 's egyike országunk' legnagyobb vármegyeinek, mellynek fölülete 122. négyszegü mföld. 541,500. lakossal. Magas hegyek ülik meg éjszaki vidékeit, honnan annak délszaki részeibe is elágaznak. A' kitü-

nőbb magasságok: az Osztri, Jávor, Gábor, Havrán, Tábor, Zobor 's a' t. Ezen hegyek közt, szép téres völgyeken által, kanyarodnak dél felé a' Vág, Nyitra, Zsitva, Blava, Dudvág, Miava' vizei. Természeti bájos vidékeit e' megyének igen emelik a' hegyek oldalain, 's több helységekben diszelgő romok, részint lakvárak; 's az itt mulatók megelégedve tapasztalhatják különbféle nyelvű lakosainak magyar szivességét, és barátságos szellemét. Terem e' megyében elég jó buza, árpa, zab, sáfrány; a' szakolczaiak nevezetes szép rozskenyeret sütnek. Kövér legelői számos juhokat, marhákat, lovakat táplalnak; erdeiben sok vad él. Vagynak jeles ásványos vizei is, millyenek: a' pösténvi és bajmóczi meleg fürdők, a' drahovai, és bussóczi borvizek. Egy sz. kir. város van benne, u. m. Szakolcza; a' megye széke Nyitra; egyéb nevezetes helyei: Érsekujvár, Galgócz, Leopoldvár, Privigye, Holics, Sasvár 's a' t.

Nymphae (folyam istennők), igy neveztettek görögöknél a' félistenek, és emberek közti közép lények, kik a' görögök' költői képzelmeit alkották, 's azokkal az egész természetet élteték. A' vad, hanem heves, képzelő erőt biró görög láta maga körül az egész természetben életét, és munkasságot. A' fa nőtt, virágzott, 's gyümölcsöt hozott; a' növények, és fűvek sarjadoztak; a' források, és patakok csergedeztek; a' tenger zúgott; a' folyamok szakadatlanul folytak medreikben; szóval mindenütt élet, mozgás, és munkásság vala; — 's igy mi volt természetesb, mint, hogy ő ott, hol élő lények' hatását látta, ezeket is mintegy okokúl tekintse? — Ők nem valának az istenek' magasb lényei, hanem az istenek általok munkálódtak a' természetben; de tökéletesebbek voltak: mint egyéb halandók, 's láthatlan testet birtak. Azon mód, melly szerint ők a' növekedéséletet, és mozgást a' műszeres, és nem műszeres (organicum et non organicum) természetben elő teremték a' halandó előtt, csoda volt, mellyet ő meg nem foghatott. De ezek is meghaltak, mint az emberek, csak hogy életök hosszabb vala. Nymphákuak különbféle neveik vagynak, u. m. vizi, erdei, hegyi, mezei, ligeti, tengeri, folyam 's több e'féle nymphák.

O.

O, az a-b-c tizenötödik betüje, a' magányhangzók közt negyedik betü. Különbféle tárgyakban különbféle jelentésü. Igy a' szám; és betü vetés tanban fokot jelent (3°); vegytanban timsót, három o pedig (o°o) olajat teszen. Az irlandi család nevek előtt (o') nemesi származást jelent.

Oazis, igy neveztetik, kivált Afrikára nézve, az ollyan termő földdarab, melly egészen homok, vagy sziklás pusztaságtól vétetik körül. A' Szaharában ezek az oazisok lettek hajdantól fogva már nevezetesek: 1) a' kis Oazis, melly Egyiptomhoz tartozik, és El Vah nevet visel. Termékeny völgyet képez berber lakosokkal, és az ó kor' maradványival. Helységei El-Kasszar és Zebu. 2) A' közép Oazis vagy Takél, azokhoz délnyugotra vagyon és Hair és Farafre kisebb oazisokkal Egyiptomnak adózik. 3) A' nagy Oazis, melly a' kis Oazistól délszakra esik mintegy 15. mértföldnyire, és ugyan ennyi mértföldnyi hosszú forrásokkal bővelkedik és aráboknak szolgál lakásul, 's Egyiptomhoz számláltatik. Városa el Kargéh, 2000. lak. 4) Dar-Fur, a' legnagyobb Oazis kelet felé, berber lakosokkal, egy szultán alatt, Nubia mellett, több kisebb oazisokkal. Nagy karaván ok járnak innen Szudánba, Egyiptomba, Nubiába, néger rabszolgákkal, elefántcsontal, mézgával, strucz tollakkal 's a' t. kereskedendők. Városok: Kobbé, Szvájni, Ril, Kubkabia. 5) Szivah, Jupiter Ammonnak hajdani hires templomával. Lakosai az egyiptomi basát uralják. A' kis Oazishoz nyugotra esik. 6) Audzsila, az előbbihez nyugotra, a' tripolisi basa alatt áll, több kisebbel együtt. 7) Feszszan, 2400. négyszegü mföld. 70,000. berber és mór lakosokkal, egy szultán alatt, száraz föld, 's hasonló a' pusztához. Fő városa Murszuk (l. ezt). Egyéb városai: Tedzserri, Tibeszti, Zuila, Szokna 's a' t. (A' többi oazist lásd Szaharában).

Obed-Edon (Gathiti, az az Gathrimon város' lakosa), Jedithun levita' fia, és Semajah, Josabah, Joah, Zachar, Nathanael, Ammiel, Isachar, és Peguthai' atyja. Ó testamentomban a' frigy szekrény Obed-Edon' házánál tartatott, midőn Dávid azt a' filiszteusoktól visszavette;

miért O. az urtól megáldatott, 's idővel fiaival együtt templom ajtónállóvá neveztetett.

Obedientia, így neveztetik a' katolika egyházban 1) azon engedelmesség, mellyel minden pap az ő püspökének tartozik; 2) a' kat. monostorokban minden hivatal, mellyet a' zárdai elöljárók alattvalóikra bíznak; 3) azon helységek, mellyekből egy kanonok jövedelmeit kapja; 4) egy útazó szerzetesnek szabad útilevele.

Obeliszk (οβελισκοι és οβελοι hegyes oszlop), így nevezték a' görögök azon régi egyiptomi királyoktól (Mitres vagy Mistres, Sesostris, Pheron, Rhamses, Smarres, Kraphios, Nectabis, Nectabenos 's a' t.) épittetett négy oldalú, 50—150. 's több lábnyi magas, alól 20. láb. széles kő oszlopokat (többnyire kifényesitett veres gránitból, néhány későbbiek fehér márványból, 's más kő nemekből), mellyek szabad helyek', 's templomok' ékesitésére szolgáltak. Többnyire a' felső egyiptom' kőbányákban egy darab kőből faragtattak, mint az ottani régi kőbányák — hol részint már kivágott obeliszkek most is hevernek, részint a' kivágottak' helyei még most is látszatnak — bizonyitják. Az obeliszkek, némellyek szerint, napsúgarak' jelképei, mások szerint napmutatók 's a' t. valának. Augustus 3. obeliszket hozata roppant költséggel Rómába, 's közölök egyet Mars' piaczon állittatott fel és Manilius csillagász által napmutatóvá igazittatott. De ez, valamint utódjai által (Caligula, Claudius, Caracalla, Constantin) Rómába hozatott obeliszkek is, népvándorlás általi pusztitások következtében, lerontattak. V. Sixtus pápa 1585. négyet ezek közől kiásatott, 's egyet a' Madonna del Popolo templom előtt felállittatott. Rómában büszkélkedő 13. obeliszkek között nevezetes a' Péter templom előtti (hieroglyphek nélkűli). Nehézségét 10,000. mázsára teszik. A' legnagyobb 13,000. mázsát nyomó, 's 179. láb. magas egyiptomi obeliszk. Ez II. Constantiustól hozatott Rómába, a' nagy Circusba: de a' berohanó németektől (5. száz.) ledöntetett 's 3. részre töretett, 1588. pedig ismét felállittatott. Említést érdemel még »a' Cleopátra' tűje» alexandriai obeliszk név alatt ismeretes. Ezt az egyiptomi basa 1820. az angol királynak ajándékozta, 's Londonban, a' Waterloo piaczon, állittatott fel.

Objectum, így neveztetik a' tárgy, vagy tét, szóval minden, melly kivülöttünk van, 's mellyet mi, mintegy harmadikot, tekintünk, 's lelkileg vizsgálunk. Objectumot subjectum (alany) nélkül, valamint ezt objectum nélkül nem gondolhatunk. Objectiv tehát az, mi az objectumot illeti, az okáért valami külső, közönséges.

Oblata, a' diák offerre szótól, azon önkénytes adományok neveztettek a' régi keresztény anyaszentegyházban így, mellyeket a' keresztény hivek, az úgy nevezett Agapenekbe (l. ezt) összehordani szoktak, kenyeret

és bort. Később̈en csak a' kenyér neveztetett igy. Azon adományok pedig, mellyek a' kat. egyházakban áldoztatnak, oblatió-knak neveztetnek. A' régi keresztény anyaszentegyházban az e'féle oblatiók kenyérből és borból, később̈en pedig arany, drágaságok 's egyebekből állottak. A' pap, ki ez ajtatos adományokat elfogadá, oblationariusnak neveztetett.

Oboe (olasz. hoboe, francz. hautbois), egy, többnyire ében, vagy puszpáng fából készült, lyukakkal ellátott, 's 3. részből álló fúvó hangszer, melly alól kis tölcsér alakban végződik, 's fölül szük nád csőn fúvatik. Ezen hangszer ujabb franczia találmány. Jenner Nürnbergben javitá azt meg, 's billentyűket is csinált reá.

Obolus, régi görög ezüst, 's rézpénz, hatod része egy drachmának. A' görögök a' holtnak szájába egy obolust tettek, Cháron' béréül.

Ochan, egy szultán, ki 1326. Ozmán atyját követte, Kantakuczenus görög császárnak Theodora nevü leányát vette nőül, 's ez által a' törököknek Görögországra jogot szerzett. Meghóditá Bursát és fő várossá tevé, azután Nicaeát, 's Nicomediát; Soliman idősb fiát Európába küldé, ki is itt Gallipolit vette be, ő pedig ez alatt Ázsiába Murat ifjabb fiával jeles győzedelmeket nyert. Soliman még Ochan előtt hunyt el, ki mindazáltal őt nem sokára követte (1360.) 's Murat vevé által a' törökországi kórmányzást.

Ochoczk, keleti Szibériának városa, a' róla nevezett öblön, rosz révvel és 2000. lak. A' legnagyobb vétkesek ide számüzetnek, és lánczra kötve, bélyegezve, fölhasitott orral, munkára tartatnak.

O'Connel (Daniel), az irlandi katolikusok' legbuzgóbb védője, szül. 1775., egy nemes irlandi katolikus családból, Korry grófságban. Miután magát St. Omerben, a' jezuita collegiumban, kiképezte, a' rendből kiléptett, 's a' törvénytudományt tanulta. 1798. mint ügyvéd, jogismeretei, valamint szónoklata által is csak hamar a' legjelesebb ügyvédék' egyike, 's a' katolikusok' leghathatósb vezére lön. Sok fáradságos küzdése után végre sikerült néki 1830. parlamenti taggá lenni. 1831., miután a' parlament' halogatása után Irlandba visszatért, beszéde miatt fogságba tétetett; de rövid idő mulva ismét szabadon bocsáttatott. 1832., mint dublini követ, ismét felvétetet a' parlamentbe, 's ott állandóul müködik a' katolikusok' ügyében. Ő egy hatalmas, magához vonzó, 's éles elméjü népszónok; és ő nagyobb elő vigyázattal van az alsó parlamentben, mint a' szabad téren, beszédei ereje által a' népet meginditja 's meghóditja.

Octavia, 1) C. Octavius' leánya, Augustus császár' testvére. Először C. Marcellus, ennek halála után pedig M. Antonius' nője lön, hogy ez, 's bátyja közt még inkább megerősitse a' barátságot De Antonius által elüzetett, 's még sem szüne meg Octavia férje iránt felindult bátyját lecsillapitani. Meghalt kr. sz. e. 11. Marcellus fia' halála által okozott

bánatában. Augustus tarta fölötte halotti beszédet; de nem fogadá el azon tisztelet mutatásokat, mellyeket a' tanács akara adni. Minden irók magasztalják ezen római asszony' kecseit 's nemes jellemét. 2) Claudius császár, 's Messalina' leánya, Nerónak neje, de kényszeritve, kitől is nem sokára Campaniába számüzetett, azután pedig, mivel a' nép őt vissza kivánta, kora 20. évében egy szigetre vitetett, hol is érvágás' következtében elhúnyt.

Octavius, több illy nevü férfiak emlittetnek a' régi római történetekben. Többek közt: 1) Octavius Cnejus, aedilis, és 189. kr. e. praetor. Egy tengeri ütközetben a' punusokat meggyőzvén, Afrikába vitorlázott; de Karthago előtt egy szélvész, és az oda hajózott karthagobéliek által semmivé tétetett. 2) Octavius (Cn.) Nepos. 170. kr. e. L. Aemilius Paulus és C. Licinius Crassus consulok alatt praetor vala. Mint admiral Perseust Samothracia' általadására kényszerité, és sok kincsekkel megterhelve, tért vissza Rómába. 164., mint syriai helytartó gyilkoltatott meg. 3) Octavius (C.) Caecinna, Octavius Nepos' fia, népszónok vala 133. kr. e. a' hires Tib. Gracchussal, egyszersmind ennek barátja, és tiszta jellemü férfiu is; de mivel gondolta, hogy az úgy nevezett agrariae leges-ek (l. ezt), mellyeket Gracchus kivinni akara, a' status' valódi használ meg nem egyeznek, a' patriciusok' részére hajolt, a' gyülölt törvény' felolvasását megakadályoztatta, 's Octavius hivatalától megfosztatott. 4) Octavius (Cn.), L. Cornelius Cinnával 87. kr. e. consul vala. Ez a' mariusi párt' alattomos követője, Octavius pedig fedhetetlen jellemü, 's tiszta lelkü hazafi vala. Hogy Cinna' pártját megerősithesse, mindent elkövetet, hogy a' frigyeseknek a' régi római polgárokkal egyforma joguk lehessen; Octavius azonban magát ennek minden erejéből ellen szegezte, 's Cinnát el is üzte; de csak hamar ismét visszatért Mariussal és egy sereggel, 's Octaviust Censorinus által megölette. 5) Octavius (C.), egy plebejus' fia, 's Augustus császár' atyja, 62. kr. e. praetor lévén, Catilina' hátra maradt seregét semmivé tette, és mint jeles helytartó tünteté ki magát Macedoniában.

October, föld golyó' felosztása szerint nyolczadik, polgári esztendő szerint pedig tizedik hónap' neve, máskép' mindszent' hava vagy ősz hó. Nevét a' régi kalendáriumból, mellyben szinte nyolczadik (octavus mensis) hó vala, kölcsönzé. Nagy Károly pedig, mivel ezen hónapban történik közönségesen a' bor szüret, bor hónak nevezte.

Oczean, vagy világ tenger, földünk' azon iszonyú viztömege, melly annak mélyebb helyeit elfoglalván, és egy öszvefüggő egészet alkotván, a' száraz földet minden részről körül veszi, és földünk' felszinének több, mint két harmadát, fedi, úgy hogy a' száraz föld abból csak mint három nagy, és számtalan kis sziget emelkedik ki a' vizek fölött.

Ezen viz tömeg kipárolgás által sok vizet veszt ugyan; de ez a' levegőbe szállván, onnan, mint eső, harmat, köd, hó, jég 's a' t. ismét a' földre hul, a' földbe szivárog, és részint ennek műszeres teremtményeit élteti, és neveli, részint bizonyos törvények szerint abból kibugyogván, 's más föld alatti csatornák' kitörő vizeivel egyesülvén, a' föld színén, mint források, csermelyek, patakok, folyók, tavak, öblök ismét az oczeánba tér, innen ujra a' légbe szállandó, úgy hogy ezen viz-rendszert testünk' vér-rendszeréhez hasonlithatjuk, az oczeánt a' földre nézve úgy tekintvén, mint testünkben a' vér tartót (a' szivet), a' folyókat pedig mint annak nagyobb 's kisebb ereit. Az Oczean sok izromban a' száraz földre tör, 's ágakat képez, mellyek néha igen nagyok, és földközi tengereknek, néha kisebbek, és öblöknek neveztetnek, 's néha nagyobb öbölnek ismét több kisebb öblei lehetnek. Ezen Oczeán' székét a' délszaki földsark' vidékében kell keresnünk, hol annak legnagyobb terjedelme vagyon, és honnan annak három nagyobb ága a' száraz földet úgy körül öleli, hogy ketteje csak Amerikát zárván közibe, az éjszaki földsark felé özönlik, melly vidékben az éjszaki jeges tenger kapcsául szolgál; egyike pedig csak kevéssel tovább árad a' rák-forkörnél, és Afrikát déli Ázsiától, 's Oczeániától választja el, 's ezen két utóbbik világ rész közt az előbbeni ágak' egyikével, a' nyugotival, forr öszve. Az Oczeánnak fő részei ezek: 1) A' jeges Oczean, melly a' délszaki sarokvidékről, Amerika, Afrika, és Oczeánia délszaki partjáig terjeszti birodalmát, minden egyéb oczeáni vizeknek mintegy trónját, székét, vagy gyökét alkotván. Ölel ugyan keblében nagyobb, kisebb szigetekből álló, többnyire jéggel boritott zordon földvidéket, az úgy nevezett délszaki sarkföldet, 's némelly egyéb szigeteket; de ezek vagy épen nem, vagy kevéssé ismertetnek még. 2) A' csendes Oczean, Ázsia, Ausztralia, és Amerika közt egészen az éjszaki sarokkörig olly terjedelemben széled el, hogy Ázsiának Malakka félszigetétől Amerikáig, az egyenlitő körnek épen felét, az az, 180. fokot, 2700. geogr. mértföldet, tesz, épen annak szélessége Ausztralia és Amerika közt, a' bak-forköre alatt 2040. geogr. mföldet, a' rák-forköre alatt pedig 1950. geogr. mföldet. Innen az éjszaki sark-kör felé mindig keskenyebbül, végre a' beringi csatornánál sarok-kör alatt egészen összeszorulandó. Nyugoti széle számtalan öblöket, apróbb földközi tengereket, és csatornákat képez, kivált Ázsia és Ausztralia közt, hol az indiai Oczeánnal csatlakozik, és számos szigetcsoportokat mos körül. E' részen nevezetesbek a' klaris és albion tenger, a' karpentári öböl Ausztraliánál, a' banda, szunda, java, celebes, mindoro, és a' sina tenger, a' sziámi és tonkini öbölel, Ázsia 's Ausztralia közt; tovább a' hanhai (déli t.) tonghai (keleti t.) és hoanghai (sárga t.) a' pecseli öbölel; Sina mellett, a' japáni tenger, a' tatár öbölel;

Ázsia száraz földje, és Japán szigetei közt az ochoczki tenger, az izinginszki öböllel, és a' kamtsatkai tenger, az aradiri öböllel, Szibéria mellett. Amerika felöl említést csak a' kaliforniai, és panánai érdemel. 3) Az atlászi Oczean, melly Amerikát Afrika 's Európától választja el. Délszaki része a' bak forköre alatt 900., alább 1000. mföldnyi széles, és az egyenlitőnél a' nagy guineai öblöt képezi, azután felső Guinea (Afrikában), és Brazilia (Amerikában) közt 400. négyszegü mföldre szorúl öszve; de éjszak felé ismét úgy szét terjed, hogy a' rák-fokköre alatt 1200. mföldnyi széles lesz, sőt minden elágazásaival, fölebb Mexicótól Kaukáziaig, 1800. mföldre válnak el egymástól végpartjai, 's erre éjszaki atlászi Oczeánnak mondatik, hol is mind a' két oldalán sokféleképen vág a' száraz földbe, fölközi 's egyéb tengereket, 's öblöket képezvén; millyenek keleti oldalán az úgy nevezett földközi tenger, vagy közép tenger, melly csak a' gibraltari szoros által kapcsolódik vele öszve, Európát Afrikától elválasztja, 's Ázsiáig terjed, több kisebb tengereket, u. m. a' toskaniai, joniai, adriai, fehér (archipelagus) és fekete tengert foglalja magában, ezeknek számos öbleivel; továbbá a' német vagy éjszaki, és a' belti vagy keleti (földközi) tenger Angol 's Dania 's ismét Német-, Orosz- és Svédország közt a' finn és bothen öböllel; Amerikánál pedig a' karaibi tenger, és a' mexicoi öböl, a' lőrincz, hudson és baffin' öblei, melly utóbbiakat számos csatorna köt az atlászi Oczeánhoz, és az éjszaki jeges tengerhez. 4) A' jeges tenger, az éjszaki sarok alatt, mintegy korona, egyesiti a' csendes és az atlászi Oczeánt, amazt a' beringi, emezt a' norvég, 's jégföld keskeny tenger, a' Davis' csatornája több kisebb szorulatok által; és az éjszaki sarok földet zárván magába, ezt Amerika' száraz földjétől, Európától, és Ázsiától elkülöniti, 's a' fehér, és a' karai tengert az obi öböllel, az amerikai éjszaki tengert, a' grönlandi tengert 's a' t. képezi. 5) Az indiai Oczeán, Afrikánál a' Mozambique csatornát, a' szerecsen (aethiopiai) sziget tengert, Afrika 's Ázsia közt a' vörös tengert (aráb öblöt), és az ádeni öblöt, Ázsiánál a' perzsa öblöt, az ómán vagy aráb tengert, a' bengali, és martabani öblöt, 's az ausztráliai tengert képezi. Mind ezen részeknek részletei ismét más neveket kapnak többnyire a' tartományoktól, mellyeket vizei nyalnak.

Oczeania, földünk' ötödik, és legujabban feltalált része, melly egyedül, majd csak nem egészen, a' délszaki féltekén vagyon. Egy nagy sziget, vagy száraz föld, és számtalan még számtalan nagyobbacska, 's kisebbecske szigetek a' csendes Oczeanban, több csoportokban, elhintve, teszik ezen világ részt, a' honnan nevét is vette.

Oda, tulajdonképen dal, és a' megindult kedélynek hangászati kifejezése. E' dal megragadja a' feltámadt érzést, az érző tehetség' bi-

zonyos állapotját tökéletes egységbe 's azt teljes aesthetikai alakba öltöz teti. Az e'féle érzés kifejezésekben remekek a' görögök (Sappho, Anakreon, Alkaeos 's többek). Nem szükséges, hogy ezen dalok az ember' legmagasb érdekét megindítsák. A' dalok' mesterséges készítésében az alak a' fő, minthogy azoknak a' felindult szív ömléseinek kell lenniek. Az ódák sok félék, de mind azokat öt nemre oszthatni fel, minthogy a' többit, akármi foglalatuak legyenek, mind azon öt nemhez szabhatni. Illyenek az úgy nevezett himnusok, vagy szentes ódák; a' dithyrambusok, mellyek némelly irók szerint ugyan nem soroztatnak külön osztályba, de mi, Aristoteles' példájára, azokat külön osztályazatba tesszük, (jeles e' nemben Horváth Endre' három bor-dala); a' hősi (oda heroica), illy nemüek nagy részint Pindarus' ódái, sok találkozik Horácz' ódái közt is; a' németeknél jelesbek: Denis, Klopstock, Mastalier, Mathisson 's többek; franczia'knál: Malherbes, Rousseau; nálunk: Berzsenyi, Dayka, Döbrentei, Kazinczy, Kis, Takács, Verseghy, Virág, 's naponként többek; az erkölcsi ódák (oda philosophica), illy nemüket olvashatni Horácznál, továbbá Berzsenyi, Döbrentei, Virág, 's több jeles költészeink-nél; a' szerelem ódák, (oda erotica), másképp' anakreoni ódák: illyenek többnyire a' franczia énekek, illyekkel szerzett magának örök nevet az olasz Petrarca, nálunk ennek szerencsés utánozója a' felülmulhatatlan Kisfaludi Sándor, Himfy szerelmeiben. Nem kis dicsősséget szerzett magának Csokonai Vitéz Mihál is. Az ódák' formája ismét különbféle, mert néha szabad és bátor, merő trópusokkal, válogatott beszédmóddal, és mesterségesen szerkesztetve, néha pedig gyengébb, 's a' dolgokat olly kellemes szavakkal festi, hogy azokat mintegy megédesíti. Legtovább haladott ebben a' kellemetesen enyelgő Anakreon. Ki az ódák' készítésében — természeti hajlamánál fogva — szerencsés előmenetelt akar tenni, annak különösen szükséges a' bővebb gyakorlás, szorgalmas olvasás, és classicus költők' forgatása; de mellőzhetlen azonfelül Horácz' ódáinak megtanulása, 's azoknak egésszeni sajátítása is.

Oda itélés. A' pörösködésnek mindig van valami alapja és tárgya, melly fölött a' felek pörlekednek. Midőn a' pör itélet által bevégeztetik, azon pörös tárgy az illető félnek a' törvények' értelme szerint oda itéltetik.

Odera, folyó Németországban, melly Morvaföldön, a' Szudét hegységből szakadván, a' Slézföldet, Brandenburgot, és Pommeraniát áthasítván, Stettin városán felül a' nagy és kis Haffot (tavat) és Wollin 's Usedom szigetet képezi, hol a' balti tengerbe szakadozik. Utjában (Boroszló (Breslau), Glogau, Frankfurt, Küstrin, Frauenwalde, Oderberg, Schwedt, Garz, Greifenhagen, Stettin városokat köszönti.

Odeum, a' görög ᾠδεῖον tól, igy neveztetett Görögországban egy gömbölyű, oszlop alaku épület, hol költészeti, 's hangászati versenyek,

színészeti próbák, népgyülekezetek és törvényszéki ülések tartattak. Az első Odeumot Perikles épittette, melly Akropolis' délkeleti részén feküdt, 's Sulla Athene' bevételekor fölégette. Később Athenében még két Odeum épittetett. Domitián és Trajan császárok alatt Rómában is valának Odeumok. Most Odeumnak neveztetik általában egy olly terem, mellyben hangászati és tudományos mulatságok vagy vitatások szoktak történni.

Odoacer, egy római mivelt had vezér. Ez ölte meg 476. Orestest, a' nyugot római hadvezért, 's fiát Romulus Augustulust, tette császárrá; de nem sokára letaszitá őt a' trónról, maga lön Olaszország' királya, 's meglehetősen uralkodott. 493. elüzte őt Theodorik, a' góthok' királya, és egy lakomában agyonszuratott.

Odonel (József, Henrik), abisbali gróf, szül. 1770. Andalusiában, Spanyolország' egyik tartományában. 18. éves vala, midőn a' spanyol hadisereg közé állott. 1795. a' francziák ellen hadakozott; 1808. őrnagy lett, a' revolutio mellett nyilatkozott 's tábornagy lön; 1813. az andalusiai sereget vezérlé, Poncorbot bevevé, 's mindenütt győzedelmeskedett. Mint andalusiai kórmányzó, Abisbal falunál, megverte Schwarz tábornagyot, a' honnét nyeré azután mellék nevét. 1814. Ferdinand andalusiai general kapitánynyá; 1815. pedig határ-őrsereg' igazgatójává tevé őt. 1819. egy hadi sereget kelle dél Amerikába vezetnie, midőn Leon szigeten az öszveesküvés kiütött. Onnét visszaútasittatván, a' la Manchai sereg' igazgatójává tétetett. A' fellázadt Galliczia' ügyében olly kétértelműleg viselé magát, hogy a' király, és liberalisok mit sem bizának benne. 1823. tulajdon serege lázadott fel ellene, miért igazgatóságáról le kelle mondania, 's Francziaországba vette magát.

Oeconomia (mezei gazdaság). Emberek legrégibb időkben baromtenyésztést üztek; de azután csak hamar a' földmüvelést és elkezdették. Már Moses' régi történeteiben, az özönviz után mindjárt, említtetik többféle növények' termesztése. A' mezei gazdaság' előmozditására igen sokat használtak azon időkben az állatok és földgyümölcsök' különbféle áldozatai. Ázsia volt első, melly epochát képezett, valamint az emberiség' művelődési történeteiben, szintúgy a' mezei gazdaságban is. De Egyiptom sem vala utóbbi e' tekintetben, mert már emlékezetet haladó idő óta üzetett ott a' mezei gazdaság. Egyiptomban Isist és Osirist tartották a' földmivelés' feltalálóinak. Sesostrist is tisztelék e' tekintetben, mint a' mezei gazdaság' előmozditóját. Babyloniában hasonlóul igen régi a' mezei gazdaság. Perzsák' uralkodása alatt nem keveset szenvedett ugyan e' tekintetben Babylonia: de nagy Sándor ismét helyre hozta azt. A' görögöknél, kiket talán előbb kelle említenünk, szinte igen régi időre tétetik a' mezei gazdaság. Ezek a' szántás vetés' feltalálóját Ceresben,

szőlő művelés' feltalálóját pedig Bacchusban tisztelék. Az athéneiek magoknak tulajdoníták a' szántás vetés ismeretekbeni elsőséget. Mind ezekből hizonyos, hogy a' mezei gazdaság egy a' legrégibb mesterségek közől, és mint illyen, a' világ' különbféle részeiben nagy előmeneteket is tett, mint ollyan t. i., melly az emberiségnek első, és legszükségesebb feladata az életre. Honunk, valamint mindenben, úgy a' mezei gazdaságban, melly a' magyarnak különben is mintegy egyedüli foglalatossága, naponként nagy előlépéseket tesz. Ennek előmozditására már több vállalatok tétettek, hogy azok által dus következményeit mind inkább élvezhessük.

Oedipus, Lajus, thebai király', 's Jocaste' fia. Azt jövendölé a' jósló Lajusnak, hogy gyilkosa leend a' gyermeke, azért Lajus, midőn fia születék, annak bokáit keresztül szúratván, a' cithaeróni hegyre parancsolá kitenni. De a' szolga, kinek ezt tennie kelle, a' gyermeket Polybos, corinthusi király' pásztorának adá át, ez pedig őt a' gyermek nélküli királyhoz vivé. Midőn honnan létéről a' jóslót kérdené, ez válaszul adá: kerülje hazájának vidékét, különben az atyját megöli, 's anyját nőül veendi. Ezen okból elhagyá Corinthust 's Thebe felé mene. Az úton elő találta Lajust, 's minthogy kitérni nem akart, küzdésre kelt a' dolog, 's ekkor Oedipus megölé atyját. Thebába érkezvén, Sphinx' rejtélyét megfejté, 's igy a' tartományt az ember evő szörnytől megmenté. Jutalmul az országlást 's Jocastét, anyját, nyerte el nőül. De e' tét a' tartományra döghalált hozott, azért Tiresiás jósló megkérdeztetvén, a' titkot felfödözte. Oedipus bánatában szemeit szurta ki magának, Jocaste pedig magát felakasztá. Oedipust Atticába menetekor követék Antigone, Ismene 's leányai, hol ő nyugodtan, 's fájdalom nélkül hala el. Oedipus' története különbféle alakban dolgoztatott ki a' színpadra. Aeschylus és Euripides' Oedipusa elveszett. Sophoclestől két darab maradt fen, mellyek Oedipus' meséit tárgyazzák. Seneca is kidolgozá azt.

Ofellus, egy római paraszt, kit Horácz II. könyvének két gúnyiratában, mintegy természeténél fogva, tudós practicus bölcset, ábrázolá, az ő régi római józan gondolkodása, takarékossága, elégültsége, és a' jóllét és szerencsétlenségbeni egyformasága miatt. Hihető, Horácznak a' mezei józságán szomszédja vala. Ofellus' elvei ezek valának: hogy az étek jó izűn essék, a' munka, nem pedig a' válogatott ételek szükségesek; a' sokféle étel gyengiti az embert, az egyszerű fentartja az egészséget; ki kevéssel megelégedve él, az jól alszik; a' munkára gyors, ifjúságában nem pazarolja el az öregség' támaszait, nem vesztegeti el józságát és hirnevét, 's szegénységében és a' szerencsétlenségben is van neki, mivel életét nyugalmassá tehesse.

Offertorium (a' diák offerre, föláldozni-tól), tulajdonképen azon áldozat pénz neveztetik offertoriumnak, mellyet az első keresztények az úr vacsorája' alkalmakor az oltárra letettek. E' szokás most is meg vagyon vasár és ünnepnapokon több helyeken. Offertoriumnak neveztetik a' kat. egyházban a' sz. misének azon része is, mellyben a' kenyér és bor a' szent mise áldozatra elkészittetik, 's az Istennek fölajánltatik.

Officina (mühely), hol bizonyos munkák vitetnek végbe, különösen pedig gyógyszertárak, könyvnyomtató, és beretváló helyek neveztetének officinának.

Officium, 1) divinum, eredetileg annyi, mint liturgia, az az: a' kat. egyház' szertartásai, később pedig, valamint jelenleg is, az isteni tiszteletnek meghatározott módja, bizonyos időben. Ezen mód kezdetét vette a' benedictinusoktól, ezektől osztán lassan lassan minden szerzetbe, végtére pedig még a' sz. egyházba is behozatott, és VIII. Orbán pápa által megjobbitott breviariumban mindenféle papoknak, és apáczáknak büntetés alatt hiven megtartatni parancsoltatott. Officium divinum áll leginkább zsóltárok, imádságok, sz. irás' helyei, sz. atyák, és a' szentek' életeinek leirásából, mellyek majd énekeltetnek, majd ismét olvastatnak. Az egész o. d. áll matutinum, laudes, prima, tertia, sexta, nona, vespera és completoriumból, 's a' napok és ünnepekre nézve igen különbözőleg van meghatározva. Illy o. d. a' holtak' lelkeikért is tartatik, 's az officium defunctorumnak neveztetik. 2) Officium gothicum (o. d. Isidori) az isteni szolgálatnak rendje, mellyet a' toledói gyülekezet, 633. hozott, az isteni tisztelet' egyformasága végett minden egyházban. De ezen isteni szolgálati rend a' római rituale által kiszorittatott. Mind e' mellett Spanyolországban az officium gothicum még sok szokást megtartott a' keresztény anyaszentegyház' első idejéből.

Oginszky (Mihál, Kazmér), szül. 1731. Varsóban, régi jeles lithvániai nemzetségből. Az oroszoknak Lengyelországbai berohanásáig Slonim várában tartózkodott, melly a' művészetnek, rang és élme által kitünő minden férfiaknak, gyülhelyül szolgált. Néki tulajdonitatik a' lábhárfa' feltalálása. 1771. őt a' honszeretet csatába hivá, 's a' Lengyelhonba nyomuló orosz sereggel, az egyesült lithvániai sereg elején, véres harczot küzdött. De csak rövid ideig állhata ellen, 's minekutána önkényes számüzéséből visszajött, 1776. jószágának két harmadát elvesztette. Saját költségén ásatá ama 12. órányi hosszú, nevét viselő csatornát, melly két folyamnak egyesitése által közösülést nyit a' keleti 's fekete tenger közt. Meghalt 1803. kora 72. évében.

Oginszky (Mihál, Kleofas), az előbbinek unoka öcscse, szül. 1765. 1793-tól lithvániai nagy kincstárnok; 1794. mint feje egy vadász ezrednek, lengyelekért harczolt. De a' szerencsétlen harcz után Páris 's

Konstantinápolyba segedelmet a' lengyelek' részére keresvén, 's mit se nyervén, Zoleise, Wilna melletti jószágára vonult egész 1808 ig. Minekutána pedig családjával Olasz- 's Francziahont beutazta; 1810. orosz szolgálatba állott. 1815. ismét Olaszhonba vonúlt, tartózkodása ezentúli állandó helyére, szerencsés nyugalma napjait hangszerzéssel töltendő, mellyek közt némellyek, különösen a' lengyelek (polonaisek) kedvesen fogadtak. »Mémories sur la Pologne et les Polonais dépuis,» 1788 — 1815. czimű munkája (Paris 1826.) halhatatlanitja.

Ogulini őrezred. Horvátországban a' károlyvárosi őrvidékben vagyon a' Tengermellék, Zágráb megye, 's szluini őrezred, Krajna, ottocsáni őrezred, 's a' tenger közt. Általában hegyes vidék, és a' délfelé vonuló juli havasokban itt az ogulini tető 1080. lábnyira emelkedik fel; 's a' Szamárhegy, Viszoka-Kosza, és a' nagy 's kis Kapella hegységekre ágazik el. A' Korányа vize mossa keleti szélét. Az ezred' maradalma Ogulin, mváros a' Dobra patakon, 2300. lak., várczával, és nemzeti fő iskolával. Modrusz, hajdan püspökség, melly most a' zenyivel egyesülve van. A' faluban 1300. lak. él. Plaszki, a' károlyvárosi gör. püspök' mezei laka.

Ohio (olv. ohajo), szabad status az éjszak amerikai szövetségben, az Erie tó alatt. Pensilvania, Virginia, Kentucky és Indiana közt, szelid éghajlatban, alacsony hegyekkel, termékeny síkságokkal, sok erdőkkel. A' tükrös vizü Ohio folyó regényes partok közt szegi déli határ székeit, és egy csatorna által az Erie tóval vagyon kapcsolatban; 's magába vévén a' Muskingum, Scioto, Miami folyókat, a' Misszisszippi folyamba siet. Sok régi maradványokat fedeztek fel e' vidékben. Fő városa Columbus, a' Scioto (olv. sajotó) folyón, 2500. lak. Cincinnati (olv. szinszinnéti, 45,000. lak.; jeles tudományos intézetekkel, nagy színházzal, nyereséges gyárokkal, és nevezetes hajó 's gőzöny készitéssel. Egyéb városai: Union (olv. júnnyn), Cleveland (olv. klivland), Dayton (olv. detn) 's a' t.

Oken (Lajos), szül. Freiburgban 1782. Würzburgban tanulá a' gyógytant, 's Göttingában, mint magány tanitó, egész 1807. élt. Innen Jenába hivaték meg rendkivüli tanitónak; 1810. tanácsnok; 1812. philosophia, 's természet tan' rendes tanitója lön. Itt tündöklött ő egész 1819. Ekkor tanitói székét elhagyá, mivel a' weimári uralkodás kényteté őt vagy az Isissel (encyclopediai folyó irat) felhagyni, vagy tanitói székéről lemondani, 's mint magány tanito tartózkodott Jenában egy ideig. Innen 1827. Münchenbe ment, hol először mint magány, 1828. pedig rendes tanitó lön a' természet leirásban, 's Isissét folytatta. Munkás életének fő feladata egy általános természeti rendszer' felállitásában állott. Számos munkái jelentek meg. Legnevezetesebbek: Grundriss der

Naturphilosophie, der Theorie der Sinne, und der darauf gegründeten Classification der Thiere. (Frankfurt 1802.) Ueber das Universum, als Fortsetzung des Sinnensystems. (Jena 1806.) Erste Ideen zur Theorie des Lichts, der Finsterniss, der Farben und Wärme. (Jena 1808.) Lehrbuch der Naturphilosophie. (Jena 1809.) Lehrbuch der Naturgeschichte. (Leipzig 1813 — 16.) Naturgeschichte für Schulen. (Leipzig 1821.)

Oklevelek. A' civilisált nemzetek erintkezéseikben különbféle irott okleveleket használnak. Nincs jobb eszköz a' bizonyitásra, 's a' tett dolgok' emlékezetének fentartására. Nemeik különbfélék. Vannak t. i. nyilvános, máskép' hiteles (publicae) oklevelek, mellyek nyilvános, 's hiteles személyek által adatnak, 's magány oklevelek, mellyek magány személyek által készitetnek. Azután eredetiek, mellyek a' bennök foglalt dolgok fölött eredetileg készitettek, és nem eredetiek, mellyek az eredetiekből irattak le. A' nem eredetiek vagy ollyak lehetnek, mellyek nyilvános auctoritás' útján irattak által, vagy ollyak, mellyek minden nyilvánosság nélkül irattak le. Az elsők hiteles átiratoknak, az utóbbiak masolatoknak neveztetnek. Különböznek az első átiratok a' későbbiektől. A' másolatok vagy láttámozottak, ha valamelly nyilvános személy által bizonyittatik, hogy öszvehasonlittatván az eredetiekkel, azokkal megegyeznek, vagy egyszerűek, ha illy bizonyitás nélkül szükölködnek. Az oklevelek igen nagy fontosságuak a' törvénykezésben, a' közéletben, a' diplomatiában 's a' t. Különbféle tekintetben azonban megkivántatóságok is különbözik.

Oklevél tudomány (Diplomatica). Ezen tudománynak, melly a' történettani tudományok' körébe tartozik, feladata, a' történeti oklevelek' olvasása, értése, használása, és azok valódiságok' megitélése. Jól meg kell különböztetni az országnokságtól (Diplomatia), melly, mint tudomány, rendezett tudománya mind azon jogoknak 's szokásoknak, mellyek a' követséghez tartoznak, mint mesterség pedig, azon helyes mód, mellyen legalkalmatosabban történik a' követségi alkudozás. Minthogy azonban számos oklevelek alapitják a' nemzetek és országló családok' kölcsönös jogait; kitetszik, hogy ezen két tudomány szinte némelly atyafiságban áll egymással, sőt még nem rég van ez utóbbi az elsőtől, mint tudomány, elkülönözve. A' közép században ki irni és olvasni tudott, oklevéltudós is volt. Mint történettani tudomány 17 ik század' közepén kezdetett miveltetni. A' jesuita Pepebroch, Antverpiában, 1675. volt első, ki ezen tudományt bizonyos alapokra tette, és meghatározta a' szabályokat, mellyek szerint az oklevelek megvizsgáltassanak. Ezután Mabillon benedictinus 1681. irta tudós munkáját, de re diplomatica libri 6. Paris 1681. Ekkép csak hamar elterjede az ujolag alapitott tudomány, és nem sokára az akademiai rendszerbe is felvétetett.

Oklics (Dienes), Kún László' idejében (1274.) Magyarország' nádora. Ez épitette Körmenden a' gvilelmiták' kolostorát, és felőle azt tartják, hogy tőle származik Honth vármegyében ma is virágzó Okolicsányi család.

Oláh (Miklós), esztergomi érsek 's Magyarország' primása, született Szebenben, 1493. január hóban. Atyja István, az oláh fejedelmek' véréből származott, 's Hunyady János gubernatornak rokona lévén, még kis korában Hunyady Mátyás király' udvarában növekedett. Anyja Hunzár vagy Császár Boris. Ezek Erdélyben magány életet viseltek. O. 16. esztendős korában ment II. Ulászló király' udvarába. Ennek halála után Szakmári György, pécsi püspöknek két évig volt titoknoka; később pécsi, és esztergomi kanonok; komáromi fő esperes; fehérvári prépost; királyi fő kanczellár; Honth és Esztergom vármegyék' fő ispánja, királyi helytartó tanácsos, zágrábi és egri püspök; utóbb esztergomi érsek, és Magyarország' primása lett, I. Ferdinand és Miksa királyok' idejében A' történetek' könyvébe véres betűkkel irt mohácsi ütközet előtt kevéssel, Lajos király' udvarába jutván, a' veszedelem után hű kisérője lett Lajos özvegyének, Máriának, kivel 8. évig Belgiumban maradt, és az alatt egy tudomány teljes »Attila» czimü könyvet irt; és mivel Ferdinandnak királylyá választásakor ő is jelen volt Pozsonyban, ótalmába fogadtatott Zápolya János ellen. Oláh egyike volt a' nevezetesebb esztergomi érsekeknek. Ismeretes ő, mint az akkori surlodásban lévő hitfelekezetek elleni védelmezője az anyaszentegyház és katolika hitnek; ismeretes, mint érett tapasztalásu, és nagy tudományu férfiu, ki a' korabeli tudósokkal nem csak szorgalmas értekezésben állott; hanem őket elő is segitette és részvéttel ösztönözte. Mennyire volt becsben nem csak köréhez tartozók, hanem maga a' fejedelem előtt is, onnét kitünik, hogy, a' mi még sorsosinak nem adatott, ő olly szerencsében is részesült. Őt t. i. Ferdinand utóbb szülött leánya' keresztatyjának választván, czimében gyakrabban a' király' komájáé is előfordul. Különös levél által hivatott meg a' pápa által a' tridenti zsinatra is, mellynek egyik ülésében jelen is volt. Milly gondot forditott fő pásztorkodására, abból is látható; hogy több rendbéli egyházi zsinatot is tartott, mellyekben üdvös intézkedésekkel gyámolá hitsorsosait. Ő koronázá meg Miksa királyt Pozsonyban, 1563. sept. 9-én, másnap pedig az ifjú királynét kené föl. Ő hozá be Ausztriából legelőször Nagyszombatba a' jesuiátakat, 's a' részökre felállitott iskolákkal tevé le alapkövét a' tudományos nevelésnek, melly később olly nagyszerü virágzásban volt. Végre a' buzgólkodásában ellankadt 75. éves fő pásztor jan. 14. 1568. Nagyszombatban meghalt, hol mai napig is, a' sz. Miklós' templomában látható márvány emlékében, tartatik fen érdemlett tisztelete.

Oláh föld a) (Terra Blachorum), most Fogaras' vidéke, Erdélyben a' magyarok' földjének azon megyéje, melly egészen a' Szászföldtől, felső Fehérvármegye' némelly részeitől, és Havas földtől környeztetik. Déli határainál Erdélynek legmagasb hegycsucsai vagynak. Földje nem igen termékeny, ha csak nem az Olt vize mellett, melly éjszaki szélét mossa. Lakosai leginkább erdei foglalatosságokat végeznek, 's barmokat tartanak. Van benne egy mezőváros, és 64. falu. Fogaras mváros az Olt vizén fekszik, és egy része a' szászok' birtoka. Bethlen Gábor által épittetett vár most egyike Erdély' erősségeinek. A' fogarasi gör. egyes. püspök Balásfalván tartja lakását. b) (Havasföld, Oláhország), a' magyar korona igényeihez tartozó, török felsőség 's orosz pártfogás alatt álló, de saját fejedelemnek 's törvénynek engedelmeskedő tartomány, Erdély' délszaki oldalán, mellyet a' Duna Szerbiától, Bolgárföldtől, a' Milkóv folyó Moldvaföldtől, 's a' vaskapu' hegyvidéke Magyarországtól választ el, és 1100. négyszegü mföldet tesz 800,000. lak. Éjszaki részei telvék a' Karpátok' ágaival, de deli része csupa sikság, 's a' Duna mentében nagy posványok vagynak. Dunába rohan a' Siul, Olt, Dumbovicza, Jalovicza, Milkóv 's a' t. Földje termékeny, főleg divatozik a' baromtenyésztés. Méz és viasz nagy mennyiségben kapható. A' posványokban számosan tartózkodnak a' kótsagok. A' só-aknák gazdagok; arany, ezüst és réz bányák használatlanok. Lakosai kevert nép' maradéki, kik a' latinnal rokon nyelvet beszélnek. Keleti része nagy, nyugoti része kis oláhságnak neveztetik. Abban vagyon Bukarest, a' Dumboviczán, fő város, 60,000. lak., a' déli lapály' elején szép templomokkal, számos zárdákkal, és vendégfogadókkal. Itt van széke a' hoszpodárnak (fejedelemnek) és egy görög érseknek. Van benne még görög gymnasium, könyvtár, jeles kereskedés. Egyéb városok Pitest, Kimpolung, Tergoviszt, Focsány, Ibrail, vagy Braila, a' Dunán, révvel és 25,000. lakossa'. Dzsurdzsevo, a' Dunán 15,000. lak. A' kis Oláhországhoz van Krajova, Oknamaze, Csernecz.

Oláh gyalogezred a) (első), Hunyad vármegyében, Szászváros. Szebenszékben, Fogaras és Brassó vidékben, Magyarország' határaitól Törcsvárig terjed, 's ezen vidéknek majd felét foglalja el, de nem egy egészben, hanem számos részekben; 's igy ez az erdélyi őrvidék ezredei közt a' legterjedtebb. Van benne egy mezőváros, és 81. falu; de ezek közől csak 16 ban laknak csupán oláh gyalog végőrök, a' többiben részint huszárokkal vagy nem katonákkal keverten. Orlát, mváros Szebenszékben, az ezred maradalma; Hátszeg, Hunyadban, és Vajda-Recse, Fogaras vidékben; b) (második), éjszak-keleten Doboka 's Kolos megyékben, és Besztercze vidékében egy nem kevert katonai végőr ezredet képez, 44. faluban. Az ezred' széke Naszód, Besztercze' vidéké-

ben, hol egy katona nevendékház vagyon. Rodna, falu, átjárással, savanyu vizzel, ólom bányával.

Oláh-illír ezred, a' Bánságban Krassó megye 's a' német bánsági ezred, és Hunyad vármegye, 's Havasalföld közt terül el, Duna által Szerbiától elválasztva. Csak nyugoti része lapos, a' többi egészen telve magas hegyekkel. Területe tesz 75. négyszegü mföld. 120,000. lak. Helyei közt nevezetesek: Karansebes (l. ezt); Fejér templom, város 5500. lak., selyem fonással, bor termesztéssel; Mehádia (l. ezt); Orsova (l. ezt); Dubova, falu a' Dunánál, mellynek közelében vagyon a' hires veteráni barlang; Uj-Palánka, falu, és vár a' Nera' torkánál 1000. lak.

Olaj bogyók, az olajfának gyümölcse. Alkatára a' szilvához közelit; belől a' mag, ezt kemény haj veszi körül, mellyen vastag husas réteg van kifelé, ezt végre a' zöld, vagy sárgás külbőr födi. Nyersen a' szegényebb néposztály megeszi, de kellemetlen fanyarsága miatt nem kedvelli. Fűszerekkel elkészitve jobb, 's meglehetős kereskedés üzetik vele. Ezen használatnál jelentősebb az olaj sajtólás. E' bogyókból nyerjük ugyan is asztali vagy fa-olajunkat. A' készités következő: az érett bogyók leszedetnek, csekély öszvetörés után sajtóba tétetnek. A' sajtolás nélkül lecsurgó olaj krisztály tiszta, szinetlen, mint a' viz, felette kellemes, szelid izü, 's szüz olajnak neveztetik, és igen drága. Ha az önként folyó olaj csepegni megszünt, a' sajtó megnyomatik, 's tiszta, keveset sárgás szinü, szelid izü olajt ad, mellyet asztali olajnak nevezünk. A' hozzánk érkező mind ezen fajból van, 's legjobbnak tartatik a' Francziahon' Provençe tartományából, 's Aixból származott. Ha nyomásra sem ad többet, forró viz öntetik a' maradékra. Ez a' hátra lévő olajt mintegy felolvasztja, 's ismét, és pedig igen erőssen kisajtoltatik. A' viz állás által alá szál 's a' fen uszó olaj elválasztatik tőle. Ez a' legalább való, büdöses, sötét sárga, 's nyálkával kevert olaj. Csak a' legszegényebb néposztály használja evésre, különben kenni, 's sok kézmüi hasznokra fordittatik. A' fa-olaj ételre gyakorta használtatik, 's egészséges, ha keveset használunk, nagyobb mennyiségben, kivált gyenge gyomor savanyra hajlandóknál, a' gyomorban megavasodik, 's sok bajokat okoz. Orvosi haszna is nagy, részint bel, részint kül haszonra.

Olaj fa (oliva), ezen fa a' régiek által gyümölcse miatt különös becsben tartatott, 's Attikának, hová Egyiptomból vitetett, fő termékei közé tartozott. Attikában az olajfa olly nagy hévvel és szorgalommal miveltetett, hogy az egész tartomány egy olajfa kerthez hasonlitott; de mind e' mellett nem a' föld' tulajdonosáé volt az olajfa, hanem a' templomoké, 's jövedelme az isteni szolgálat' költségeire fordittatott. 'S ezen szokás olly szent vala nálok, hogy, ha valamelly föld-tulajdonos abból magának csak legkevesebbet is elidegenitett, az hazájából azonnal

számüzetett, 's jószágai elfoglaltattak. Görögországban is nagy ipar fordittatott az olajfák' művelésére. Végre Olaszországba is bevitetett, és szorgalmasan tenyésztetett. Legjobban tenyészik az éjszaki meleg tartományokban (éjszaki Afrikában), hideg tartományokban pedig (déli Európában), a' déli dombos helyeken, agyaggal és homokkal vegyitett kövecses földben, vagy pedig zsiros fövényben. Az olajfa olly lassan nő, hogy Hessiodus szerint a' plántáló gyümölcsét soha sem éri meg. De valamint lassan nőtt, úgy tartós is vala, mert Plinius szerint 200. évet is túl élt. — Egyébiránt maga a' fa szép, magas, sötét zöld, alól szürkés, folyvást zöldellő, gerelyalaku levelekkel. Faja többféle, oliva longifolia (hosszú levelü), verucosa (szömölcsös), latifolia (széles levelü), obliqua (horgas), buxifolia (puszpáng levelü). Olaj-fából készül a' faolaj (l. ezt). Fája kemény, és könnyen simitható. Gyökere, levelei, virágai, és magvai igen kellemes szaguak. Leveleit a' régi görög és római küzdők közöl a' győzők jutalmul, koszorúba fonva, nyerék. Ezen koszorúkkal egybekötve valának a' győzelem, üdv, bőség, béke, szerencse. A' legrégibb keresztények' sirkövén vala látható egy galamb, szájában olaj ágat tartván.

Olaj-festészet, olajbani festészet mesterség. Legközönségesebb anyag az olaj festészetre a' vászon, melly liszt ragaszszal húzatik be. Lehet azonban olajban festeni érczre, fára, falra és papirosra is, mellyek előbb enyves vizzel vonatnak be. Az olajjal vegyitett 's apróra törött festék bőr-hólyagba tétetik, festésnél pedig a' rajzoló deszka mák, vagy dió olajjal megnedvesittetik, a' festékkel öszvevegyittetik, 's a' mint szükséges azután — használtatik. Az utolsó háromfélekép történik. Először t. i. a' festendő tárgynak krétával, vagy szénnel elkészitett rajzolata után a' fő alap felületet kell feltenni, az az rajzolni, mi többször, még pedig a' festékek' jól megszáradása után, szükséges. Ezután a' tárgyat az árnyék, és világosságtóli helyes megkülönböztetés által kell kiemelni, végtére pedig az egésznek egységét és mázát kell átlátható festékek által elő teremteni. Az itt ott megeshető hiányt a' művész teljes kiszáradás után még mastix nevü firnásszsal huzza be. Az olaj festészet a' közép korból való, mert ha bár e'féle festészet az ó korból emlittetik is; mind az által annak tökélletesbitése csak későbbre tétethetik. Ujabb időkben, nevezetesen jelenleg is, szépen haladnak müvészeink az olajfestészetben.

Olajok. Ki ne ismerné a' mindennap használt olajt olvasóink közöl, azon kövér anyagot, mellyel ételeinket jó izükké, vagy ehetőkké tesszük? Az olaj közönséges melegben folyó, vizzel nem egyesülő, 's mint ennél könnyebb, a' viz' felületén úszó, 's égő anyag. Az olaj kétféle, u. m. zsiros vagy illatos. A' zsiros olaj p. o. fa, mandola,

repcze, lenmag olaj 's a' t. az állati zsirhoz, vagy vajhoz hasonlit tulajdonaira nézve, csak hogy nem ollyan könnyen fagy meg, mint az, szinte zsiros, el nem párolgó, foltot hagy maga után, mint a' zsir. Nyomatik a' zsiros olaj közönségesen a' növények' magvaiból, p. o. az olaj bogyókból, mandola, len, kender, repcze 's a' t. magból (l. olaj bogyók). Az illatos olajok a' növények' különbféle részeiből, mag, haj, levél, gyök 's a' t. nyeretnek le párolgás által. Némellyek p. o. narancs, czitrom hajból nyomás által adnak illatos olajt, ezek kellemes szaguk által becsesek, a' papiroson foltot ejtenek ugyan, de kevés idő mulva elenyésznek. Ha foltot hagynak magok után, jele, hogy hozzá adott zsiros olajjal voltak megfertőztetve, melly megfertőztetés — hamisitás — igen gyakori az illatos olajok' nagy ára miatt.

Olaszország, Talliánország, Olaszhon, Olaszföld. Igy neveztetik azon félsziget Európában, mellyet a' közép tenger az ádriai tengerrel, és a' Havashegységgel, melly azt Némethontól, Svaicztól, és Franczországtól elválasztja, környez. Ezen félszigethez számithathatnak még a' közép tengernek több nagyobb 's kisebb mellette lévő szigetei. Olaszország' statusai ezek: a) Lombard Velencze királyság, melly az ausztriai birodalomhoz tartozik, és a' félsziget éjszak keleti részében vagyon. Ehhez b) nyugotra vagyon Szardinia királyság, hova Szardinia sziget is tartozik a' közép tengerben, és mellynek védelme alatt áll Monaco fejedelemség is a' tenger' partján. Evvel és az elsővel határos c) Parma herczegség, mellyhez keletre vagyon d) Modena herczegség; emez alatt e) Lucca herczegség, melly a' Parma herczegneje halála után Toscana, 's Modena közt elosztatandó, herczege Parmát elnyerendvén. f) Toscana nagyherczegség, a' közép tenger' hosszában. Éjszakra, keletre, 's délre vagyon a' pápa' birtoka, közébe zárván g) a' kisded; de igen régi San-Marino szabad köztársaságot; h) többi részét délfelé Nápolyország teszi, hová Szicilia, és a' Lipari szigetek is tartoznak. i) Malta, szigetcsoport az angoloké. k) Corsica pedig Franczia országhoz tartozik (l. ezeket).

Oldenburg, nagyherczegség, három külön részből áll, u. m. 1) Oldenburg herczegségből; 2) Lübeck fejedelemségből; és 3) Birkenfeld fejedelemségből. Az első 98. négyszegü mföld. Hannoveratól, és Brema birtoktól, a' másik hét négyszegü mföld. Holsteintól, a' harmadik hat négyszegü mföld. Rajna' balján, a' porosz és hamburgi tartományoktól környeztetik, és 266,000. embert táplál. Az első csupa lapály, valamint Lübeck is; de Birkenfeld hegyes vidék. Oldenburg éjszakról a' német tengert éri, hová a' Weser a' Hunte-val egyesülve foly. A' föld Oldenburgban, és Lübeckben gabna dús; Birkenfeld pedig erdőkkel bővelkedik. Az oldenburgi lovak a' legjobbak közé számittatnak. A' baromtenyésztés is jeles. Osztrigákat a' tengerben szednek, és nadályokkal jó

kereskedést üznek a' lakosok. Turfát is találhatni, mellyet tűzre használnak. A' fő és nagyherczegi székváros Oldenburg, 7700. lakossal. Itt vagynak az egész statusnak, és a' hasonnevü kerületnek fő hivatalai. Nevezetes épületei a' nagyherczegi lak, a' kórmányház, és status' levéltára, sz. Lambert temploma 's a' t. Egy intézetben népnevelők oktattatnak, egy másikban katonák neveltetnek. Varel, és Jever két uradalomnak fejei, munkás lakosokkal. Vechtában kat. gymnasium van. Eutin fő városa Lübecknek, 2550. lak. Birkenfeld, a' hasonnevü fejedelemségnek, 1800. lak.

Oligarchia, olly kórmányforma, hol a' fő hatalom kevesebb egyénekre ruháztatik, 's gyakoroltatik.

Oligohratia, olly kórmányforma, hol a' fő hatalmat mind a' monarchiai, mind a' respublikai statusban haszonleső érdekből kevesen gyakorolják.

Oliva, helység nyugoti porosz földön, a' danzigi kórmány kerületben, csak 500. lak. Egykor gazdag apátság volt, mellynek temploma most is diszeleg. Itt lakik az ermelandi püspök. Nevezetes itt még az 1660 iki békekötés.

Olmucz, előkelő város, és jeles erősség Morvában, a' róla nevezett kerületben, a' Morva vizén. Számlál 14,000. lak., székül szolgál egy herczegi érseknek, gazdag káptalannak, a' kerületi törvényszéknek, egyetemnek. Van benne jeles könyvtár, és tudományos gyüjtemények, érseki papnevelő ház, gymnasium, katonai akademia, leány nevelő, apácza intézet; a' 13. templom közől a' székes egyház, és a' Moricz' temploma nagy orgonával, tápház, özvegy 's árva ápoló intézet, meglehetős városi ipar, nevezetes marha vásárok; pompás kaszárnya, és katonai nyughház, vászon, posztó, bőr, 's cserépedény gyárok. A' szent hegyen gyakor látogatásu búcsú hely vagyon.

Olt (Aluta), folyó Csikszéken, Lohász hegységből ered, Gyergyó-Szent-Miklós határában, 's délfelé Háromszéken átfolyván, visszatér éjszak felé, azután nyugot-délszaki irányt vévén, a' vörös toronynál Havasalföldre által tör, 's délszak felé egyenesen a' Dunába siet.

Oltani, a' kertészségnél annyit tesz, mint valamelly fának lemetszett gyenge ágát más fa' törzsökéhez ragásztani, úgy hogy azzal öszve nőjjön. Két módja van az oltásnak: vagy közepén hasitjuk be a' törzsököt, mellybe oltani akarunk, úgy hogy összeilljék mind a' két héj; vagy pedig csak a' törzsök' egyik falán fejtjük le a' héjjat, 's e' mögé dugjuk az ágat. Az olt-ágokat, mellyeken 3—5. szemet hagyhatni meg, novemberben vagy tavasszal; de mielőtt a' bimbók fakadnának, szokás lemetszeni. Oltásra mindig előtte való esztendei, sima, egyenes, egészséges, 's élénk növetü ágak választatnak. A' törzsök 1—2. ujnyi átmérőjü

lehet, 's úgy kell behasitni, hogy a' béle meg ne sértessék. Gyönge törzsökre elég 1. ág, erősre 2 — 4. lehet tenni.

Oltár (diakul altare), magasabb hely, áldozat hely, mert régenten egy illyen hely az áldozatok' bemutatására szolgált. Patriarkák' idejében, mikor még kőfal templomok nem léteztek; mindenki tetszése szerint egy rakás követ hordott öszve, és azon mutatta be az Istennek az ő áldozatát. Idővel az Isten Moses által maga parancsolt magának oltárt, és csak azon engedte meg az áldozatok' bemutatását. Készittetett magának még egy arany oltárt is. A' kereszténveknek hasonlóul szükségek vala oltárra, hogy a' vérnélküli áldozatot, a' szent misét, végezhessék. De minthogy az üldözések' kegyetlensége miatt csak rejték helyeken végezték az isteni szolgálatot, oltár helyett közönségesen csak asztalokkal éltek, azokat a' vértanúk' sirjaik felé helyhezték, hogy ekként is bátoritassanak sz. vallásuk' gyakorlására. Idővel, mikor már kőfal templomokat épittettek magoknak, az oltárokat is kőből, fából, aranyból, ezüstből, vagy más érczekből készittették, és azok fölé négy oszlopon álló ernyőt csináltattak, mellyben betegek' számára egy arany vagy ezüst szelencze alaku edényben az oltári szentséget tartották; azon ernyő pedig krisztus' feszületével ékesittetett. Ezen oltárok szinte a' vértanúk' sirjai felé épittettek. Midőn pedig az ollyan helyekből kifogytak, akkor legalább csak azok' ereklyéit zárták az oltár' közepén készült hézagba, mellyet sírnak hivtak. Ezen ereklyék ma is minden oltáron vannak, egy négyszegü márványba zárva, hogy annál világosabban példáztassék a' rajtok feláldoztatni szokott krisztus, kit a' sz. irás kősziklának nevez. 'S ugyan azon márványon áll az úr' teste, és a' sz. kehely, az úr' vérével. Minthogy pedig az illy márvány táblákat a' pap magával is vihet, azért az illyen táblák átvihető oltároknak (altare portatile) neveztetnek, 's ezeken is, minthogy a' püspöktől felszenteltettek, végezhetni a' szent mise áldozatot. Kezdetben csak egy oltár vala egy templomban, de a' keresztények' elszaporodása (VI-ik Gergely pápa ideje óta) több oltárok vannak.

Olympia (rég. geogr.), Élis tartományban, Pisa városánál, azon tér volt az Alpheus folyó mellett, hol Jupiter Olympius' temploma, és az olympiai játékokhoz szükséges épületek álltanak.

Olympiai játékok, a' görögöknél azon nemzeti ünnepek, mellyek minden 5-ik évben tartattak. Nevöket Olympiától, azon szent helytől nyerték, hol tartattak, vagy Olympius Jupitertől, kinek itt leghiresebb temploma volt. Julius 11. kezdőttek, 's 5. napig folytattak. A' küzdés játékok lovon, 's gyalog versenyfutásban, ugratásban, karika hajitásban, küzdésben, ököl viadalban álltak, és hangászi, 's költészi versenyek tevék a' befejezést. Ki csak e' küzdésben részt akara venni, 10. hónappal

előbb kelle magát be jelenteni, 's ezen idő alatt az elisi gymnasiumban gyakorolni. Az olympiai játékokbani győzelem' dicsősége igen nagy volt. Olaj fa ágból készült koszorúval ajándékoztatott meg t. i., tiszteletére oszlop emeltetett, magasztaló versek énekeltettek, szülött földiei által haza kisértetett, 's neve mind neki, mind honának, mig élt, tiszteletet szerzett, melly is kevély vala, hogy ő hozá azt létre. Az ünnepen, Ceres' papjain kivül, csak férfiaknak vala szabad megjelenni. Ezen törvény' áthágói egy szikláról taszittattak le. Az itélő birák elisi lakosokból választattak, kiket az ünnepélyes eskü legszikorúbb részre hajlatlanságra kötelezett. Eleinte a' pisai lakosokat illette e' jog; de ezt ők elveszték, midőn városukat az elisiek feldúlták. Ki volt légyen e' játékoknak alapitója, vajjon Hercules, Pelops, vagy az argonauták-e? bizonytalan. De már legrégibb időkben tartattak versenyzések az istenek' tiszteletére, Görögországban, bár többször félbe szakasztattak. Legelsőben Iphitus, elisi fejedelem, Lycurgusnak kora társa 884. kr. e., másodszor Coroebus által 776. nyitattak meg, melly időtől kezdték az olympiásokat számlálni.

Olympias (Fülöp), macedoniai király' neje, 's nagy Sándor' anyja; okos 's uralkodásra vágyó asszony volt, miért is őt Fülöp magától elüzte. Ez boszúra ingerlé Olympiást, 's hihető, hogy Fülöp' meggyilkoltatásának is ő volt oka. Nagy Sándor' holta után, ki hasonlólag az országlásban őt részt venni nem engedte, Olympias a' korona birásra törekvő vezérek' czivodási alkalmával iparkodott megerősiteni hatalmát, 's Antipater' halála után (319. kr. e.) annak felváltója, Polysperchon, őt Macedoniába is hivta, mint fő gyámnénak; de kegyetlensége miatt fogadott orgyilkosok által 317. kr e. megöletett.

Olympias, a' görögöknél idő számlálás, mellynek az olympiai játék szolgált alapul. Azon Olympias, mellytől a' görögök idő számlálásokat kezdték, legtöbbektől 776. évre van téve kr. e., utolsó pedig 440. kr. e. Egy olympiástól fogva a' másikig való idő köz, a' mi számlálásunk szerint, 5. évet foglala magában.

Olympus (rég. geogr.), hegy volt Thessalia 's Macedonia' határában. Mesés széke az isteneknek, 's a' centauroknak, oldalán a' lapithák laktanak, a' Peneus folyónál, melly az Olympust az Ossa hegytől választotta el, közükben a' gyönyörü Tempe völgyet képezvén, melly a' tengerbe nyilt.

Omar, több kalifák' neve, kik közől legnevezetesebb vala I. Omar, szül. 581. Kezdetben Mahomed' leghevesb ellensége vala, később annak részére állott, leányát Hassát, nőül adván néki Mahomed. 634. Kalifa lön, 's Emir al Mumonyn (a' hivek' meghóditója) nevezet alatt uralkodni kezdett. Bölcsessége és szilárdsága által a' kalifák' hatalmát igen

kiterjesztette, és megerősitette. Jerusalemet, hol Salamon' templomából egy nagy mecsetet épittetett, a' kereszténveknek pedig uj templomokat állitani megtiltatott, Laodiceát, Aleppót, Antiochiát, egész Syriát, Persiát, Phoeniciát, Askalont, Akret, Jaffát 's a' t. Egyiptust, éjszak Afrikát egész Tripolisig hatalmába keritette. Némellyek szerint Omar alatt égettetett el az alexandriai kir. könyvtár, mellyet Ptolemaeus Philadelphus állitott fel. O. azonban nem sokáig éldelheté dicsőségét, mert 644. kr. u. egy Firuz nevü persa rabszolga által meggyilkoltatott. Nem volt Islamnak soha erényesebb és buzgóbb apostola, mint O., a' koránt pontosan megtartotta, 's igazságos és szabad fejedelem volt. Kairo városát ő épitette, 36,000. várost, vagy várt hóditott meg. 4000. keresztény és zsidó templomot dult szét, 's 1400. mecsetet épittetett.

Omar basa, algiri Bey, 1815 — 1817 ig. Először a' nagy ur' seregének fő vezére vala. Alig kötött békét az amerikaiakkal, 's azok' hajóit 's foglyait alig küldé el a' nagy urhoz; midőn megjelent egy angol németalföldi hajósereg Algir alatt, melly nem csak békét követelt Nápolyival és Szardiniával, 's a' keresztény rabszolgák' kiadását; hanem az angol' fő uraságát is a' jóniai sziget fölött, és minden rabszolgaság' eltörlesztését sürgette. De midőn ezen utóbbira reá nem állott, 's az egyesült hajósereget is megtámadni engedte volna, ez a' kikötőhöz nyomult, a' hajó ¸csapatot felégette, 's a' várost lövette. Minek az lőn következete, hogy végre még is békét kötöttek, melly azonban csak addig tartott, mig az angol hajók a' kikötőkben voltak. Elköltöztük után Omar a' hajósereget, és az erősséget ismét helyre állitotta. De ezután nem sokára elesett, minthogy egy kiütött dögvész' következtében öszveesküvés támadott. Sept. 3. 1817. az öszveesküvés' egy tagja által meggyilkoltatott.

Omen, előjelentési jel, szerencse vagy szerencsétlenségről előjel. Jóllehet a' régi görögök és rómaiak a' legfelvilágosodottabb nemzetek közé tartoztak minden időben; mind a' mellett a' babonára még is igen sokat adtak. Hitték a' varázslatot, jóslatokat, csoda jeleket 's több e'féleket. Igy hittek az omenekben is, mellyek vagy a' testen létező külső jelek, mint a' májfóltok, ujonnan támadt barnás foltok, vagy a' kedélyekből származott jelenetek, millyenek valának p. o. madarak' repülései, vándor előtt egy báránynak vagy nyulnak az úton keresztül futása, 's több e'félék; vagy végre bizonyos jelentésü szavakból származott jóslatok. Igy szokták mondani p. o. a' rómaiak: hoc bene sit, vagy quod bonum, felix fortunatumque sit. Az omennek rosz jelentőségi elmellőzésére különbféle eszközöket használának. Valami szerencsétlenséget jelentő dolog közé p. o. követ vetettek, vagy valami haszonvehetlen fát megégettek, 's annak hamvát folyó vizbe, vagy tengerbe vetették. Ha

valami rosz omen adá magát elő — különösen pedig valamelly rosz omennél — félbe hagyák kezdett munkáikat, 's másszor folytaták.

Omnibus, így neveztetnek Párisban olly nemü kocsik, mellyekben 14. személy ülhet egymásnak szemközt. Omnibusnak neveztetik, minthogy minden rangu, és nemü személyek fölvétetnek. Ezen kocsik minden óra negyedben indulnak a' város' minden részéről, 's elindulások' és megérkezésök' idejét egy harangocska által tudatják. Bécsben, Prágában, 's hasonló nagyságu városokban is utánnozzák e' kocsizás módot. Gondolhatni, milly czélszerüek 's jótékonyak lehetnek ezek nagyobb városokban, hol a' közlekedés gyalog igen messze, bér kocsik által pedig igen sokba kerül.

Ompud vagy Ampud, 1172. évben III. István és Béla' idejében, Magyarország' nádora, és Horvátország' bánja. 1176-ben Manuel görög császárnak, ki Belát az Ikoni törökök' fejedelme ellen segédül hivá, és ez e' végre Ompudot küldé seregével, meghálálhatlan szolgálatott tett vitézségével.

Omszk, tartomány Sziberiában, az Irtis, Isim és Balkás vidékben. Hasonnevü fő városa az Irtis folyón, széke a' nyugoti Sziberia' fő kormányzójának, és az Irtis melléki kozák vonal' hetmanjának; erősséggel, kozák katona iskolával, ázsiai tolmácsok' tanodájával, és a' kirgizekkeli kereskedéssel.

Onania (önfertőztetés), egy olly titkos, 's néma bün, melly által a' tapasztalatlan, és senki által nem okult ifjú magvának természetelleni vesztegetésére, ifjúságának még ki sem nyilt rózsájától megfosztatik, lelkének legfelségesebb virága' fejledezésében elfojtatik, testének legszebb tulajdoni megsemmisittetnek, 's ezen bün' szomorú következései által egész élete 's örömei megmérgeztetnek. Ebből származnak annyi betegségek, az élet' sulyos keservei, a' másokkal és önmagával, sőt az egész mindenséggel való elégületlenség. Ez változtatja az istenség által öröm 's vigalom tanyájává rendeltetett földet siralom' völgyévé, szóval: ez zúzza szét minden boldogságot, mellyet az örvénybe süllyedt ifjú nélküle e' földön élvezhetne. Vajha szülék, tanitók 's nevelők a' legveszedelmesebb bün' irtóztató következményeiről annak idejében okosan, és bölcs kiméllettel értesitenék a' még mindenben ingadozó, 's tapasztalatlan ifjakat, kik minden roszba, de különösen e' néma bünbe, ollyan könnyen rohannak.

Ond vagy Und, egyike a' magyarok hét vezéreinek, midőn 889. táján az országba jöttek. Arpád Zalánt a' Tisza, Duna és Karpát közt lakott tótok' és bolgárok' fejedelmét megalázta, a' mai Puszta szer nevü helye népének törvényeket szabott, és ezen helyet környékével Ondnak ajándékozta. Innét nem messze, épittetett a' tótokkal Ondnak fia, Ete, egy

föld várat, mellyet tótul csernigrádnak, magyarul fekete várnak nevezte. Innét vette nevét Csongrád és a' hasonnevü vármegye.

Öngyilkosság, egy olly önkényti cselekedet, melly által valaki saját életét földulja. Az öngyilkosság vagy erőszakos eszközök, mint meglövés, felakasztás, vizbe fuladás, 's több e'félék által, vagy pedig világos megerőltetés, mértékletlenség, vakmerőség és egészség' szántszándékos megrontása által történik. Az öngyilkosság mindig ártalmas, akár miként védelmezték azt a' régiek, különösen a' stoikusok, újabbak közt pedig Machiavelli, Voltaire, 's többek. Némellyek az öngyilkosságban igen nagy batorságot gondolnak lenni, de mind a' mellett szorosan véve, még is mindig őrültséggel, sokszor pedig gyávasággal van öszvekötve, ha mindjárt az öngyilkos megvetést, mellyre Kant méltónak találja, érdemel is. Szánakozásra méltó minden esetre az illy szerencsétlen, 's ez az oka, hogy jelenkorban az öngyilkos majd mindig tisztességesen temettetik el. — Jogtani elvek szerint, a' honi polgár' élete a' statushoz tartozik, 's ekkép kötelessége minden erejét annak javára fóláldozni. Minden status polgár törvény ellen cselekszik tehát, ha ezen kötelesség alól magát önhatalmúlag kihuzza; de azért az öngyilkos meg nem büntethetik, mivel az öngyilkosság miatt azt büntetni lehetetlen. Az öngyilkos, se a' római, se az egyházi törvényben gonosztévőnek nem nevezteték, még is a' gonosztét' törvényes következéseit el nem törüli, mihelyt az öngyilkosnak életében elkövetett gonosztettéről a' ki nyomozás megkezdődik.

Önkény, az indulat', 's akaratnak korlátlanságát jelenti, melly miben sem ismer határt, de nem is akar tartani. Ifjakra nézve igen veszélyes, midőn azok önkényökre hagyatván, mindenben indulataik és akaratjaikat követik. Minthogy t. i. az ember természeténél fogva a' roszra hajlandó, azért az ifjú önkényére hagyatván, cselekedetei' gyakorlásában pillanatilag édes roszat megizlelvén, abba, ha nem korlátoztatik, annyira elsülyed, hogy azután semmiféle emberi hatalom őt megakadályoztatni nem képes. Az ifjakat indulataik, és akarataikban mind annyiszor szükség korlátozni, a' mennyiszer azokat a' kihágásra hajlékonyabbaknak látjuk. Ezt tévén, mind inkább biztosíttathatunk azok' boldogabb jövendőjökről. De ifjaink se legyenek a' jó akarat' megátalkodott ellenszegülői, meggondolván, hogy a' közöttök őrködő emberbarátok legjobb akarói, 's barátai, kiknek jóllétöket azok, mint sajátjokat, előmozditani legszentebb kötelességöknek tartják. Legyenek azok a' bölcsebbek' tanácslatai iránt engedékenyek, az az: engedjenek a' bölcsebbek' tanácsainak. Legyenek nagyok és jók, legyenek apai házuk' dicsőségei 's hazájok' ékességei, gondolják meg hogy nem lesznek szerencsésebbek, mint mások, ha nem leendnek jobbak mint mások. Ezen elv szent le-

gyen mindenki előtt. Mindenki gyakran elmélkedjék fölötte, mert mindenki boldognak teremtetett; az önkény pedig mindenkit boldogtalanná tesz! Nemesebb értelemben az önkény az ember' szabadságát és akaratját foglalja magában, melly az okosság törvényeinek önkénytesen engedelmeskedvén, szabad választást tesz az eszközökben, mellyek jó vagy rosz cselekedeteket szülnek. Itt az eszközök' meggondolatlan választása teheti az embert szerencsétlené, ha ollyakat választ t. i., mellyek a' gondatlan embert örökké veszélyeztethetik.

Onod, mváros a' Sajó vize mellett, Borsod megyében, 3000. lak. és uradalmi kastélylyal. Nevezetessé lett az 1241 iki tatár csata, és az 1707-ki Rákóczy gyülés által.

Ontologia (lénytan), philosophiában a' metaphysikának azon része 1) melly a' dolgok' alap tulajdonságaival, nevezetesen magokkal a' dolgokkal, azok' lehetőségével, valódiságával; 2) azok' okaival, következeteivel, állományaival (substantia), történeteivel; 3) a' dolgok' hasonlatosságával, egyenlőségével, mennyiségével, és minőségével; 4) azok' hézagával, és idejével; 's 5) az egyszerü, és öszvetett dolgokkal foglalkozik. Az isten' létéröli ontologiai bebizonyitás, mellyet a' legtökélyesb valóság' fogalmából huzunk ki, ez: van egy legtökélyesb valóság, mert a' létel ugyan annak fogalmához tartozik. Az ontotheologia az őslény' (Urwesen) lételét merő fogalom által, minden legkisebb tapasztalás' segitsége nélkül, megismerni hiszi.

Onomatophoeia alatt értetik egy név vagy szó képzés a' dolognak hangja szerint. Ezen név- vagy szóképzés legtermészetesb 's egyszersmind legértelmesebb is, mivel hang által a' testet ábrázolatával legkönnyebben öszveegyeztethetni, 's másokban annak képzeletét legbizonyosabban fölébreszthetni. Onomatopoeia tehát minden müvelt nyelvben létalapos rész. Magyar nyelvben az onomatopoeia számtalan. Egyébközt illyenek: a' csattanás, csepegés, durranás, dörgés, zörgés, morgás, kongás, zuhogás 's a' t.

Önzés, önkórság (l. Egoismus czikk).

Opal, az ásvány országba tartozó nemes kő, mellynek külön nemei honunkban is találtatnak igen gyakran. Törése csiga alaku, üveg vagy zsirfényü, fehér vagy különböző szinekkel játszó. Lét részei: kova és viz. Nevezetesebbek ezek: 1) nemes opal, téj fehér, de különbféle élénk szinekkel játszó. Találtatik Magyar- és Szászhonban, porfirba növe. 2) Tüz-opal, hiaczint vörös, vagy sárgás. Találtatik Mexicóban. 5) Félopal, sötétebb 's zavart szinü. 4) Fa-opal, szövete a' fáéhoz hasonlit. Tokaj körül találtatik. 5) Hydrophan. Az opal' külön nemei, kivált a' nemes és tüz-opal szinökért, szinjádzásokért nagy becsben vannak, fő-

leg a' nagyok, mivel ezek igen ritkák, mert az opal csak hasadásokkal bir, 's nehéz nagy darabra akadni.

Opera (daljáték), azon neme a' színészeti művészetnek, melly a' költészetet, és hangászatot egyesitve adja elő, majd szomorú — majd szin — majd ismét vig játéki alakban. Ennél fogva az opera vagy szomorú (opera tragica), vagy komoly (opera seria), vagy vig vagy enyelgő daljáték (opera buffa). Van kevert tartalmu (opera semiseria, félkomoly) daljáték is, melly a' szinjátéknak felel meg. Hogy az opera annál érzékenyebb legyen, különösen a' külfényre, több jelenési fordulatokra, balletekre (l. ezt) 's a' t. sokat forditnak, 's végre az éneket beszélgetéssel váltják fel. Ebből keletkeztek az úgy nevezett regényes operák, mellyek' tárgya az álistenek, regék', és tündérek' világából vétettek, 's mellyek által valamint nagyobb alkalom nyilt a' fény, és pompára, úgy ellenben az illetlenségekre is. Az enyelgő daljátékból származott az operette, melly könnyü jellemü daljátéknak neveztetik. Ez a' többitől abban különbözik, hogy ebben a' tét kevésbbé bonyolodott, kisebb a' személyzet, és hogy néhány könnyü énekek szövetnek belé. Ide tartozik a' nép dalos játék (vaudeville), mellyben a' nép' szájában forgó kellemes dalok fordulnak elő. Ez franczia szülemény, de már a' németeknél is mind inkább szaporodik. Azon opera' eredete nem ismertetik. A' mostani operák olasz eredetüek. Az olasz opera költők közt legkellemesbek, Metastasio, Goldoni 's a' t.; francziák közt: Lafontaine, Lamotte, Marmontel 's a' t.; angolok közt: Gay, Fielding, Kenrich 's a' t.; németek közt: Weisze, Goethe, Gotter, Wieland, Bretzner, Engel, Stephani 's a' t. Honunkban is adatnak már — pedig elég szerencsével — a' pesti magyar nemzeti színházban, magyar daljátékok.

Opol, Oppeln és Ratibor, fő városai voltak két herczegségnek, Slézföldön, az Odera vizénél, melly két herczegség Magyarország' történetében emlittetik Zápolya idejében. Az első most fő városa a' hasonnevü porosz kórmánykerületnek, 7000. lak., 's méhész társulattal; a' másikban 6000. lak., és tartományi fő törvényszék van.

Opporto vagy Porto, szépen épült város Portugalliában a' Douro folyó' völgyében, csak fél órányira a' tengertől, 70,000. lak. Jelesebb épületei a' törvényszék' és vám' háza, az angol kereskedés' háza, a' kir. korház, pénzverő, fegyvertár. Biztos réve igen élénk; bora, melly hires, és pálinkája nagyszerü kereskedési czikkül szolgál; gyárai, kivált a' kir. nagy burnót gyár, angol és német kereskedő házak' virágzása, fölebb viteli törvényszék, bájos vidéke, és népessége e' várost az országban második rangra emelte. Tudományos intézetekről azonban még nincs mit dicsérni.

Oppositio (ellentét, ellentörekvés). Ez igen sokat nyomó szó egy statusban, mellyben a' nép' képviselői nyilvános ellenzés' szabadságával azok ellen birnak, kiknek az ország' kórmányzására befolyásuk lévén, véleteiket ki mondják. Kik tehát ezek ellen nyilatkoznak, azok oppositionalis párt névvel bélyegeztetnek. Illyen oppositio uralkodik különösen Angol, 's Francziaországban, Németalföldön, Helvetiában, 's az amerikai köztársaságokban; kevésbbé hevesek az oppositiók a' német alkotmányos statusokban. Magyarországban hasonlóul lábra kapott már az oppositio. Ez, hol a' tárgy fontos, és a' szükség kivánja, nem csak hasznos, de szükséges és kötelessége is minden honszerető és az igaznak kimondhatásáért föllelkesült hazafinak. Erre őt minden törvényes igények fölhatalmazzák 's jogositják. Az ellentétben világlik föl a' dolog' minden oldala. De egyszersmind szükséges, mert a' közjó kivánja, hogy a' polgári test' egyesülete a' vélemények' különbsége miatt visszavonásokra 's pártokra ne oszoljék. Azon felül az oppositiót soha egy vonalba a' liberalismussal nem kell tennünk, mert e' kettőből sokszor a' legkomolyabb következmények származnak.

Optica (láttan), olly tudomány, melly a' világosságnak a' mi szemünkrei hatásáról, különösen pedig az egyenes, és töretlen fénysugarak általi látásról szól, mihez tartozik a' Photometria, Katoptrica, Dioptrica, és a' látcső. A' tudománynak ezen ága a' régieknél még igen gyenge lábon állott. Ptolemaeus irt ugyan egy opticát, melly, mint maradványaiból itélhetni, nem vala minden érdem nélkül; de elveszett. Ujabb időben Nápolyországban jött ki egy jeles munka e' tudományról. Jelenleg már több jeles opticai munkák jöttek napfényre. Egyebek közt Smithtől (Cambridgében 1738. angol nyelvben); németre fordità Kaestner; Párisban Bouguertől (1760.); Bürjától (Berlinben 1793).

Optimates, igy neveztetnek általában valamelly statusnak polgárai, vagy családjai, kik az ország' dolgaiba befolyással birnak. A' rómaiknál a' nemesek neveztettek optimateseknek, ellentételben a' popularesekkel, kik a' köznép' ügyét ótalmazák. E' két párt olly ellenkezésben volt egymás közt, hogy sokszor véres csaták lettek szüleményei, mi is a' kényuraság' ismèti létre jöttét okozta. Midőn királyaikat elűzték, mind egyforma szabadsággal birtak, 's ebből következett, hogy a' dús patriciusok élvezék azt leginkább, a' szegényeket elnyomák, 's őket egész a' kétségbe esésig kinozák. Tulajdonképen tehát csak a' nemesek nyertek illyféle lázadás' alkalmakor. De a' nép azért folyvást küzdött azok' merényei ellen, és annyira vivé már sorsa' jobbulását, hogy nem csak súlyegyenbe lépett azokkal, hanem sokszor fel is haladta őket. Leghevesb viták valának e' két párt között a' Gracchusok' Marius', és Sulla' idejében. A' polgári háborúk, Pompejus és Caesar alatt, szinte nem

valának egyebek, mint illyféle hadakozások, csak hogy ezek alatt mindenki saját érdekeért hadakozott. Az optimates nevezet a' magyar nemzet' diák diplomatikai nyelvébe is fölvétetett, 's általában az ország' nagyjai, az az: a' fő egyházi személyek, herczegek, grófok, és bárók értetnek alatta. Más névvel Regni Proceres-eknek is neveztetnek.

Óra, egy olly eszköz, melly által az idő' bizonyos része kijeleltetik. Legegyszerűbb alakban készittetik a' nap-óra (l. ezt), vízi, vagy porond-óra; legmesterségesebb a' kerék óra, melly vagy valami suly, vagy toll által indittatik mozgásba. Vannak ismét órák, mellyek függentyü (pendulum) által mozognak. Az ütő és ismétlő órák még mesterségesebbek. Nagyságokra nézve hasonlókép' különböznek egymástól az órák. Vannak t. i. torony-, fal-, álló- és zseb-órák. Anyogokra nézve fa-, vas, réz, arany- 's ezüst órák. Némelly órák az órát, óra negyedet, első, másod 's harmad perczet is mutatják. Az órák, hogy használhassanak, felhuzatnak, némellyek évenkint, mások havonként, mások ismét hetenként vagy naponként. Legjobbak a' csillagászati, tengeri vagy egyenlitői órák. Az ütő órák' feltalálója Gerbert nevü barát (ki, mint pápa, II. Sylvester név alatt halt meg 1003.) vala, noha némellyek Dantenak (l. ezt) tulajdonitják. Az ismétlő órát Huyghens holland (1650.), az ütő zseb-órákat pedig Barlow nevü angol találta fel 1676. Torony-órát, melly minden órát ütött, Dondus Jakab találta fel Paduában, 1344.

Orange-emberek, igy neveztettek Irlandban a' protestánsok, minekutána az orániai herczeg Vilmos 1690., II. Jakab által oda rendelt helyettest, tyrcoundi Talbot grófot, megverte, 's ekkép nem csak a' protestánsok' elnyomását meggátlá, hanem a' katolikusoknak a' parlamentbóli kizárattatását is okozá. Az ellenségeskedés néhány közbe jött megszakadással másfél századig tartott, 's a' katolikusoknak végképeni emancipatiója, 's orange-emberek' szétoszlatása által csak a' mi időnkben szünt meg.

Orangutang, malai nyelven annyit tesz, mint erdelyi ember. Linné »homo troglodites« név alatt irá le. Borneo szigetén lakik, 4—5. láb. magas, igen ügyes ugró 's mászó, karjait 's kezeit úgy használja, mint az ember. Kölykei könnyen megszelidülnek, jó fejüek, 's különbféle mesterségekre, 's foglalatosságokra használhatók. Európa' éghajlatához nem tudnak szokni.

Oratorium, igy neveztetik 1) a' házban imádságra rendelt szoba; 2) a' katolikus templomban imádságos elkülönzött szék; 3) hangászattal kisért ajtatos lyrikai dráma, melly nagy ünnepeken, isteni szolgálatkor, szokott előadatni. Az oratorium olaszhonból jöve át hozzánk. Sz. Neri Fülöpé (1540.) az oratorium alapitásának 's elterjesztésének érdeme. 17. század kezdetén oratoriumok nem csak egész Európában valának elterjedve, hanem Olaszhonba már operára is lealacsonyitvák. Csak Német-

honban tartatik fen annak valódi becse, hol a' legjelesb művészek szentelék magokat a' hangászat' e' fönséges részére. Az olasz oratoriumi költők között Metastasio tünteté ki magát főleg. Angolhonban Händel ismerteté meg az oratoriumot; Francziaországban pedig ujabb időkben jött fel az úgy nevezett istenes hangversenyekben (concert spirituel).

Orbilius Pupillus, szigorú iskola tanitó, Horácz' idejében. Először tanács szolga, azután katona, végre grammatikus. Minthogy a' botot igen használta, a' köz mondásra »Orbilio plagiosior» ada alkalmat. Majd nem kora 100. évében hala el igen szegény állapotban. Benevent képszobrot emeltetett neki.

Orchestra, régieknél a' színház' legmélyebb része neveztetett orchestranak, görögöknél pedig azon tér a' szinpad és nézők' helye közt neveztetett igy, melly a' kar' és a' hangászat' helye vala. Rómában a' színház' ezen legalsó részében, afrikai scipio' idejétől fogva (196.), a' tanácsbéliek ültek, és igy az O. akkor az a' hely vala, mi most az úgy nevezett parterre. Mi színházainkban is a' szinpad és nézők' helye közti (parterre) tér közönségesen alacsonyabb, de ott most a' hangász kar játszik. Ezen elnevezés később azon helyekre is kiterjesztetett, hol concertekben és bálokban a' hangászat tartatik.

Ordalia, isten-itéletek, közép korban azon törvényes cselekedetek neveztettek ordáliáknak, mellyek eredetöket a' hitben állapitják, hogy ott, hol az emberek az igazságot ki nem szolgáltathatják, az Isten itél és büntet. Ekkor a' vádló, és vádlott, némelly esetekben pedig csak a' vádlott, bizonyos próbára tétettek ki, mellynél, mint ők hitték, az isteni befolyás intézé el a' dolgot, 's ezen tett neveztetett ordaliáknak, isten-itéleteknek. Az illyen próbánál mindig valának birák, kik a' győzteset mindig ártatlannak, a' győzöttet pedig mindig bünösnek itélék. A' vizbe mártás, tüzpróba, a' szentelt falat, kereszt birálat, holt tetem birálat 's a' t. valának nevezetesen a' vádlott' próbái, mellyeket ha sértetlenül kiállotta, ártatlannak nyilvanittatott. Hogy ezen próbáknál sok csalások történtek, nem is kételkedhetni, 's még is olly igen elhatalmazának, hogy csupán a' pápák' tilalmazásai korlátozhaták azokat valamennyire az egyházi törvények' létre hozásával, mellyek azok' helyébe az esküt hozák be, 's csak ekkor, — 16. század' elej. — enyésztek lassankint el; de a' holt tetem, és viz próba még tovább is, egész a' 17-ik század' végéig, különösen a' viz próba a' boszorkány perekben, megmaradott. Hazánk sem volt ment e' balhiedelmektől, mint ezt László, Kálmán, I. Mátyás, és II. Ulászló királyok által hozott törvények bizonyitják. Szegeden még 18 ik században is fordulnak elő boszorkány perek. Senegámbiában, Guineában, ázsiai Oroszországban 's Chinában ma is léteznek illyféle isten-itéletek; legtöbb nemei pedig az isten-itéleteknek a' hindusoknál divatoznak.

Ordinatio, a' kat. egyházban szentség, melly által egy, a' papi állapotra kész, és érdemes személy ünnepélyesen felszenteltetik, melly felszentelés az apostolok' határozata szerint a' püspök által mondott imádságban, és kezeinek a' felszenteltetendő' fejére tevésében áll. A' diák szertartásu kat. egyházban, az apostolok' idejében, háromféle szentelés vala szokásban, u. m. a' püspöké, presbytereké és diaconoké; később pedig az osciariusoké, lectoroké, exorcistáké, akolitáké és subdiaconoké hozatott szokásba. Az első három, valamint a' subdiaconatus is, a' felsőbb rendekhez (ordines majores) tartoznak, mellyeket a' többi négy rend (ordines minores) nélkül fel nem vehetni. Ezen szentség eltörülhetlen bélyeget (characterem indelebilem) nyom a' felszentelt' lelkébe. A' négy kisebb rendet egy nap adja fel a' püspök, a' subdiaconatust, diaconatust, és presbyteratust vagy különösen vagy egy napon. Ki a' négy kisebb rendet felvette, az még se a' nőtelenségre nem kötelezteték, se a' papi méltóság' részesévé nem tétetik: ellenben a' három nagyobb rendet felvett személy kötelezteték is, a' papi méltóság' részesévé is tétetik. Legfőbb egyházi méltóság a' püspöké. A' püspök t. i. minden szentséget, és így a' bérmálás' és egyházi rend' szentségeit is kiszolgálhatja. A' görög egyházban csak a' lectoratus és subdiaconatus különös papi rendek. A' protestans egyházban ordinatiót, melly a' predikátorságrai felszentelésben áll, minden igazán felszentelt pap, legtöbb egyházi rendeletek szerint pedig csak a' superintendens és szentszéki tanácsos, adhatja fel imádság' elmondása, és a' kéznek a' felszenteltetendő' fejére tevése által. A' protestansoknál csak egy ordinatio van szokásban, az angol egyházban mindazáltal a' püspök' felszentelésén kivül a' presbyteratus és diaconatus is megtartatott.

Orenoko, egyike a' legnagyobb folyóknak délszaki Amerikában, melly az Andes hegység' magasán ered, számos folyókat gyüjt magába, 's Columbiát végig Guianától elválasztván, nagy Deltával az atlaszi tengerbe szakad.

Orenburg, orosz város az Ural folyón, a' hasonnevü (5540. négyszégü mföld., 1,150,000. lak.) kormányzóságban, Európa' szélén 22,000. lak., szép egyenes utczákkal, nagy vásár csarnokkal, erősséggel, hadi kormányzó székével, katona iskolával, számüzöttek' számára dologházzal, jeles kereskedéssel, rézmühelyekkel, mészvágással 's a' t.

Orestes, Mycene' királya, Agamemnon, Mycene király' és Clytemnestrának, Tyndareus, Sparta király leányának fia. Miután anyja és Aegistus Agamemnont megölték, hogy Orestes valaha rajtok boszút ne állhasson, ezt is megölni akarák; de Agamemnon' nő vére, Electra, őt szerencsésen megszabaditotta, őt Phokisba, Strophius nevü királyhoz, Electra' férjéhez vivén. Itt neveltetett fel Orestes, melly idő alatt kötötte Pyladessel, a' király' fiával, azon szoros barátságot, melly a' régiektől

annyira magasztaltatván, a' későbbi kornak is remek példává vált. Egészen feledékenységbe bocsátja ő szülőföldjét, ha Apolló' jóslatától atyja' megboszulására fel nem bátorittatik. Pyladestől kisértetvén, elmegy tehát vissza hazájába, Mycénébe, hol anyját, 's Aegistust megölé. Az anyagyilkost az eumenidák' (l. ezt) üldözése követé, mitől Apollo' jóslata szerint csak úgy szabadulhatott meg, ha Dianának képszobrát Taurisból Görögországba vinné. De midőn Orestes és Pylades Taurisba érkeztek, egyiknek az istennő' kegyetlen parancsa szerint fel kelle áldoztatnia. A' mint a' két hű barát vetekednék, kinek kellene meghalnia, Orestes' ifjabb nővére, Iphigenia, Diana' papnője, őt megismervén, együtt Görögországba futottak, hol a' kép szobor megérkeztével az istenek' gyülöletét fejéről elhárította. Ezután Mycénében uralkodott, 's kora' 90. évében, egy kigyó megcsipésének következtében, megholt, és csontjai később Spartába vitettek. Orestes' történetei szomorú játék' tárgyául szolgáltak.

Orgona, hangászati műszer, melly egy sor sipból, mellybe zongora módra egymás mellé sorozott billentyűk által szél tolatik, mesterségesen megerősitett szél tömeg által egyforma erővel, hangot ad, 's a' görög egyházat kivéve, a' keresztény, különösen a' kat. egyházakban az egyházi énekek' kiséretére használtatik. Fő részei: fujtató, czin vagy fasipok, szélláda, változatok 's szélcsatornák, manuale, és pedale. Mind ezen részek egy fa-tokkal vétetnek körül. Az illy orgonák kisebbek és nagyobbak. Már a' zsidók is éltek orgonával az ó korban. A' mostani orgonák német találmányoknak tartatnak. Annyi bizonyos, hogy csak 14-ik században jöttek leginkább divatba, 's 17 ik században Förner Károly vitte legnagyobb tökélyre. Legnagyobb orgona, 100. féle hang-változatokkal, van Rómában.

Óriásoknak neveztetnek azon emberek, kik rendkivüli nagyságuak. A' férfi' közönséges nagysága a' mérsékelt éghajlat alatt 5 — 6. láb. Azonban Helvetia- 's Angliában 7 — 8. láb. nagyságuak is találtatnak. Vizözön előtt léteztek óriások a' zsidók' szent regéje szerint. Góliáth' nagysága 11. lábra tételik. A' görög 's római történet irók az óriásokról sokat regélnek. A' mesés Antaeus' csontvázát Strábó 60. rőfnyire teszi. 16-ik századból Dalechamp 18. láb. hosszú csontváznak, Plater Felix 19. láb.; Licetus pedig Szicziliában 30. lábunak találtatását jelentik. Azonban már kétségen kivül van, hogy ezen csontvázak nem emberiek, hanem özön előtti állatokéi.

Origenes Adamantios, nevezetes szentatyja, szül. 185. Alexandriában. Első oktatását atyjától, Leonidástól, később pedig alexandriai Kelementől nyeré. 17. éves korában egy vallási ábrándozás foga el őt, melly azon gondolatot támasztá benne, hogy az akkori keresztények' üldözése közt Septimius Severus által ő is vértanúk' halálában osztoz-

zék. De ifjú kora őt megmenté. Atyja' halála 's jószága elvesztése után 211. Rómába utazott, 's nagy hévvel kezdé el az eretnekek' térítését. 215. Caracalla' üldözése előtt Caesareába futott, de nem sokára ismét visszatért Alexandriába, honnét 228. Athenébe ment, és az ottani bölcselkedőket halgatta. Ez őt Alexandriában olly nagy hirébe hozá az eretnekségnek, hogy a' városból számüzetett. Azonban a' palaestinai püspökökben barátokra és védőkre talált, 's a' tanitásra engedelmet nyert; de ez által annyira magára voná Alexandriában Demeter nevü püspök' haragját, hogy O., ki Caesareában pappá szenteltetett, e' miatt kétszer tétetett le papi hivatalából. Ekkor Origenes 233. Caesareában egy iskolát alapitott; de már 235. Maximius császár elől futnia kelle. Ekkor egy gazdag keresztény nőnél találta ótalmát, és Gordianus császár' uralkodása alatt Görögországba, Nikomediába, és Arábiába utazott, hol különbféle eretnek felekezettel küzdött. Visszatérte után ujra kiütött a' keresztények' üldözése Decius alatt, kinek parancsára O. elfogatott, és egy irtóztató fogságba vettetett. Decius ugyan nem sokára meghalt, 's ez által Origenes a' lánczoktól megszabadult, de ereje elgyengülvén, az embertelen bánás' következtében, meghalt Tyrusban 254. Tanitása halála után eretneknek állittatott, és az ötödik konstantinápolyi gyülésben (Orig. halála után 300 évvel későbben) még egyszer ünnepélyesen kárhoztattatott. Csak az igazságosb utó világ újitá meg ismét a' neki illő tiszteletet. O. 6000. nagyobb és kisebb kéziratot hagyott maga után, mellyek közt az exegesis legfontosabb. O. minden munkái görög és diák nyelven kijöttek Párisban, 1733 — 59. 4. kötetben.

Ori láng (flammula aurea, arany láng), Francziaországnak egykori országos zászlója, eredetileg St. Denys zárdáé vala, mellynek apátja azt a' zárdai jószágok' ótalmazására felemelheté. IV. Lajos, franczia király, 1124. minthogy vexini gróf is vala, hozá a' franczia seregbez, 's pedig addig tartatott meg, mig VII. Károly, Páris' meghóditása után az angolok által, fehér zászlót vive az ütközetbe, mi alatt a' régi ori láng egész 1594. St. Denys apátságban volt. E' zászló egy darab tüz szinü selyem volt, alól három helyen kimetszve, csucsán zöld selyem czafrangokkal ékesitve, 's egy aranyozott lándzsához erősitve.

Orion, egy hőse a' regés hajdan kornak, Neptun' 's Berylle' fia. Nagy vadász, 's olly óriási termetü volt, hogy a' legmélyebb tengernek vize is csak válláig ért. Diana megölé őt Apolló' felszóllitására, vajjon a' vizbe járó Oriont eltalálná e' nyilával? A' megöletett Orion kutyájával együtt, mint csillagzat, az égbe helyhezteték. Ez az éjszak fél gömb minden fényei közt legtündöklőbb, 's még ma is Orion nevet visel.

Orkney és Shettland, szigetek Skótország fölött, 's ennek egyik grófságát alkatják. Egük' hajlata zordon; de még is terem árpa, zab,

pityóka. A' legrövidebb nap 5. óráig tart. Mind a' kettőnél a' legnagyobb sziget Mailandnak neveztetik. Ott fő város Kirkwall, itt pedig Lerwick, gyülhelye az angol németalföldi, 's egyéb héring halászoknak.

Orléans (olv. orleán — Aurelianum), Franczia ország' városa a' Loire (loar) folyón. 9 ik században egy különös királyságnak fő városa, most Orleannais (orleanne) tartomány Loiret megyéjéhez tartozik, 42,000. lak. számlál, tudós társaságnak, kép és könyvtárnak örvend; pompás székes-egyházzal, szép híddal, az orleani szűznek (Jeanne d'Arc) képszobrával, és jeles gyárokkal dicsekszik. Olivet nevü külvárosában nagy fa iskolák vagynak. Ostrom 1429.

Örményország (Armenia), a) (rég. geogr.) Hajdan ország a' Pontus Euxinus (fekete tenger), Mare hyrcanum (kaspiomi tenger), Albania, Iberia, Mesopotania, Assyria, és Atropatene közt. Armenia major volt a' keleti, Armenia minor a' nyugoti rész. A' római Armenia alatt még Colchis, Iberia, és Albania is értetik hozzája. Hegyei voltak: a' Niphates, Cordiaei, Abus folyói: az Euphrates, Centrites, Tigris, Araxes, Cyrus, Phásis, Lycus; tavai: Arsissa, Arethusa, Tospites; városai: Tigranocerta (m. Szered), egy hegy tetején, Tigranes király' nagy szék városa; Theodosiopolis (Erzerum), Artaxata, mind a' három Ar. majorban. Nicopolis Ar. minorban; b) (uj geogr.) elég hideg, és hegyes, de még is elég termő tartomány, 5000. négyszegü mföld. 800,000. lak., mellynek egy része most Török-, másik Orosz, harmadik Perzsaországhoz tartozik. A' török rész csupa, igen magas hegy vidék: fő városa Erzerum, 100,000. lak., jeles gyárokkal, 's kereskedéssel, széke egy szeraszkiernek, 's egy örmény érseknek. Karsz, erősség, 30,000. lak.; Nap, 20,000. lak. Az orosz rész igen magas hegyekkel van ellátva. Fő városa Crivan, 15,000. lak. 's több régi maradványokkal; közelében lakik az örmény katolikósz (egy ház fő); Naksiván 3000. lak. A' perzsa rész' fő városa Tabrisz.

Oroszlán, e' nagy pompás állat, már a' legrégibb idők óta, az állatoknak királya nevével tiszteltetett meg. O. a' macska fajok közé tartozik, szőre egy szinü, világosb vagy sötétebb sárga-barna, testének eleje sokkal kifejlettebb a' hátuljánál, a' hosszú farka' végén egy jó kora csomó van. A' hímnél negyed éves korába hosszú szőr (sövény) fejlődik ki, melly fejét, nyakát, vállát boritja, mi fölséges 's pompás tekintetét ad neki, 's minden állatok közt megkülönbözteti, a' többi testét rövid szőr boritja. A' nőstény kisebb a' hímnél, hosszú sörény hibázik neki, 's e' helyett valamivel hosszabb szőr boritja teste' elejét. Nincs olly ereje 's bátorsága. Általában az oroszlán' nagysága, hona különbségére nézve, nagyon különbözik. Közönségesen hossza, az orrától a' farkáig számitva, 5. láb., farka két láb., magassága 3., de ennél vagynak sokkal nagyobbak is, 's ezeknek hossza 6 — 9. láb., farkok négy láb. Némelly

utazók állitják, hogy ökör nagyságuakat is láttak. Éjszak-afrikai Barbaria' tartományaiban találtatnak a' legnagyobb, leghatalmasabb, 's legrettentőbb oroszlánok. Ezeknek szőre feketés barna. A' senegáliak sokkal kisebbek, mint a' barbáriabéliek, világos szőrüek, félénkek, mondhatni gyávák, úgy hogy az állatok' királya név nem igen illik reájok. A' perzsiaiak is kicsinyek, úgy a' bagdádbéliek. — Az oroszlán a' leghatalmasabb ragadozó állat, 30. láb. hosszú ugrásokat tesz, 's ereje olly rettentő, hogy éles körmökkel ellátott lábának egy ütésével a' legerősebb lónak is öszvezúzza hát gerinczét, a' farkának (melly neki fegyverül szolgál) egy ütésével a' legerősebb embert földre teriti; egy tehenet vagy lovat elczipel; egy juhot, özet, vagy embert szájában tartva, a' legnagyobb ugrásokat képes tenni. Közönségesen éjjel megy zsákmányra, nappal szemérmes, és félénk, kivévén ha nagyon éhes, vagy ingereltetik. Nappal gyávább, mint erejétől várni lehetne, egy rendkivüli lárma, nagy zörej, erős hangszerek, p. o. dob, kürt, zavarba hozza. A' zsákmány' fogásban nagyon ügyes, valamelly elrejtett sötét helyre veszi magát; itt lesi a' felkonczolandó állatot, 's hasán csúszva, közelit ahhoz, egy hatalmas ugrással reá szökvén. Ha az ugrás jól esik ki, rettentő körmeit zsákmánya' hátába vágja, reá veti magát, fölkonczolja, 's be falja; ha első ugrását elhibázta, ritkán kisérti meg a' másodikat, hanem megszégyenülve, leütött szemekkel, mint a' macska, visszalépdel rejtekébe. Közönségesen eledelét nagyobb állatokból választja, u. m. ökör, ló, szarvas, öz, vad-disznó 's a' t., a' kisebbeket megveti; döghöz soha nem nyul, nagyon sokat iszik. Az embert csak a' legnagyobb éhségben támadja meg; de ha egyszer ember húst izlelt, kedvencz táplálékává válik, hanem az álló, 's őt merőn nézö embert nem bátorkodik megtámadni. A' fölkonczolandó tárgytól gyakran 10 — 12. lépésre megáll, 's mintegy ülő helyezetbe teszi magát, hogy hatalmas támadó ugrását előkészitse. E' pillanatot legtanácsosb használni, 's őtet főbe lőni. A' menekvés elölle sikeretlen, mert a' legsebesebben ugrató lovagot is könnyüséggel utóléri. Hangja rettentő orditás, melly az embert úgy, mint a' legmerészebb 's dühösebb vadat is rettegéssel tölti meg. Hiteles utazók' bizonyitványa szerint, a' csordák 's a' seregesen élő vadak remegve tolakodnak öszve; a' legmerészebb kutyák rettegnek, 's nyivogva az emberhez nyomulnak. A' szarvas marhák tompa hangon mintegy panaszló szózatot bőgnek; a' lovak nyughatatlan nyeritéssel a' földet ragdalják, mindenfelé forognak; a' juhok lehajtott fővel öszvebujnak, 's mintegy mozdulatlan egy alaku egészet képeznek. Csak igen kevés állat daczol az oroszlán' erejével, 's dühével. Az elefánt földre veri hatalmas ormányával, 's a' szarvorrú felhasitja hasát szarvával. Néha néha még a' tigrissel is elveszti a' harczot; ha roszul irányzott ugrása őt zavarba

hozza. A' medvétől retteg, 's a' tüz láng könnyen elijeszti. Fél a' puska lövéstől is, 's azt mondják hogy azon tájakat lassan lassan elhadja, hol sokat lőnek. Mit a' régiek az oroszlán' nagylelküségéről beszélnek, az ujabb időbeli tapasztalások által nem bizonyulnak be. Sokszor a' nagylelküségének irták azt fel, mit félelmének, gyávaságának vagy lomhaságának kell vala tulajdonitni. Az oroszlán párosán lakik. A' nőstény elrejtett biztos helyen, 2 — 4. kölyket hoz a' világra, látó szemekkel (ellentétbe a' többi macska nemekkel, mellyeknek vakon születnek kölykeik). Az oroszlán' kölykeknek fülei lógnak, 's csak három hónap után állanak fel; sörénnyök, 's farkok' vége csak harmad éves korukban nő meg. Az anya oroszlán, melly máskor nem igen harczkedvelő, egész dühhel védi kölykeit. A' him, 's nőstény hasonló gonddal védik 's táplálják fiaikat. Harmad éves korukban érik el teljes kifejlésöket. Az O. élte 25 — 30., sőt az ujabb tapasztalások szerint 40 — 70. évre terjed. Az ifjan elfogott oroszlánok megszelidülnek, 's fogságokban is szaporodnak; most már az állat-seregletekben lehet Európában nemzett 's született oroszlánokat látni. A' szelidek egész türelemmel engedelmeskednek ápolóiknak, ezektől verni szenvedik magokat, kezöket, fejöket tátott szájokba dugni hagyják, ennek parancsaira ugrálnak, lefekűsznek, eledelektől meghagyják magokat fosztani 's a' t. Konstantinápolyban, a' török császár' egyik ministerjének oroszlánja, egész palotában, útczákon 's a' t. szabadon járt. A' párisi állat seregletnek egyik gondviselője, ki egy oroszlán párt étetni szokott, megbetegült; ekkép meg nem jelenhetvén, a' him oroszlán nagy szomorúságot, 's bánkodást mutatott, 's a' helyettes ápolótól semmi étket el nem fogadott. Midőn végre a' kedvelt ápoló fölgyógyult, 's lassan az oroszlán' fogházához lopódzott, hogy ezt meglepje; a' meglepett oroszlán meglátván őt, öröm ugrásokat tett, farkát csóválta, 's ide oda szökdösött, 's örömében reszketett, a' vas rostélyhoz közeledettet pedig hizelegve veregette talpával. De még nagyobbra hágott öröme, midőn látta, hogy ápolója a' kalitkájába megy, him és nőstény hozzá tolakodtak, 's képét 's kezét nyalták szüntelen. Ugyan azon állat seregletben egy nőstény oroszlán' kalitkájában egy kis kutya tartózkodott. Ezt nem csak megszenvedte, sőt szerette maga körül az O., örömmel nézte ugrálásit a' kis kutyának, 's megelégedéssel hagyta tőle magát nyalogatni; táplálékát megosztá vele örömmel, 's nagyon elszomorodott, ha a' kis állatkát egy időre tőle elvették. Fogságban csak egyszer kap napjában eledelt az oroszlán, 8 — 10. font húst befal, mellyet előbb mindig megnyalogat 's csontostól öszverágja, lenyeli, 's egy csöbör vizet iszik reá. Most ritkább az oroszlán, mint hajdan. Legtöbb találtatik az afrikai nagy meleg tartományok' vadonaiban, 's Ázsia' némelly részeiben. Hajdan Görögh honban, Sziriában, Palaestinában, 's a'

szomszéd tartományokban számosan voltak. A' rómaiak nagy számmal hordották Rómába, harczjátékaikat ezek által dicsöitendők. Százanként harczoltak néha egymásközt az O. Pompejus 600. darab O. hozatott öszve egyetlen egy viadalra. Antoniusról irják, hogy oroszlán előfogatta! kocsikázott Rómában. Fogásuk igy történik: egy mély gödröt ásnak azon a' tájon, hol az oroszlán tartózkodik. Ezt gyengén befödik, 's fölötte egy eleven állatot kötnek meg. Erre az O. reá ugrik, 's a' verembe esik. Ha fogva van a' veremben, minden bátorságát elveszti, 's elfelejteni látszik rémitő erejét. Könnyen meghagyja magát bilincselni. Az oroszlán vadászat veszély teljes, de igen kedvelt mulatság. Lovon hajhásszák, erősen töltött puskákkal lövik, 's erre különösen betanitott 15 — 20. kutyákkal ingerlik. Közönségesen egy párt előbb fölkonczol, mig a' többi öt megragadja. Húsa izetlen, a' hottentoták még is megeszik, 's némelly aráb csordák majd nem egyedül ebből élnek. Bőre drága, ló 's egyéb takaróknak használtatik.

Oroszország, Muszkaország, Oroszbirodalom, földünk' minden állodalmai közt most a' legnagyobb, majd 380,000. négyszegü mföldet foglalván el, majd kétszer annyi, mint egész Európa. Ezen birodalomról mondhatni, hogy benne a' nap soha sem alkonyodik le; mert mikor egyik szélére nézve, p. o. Varsóban, lenyugszik a' nap, akkor az amerikai részben, Uj-Archangelben, már ismét fölkelt. Elterjed pedig ezen roppant birodalom Európának több, mint felén, Ázsiának egy harmadán, Amerika 's Oczeániában 30,000. négyszegü mföldön, a' kel. hosz. 36° tól 245-ig, és az éjsz. szél. 37°-tól egész a' 73°-on túl. Illy terjedelménél fogva igen természetes, hogy tájai szerint igen változik mind éghajlata, mind természete. Ezen különbféleség miatt tehát annak inkább egyes részeinek leirását kell átnézni. Ezen részek pedig e' következők: a) az európai Oroszország; b) Kaukazia; c) Szibéria; d) amerikai Oroszország; e) Oczeaniában néhány szigetek. Kaukaziáról és Szibériáról máshol, itt csak a' többi három részről lesz szó. I. Az európai Oroszország teszi tulajdonkép' a' birodalomnak legnépesebb, legmiveltebb, legtermékenyebb, 's legrégiebb részét, 's anya országul tekintetik. Elterül az éjszaki szél. 44-ik foktól 70-ig, 's még tovább és a' kel. hosz. 36-ikától 80-ig, 97,000. négyszegü mföldön 70. millió lakossal. Éjszak felé Norvég, Lappfölddel, és a' jeges 's fehér tengerrel; nyugot felé svéd Lappfölddel, bálti tengerrel, porosz tartományokkal, Krakkóval, Gácsországgal, Moldvával; délszak felé Bolgárfölddel, fekete tengerrel, Kaukaziával, 's kaspiomi tengerrel határos; az ázsiai orosz tartományoktól kelet felé az Ural folyó, és hegység, és a' Kar folyó választja (Szibériától); délszak felé pedig a' Kubán, és Terek folyók (Kaukaziától). A' leghosszabb nap délszakon 15. 1/2 óráig tart, éjszakon pedig 3. hónapig; 's az

Ural hegyén harmadfél órával előbb kel fel a' nap, mint nyugoti szélein. Csak éjszaki, keleti, és délszaki határain vagynak hegyei, 's közepét csak alacsony hegyvonal járja által délszakról éjszak felé, a' többi mind lapály, mellyet sok nagy folyam hasit, és kivált éjszak felé számtalan nagyobb, kisebb tó tarkit. A' tengerbe foly az Onega, Pinega, és Meszen; a' jeges tengerbe a' Tana (melly Norvégország felé a' határ), a' Pecsora és Kar (a' keleti határon); a' kaspiomi tengerbe az Ural határ folyó; Volga (l. ezt), az európai vizek' királya, és a' Terek délszaki határfolyó; a' fekete tengerbe a' Kubán, az asóvi tengerbe a' Don, 's ismét a' fekete tengerbe a' Denep (dnyepr) és Bog, Neszter (dnyeszter) más kép Turla, végre a' Duna, mellybe Pruth folyik, Molda felé a' határfolyó; a' Vizla magába veszi a' Bugot és valamint a' Memel porosz földön szakad a' balti tengerbe, hová a' Duna, Narva, Neva, és a' Tornea, svéd határ folyó is sietnek. Tavai közt a' legnagyobbak a' Ladoga 292. négyszegü mföld., az Onega, Bjeloszero, Ilmen, Pejpusz és Virtii, Szajma, Pejéne, Ulea, Top, Imandra, Enara 's a' t. Majd valamennyi folyók csatornák által vagynak egybekötve, úgy hogy a' délszaki tengerekből az éjszakiákba csupán vizen történhetik a' közlekedés. Az ég igen különbözik a' többi európai hasonló hajlat alatti tartományokétól, 's mindenütt amannál keményebb, mit részint az tesz, hogy a' saroktól jövő hideget sem hegyek nem gátolják, sem népesség; de kivált elég földmivelés nem mérsékli. Legtermékenyebb része az országnak Lengyelország 's a' mellette lévő tartományok, hol sok gabna, és káposzta terem, másutt az erdők' sokasága, tömérdek fa mennyiséget és gombát nyújt. Déli részeiben bor, sáfrány, ánizs, paprika, füszeres, és festő növények, kukoricza, rizs, kápri, szárga, széksó növények, kender és len, komló, baraczk, mandola, füge, gránát alma, pamut, és olajfa, borostyán, szeder, 's a' fáknak sok fajai bőven nődegélnek. A' szarvas marhának (leginkább Podoliában és Volhiniában) fölösleges mennyisége vagyon, 's az erdőségekben még a' bölinybika (kivált a' grodaó helytartóság' biakovitczi rengeteg erdejében) is találtatik, 's délszakon a' bival is. A' juhok töménytelen sokasággal tenyésztetnek, és nemesitetnek; a' nyugoti részekben a' disznók' tartása igen nyereséges; a' keletiekben pedig, kivált a' kozákoknál, erősen gyakoroltatik a' lótenyésztés. Egyéb állatai éjszakon az ott annyira használatos irám, az élen, medve, farkas, nyüst, hód, menyét, görény, vadmacska, hiuz, murmutér, pézsma, patkány 's több e'féle európai vad, mellyek közől a' prémesek fő kereskedési czikkül szolgálnak, úgy számtalan szárnyas vad, többi közt a' dunnalúd; délszakon a' vad szamár, teve, dámvad, zerge, szajga, bölönbika, gém, kerecseny, hattyús, ráró, turúl, méh 's t. e'f. hason éghajlatú madárfajok. A' tengerek, tavak, és folyók, kivált a' Volga és Bje-

loszero igen sok hal nemekkel bővelkednek. A' vasnak, réznek és sónak soka vagyon, ezüst, platina, ólom, turfa, kőszén, gyöngy (gyémánt is) asbeszt, gyánta, márvány, porczellán agyag, kén, salétrom, és ásványos vizek is találtatnak. A' lakosok különbféle fajúak, és különböző néptörzsü 's nyelvüek, u. m. szlávtörzsü oroszok, kozákok, lengyelek, lettek, littók, kúrok, szerbek, ráczok, bolgárok, moldvák, oláhok 58. millió; tatárok, nogaiak, mescseriek a' Neszter, Volga, és Kaukaz hegység közt 2. millió; a' finnek vagy csúdok, lappok, észtek, livek éjszakon 3. millió; permiek, szürjének, vogulok, cseremiszek, csuvások, mordvinok, votyekok, teptérek 's a' t. keleten 2. millió; németek nyugoton, és gyarmatosok délkeleten 2. millió; zsidók másfél millió; görögök, örmények, czigányok 's a' t. egy millió; ezek mindnyájan a' kaukazi emberfajból; továbbá mongolfaju baskirok, kirgizek, kalmukok, szamojédok 's a' t. több mint fél millió. Ezen embereknek foglalatossága éjszakon leginkább vadászat, és halászat, a' délkeleti kietlen lapályokban baromtenyésztés, az Ural' táján bányászat, nyugaton és délszakon földmivelés, baromtartás, vadászat, kereskedés, melly virágzó, gyári iparüzés, melly tekintetben Moszkva, Vladimir, Pétervár, Nisegorod, Kaluga, Kurszk, Orel tartományok leginkább kiválnak. Hires vásárok vannak: Novgorod, Irbit, Korennoi városokban; tengeri kereskedésre nézve legvirágzóbb Sz. Pétervár és Riga, a' bálti tengernél; Odessa, a' fekete tengernél; Asztrakán, a' kaspiomi tengernél; Archangel, a' fehér tengernél. Az ázsiai közlekedés' fő helye Orenburg. Kereskedési czikkek: len, 's kender olaj, szurok, gyertya, halzsir, szappan, bagarja, szattyán, vitorla vászon, kötél gyártmányok, vászon, selyem anyagok, hamuzsir, üveg, lőpor, vizahólyag, fa nemek, nádméz, horgonyok, 's egyéb vas és réz müvek 's a' t. leginkább pedig gabna, faggyu, len, 's kendermag, vas, és vörös réz, lószőr, toll, prém, bőr, viasz 's a' t. vitetik külföldre. Sinából pedig theat, rabarbarát, nánkint, mósuszt, szternanit 's effélét szerez. Az uralkodó vallás a' nem egyesült görög hit, a' kievi, moszkvai, véliki, novgoródi, és sz. pétervári metropolita, 's a' szentséges igazgató gyülés alatt, melly alatt 11. érsek és 19. püspök áll; ezen hitvallás' ágai: az ó hitü roszkolnikok, duchoborczok, szuszlinikik, molokanik, kik mindnyájan egyenlő jogokkal birnak. Vannak még római katolikusok, protestánsok, örmények, zsidók (kivált a' lengyel tartományokban), muhamed vallásuak (majd egy millió), pogányok (a' szamojédok, lappok, és Kazán 's Asztrakánban a' finn népek), lamaiták (a' kalmukok), hinduk (Asztrakánban). Szellemi tekintetben a' durva szamojédtól a' legmiveltebb európaihoz majd minden fokot feltalálhatni. Van hét egyetem, 70. tanodalom, 325. kerületi tanoda, 830. nép tanoda, 14. Lancaster iskola, 's számos egyéb tanitó intézet. valamint több tudományos

társulatok is; mind az által, csak a' mostani erős haladás fogja az e' tekintetbeni kívánságot kielégíthetni. A' tanitók illendően jutalmaztatnak, 's becsültetnek. A' nemesség kiváló jogokkal bir, valamint a' papság, és első polgár osztály is. A' kórmány határozatlan monarchiai; csak Lengyelországban vagynak némi gyülések. Nevezetesek az 1819-től keletkezendő katonai gyarmatok, az ország' különbféle, eddig miveletlenül maradott részeiben. Megkülönböztettek az európai Oroszországban e' következendő tartományok: a) nagy Oroszföld a' középben, és éjszakon, melly 38,200. négyszegü mföldet tesz, és 28. millió lakost táplál; és 19. kórmányzóságra osztatik, mellyek: Moszkva 576. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., hasonnevü fő várossal (l. ezt); Szmolenszk, 1060. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak. és hasonnevü fő várossal, melly 15-ik században 200,000. lak. számlált, most csak 12,000.; Pszkov vagy Pleszkov, 800. négyszegü mföld. 1. millió lak., mellynek hasonnevü fő városa a' legrégiebb orosz városok' egyike, 3. külön megerősitett részből áll és 9000. lak. számlál; Novgorod, 2280. négyszegü mföld., több mint 1. millió lak.; fő városát, melly nevét adta, lásd a' maga helyén. Olonez, 2870. négyszegü mföld. 500,000. lak. (l. ezt); Archangel, 15,700. négyszegü mföld. 350,000. lak., zordon hegyvidék, rengeteg erdőkkel, éjszakon a' fehér tenger' mind két oldalán Szibériáig, hova Novaja Zemla (l. ezt) is tartozik, 's hol a' legrövidebb nap csak három óráig tart, itt lappok, szamojédok, és szürjének is laknak; hasonnevü fő városát lásd a' maga helyén; egyéb városai: Onega, Kola, Meszen; Vologda, 7650. négyszegü mföld. egy millió lak., mellynek városai: Vologda, 13,000. lak., Usztjug Veliki, érseki székkel, 's erős kereskedéssel, Lalszk 's a' t.; Tver, 1200. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., mellynek ugyan ezen nevü fő városa szépen épült, 22,000. lak. számlál, erősséggel, és érseki székkel dicsekszik; Torsok 15,000. lak.; Visznei Volocsok egy csatornán, melly a' Volgát, 's igy a' kaspiomi tengert a' bálti tengerrel öszveköti; Jaroszláv, 670. négyszegü mföld. 1. 1 8 millió lak., mellynek nevét adá fő városa, a' Volgán, 24,000. lak. számlál, érsekséggel, 's jeles gyárokkal bir. Unglics és Maloga, a' Volgán; Rosztov, Nero tónál hires vásárokkal, 's kereskedéssel; Kosztroma, 1500. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lak., mellynek illy nevü fő városa a' Volgán és Kosztromán fekszik, és 13,000. lak. számlál. Vladimir, 930. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., mellyben sok kitünő gyárok vagynak; városai: Vladimir 8000. lak., Suja, Alexandrov, Murom, Susdal 's a' t. Nisnei Novgorod, 870. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lak., hol mordvinok, tatárok, cseremiszek, és csuvások is laknak. Nevét adó fő városa a' Volgán és Okán fekszik (l. Novgorod). Baturin várost Báthory épitette, 's egykor az Ukrajna' hetmanjának széke volt. Tambov, 1280. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió

lak., hasonnevű fő városa a' Zna folyón 20,000. lak. bir; Movsauszk, erős gabna kereskedést űz. Radom, hires zöld és fehér mézet készit; Koszlov, 16,000. lak.; Rjezán, 710. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lak.; a' fő város az Okán fekszik, 18,000. lak. érseki székkel; Kazimov, 10,000. l.; Vorones, 1380. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lak., fő városa szép a' Voronan, 25,000. lak.; Pavlovszk' környékében sok sárga dinnye termesztetik. Kruszk, 790. négyszegü mföld. 1. 4/5 millió lak., mellynek hasonnevü fő városa 20,000. lak. bir.; Michajlovszk, Karodzsa, Obojam, Orel 830. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., fő városa az Okán 24,000. lak.; Brienszk, nagy erdők' közelében hajógyártással, 's kereskedéssel; Bolchov, Jelez; Tula, 550. négyszegü mföld. 1. 3/4 millió lak. 's hasonnevü fő várossal az Upán, 30,000. lak., akademiával, hires fegyvergyárral, fagygyu olvasztással, vas öntéssel. Kaluga, 580. négyszegü mföld. 1. 1/3 millió lak., fő városa 26,000. lak. számlál, és jeles gyárokkal bir. — b) Ukrajna vagy kis Oroszország (l. ezt). c) A' keleti (balti tenger) melletti tartományok: Ingria, vagy is most Sz. Pétervár' kórmányzósága, 870. négyszegü mföld., melly a' Ladoga és Peipusz tavak között terül el, sok erdeje és morotvája vagyon, és kevés földmivelése, de annál több kereskedése és gyártása; fő városa Sz. Pétervár, az egész Oroszbirodalommal fő 's székvárosa (l. ezt), egyéb városai Kronstadt (l. ezt), Schlüsselburg, a' Neva' kifolyásan 26,000. lak. Narva és Kunda városok kikötővel; Ehstland, Esztföld, most kórmányzóság, 340. négyszegü mföld. 350,000. lak., mellynek lakosai észtek (csúdok), németek és oroszok, hajdan is orosz uraság alatt volt; 1346. a' német rendnek eladatott; 1583. a' svédek' hatalma alá került; 1710. nagy Péter visszafoglalta. Fő városa Reval erősséggel a' finn öblön, kikötővel, akademiával, és 16,000. lak.; Livland, Livonia, kórmányzóság, 720. négyszegü mértföld 720,000. lak. (l. ezt); Kurland, Kurföld, 510. négyszegü mföld. 620,000. lak. (l. ezt). — d) Lengyelország, melly 1832-től fogva Oroszországgal szorossan egybeköttetett, és saját igazgatással egy helytartóságot képez (l. ezt a' maga helyén). e) Finnia, finnföld, nagyherczegség (l. ezt), melly helytartóságot képez hasonlóan, és 8. kórmányzóságra oszlik u. m. Neuland, Abo, Tavastahun, Wibory, St Michael, Kuopio, Wasa, és Uleaborg; a' fő város most Helsingfors, 11,000. lak. a' finn öblön, egyetemmel, 's a' kórmánytanács' székével; Abo, 14,000. lak. Sweaborg, erős vár hét szigeten épitve, 3600. lak.; Uleaborg, egykor keleti Bottania' fő városa a' bottani öblön 5000. lak., Tornea a' nevezett öböl csucsán, a' Tornea folyó torkánál, révvel és kereskedéssel; Wiborg a' finn öblön, 3600. lak. és várral; Szerdobol, a' Ladoga tónál; Kexholm, vár, Ladoga' tóban, egykor a' hasonnevü tartomány' fő helye. f) Nyugoti Oroszország, mellynek tartományai voltak: Fehér Oroszföld (Russia alba), most Vitebszk,

820. négyszegü mföld. 1. 1/10. millió lak. és Mohilev, 900. négyszegü mföld. 1. 1/10 millió lak., hasonnevü fő városokkal (16,000. lak.); Podolia, 730. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lak.; fő városa Kamenyecz-Podolszki, meredek hegyen 16,000. lak. és érsekséggel; Volhinia, 1350. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lak., mellynek fő városa Zsitomir, 8000. lak., kettős püspökséggel, és kereskedéssel; Berdicsev, 10,000. lak., nevezetes vásárokkal; Luszk, egykori fő város; Dubno, Radzivilov; Minszk, 1890. négyszegü mföld. 1. 1/4 millió lak., mellynek nevét adó fő városa a' Szviszloczon, 13,000. lak. számlál, és érseki székül szolgál; Boriszov, a' Berezinán, 1000. lak., hol 1812. 25. nov. átkeltek a' francziák; Pinszk. Fekete Oroszföld (Russia nigra), most Grodno, 750. négyszegü mföld. 1. millió lak.; városai Grodno a' Niemen folyón, 5000. lak. két akademiával; Brzseszca Likevszki, a' Bug vizén 6000. lak., és zsidó nagy iskolákkal; Szlomin, 5000. lak.; Vilna, 1100. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., fő városa is e' nevet viseli (l. ezt); Vornye vagy Miedniki, az egykori Samogitiának fő városa volt, ezek mind helytartóságok, és az egykori Lithvániát tevék, valamint Bialisztok tartomány is, az egykori Podlachia, 136. négyszegü mföld. 250,000. lak. hasonnevü fő várossal, a' Narev folyón, 10,000. lak. g) Délszaki Oroszföld, mellynek részei még kevéssé miveltettek, 's e' következők: a' doni kozákok' földje, 2850. négyszegü mföld. 500,000. lak. (l. kozákok); Jekaterinoszlav helyt. 1260. négyszegü mföld. 900,000. lak., többnyire gyarmatos idegenek; hasonnevü fő városa van 12,000. lak., 's érseki székkel; Alexandrovszk, a' Denep folyón, a' déli kereskedésnek egyik nevezetes pontja, várral és 4000. lak.; Taganrok (l. ezt); Azov, a' Don' torkolatánál, egykor a' génuaiaknak virágzó tengeri városa, most hitvány helység; Nachicsevan, virágzó kereskedés és gyárváros, a' Don' vizénél, 10,000. lak., hires arany himzéssel; Tauria helyt. 1540. négyszegü mföld. 400,000. lak., mellynek része a' fekete 's azóvi tenger közti félsziget (egykor Chersonesus Taurica), melly egy földkapocs által a' holt és rest tenger (öblök) közt függ vele össze (l. ezt); Kherszon helyt. 1620. négyszegü mföld. 600,000. lak., mellynek fő városa Kherszon (l. ezt); Nikolajev, város szépen épitve 22,000. lak., hadi rév; Odessza (l. ezt); Jelizabetgrod, 12,000. lak.; Kinburn, vár a' Denep torkánál; Novo Mirgorod, 12,000. lak., és érseki székkel; Besszarabia tartomány, 890. négyszegü mföld. 900,000. lak.; fő városa Kisenev, 22,000. lak. és érsekséggel; Khotim, vár a' Denepnél, 6000. lak.; Akjerman, 14,000. lak., erősségge', kikötővel, bortermesztéssel, és sós tavak' közelében lévén nyereséges só készitéssel; Kilia, erősség a' Duna torkánál; Iszmail, a' Dunán (l. ezt); h) Asztrakán, királyság, majd csupa puszta, hol baskirok, kirgiszek, kalmukok, tatárok, németek, bukharák, kaukázi népek, sőt hinduk is

részint kóborolva, részint helységekben tanyáznak. Eloszlik két kormányzóságra, egy helytartóságra, 's egy tartományra, u. m. Asztrakán kórmány., 5200. négyszegü mföld. 660,000. lak. a' kaspiomi tenger körül, a' Volga' mind két oldalán, csupa, részint virányos, részint homokos lapály, számos (köztük sós) tavakkal, és sok halakkal; hasonnevü fő városa a' Volgának szigetében fekszik a' kaspiomi tengertől 12. mértföldnyire, az ázsiai kereskedő népek' gyülhelye, 's vásár tére, szép szabályos utczákkal, kikötővel, többféle tudományos intézkedésekkel, és igen élénk közlekedéssel 's a' t. (l. ezt); Kalmük Bazar, a' Volgán, hol a' pusztai kobor népekkel vagyon a' közlekedés; Uralszk, az Ural folyón, 18,000. lak.; Orenburg kórmány, 5540. négyszegü mföld. 1. 1/5 millió lak., mellyet részint az Ural' hegyei foglalnak el, részint puszta lepi. Rézzel, vassal, aranynyal és sóval bővelkedik. Lakosai még többnyire pogányok, és izlamiták. Fő városa is nevét viseli (l. ezt). Ilezkaja, Szaszcsita, nevezetes só vágás; Ufa, (l. ezt): Csebokszár, a' Volgán 6000. lak.; Troiszk, az Uj folyón 3000. lak., másik nevezetes pontja az ázsiavali kereskedésnek; Oroszk és Verchuralszk, az Uralon; Szarata helyt. 3750. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., sok ásványos forrásokkal; csak éjszaki része termékeny, lakosai nagy szabadsággal birnak; tavai közt nevezetes az Elton, melly 16. sós patakot vesz magába, hasonnevü fő városa dombos vidékben fekszik a' Volgán és 34,000. lak. számlál; Kamüsin, Szeraj, most csak omladéki az arany' sereg' chánja székének; Kaukázia, tartomány, egészen délszakon, 1900. négyszegü mföld. 160,000. lak. (l. ezt); i) Kazan, királyság, mellynek részei: Szimbirszk, 1400. négyszegü mföld. 1. 1/5 millió lak., fő városa ugyan e' nevet viseli; Pensza, 700. négyszegü mföld. 1. 1/10 millió lak., hasonnevü fő várossal; Vjétka, 2200. négyszegü mföld. 1. 3/10 millió lak., mellynek fő városa is igy neveztetik; Is, 19,000. lak. és nagy fegyvergyárral; Perm, 5850. négyszegü mföld. 1. 2/5 millió lak., kiknek nagyobb része oroszok, de sokféle egyéb is. Ezen tartománynak egyéb része az Uralon túl már Szibériában vagyon. Fő városa az európai részének Perm (l. ezt); Kungur, 8000. lak.. széke egy bányász kapitányságnak, alabastrom vágással. (Ázsiai részét lásd Szibériában.) II. Ázsiában az orosz birodalomnak két külön lévő részei vagynak, u. m. Kaukázia, délszak felé a' Kubán és Terek folyókon túl, a' fekete és kaspiomi tengerek között, és Szibéria kelet felé az európait tekintve, az Urálon túl a' jeges tenger és Tatár 's Sina birodalom közt egész a' csendes tengerig (l. ezeket). III. Amerika éjszak nyugoti fél szigete is a' birodalom' része, és csak a' Béring tenger szorulat által választatik el Szibériától. Összesen tesz az aleúti és a' parthoz közeli szigetekkel 30,000. négyszegü mföldet, 12,000. lak. kik oroszok, csukcsok, konyégok, csugáczok, indiánok, kalyusok,

kitzgúk, eszkimók. Közepén hegység ágazik szét. Nagyobb folyók a' Kuszkovina, és Nuszhagak, mellyek a' csendes tengerbe folynak. A' tartományok ezek: éjszakon a' kitegrik' földje; nyugoton a' csukcsok' földje, alább van Alyaska félsziget, vulkánokkal, a' konyégok' tanyája; mellette van Rodják sziget, 18,000. lak., hol Alexandria orosz telepitvény vagyon; keletre a' csugáczok' földje, azután az Ugaliachmutok' földje, Illés' hegyével, mellytől egy vonal egyenesen éjszak felé a' jeges tengerig teszi a' határt, lejjebb a' part mellett Uj Norfolk, és Uj Cornwallis vagyon, a' harczos kalyusokkal; mellette 3. György sziget' csoportja, mellynek Szitka szigetében vagyon Uj Archangel, fő telepitvénye az oroszoknak, 1500. lak., szép kikötővel, erősséggel és a' kórmányzó székével, 's nagy prém raktárral; Bukarelli, szép kikötő, Wales (velsz) herczeg' szigeténél. Kalifornia, mexicoi tartomány' partján is, van az oroszoknak kikötőjök; Bodega, erősséggel, és 400. lak. IV. Szigetei részint a' jeges tengerben, u. m. Spitzbergen, Novaja Zemla, Uj-Szibiria, Lyechov, és a' Lena' deltája számtalan óriási csont kövesedményekkel, a' szegfű szigetek Bering' szorosában, hol Diomedes' szigetei is vagynak, és alább a' Szindov szigetek, a' Máté szigetek, a' pribilovi, 's a' róka, patkány, réz és a' kurili szigetek a' csendes tengerben; végre egy sziget csoport a' mélyen fekvő szigetekben u. m. Rubrik, Romanzov, Spiridov, Volchonszky, I. Sándor 's a' t., de csak név szerint.

Örökbe fogadás, a' római törvényből szivárgott át az ujabb törvényhozásokba, és alatta azon mód értetik, melly által valaki mást fiának, 's örökösének fogad. Minthogy a' különbféle törvényhozások részint megtartották, részint eltávoztak a' római törvény' rendeletétől; csak hazai törvényeink' rendeletét érintjük röviden. Nálunk csak fiusitásnak van helye, és ez által teljes atyai hatalom eszközöltetik. A' saját joggal biró személyeknél elég a' közös megegyezés, egyébként a' fogadott' szülőinek megegyezése is szükséges. Az ősi javakra nézve csak az utólsó magvaszakadt fogadhat; a' szerzett javakra nézve az is, kinek örökösei vagynak. Az adományi javakra nézve a' magvaszakadt csak a' felség' megegyezésével fogadhat; a' fogadó' holta előtt a' fogadottnak semmi joga az öröködési javakra, minthogy a' fogadó' fogadását holtig visszavonhatja, 's felségsértési büne által elveszthetí. Ha két fogadott közől, kik egyébként nem atyafiak, egyik elhal, másik a' javakban nem örökösül, ha csak az különösen kijelentve nincs. Későbbi szülöttek által a' fogadás, főképen az ősi javakra nézve, magától megszünik. A' fogadott a' fogadó' nemzetségében, atya-rokonnak, saját ivadékában pedig mint szerzőnek tekintetik. Ezek legnevezetesebbek, mellyeket itt felhozhatunk.

Örökös haszonbér a' bérföldi rendszer ágozatja, midőn bi-

zonyos, és meghatározott (törvényesen) évenkinti adózás mellett a' telek örökre általadatik, olly módon, hogy az a' haszonbérlő' örököseire is általszálljon ugyan a' meghatározott adózás mellett; de mindig csak mint haszonbérlés tekintessék, a' valódi birtok azonban a' haszonbérlőjé maradjon. Különbféle módon történik ez. Néhol a' haszonbér pénzben váltatik meg, máshol csak termesztményben adatik, ismét máshol pénz, termesztmény és munkában. Itt környülményes mivoltáról értekezni a' hely' szüke nem engedi; káros voltát azonban a' ipar' fejlése' tekintetéből közönségesen elismerték a' statusbölcsek, 's a' megváltásokra, hol lehet, igyekeznek.

Örökös Jobbágyok. Már a' régi népeknél voltak rabszolgák, kik örökké ezen nyomorult helyezetre voltak szoritva. A' közép század ugyan a' rabszolgaságnak közönségesen szebb nevet adott az örökös jobbágyokban; de csak itt ott jobb helyezetet. Ezek a' földhez ragasztottaknak (glebae adstricti) neveztettek, a' földdel adattak el, és vetettek, kevés haszonért sokat kelle dolgozniok, 's még többet adózniok. Honunk se volt jobb ezen tekintetben a' többinél. Jókor megadatott ugyan nálunk a' jobbágyoknak a' szabad vándorlás; de az ismét elvétetett tőlük, 's legroszabb helyezetbe tétettek; az úr úgy szólván szabadon tett vélök, mit akart, sehol se voltak képezve, 's igen silányul védve, mig a' mostani század' szelid szelleme ezen szegények' könnyebbitésére is szolgált. Lassan lassan feloldatott azon kötelék, melly őket olly irgalmatlanul a' földhez szoritá, miglen magok is birhattak sajátilag. A' legutólsó ország gyülés már a' megválthatásokat is megengedte, 's igen remélhető, hogy az is fog könnyebbittetni, ha az illetők elkészittetnek a' boldogitó emancipatióra.

Örökös jószág. Itt ezt azon értelemben vesszük, mint az az aristocratismussal párositva vagyon. Nem egyenlő ugyan ezen tekintetben mindenhol a' törvények' rendelete, az elv azonban egy. A' jószágot az azt nyerő nemzetség birja örökösen, az az: a' nemzetség' magvaszakadtáig, 's ezen birtok kiváltságilag vagyon a' nemzetséghez kötve, úgy azonban, hogy azt a' nemzetségen kivülire örökösen átruházni nem lehet.

Örökös nemesség. A' nemesség az ember' kitünő lelkületét jelenti. Illy nemes mindenki lehet. De nemes az is, ki királyáért, hazájáért önmaga feláldoztával mivel, 's bizonyosan megérdemli, hogy közkitüntetést nyerjen a' többi előtt, kik illyes mit nem tettek. Mind ezt a' társasági élet, 's az emberi nem' természete hozza magával. De az ember azt, mit életében szerzett, örömest át ruházza holta után utódira. Igy mindent elkövettek az emberek ezen czél' elérésére. Az ős atyáért lassan megszokta a' társaság tisztelni az utódokat, igy könnyü

volt lassanként a' személyes kitüntetést átvinni az utódokra. De a' gazdagság, és evvel a' hatalom is átszivárgott, 's evvel ismét nem sokára a' személyes jogok 's kiváltságok is. Mi kellett több az örökös nemességhez?

Örökösödés. Nincs természetesebb, mint hogy az atyai szerzemény a' gyermekekre, kik legközelébb állnak a' szerzőhez, szálljon, 's ezek' nem létében az illető atyafiakra? Mert ki is volna, ki ezt méltóbban követelhetné? Örökösülni mondjuk azokat is, kik örökbe fogadás', vagy végintézet' következtében jutnak az elholt' vagyonához; közönségesen azonban az egyenes ágban származtak az örökösök.

Örökösödés' rendje. Erre nézve a' törvényhozások különböznek. Azonban leginkább áll ezen elv: elsők a' gyermekek, azután következnek a' végrendeltiek, és házastársok, az ősi javakban a' testvérek, és ezek után a' szülők. A' mi hazánkat illeti, itt szorosan csak a' nemességre nézve vagyon meghatározva, a' többieknek örökösödése inkább szokások által szabályoztatik. A' szerzett javakat illetőleg a' végrendeleti örökösödés első helyen áll; az ősi javak eránt csak a' rend határoztathatik el végrendelet által; és ezekben első helyet foglalnak a' descendensek, az adományi, vagy egyéb szerző levélnek tartalma szerint; descendensek' nem létében az ascendensek örökösülnek, 's ezek' nem létében a' mellék rokonok, meghatározott szabály szerint; még az özvegynek is vagyon bizonyos nemü örökösödése, valamint a' házasoknak viszonyos, ezek után következik a' fiskus.

Örökös tisztségek. Csak abban tartotta az ember tettének örök tükrözetét, ha azoknak gyümölcsét maradékira át ruházhatta. El is követett mindent, hogy azon kitüntetések, mellyek egyenesen a' személyhez vannak kötve, még a' késő maradékra is szálljanak. Ekkép' jöttek divatba az örökös tisztségek, mellyek Európának nagy részében maig is fen vagynak. Nálunk magyaroknál illyenek csak az örökös főispáni hivatalok, mellyekkel némelly fő nemzetségek birnak, és a' pozsonyi várkapitányság, Pálffy nemzetségnél.

Örökség, azon vagyon, melly akár mi módon, halál' következtében, valakire általszállott.

Örögségből kirekesztés. Azon vagyont, mellyről a' birtokos holta után a' törvények' engedelmével szabadon rendelkezik, hagyhatja, kinek akarja. Megtörténik néha, hogy az, ki legvalószinűebben nyerné az örökséget, p. o. a' gyermek, az örökösítőt makacsága vagy maga viselete által megbántja, 's ez jobban, és érzékiebben akarván megbüntetni megbántóját, a' várt örögségéből kizárja. Ha ezen kirekesztés fontos oknál fogva történik, nem annyira kárhozatos; ha azonban illyes mi csak

makacságból történik p. o. ha az A nem B-t hanem C-t vette feleségül, igen alacsony boszuállás, 's önkényes praetensio.

Orpheus (gör. mythol.), a' regés hajdan kornak legnevezetesb költője, hangásza és philosophja. Személye olly homályos, hogy létéről magok a' régi görögök is kételkedtek. Azonban minden kétkedések, és ellenkező állitások mellett, mi őt nem mystificált, hanem valóságos személynek állitjuk, őt Thraciából származtatván, és ebben minden régi irók megegyeznek. Rendkivüli hajlama vala Orpheusnak a' hangászatra, és abban, valamint a' vallás tanban is igen nagy bölcsességet mutatott. Ő vitte be Göröghonba a' vallási véleményeket, és isteni szolgálati szokásokat, valamint a' más világról tant, és az ottani jutalmazásokat, és büntetéseket is. Fő jelességéhez tartozik Orpheusnak különösen a' hangászati ismeret, melly őt egész a' csodálatig magasitá. Húrjainak bájos hangjai által a' fákat és sziklákat hozá mozgásba, viharokat lecsendesité, vadállatokat megszelidité, megholt nejét, Euridicet, az alvilágból kihozá, Plutót és Proserpinát megengesztelvén; Tantalus és Ixion gyötrelmeik' pillanatnyi enyhitését érzék Orpheus hangjának hallására 's a' t. Haláláról különbféle olvashatni. Legbizonyosabb az, hogy thráciai aszszonyoktól, kik szerelme után esengtek, de Orpheustól nem viszonoztatott, egy Bachus ünnepi alkalomkor szétszaggattatott.

Orsova (ó), mváros és vár a' Dunán az oláh-illir őrezred' kerületében, 800. lak., hol a' Duna végkép' elhagyja Magyarországot. Átellenben a' Duna szigetében vagyon uj Orsova, melly Szerbiához tartozik. Amott van harminczad, és veszteglő. Nem messze vagyon a' Veterani barlang a' meredek Duna partfalban.

Ország (Mihál, Gúthi), 1458 ban Magyarország' nádora, Hunyady Mátyás király' idejében. A' mit a' történetirók emlitenek Ország Mihálról, már kisked korában is nevezetessé teszi őt, azt állitván, hogy, midőn Zsigmond király a' magyar koronát át veendő, Mosony vármegyén keresztül ment volna, 40. személyből álló gyermek csoportra talált, kik társaik' nagyobbika vezérlete alatt katonásdit játszának, mi a' királynak igen megtetszvén, kérdi a' vezért, »ki katonai lennének?» ez pedig válaszolá: »az ország' katonái» kérdé tovább Zsigmond: »és ki a' királytok» ez pedig »Zsigmond a' mi királyunk» adá válaszul. Mire Zsigmond tovább kérdé még: »Ha én Zsigmond volnék, szeretnétek e' engem királytoknak?» erre azt felelé a' kis vezér »»szeretnénk az urat.»» Ekkép a' fiút Zsigmond bátor maga viseleteért megszeretvén, fölneveltetté, és Országnak nevezvén, szép javakkal gazdagitva, hivatalokra emelé. Sokan eme esetet Ország Mihállal állitják történtnek, ki ezen néven családjának, melly honunkban sok nevezetes férfiakra ágazott, ekként törzsökké lett. Mi bizonyos, Országról az: hogy hiteles adatok szerint Zsigmondnak már

kincstartója volt, később pedig nádor lett, több követségekben diszlett, honának, királyának igaz hive még akkor is, midőn több más kisebb lelkűek a' változékonyság' mirigyétől elragadtatva, hüségökben ingadoztak; több lázitókat vitézségével lecsillapitott, és közbe járásával velök békét kötött. Mátyásnak szeretetét olly mértékben birta, hogy többi között tőle hatalmat nyert élte fogytáig azt nevezni ki nyitrai püspöknek, kit akart. Megholt 1481.

Ország. Igy nevezzük azon föld terjedelmet, mellyet valamelly nép, bizonyos, és meghatározott kórmányforma alatt, mint sajátját, birja. Kitetszik már ebből, hogy valamint a' csupa föld nép nélkül, úgy a' nép föld nélkül országot nem képez, mert az első lakosok nélküli terjedelem, a' másik pedig vándorló csapat lesz. Az ország tehát boldogitó egyesülete az embereknek, bizonyos környékre szoritva, mellyen egy nagy nemü társaságot, bizonyos törvények alatt, boldogságok' elérésére alkottak. Ezen boldogság se egyedül kizárólag az egészet, se kizárólag az egyéneket nem tárgyazhatja, hanem, minthogy a' társaság' alapja csak az egyének' boldogsága 's boldogitása lehetett, ez pedig annál nagyobb 's bizonyosabb, minél nagyobb 's bizonyosabb az egész közönség' boldogitása, nyilvános, hogy ezen kettős boldogságnak kezet fogva kell járni.

Ország gyülés. A' fen emlitett boldogság' elérésére szükségesek különbféle eszközök 's módok, mellyek a' környülményekhez képest változnak. Ezen eszközök' 's módok' feltalálása igen nagyszerű, 's ennél fogva mély belátás, 's megfontolás szükséges azoknak választására. Hogy ez annál jobban, 's bölcsebben történhessék, némelly országokban — mint az alkotmány hozza magával — Ország gyülések tartatnak, mellyekben az ország' különbféle rendjei, választotjai megjelennek a' fen emlitett eszközökről 's módokról tanácskozandók. Ezen gyülekezetnek — az alkotmány' különbfélesége szerint — különböző modorja lehet. Közönségesen képviselőkből áll az Ország gyülés; de épen ezen képviselés mind elméletileg, mind gyakorlatilag az elvben különböző lehet. A' képviselést t. i. aristocratiai elven alapitva, viselhetik az oligarchák vagy aristocraták, és ez is képviselés lesz, de igen korlátolt; vagy a' képviselők választatnak szinte aristocratikai modorban az ország' némelly rendjeiből, kik mint az egész nemzet' képviselői tekintetnek; vagy a' képviselők választathatnak az ország' minden rendjéiből, de úgy, hogy minden rend maga képviselőit külön válassza, és ez ország rendi képviselés lesz; azonban a' képviselők az egyesitett tömegből is választathatnak, ha mindjárt bizonyos mód szerint is, de minden egyéb rendbeli különbség nélkül, és ez lesz csak a' valóságos képviselés, mert igazán csak ez által képviseltetik az égész, és minden egyén annak módja szerint. Az ország gyülésnek, mint a' mondottakból kiviláglik, igen fontos a' föladatja. A' nem-

zetnek boldogitása 's kifejlődése nagy részt tőle függ; de nagy is hatalma, mert a' hozandó módok — törvények — által mindeneket intéz. Nem bocsátkozhatunk itt a' hely' szűke miatt az ország gyülésnek igen terjedelmes theoriájába, nem vitathatjuk a' választói, 's választhatási rendszert, 's nem is fejthetjük ki véleményünket a' képviselés' módjai fölött; annyit azonban megjegyzünk a' választhatási tekintetre nézve, hogy, mivel az ország gyülési képviselőnek nagy feladata főképen, és egyedül a' dologértés, tudomány, 's jó lelkület, ezt pedig se individualis állás, vagy születés, se rend, vagy gazdagság meg nem adhatja, az ország gyülési tagon a' fentebb érintett megkivántatottakon kivül egyéb ne is követeltessek. Az ország gyülésnek kezdetéről, tartásáról, és feloszlásáról még következendők tudni valók. Ott, hol az ország gyülésnek ideje különösen a' törvények által meghatározva nincsen, annak tartása az uralkodótól függ. A' tárgyak' kitüzése szinte az uralkodó' jogaihoz tartozik. Végre, még ide tartozónak véljük röviden érinteni, hogy az ország' gyülés egy vagy két táblából szokott állani, úgy hogy a' felső táblánál a' felsőbb rendü képviselők, tisztviselők, vagy rendek, az alsónál pedig az alsóbbak üljenek; midőn az egy táblai rendszernél mind ezek ugyan azon egy táblánál tanácskoznak. Honunkban valaha az egy táblai rendszer volt az ország gyülések' modorja; de ezt a' szokás megváltoztatta, és most a' felső táblánál, a' nádor' elnöklete alatt, ülnek a' praelatusok, és magnások a' fő hivatalnokokkal; az alsó táblánál, a' személynők elnöklete alatt pedig a' megyék', és a' sz. kir. városok' 's kerületek' követjei és a' kir. tábla. A' tanácskozási rend pedig honunkban az, hogy a' kir. propositiók vétetnek fel mindenek előtt az alsó táblánál, 's az ezek iránti határozat a' felső táblához küldetik, hol, ha az elfogadtatik, ő felségéhez küldetik helyben hagyás végett, ha nem, visszaküldetik uj vitatásra. E' közben pedig az alsó tábla az ország' sérelmei felett tanácskozik, vagy inditványoz, 's minden határozat a' leirt úton megyen által. Nevezetes környülmény itt az, hogy az alsó tábla mindent előbb, az úgy nevezett körökben (circulusokban), megvitat, minekelőtte a' valóságos országos ülésben felvegyen. Az alsó táblának tanácskozási naplója 1790 től, a' felsőjé pedig 1840 től fogva nyomtatásban kapható. A' király által helyben hagyott 's megerősitett határozatok törvényekké alakittatnak, 's minden ország gyülés után a' törvénykönyvhez (corpus juris) mellékeltetnek.

Országos Karok és Rendek. Ezen czim igy, mint itt áll, diplomatikai tekintetben csak nálunk — magyaroknál — divatoz, és a' kiváltságos rendek' öszvegét jelenti. Igy szólitatnak közönségesen a' megyék' és az ország gyülésen az öszvegyültek. Minthogy pedig törvényeinkben négy rend emeltetik (status Praelatorum Magnatum, Nobi-

lium et L. R. Civitatis); következik, hogy egész kiterjedésben a' fentebbi nevezett diplomatikai tekintetben a' négy rendet illeti. A' Karok és Rendek eszméletének hosszabb fejtegetése ezen szoros korlátok közé nem tartozik.

Országos béke (Landfriede). A' bárdolatlan ököljog' idejében az egymásközti harcz szüntelen szaporodott, 's ennek következete lön, hogy a' gazdagabb nemesség a' szegényebb; a' nemesség pedig közönségesen a' többi lakosságot elnyomta. A' rablás, a' vérontás napi renden volt. A' fejedelmek mindenütt igyekeztek a' dolgon segíteni. Legelőbb Némethonnak sikerült I. Miksa nagy királya alatt az úgy nevezett országos béke' felállítása. Már 1480. a' sváb frigy (schwäb. Bund) magát az örökös harcznak 14,000. gyalog és 10,000. felállított lovassággal ellene szegezte, de kevés sikerrel. Különbféle tartományok kötöttek még országos békét, de mind kevés sikerrel. Minekutánna I. Miksa 1495. első ország gyülést tartott Wormsban, az örökös és közönséges országos béke elhatároztatott, 2000. arany mark, halál, és minden javak' elvesztési büntetés alatt. És ugyan azon nap a' béke' fentartására állandó ország kamarai itélőszék állíttatott, melly a' béke zavarokat elitélje; e' fölibe még egy 20. ülnökből álló ország kórmány tétetett a' császári helytartó' elnöklete alatt. Az egész Némethon könnyebb kórmányzás végett 6. kerületre osztatott. Mind ezek mellett azonban a' háborgások egészen meg nem szüntethettek, még azon változások, mellyek a' had módot egészen megváltoztatták, be nem következtek, és különbféle környülmények a' háborgási vágyat el nem nyomták.

Őrvidék, Határőrző vidék. Igy neveztetik Magyar- és Erdélyországnak a' török tartományokkal határos részek' azon öszvege, melly az adriai tengertől Bukovináig elhúzódik, 863. négyszegü mföld.; mellynek lakosai 1. 1/5 millió egészen katonai lábon állanak, és a' török tartományok' ellenséges berohanásait kötelezletnek akadályozni, mlért is minden polgári adótól mentek. El vagyon az egész osztva horvát-, tót-, magyar- (bánsági) és erdélyországi őrvidékre, vagy is: zágrábi, pétervárad, temesvári és szebeni fő parancsnokságra; 's áll 19. kerületből, mellyek: a' likkai, ottocsáni, ogulini, szluini ezredek (mellyek a' károlyvárosi őrvidéket teszik), az első bánsági és második bánsági ezred (együtt a' bánsági őrvidék), a' kőrösi és sz. györgyi ezredek (együtt a' varasdi őrvidék) mind a' zágrábi fő parancsnokság alatt, a' gradiskai, broodi, pétervárad ezredek, és a' naszádok' kerülete a' pétervárad fő parancsnokság alatt, a' tótországi őrvidékben a' német bánsági, és az oláh-illir ezred a' magyar bánsági őrvidékben a' temesvári parancsnokság alatt; az első oláh, második székely, és második oláh gyalog ezred, és a' székely huszár ezred, az erdély országi őrvidékben,

a' szebeni fő parancsnokság alatt (l. ezeket). Ezekben kebelezve vagynak egy sz. kir. város, és 11. katona-község (communitas), u. m. Zeng, Károlyfálva (Carlopago), Petrinia, Kosztajnicza, Belovár, Ivanics, Bród, Zimony (Szemlin), Karlovicz, Pétervárad, Pancsova, Fehértemplom (Weiskirchen).

Ósád vagy Acsád, azon 7. kún' kapitányok' egyike, kik Almos vezérrel jöttek 889. év táján Magyarországba, kinek Árpád vezér Kassa vidékét adá ajándékul.

Oscillatio, hullámok', függentyük', 's rugékony testék' ingadozó mozgása mondatik oscillationak. Sokszor az okok, mellyek a' mozgásokat szülik, nem elég tiszták; igy p. o. a' hangnál, melly a' leghullámok' ingadozásától függ, sokszor vehetni észre, hogy az majd ismét homályosabban hallik, a' mint t. i. a' léghullám' ingadozása kisebb vagy nagyobb, vagy pedig maga a' lég tisztább vagy zavarosabb. A' függentyük' mozgása hasonlóul annál nagyobb és tartósb, minél inkább félre huzzuk azt, és nagyobb erővel inditjuk mozgásba. Ekként van a' rúgékony testekkel. Minél nagyobb erőbe ütköznek azok, annál tartósabb mozgások, és igy tovább.

Osiris, egyiptusiak' nevezetes istene, kiről a' monda, valamint a' magyarázat is, homályos előttünk. Származatát is különbféleképp' adják elő. Némellyek őt Bachus vagy Dionysussal tarták egynek, mint Herodotus irja. Apja Zeus és Here (Saturnus és Rhea), nővére pedig és neje Isis vala, 's együtt tiszteltettek egész Egyiptomban. Os. a' népet megszelidité, megismertette vele az ekét, földmüvelést, gyümölcs termesztést, szőlő tenyésztést, hangászatot, irást, gymnastikát, és csillagászatot. Ugyan ezt tette egyéb tartományokban is, 's szelid beszédje által azokat is müvelé; igy cselekedett Aethiopia-, Arabia, Elő Ázsia-, Thrácia-, Macedonia- és Attikában. Vére, Typhon, vala az ő legnagyobb ellensége, ki őt Egyiptombai visszatértekor társával megtámadta, megölte, 's holt testét szétdarabolta. De Osiris' neje és fia Heros, a' vér gyilkos ellen föltámadtak, azt Antaeonnál meggyőzték, 's Osiris' szét darabolt testét ismét öszveszedték, és fűszerezve osztak ki köztiszteletre. Osiris lángszinű öltözetben, ökörszarvakkal, vagy keselyü fővel, föld golyóval is, néha pedig, mint napképe, kocsin ülve, ábrázoltatik.

Ősi. Szerzeményét mindenki hogy használhassa, igazságos; de ha használhatja, igazságos is, hogy azt holta esetében másra ruházhassa által, már pedig ezen átruházást, legörömestebb gyermekeinkre tesszük, és azért a' positiv törvények a' szülők' holta után maradott javakat a' gyermekeknek itélik. Az ekképen a' gyermekekre szállott vagyon — Ősinek — neveztetik. Egyébiránt a' czimek és kiváltsági más jogok is, mellyek a' szülőkről a' gyermekekre szállanak, Ősieknek neveztetnek.

Ősiség, különbféle alakban tűnik föl. A' természetes halál' esetében átruházást az emberek mindinkább örökösiteni kivánván, a' feudalismus által mig inkább segitették annyira, hogy a' nemzetségi javak elidegenittethetetlenekké tétettek. Firól fira — itt ott leány ágra is — száll a' nemesi vagyon, de csak a' nemzetség' körében, mert azon kivüli általruházásnak helye nincsen. A' rövidség nem engedi itt a' mélyebbeni beereszkedést. Hazánkban épen most készittetnek az ideák az ősiség' eltörlesztésére. De különbözők a' vélemények, és még igen bizonytalan az eredmény.

Oskola. Ezen nevezet vagy az ifjú hajlamainak kiképzésére, vagy egy bizonyos hivatás' előkészitésére szentelt intézetet jelenti. A' tanitás' és nevelés' első csirái akkor sarjadoznak a' gyermekben, hogy ha a' tudni vágyás benne felebred, és ha a' kültermészetnek ezen tudni vágyás által kieszközlött jobb megzabolázása, és a' hasonkorúk közti megkülönböztetés őt arra ösztönzi. Már, hogy ha mi ezen csirát 's tudni vágyást, melly minden gyermekben kisebb, nagyobb mértékben meg vagyon, elfojtjuk, könnyen elgondolhatjuk, hogy azon gyermekből nem leszen más, mint egy olly lény, melly csupán mozgonyként működik, erkölcsében pedig, melly mindenkiben isteninek kell lenni, hogy boldog lehessen, baromilag elaljasul, csupán az érzékiek után törekvő. Ennek fontosságát előbb utóbb beláták a' régi görögök is, kik elsőben csak a' testi gyakorlásokat vevék nézpontul gyermekeik' nevelésében, mig ellenben a' hires rómaiak átlátták, hogy a' testi gyakorlás csupán a' lelkivel egybekapcsolva, hasznos. Szóval: minden nemzetek látták a' tanulás és nevelés szükségességét, 's nem is vala nemzet, melly ifjait egy vagy másra nem tanitotta volna, és ekkép' tanuló intézetek alapitattak. Illyenek valának a' zsidók' próféta iskolái a' birák' idejében, hol különösen a' törvények megtanulására oktattattak ifjaik. A' zsidók' számüzése után a' fariseusok, saducaeusok, és essaeusok alatt más oskolák alakittattak, mellyekben az úgy nevezett kabbi által a' törvények és próféták magyaráztattak. A' perzsák gyermekeiket csak hadi gyakorlatokra tanitották, és az igazszóllásra szoktattak, hogy az annyira utálatos, és gyermekeknél csak nem közönséges hibát — a' hazugságot — mindenkép' kerüljék. Máskép' nevelték a' babiloniak ifjaikat. Ezeknél a' csillagászat vala fő feladat. Az egyiptomiak mathesis, csillagászat, természet, orvosi és törvénytanra oktatták. A' görögök, mint már emlitők, csak a' testi gyakorlásokra szoktatták gyermekeiket, a' tanitás 's nevelésről pedig szó sem vala. Nem feledék azonban azokat isteneik' tiszteletére szoktatni. Később még az éneklést vevék tanulási tárgyul, és ez okozá, hogy némellyek közölök a' költészetre adák magokat, és valamint az éneklés, úgy ebben is nevezetesek levének. Igy támadott köztök Homér, igy Hesiod. Azután

keletkeztek a' philosophiai oskolák Athénében, hol Grammatika, Rhetorika, Dialectika és Poesisra a' sophisták által tanittattak ifjaik. Lycurgus' oskolái ellenben Spartában közös nevelő intézetek valának, hol az ifjak a' terhes munkák' elviselhetésére és fegyvergyakorlatra szoktattak, legfölebb néhány nemzeti dal' megtanulására és elméjök' gyakorlására kényszeriittettek. Csak Athénében állittattak, Solon és Pisistratus alatt, tudományos intézetek, mellyekben az elemi ismeretek taniittattak. Ezen intézetnek köszönhetni Plato, Aristoteles és Plutarch' lételét. A' rómaiak nagyobb ifjaikat Athénébe és kis Ázsiába küldötték további mivelődés végett; a' kicsinyek' számára elemi oskolákat állitottak, később pedig felsőbb oskolák is létre kaptak, csak az vala kár, hogy csupán a' gazdagok' és előkelők' gyermekei vehettek részt ezen oskolákban, szegényebb és falusi gyermekek kizáratvak. Németországban, az ó korban, az ifjúság csak természeti állapotban neveltetett, mig a' római helytartó Varus, más jobb szokást, és nevelést iparkodott bévinni, mi neki életébe is került. De egészen ellenkező lábon áll ma. — Németország, oskolaira nézve, minden többi országok' példája és tüköre. A' miveltségnek legfelsőbb fokán áll ez minden többi országok felett; azért mellőzzük el a' többieket, ezt hozván fel például. — Campe és Salzmann gondolkodának a' tanitásban az élet' practikai hasznavehetőségéről. Rochow, Kant, Stephani és Dinter is jeles paedagógok. Mindent a' kormányoknak köszönhetni itt. Több tartományokban a' tanitók' fizetései megnagyobbittattak. A' német oskolákat ohajtá mintául Francziaországban Cousin az ő tudósitásában (Reone de Paris XXIX. 1—4). Rendeletei ezen oskoláknak néhol engedékenyebbek, néhol pedig szigorúbbak. Bajorországban olly szigor rendeletek léteznek, hogy a' gymnasiumokban csak az alkalmatosaknak engedtetik meg — és ezt szorosan véve — felsőbb osztályba menni. Az egyetemekben az atya' kivánságára a' hallott leczkékből az ifjú kikérdeztethetik ugyan; de ha próbát ki nem állja, azonnal elbocsáttatik. A' gymnasiumokban mind a' mellett közönséges a' panasz, hogy a' régi nyelvekkel több idő vesztegettetik, mint az ujakkal, és hasznos tudományokkal, miután még is sokan — kivált mai időben — hol nem minden ifjú törekszik az ifjúság' e' nagy tömegében status hivatal után csak idejöket vesztegetik, 's azon időt hasznosabban tölthették volna, a' polgári állapotra szükséges tanulmányokban magokat kiképezhetve. De egyszersmind el kell ismernünk más oldalról, hogy a' gymnasiumok csak a' mivelt tudósok lenni akarókra állitattak. Igy a' czél érve van, minthogy ott a' feladott tanulmányoknak anya nyelveni előadása is könnyiti az ifjú' fáradságát. Ez pedig azért van, mivel tanitókat képző oskoláik is jó karban állanak. Polgári és katonai oskolák sem hibáznak Némethonban. Különösen említést érdemelnek a' bécsi polgári oskolák

(Polytechnicum Institutum) Ausztriában. Siketnémák, kisdedeket óvó, leányokat nevelő oskolák 's a' t. Hazánkban hasonlóképen tétetnek lépések, hogy alsóbb és felsőbb oskoláink mind inkább czélra juthassanak. Vannak már néposkolai tanitókat képző intézeteink is: Budán, Pozsonyban, Pécset, Veszprémben, Egerben, mellyek, ha a' jeles alapitók' kivánságának megfelelendnek, néposkolainkból óhajtott czélt érhetünk.

Őslakok (Aborigines, Autochtones). Igy neveztetnek valamelly haza nézve azon népek, kik emlékezet óta laknak benne, a' nélkül, hogy betelepedésük' idejét kitudni lehessen. Illyenek voltak Európában a' czeltak és szcythák, illyenek Amerikában az indiánok. Aborigines név alatt Italiában az Ausones nevü népek értetnek, kik ezen ország' őslakóinak tartották magokat, és az Appenninek' keleti oldalán tanyáztak, több ágra oszolva, millyenek voltak az: osci (kikből lettek a' latinok), sabini, aurunci (az elsőktől származtak a' picentes, peligni, marrucini, vestini, marsi, aequi, hernici és samnites; az utóbbiaktól a' frentani, hirpini, caupani, lucani, 's ezektől a' bruttii) 's a' t.

Osnabruck, a) Hannovera királyság' tartománya (Landdrostei), 105. négyszegü mföld. 280,000. lak. b) Ebben herczegség, előbb fejedelmi püspökség. c) Ennek fő városa a' Hase folyón, 12,000. lak., hol 1648. oct. 24. a' hires vestfáli béke köttetett; széke a' tartományi fő hivatalnak, adó igazgatóságnak, püspöknek. Van gymnasiuma, árva intézete, fékháza, többféle gyárai, 's élénk kereskedése.

Ostende, város, vár, és kikötő Belga királyság' Flandria tartományában, 12,000. lak., a' tenger mellett, jeles kereskedést űz, azért is van benne váltó törvényszék, kereskedési csarnok, börze. Nevezetesek hajó gyárai, tengeri fürdője, czet fogása. Említésre való még az 1601. és 1604 iki ostrom.

Ostracismus, igy neveztetett Athénében egy tiz évig tartott számüzés, melly bizonyos esetekben a' status polgáraira rendeltetett. Ostracismusnak pedig neveztetett a' görög ὀστρακισμος — cserép törvényszéktől. Minden polgár fölirá t. i. a' számüzetendő polgár' nevét egy cserépre, és ezt a' piaczon, egy fa korláttal keritett, és az Athéne' tiz nemzetségének jeléül tiz bejárással ellátott helyre letevé, hol az archontok a' cserepeket megszámlálák. 6000. illyen cserép vala szükséges egy polgár' számüzhetésére. Az ostracismus által számüzött polgár tiz év' lefolyta után ismét visszatérhetett hazájába, 's előbbi jószágát, 's jogait, mint polgár, visszanyerhette. Ez egész számüzés semmi becstelent nem foglala magában, 's tulajdonképen nem is büntetésül szabatott az, hanem ha valaki magát jelessége, érdeme, 's gazdagsága, 's több e'félék által igen kitüntette, 's tőle félni lehetett, hogy a' status' szabadságának ártalmára lehetne, vagy ha ez nem is, hanem ha a' nép őt gyülölte, vagy

az ellene felkelt pártosok már igen megszaporodtak, akkor száműzetett honából. Igy száműzeték Aristides, az ő szenytelen jósága, és igazság szeretete miatt Themistocles' pártosai által, kik előtt félelmes kezde lenni, ne hogy Themistocles' helyébe ő választatnék hadivezérré. Az ostracismus' eredete bizonytalan. Rómaiaknál is volt e' neme a' büntetésnek, testarum exilium, vagy testarum suffragia név alatt.

Ősz, az évnek azon része, melly az éjszaki mérséklett égőv alatt akkor kezdődik, midőn a' nap a' déli félgömb felé való látszató alászállta közben az egyenlitőt érinti. A' mi idő számlálásunk szerint az ősz' kezdete sept. 23. körül esik, vége pedig dec. 21. körül. A' déli mérseklett égőv' lakosinak épen ellenkező időben van őszök, mikor t. i. nálunk tavasz vagyon. Különbözik ezen csillagászati ősztől az őszi idő, melly rendszerint oct. közepe vagy vége felé áll be.

Oszlop, tulajdonképen kerek, szabadon álló, 's fölfelé vékonyuló kő vagy fa gyámolt jelent, melly a' ház fedél alá, ház elejbe épittetik. Átalában pedig igy nevezteték minden, mi efféle alakban tisztelet jeléül készittetik. Eredetök igen régi. Kezdetben templomokban 's nagy épületekben lehete illy oszlopokat látni, Görögország és Egyiptusban. Minden oszlop három részből áll, u. m. talap vagy lábból, mellyen az oszlop nyugszik; derékból, melly mindjárt a' talapon áll, és fejezetből. Az oszlopok különbféle idomuak, vannak toskánai, dóriai, joniai, korinthiai, és római vagy öszvetett oszlopok. Az oszlopok mindig az épület' nagyságához alkalmaztatnak.

Osztály. Az ember természeténél fogva önző, és elszigetelésre — mennyiben ez külön érdekét tárgyazza — hajlandó, bárbár képzetéhez pedig igen ragaszkodik. Igy történt, hogy az emberek valamint különbféle érdekekhez, és foglalkozásokhoz tartoztak, mint a' törvényhozóktól ezen foglalkozásokban pártoltattak, különbféle osztályokba soroztattak, úgy hogy legritkább nemzet közt tartatott fen a' természeti egyenlőség. Ott még szerencséről lehetett a' szó, hol az osztályok nem voltak, vagy nincsenek olly szigoruan elkülönözve, hogy egyikből a' másikba átjuthatás engedtetik. De ott, hol a' felekezetek elkerülhetetlenül osztályzatokhoz vannak kötve, mint a' hinduknál, ezen rendszer mind testi, mind lelki kifejlést hátráltat, miglen az illy nemü osztályzat létezni fog.

Osztályadó. A' pénz ügyrendszer néhol különbféle tekintetnél fogva nem egyformán adóztatja a' haza polgárjait, hanem a' különböző rangminéműség vétetik tekintetben, — 's ezen adóztatás' neme osztályadónak neveztetik, mellynek következtében azon álláshoz képest fizeti ki status polgári tartozásait, mellyben áll, mint haza polgár, ámbár ezen adó nemén kivül még más adók is létezhetnek.

Osztatlan javak azok, mellyek a' közös törzsök' elhunyta után a' természetes, és törvényes örökösök közt még meg nem osztattak. Ezeknek tekintetében régenten nálunk azon rendelkezés vala, hogy az illy javakbóli szerzemény is minden részről osztály alá került. Most azonban már az osztatlan javakbóli szerzeményt maga részéről kiki megtartja.

Ösztön, így nevezzük azon érzést, melly egy élő lény' erejét arra, hogy munkálkodjék, kényszeriti. Az ösztön különbféle, van t. i. közönséges természeti ösztön, melly minden élő lénynél megvagyon, illyen p. o. az élet' fentartása; van ismét ollyan ösztön is, melly csak bizonyos állatoknak tulajdona, mint p. o. a' kutyánál az ugatás. Az ösztön magával születik az élő lénynyel, mit a' test' alkotásából magyarázhatni meg.

Osztrolenka. Lengyelország' ploczki vajdaságában város a' Narev folyó mellett, 1500. lak. Mellette vagyon a' róla neveztetett rengeteg erdő, és vadon. Nevezetes az itt történt csata 1807. télutó 16. és 1831.

Öszvér, a' ménlótól 's nőstény szamártól származik. Testalkata mind a' kettőtől kölcsönzött; mert nagyobb, testesebb, erőssebb, mint a' szamár; 's ezen tulajdonokat a' ló apától nyeri. Szine hasonló a' szamáréhoz, fülei olly hosszak 's lógók, mint ezé, 's ezeket a' szamár anyjától kölcsönözi. Erős, izmos, fáradságot, munkát eltürő, éhséget, szomjat könnyen elviselő állat. Különösen teher hordásra használják, mert 4. mázsát, sőt még nehezebb tehert is elczipel. Lépése egyarányos, erős, és bátor, azért hegyes vidékekben megbecsülhetetlen, kősziklák közt, keskeny utakon, tátongó mélységek fölött, honnét a' ló könnyen leröpitné a' lovagot, ott az öszvérrel legnagyobb bátorsággal, sőt a' legnagyobb kényelemmel lehet nyargalni. Éltök igen kitartó, 20 — 30. éven át is szolgálnak, élelmök kevésbe jő, mert nem igen finynyásak, rosz szénával, szalmával, 's a' szarvas marháktól visszamaradt hulladékkal is megelégülnek. Nálunk ritkák, hanem olasz, spanyol, 's minden déli tartományokban nagy számmal tenyésztetnek.

Öszveirás (Conscriptio), a' katonai szolgálatra alkalmas legényeknek feljegyzése, házak, faluk, városok 's megyék szerint. E' szokás rómaiaktól jöve, hol mindenik 17. évtől 45-ig tartozott katonáskodni, mert nálok nem is vala katona szedés, csak kiválasztás. Köztársaság' idejében a' consulok, minekutána a' legiók' ezredesei megválasztattak, köz hirdetés mellett öszvegyüjtették a' katonai szolgálatra alkalmas polgárokat, mit ők milites colligere, scribere, conscribere szavakkal jelentették ki parancsaikban, 's innen van a' conscriptio nevezet is. Minden felirt polgárnak, szabadság is vagyon elvesztés alatt, meg kelle jelenni a' Mars' mezején, vagy a' Capitoliumban, 's maga osztályába, vagy századába kiki beállván, sors vonás által határoztatott meg, ki fogja tenni

a' katonai szolgálatot. Hazánkban is 1840. évi ország gyülés' határzata szerint sors húzás által történik a' katonai állitás.

Orthoepia, azon része a' nyelvtudománynak, melly a' szavak' helyes kimondását tárgyazza. Alapos és elmés észrevételeket közölnek e' tárgyról Kempelen, (Mechanismus der menschlichen Sprache), Bécs 1791. Olivier Lajos (die Urstoffe der menschlichen Sprache und die allgemeinen Gesetze ihrer Verbindung), Bécs 1821.

Orthodoxia, állhatatosság az egyházi tanitásban, az az: midőn valaki az egyháztól elfogadott hit-elveket, dogmákat igazán hiszi, ki pedig ellenkező tant és hit-elveket tart, annak tana Heterodoxiának neveztetik, melly épen ellentétben áll, az Orthodoxiával. Philosophiai értelemben pedig Orthodoxia azon hit, melly eldönthetlen igaz okok által, mint valódi, és egyéb hiteknél jobb, bebizonyul.

Orthographia (helyes irás), olly tan, melly a' betüket az irásban jól és szabályszerűen alkalmazni tanitja. A' helyes irás' szabályait igen nehéz pontosan meghatározni, részint a' betüirás' ingadozó, és önkényes használatáért, részint a' betüirás' elégtelenségeért, minthogy minden hangzó betüt kifejezni némelly nyelvben lehetetlen, részint pedig más idegen betüknek kölcsönözése végett. Legjobb szabály az irásban úgy irni, mint a' szót — de helyesen — kimondjuk. Ebben igen messze van a' franczia és angol; az első fölösleges betü szaporitásokkal él, midőn ellenben emez kevesebb betüt használ az irásban, 's a' kimondásban is. A' német úgy ir általában, mint beszél, kevés kivétellel. A' helyes irás minden nemzeteknél sok változásokon ment keresztül, annyira, hogy vagynak nemzetek, kiknek hajdankori irásaikat a' mostaniakkal nem is hasonlithatni öszve. Mennyire áll a' helyes irásban a' magyar nyelv, csak száz év óta láthatjuk; de mennyire különbözik irásunk a' régi magyar irásmódtól, azt is megtudhatjuk öszvevetvén hajdankorban irott munkákat a' mostaniakkal. Ez óriási lépteknek pedig legtöbbet köszönhet hazánk a' Magyar Tudós Társaság' igyekezetének, 's reménylhetni, hogy szilárd ipara által helyes irásmódunk a' legnagyobb tökélypontra jutand. A' helyes irásmódban szükségesek a' jelek is, hogy az irás könnyebben érthető legyen. Nyelvünkben következők: 1) a' veszsző (,); 2) a' pontos vessző (;); 3) a' kettős pont (:); 4) a' pont (.); 5) a' kérdő jel (?); 6) a' felkiáltó jel (!); 7) választó jel (-); 8) a' zár jel (()[]); 9) a' gondolat jel (—); 10) idéző jel (»«); 11) hiány jel ('). Vannak ezeken kivül még más jelek is, mellyek sokszor elő fordulnak, illyenek: a' csillag jel (*); kereszt jel (†), és a' paragraph (§).

Orthopoedia, egy olly része az orvosi tannak, melly az emberi test' kinövései, elgörbülései, és félre növéseinek elháritásával foglalkozik. Ezen igen hasznos, és czélszerü müködés, és orvoslás különbféle

mozgonyok, és szerszámok által történik; midőn a' gyermek — mert az izmok' hajlékonyságai miatt csak gyermekeknek lehet hasznos — testének egyenes tartása, kinyujtása, és egyéb mozgások által, folytonos gyakorlatok közt nem csak ügyességet, hanem testi hibáinak gyógyulást is szerez. Ez megbecsülhetetlen valamint szülék, úgy gyermekekre nézve is, kik különben minden egyéb jeles tehetségeik mellett is gátoltatnak sokszor ott, hol czélt érni leginkább óhajtanak. Illyen orthopoediai intézetek vannak Berlinben, Hannoverában, Jénában, Lipcsében, Hamburgban, Leydenben, Koppenhágában, Turinban, Párisban, Bécsben, legnevezetesbek pedig Würzburgban és Lübeckben. Hazánkban is létezik már e' jótékony intézet Pesten.

Otho (Marcus Salvius), szül. Ferentinumban, Etruriában. Nero' kegyencze 's gyalázatos tetteinek részese, Poppaea Sabina' férje 's 10. évig Lusitania' helytartója. 68-ban Galba császár' részére nyilatkozott, 's 70-ben Consul lön. Minthogy Galba császár őt követőjének ki nem nevezé, 's adóságai igen nagyok valának, Galbát meggyilkoltatván, magát császárnak kiáltatta ki. De az alatt, hogy ő katonáit a' legnagyobb kicsapongásoktól vissza nem tartóztathatta, Németországban Vitellius választatott. császárnak. Háromszoros győzelme után végre megveretett, 's magát ekkor ő egy törrel döfé át, miután három hónapig 's 3. napig uralkodék.

Ott (Péter, Károly, báró), jeles magyar tábornagy. 1789. tábornagyi őrmester lett, és a' törökök ellen hadakozott; 1792. pedig mint altábornagy egész 1795-ig Flandriában a' francziák ellen hadakozott; 1796 és 1797. Olaszországban volt; 1799. a' hires Suvarow orosz generalissimus alatt vitézkedett, 's Trebiánál igen kitüntette magát. Jelen volt a' Mantua város' bevételénél, és 1800. Genuánál, mellyet Ott capitulatio által hatalmába is keritett, de Montebellonál Berthier által megveretett. Jelen volt a' nevezetes marengoi ütközetben is. Miután 1808. a' felkelt magyar nemesség' vezére is volt 1809. Budán mint tábornagy meghalt.

Ottó, bajor herczeg, Magyarországnak sors szerint 24-ik, 1305. évben megkoronázott királya; atyja volt Henrik, bajor herczeg, anyja Erzsébet, IV ik Béla király' leánya, 's ez vala inditó oka, hogy Ottó azon zavargó időpontban, midőn III ik Andrásban az Árpád' férfi ága kihalván, az atyja által Csehországba visszavitt László (máskép Wenczel) helyett magyar királylyá választatott, olly föltétel alatt, hogy minél előbb az országba jöjjön, és a' Csehországba vitt koronát ékszereivel visszaszerezze. Nem nehéz feladat volt Ottónak az öreg cseh Wenczel halálával a' magyar koronához jutni, mert, midőn Albert császár őt Wenczel ellen felhita, kérésére nem hajolva, a' csehek' részére állott,

ekként tehát barátjával lévén dolga, a' fiatal Wenczeltől nem csak a' korona' kiadását, de a' magyar királyságróli lemondást is megnyerte. De annál nehezebb volt a' koronának Magyarországba hozatala. Albert és Rudolf ellenségeskedések miatti félelmek közt, kereskedő ruhába öltöztekor, útjában a' koronát el is veszté, de ismét megtalálá, és Fehérvárra jövén, veszprémi és csanádi püspökök által megkoronáztatott, onnét Budára érkezvén, királyi ékszereibe öltözve, járá meg annak minden utczáit. Jól folytanak Ottónak uralkodása' kezdetén dolgai, mert részint Rudolf ausztriai herczeggel ellene esküdött Károlyt az országból kiüzte, részint Bencze pápa meghalálozván, 11. hónapig üresen állott a' szent szék, a' megválasztott Kelemen pedig más királyok' kibékitésével vesződvén, gondjait Magyarországra nem fordithata. De nem sokáig tartott ez is; mert Kelemen is VIII-ik Bonifácz' nyomdokit követvén, mind azokat követé el Ottón, miket ez Wenczellel tett, 's koronázóját, a' csanádi püspököt, apostoli széke elejbe idézé, melly idegenitő zavaroknak a' lön következete, hogy többen az országban Károlyhoz, a' pápák' pártoltjához, állván, mások pedig, 's ezek közt Csáky, vagy ismeretesebb nevéről Trencsini Máté az akkori nádor, az egész felső Magyarországot bánya városokkal, Kassától Komáromig elfoglalván; Erdélyben Apor László vajda egészen függetlené tevék magokat, mint sem idegen, 's erővel telt királyt ismerjenek el. A' dolgok' illy helyezetében Ottó, ki királyságát szeretvén, Apor vajdának hatalmasságáról meg volt győződve, leányát nőül kérendő, Erdélybe ment, 's a' koronát is magával vivé. Ott azonban nem hogy menyasszonyt nem nyert, de a' vajda által tömlöczbe záratva, tovább esztendőnél sanyargattatott, nem nyervén vissza szabadságát, mig Bajorországbani visszatértét meg nem igérte, mire állani Ottó annyival is inkább kénytelen volt, mert a' pápa az országlást tőle Károly Robertnek itélte. 1308-ban Bajorországba visszatérvén, a' királyi czimet megtartotta, mig 1312-ben éltének 52-ik évében meghalt.

Otto (I.) máskép' nagy Ottó, Henrik, német császárnak Mathilde második nejétől született fia, 912. Még atyja' halála előtt elismertetett mint követője az országlásban az erfurti ország gyülésen; 936. pedig Aachenben megkoronáztatott. Minthogy sokat utazott, 's hol megállapodott, a' helynek kelle a' költséget vinni, sok herczegek' haragját magára vonta, kik Dankmar ellenséges bátyjához csatlakoztak. Innen történt, hogy rövid idő alatt az egész birodalom felzendült ellene, 's 14. évig kelle szakadatlanul a' pártosokkal küszködnie. De a' szerencse őt soha se hagyá el, mivel elcsüggedt soha se volt. Ekkép' 950. igen nagy erőt nyert. A' visszaállitott csend után Rómába utazott, a' rómaiaktól a' császári korona' átvevésére meghiva, 's Canossába ostromlott Adelhaid grófnőtől segedelemért megkérve 951., Otto meg is érkezett, 's a' meg-

szabaditott Adelhaidot sok ajándékok által nőül nyerte. 952. visszatért országába, mert a' magyarok Németországot fenyegették 's valóban 955. meg is jelentek iszonyu sereggel. A' három részre osztottnak kettejét Otto megverve, németek' részén vala a' győzelem. 961. másodszor mene Olaszországba, magát Majlandban lombárdi királynak koronáztatta meg, és a' pártos Berengárt szabadon bocsátotta. 962. febr. 2. XII. János pápától Rómában császárnak koronáztatott. Egész 972. vala Rómában. Meghalt 973. országának nagy zavarságában.

Otto (II.), a' vörös, előbbinek fia, szül. 955. Atyját az országlásban 973. követte. Igen derék fejedelem volt, de korán elhunyt. 980. Olaszországba vezeté seregét a' csend' helyreállitására. Tarentumnál cselszövényesen körülyéve, megveretett, 's csak nehezen menekülhete meg ő is, magát t. i. byzanti császár' atyafiának adván ki. Uj seregek érkezének meg Némethonból, 's veronai ország gyülésen a' görögök ellen háború határoztatott. Azonban a' készület alatt Otto hirtelen meghalt 983.

Ottokár (II.), I-ő Wenczel' fia, 1253—78. Csehország' királya, 1251. Ausztria' herczege, Poroszországban Königsbergnek első épitője. Hadakozó, koronákra vágyó fejedelem volt 's számtalan erőszakoskodásról hires. 1255. 60,000. embert vezetett a' poroszok ellen; a' német lovagokat ótalmazta; 1256. a' néki ajánlott német koronát kevélységből el nem fogadta, 's a' vazalloktól zavaros időben elfoglalt koronai jószágokat elvette. 1257. bajorokkal szerencsésen harczolt. 1260. kétszer veré meg a' magyarokat. De habsburgi Rudolfot császárnak elismerni nem akarván, ez ellene fegyvert fogott. Ottokár azonban 1276. békét kötött. 1278. aug. 26. Rudolf ellen ismét fegyvert fogván, a' Marsch mezőn végképen megveretett, 's éltét veszté. Minden uralkodási gőg, 's vágya mellett a' polgárok 's parasztokat védte a' nemesek ellen, kiket ő gyakran 's igen keményen megzabolázott, 's a' mesterségeket földmiveléssel, külföldiek által, kiket honába hivott, mozditá elő.

Ötvös vagy Eötvös, ezen család mai nap is virágzik honunkban. Többi közt Eötvös József, báró. Dunának az 1838-iki rendkivüli áradása következtében, Pesten, tetemesen károsodott Heckenást könyvárusnak felsegéllésére, ki a' magyar irodalom' előmozditásában érdemet szerzett, több tudósokból egy társaság alakult, és ezen Eötvös József szerkesztése alatt adott ki »Árviz könyv» czim alatt egy igen diszes gyüjteményü, több kötetből álló könyvet, mellyben »Chartausi» czimü elbeszélésével Eötvös József először lépvén az irodalmi pályára, ezzel, és Kölcsey' hamvai fölött, a' magyar tudós társaság' gyülésében mondott beszédével olly mértékben magára voná a' közönség' figyelmét, a'

millyen feszült helyhezetbe ejté az által, hogy a' remek mű maig sincsen bevégezve.

Oudinot (Károly, Miklós), reggioi herczeg, Francziaország' marsallja 's pairje szül. Bar-sur-Ornainban 1767. apr. 2., hol atyja kereskedő vala, 's minek neki is kell vala lennie, de mit ő nem kedvelt. 1783. katona lön, azonban nem sokára e' pályáról lelépett. Revolutio' kiütésekor ismét az lön, 's 1792. Bitsch várának poroszok elleni védelmezése által ismerteté meg magát. Egész vakmerőségig bajnok, gyakran 's veszedelmesen megsebesítve, fényes tettei által emelkedett 1799. osztályos tábornokságra. Zürichi győzelem nagy részint az ő mive. Erre a' tábornok testnek lön feje Massénanal. 1805. a' hadsereg' ujolag alkotott gránátos testét vezérlé, ezzel 1806. Berlinbe vonult, 1807 Danzigot ostromolta, 's a' berohanó orosz sereget feltartóztatá. Napoleon őt grófi rangra emelte, 's 1809. a' bécsi béke után, marsallá, 's reggioi herczeggé nevezte. Oroszországban is jelesen viselte magát, de igen megsebesült. 1814. minden csatában részt vön, Páris' bevétele után magát megadá, 's XVIII ik Lajostól gránátosok, 's királyi vadászok' fő ezredessé neveztetett. Napoleon' visszajötte után hiv maradt Lajoshoz, miért is őt a' párisi nemzeti őrsereg' kórmányzójává nevezte ki, melly méltóság az őrsereg' feloldozásával 1827. megszünt.

Ovidius (Publius), Naso mellék névvel, jeles római költő, szül. kr. e. 43. Sulmóban, lovag nemzetségből. Tudományos miveltséget Rómában, 's Görögország 's Ázsiába való utazása által szerze, 's visszajövet, egyedül a' költészetre adta magát, bátor atyja belőle törvénytudóst akara képezni; mert maga mondá ama jeles Elégiában (10. a' szomorú énekek' 4. könyv.), hogy ő költőnek született. Nyájas könnyűsége, az emberi indulatnak, kicsiny tulajdon vonásai' felfogásában, 's előterjesztésében ügyessége, a' tárgyaknak szerencsés választása bélyegzik számos munkáit. A' nagy sokaság' izlése szerint készitett költeményei által magának nagy hirt szerzett, melly hiuságának nem kevéssé hizelgett. Midőn költői hirének ekkép' nyert borostyánán magát tetszése szerint kinyugodhatni vélte, parancsot vön Augustustól, Italiából tüstént eltávozni 's pedig Pontus Euxinus' kietlen partjaira, 's pedig Tomi felé, hol a' durva géták laktak, kelle vándorolnia. Számüzésének oka, mint több helyen említi, nem vétek, hanem vigyázatlanság vala. Költészségét is több izben nevezé szerencsétlensége okának. Ovidius Tomiban halt meg, miután 10. évig számüzve vala, kora 60. évében kr. u 17. Ovid. munkái' legjobb kiadásai közé méltán számláltatik Heinsius Miklósé, (Amsterdam, 1658—61. 3. köt. 12.); Burmanne (ugyan ott, 1727. 4. köt. 4.); Mitscherliché (Göttinga, 1796—98. 2. köt.); Baumgarten Crusiusé (1825).

Oxenstierna (Axel, gróf), svéd kórmányfi, szül. Fanóban, Upland-

ban. Rostock, Wittemberg, 's Jénában a' hittudományt tanulta, 's midőn IX. Károly 1602 svédeket az eskü' hüségére felszólitá, ezen monarcha' szolgálatjába állott. 1608. a' tanácsba lépett, 's 1613. Gusztáv Adolf alatt kanczellár lön; 1614. elkiséré őt Lieflandba; 1617. svédek' részére igen kedvezőleg kötött békét az oroszokkal. Ox. vala, ki a' pomeraniai herczeggel, hogy Stralsundba dán sereg helyett svéd őrcsapat küldessék, alkudozásba ereszkedék, 's a' lengyelekkel 6. évi fegyvernyugvást köte. Ekkép' midőn a' svédeket biztositá, urával Némethonba mene. Itt a' rajnai status, 's katonai ügyekre nézve teljes hatalommal ruháztatott fel Ox., mig Gusztáv Adolf Bajorországban 's Frankenben előnyomult, 's épen seregével utána készült, midőn Lützennél dicsőül elesett királyának hirét vette. Ekkor Ox. számosabb sereget gyüjte öszve, 's különbféle fejedelmekkel alkudozásokra lépett. De mig Párisban volt, a' nördlingeni ütközet által a' svédek elcsüggedve, elszéledtek. Nagy bajjal állithatá vissza a' rendet. 1636. visszajött Svédországba 's Christina királyné 5. gyámjainak egyike lön. Ox. fő gondja volt ezen állásában a' királynéval mindent megismertetni, mi a' kórmányzást illeté. 1640. Dániával háborút befejezé, Bremsebrőben békét kötve. Innen hazajötte után grófi méltóságra emeltetett, az upsalai egyetemtől pedig kanczellárrá neveztetett. A' királyné koronáról lemondásának magát igen ellene szegezte, 's midőn ez még is megtörtént, mély bánatba esett. Meghalt aug. 28. 1654. Ox. méltán számláltatik a' legjelesebb férfiak közé, kik a' világ' színpadján kitünő szerepet játszva, az emberiségre nézve jótékony munkássággal örökiték neveiket.

Oxford, Angliának hasonnevü grófságában a' fő város, melly leginkább egyeteméről 's könyvtárairól, már a' közép kortól fogva, hiresedett el. A' Temse folyón van épitve, 22,000. lak. számlál, csillagnéző tornya, és püspöki széke vagyon.

Őz, csinos, karcsu, a' szarvashoz hasonlitó állat, de karcsúbb, kisebb, delibb alkatu, 's érőtlenebb. Maga tartása igen tetsző, élénk, vidor, nagy szemei szép tekintetet adnak néki. Feje rövid, nyaka vékony, teste nyúlánk, farka egy ujnyi hosszú, alig észrevehető, körmei feketék. A' himnek 8—10. ujnyi hosszú csomós, ránczos, egyenesen fölálló szarvai vagynak, melly első évben ágnélküli, második évben kétágu, mintegy villa alaku, harmadik évben még egy ág nő hozzá 's igy marad szaporodás nélkül egész éltében, úgy hogy 4—6. águ nagy ritkaság. A' nőstény vagy szarvatlan, vagy csak igen kicsinyekkel bir Gyorsaságra nézve az őz fölül mulja a' szarvast. Bámulásra ragadja a' nézőt ügyessége, 's könnyüsége, mellyel a' sürü, bozótos harasztokat keresztül töri, keritéseket, falakat 's a' t. átugorja; azért az őzeket megőrző keritésnek 7—8. láb. magasnak kell lenni. Az őzek jó úszók is. Különösen ter-

mészetére nézve vig, de igen félénk állat. A' legkisebb zörejre futásnak ered, minden állatban ellenségét látja. Kis korától háznál nevelve, nagyon megszelidül, még is a' him idősb korában daczos, 's nyakas szokott lenni, öszvedöfi az őt bántot vagy ingerlőt. Látása, hallása, szaglása bámulásig kifejlett. Fejét mindig fen hordja, a' szélután szagol, 's 300. lépésről megszagolja az embert, 's a' töltött puskát még távolabbról is. Hangja majd nem ugatáshoz hasonló, 's különösen, ha veszélyt sejt, hallátja. 12—20. évig él. Az őzek nem élnek csordákban, hanem családban (in familia). Ehhez a' him, nőstény, 's a' bornyúk (az utóbbi évekből) tartoznak. A' családot a' him vezérli, ő elöl megy, a' többiek követik. Ha az erdőből lapályra vagy szabadba mennek, mindig a' him lép ki először a' rejtő erdőből: a' visszamenetelnél pedig a' már betakarodott, 's bátorságban lévő családját utolján követi. A' veszély' idején a' nőstény 's bornyak futnak elöl, a' him pedig, mintegy a' veszélyt föltartó, leghátul. Az őzek' kedvencz tartózkodó helyük a' sürű fiatal erdők, vágások, harasztok, kivált hol közel rétek és patakok vannak. Kedvelik a' magasabb száraz helyeket, alacsony posványos tájakat pedig kerülik. Élelmüket a' növény országból nyerik. Erdő növények, vetések, gabna, 's más ültetmények kedves étkök, azonkívül gyümölcs, bogyók, makk, rügyek, ifjú fa levelek, gyenge húsos növény ágak 's a' t. A' vadas kertekben, télen, szénával táplálják a' vadászok őket, 's szemes szalmával. A' forrás vizet különösen kedvelik 's azt messze tájakon is fölkeresik. Erős télen sok hónál, vagy ha a' hó' föle fagyos, allja pedig puha, sok őz elvész, 's a' nagyobb ragadozó állatok is sokat kivégeznek. April vagy majus hónapban 2., ritkában 1. vagy 3. bornyút ellik a' nőstény sürűn elrejtett bozótos helyen; ezek 12—15. nap mulva már anyjok után futkosnak. Ha nagyon megszaporodnak az őzek, nagy kárt okoznak. Az ifjú erdőket leeszik, a' kerteket, veteményes földeket, vetéseket, káposztás 's más ültetvényeket fölfalják, 's a' szorgalmas munkás' több heti fáradságát kevés idő alatt semmivé teszik. Az őzek a' nemesebb vadak közé számittatnak, 's a' hatalmasabb urak vadas kertekben szaporitják, táplálják őket vadászati kedvért. Jó izű húsán kivül, bőre is hasznos. Ebből készülnek a' kesztyük, takarók 's a' t., szarvaiból kés-nyelek.

P.

P, az a-b c 16. betüje, melly az összenyomott ajkak megnyitásakor, kiütött lehelet által, származik. Hangászatban piánót, a' legrégibb római fölirásokban pedig számjegyet (400), jelent.

Pacca (Bertalan), szül. Beneventben 1756. dec. 25. Financz-minister, 's alkanczellár volt a' pápai udvarban. 1801. VII. Pius pápa őt bibornokká nevezte, 's hozzá Napoleonnali visszálkodásokban leghivebb ragaszkodást bizonyitott. Őt a' számkivetésbe is követte; de Grenoblében a' pápától elválaszták, 's harmadfél évig vár-fogságba tették. 1814. ismét visszanyerte méltóságát, 's a' chinai dolgokat intéző társaságnak tagja lön; 1816. rendkivüli követségben küldetett Bécsbe; 1817. Róma' kormányzója, 's az egyházi birodalom' jövedelmeinek megvizsgálására rendelt választotság' tagja volt; 1824. magány életre vonult, bátor XII. Leo pápa is őt megajándékozta barátságával.

Pachomius, kolostori élet' alapitója, szül. 292. Kora' 20. évében, nagy Konstantin alatt, katonai szolgálatba állott. Keresztény hitrei áttérése után sokáig tartózkodott a' thébai sivatagon, Egyiptomban, hol is sok remetét gyüjte maga körül, 's első zárdát épite Nilus folyó mellett, valamint nő testvére is az apáczák' részére. Leveleket, 's kolostori élet, 's rendszabályokat irt, megholt 348. körül.

Pacificatio, béke szerzés, innét a' béke szerződés két hatalmasságnak egy harmadik ország' béke helyreállitásábani összeegyezése.

Pacsirta, a' tavaszi kikeletnek kedves hirdetője, a' zöldellő mezők' ékes dalosa, ki melegebb tartományokban töltvén a' telet, a' viruló tavasz előtt visszatér hozzánk. A' P. 7. uj. hosszú, sárgás-barna foltos madár, hasa piszkos-fehér, farkának szélső két tolla fehér, orra henger idomu, előre vékonyuló, hasonló hosszaságu ajkakkal. Hátulsó körme nagyon hosszú. A' pacsirta igen ékesen hangosztatja, majd nem egész nap, énekét; a' földről majd nem egyenesen száll fel a' felhőkig, úgy hogy szabad szemmel alig láthatni, dalolva ringatja magát a' légben, majd nem órákig, 's csak szavát hallani. Hogy illy soká ringatva fen-

tarthassa magát a' levegőben, könnyű testet, 's nagy szárnyakat adott néki a' természet. Nyugvó helye a' föld, fára nem szál. Élelme bogarak, kukaczok, 's különbféle magokból áll. Fogságban is szépen énekel. Európa' majd minden tartományiban honos, a' tágmezőket kedveli, kevesebbé a' kis réteket. Vándorló madár lévén, késő őszszel, november' közepén, hagy el bennünket, korán tavaszszal, vagy még előbb, már február' végén visszajő. Ékes dalával a' földmivest majd nem egész nap mulatja izzasztó munkája mellett, valamint a' városi lakost is, ha városának szük falait 's utczáit elhagyva, a' szép természetben keres vidor idő töltést 's munkáktóli pihenést. Évenkint 2 — 3-szor költ. Mesterség néiküli fészkét, szőrből 's tollakból állót, földre helyezi, a' vetések közt egy hant vagy dombocska mellé, ebbe 3 — 5. pettyegetett tojást tesz, 's kikölti. Jollehet mind a' nagy, mind a' kis pacsirtáknak sok ellenségei vagynak, még is nagyon elszaporodnak. Őszszel jó pecsenyét ad husok, vándorlások alkalmával hálóval százankint lehet fogdosni. A' gyermekek egy fogoly 's öszvekötött szárnyú pacsirtának hátára enyves vesszőt kötve, azt futni hagyják, mire a' levegőbe röpdösők leszállnak, 's az enyvre ragadnak.

Pacuvius (Marc.), szül. 222. kr. e. Brundusiumban. Ennius nő testvérének fia. Sok szomorú játékot irt, mellyekben, a' görögöknek nagy utánzója volt. Megholt 154. Tarentumban. Csak töredékeket birunk munkáiból.

Padischah (Pad, védő, királyi szék, és Schah, fejedelem), török császárnak czimje. Azelőtt csak a' franczia királynak adták ezt a' török császárok, most az ausztriai, 's orosz császárokat is megtisztelik vele.

Padua, a' rómaiaknál Patavium, körfalas kir. város, a' velenczei kormányzóságban, 52,000. lak. Emlitésre méltó épitményei: a' lánczhid, székesegyház, sz. Antal', sz. Justina' temploma, a' tanácsház, Pedrochi' kávéháza, püspöki lak, az aréna-, del Santo, prato della valle-piaczok' épületei. Van hires egyeteme, melly már több, mint 600. esztendős, hires füvész kertje és csillagnéző tornya, két gymnasiuma, nevezetes könyvtárai, rabbi-nevelő nagy zsidó intézete, tudományi, és művészeti, valamint kegyes intézetei is, húrgyárai, és népes Antal vásárai. Itt született T. Livius.

Paedagóg, a' görögöknél 's rómaiaknál azon rabszolga volt, ki az urának gyermekit az oskolába kisérte. Innen e' név általában a' házi tanitóknál 's nevelőknél.

Paer (Fernando), szül. 1774. Parmában, jeles opera szérző. Már kora' 10. évében a' Circe czimű operát nagy megelégedésre irta. 1795. Bécsbe utazott, a' háború viharai miatt, évi fizetést nyervén a' pármai

herczegtől. Itt ő a' nemzeti játékszínnél karmester, 's szerző vala, 's főleg Camilla operája által kapott hírre. 1802. nejével, mint első dalénekesnével, Dresdába ment, 's 1806. Napoleonnal Porosz- 's Lengyelországba, és ezután egészen ennek szolgálatjába állott. Szerzeményei melódiában gazdagok, énekkel teljesek, 's zenéjek foganatos. Tanusitják azt, mellőzve másokat, Achilles, Leonore, Sargino, Griselda.

Paganini (Miklós), a' jelenkornak ezen csudált hangásza született 1784. Genuában. Atyjától, ki kereskedő, de egyszersmind szenvedélyes hangász vala, nyeré első tanitását, azután pedig a' híres Rollához adá őt, kinél olly nagy előmenetelt tett, hogy már 8-ik éves korában nyilván hallatá magát. 14. éves korában a' luccai hangász kar' igazgatója lett. Azután Mária Luiza, pármai herczegnő' szolgálatjába állott, 's 1828-tól fogva csak nem egész Európát bejutazta, 's játszásáról egész Európa egyhangúlag itélt. Ő képes volt első tekintetre akármit eljátszani. Sok próbát tettek vele; de ő mind azokat olly könnyen kiállá, minden előkészület nélkül, mintha évek óta tanulta volna. Egykor Németországban hegedüjét is elcserélték, egy igen nyomorú adatván elejbe. Ő a' tréfát mosolylyal fogadván, 's a' silány hangszerből andalitó hangokat csalt ki. Bécsben szerfeletti csodálkozást gerjesztett maga iránt. Rómában a' híres Rossini' operáit első tekintetre igazgatta. Guitáron szintolly nagy mester vala Pag. mint hegedün. A' pápa őt arany sarkantyús vitéz, az ausztriai császár 's király udvari; a' porosz király pedig zene mesternek nevezé. P. a' társalgásban nyájas, és szerény, jóllehet személye visszataszitó volt. Képén mély szenvedély 's eltompultság nyugodott, de játszás közt szemei tüzeltek. Tiszta, biztos, és kész vala az ő varázs játéka. Hegedün fölül múlhatlan.

Pagodák, igy neveztetnek a' hinduk, 's déli ázsiai pogány népek isteneinek templomai, valamint az agyagból készült, megaranyozott, idomtalan, mezitelen, lábokat keresztbe vetve üllő isteni szobrok is. Továbbá igy neveztetnek azon arany pénz nemek, mellyeken e'félék szemlélhetők. Értékök 2. tall. 6. gr. peng. De ezüst pénzek is, 1. tall. 6. gr. értékűek. — Végre azon kis tarka, gypsből készült alakok, mozgékony fővel, mellyek az olaszoktól ékszerül körülvitetnek 's árultatnak.

Pairek, igy neveztetnek a' statusban azok, kik a' királyhoz legközelebb állanak. Keletkezésöket 's méltóságuk' kiképzését és jogaikat a' feudalis rendszernek köszönik. Mert a' feudalis rendszerben azon törvény alakult, hogy minden közönség az ő dolgait és pereit csak a' fejedelemmel egyenlitse ki. Franciaországban Capet Hugo' trónra emeltetésekor, a' francziai, burgundiai, normandiai, és aquitániai herczegek, flandriai, toulouszi, és champagnei grófok valának a' koronának közvetlen vazaljai; későbben a' papi herczegek, valamint több püspökök is

járulának hozzájok, kik, midőn a' királyi hatalom magasb fokra emelkedett, 's a' herczegségeket és grófságokat magához huzá, egyedül maradtak. Ezek' helyébe jöttek a' parlamentek. Később ismét uj pairek alakultak, 's számuk 37-re határoztatott. A' párisi parlamentben helyök és szavuk van, azon kivül egyéb joggal nem birnak. Revolutiokor a' pairek eltörültettek; de XVIII-ik Lajos ismét létre hozta, 's mintegy 200. valának. Legujabb időben a' pairek' örökössége eltörültetett. Britanniában minden báró, viscount, gróf, marquis, herczeg, pair; de minden családból csak a' legidősebbik. Minthogy pedig a' pairi méltóság a' jószágokra is kiterjed, lehet asszony is pairnő, de a' parlamentben szava nincs. Skótzia és Irlandban a' nemességnek csak egy része lehet pair. Az angol pairnek a' felső házban helye és szava van, titkos tanácsos, 's a' felség sértést kivévén, fogságba nem tétethetik, becsület' szava eskü gyanánt tekintetik, 's szabad bemenete van a' királyhoz.

Paisiello (Giovanni), egy a' leghiresebb énekjáték szerzők közől, szül. 1741. Tarentumban. Nevelését jesuitáknál nyerte, hol a' zenéhez különös hajlamot mutatott, és Nápolyba a' di S. Onofrio conservatoriumba vitetett. Itt ama hires Durante alatt miveltetett ki, úgy hogy öt év' lefolyta alatt Durante' tanitványai közt első lön, már maga is szerző. 1763. a' bolognai játékszin' számára két énekjáték' készitését bizták reá. 1776. Katalin orosz császárnő őt Pétervárra hivá, hol több darabokat szerzett. 1785. innen visszajött Bécsbe, 's a' »il Re Teodoro» czimű daljátékot készitette II. József császár' számára. Azután visszatért Nápolyba, 's itt IV. Ferdinand udvari zenéjének mesterévé tette. 1799. az udvarnak Szicziliábani létekor, P. nemzet zenemesterré tétetett; de az udvar' viszszajötte után két évig kelle neki a' börtönbe lenni, hogy azt elválolta. 1801. Napoleon meghagyá neki, hogy a' párisi béke' ünnepére egy »Te Deumot» készitsen, mit 1802. a' Notre Dame nevü templomban elő is adtak. Ezen idő alkalommal Párisba is ment, 's a' templomi zene kar' igazgatóságával megelégedett. Innen 1805., minthogy neje az éghajlathoz nem szokhatott, ismét Nápolyba visszatért. Évenkint külde a' császár' születése napjára egy uj templomi zenét. Mint szegény hala el, minthogy Napoleon' megbuktatásával nyugdiját elveszté. Többi darabjai között: La Molinara, il Barbiere de Seviglia, la serva Padrona, főleg emlitendők.

Paizs, régieknél védő fegyver, melly abroncsra vont bőrből állott. Nevezetes volt ékessége miatt Achilles' paizsa.

Pajkosság, igy neveztetik közönségesen az ifjúnak cselekedeteibeni könnyelműsége, midőn ő az által némelly csekélyebb hibákat követ el; mellyek, minthogy nem mindég származnak rosz indulatból, azért könnyebben is türetnek. De ha ezen könnyelmüség egyéb kicsapongások'

forrása, mi szemes felügyelők' hiányában meg is történik, akkor a' pajkosság vétkes, 's roszaságnak, néha gonoszságnak is mondatik. Sokszor a' pajkosság az ifjúban, ha nem korlátoztatik, a' legnagyobb romlást szüli, az ifjú' erkölcse, minthogy a' pajkos ifjúban már kezdetben sem vala mi szilárdság 's komolyság is, megvesztegettetik, 's sok időre — vajha ne mindenkorra — megorvosolhatlan marad.

Palaeographia, azon tudomány, melly minden irott vagy rajzolt emlékeztető hagyományok' ismeretére vezet. Tehát minden irománynak eredetét kipuhatolni, 's annak változásait felfogni tanitja. Montfaucon Bernard emelé azt tudományok' sorába az ő Palaeographia graecájában. Őt követte Barthelemy »Essai d'une paleographie numismatique munkájában. Hegel palaeographiai töredékével über die Schrift der Hebräer und Griechen» Berlin 1816. Hartmann Untersuchungen über asiat. Denkmäler, munkájával öregbiték a' tudománynak e' szakát. Koppnak érdeme igen nagy e' tárgyban, kit pontosságra, 's az előadás lelkiesméretes hűségére nézve az olvasás mesterségében kevés érheti el.

Palaephatus, athénei költő, kr. sz. e. élt. 5. könyvet irt a' hihetetlen dolgokról, mellyekből mi csak egyet birunk. Kiadta Fischer, Lipcs. 1789.

Paladin (diák palus-ból), tulajdonképen lándzsa, a' lovag' fegyvere, azután tüneményes esetekre kóborló lovag, az asszonyi ártatlanságnak, 's erénynek védője, ki szalagbokron vive nejét körül a' külső tartományokban, 's kit csak előtalált, általa azt a' legszebbik, 's legerkölcsösebbnek elismerni, vagy élet halálra való küzdésre kényszerité. E' kóbori lovagok' történetei telvék mesékkel.

Palais Royal, egy kertekkel, udvarokkal, boltozatokkal, 's karzatokkal környezett palota, Páris' közepén. Richelieu bibornok épitette 1663., 's XIII-ik Lajosnak hagyta. Ausztriai Anna és XIV-ik Lajos 1672. oda hordozóskodának, 's azóta Palais-Royalnak (királyi palota) neveztetik. XIV. Lajos azután öcscsének, az orleansi herczegnek, ajándékozá, 's igy maradt a' királyi családnál. A' franczia lázadásban Palais Egalitének (egyenlőség' palotája), később palais du tribunál-nak (törvényszék palotájának) is neveztetett. Ezen palotában vannak játék 's kávéházak, kalmár, könyv, és pipere áros boltok, a' Théâtre français (franczia szinház) szóval minden, mi csak az érzéket megrészegitheti 's megrontha tja. Ez Páris' romlottságának 's fényüzésének közép pontja.

Palatinus (Nádor), Magyarországban első országnagy, ki négy ország nagyból, kiket a' király többi közől kiválaszt, az országtól kineveztetik, 's ez a' király' helytartója az országban. Ezen méltóság a' királysággal egykorú. Kezdetben csak a' király' kényétől választott udvari tisztviselő vala a' magyar nádor, ki azután az ország' igazgatásá-

ban nagy részt vett, és négy század óta haláláig viseli méltóságát. A' kamara létre hozatala, a' katonai határok' pontosabb rendezése, az állandó katonák' behozatala (1715.), a' kir. helytartó tanács' állapitása, a' két kir. törvényszék (1723.) és a' katonai igazgatóságnak; mellyet Magyarországban Pálffy János gróf 's tábornagy' halála óta (1751.) mindig egy különös tábornagy viselt, elrendezése által, a' kórmány' dolgaiban sok változások történtek. De mind a' mellett, nagy és fontos jogai és kötelességei vannak a' magyar nádornak, minthogy személyével több jeles politikai, birói és katonai méltóságok egyesitvék. A' nádor t. i. gyámnoka a' kis korú királynak, egész nagy korúságáig az ország' kórmányzója, 's az ország gyülés' elnöke a' nagyok táblájánál. Ő viszi koronázáskor a' kir. koronát, ő helytartója a' királynak távollétében, ő a' Pest, Pilis, és Solt egyesült vmegyék' örökös, valóságos fő ispánja, az ország' levéltárának fő felvigyázója, és a' koronához visszaesett javakból 32. teleket ajándékozhat a' nemeseknek. Ő közbenjáró, ha a' király és a' Karok és Rendek közt egyenetlenségek támadnak; ő a' jászok' és kúnok' grófja 's birája IV-ik Béla idejétől fogva, cs. kir. generalis, tábornok, a' 12-ik számu nádori és 2-ik számu huszár ezred' tulajdonosa, a' nemes magy. kir. helytartó tanács', és a' fő magasságu hét személyes fő törvényszék' elnöke, végre az országnak, és felkelt nemességnek fő kapitánya. A' nádori hivatal egy évnél tovább nem maradhat üresen. Mostani nádor a' fens. austr. örökös fő herczeg József (l. ezt).

Palatium, igy neveztetik a' római császár' palotája a' capitoliumi hegyen, mellyet Augustus császár épitett, hol előbb a' hortensiai palota állott. Ehhez tartozott Apollo és Vesta' gyönyörü temploma. Caligula ezen palotát öszvekapcsolta a' forummal egy tornácz által. Nero, kinek kórmánya alatt a' palota leégett, még nagyobbra épitette. A' következett császárok alatt a' palota' drágaságai elraboltattak, és ledőlt. Domitian ismét sok pénzt és munkát forditott reá. De ez volt utólsó gyámolója is, mert ezután mindig jobban és jobban romokba dőlt. Ennek boltozatán áll a' farnésiai palota és a' spádai major.

Palaestina (a' szent föld, terra sancta), azon föld, melly a' földközi tenger' keleti partjai, és a' Jordán vize közt, 's a' Jordánon túl a' pusztában elterült. Amaz az előtt Kanaán, ez pedig Gilead nevet viselt vala. Később átalában Judaeának neveztetett Kanaán, és el volt osztva Galilaea (éjszak felé), Szamaria (a' közepe), és Judaea (dél felé) tartományokra; Gilead pedig Peraea nevet kapott, mellynek tartományai voltak Paneas (éjszakon), Trachonitis (Eufrat felé), Gaulonitis, Batanea, Auranitis, Galeaditis, Peraea, Ammonitis, és Moabitis. Galilaea' városai voltak: Tiberiás, a' Genezareth tavánál; Kána, hol krisztus az első csodát tette; Nazareth, hol Jézus nevelkedett; Szamariának hasonnevü fő

városát Heródes megerősitette, és Sebaste nevet adott neki; Szichem, igen régi város, később Neapolis lett; Ennon a' Jordánnál, hol szent János keresztelt. Judaeában volt: Caesarea, előbb Turris Stratonis, Joppe, réves város a' tengernél; Jerusalem (l. ezt), Jericho, pálmás és balzsam csemetés vidékben, Bethlehem, hol az üdvözitő született.

Palermo, a' hasonnevü intendanzának, sőt egész Sziczilia szigetének fő városa, az éjszak nyugoti parton, 170,000 lak., pompásan épitve. Legszebb épületei: a' vártér, della Marina, Cassaro, és Toledo fő utczák, mellyeket a' Macqueda vág keresztül, a' szép Quattro Cantoni piaczon. A' kapuczinusok' nagy zárdájának allagaiban számtalan és nevezetes temetvényeket láthatni. Van a' városnak szép sétánya, a' diszes kikötőnél két erőssége, egyeteme égtoronynyal és füvész kerttel, jeles selyem gyárai, és szép nép kertje a' villa Giuliana. Széke vagyon itt az alkirálynak, érseknek, ministeriumnak, és fő törvénynek. Környékében nevezetes a' két arab kastély Kuba, és Ziza, a' Favorita mulató lak 's a' kir. lak Bocca di falco faluban.

Pales, a' marha nyájaknak, és mezőknek régi istennője, ki a' mezőket termékenyité, a' nyájakat és a' ragadozó állatokat a' dögtől ótalmazá. Némellyek őt istennek, és Jupiter fiának gondolák; de közönségesen mint pásztorok' istennője tiszteltetett, 's pásztorok által a' fák alatt állitatott fel. A' neki szentelt ünnepek paliliáknak neveztettek.

Palikárok — vitéz férfiak — igy neveztetnek a' görögöknél azon önkéntes harcz fiak, kik bizonyos zsoldért, minden készület és élelmek mellett, egy kapitány alá öszvegyülnek, de azt, ha más jobb zsoldot igér, el is hagyhatják. Fegyverök egy hosszú török puskából, egy pár pisztolyból, mellyeket aranynyal hímzett övben viselnek, és egy török gyilokból áll. Török módra szétszórottan hadakoznak, gyorsak, éhet, és szomjat, hideget és meleget könnyen tűrnek.

Palinodia, egy bizonyos neme a' költeménynek, mellyel valakit hamisan gyalázván, szavunkat visszahúzzuk. Illy Polinodia vala Stesichorosé, ki azon rágalmakat, mellyekkel Helenát illette, 's mellyekért vaksággal is büntettetett, jambus versekben ismét visszahúzta, 's az által Helenát megengesztelte. Palinodia készittethetik folyó beszédben is.

Palinurus, Jasius' fia, 's Aeneas' kormányosa, midőn ez Italiába hajózott. Utjában egy éjszaka álomtól elnyomatván, a' tengerbe esett. Három egész nap úszván ide 's tova, végre az úgy nevezett Palinurum' előhegye alá jutott, hol az ottani lakóktól megöletett, de temetetlen hagyatott. Ez volt oka, hogy Aeneas álmában, Palinurus' árnyékától mind addig háborgattatott, mig ez őt a' nevezett hegyen állitott disz emlék által meg nem engesztelte.

Palisna (János), auráni perjel volt I. Lajos uralkodásának vége

felé. Ez a' P. volt Lajos' halála után az ő özvegyének, Erzsébetnek és leányának, Mária királynőnek, egyik fő ellensége. Minek oka az lehetett, hogy őt a' perjelségtől megfosztották. Jelen volt Palisna Diakovár körül, midőn Horváth János a' királynőket megfogta 1386. Ez a' Palisna volt, kire Horváth a' fogoly királynőket bizta, 's vigyázata alatt is maradt Mária (Erzsébet a' fogságban megöletvén l. ezt) mind addig, mig onnét ki nem szabadittatott (l. Mária). Noha pedig P. fosztva vala az auráni perjelségtől; még is kezéből azt kibocsátni, 's Laczk Albertnek, ki helyébe perjelnek választatott, általadni mind addig nem akarta, mig egy ütközetben halálos sebet kapván, meghalt.

Pál I., orosz császár, III. Péter' fia, szül. oct. 1. 1754. Atyja' akaratjánál fogva a' trón örökségből ki kellett volna záratnia, 's azért csak atyja' halála után, II. Katalin, Pál' anyja a' trónra lépvén, minthogy más utódja nem volt, őt gondosan neveltette. Mindazáltal minél idősebb leve a' herczeg, annál szigorúbban üldözte az uralkodást féltő császárnő minden lépteit, kizárá őt minden kormányfoglalatosságokból, és még azt sem engedé meg, hogy Kronstadtban az orosz hajósereget megláthassa. 1773. egybekelt Pál Wilhelminával, a' hessen-darmstadti herczegnővel, ki azonban már apr. 26. 1776. megholt. Még azon évben másodszori házasságra lépett Augusta Dorottya Sophiával, a' würtembergi herczegnővel, ki a' görög egyházba áltmentekor Mária Feodorowna nevet kapott. Ezzel beutazta ő 1780. Lengyel, Német, Olasz, Franczia és Hollandországokat. Ezután ismét szomorú munkátlanságban élt Gatschinában, mig végre anyjának nov. 17. 1796. történt halálá őt a' trónra hivá. Uralkodása' kezdetén minden iparát a' status' boldogságára fordità, a' seregek' sorsát megjobbità, atyjának gyilkosait megbünteté, az uralkodás utódságbani törvényt oda határozá, hogy a' férfi és első szülötti utódok előbb lépjenek a' trónra, mint az asszonyi ág, a' perzsákkal békét kötött, 's a' lengyelek' szomorú sorsa megkönnyebbittetett. De leélt komor viszonyai igen megkomoriták jó kedélyét. A' külföldi könyvek, 's utazók elleni szigor rendeletei, a' francziákkali hadban az Ausztria és Angolország iránt, valamint a' bourbonok elleni magaviselete is Spanyolországban ezen forrásból eredtek. 1789. magát málthai vitézek' nagy mesterévé neveztette. Ezen rend és a' török porta között békét eszközlött, 1800. pedig az angoloknak, a' Máltha szigetének elfoglalása miatt, hadat üzent. Meghalt 1801. Ő mint magány férfiu egyszerű és szeretetre méltó vala; a' tudományokat, és mesterségeket bár nem igen kedvelte, még is szép ismeretekkel birt, és mint levelei bizonyitják, teljes vala lélekkel és jó izléssel.

Pál, öt illy nevü pápa ült a' római szent székben, kik közől, az első 757-től fogva egész 767-ig; a' második 1464-től egész 1471-ig; a'

harmadik 1534 től egész 1549-ig vala a' kat. egyház' feje. Ez alatt történt az angol egyháznak a' rómaitóli elszakadása, VIII ik Henrik alatt. Ez erősitette meg 1543. a' Jezuita rendet; 's ez nyitotta meg 1545. a' tridenti conciliumot. Negyedik Pál' pápasága tartott 1555. egész 1559.; az ötödiké 1605 — 1621. Ez különös gondot forditott Róma' szépitésére, és a' vaticanumi könyvtár' szaporitására.

Pál (szent), tulajdonképen Saul, az aspostolok' legjelesebb és legbuzgóbb tagja, szül. Tarsusban, Ciliciában, hol apja római polgár és zsidó volt. Pál már korán tudós irányt kapott nevelése' alkalmával, 's Jerusalembe, hová ifjú korában ment, egy, a' Jézus' idejében élt Gamáliel nevü leghiresebb Rabbi által, a' zsidó könyvek' magyarázásába beavattatott. Ő fariseus volt, és erősen hitte, hogy istennek kedves szolgálatot teend, ha ő magát a' Jézus' követőinek üldözői közt kitünteti. Épen azért küldetett a' zsidó fő tanács' teljes hatalmával Damaskus városába, hol utjában egy csodálatos jelenés által eszméletétől megfosztatott, 's félholtan Ananiás nevü kereszténynek házába vitetett. Fölgyógyulta után Ananiás által Jézus' tanitásával szorosabban megismerkedhetvén, előbbi gondolkozásának egészen ellenkező irányt adott, 's a' keresztények leghatalmasb üldözőjéből a' legbuzgóbb védelmezője lett, teljes hittel erősitvén Jézusnak isteni küldöttségét, isteni rendeletből történt megtérését pedig nevének, mellyet Pál névvel cserélt fel, megváltoztatásával is nyilatkoztatá. Majd husz egész évig hirdette ő a' fölfeszitett üdvözitő' istenségét, 's mind addig szerencsésen elkerülé a' zsidók' és pogányok' üldözésit, mig végre Jerusalemben a' kegyetlen ellenei' kezeibe esett. Jerusalemből Caesareába vitetett, itt két egész évig tartatott fogságban Felix és Faustus római tisztartóktól, kik Pál' rettenthetetlenségét bámulták, 's védelmeitől megrázkódtatának. Caesareából Rómába vitetett. Utjában Maltha szigeténél hajótörést szenvedett, 's kr. sz. u. 64., miután sok előkelő rómaiakat a' keresztény hitre nyert volna, szabadságát ismét visszakapta. Ekkor még nagyobb hévvel terjeszté a' keresztény hitet. Arábia, Syria, kis Ázsia, Görögország, és a' közép tengeri szigetek valának hasznos munkásságának fő nézhelyei. Mindenütt alapitott keresztény községet, 's őket vigasztalás, tanitás 's épületesség által, szóval és irással bátoritá. Sz. atyák szerint, miután a' keresztény hit' terjesztését Spanyolországban is megpróbálta, visszatért Rómába, hol Nero' uralkodása alatt ismét fogságba tétetett, 's junius 29. sz. Péter apostollal megöletett. Levelei, mellyek az uj testamentom' fontos részét teszik, feddhetlen erkölcsöt, lelki nagyságot, igazi ajtatosságot és hitbéli erőt tüntetnek elő.

Pál, pécsváradi első apát. Ezen régi, még sz. Istvántól alapitott apátság, sok szép kiváltságokkal ajándékoztatott meg mindjárt Pál' idejé-

ben. Nevezetesen adott néki sz. István vitézeket, hogy személyét és apátságát a' reája rohanható ellenek ellen védelmezzék. Megengedte neki egyszersmind sz. István, hogy a' királyhoz menetekor őt mindig 12. vitéz kisérje. Jogot adott neki, hogy az alattavaló barátok a' küldolgokban az apát' törvényszéke alatt legyenek, kivévén a' főben járó ügyet, és az egyházi dolgokat, mellyekben az esztergomi érsek alá tartozanak.

Pál, domonkos szerzetbeli barát, 's egyházi jog tanító. Pál volt, ki az országban legelső zárdát épitett ugyan ezen szerzetes barátoknak, Győrben 1221., mikor sz. Domonkos meghalt. Sokat fáradozott Pál szerzetes társaival a' Moldvaországban lakott kúnoknak keresztény hitrei térítésében, hol 1241., a' tatároktól kilenczvened magával meg is öletett.

Pálffy nemzetség (erdődi). E' jeles nemzetség származik az Altenburg és Hochburg urak 's grófoktól. Mint a' nemzetség' levele állitja, Altenburg Konrád, mint II. Konrád császár' követje, 1028. jött Magyarországba, 's itt telepedett le. Utódjai birtokaik után nevezék magokat, különösen a' Hedervári uradalom után. Hedervári, Konth Pál' fia, hasonlóul Pál, közönségesen Pálffynak, az az: Pál' fiának hivatott, és e' nevezet lett azután a' vezeték név. A' Dercsikai és Rárói Pálffy (III. Pál) egybekelvén Csornai Erdődy Klárával, ki apai jószágának egyetlen örökösnője vala, használá az Erdőd mellék nevet. Ennek onokája Erdődi Pálffy Miklós (II.), báró, (született 1550., 's meghalt 1600.) II. Rudolf császár 's királytól jeles érdemeiért, mellyeket különösen hadi tettei által szerzett, pozsonyi várral, 's ahhoz tartozó jószágokkal, örökös grófi czim mellett, megajándékoztatott, 1598. pedig ausztriai Karok és Rendek' számába soroztatott. Ennek fiai, kik közől István (II.) által a' nemzetség folyton terjesztetett, nyerték meg 1600. a' német birodalmi grófi méltóságot. Istvánnak fia, Miklós, a' még maig is virágzó ágnak, mellyet ennek fiai, Miklós és János alapitottak, közös törzsatyja. Miklósi, az az: az idősb ág, Leopold' három fia által, három uj ágra oszlik. Az elsőt a' mostani herczegi ágat alapitá Miklós, cs. kir. val. b. t. tanácsos, magyar udv. fő kanczellár, és udv. fő tiszt (meghalt febr. 6. 1773.); a' másodikat, az az: a' középsőt, alapitá Leopold gróf, cs. kir. val b. t. tanácsos, feldmarschall, és igazgató tábornagy Magyarországban (meghalt apr. 9. 1773.); a' legifjabbik ágat alapitá Rudolf gróf, cs. kir. val. b. t. tanácsos, és fő tábornagy (meghalt apr. 1. 1768). A' Jánosi, vagy ifjabbik ág. Ennek alapitója volt az első ág' alapitójának, Miklósnak fia, Károly Jeromos, ki atyja után 1773. következett az első szülötti jószágba, n. udv. fő kanczellár vala, 's nov. 4. 1807. mind személyére, mind utódjaira nézve ausztriai herczeg lett. Az első ág birja Magyarországban a' nagy első szülötti jószágot, mellyhez tartoznak:

Stomfa, Sz. György, Bazin, Malaczka 's a' t., és több jószágok Ausztria és Csehországban. Jelenleg legidősb Antal Károly herczeg, született febr. 26. 1793. ausztriai követ vala Szászországban 1821-től fogva 1828-ig. Károly Jeromos' onokája vala József Ferencz, ki sept. 2. 1764. született 's apr. 13. 1827. meghalt. Ezen ágból származnak Pozsony vármegye' örökös fő ispánjai, 's a' pozsonyi kir. várnak örökös kapitányai. Mostani fő ispán 's kapitány Pálffy Károly gróf. Egyéb jeles utódokban is diszlik még e' régi, és érdemdús nemzetség magyar hazánkban.

Palladium, egy igen régi, és monda szerint Pallás' képe vala, melly azon nap utáni éjszakán, mikor Ilus Jupitertől egy jelet kivánt, hogy a' tőle épitett város előtte kedves, az égből esett le, és reggel már sátora előtt állott. Mások szerint a' status' jóllétének jelképe vala, mellyet Troja' elpusztulása után Aeneas vitt Rómába, hol későbben Vesta' templomában tartatott. Ezen kép tartatott azon hires palladiumnak, melly minden várost védelmezett a' veszedelemtől mind addig, mig abban vala; mihelyest pedig abból elveszett, a' veszedelem megtörtént.

Palamedes, Naplius, Euboea királyának, 's Klyménének fia, Menelaus' atyafia. Okossága 's ékesszólása miatt Priamushoz küldetett Helenáért. Boszonkodva terve' sikeretlenségén, Troja elleni hadra buzditá fel a' görögöket, hol is ő halálát lelte, mit neki valószinüleg Ulysses' ellenségeskedése okozott. Ő mint okos, értelmes ember dicsértetik, ki a' beteg 's pestisben elhaló Troja előtti sereget azzal menté meg, hogy keveset enni, több mozgást tenni parancsolt. Néki tulajdonittatik az ütközet' elrendezése, mérték, betűknek, font, koczkajátéknak feltalálása.

Palisot de Beauvais (Ambroise Marie Francois Joseph), szül. Arrasban 1752. jul. 27. — 1772. parlamenti ügyvéd; 1777. bátyja' halála után, annak Párisban receveur général des domaines hivatalába jutott. Főleg a' füvészetet kedvelte, mivel is igen foglalkozott; 1787. Afrika' Benin tartományában utazott, hol ő növényeket 's bogarakat gyüjtött. Beteg lévén, St. Domingóba mene, tanácsos lön Cap françois-ban, de négerek által okozott lázadás miatt elkelle távoznia, 's Philadelphiába vonult, hol tudományát folytatá. Az Apalach hegyen, Ohio körül, Kentucki' belsejében, 's a' koikok, cherokik' (két amerikai vad nemzetség) tartományában tett tudományos utazásai legörvendetesebb természet tudományi találmányokkal, 's felfedezésekkel jutalmaztatták. 1825. Franczia-országban a' párisi institutumnak tagja lön, megholt Párisban 1830. Temérdek becses füvészi munkát irt, 's néhány kisebb játékszini darabokat.

Pallium, görögöknél és rómaiaknál köpenyeget jelentett, mellyet férfiak és asszonyok szoktak viselni, több ruháikra vetvén azt palástúl.

Ezen pallium egy darab gömbölyü posztóból állott, mellyet négy bojtocskával szoritottak testökhöz. Az athéneieknél rövid vala e' köpenyeg. A' görögök igen sokat tartottak egy jól elkészitett köpönyegben. Jelenkorban millyenek szoktak a' köpönyegek lenni, tudjuk, mellyet időszakonként változnak alakjokra nézve. A' kat. egyházban a' pallium egy kereszttel ellátott fehér gyapju szalag, millyet a' püspökök ünnepi alkalomkor szoktak hordozni, mellynek egy vége a' mellen, másik a' vállakon fekszik. A' pápa ad engedelmet e' pallium' hordozhatására, 's azért nem is viselheti azt minden püspök.

Pálmafa. A' bölcsen mindenről gondoskodó természet, a' nap' égető súgári alatt majd nem eltikkasztó forró öv' lakosit, egy fölséges 's egyszersmind áldást árasztó fa-nemmel áldotta meg; melly súgár csinos növésével, fenséges alakjával, bennünket csodálkozásra, 's bámulásra késztet, 's ez a' pálmafa. Mennyire különbözik e' szép növény a' mi fáinktól, a' következőkből kiviláglik. A' pálmafát a' füvészek királya — Linné — természet alkotmánya czimü munkájában, a' növény ország' fejedelmének nevezte, 's méltán, mert minden ág nélkül, a' homokból, az égfelé nyulik 160—190., sőt némelly fajak 500. lábnyira is. Ezen roppant magasságban sem ága, sem levele, csupán a' teteje felé ágaznak szét zöld hosszú levelei. Egyenes, 's ágatlan törzsöke, némellyeknél majd egy vastagságu a' földtől egész tetőig, másoké véknyodik, mások pedig orsó alaku, úgy hogy a' közepe legvastagabb, allja 's fölé pedig valamivel vékonyabb. Különös, 's figyelmet érdemel a' pálmafa' kifejlődése. Homok földéből kibujva, fűhöz hasonlit, ha tovább nő, levelek fejlenek ki belőle, 's a' törzsök csak utóbb. A' törzsök' megjelenésével a' levelek elvesznek, magok után benyomásokat — sebhelyeket — hagyva a' törzsökön, mellyek állandón megmaradnak, a' törzsök' hegyéből mindig uj levelek törnek ki, az alsóbbak szüntelen leszáradván, 's igy a' bámulatos fölebb emlitett magosságot érik el. Tetején a' levelek mintegy koronát képeznek. 15—20. esztendős korában virágzik először a' pálma. Itt is nagy különbséget veszünk észre a' mi fáinktól. Ennek t. i. nem az ágakból, mint nálunk, jőnek ki virágai, hanem magából a' törzsökből. A' virágok fölrepesztik a' héjat, 's alóla számos, sokszor több ezer virág bujik ki; de ezek kicsinyek, nem különös szépségűek, 's ellentétben vannak a' fa' nagyságával. Gyümölcse kedves, például a' nálunk is ismert datolya pálmáé.— A' pálmafa a' legforróbb Ázsia, Afrika, Amerika' övei alatt tenyészik, a' homok pusztákon vadon, a' lakok körül szorgalom által ültetve. Az ujabb füvészek' állitása szerint közel ezer faja vagyon. Mondánk fölebb, hogy álmélkodásra ragad ezen pompás fa' kül alakja, de még nagyobbra, ha hasznát tekintjük. Ugyan is a' forró öv alatti lakosok, majd nem kizárólag ezen egy fától nyerik minden szükségeset,

mert a' lakhelyeik kizárólag pálma-fából épülnek, mellyek semmi féreg által meg nem emésztetnek, el nem poshadnak, 's igy tartósságra minden más fa-nemeket igen fölülmulnak. Leveleivel a' házakat födik. A' forró ég alatti munkás a' nap' aszaló ereje által fölötte szenved, szomját a' földből buzgó fris forrás által nem enyhitheti, mert a' homok szomjas gyomra minden nedvet megtagad, 's ime a' természet a' pálma-fába rejtette ezen éltető kincsét. Mert, ha a' fa' kérgét megmetszi, avagy levele lepottyanva, hasitást hagy maga után, ebből a' legjobb frissitő nedv foly, mint csermelyből, 's ez pálma-bornak neveztetik. Megbecsülhetetlen értékű a' kókus palmán termő kókus dió. Ebből is, mig fiatal, az előbbihez hasonló tejes és hűsitő ital folydogál, mig meg nem érik, utóbb dió izű jó ételt nyujt, a' magot környező haja csont keménységű lesz, 's ebből edényeket, 's más szép portékákat készitnek; kül hajának rostjai pedig kötélnek 's a' t. használtatnak. A' gyenge hajtásokat, mint jó izű csemegét eszik a' lakosok. A' viasz-pálma a' viaszhoz, az olaj-pálma az olajhoz hasonló, (de roszabb) anyagot adnak. Az úgy nevezett, 's nálunk is, kivált mint beteg levesbe való ismeretes Sago is a' pálma-fából készül. Készitése módja következő: a' fa fölhasittatik hosszában, bele kiszedetik, felaprittatik, 's áztatás után vizzel jól kimosatik. Ekkép a' bélben lévő keményitő liszt fölolvad a' viz' elpárolgása után, a' hátra maradó kásás anyag szitán át nyomatik, abból apró szemek csináltatnak, a' napon vagy lassu tűznél megszárittatnak. A' datolya-pálma legjobban terem vadon, szinte a' legforróbb öv alatt, de Spanyol, déli Franczia, 's Görögországban is. A' hozzánk jutni szokott datolyák innét származnak. Azonban ennél hasonlithatatlanul jobbak az afrikaiak, 's Afrikának, Indiának sok népei majd csak nem kizárólag ezen gyümölcsön tengődnek.

Palmarium, a' megnyert per után az ügyvédeknek adni szokott tisztelet dij neveztetik palmariumnak.

Palmella (Don Pedro de Sousa-Holstein gróf), portugalliai kir. minister, és a' bécsi congressusra 1814. és 1815. Párisba küldött követ, azután szinte mint követ ment Angliába is. 1816. Brazilia' külföldi ügyeinek status titoknoka lett. 1818. egészségének helyreállitása végett Párisba utazhatni nyert engedelmet; 1823. marquis és külföldi ügyek' ministere lett, melly alkalomkor egy constitutionalis charta tervezete által Don Miguel' gyülölségét voná magára. 1825. Miguel őt elfogatta, de nem sokára ismét szabadon bocsáttatott, és 1826. britanniai követ lett. Midőn Don Miguel magát uralkodóvá tevé; 1827. az uj ministeriumi hivatalt letette, de midőn Oportóban az ellenpártosok erősb lábra kaptak, hivatalát ismét visszavette. Mint Donna Mária' követje Oportóból elüzetett, és magány életet viselt részint Londonban, részint Terceirában. 1834.

ministerium' elnöke lett, de az elnökséget később Sadanhában letette, 's májusban 1835. külügyek' ministerévé választatott.

Palmira vagy **Tadmor**, Salamon királytól építtetett hires város volt egy igen szép térségben, Syria' déli részében, melly környékével együtt (Palmyrene) a' közép korban hires független status volt, mellynek egyszer hatalmas királynéja vala Zenobia, Longinus' philosophusnak tanitványa. Nagyszerűségének omladványai most is sok bámulót gerjesztenek figyelemre a' város iránt.

Palócziak. Több illy nevü férfiak diszlenek honunk' hajdan korának évkönyveiben, kik az egyházi és világi hivatalokban, mint jeles honfiak, tündöklöttek. Őseleik — Petina, vagy Pánki név alatt — nevezetesen Péter, kitől a' Palócz nemzetség származik, hüségtelensége miatt ugyan annyira homályt szerzett nevére, hogy őt I. Károly király minden jószágaitól megfosztotta a' végből, mivel Gallicziából egy herczeget hozván az országba, azt Károly' helyébe királylyá akará választatni; Erdélyben pedig a' vajda ellen, valami Mózes nevü pártos mellett hadakozott; de ennek — Petinának — fiai Péter és Máté jeles tetteik által apjok' mocskát magokról lemosván, ugyan Károly király őket Palócz nevü faluval (Ungh vármegyében) ajándékozta meg. (Innét a' Palócz név). Péter és Mátétól, különösen az utóbbiktól származik a' Palóczi nemzetség, melly ma is diszlik magyar hazánkban.

Pályázat, a' tudományokban, mesterségekben, vagy ollyas mikben, mellyek az ember' ügyességét próbára teszik, gyakorlott vetélkedés mondatik pályázatnak. Igy vannak a' tudományos pályán e'féle vetélkedések, mellyek által a' feladott tárgy fölötti legjobb pályázat dicséretekkel, sokszor pedig jutalmakkal is tetéztetik. E'féle pályázatok vagy vetélkedések léteznek ifjak között, a' tanuló intézetekben. Kezdetét a' régi görögöktől és rómaiaktól vették. Az illyféle pályázat, történjék bár miféle szakban, mindig hasznos, mert illy alkalommal mindig nagyobb ipar, és fáradság fordittatik arra, mit az ember különben, vagy épen nem, vagy csak hanyagon, vinne véghez.

Pamphilos, hires festő, szül. Amphipolisban, Macedoniában, élt kr. e. 360. Praxiteles' tanitványa, 's Apelles' tanitója volt. Ő találta fel az enkaustikát, égetés által történt különös nemét a' festészetnek, 's ő alapitotta a' sicyoniai festészeti iskolát, mellyben mind a' mellett, hogy tanitványai' számábani iktatáskor igen sokat kelle fizetni, igen sok tanitványa vala P. Egyszersmind tudományos ismeretekkel is jól ellátott férfiu vala ő, ki állitá, hogy szám és mértan nélkül senki jó festő nem lehet. Ő tanácsára határozta el a' sicyoni előljáróság, hogy minden jövendő polgárnak kellett a' festészetet tanulni, mivel azt tette, hogy nem sokára egész Görögországban elterjedt a' festészet' tanulása.

Pamphyha, tartomány volt kis Ázsiában, Lycia, Pisidia, Cilicia, és a' közép tenger közt, mellyet az Eurymedon folyó szegelt. Éjszaki határában a' Taurus hegység volt. Fő városa: Perga, most Karahisszar. Szép temploma volt itt Dianának.

Pan, Hermes és Penelope' fia, az árkádiai pásztorok' védistene, később pedig a' görögök és athéneieknél is, kiknek a' marathóni ütközetben segélyt nyujtott, nagy tiszteletben tartatott. Azután Pánt minden hatalmu természet istenné tették. Némellyek szerint Pán a' titánok ellen is harczolt, 's ekkor Typhon elől csak az által menekedhetett meg, hogy magát vad kecskévé változtatta; ezután Bacchus' kisérője lön. Ő találta föl a' dalokat, 's sipokat. Evander által jött tiszteletbe Olaszországban, 's Faunussal itt együtt egynek tartatott. Kecskelábakkal, fülekkel, és kis szarvakkal, görbe orral, görbe bottal, és Syrinxxel (l. ezt) ábrázoltatik. Tőle származik a' terror panicus, páni ijedtség, midőn Bacchus' seregét egy nagy veszedelemből kiszabaditá.

Páncratius (szent), vértanu, Diocletián császár alatt. 295. fejeztetett le, 's a' kat. egyházban maj. 12. tiszteltetik különösen. Innét mondják, hogy Pancratius' napja után az éjjeli fagyok megszünnek.

Pancsova, katonai község, és maradalmi hely, a' német bánsági őrezredben, a' Temes folyón, nem messze a' Dunától, 9000. lak., nemzeti fő és math. oskolával, selyem fonással, veszteglővel, és meglehetős kereskedéssel.

Pánczél, érczből készitett test takaró, melly azonban úgy készittetik, hogy a' test' mozgását nem hátráltatja. A' drótból készült pánczél pánczél-ingnek neveztetik. A' görög pánczél a' test első, és hátulsó részét födi be. Len, és kenderből is készittetett pánczél, különösen a' rómaiak, thraciaiak, és spanyoloknál. Pánczél kesztyű egy vastag bőrből készült, és erős pléhhel födött kesztyű. Egy igen erős szúró penge, pánczél penge, pánczél szúrónak neveztetett. A' vas, vagy ezüst karikákból készült pánczél-ing a' lövés és szúrás ellen ótalmaz. Ezen védő ércz öltözettel különösen a' régi vitézek védelmezték magokat, melly a' lőpor' feltalálásáig czélirányos is vala. Feltalálása a' legrégibb időre tétetik, mint Pollux mondja: Janson nevü találta fel: a' mell-vasat pedig messenei Midiás.

Pandecták (Pandecta), egy része a' polgári törvénynek, melly a' római jogtudósok' mondatait, véleményeit és magyarázatait foglalja magában. A' pandecták Justinián császár' parancsára 530-tól fogva 533. kr. u. 39. jogtudóstól szedettek öszve, 's dec. 16. 533. mint törvényes erejük nyilvanittattak. Az egész munka 7. részre osztatik, mellyek czimből, és töredékekből állanak. A' florentziai kézirat legjobb. 15-ik és 16-ik században több glossákkal adatott ki.

Pandora, Vulkán' remek müve, melly által Jupiter az embereket az által akará megbüntetni, hogy Prometheus tőle a' tüzet elvette, 's azoknak adá. Hesiodus e' mesét ekkép' adja elő: Jupiter a' tüzet az emberek elől elrejté, de Prometheus azt tőle csalárdul ellopta. Erre Jupiter megharagudván, Prometheust fenyegette, hogy az neki, és utódjainak sok károkat okozand; mert úgy is akart valami roszat az emberekre küldeni, mellyet még is mindenkinek szeretni kellett. Erre Jupiter megparancsolá Vulkánnak, hogy képet készitsen földből, melly szépség és kellemre az istennőkhez hasonlitana, ő pedig nyelvet és életet lehelt belé, szóval mindennel, mi egy nő személy' szépségére szolgált, ellátta azt az agg Jupiter. Ekkép' felékesitve vezeté Minerva Pandorát az istenek' gyülekezetébe, és mindnyájan bámulák a' remek müvet. Ezután Mercurt küldötte Jupiter Epimetheushoz, Prometheus' véréhez, hogy hozzá a' Pandorát ajándékul vezesse. Prometheus meginté vérét, hogy az ajándékot Jupitertől soha el ne fogadja; de Epimetheus az intésről megfeledkezvén, Pandorát elfogadta, és a' szerencsétlenséget nem vette előbb észre, mig őt az nem érte. Pandora' elérkeztéig az emberek minden rosztól mentek, minden nyomasztó munkától, minden nyavalyáktól szabadok valának. Pandora hoza el minden roszat, mellyek egy szelenczébe valának zárva, mellyet mihelyt fölnyitott Epimetheus, legottan minden rosz kirepült belőle, az egész földön elterjede, 's az embereket nehéz gondokkal terhelé; csupán az egy remény marada még hátra a' szelenczében; mert Jupiter' tanácsából, mielőtt az is kirepült volna, a' szelenczét bezárá. De a' rosz betölté az egész földet, és tengereket, 's különbféle alakokban, csendes léptekkel vándorlott, éjjel és nappal az emberek között.

Pandúrok, Alsó Magyarország' Pandúr' nevü falujáról neveztettek igy azon rácz katonák, kik tulajdon kapitányok alatt a' határszéleket őrzötték. Ruházatjok hosszú nadrág, széles köpönyeg, és hosszú süveg, fegyverök pedig magyar kard, puska és két pisztolyból állott. 1741. körül és után igen hiresek voltak. 1750. rendes lábra állittattak. Most Pandúroknak neveztetnek azon vármegye hajdúk is, kik az úton állók' üldözésére a' vármegyéktől rendeltetnek.

Panegyris, görög szó, egy ünnepélyes nép gyülekezet volt, zene, táncz és dal között. Egy illy helyen tartott beszéd panegyricusnak neveztetett. Most a' dicsérő beszédek neveztetnek igy. Ezekben a' görögök közt leginkább Isokrates tünteté ki magát. Plinius az ifjabbik pedig a' rómaiaknál.

Pannonhalma (Mons Pannonius), sz. Mártonnál, Győr vármegyében vidám környékü hegy, mellyen a' sz. Benedek rendieknek már sz. István királytól gazdagon alapitott fő apátsága diszlik, hiteles

levél, 's könyvtárával. A' hegy alatti mezőváros mintegy 2000. lakost számlál.

Pannonia (rég. geogr.), a' virágzó Róma' korában azon föld volt, mellyet éjszakon a' Kárpátok a' szarmatáktól; keleten a' Tisza és Duna Dáciától; délszakon a' Száva Moesiától, a' Kulpa Illiricumtól; nyugoton a' Mura vize, és Cetius (most Kahlenberg) hegység Noricumtól választott el. E' roppant föld tér' urai a' rómaiak voltak. El volt osztva alsó (keleti) és felső (nyugoti) Pannoniára. Nem sokára elkezdődvén a' népek' vándorlása, éjszaki és keleti népcsoportok tódultak alsó Pannoniá- és Dáciába, (melly a' mai Tiszán innen 's túli kerületét Magyarországnak, Erdélyt, Moldvát, és Havasalföldet foglalá magában); és a' rómaiak alig tarthaták meg a' Dunán túli Pannoniát, mig amott századig tartandó birodalmat alkotának a' góthok. Pannonia, mint ez időben vala, hasonlóan nyugoti vagy első vagy felsőre, és keleti, vagy második vagy alsóra osztva maradt, úgy hogy Komáromtól délfelé egy vonal tette az elválasztást. A' Dráva és Száva közti rész Interamnia, a' Szávánáli rész Ripensis vagy Savia nevezetet viselt. Felső Pannoniának része a' Duna, Rába, Dráva, és Cetius közt, Galerius alatt, külön tartománynyá lett, ki azt felesége' nevéről Valeriának nevezte. A' Danubius (Duna), Arabo (Rába), Dravus, Savus, Colapis (Kulpa) és Murus (Mura) voltak P. folyói; Pecso (Fertő) és Balaton tavai. Alsó Pannoniában a' jelesebb városok voltak: Bergetio (Komárom), hol Valentinian császár éltét vesztette; Aquincum (Ó Buda), római gyarmat; Acimincum (Pétervárad), Rittium (Szalankemen), Taurunum (Nándor Fehérvár), hires város; Sirmium (Mitrovicz), nagy szerű város, hol Probus császár szőlőt ültetett, ki is itt fölzendült katonáitól megöletett. Ennek vidéke volt a' (deliciae Romanorum), rómaiak' kéjelme; Murza (Eszék), mellyet Adrián császár épittetett, e' helyet hiressé tették Ingenuus (ki itt megöletett), Vetranio és Maxentius kényurak. Felső Pannoniában Siscia (Sziszek), hires nagy város volt; Aemona (Lajbach), Petovium (Pettau), Sabaria (Szombathely), Caruntum (Pozsony). — Pannonia elejénten vadon ország volt, de Probus császár korától kezdve mivelődni kezde földe úgy, mint népe. 4. század' végén a' hunnok földulván a' góthok' birodalmát, Pannoniát is pusztitották. Attila' fiainak viszálya miatt a' hunnok a' Boristenes és Tanais közé szorulván, Pannonia a' keleti császárok' birtoka lett egy ideig, mig Justinian oda a' longobárdokat be nem hivta; mert ezek a' gepidákkal háborúba keveredvén, a' 6-ik század' közepén berohanó avaroktól legyőzettek, kik Daciát, Pannoniát elfoglalták, 's másfél századig birták, miután részint a' Moesiában uraságra kelt bjeloszerbek az al-Duna vidékét elfoglalák, részint Bizáncznál Heraclius megtörte hatalmukat, részint pedig a' franczok' hatalmas királya nagy Károly is meg-

verte őket; végre úgy is csekély maradékukat a' győzedelmes magyarok, Almus alatt, 889. foglalák el, az egész mostani Magyar- és Erdélyországgal. Ez időtől fogva Pannonia' neve megszünt, 's csak legfölebb költői beszédben használtatott, helyt adván Magyarország, és Hungaria nevezetnek.

Panorama, így neveztetik azon rajzolat, melly minden oldal szerint közel, és távollévő tárgyakat hű megvilágitással, és szinjátékokkal, érdekes tárgyakkal ellátva, a' nézőt gyönyörködteti. Hogy pedig látszassék, egy kör-ivbe helyeztetik. Parter Robert, egy irlandiai festő, találta fel a' Panoramát 1787. Edinburgban.

Pantheismus, azon vélemény, melly szerint a' dolgok' mindenségét tartják istenségnek. Háromféle pantheismusról emlékeznek philosophjaink. Az első az istent, mint világ' lelkét mutatja, mintha a' világ volna a' boriték, isten pedig a' test, és ez a' psychologiai; a' második, az istent és a' világot egynek tartja, és ez a' kosmologiai; a' harmadik pedig a' Spinoza' pantheismusa, melly az istent, mint egyetlen, örök, 's mindent átkaroló állományt, melly magát, mint gondolatot és terjedéket ismerteti meg, tekinteti. Ide járul még a' titkos pantheismus, melly az érzelem' mindenhatóságával, a' véghetlen istennel elenyészik. Ekként lön pantheismus általában a' metaphisikai nyomozások' gyümölcse, ez emeli az érzékenységen fölül a' gondolkodó lelket. De az egész nézet nem alapul erős talapon, 's azért fatalismussa vállik, minden különbséget megszüntet a' jó és rosz között. A' pantheismus, a' polytheismus (sok istenség), materialismus (lélek tagadás) és atheismussal (isten tagadás) határos.

Pantheon, minden álisteneknek szentelt pogány templom. Illyen Pantheon volt Rómában, mellyet Agrippa Jupiter' tiszteletére szentelt fel, Hadrian pedig kijgazitott. Ez egy gyönyörü, gömbölyü templom volt, melly a' többi álistenek' tiszteletére is vala szánva. Gömbölyü vala a' teteje is, mellyről egyedül világittatott, kúpfödele rézből volt, rajta pedig sárga réz oszlop. 1627. Orbán pápa a' sárga réz gerendák helyett fa gerendákat csináltatott. A' templom' belsejében az istenek' gyönyörü képei látszatának, mellyek gazdagon valának felékesitve. VIII. Bonifácz pápa Pantheont a' szüz Mária, és minden szentek' tiszteletére szentelte fel. A' talap porfir kőből van kirakva, elejét pedig 16. keleti gránit oszlop diszesiti.

Panthomima, emberi jellemeknek tagjártatások' általi ábrázolása. Tréfa, güny, 's tréfás tánczok az ő eszközei, hogy a' nézőket nevetésre inditsa. De a' komoly szenvedélyek' utánzásaira is képes. A' rómaiaknál, mint a' panthomima' föltalálóinál, egyik tagjártatással mulatá

a' nézőket, míg a' másik hozzá beszélt. Ezek szenvedélyesek valának a' mimikai művészségben, miként még most is az olaszok. Roscius, Bathyllus és Pylades valának ebben legnevezetesebbek. Legujabb időben e' mesterségben jelesek: Lady Hamilton, különösen pedig Händel-Schütz.

Pápa, a' katolika anyaszentegyháznak látható feje, ki, mint krisztus' helytartója, a' néki adott hatalomnál fogva, a' katolika egyházat az egész katolikus világban kormányozza. E' hatalom magától az üdvezítőtől maradt a' pápákra, midőn Péter apostolt, a' többi apostolok' fejévé választotta, a' pápák is Péternek utódjai lévén. A' pápa' hatalmához tartozik még a' fő kormányon kivül azon jog is, mellynél fogva minden püspöktől tudósitást kivánhat az anyaszentegyház' állapotjáról; a' kereszténység' tartományaiba követeket küldhet, kik a' pápához hasonlóul tudósitásokat tesznek; közönséges zsinatokat hihat összve, mellyeknek elnöke ő maga, 's azoknak végzeteit meg is erősitheti; a' peres hitbeli ügyekben ideigleni határozatokat tehet. Ezen jogokon kivül még egyebek is tartoznak a' pápához. Többek közt, hogy uj tövényeket adhat, 's a' fenállók' megtartását parancsolhatja; a' fejedelmek által kinevezett püspököket megerősiti, vagy püspöki hivatalok' helytelen rendeléseit megsemmisitheti; a' fenálló törvények alól egyes személyeket felmenthet 's a' t. Mostani uralkodó római pápa XVI-ik Gergely.

Pápa birtoka, vagy Egyházi állodalom, Olaszország' közepén, éjszak felé az ausztriai olasz tartományokkal, keletre az adriai tengerrel, és Nápolyországgal, délre az utólsóval, és a' közép tengerrel, nyugotra Toscanával, és Modenával határos. Terjedelme 812. négyszegü mértföld, lak. száma 2 2/3 millióra megyen, kik között 20,000. zsidó vagyon. Közepén az Appennini hegység húzódik keresztül, több ágakat küldvén szét mindegyik oldaláról, mellyeknek kies völgyeiben gesztenye, makk, cziprus, borostyán 's füge-fák diszlenek. Legmagasb csucsai a' Della Sibylla és Vetora; folyói a' Pó (Padus), éjszaki határa; a' Tiberis a' közép tengerbe siet. Földje nagyon termékeny, de sok helyen kevéssé miveltetik. A' Pó' torkánál a' maremmák, a' Campagna di Roma, a' pontini posványok javitó szellemre várnak. A' déli részekben nagyobb a' meleg, úgy hogy a' narancs, czitrom 's t. e'f. szabad ég alatt szépen nőhet, de nyárhótól tavaszelőig itt rosz levegő uralkodik, és máskor a' tramontane éjszaki hideg, és scirocco (sirokko) lankasztó meleg szél szokott néha alkalmatlan lenni. A' természet' adományai itt kevesebb ápoló kezekre akadtak, mint egész olasz részekben. A' föld keveset miveltetik, a' gyárok' száma csekély, a' bányászat csak nem ismeretlen még, a' baromtartás jobb lábon áll, 's a' méhészet és selyem termesztés nyomós, galla, dohány, kender, len, sáfrány, ánis meglehetősen, olaj, bor

és gabona hanyagon termesztetik. A' szép művészeteknek azonban most is itt van hazája leginkább. Uralkodója a' pápa, az első statusi méltóságokat bibornokok birják. Az egész birtok el van osztva 1. Comarcara: Róma, 2. Districtusra: Tivoli és Subjaco; 5. Legatiora: Ferrára, Bologna, Ravenna, Forli, Urbino; és 13. Delegatióra: Ancona, Macerata, Fermo, Perugia, Spoleto, Viterbo, Frusinone, Civita Wecchia, Rieti, Ascoli, Cameriro, Benevento és Marittima; Benevento és Ponte Corvo herczegségek Nápolyországban fekszenek. A' fő város Róma (l. ezt); egyéb nagyobb városok, Bologna (l. ezt), Ferrara (l. ezt), Ravenna (l. e.), Forli 15,000. lak., egyetemmel, pompás piaczczal; Urbino; Ancona (l. e.); Perugio, Spoleto, Viterbo, Rieti, Camerino, Velletri, Terracina, Benevento 's a' t.

Papagáj (psittacus), ezen gyönyörű, 's mulatságos madár faj kúszó lábakkal, igen vastag orral, mozogható, hajlott, 's horogalaku, heggyel ellátott felső álkapocscsal, sokkal rövidebb alsó orral, nagy fejjel, széles, húsos nyelvvel, 's sokféle szinű tollakkal bélyegeztetik. Az emberi szavakat utánozható könnyüsége a' széles nyelvtől, és három sajátlagos izomból, mellyek gégéjében vannak, származik. Csak a' meleg tartományokban honolnak a' papagájok, 's közönségesen párosan laknak az odvas fákban. Minden föld résznek, hol honolnak, külön faju papagájai vagynak. Minthogy pedig igen nehezen repülnek, azért a' tengeren által nem jöhetnek. Nagyságuk különbféle. Legnagyobbak a' tyúkok', legkissebbek pedig a' pintyek' nagyságával vetekednek. Honunkban nagyobb házaknál láthatók.

Papi lovag rend. Egy igen nevezetes esemény, mellyre, valamint a' keresztes hadakra is, első okot adának az üdvezitőnek koporsójához bucsújárások, vala a' papi lovag rend' keletkezete, mellyel a' lovagiság és szerzetes rend' szelleme sajátlagosan volt egybekapcsolva. Egy illyen papi lovag rend vala a' Joanita lovagok' rendje, melly már 1048., tehát sokkal előbb, mint valának a' keresztes hadak, alapittatott. T. i. ajtatos keresztény kereskedők, kik, mint zarándokok menének Jerusalembe, bizonyos tőke pénzt tevének öszve, és a' sz. koporsó' templomához közel egy kápolnát, 's e' mellett egy zárdát, és egy kórházat, több más épületekkel épittetének, hogy az oda menő zarándokok szállásra befogadtathassanak. Olasz szerzetesek valának elsők, kik a' kórházra felügyelének. Gerard, ki az első keresztes háború' idejében e' kórházban az elnökséget viselte, többi társaival a' zárdabéliektől elvált, egy más papi társaságot alakitott, azokat bizonyos rendszabályokra szoritván. Öltözetök egy fehér kereszttel bélyegzett hosszú fekete öltöny vala. Gerárd' társai sz. Jánost választák őrszentjeknek, 's magokat jerusalemi sz. János' kórházi szerzeteseinek nevezték. Ezen rendet II. Ka-

lixtus pápa erősitette meg 1120. II. Incze pápa pedig előljárójoknak nagy mester czimet adott. A' jerusalemi királyok nevezetes ajándékokat adának nékik, sőt magok az európai fejedelmek is szép öszvegeket küldének hozzájok. A' templarius rend, 1118. keletkezett Palaestinában, egy kilencz lovag ajtatos szövetségből. Fogadásuk, mellyet a' jerusalemi patriárcha előtt tettek, vala a' szüzesség, engedelmesség és szegénység, 's kötelességökké tevék a' zarándokok' javáért, az utak' biztosságára felügyelni. II. Balduin saját palotájának egyik szárnyát engedé által nékik lakásul, ott, hol hajdan Salamon' temploma állott. Innét kapták nevöket is. Rendjök II. Honorius pápa által, mint lovag rend, engedtetett meg 1127. Öltözetök veres kereszttel bélyegzett hosszú fehér öltöny vala. Ajtatos adakozások által csak hamar nevezetes gazdagság és fekvő jószágok' birtokába jöttek, különösen Franczia-országban, hol azután későbben igen hatalmasak is levének. A' német lovag rend hasonlóul Palaestinában vette eredetét, melly 1128. a' német zarándokok' számára alapittatott. De minthogy ezen rend a' Joaniták' felügyelésére bizatott, azért annak fölemeltetése is hátráltatott. De 1190. a' lübecki és brémai polgárok, Acre' városa' ostromakor, ép' illy rendet alapitának, 's ahhoz csatolák az előbb nevezett rend' tagjait is. Ezen egyesületből képezett Fridrik sváb herczeg egy lovag rendet, mellyet III. Coelestin pápa erősitett meg. Negyven német lovag állott legelőször is öszve nov. 19. 1190., kiknek fogadásuk vala a' keresztény vallás' védelmezése, a' szegények' és betegek' ápolgatása. Ezen rend sok jószágokat, és kiváltságokat birt keleten, Olasz-, Német-, Magyar- és Erdélyországokban. 1805. e' rend' nagy mestere az ausztriai császár lett, de Napoleon apr. 24. 1809. e' rendet Regensburgban eltörülte, azonban a' czim maig is megmaradt. A' rend' öltözete fekete volt, köpönye fehér, 's azon fekete kereszt ezüstös széllel.

Papirhajós, csodája a' természetnek. A' tenger' fenekéről fölemelkedik, olly helyezetben tartván csiga héjját, hogy feneke alól, nyilása pedig felül legyen. Mihelyt eléri a' viz' fölületét, bárkája azonnal a' habra hagyatik, mivel olly eszközök' organumaival van öszvekapcsolva, mellyekkel a' beszivárgott vizet magából kiereszteti, 's ez által megkönnyülvén, felemelkedhetik a' vizen; ekkor a' lágy féreg két izmos kart nyujt ki csigájából, mellyeket arbócz módra egyenesit fel. Ezen karnak mindenike igen finom hártyával van bevonva, és kifeszitő készülettel, 's ezek a' vitorlák. De ha szél nem kedvező, evezőkre van szüksége; a' hajós bárkájának mind két oldalán bir illyekkel, ezek hajlékonyabb, hosszabb tagok, és minden oldalra hajolhatók, és mozoghatók, végök pedig szüntelen a' vizbe nyúlnak. Ha valami veszély fenyegeti, azonnal öszvehuzza egész hajói készületét, 's a' hab alá

tűnik. Ennyit tudhatni eddig ezen csoda féregről. Mikép' szaporodik, 's növekedik, az még a' természet' buvárok előtt mély titok.

Papiros, rongyból készült anyag, melly irás, nyomtatás, rajzolás, 's több e'félékre használtatik, és valamint haszonvehetősége különbféle, úgy finomsága is különböző. Hogy a' papiros lehetőségig fehérré készíttethessék, a' rongyot, vagy magát a' papirost chlór-mészszel kell megfehéríteni. Legrégibb időkben irásra érczkövet, érczet, szarvat, csontot, fát 's a' t.; később pedig fa-leveleket, és vásznat használtak. Nevezetes a' régi egyiptomi papiros, melly bizonyos vizi növény' szárából, melly Nilus mellett termett, nevezetesen Alexandriában, készíttetett. Legelsők valának a' chinaiak, kik a' növény ország' minden fajából próbáltak papirost készíteni. Az arabok később (8 ik században) pamutból is készítettek papirost. Ezektől jött a' készítés mód Spanyolországba, innen pedig a' nyugoti tartományokba. Mongolfier testvérek készítettek legelőször velin papirost. Azon ház, hol a' papiros készíttetik, papiros malomnak neveztetik. Itt a' rongyok először elválasztatnak egymástól, a' portól szita, vagy más müszer által kitisztíttatnak, azután rongy ládában, egy malom kerék által, apróra vagdaltatnak; vizben 7 — 8. óráig tartatnak, péppé töretnek, tiszta vizzel megöntetnek, hogy a' szenytől kitisztíttathassanak. Mintegy 20. óra' lefolytáig a' kölyüben ismét zúzatnak, azután egy edénybe tétetnek, hol egy kevés forrást kell kiállniok. Finommá zúzatik a' rongy egy fa, 's mintegy 2. láb. vastag henger által, melly erős kerék vassal van ellátva (ezen henger Holländer nek neveztetik), 's malom által hajtatik. Három óra lefolyta után ismét egy edényben zúzatik, hol kevéssé megszárad, 's ekkor még egyszer viz öntetik reá, és egy keverő ruddal megkeverettetik. Ezután az anyag egy réz-fenekü cseberbe foly, melly a' tűzre tétetik, 's keverés által mindig egyforma állapotban tartatik. Ekkor a' merő legény egy bizonyos edénynyel annyit merít ki, mennyi egy iv papirosra elég, és a' papiros formára önti. Erre egy iv nagyságu ráma nyomatik. Erre ismét egy uj nemeztábla tétetik, hogy egy új ivet lehessen reá önteni. És mikor 124. ivnyi anyag öntetik a' nemeztáblákra, akkor két deszka közé szoríttatik, 's az által a' nedvesség kinyomatik. Azután a' nemeztáblák egymástól elválasztatnak, megszárittatnak, timsós enyves lébe mártatnak, ujra megszárittatnak, az ivek külön rakatnak, megsimittatnak, 's ezzel a' papiros kész.

Papiros-pénz, magában véve csak szükség pénz, mert a' papirpénznél mig a' legroszabb ércz pénzben találtató zálogi bélyeg, és a' belső érték kivántatóság is egészen hiányzik. Ennélfogva a' papir-pénz' értéke egyedül a' hitelen alapszik, az az azon bizodalomban, hogy a' papir-pénz' kiadója akarja, és képes annak képzeményi értékét beváltani. A' papir-pénz tehát csak addig közhitelü, miglen az valódi pénzzel

beváltatik. A' papir pénz' feltalálása korán sem az uj idők' eredménye; közé tartozik, mert Chinában már 1000. évek előtt volt papir-pénz. Chinában és Perzsiában a' mongolok' uralkodása alatt hasonlóan számtalan volt a' papir-pénz, és egész 15. századig találtatnak ennek nyomai. Az anyag fa-héjból készült, melly, mint papir, nagyobb és kisebb, kerek 's hosszas négyszegü modorban, fekete szinü volt, és különös tisztek által kezeltetett. Most a' papir-pénz nagy és fontos szerepet játszik nem csak a' közlekedés és kereskedésben; de status' állomási financziájában is. Ha a' papir-pénz ügyesen és helyesen kezeltetik, annak igen sok 's jótékony hasznai vagynak, mert az ércz pénz' hiányát kipótolja, sőt az ércz pénzzeli manipulatiót elősegiti, azon költségek pedig, mellyek az ércz pénz' létesitésére szükségesek, általa meggazdálkodtatnak. De a' rosz kezelés felszámolhatatlan károkat hoz; mert a' papir-pénz' sülyedése minden árúk' felemeltetését vonja maga után, ezen csökenés pedig a' közlekedést megakasztja, minthogy a' hitel veszélyezve van, mert sok tőkék, mellyek az ipar' 's kereskedés' élénkségére adattak, most pedig a' csökkent papir-pénzzel fizettetnek, veszélyezve vannak. Ezekből kiviláglik, hogy a' papir-pénz' behozatala valamint igen hasznos, úgy veszedelmes is.

Papinianus (Aemil), szül. kr. u. 140. évben, mint legtöbben tartják Olaszországban. Különösen kedvelte a' törvényt, 's ebben szerzett nagy ismeretei, lángesze, rendithetlen és senki által meg nem veszteget hető igazság szeretete, nagy tekintetet, befolyást és tisztségeket szerzett neki. Korában a' legnagyobb törvénytudónak, 's legigazságosabb birónak ismertetett. A' birók' eltérő vélekedésénél az ő kimondása volt eldöntő. Severus császár halálos ágyán két fiát Caracallát és Gétát, gondviselése alá ajánlotta. Hijába igyekezett P. ezt, az egymást gyülölő 's czivakodó testvért öszvebékéltetni, sőt dorgáló előterjesztése miatt Caracalla minden hivataltól megfoszta őt. Utóbb is a' vad 's rosz szivü Caracalla testvérje' megöletése miatt sokaktól megutáltatván, azt kivánta Papinianustól, hogy egy emlék irat által nyilvánitsa igazságosnak Géta' megöletését, 's a' nagy befolyásu férfiu' itélete által remélte jó hirének visszaállitását; de Papinianus kereken megtagadá igazságtalan kivánatát, 's azt felelte, hogy ő nem követend el második gyilkosságot az ártatlan' emlékezetének bepiszkolása által. Caracalla boszútól égve, a' praetoriánusokat ellene ingerlé, kik fejét kérék, 's a' vérszomjas Caracalla örömmel teljesité kérésöket, és kivégeztetett kr. után 212. esztendővel. Tudományos munkái, 's szóbéli tanitása által a' törvénytannak, idejében, sokat használt.

Papok. E' nevezet alatt értetnek tulajdonképen az egyházi szertartások szerint felszentelt személyek, kik az isteni szolgálat' véghez vite-

lére, és a' nép' tanitására rendeltettek. A' papok létezésének szükségességét és fontosságát már az ó világ is elismerte. Ázsia' némelly tartományaiban, Egyiptomban, a' görögöknél 's rómaiaknál a' papokat, mint tanácsadókat, sőt az uralkodásnak a' nép' igazgatásában segitőit olvassuk. A' papság második században, különösen a' zsidó papság után, kezdett képeződni.

Paradicsom, l. Éden.

Paradicsom madár, különös mondák szállongának az emberek' ajkaikon ezen gyönyörü madár fajról, mig a' természet buvárok behatván a' titokba, azt tökéletesen megismerteték. Előbb azt hitték, hogy a' paradicsom hazája, hogy lábai nincsenek, hogy a' levegőben tojik és költ 's a' t. A' természet buvárok kitanulván a' titkot, meglátták a' paradicsom madár' lábait, 's figyelmetesen vizsgálgatván a' szép tollazatot, mit sem találtak rajta, mi más valamellyik madárban is nem találtatnék. Bizonyos, hogy e' madárfaj több pompát nyilvánosit ékében, mint akármelly más legszebb madár. Hazája Uj-Guinea, hol t. i. füszer, melly a' paradicsom madárnak legkedvesebb eledele, bőven van. Vannak Uj-Guineának szomszéd szigeteiben is. Sonnerat nevü franczia természet buvár négy faját ismerteti meg velünk: 1 ő a' hatszálu paradicsom madár, melly fején hat hosszabb tollat visel. Szinei fölségesek, nyakszirtjén ércz violaszin egyesül sárgás zölddel, elől topászkő szinü visszatündökléssel, fejének bársonyfeketéje lassúdad sötét viola szinre változik, nyakára terjedezvén szét; 2-ik a' hasonlithatlan p. Ennek tollai hosszabbak a' többi fajokénál, és fej-tollázatának dúsága egészen orra alá terjed, hol, mint egy szakált képez, melly még bámulandóbbá teszi a' madár' alakját. A' tollazat' ezen része nem csak szineinek fényeért jegyzésre méltó; hanem az árnyazat' finomsága, a' beszegések', 's legkisebb taghúzások' vonalainak csinosságáért is; 3-ik a' szomorgó par. Ez mintegy sátorozó páva kiterjesztheti szép farkát, alakja ékes, tolla egyik legszebbike az egész nembelinek. Ezen elsőbbségek mellett meg is szomorúnak látszik, csak nem mindig magánosan van, mig a' többi fajok számos csapatokba egyesülnek, mint a' seregélyek. Bokrokban és alacson fákon tartózkodik. Az uj guineiak a' fajt szépsége miatt a' többiek királyának tartják; 4-ik a' büszke p. Ezen faj a' többitől egy második szárny, vagy olly tollak által különbözik, mellyek a' nyakból növén ki, mind két oldala csak nem szárny hosszaságu függeléket képeznek, és sokat hasonlitnak a' szárnyhoz, midőn nyugodtan van a' madár, de a' repüléshez nem használtatnak. Még több e' nemes faju madárról nem tudatik.

Parallela nak neveztetik egy síkon fekvő két vonal, mellyek végetlenül kinyujtathatnak, a' nélkül hogy öszveérjenek.

Parallelismus, egymás mellé tett hasonló vagy nem hasonló dolgok' öszvehasonlitása.

Parancs. Hogy az ember mind Isten, mind ember iránti kötelességét, úgy, mint szükségest, teljesitse, már a' teremtés' legelső korában maga az Isten ada parancsot első apáinknak a' paradicsomban, melly szerint meghagyatott nékik, mit kelljen, és ne — cselekedniek. Illyen parancsok az úgy nevezett tiz parancsok is, mellyeket szinte Isten maga adott Mózesnek, két kő táblára följegyezve, hogy izraël népe azokat szentül megtartván, szerintök cselekedjék. A' polgári állapotban még egyéb parancsok is vannak, szinte a' polgári hatalomtól szabottak. Hasonlóul minden különös törvényhatóságnak vannak külön parancsai, mellyeket az ugyan azon hatóságban élők megtartani kötelesek. Minden parancsnak czélja az ember' földi és égi boldogsága; nélkülök nem létezhetnék társaság, nem lennének biztosságban a' személyes viszonyok, 's senkinek java nem biztositatnék. Minden parancsnak tehát, minthogy czélja a' köz boldogság, szentnek kell lenni. Azért, ha ki, bár miféle parancsnak megszegője is, büntetés alá van vetve. Annál nagyobb pedig a' büntetés, minél nagyobb a' hatalom, mellytől a' parancs származik.

Paraphrasis, körülirás; vagy körül irt forditás egyik nyelvből a' másikra, midőn t. i. valamelly munka' egyes szavait, vagy egész mondásait más kifejezéssel, 's bővitve magyarázzuk, vagy fölvilágositjuk.

Parád, falu Heves vármegyében, Mátra hegyeiben, ásványos forrás, timsóbánya, 's hires fürdővel.

Pardon, megbocsátás, midőn t. i. a' hadban valamelly fogolynak, vagy egyébkint valami gonosztévőnek megengednek, életét megtartják.

Párducz, macska fejü állatokhoz tartozó ragadozó állat. Az úgy nevezett közönséges párducz' (felis panthera, panthera vulgaris) hazája Afrika, ez vad és kegyetlen, testének alsó részén hat, hét fekete folt látszható, rózsa idomban, fölül sárga, alól fehér a' szőre. A' felis pardus kisebb; a' felis chalybeata piszkos bőrű feketés foltokkal; a' felis guttata pettyegetett parducz Afrikában honos, röst, és sok fekete cseppekhez hasonló foltokkal bélyegeztetik.

Parenthesis (zárjel), bizonyos jel az irásban, melly akkor használtatik, ha valami mellék gondolatot, melly nélkül a' beszéd megállhat, tolunk beszédünk közé. Jele ez: () vagy [].

Park, angol mezei lakházaknál lenni szokott nagy vadas kert, melly sokszor mértföldekre kiterjed, neveztetik park nak. Közönségesen minden, fákkal beültetett séta helyet parknak nevezünk.

Párkák sors' istennői valának a' régieknél, kik hitök szerint, minden ember' sorsát fonás által határozák el. A' sors' eszméje, melly az emberek' cselekedeteibe, 's életök' változásaiba avatkozik, már régi idők-

ben a' görög költőknél közönséges vala. Különösen a' trágicusok képzeték azt, mint zsarnokul uralkodó hatalmat, melly föltételetlen és változhatlan végzete szerint működik. Homér kissé szelidebbeknek képzelé a' párkákat, és nem mondja őket föltételetlenek és változhatlanoknak, hanem az emberek' viseletének, eszök' használatának, a' jónak vélt intés iránti engedelmességnek tulajdonit sokat. Ha, úgy mond ő, Achilles Troja elejbe megy, akkor korán meghal, de halhatatlan nevet szerez magának; ha pedig hon marad, akkor sokáig, de dicsőség nélkül él. Sehol nem nevezi ő e' titok teljes istennőket elkerülhetetlen, és visszaidézhetlen, hanem csak kemény, erős és szigor hatalmaknak. Sokak szerint Homér még a' halhatatlan teremtményeket is sors alá veté. Homér szerint a' párkák Jupiter' és az igazságos Themis' leányai, név szerint: Klotho, ki az élet fonalat nyujtá; Lachesis, ki annak hosszát meghatározá; és Átropos, ki azt elmetszé. Mint jelképe az isteni akaratnak, igazságosoknak neveztettek, kiket ellenben az emberi elégedetlenség méltánytalanoknak, kegyetleneknek, és érzéketleneknek nevezett.

Párkány, mváros a' Dunán Esztergom átellenében, a' Garán folyó' befolyásánál. A' törökök' csatája 1683.

Paris (másképp Alexandros), Priamus trojai király és Hekubának fia. Priamus a' jóslatot neje álma megfejtéseért kérdezvén, válaszul azt nyerte, hogy a' születendő fia Troját felgyujtatandja, miért ő ezt Ida hegyre tevé ki. Itt ez egy medve által ápoltatott. Később Alexandros nevet nyert, minthogy a' pásztorokat, 's a' nyájakat a' rablók ellen védte. Midőn Minerva, Juno 's Venus egymásközt a' szépség' diadalmán czivakodtak, őtet választottak birónak. Juno a' leggazdagabb királyságot igéré neki, hogy részére itéljen; Minerva a' halandok közt a' legnagyobb eszt 's bölcseséget; Venus pedig a' legszebb feleséget. Paris Venusnak ítélte a' diadalmat. 20. hajóval evedzett Görögországba, hol Menelaus királytól szivesen fogadtatott. Helenának, a' király nejének elragadtatása által okozá a' trojai hadat. Paris a' hadban vitézül viselte magát, később Achillest is megölte Apollóval kezet fogva. Végre Philoctet' megmérgezett nyilai által ő is elesett.

Páris, Francziaország' nagyszerű, fényes, hatalmas, fő, 's London után Európa' legnagyobb, legélénkebb városa, széke a' francziák' királyának, az európai divatnak, a' szellemi és anyagi forradalmaknak, a' kéjedelmek' hazája, a' tehetős európai 's egyéb világ részi örömvadászok' gyülpontja. Ezen nagy, 's régi város a' Szajna vizén épült, Isle de France tartomány' Szajna (Seine) megyéjében, nem ugyan mindenütt szabályosan, de nagyszerű épületekkel, és sok pompás terek, utczák, 's egyéb remek épitményekkel. Lakosainak száma környékestől majd millióra rúg, kik 30,000. házban laknak. Van Párisban 40. diszes templom

(a' forradalom előtt 221.), 90. kápolna, 62. nyilvános könyvtár, 13. színház, 28. kórház, 24. kaszárnya, 80. ugró kút, 's ugyan annyi piacz. A' várost a' Szajna az éjszaki nagyobb, 's délszaki kisebb részre osztja, mellyek 12. vidékre (arrondissement), vagy 48. rendőri kerületre osztatnak el. Az egészet nem sokára egy tömérdek költségbe kerülő várfal keritendi. A' Szajnában három sziget vagyon, mellyek nagy házakkal tömötten vagynak beépitve. Maga a' város három fő részből áll, mellyek a' külvárosoktól gyönyörű fa-sorok (boulevard) által vagynak elválasztva. A' fő részek ezek: La ville (a' város), La cité (az ó város), 's a' L'Université a' Szajna' déli partján. A' város a' Szajna jobb oldalán terül el. Itt vagynak a' Tuilleriák, vagy azon épületek' összege, hol a' kir. udvar székel, közel a' folyamhoz pompás épitészeti remekművekkel, a' város' legnagyobb piacza (XV. Lajos' tére) mellett, hol XVI. Lajos kivégeztetett, és Caroussel piaczra nyilva, mellyen diszes diadalom iv vagyon, keleti oldalán a' Louvre (olv. livre) IX ik Károlytól IV-ik Henrikig kir. lakhely, most különbféle akademiák', 's művészetek' széke. A' Tuilleriák (hol gyönyörű kert is vagyon) a' Louvre palotával, mind a' Szajna felé, mind éjszaki oldalon, pompás épületek által (les galeries) egybe vagynak kapcsolva, szép nagy tért zárván körül. XV-ik Lajos' piaczával határosak az elyseumi mezők (Camps elysées), nyilványos sétány, számos fa-ernyős utjaival, mellynek éjszaki részén vagyon az Elysé Bourbon nevü fényes palota, ugyan e' mezőknél vagyon a' De l'etoile diadalmi iv, négyszegü Vendome (vandóm) piacz győzedelmi oszlopával, mellyet Napoleon 425. elfoglalt ágyúból készittetett. A' király piacz, a' bástya tér. A' Caroussel piacztól éjszakra vagyon a' Palais Royal, mellynek udvarában a' drága bolti kitételek' fénypazaros ragyogása közt sürög a' párisi néptömeg. A' börze és váltó törvényszék' uj izlésü roppant épülete 66. korinthusi oszlopával diszeskedik. A' nagy könyvtár 500,000. kötettel, 's több mint 100,000. kézirattal, 100,000. pénzzel, több mint másfél millió rézmetszettel. Tovább emlitendő szent Eustachius' temploma pompás üveg festményeivel, a' városház, sz. Magdolna' temploma, a' góth idomú templom (egykor a' templariusoké), a' des Victoires (de victoár) piacz, XVI. Lajos' képszobrával; a' Chatelet-(satleh) piacz, a' des Innocens- (dezinnoszansz) piacz, a' Greve piacz, hol ezerenkint véreztek el egykor a' nyaktiló alatt 's a' t. 's a' t. A' La Cité a' Szajna három szigeteiben vagyon. A' legnagyobbikban vagyon a' Notre Dame (notr-dám Asszonyunk) régi 's jeles épitésü nagy temploma, mellette az érsek' palotája. Ezen részben vagyon a' legfelsőbb törvényszék' épülete is. Hugó Capet' korától V. Károlyig a' királyok' lakása, 's mellette a' Conciergerie (konszierzseri) fogolyház, és továbbá a' Hotel Dieu (hotel diö) nagy ispotály. A' L'Université a' Szajna' bal partján

terül el. A' folyóra néz a' term. történeti muzeum, gazdag tartalmával, pompás ültetvény kerttel, és eleven állat gyüjteménynyel igen meggazdagitva; nem messze a' tömérdek nagyságu borcsarnokok. Luxemburg (lügzanbur) vára, a' pair (peer) kamrák' gyülhelye, nagy kertjével; szent Genoveva' temploma, vagy is mostanában a' Pantheon legujabb 's legszebb szentegyháza a' városnak; sz. Sulpicius' pompás temploma, mellynek két tornyán sürgönyök (telegráfok) vannak; a' Palais des Thermes (olv. paleh de term — meleg fürdők' palotája) épületben Julian cs. palotájának maradványa, régiségek' muzeumául szolgálandó; a' Salpetriere és Bicetre (biszetr) nagy ispotályok sz. Marczell külvárosban, a' hires gobelingyár egyedül a' korona' számára; sz. Jakab külvárossában nevezetes csillagvizsgáló épület, 's mellette a' bejárás a' mélyen, a' város alá terjedő, most temetői csont-raktárokul szolgáló allagokba. Közel a' Szajnához az Emlékek' muzeuma, 's nem messze Bourbon' palotája, XVI-ik Lajos' hidjánál pompás kertekkel. A' Palais des Instituts (paleh de zensztitu) szemközt a' Tuilleriákkal, nem messze a' pénz palota. A' város nyugoti végén Mars' mezeje, mellette az egykori katonai oskola' épületei, most kaszárnya. A' kiszolgált katonák' nagyszerű kórháza pompás templommal, könyvtárral, Turenne és Vauban siremlékeivel. — Ezen fő részek 14. hid által kapcsoltattak öszve, a' jelesbek nyugot felöl kezdve: a' Pont des Invalides, a' Mars' mezejénél, XVI ik Lajos hidja öszveköti XV-ik Lajos' piaczát Bourbon' palotájával; a' királyhid a' Tuilleráknál, a' Pont des Arts (pón de zár művészetek' hidja) a' Louvre mellett, 9. vas ivvel; Pont neuf (pón nőv, uj hid) a' Citè csucsánál, IV-ik Henrik' képszobrával; az ültetvény kert' hidja 5. vas ivvel, valamennyi közt a' legkeletibb. Számos mind tudományi, mind kegyes intézetek emelik a' város' dicsőségét. Az 1200-ban alapitott egyetem, most akademia névvel; a' kir. intézet (a' franczia nyelv felirások' vagy is inscriptiók', tudományok', szép művészetek', és az erény 's politikai tudományok' akademiaival); a' zenészet' conservatoriuma, a' siket némák' 's vakok jeles intézetei, az orvos tudomány', 's nemzeti ipar, erényesség, viszonylatos oktatás' előmozditására, és a' földtan, franczia régiségek, művészetek, keleti nyelvek, 's a' t. ismertetésére ügyekező társaságok, bibliai társadalom; a' pompás muzeum a' Louvreban, és a' Galériákban; a' képcsarnok Luxemburg' palotájában; a' könyvtárak (Mazarin könyvt. 100,0000. köt. 4000. kéz; Sz. Genovéva könyt. 112,000. köt. 12,000. kéz; az Arzenál könyvt. 170.000. köt.; a' kir. intézet könyvtár 91,000. köt.); és különbféle gyüjtemények; a' politechniai és hadi oskola; több gymnasiumai közt a' College de France (kollezs dő fransz) 's a' t. igen sokat tesznek a' nemzeti szellem' kifejlesztésére, és tudományok' terjesztésére. Páris a' franczia irodalom' közép pontja, úgy hogy az

országnak majd valamennyi jelesb tudósai, 's irói itt tartózkodnak, és a' városon kivül csak kevés franczia irodalmi nyomatik; miért is itt 600. könyvárusnál és 80. nyomdánál több vagyon. A' sok jeles kórház, és szegények' házai, nagy lelencz ház, 's több e'féle intézetek enyhitik a' nyomorgó emberiséget. A' lakosok' kéjelmére szolgál több színház, kivált a' Théâtre français (teátr franszéh), az opera ház, az odeum, Théâtre des variétés (de varieté) és du vaudeville (dü vodvíl). Gyáraiból a' fényüzés' drága czikkei, kivált szőnyegek, tükrök, kristály 's ércz portékák, porczellán, 's több e'f. vitetnek szét az ország' 's Európa' minden részeibe. Környékében említésre való a' Pere Lachaise (pér lasez) temető, mellynek elrendezése 2. millió tallérba került (éjszak keleten); a' Montmartre (mónmártr) kővágások; Vitry és Choisi le roi (soazil roa) kertészfalvak; — Berry 3300. lak., két kastélylyal, és kertélylyel; és nyugot felé az igen látogatott boulognei (bulónyi) fáshely, hol 1815. a' szövetségesek táboroztak.

Parirozni, engedni; vivó mesterségben, a' szúrást vagy vágást úgy felfogni, hogy az hatástalan legyen; lovaglás mesterségben pedig a' futó lovat kantárszár és czombok által megállitani, mondatik parirozni.

Pariz-pápai (Ferencz), orvos doctor, 's logica, physica és görög nyelv' tanitója, Nagy Enyeden; szül. 1649. Dézsen, Erdélyországban. Pápainak neveztetett, minthogy apja pápai születés vala. Alsóbb iskoláit Marosvásárhelyen és Nagy Enyeden végezte később pedig Lipcsét és más külföldi egyetemeket is meglátogatta. Heidelbergben Philosophia, Báselben pedig orvos doctor lett. Hazájában 1675. az akkori erdélyi fejedelem, Apafi Mihál' fölszólitására, Nagy Enyeden, görög nyelv', logica, és physica' tanitója lett, melly hivatalt egész haláláig, melly sept. 10. 1716. történt, jelesen viselte. P. tudós férfiú vala, mit több nyomtatott munkái is igazolnak. Többek közt a' Pax animae (1680.); Ars heraldica (1696.); Pax corporis; Dictionarium Latino-Hungaricum, és Hungarico-Latinum cziműk.

Parlament. A' régi franczia parlamentek nem egyebek valának, mint a' királyok, vagy egyes hatalmas grófok által alapitott törvényszékek, mellyekben az ülnökök csak jelentést tevének, mig azonban az uralkodó személyesen kimondá a' törvényt. A' szép Fülöp alatt állandó törvényszékek valának 1294., mellyek azonban csak 1421. nyilatkoztattak igazán állandóknak; de mindig az udvar' befolyása alatt maradának. A' lázadás előtt öt kamrából állott a' parlament, és minden parlament' elnöke a' franczia kanczellár vala. Egyéb herczegségekben volt parlamentekbe király rendeletek küldettek. A' vita azonban addig tartott, mig a' király személyesen meg nem jelent. A' párisi parlament 1732. azt akará, hogy minden parlamentek egy testületet tegyenek, de el nem fo-

gadtatott. 1771. Maupiou kanczellár XV. Lajos alatt ezen parlamentek' helyébe más törvényszékeket rendelt; de ez uj törvényszékeken az ügyvédek megjelenni nem akartak, miért XVI. Lajos a' parlamenteket 1774. ismét visszaállitotta. 1788. ujra eltörültettek, de ismét az előbbi foganattal. Miután a' parlament oda nyilatkozott, hogy csak a' Rendek' gyülekezete tehet a' parlamentekbe változást, a' Rendek öszvegyüjtettek, és a' lázadás kiütött. De 1790. a' parlamentek csak ugyan eltörültettek. — Az angol parlament, melly a' régi franczia parlament szerint rendeltetett el, a' charta magna' (l. ezt) fölállitása után egy szilárd törvényszéket képezett egy bizonyos helyen, melly 1343. két házra osztatott. Mit ezen parlamenti a' vörös és fehér rózsák' háborújakori tekintetében nyert, azt I. Jakab idejéig saját vétke miatt elveszté. I. Károly 16. esztendeig nem gyüjté egybe a' parlamentet, 's ez alkalom annyi veszekedést okozott, hogy 1641. háború ütött ki, mellynek következtében a' király megöletett. Az 1640. öszvehivott, úgy nevezett hosszu parlament, mellynek elnöke Cromwell vala, ő általa 1653. ismét szétüzetett. Egy másik parlament, mellyet ő ujra szerkeztetett egybe, a' trónra visszahivott II. Károlyt elismeré, 's ettől nagy szabadságokat nyert. — 1706. Anna királynő az angol parlamentet a' skót parlamenttel egyesité, mellyhez 1800. az irlandi is kapcsoltatott. Az angol parlamenthez tartoznak: a' király, a' felső és az alsó ház, mellyek közől mindegyiknek egy szava van, 's mind a' háromnak egyezni kell, hogy valamelly törvény parlamenti actává alakulhasson. A' parlamentnek egyebek közt — a' királytól függetlenül — joga van mindenkit, ki a' szabadságot megsérti, magokat a' ministereket is, birói székök elejbe idézni, 's akkor az alsó ház, mint fölperes, a' felső ház mint biró áll elő. A' király, ki a' parlamentet egy beszéd által hija egybe, elhalaszthatja azt, 's szét is oszlathatja. A' király' halála által önkényt szétoszlik. Hét évnél tovább nem tarthat, 's háromnál tovább nem nélkülözlethetik. A' felső házhoz tartoznak: a' királyi család' teljes koru herczegei, angol és wales ország' bárói, a' skót és irlandi érsekek, 's néhány korona tisztviselők. A' felső ház egybegyül a' lordok' házában. Az alsó ház az angol polgárság' követeiből áll; mind a' 40. grófságból két két követ, walesi grófságból egy egy, szinte annyi a' skót 30. grófságból is, 50. az angol városokból, 339. a' 172. angol-Boroughból (Boroughnak neveztetik Angolországban minden, az alsó házba követeket választható hely); kettő az oxfordi, ugyan annyi cambridgei egyetemből, 16. az úgy nevezett öt udvarból (cinque ports), 12. a' walesi, 15. a' skót városokból, egész Irlandiából pedig 100. Összesen tehát 658. követből áll az alsó ház. Mind a' két kamrában egy szónok van, ki az alkudozásokat vezeti. A' felső ház content és nem content szóval jelenti egyezését; az alsó ház pedig Ay vagy No szókkal. A' köznép a' hajdani

sz. István' templomában tartja gyülését. Jobbra ülnek a' kórmányhoz szítók, balra pedig az ellenfél. Mind a' két oldalon vannak karzatok, hol a' hallgatók gyülnek össze.

Párma, herczegség Olaszhonban, az ausztriai, szardiniai, toskánai, és modénai tartományoktól környezve, 107. négyszegü mértföld. 440,000. lak. Déli határain az Apennini hegység vonul el, éjszaki része pedig termékeny lapály. A' Pó folyó mossa éjszaki határát; egyéb folyói: a' Trebbia, Nura, Parma, Enza, Taro. A' föld jól müveltetik, a' baromtenyésztés nyomatékos. Vas, vörös réz, földolaj is találtatik. Lakosai katolikusok. Uralkodója most Mária Luiza, Napoleon' özvegye, ő fő herczegsége; holta után Lucca' herczege fog következni. Áll pedig három herczegségből u. m. Párma, Piacenza, Gvastalla, melly utóbbik külön válva vagyon Modéna és a' Pó között; ezek pedig 4. Distrittora osztvák: u. m. Párma, Borgo San Domino, Piacenza, és Gvastalla. Fő városa: Párma, 32,000 lak. számlál, széke a' herczegeknek, 's fő hivataloknak, püspöknek, egyetemnek. Van itt müvészetek' akademiája, muzeum, könyvtár, füvészkert, nemesi akademia, hires könyvnyomó intézet, mellyben 155. nyelvben és 215. féle betükkel nyomtatnak, 's több tudományos intézetek. A' székes egyház, János' temploma, Farnese palotája elavult nagy színházzal megérdemlik az említést. A' város előtt a' Giardino (dzsardino) palota.

Parlamentár. Haborús időben, midőn valamelly állodalom, város, vagy erősség az ellenség által ostrom alatt tartatik, az alkudozásokra küldetnek arra megbizott követségi személyek az ellenfélhez, és ezek neveztetnek parlamentároknak.

Parmenio, Nagy Sándor' vezére, ki Darius ellen Ázsiában többször szerencsésen harczolt, de Nagy Sándor' parancsára, Philotas gyanus fiával együtt kivégeztetett.

Parmenides, jeles görög bölcs Eleából, 400. évv. kr. sz. e. Xenophanes' tanitványa. P. az eleái iskola fényének nagyitására sokat tön. A' hajdankor őt nem csak mint elmélkedőt, hanem mint bölcs törvényadóját is igen tisztelte. Philosophiáját versekbe foglalá, mellyekből csak néhány töredékek vannak fen. Stephanusnál találtatnak költeményeinek töredékei.

Parnassus (rég. geogr.), Apollo tudományok' istenének sz. hegye, Phokisban, mellyen volt Delphi hires város, még hiresebb oraculumával, 's Apollonak igen dús templomával, mellyben az Amphyctiok' tanácsa szokott tartatni. Azon volt a' Castilius fons, kút, is.

Paroxismus, az engedő és visszatérő betegségnek legmagasb állapotja, melly ájulásokkal, görcsökkel, 's e'féle kinokkal mutatkozik.

Parterre, franczia szó, melly vagy az emeletes házban a' legalsó

lakást, vagy színházban az orchester (l. ezt) előtt lévő helyet, vagy kertekben egy nagy sik helyet jelent.

Pártfogó, a' törvénykezésben azon ügyvéd, ki az alperest védi, egyébiránt az ügyvédek közönségesen a' pörlekedők' pártfogóinak neveztetnek.

Particulier-nek neveztetik, egy olly férfi, ki minden hivatal nélkül, saját vagyonából él.

Paschalis I. (szent), 817. IV. István' halála után választatott római pápának. Egy zárdát alapitott, a' keleten elüzött görögök végett, a' képimádók' számára; irt a' kép dúlok' és V. Leo császár ellen. Meghalt 824. Több jótékony alapitványok dicsőiték az ő nevét. Tiszteletére a' kat. egyházban maj. 14-ke szenteltetik. Ezen kivül még két illy nevü pápa ült a' római szent székben 11. és 12-ik században.

Paskewitsch Criwánsky, gróf, jeles katona, ki már ifjúságában kezdé a' katonai pályát, 's már a' francziákkali háborúkban kitünteté magát. 1812. tábornagyi őrmester lett, és egy osztály sereg, melly Smolensk és Moszkaunál dicsően vitézkedett, bizatott igazgatására. Fegyverszünet után a' benningsenscheni testülettel Csehországba küldetett, 's a' lipcsei csatában részt vett, mire altábornagynak neveztetett, és Rajewsky tábornagy alatt a' második gránátos-osztály bizatott reá. Miután pedig 1814-ki táborozásban is részt vett, és tábornagyi segédnek neveztetett volna; 1826. Yermaloff tábornagyot a' perzsák ellen kiséré, Abbas Mirzat Erzsébet városánál (Elisabethpol) sept. 25. megverte. 1827. Yermaloff' helyét foglalá el, Abbas-Abadot bevevé, 's oct. 19. a' crivani rést, mellyet octob. 6-tól fogva ostromlott, lerombolta. Ezen erősség' capitulatiója szülé a' békét, és P. grófi rangra emeltetett, 's András' rendjét nyerte. A' török kis Ázsiában, hova 1828. nyomult be, sok helyet elfoglalt, és Erzerumot bevette, mire feldmarschallnak neveztetett. Diebitsch' halála után, jun. 26. 1831., Pultuskban, által vevé az orosz sereg' fő parancsnokságát Lengyelországban, 's Varsó' bevétele után herczegi méltóságra emeltetett, 's Lengyelország' helytartójává neveztetett.

Passagier-nek neveztetik minden, de különösen póstán, vagy hajón utazó vándor.

Passau, Bajorország' városa, Ausztria' szélénél, a' Dunán, hol ebbe az Ilz és Inn folynak, 11,000. lak. szép lakvárral, székes egyházzal, püspökséggel, lyceummal, fő biztossággal, gyárokkal, vas és réz műhelyekkel, nagy só raktárral, kereskedéssel, erősséggel, őrjházzal. Egyezés 1552.

Paszarovácz, szerb város a' Morava folyón, nem messze a' Dunától, és Nándorfehérvártól, 2000. lak., hol 1718. béke köttetett.

Pasquich (János), hires mathematicus, szül. 1759. Bécsben. Először a' pesti egyetemnél mathesis' rendes tanitója lett; de 1797. saját kérelmére e' hivataltól fölmentetett. 1813. pesti egyetemnek csillagászi segédnek neveztetett, végtére pedig a' csillagászság' igazgatójává lett Budán. Meghalt dec. 15. 1829. Mint iró nevezetessé lön munkái által; különösen: Elementa analyseos et geometriae sublimioris, 1799.; Anfangsgründe der theoretischen Mathematik, 1813.; 's a' t. által.

Pasquill, gyalázó, mocskoló gúnyirás, melly által valakinek becsülete gázoltatik; az illy gúnyiró azonban nevét el nem árulja, félvén a' büntetéstől, mellyet mint becsület sértő igazsággal megérdemel. Már az ó korban nagy büntetéssel fenyittetett a' gúnyiró. Nevét a' pasquill az ursini kastély' szegletében (Rómában) felállitott pasquino név alatt ismeretes képszobortól, mellyre különbféle satyrák és elmés ötletek, czédulákra iratván, ragasztattak, kölcsönözte.

Patagonia, Amerika' legvégsőbb tartománya, délfelé, a' La Plata statusoktól le a' csucsig, hol a' Magellán' vizútja választja el a' tűz földtől. Éjszak nyugoton a' vulkánus Andes hegység választja el Csilitől; a Cusu Leuvu vagy Negro folyó éjszaki határa. Területe 13,000. négyszegü mföld.; jobbadán meddő, és homokos pusztaság; ege zordon; a' hegyeken terem csak a' fák' egynehány neme: a' köves és homokos vagy mocsáros lapályon alig. A' téli fa' csipős kérgeért érdemel említést. Azonban a' Negro és Camerones folyók' melléke nyer áradásaik által valami termő életet. La Plata tartományainak állatai még itt is találtatnak, kivált ejszakon sok vad marha és ló. Nyugoton Molues indiánok laknak az araukánok' fajából; keleten a' magas termetü harczos patagonok vagy tehuelhetek a' puelcsek' fajából; alól tűz-földiek. Európaiak nincsenek, 's helységek sincsenek. Sz. Julian csak rév.

Patachich (Ádám, báró), kalocsai érsek, szül. febr. 18. 1717. Károlyvárott, Horvátországban. Hon elvégezvén alsóbb oskoláit, a' philosophiát Grécz és Bécsben tanulta; hittudomány' tanulására pedig Rómába ment, hol szorgalma által annyira kitüntette magát, hogy doctori megtiszteltetésre méltatott. Visszatérvén hazájába, egyik méltóságról a' másikra emeltetett. Maga is tudós lévén, a' tudományok' és müvészetek' nagy pártfogója volt. A' magyar nyelvvet pedig, noha abban jártas nem vala, mint érsek a' megyéjében már akkor hatalmasan előmozditotta. Megholt jul. 19. 1784.

Pater patriae, haza' atyja, bizonyos czim vala a' rómaiaknál, mellyet legelőször is Cicero kapta meg a' tanács' hálájából, midőn ő a' catilinai öszveesküvést felfödözte és elnyomta. Cicero után Julius Caesar nyeré meg azt, 's még most is találtatnak pénzek, mellyeken e' föliratot olvashatni. Ezen czimet már Cicero tanácsla Augustus-

nak adatni, midőn ő még igen fiatal vala. Tiberius e' czimet el nem akará fogadni, mit azonban az őt követő császárok örömest elfogadtak. Ezen czim részint azon atyai vonzalmat jelenti, mellyel a' fejedelmeknek alattvalóik iránt viseltetniek kell, részint pedig azon hatalmat, mellyet az atyák a' római törvény szerint gyermekeik fölött gyakorolhattak.

Pathos, az érzelmek' elmuló ösztönzése. Hogy ez a' művészetben fejeztessék ki, különösen az igazság, szépség és mérséklés szükséges, hogy azt a' hallgatók vagy nézőknél tökélyesen elérhessük. A' pathos' előtüntetését tehát nem csupán az érzékekhez kell szabni, hanem erényileg is működhetik az. Ennélfogva, hogy a' kedélyre erősb befolyást eszközölhessünk, nem csak a' képzelmet vagy az érzekiséget, hanem az észt is ösztönöznünk kell. Különösen a' költészség, festészség, mimika (a' lélek' állapotja' kifejezésének mestersége tagjártatásokkal) és hangászat képesek a' pathost kifejezni.

Patkány, 7 — 8. uj. hosszú állat, farka szinte olly hosszú, vagy még hosszabb, 's szőretlen; lábai majd nem egészen mesztelenek. Szőre sötét szürke, alól világosabb; az egészen fekete patkányok ritkák, ritkábbak még a' fehérek, 8. esztendeig is élélnek. Természete a' p. vad, szemtelen, vakmerő, sokszor dühös, az emberre rá ugrik, kezéhez vagy képéhez kap, 's gyakran veszedelmesen megsebszi. Tartózkodik, hol csak emberek laknak, 's legutálatosabb helyeken, u. m. árnyékszékek, ganéj gödrök, 's csatornákban, kamrákat, pinczéket, padlásokat becsatangolja; betolakodik a' hajókba, 's éjjel nappal kószál ide oda. Keresztül rágja a' gerendákat, deszkákat, fölturja a' földet, 's falakat, jó mászó, ügyes ugró, 's úszó, 's a' tengeri hajókat is kisérni mondatik az egész tengeren keresztül. Ezen utálatos állat mindent megemészt, mi csak emészthető, a' legjobbtól a' legundokabbig; szükség' esetében pedig egymást is. Falánksága által nagyon veszedelmessé lesz, és sok helyeken az emberiség' ostorának tekintetik. Amerikában most sokkal több van, mint Európában. Jamaikában roppant sok czukrot fölemészt. A' rabszolgák kötelesek naponként bizonyos számú patkányt fogni. A' déli tengereken olly szemtelenek, hogy az utazó elől a' tányérról ragadják el az ételet. Mód nélkül szaporák, a' nőstény évenkint háromszor szül 5 — 8. meztelen csúf, undok fiakat, mellyek 10. napig vakok. Az ifjaknak, ha szük helyen együtt vannak, farkaik egymásba bonyolódik, 's úgy öszvefonódik, hogy el nem választhatók. A' régi babonás világ' meséi közé tartozott a' patkány király. Ennek fején arany korona vala. A' vének megvakulnak, 's az ifjabbaktól szeretettel ápoltatnak. A' patkányok' pusztitására macskákat tartunk, de nem minden macska bátorkodik megtámadni őket, mert hatalmas harapásától fél. Ezenkivül patkányfogókkal fogatnak. Kuruzsolók sok csalásokat tesznek a' patkány' kiir-

tásával. Sokféleképp megcsalják a' könnyenhivőket, kiknek erszénye később bánja meg a' könnyenhivőséget. Némelly szigetein a' déli tengernek megeszik a' patkány húst.

Patrasz, Görögországban, Achaja 's Elisz nómoszának fő tengeri városa a' róla nevezett öblön, 8000. lak., élénk kereskedéssel, egy metropolita' székével. E' várost először foglalták el a' görögök 1821.

Patriarchák, a' zsidó történetirásban az Isten' népének három törzs atyja, Abrahám, Izsák és Jákob nevezteltek igy, kik egy tiszta vallásos élet, és némelly vallásos szokások' szigor megtartása által, egyszersmind a' tiszta isteni szolgálat' alapját képezték. Ezek által jövendöltetett meg izraëlitáknak az ősatyjaik' országa, mellyben nékik, mint nemzetnek, kelle kiterjesztetni. A' keresztény egyházban a' patriarchatus eredetileg egy jámbor, istenfélő öregnek felügyelését is jelenti, egy vagy több község fölött. És a' mint az egyházi méltóságok lassan lassan mindenkép' kiképeztettek, a' keresztény keleti részeken egy status' vagy tartomány' legfőbb egyházi igazgatói neveztettek patriarcháknak. Leg nagyobb tekintetűek valának a' konstantinápolyi, antiochiai, alexandriai és jerusalemi patriarchák. A' konstantinápolyi p. basa méltóságot bir. A' hatalmas orosz patriarchatust nagy Péter czár szent zsinattá változtatta. A' lissaboni p. Portugallia' primásának jogait birja; a' velenczei pedig csak érseki rangot bir.

Patriciusok, a' római népnek legjelesb osztályából származottak neveztettek patriciusoknak, kik közől választattak a' senatorok. Kétféle patriciusokról van a' rómaiaknál szó, ollyanokról t. i., kik iránt családjok' közől, mint legidősbek iránt, legnagyobb tisztelettel viseltettek, 's patres majorum gentium névvel neveztettek, és ollyanokról, kik későbbi patricius családból származtak, 's ezek patres minorum gentium-nak hivattak. Róma ép. u 161 a' patriciusok és plebejusok közt zavar támadott, melly 308-ig annyira ment, hogy azután öszve is házosodtak. Rómának későbbi nyommasztó sorsa, különösen a' góthok' berohanása, annyira megrázta a' patriciusokat, hogy ez által plebéjusokkal egészen egybeolvadtak, mig végre nagy Konstantin Bizanczbai vándorlása után magát kényszeritve látá egy uj patriciusi rendet, a' fényesb születésűek és érdem teljesek közől, alkotni. A' karolingi ház' uralkodásától fogva a' patricius névvel öszvekapcsolva vala a' Róma fölötti fő uralkodásának fogalma, és a' szent szék' védelmének kötelessége is. Ujabb időkben némelly német birodalmi városokban bizonyos előkelő családok is patriciusoknak neveztettek; ezek azonban, minthogy fő hivatalokat viseltek, az udvari és falusi nemesektől megkülönböztettek.

Patroclus, locriai. Hazáját, minthogy Amphidamasnak fiát — bár véletlenül — megölte, elhagyni kénytelenittetvén, Peleushoz, thessaliai

királyhoz, futott, kinek fiával, Achilessel, szoros barátságot kötött, 's őt a' trojai hadba is követte. Midőn Achilles az ellenséggel többé harczolni nem akart, Patroclus Achilles' öltözetében álla ki, az ellenségnek ekkép' félelmet okozandó. De Hector által megöletett. Erre Achilles ujolag a' harczhoz fogott, 's Hectort meggyilkolta, 's testét Troja falai körül hurczoltatta. Patroclus' tetemeit a' görögök megszabaditák, igen fényesen eltakarták, 's a' halotti ünnepi játékokat rendelének tiszteletére.

Páva, ezen kellemteljes madár, melly az emberi szemet szépsége által magára vonja, már a' legrégibb időkben bámulás' tárgya volt. Eredeti hona nyugot India. A' világ hóditó Nagy Sándor Európába áthozta, 's most Európa' minden tartományaiban nagy számmal találtatik, mint házi madár. Vannak ugyan szebb tollu állatok, de ezek mind kisebbek. A' hozzá hasonló nagyságu állatok közt ő legpompásabb tollakkal fölruházottja a' természetnek. Feje' tetején egy csomó tollakból álló fejdisze van, mellyet kénye szerint lefektethet, vagy fölállithat. A' hátán lévő tollai gyönyörű zöldek, szép arany szinekkel vegyitve. Feje, melle, hasa lazúrkék, alteste fekete zöld-fényes. A' him sokkal pompásabb toll diszszel bir a' nősténynél, kivált farkában. Ezek hosszabbak, mint maga az egész madár csendes állapotban; közönségesen egymás mellett fekszenek, 's menés közben a' földre érnek a' harmadfél rőf hosszu tollak. Ha pompázni, 's magát mutatni akarja a' p., fölállitja farka' tollait, 's mintegy kereket képez belőlök, mellyek ekkor ércz zöld szinüek, aranynyal vegyitve, a' toll' vége mindig tömöttebb, 's közepén egy nagy fekete szem találtatik. Ha a' páva tollait fölállitja, lassu kevély lépésekkel lépdel, 's mintegy fölfuvalkodva mutatja tollainak mindenfelé pompáját. Úgy látszik, mintha ön maga is tudná, milly szép! Örömmel mutatja magát az embernek is, kinek állása 's mozdulatja által mintegy tudtára adja, hogy csudáltatni akarja magát. Ganges' táján lakó vad pávák a' szelideket fölül mulják tolluk fényére, 's szinézetére nézve. A' páva' lába igen csunya, buczkós, bocskor alaku. Ezt ő tudni látszik, mert, midőn legkevélyebb felfuvalkodással tollait bámultatja 's esetileg lábára tekint, megszégyenülve ereszti le tollait, 's leütött fejjel magányba vonul. A' nőstény kisebb, 's hiányzik neki a' hosszu fark, 's ékes szinü tollak; ő ezt mintegy érzi, hogy nem szép, azért lesütött szemekkel kullog a' him mellett. A' p. udvarokban, kertekben ékesség gyanánt tartatik. Eledele bogyók, magok, férgek 's a' t., hangja kellemetlen. Roszul röpül. A' nőstény 8—12. tojást tojik, nem örömest ül tojásain, ezért közönségesen tyúkok, vagy pulykák által költetnek ki a' p. tojások. A' gyenge pávák' husa jó izü. Tollaik különbféle ékességekre használtatnak. A' chinai asszonyságok fejékességet csináltatnak belőlök, a' perzsák pedig legyezőket.

Pavia (Ticinum), olasz város, a' milanói kormányzóságban, a' Ticino folyón, szép ékes egyházzal, egyetemmel, jeles füvészkerttel, könyvtárral, polgári büntető, 's kereskedési törvényszékkel, élénk közlekedéssel, gymnasiummal, régi várral, földalatti vizvezetővel, és 24,000. lak. Itt van Boethius' sirja is. Közelében az egykor pompás zárda, Certosa, kitünő metszvény, 's egyéb remekleteivel, 's diszes mausoleummal. Itt volt zárva I. Ferencz, franczia király 1525., és Desiderius, a' longobardok' királya 774. Itt verte meg először Hannibal a' rómaiakat.

Pausanias. Ezen nagy, de életének minden módjában szerfölött változó sparta hős, Leonidás' onokája, 's Kleombrotus' fia volt. Minden hősi tettei közt, mellyeket valaha véghez vitt, legjelesebb azon győzedelem, mellyet Plataeánál Mardoniuson, a' perzsák igen nevezetes vitézén nyert, őt Görögországból kiüzvén. A' thebaiakat, hogy őt elárulták megbüntette, Cyprust, Byzanczot és egyéb szigeteket a' perzsa iga alól felszabaditotta. Melly győzedelmén P. felfuvalkodván, mindent kénye szerint zavarni, 's magasra vágyódni törekedett. Ez volt oka, hogy Xerxes' segitségével magát egész Görögország fölött urrá akarta tenni, mi egy időre sikerült is neki, minthogy a' görögöknél nagy tiszteletben állott; de midőn Artabazussali cselszövényeit bizonyos Argilius nevü ifjú a' bíráknak elárulta, igen megcsökkent tekintete, sőt félni lehetett Pausaniásnak a' rosz jövendőtől. Mit, hogy előre kikerülhessen, egy kitől az őt fenyegető veszélyről tudósittatván, Minerva' templomába futott. Ezt észre vévén a' bírák, hogy onnan ki ne mehessen, a' templom' ajtaját kővel berakattak, födelét pedig, hogy a' szabad ég alatt könnyebben elvesszen, leszedették, 's Pausanias a' hadban szerzett dicsösségét rút halállal végezte. Mondják, hogy anyja meghallván fiának gonoszságát, első vitt követ a' templom' ajtajához a' berakatásra.

Pazmaneum, a' hires Pázmány Péter bibornok (l. ezt) által Bécsben, 1623. alapitott magyar növendék papi intézet. A' növendékek' száma 60 — 65. közönségesen — alapitójokról — pazmanitáknak hivatnak. Viseletök világos kék papi öltöny. Hittani leczkékre a' bécsi egyetembe járnak. Ezen intézetbe minden magyar 's ehhez tartozó országok' papi nevelő házakból küldetnek növendékek. Ezen intézet' felügyelése az esztergomi fő-megyére van bizva, melly előljáróság egy fő, egy aligazgatóból, egy lelkész és egy tanulmányok' felügyelőjéből áll.

Pázmány (Péter, Panaszi), bibornok, esztergomi érsek, és magyar országi primás, szül. oct. 4. 1570. Nagyváradon, egy igen régi nemzetségből. Alsóbb iskoláit szülő városában végezte, további képezését pedig a' gréczi fő iskolákban nyerte. Alig vala 17. éves, midőn a' jezuita rendbe

állott, hol a' literaturában olly előmenetelt tett, hogy előbb a' philosophiai, azután pedig a' hittan' tanitói széket bizák reá a' gréczi egyetemben. Több küldöttségekre is használtatott Magyarországban P., hogy a' kat. vallás' terjesztését előmozditsa. Hogy ezen megbizottságban a' közvárakozásnak tökéletesen megfelelt P., igazolja dicső Mátyás' kegyes méltánylata. Csak hamar megismervén t. i. Mátyás Pázmány-nak jeles lelki tulajdonait, őt egyház fő méltóságokra emelte, előbb turóczi prépostá nevezvén. Mint esztergomi érsek koronázta meg II. Ferdinandot Pozsonyban 1618.; 1622 Eleonora királynét, 's 1625. III. Ferdinandot. Hogy P. valóban nagy férfiu vala bizonyitják azon tettei is, mellyeket a' vallás' és haza' javáért olly buzgólkodva véghez vitt, saját költségén emeltetvén több jeles 's diszteljes épületeket, mellyek mai nap is hirdetik nagy nevét, nem csak hazánkban, de még külföldön is, hol honunk' javáért teljes hévvel buzgólkodott. Mellyek közt, hogy egyebeket elhallgassunk, nevezetesbek: a' nagyszombati székesegyház, a' jezuiták, és sz. Kláráról nevezett apáczák' zárdái Nagyszombatban; a' magyar honi nevendék' papság' nevelő háza Bécsben; (l. Pazmaneum) és Nagyszombatban; ugyan itt a' tanuló intézet, melly innét Budára, Budáról pedig Pestre tétetett által, a' pozsonyi tanuló intézet 's a' t. Hogy ennyi és még több érdemeit II. Ferdinand valamennyire meghálálhassa, őt VIII-ik Orbán pápa által bibornoknak nevezteté. — 1632. mint királyi követ Rómába ment, hogy a' pápával frigyet eszközölhessen, mellyre a' keresztény hatalmasságokat a' török ellen felszólitván, egyesitse Pázmány' bölcsessége kedvező sikert aratott. Hogy Ferdinand Pázmánynak ezen utban tett költekezéseit kipótolhassa, őt pénzverési kiváltsággal ajándékozta meg. Mivel maga tudós volt, a' tudományokat másokba is csepegtetni fő gondja vala, azért állita tanuló intézeteket, azoknak fentartására tömérdek pénzöszvegeket tevén le. A' hires Corvinus könyvtárának is felét vissza akará a' töröktől nagy pénzen váltani; de e' kivánsága nem sikerülhetett. Nem mult el egy év, mellyben ő a' vallás' vagy a' status' javára valamit ne tett, vagy ne vállalt volna. Egyedül a' jókat és nagyokat sem kiméllő halál szakasztá félbe a' századokra átszivárgó' jótetményeit. Meghalt Pozsonyban mart. 19. 1637., kora 67. évében. Porló tetemei, az ottani székes egyház alatt hamvadnak a' nagy papnak, mellyekre ez egyszerü fölirat »Petrus Pázmány Cardinalis» utalja a' vándort. Hogy P. nagy tudományu férfiu vala husz különbféle, többnyire hittani munkák, tanusitják. Ezek miatt is, sokat irván magyarul, méltán áldja a' hü nemzet e' ritka férfiunak dicső emlékezetét.

Peculium név alatt átalában akár miféle vagyon, jószág értetődik, azután saját vagyon, melly fölött valaki korlátlan hatalommal bir, 's kénye szerint rendelkezhetik. Ollyan a) valamelly házi gazdának taka-

rékpénze; b) az asszony' saját vagyona, mellyhez a' férjnek mi joga sincs; c) egy, még az atyai hatalom alól fel nem szabadult gyermeknek, vagy rabszolgának, az atyja' vagy ura' helyben hagyásával szerzett vagyona. Az olly vagyon, mellyet egy, még nem önálló fiú, valakinek végrendelete által kapott, Peculium adventitiumnak; a' mit valamelly fiu hadi szolgálatban szerzett (ez Caesar és Augustus alatt divatozott), Peculium castrense-nek; a' mit pedig papi vagy világi hivatal által szerzett Peculium quasi castrense nek (ez ujabb nemü szokás vala); végtére, ha a' fiu bizonyos tőke pénz által, mellyet neki az atyja adott, hogy azzal kereskedést üzzön, szerzett, Peculium profectitiumnak neveztetett.

Pécs (Quinque Ecclesiae), szépen épült, és egészséges, kellemes vidéknek örvendő sz. kir. városa és széke Baranya vármegyének, 's a' róla nevezett püspökségnek, a' Mecsek-hegy' alján, éjszakról bájos szőllőkertektől, délszakról pedig tágas rétektől környezve. A' város több jeles épületet mutat, millyenek a' püspöki lak, és székes egyház, egyike országunk legdíszesb templomainak, melly előtt bold. b. Szepessy Ignácz püspök csinos kertsétányt készittetett, a' városiak' illedelmes mulató helyéül; továbbá a' pompás városház, akademia, seminarium, tanodalom, 's több egyéb nyilvános és magányos épületek. E' városban keletkezett honunkban az első akademia Nagy Lajos alatt, melly ugyan Győrbe tétetett által; de helyébe a' dicsért b. Szepessy püspök által nem rég más állitatott föl. Ezen kivül van papnevelő intézete, tanodalma, tanitókat képző tanodája, kis katona intézete, kaszárnyája, casinója, szinháza, leány intézete, könyvtára, kórházai, papiros gyára. A' vármegye itt tartja gyüléseit. A' városnak csinosságát emelik a' szép ugró kútak, több téreken fölállitva, mulató kertek, a' szőlőhegy gyönyörü vidékei, a' szép templomok, a' hegyen álló várromok, mellyeken bájosan elcsörgedez egy a' hegy méhéből szakadó, 's föld alatti mesterséges csatornákon a' város minden részeibe elszivárgó jó italu viz' forrásának csermelyéje, melly számos malmot hajt a' hegyről lefolytában. Lakosai mintegy 12,000. kézi müvekből, kereskedésből, föld, 's kiváltkép' szőlő müvelésből élnek, 's nevezetes jó bort készitenek.

Pedant, általában azon ember, ki az ő életmódjában 's társalgási viszonyaiban olly szilárdul ragaszkodik bizonyos szabályaihoz, hogy azoktól semmiféle esetek és környülmények közt el nem távozik, 's azért mindenkinek föltünő, és a' nevetségesnek tetszik. Ezen izetlen hiba leginkább közönséges a' tudósok és tanitóknál. Amazok elbizván magokat tudományaikban, minden mást büszke megvető tekintettel néznek le; ezek pedig tanitási módjokhoz annyira ragaszkodnak, hogy attól még akkor sem távoznak el, midőn azokban legkisebb hasznot, mi igen gyakran megtörténik, sem látnak.

Peel (Robert), egy igen nevezetes angol status férfiu, szül. 1750. Lancasteri grófságban. Kezdetben P. kereskedő vala Buryban, hol pamutgyár' birtokosa volt. Minthogy ez neki igen nagy hasznot hajtott, 1787. Lancaster-, Strafford- és Warwickben nagy jószágokat vásárlott, 's gyári foglalatosságát annyira kiterjeszté, hogy gyáraiban 18,000. embert foglalatoskodtathatott. Olly tehetős vala ő, hogy parlament' taggá választatott, 's mint illyen igen hasznosan müködött. 1801. bárói rangra emeltetett, 's 1830. meghalt. Fia, hasonlóul Robert, már az előtt parlamenttag, 1822. pedig Wellington ministeriumában bel minister lett, hol 1830-ig meg is maradt, 's ekkor a' parlement' reformja végett az egész ministeriummal ő is leköszönt. 1829. Earl (grófi czim) lett a' felső házban. Ujabb időkben ismét a' conservativ ministerium' fokára lépett.

Peking vagy Csincseu, a' roppant Sina birodalom' fő, 's földünk' legnagyobb, legnépesebb városa. Csile vagy Pecseli tartományban, 28. mértföldre a' nagy faltól, 's majd annyira a' Hoang öböltől. Általában szabályosan van épitve. Házai mind csak egy emeletűek, téglából valók, barna téglákkal fedvék és körülfalazvák. Fő utczái téresek, számtalan kalmár boltokkal, kövezet nélkül ugyan, de még is jó járatúak. Számos nagyszerű paloták, és templomok diszelegnek mindenfelé, uralmas márványmüvekkel, és nagy részét a' városnak terjedelmes piaczok, a' fejedelmi lak, templomok, tavak, kertek, temetők, sőt földek foglalják el. Lakosainak száma 2. millióra tétetik. Az egész város három részből áll: a) Csincseu, az az: trónváros, éjszak felé, 1. 1/2 óra hossza, 's több mint egy óra széles, 20. láb. vastagságu, 40. láb. magas fallal körülvéve, számos kapukkal. Ennek 3. szakasza is falakkal választatnak el. Közepén van a' fejedelmi vár, hol a' császár székel, nagy termeivel, uralmas bútoraival, gyönyörű kertektől, virágos mezőktől, csatornáktól, tavaktól, ugró kútaktól környezve, falakkal 's árkokkal védve, számos statusi épületekkel, raktár 's gyárokkal, egy órányi körben. Ezt körül veszi a' császár város 3. órányi kerületben, a' szép dzindzsang térrel, mellyen a' bájosan elrendezett Dzin hegy vagyon; és Fo vagy Sigemum pompás templomával. E' körül vagyon a' harmadik szakasz, az igazi trónváros, amattól fal által elválasztva, egyetemmel, Kong-fu-cze (Confucius) templomával, az orosz küldevény (missio) épületével, 's orosz egyházzal. b) Vailocseu, az az: kivül lévő város, amahhoz délre esik, 's hosszabb annál; bámulatos 2. temploma van, az egyik az Ég' temploma másfél óra kerületü, és a' földmüvelés' feltalálójáé, egy óra kerületü, mind a' kettő magas fallal körülvéve, és pompás márvány ékességekkel gazdagon ellátva. Az utóbbikban vagyon azon szántó föld, mellyel a' császár maga szokott szántani. Ugyan e' részben van egy csillagász akademia, égvizsgáló torony, lelenczház, himlő oltó intézet, különbféle színházak,

számos tanoda, két kat. zárda, 's egy muham. moszkea; a' garnizon 80,000. katonával 's a' t. c) A' harmadik részt teszi a' 12. külváros. Valami 6. mértföldre vagyon Juengming mulató vár lak, mellynek híres kertje évenkint millió forintnál többe kerül.

Példa beszéd, mindenkinek szájában forgó, 's időhez és dologhoz alkalmazott fontos rövidségű mondatok, mellyek sok' oldalu érdekleteik miatt igen hasznosak, életbölcsességre tanitván az embert; azon felül az elmésséget táplálják, gyakorolják az észt, 's a' szivet vidámitják. Eredetök a' példa beszédnek csak nem olly régi, mint maga az ember, minthogy a' példa beszédek közönségesen a' mindennapi házi életből kölcsönözvék, azokat a' társas életben mintegy füszer, de soha tápláló szer gyanánt nem használván. Lehet azonban a' példa beszédeket meghitt beszélgetésekben, és levelekben is használni, még pedig szabadon, minthogy azok a' beszédet és irást igen erősitik és ékesitik. Ugyan is, ki nem látja, Dugonicsnak — többek közt — illyféle példa beszédei: »Sok jó barát elfér egy parányi helyen; vagy: Kérd tőle süvegét, subáját is oda adja; vagy ez: Nem jó mindent pápa szemmel nézni; vagy: Szelid, mint a' gerlicze; vagy: Ha békén akarsz élni, sokat ne szólj, vagy: Azt se mondja, cseréljünk pipát; vagy: A' gyermeknek sem vét; és több e'félék» ki nem látja, mondom, hogy ezek és száz mások, mellyek az emlitett irónál halomban vannak, a' békés emberről szóllanak? Milly felségesek találtatnak bölcs Salamon' példa beszédei közt is! Többek közt ezek: Az Isten' félelme a' bölcsesség' kezdete; de e' bölcsességet, és a' tanuságos intéseket a' balgatagok megvetik. Figyelmezz fiam! atyád' tanitására, és meg ne vesd anyád' oktatását; mert koszorúként fogja az diszesitni fejedet, és fényes láncz gyanánt ékesitni nyakadat. Fiam! ha el fogadod oktatásimat, és nálad elrejtve megőrzöd parancsolatimat; figyelmezvén a' bölcsességre, 's józan okosság' megszerzésére törekedvén; ha a' bölcsességért könyörögsz és szivedből kiállandasz az okosság után; akkor megérted, mit teszen az Istent félni, 's az Isten' ismeretének tudományát megtalálod. Mert isten adja a' bölcsességet, a' tudomány és okosság az ő szájából ered. — Német nyelven is léteznek példa beszédek, mellyek közt legjobb Sailerè: »Die Weisheit auf der Gasse» 's a' t. (Augsburgban 1810).

Pelopidas, Hippoklesnek fia, thebai vezér, Epaminondásnak kora társa, 's barátja. Spartaiaktól, kik szülő földjét legigazságtalanabbul elfoglalák, számüzetett. Bátor igen fiatal vala, mindazáltal hév haza szeretettől lelkesittetve, fegyvert ragadott, 's hazáját szerencsésen meg is mentette a' lacedaemoniak' jármától 380. kr. e. Azután Epaminondás alatt szolgált kitetsző vitézséggel, 's sokat tett a' leuctrai nagy győzelem' megnyerésére. Harmadszori táborozásában, thessaliai zsarnok Sándor

ellen, halálát lelte Pelop., midőn t. i. a' zsarnokot hevesen, igen messze üzte volna, elleneitől körülvéve, elesett.

Peloponnesus (rég. geogr.), Graeciának délszaki félszigete, mellynek legrégiebb neve volt Aegialea, azután Apia, Argos, Pelasgia, végre phrygiai Pelopstól ama nevet kapta; most Morea (l. ezt). Tartományai voltak: a) Argolis (l. ezt); b) Lakonika (l. ezt); c) Messenia (l. ezt); d) Elis (l. ezt); e) Arcadia (l. ezt); f) Achaja (l. ezt).

Penates, a' rómaiaknak részint házi, részint közönséges istenei. Mint házi istenek laresek hez hasonlók voltak. Monda szerint Dardanus Phrygiából Samothraciába hozá őket, Aeneas pedig Trojából Olaszországba, 's innen jövének Rómába. Varró és Macrobius szerint fából, vagy kőből csinált apró képecskék voltak nyársakkal, mellyek előtt áldoztak a' táborba indult vezérek, 's consulok, dictatorok, 's praetorok, midőn hivatalukat letették.

Pendulum (függentyű), tulajdonképen azon nehéz test, melly egy mozdulhatatlan pont körül, mellyen függ, szabadon inog. Hogy ha ezen függentyű egy más pont körül szabadon inogó testen egyenes vonalban lóg le, akkor az egyszerü függentyű lenne; de minthogy egy testnek súlya sem pontosul egy helyen öszve, azért minden physikai függentyű öszvetett függentyűben van egy bizonyos pont, mellyben annak egész tömege öszpontosul, annak törvénye szerint jő mozgásba, melly szerint azon tömeg az öszvetett függentyűben inog, 's azon pont az ingás' középpontjának neveztetik. Ezen okból minden függentyű egyszerűnek tekintethetik, mellynek hossza az ingás' kezdő pontjától egész a' közép pontig tart, melly távolyság két harmad részét teszi az egész függentyű hosszának. A' mozgásba helyezett függentyű egész a' pontig tartó esésnek szoros szabályai szerint körhajlat formában inog. A' függentyű mozgás' fő szabályait legelsőben Galilei nevü híres mathematikus és csillagász találta föl, mellyeket azután Huyghens mathematikus és physikus különösen az órákra használt; Newton pedig és Euler szinte igen jeles mathematikusok és physikusok azon szabályokat közönségessé tették. A' függentyű' mozgását a' levegő és dörzsölés hátráltatják; ez az oka, hogy a' függentyű ollyan helyen, mellyből a' lég kiszivatik, mindig tovább mozog, mint a' léggel tölt helyen. A' függentyű' használata különösen fontos az óráknál. A' hely és lég mérsékletnek szinte nagy befolyása van a' függentyű' mozgásába; azért a' közönséges függentyűs órákban, ha későbben vagy korábban jár az óra, függentyűt lejebb vagy feljebb ereszthetni.

Pentameter (ötlábu vers). E' lábak állanak spondeus, vagy dactylusból, tovább két dactylusból, 's egy spondeusból, de úgy, hogy ennek

első tagja a' két első láb után következik, másik pedig a' verset zárja be, hol a' tag rövid is lehet, p. o.

\- - | - - | | | | -
\- v v | - v v | - | - v v | - v v | v

»Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács.» E' neme a' versnek közönségesen hexameterhez kapcsoltatik, 's ezzel egy distichont, több distichon pedig Elegia t tesz.

Pensilvania, egyike az éjszak amerikai szövetséges állodalmaknak, Uj-York, Uj Jersey, Delaware, Maryland, Virginia, és Ohio közt, melly nevét Penn Vilmostól nyerte. Az alleghani, kék borostyán, tuszkaróraí, 's egyéb hegységek vonulnak el rajta nagy erdőkkel, és termékeny völgyekkel. A' Delaware (Delever) folyó' keleti határát mossa a' Schuylkill (szúlkil) és Lehigh (lihi) mellék folyókkal. Felföldjén ered a' két Susquehanna (szoszkvihenne), és a' Alleghani (allegéni), melly a' Monongahela (monongehile) folyót veszi fel, 's az Ohio (ohaio) folyamot alkatja. Két csatorna öszveköti az Ohio tavat az atlaszi tengerrel, melyleyeknek egyike egy egész mértföldig töretett keresztül a' hegy alatt, és 30. millió tallérnál többe került. E' status bővelkedik kőszénnel, vassal, ólommal, márványnyal, tűzkővel, sóval, és ásványos vizekkel; és nagy ipart fejt ki, ércz, fa, 's pamut müvekben, lőpor, üveg, papiros, szappan, burnót, bőr készitésben. Fő városa: Philadelphia (l. ezt); egyéb városai: Harrisburg 8000. lak.; Pittsburg 28,000. lak.; Penn eltévedt ifjakat javitó intézettel; Harrowgate (harrogeet) 12,000. lak.; Lancaster 8000. lak; Pettysburg (dzsettiszburg), gazdag ezüst bányákkal; York, Reading (riding), Waschington, Harmony, Erie (Iri) 's a' t.

Pénz. Mind azon javak közt, mellyek valamelly nemzet' forgó tőkéjét képezik, legérdekesebb a' pénz. Magában ugyan nincs ereje javak' létesitésére; de legközönségesebb eszköz vidéki javak' csere általi megszerzésére, 's ez által hatalmas müszer az emberi szükségek' kielégitésére, és az élet' gyönyörei' megszerzésére, legfőképen pedig a' közlekedés' elősegélésére. A' pénz' fogalmának ellenében áll, mindenütt az árú fogalom. A' pénz, mint pénz, örökké forgásban marad, és soha sem megy által közvetlen használatba. Mert ha a' pénz anyag másra használtatik, már megszűnik pénz lenni. A' pénzanyag ugyan lehet árú is; de a' pénz, mint ollyan, nem az. Minél jobban közelit valamelly nemzet a' civilisatióhoz, annál nagyobb mint belőli, mind kivüli közlekedése; de annál inkább érzi is szükségét egy közönséges értéknek. Nehezen esik p. o. ha valakinek buzája vagyon, és posztót keres, találni ollyat, ki posztót akar épen buzájáért adni. Ezen, 's hasonló nehézségek megszűnnek, mihelyt valamelly olly tárgy akad, mellyért mindenki örömest oda adja árúja' feleslegét, és mellyről mindenki bizonyos, hogy általa mások-

tól szüksége becseréltethetik. De ezen közönségesen elismért érték fölött az érdeklett tárgy még olly minéműségekkel is birjon, mellyek' állandóságát biztositják, hogy könnyen átvihető és osztható legyen. — A' pénzt képző tárgyak különbféle időkben és nemzeteknél különbözők voltak. Eleinte a' legszükségesebb, legérdekesebb, 's legközelebbi tárgyak használtattak. Igy az első athénieknél ökrök, a' rómaiaknál juhok szolgáltak pénzül, innét (a' pecude) pecunia nevezet. Mexikóban az európaiak bejövetele előtt cacao bab, pamut szövetek, arany porral töltött toll-tok használtak pénzül. Virginiában dohány; Aethiopiában 's Abyssiniában só; Siamban és Bengaliában béka-tekenők, némelly oszt-indiai telepekben czúkor; Neufoulandban szárított tőke hal, másutt különbféle vadbőrök használtatnak közönséges forgó csere eszközül. De mind ezen eszközök' pénz-gyanánti használása különbféle nehézségekkel van öszvekötve. Legalkalmasabb értékmérő az ércz, főkép a' nemes, mert értéke közönséges, könnyen áttehető, véghetetlenül osztható, tartós, 's használás által csak keveset kopik. Ezen okoknál fogva már a' legrégibb időkben az ércz-pénz használtatott a' zsidóknál, az athénieknél Sólon' idejében, a' rómaiaknál Servius Tullus alatt. Talán a' phoenicziak, vagy lydiak használták legelőbb. Eleinte a' csere alkalmával csak az ércz méretett oda; de ezen mód igen alkalmatlan lévén, és sok csalásokra használtatván, a' kereskedők, a' papok és fejedelmek az eldarabolt érczre bizonyos jeleket nyomattak az érték' és valódiság' bebizonyitására. A' fölnyomott jelek közönségesen azon állatok' képei voltak, mellyek értékét viseltek; neveiket pedig a' mértéktől, mellyet nyomtak, vették. Igy a' zsidóknál sekel, a' görögöknél talentom, a' németeknél márkák, a' franczoknál livrék voltak. De ezen igaz ércz-mérték megkisebbedett 's csak a' név maradt fen. Különbféle környülmények uj pénz-nemeket hoztak létre. — A' pénz' forgandósága vagy csak egyes helyekre, vagy egyes országokra van szoritva, vagy pedig az egész világra kiterjed. Ha valamelly helyen a' forgandó pénz hiányzik, egyesek is öszve szólalván, verethetnek erre szükséges jegyeket, mint ez Irland' több városaiban történt 1727. — Az országos pénz az, mellyet bizonyos kórmány alattvalói' számára készitett. Ha valamelly ország minden közlekedéstől tökéletesen el volna különözve, akkor ezen pénznél a' bel érték épen nem jöne tekintetbe, minthogy kiki által az idealis érték szerint mindenkor elfogadtatnék; de mivel az illy elkülönözés lehetetlen a' nemzetek' közlekedési állásában; ennél fogva az ország-pénz' legalább egy részének valódi pénznek kell lenni, és pedig ollyannak, melly egész világra kiterjesztethessék. A' nemes érczek' tulajdonai nagyra becsültetvén, azoknak belértéke közönségesen elfogadtatott, és igy ezek teszik a' világ-pénzt. Mindazonáltal a' nemes érczek — ezen pénzre alkalmazható tulajdonoktól elvonva —

magokba nem nagy értékűek, mert majd kizárólag csak fényűzési tárgyakra alkalmazhatók, és igy még mind világ-pénz' is értékük nagyobb részt ideális. Közönségesen pénzétől szokták a' gazdagot becsülni. Ez ugyan valamelly tekintetben áll, mert pénzért — minthogy ez a' közönséges csere eszköz — minden kapható; de mélyebben vizsgálván a' dolgot, még se a' pénz magában a' gazdagság. — Sokszor hallani a' pénz' kevésségéről panaszt emelni, mert megszoktunk mindent pénzért nyerni; de, mint a' fölebbemlitettekből könnyen kitetszik, pénz' szüke nem egy könnyen lehet, ha egyéb áru elég vagyon. Arra mindazonáltal ügyelni kell a' kórmánynak, hogy elegendő anyagi forgó pénz legyen az országban; azonban ez nem annyi bajjal van öszvekötve, mint látszik, mert, ha egyébként a' közlekedés kivül belől szabad, 's az ipar' minden része élénk, nem egy könnyen szorul meg az anyagi forgó pénz. Hogy mennyi forgó pénz szükséges valamelly nemzetnek, azt igen nehéz meghatározni, mert pénz mennyiség' szüksége a' bizonyos időben történő fizetéseknek a' hányszoros forgásokkal elosztott öszvegétől függ, mit megtudni lehetetlen. Annyi tehát a' felállitott elvből bizonyos, hogy minél sebesebb a' pénz forgás, annál kevesebb anyagi pénz szükséges ugyan azon mennyiségü öszveg' kielégitésére. E' tárgyról ennyi a' hely' szüke miatt elég.

Perdiccas. Négy illy nevü király ült a' macedoniai trónon kr. e. Ezek közt legnevezetesb a' IV. P. név alatt ismeretes király, Orontes' fia, 's elsőben Nagy Sándor testőrje és tábornagya, ki hős tettei által annyira megnyeré a' nevezett világhóditó' bizodalmát és figyelmét, hogy ez neki halálos ágyánál saját pecsét gyürüjét e' szavakkal: »A' legméltóbb legyen utódom» adá át. De N. Sándornak e' kivánata nem egészen teljesült. Nagy Sándor' neje, Roxana, t. i. épen ez időben szült egy Sándor nevü fiat, 's ez neveztetett királynak; jóllehet tulajdonképen P. uralkodott, 's szeretete miatt a' hadi seregnél meglehetősen kedveltetett. Veszedelmes ellenre talált Perd. Antipaterben, mivel ennek leányát, Nikaeát, magától elűzvén, Kleopatrával, N. Sándor' leányával kelt egybe. Nem különben Kyane' meggyilkoltatása is veszélyes lázadást támasztott Macedoniában. Úgy szinte több helytartok' kajánsága is öszveesküvést alakitott P. ellen, 's a' háború elkezdődött. Kezdetben kedvezett P-nak a' szerencse; de 320. kr. e., midőn Ptolemaeus ellen Egyiptusban egy csatát elvesztett, 's a' Niluson általmenni akart; tulajdon katonájától meggyilkoltatott, 's Antipáter lett ország kórmányzó.

Tartalom.

K.

	lap
Kolibri, Kolonics (Leopold, gróf)	3
Kolos, Kolosvár	4
Kolos vármegye, Kolowrat-Liebsteinsky (Albert)	5
Kolowrat-Liebsteinsky (Ferencz, Antal), Komárom (Rév), Komárom vármegye	6
Kong, Kongó, Konrád	7
Konstáncz v. Kosztnicz, Konstanczia	8
Konstantinápoly	9
Kopaszodás, Kopácsy (József herczeg)	10
Koponya vagy Agy, Koponya tudomány	11
Koppány, Koptok, Kór vagy Nyavalya, Korabinszky (János, Mátyás)	12
Korea, Kórház	13
Korinth v. Kordosz, Kornis Mihál, Kornis (Mihál gróf)	14
Korona kerület, Korontföld (Carynthia)	15
Korona városok, Koronázás	16
Kórság, Kórtan	17
Kosztendil, Kotzebue (Ágoston, Fridrik), Kovachich (József, Miklós, Schenkiviczi)	18
Kozákok, Köd	19
Kőhalom-szék (Repser Stuhl), Kölcsey (Ferencz), Köln	20
Költő, Költés története	21
Königsberg, Königgrätz, Königsaal, Königsstuhl	22
Körmöczbánya (Kremnitz), Körner (Károly, Tódor), Körös, Kőrösbogár	23
Kőrös vármegye, Köszvény, Kővárvidéke, Kövend	24
Közép amerikai szövetség v. Guatemala, Közép-Szólnok vármegye	25
Krakó (Krakau), Krassó vármegye, Krasznahorka, Kraszna vármegye	26
Kretinusok, Krim (Crimea), Krisztina	27
Kopernicus Miklós	28
Krisztus, Kronstadt, Kronstadt vagy Brassó vidéke, Kronstadt	29
Krumpli (burgonya, pityóka, földialma, csucsorka), Kúba, Kuffner (Kristóf)	30
Kulpa (Colapis), Kundinamarka	31
Kurdistan, Kurili szigetek, Kurland, Kuszkó (Cuscu), Kükülló vármegye, Kükülló vár	32

L.

	lap
Laborcz, Labrador, Laconia (rég. geogr.)	33
Lactantius, Laczk, Laczkfi, vagy Laczkovics (István), Laczk (András)	34
Laczk (Miklós), Laczk (Dienes)	35
Ladrones, Laertes, Lafayette (Gilbert Mottier, marq. de)	36
Laffitte (Jacques)	37
Lahúr, Lahore, Lajbach (Labák), Lajos I. (nagy)	38

	lap
Lajos (második)	43
Lajos (az ájtatos)	44
Lajos (kilenczedik v. szent), Lajos (tizenegyedik)	45
Lajos (tizenkettedik)	47
Lajos (tizenharmadik vagy az igazságos)	48
Lajos (tizennegyedik)	49
Lajos (tizenötödik), Lajos (tizenhatodik	51
Lajos (tizenhetedik), Lajos (tizennyolczadik)	52
Lajos (Fülöp)	53
Lajos (József Antal)	55
Lajta, Lakedio szigetek, Láma, Lama	56
Lambert, I. Béla, Lancaster, Láncsások széke, Landau, Languedocia	57
Laocon, Laosz, Laplace (Pierre Simon Marquis de)	58
La Plata	59
Laposbánya, Lappföld (Lapponia), Lares, Larissza, Lárva	60
Las Casas (Don Bartholomeo de), Las Cases (véggróf de la Causade, Emmanuel August Isten adta)	61
Laszky (Jeromos)	62
László (szent)	63
László (második), László (harmadik vagy kún)	65
László (negyedik, vagy atyja' halála után született)	67
László vagy Lancelot	69
László, Lateranum, Latium	70
Látkör (horizon), Latona (görögöknél Lete, Lato), Laudon vagy Loudon (Gideon Ernest, báró)	71
Lauenburg-herczegség, Lausanne	72
Lavater (János Gáspár), Laxenburg, Láz	73
Lazaret, Leeds, Legatusok	74
Legenda, Légcső vagy légsip (trachea), Léggolyó, Legio, Legio fulminatrix (villámló csapat)	75
Legrád, Légszivattyu (Luftpumpe), Lehel vagy Leel,	
Leibnitz (Gotfried Vilmos), Leicester	76
Leinster, Leitmeritz, Leitomoscel, Lelkiismeret	77
Lemberg, Lengyelország (Polonia),	78
Lengyelfürt	79
Leo, Leo I. (nagy), Leo X.	80
Leo XII., Leoben, Leon, Leonidas, Leopold (első)	81
Leopold (második), Leopold (Pál Sándor)	85
Leopold II. (János József Ferencz Ferdinand Károly), Leopold (György Keresztély Fridrik), Leopold (Károly Fridrik)	86
Leopold (III. vagy szép), Leopold (IV. vagy szent), Leopold (V vagy adakozó)	87
Leopold (VI. vagy jámbor), Leopold (VII. vagy dicső)	88
Leopold-Rendje, Leopoldvár, Lép	89
Lépes (György), Lesbos (rég. geogr.), Lessing (Gotthold Ephraim), Leucas (r. geogr.)	90
Léva, Levante, Levegő, Leventa, Leviták, Leyden	91
Libanon és Antilibanon, Libatio, Liberia, Libertas, Libethbánya, Liechtenstein, Lichtenberg (Kristof György)	92
Lictorok, Liegnitz, Lidércz, Ligue (Liga), Liguria (rég. geogr.)	93
Likkai őrezred, Lille, Lima, Limburg-herczegség	94
Limerich, Limoges, Lineahajó, Linné (Károly), Lincz	95
Lipari szigetek, Lipcse, Lippa	96
Lippe-Detmold herczegség, Liptó vármegye, Litvania	97
Literatura, Littorale v. partvidék, Livádia	98
Liverpool, Liverpool (Károly Jenkinson Hawkesbury), Liverpool (Robert, Bar. Banks Jenkinson)	99
Livius Titius, Lizabon	100
Livonia, Livorno, Ló	101
Lob vagy gyuladós vagy forró	

láz, Locris (rég. geogr.), Lőcse, Lódi, Lodomeria, Lófark . . . . . lap 103
Lógódi (Simon), Lombard Velencze királysága . . 104
Lomnicz, Longobardia, Longobardok 105
London 107
Loretto, Lőrinczfolyam, Losoncz, Losonczy . . 109
Lótenyésztés 110
Lóth, Lotharingia, Louisana, Louvois (Français Michel le Tellier, marquise de) . 111
Love, Lublyó (ó és uj), Lübek 112
Lucania (rég. geogr.), Lucca, Lucianus, Lucanus (Marcus Annaeus), Lucilius (Cajus Ennius) . . . 113
Lucretius (Titus Cajus), Lucullus (Luc. Lucinius), Ludovicea, Ludwigsburg, Ludwigslust, Lugano . . 114
Lukács, Lüneburg, Luneville. Lupata hegység, Lusatia, Lusitania 115
Luther (Márton) . . . 116
Lüttich, Lützen, Luxemburg, Luxor és Karnak, Luzern . 117
Lybia (rég. geogr.), Lyceum, Lycia, Lycurgus . . . 118
Lydia vagy Maeonia, Lyon, Lysander, Lysias, Lysimachus 119
Lysippus, Lythographia . 120

M.

Maçao, Macedonia (r. geogr.), Machbeth, Macrobius (Ambrus Aurél) . . . 121
Macrobiotika, Macska, Madagaszkar, Madár . . . 122
Madéira, Madrasz . . . 123
Madrid, Maecenas, Mag, Magazin vagy raktár . . 124
Megdeburg, Magia, Magister, Magistratus 125
Magnások, Magyar (Balázs), Magyarország . . . 126
Magyar korona . . . 128
Magyarország' czímere . . 129
Magyar-óvár, Magyar tengermellék, Mahmud II. . 130
Máj (Hepar), Maja, Mailand . 131
Majláth (István, szúnyogszegi) 132
Mainz, Majthényi, Majus, Mák, Makacsság . . 133
Makacsság, Makaszar, Makaszar királyság . . . 134
Makó, Mákony . . . 135
Malabár, Malaga, Malájok, Malakka, Maladivi szigetek, Malherbe (François de) . 136
Malta, Malvázia, Malorca, Mamelukok, Manchester, Mancsuföld vagy Amurföld 137
Mandolafa, Mandarin, Manesek 138
Manilius (Marcus), Manlius (Marcus), Manlius (Titus) 139
Manillai szigetek vagy Fillippinék, Mannheim, Mantua 140
Marat (János Pál), Marattok állodalma, Marcellus (M. Claudius), Maret (Hugo Bernád) 141
Marengo, Marengói ütközet . 142
Margit (ausztriai), Margit (anjoui) 143
Margit, Margit, IV. Béla' leánya, Mária (Medici) . 144
Mária Lonise 145
Mária Theresia Rendje, Mária Stuárt 146
Mária Theresia . . . 147
Mária, IV. Béla' neje, Mária, V-ik István király' leánya . 149
Mária, huszonhetedik magyar király, Mária Anna (Karolina Pia), Mária, a' Mohácsnál elesett II. Lajos, magyar király' neje 150
Marienbad, Mária-Czel, Marius 151
Márk, Márka, Markgróf, Marmaros vármegye . . . 153
Maros folyó, Maros-Ujvár, Maros-szék, Marosvásárhely, Marmont (Auguszt Fridrik Lajos) . . . 154
Marokkoi Császárság . . 155
Maróthy (János), Mars . . 156
Marschall, Marseille, Mar-

lap

syas, Martialis (Marcus Valerius), Martinique . . 157
Martinuzi (György) . . 158
Martius vagy Május mező, Martius, Márton, Márton (szent) 160
Maryland, Massa, Massachusetts, Maszkat . . . 161
Maszkaréni szigetek, Massena (András), Madator, Máté 162
Mathesis, Mátyás (második) . 163
Mátyás (Hunyady) . . . 164
Mauretania (r. geogr.), Mauzoleum, Mazarin, Mechanica (erőmiv tudomány) . 168
Mecset, Mecsény (Dániel, báró) 169
Medaillok, Medea . . . 171
Media (rég. geogr.), Medusa, Megaris (rég. geogr.), Megelégedés, Megelőzés . . 172
Megengesztelődés, Meggyes, Meggyes-Szék, Méh . . 173
Mehádia, Mehemmed Ali . 176
Meissen, Mekka, Meklenburg-Schwerin . . . 177
Meklenburg-Strelitz, Melampus, Melanchton (Fülöp) . 178
Meleager, Milicertes, Melissus, Mell 179
Melos, Méltóság, Memnon, Menander, Mendelsson (Moses) 180
Menedékhely (asylum), Menelaus, Ménes, Mengs (Antal Rafael) 181
Melpomene, Memphis (rég. geogr.), Mentor, Menydörgés, Menzikoff (Sándor) . 182
Mercurius, Mérey (Mihál), Meridianus (délkör) . . 183
Merseburg, Mértékletesség, Mértékletlenség . . . 184
Mese, rege, Mesopotamia (rég. geogr.) . . . 186
Messenia (rég. geogr.), Messina, Messerschmidt (Xav. Ferencz) 187
Mesterségek 188
Meszticzek, Metaphysica, Mets, Metellus, Metis . 189

lap

Metternich (Kelemen, Venczel), Mexico . . . 190
Mexicoi statusok' szövetsége 191
Mezei jog, Mezőhegyes, Miczbán (Simon) . . . 192
Midas, Middelburg, Mijáko, Miksa, harminczhetedik magyar király 193
Milo 194
Miltiades, Mimica, Minas Geraes, Minerva, Minos . 195
Minotaurus, Mise (szent), Misenum (r. geogr.), Miskólcz 196
Misszisszippi, Mitra, Mitridates 197
Mitrovitz (Demeter vár), Mize vagy Mózes, Mnemosine, Modena 198
Moesia (r. geogr.), Mohács, Mohácsi veszedelem . . 199
Móldvaföld, Molla . . . 201
Moluk szigetek vagy Füszer szigetek, Momus, Monaco, Monarchia, Mongolország vagy Mungálország, Mogolok', Mogulok' birodalma . 202
Mongibello, Monotonia . . 203
Montblanc (fehérhegy), Monte-Negro (fekete hegy), Montesquieu (Charles de Secondat), Montgolfier (József Mihál) 204
Montevideo vagy Cisplatina, Montreal, Morea, Moreau (Jean Victor) . . . 205
Morlákok, Morpheus, Morvaföld, Moses . . . 207
Moson vármegye . . . 208
Moszkva, Mozambique, Mozgony, erőmű, gépely (machina) 209
Mucius Scaevola (Caj. Cordius), Mufti v. nagy Mufti 210
Mulandóság, München . . 211
Munka bér. Munkács, Münster 212
Muraköz, Murcia, Muretus (Marc. Ant.), Músák . . 213
Myrmidonia, Mysteriumok, Mythologia 214

N.

lap

Nabis, Nabob, Nadály . . 215
Nádasdyak 216
Nádasdy Tamás . . . 217
Nádasdy (Ferencz) . . . 218
Nádméz, Naenia, Naevius (Cnejus), Nagyág és Szekerem, Nagy-Bánya, Nagy Becskerek, Nagy-Britannia 220
Nagy Bukhara, vagy Turkesztan, Nagy-Disznód, Nagy-Enyed, Nagy-Ida, Nagy Károly, Nagy-Kúnság . . 221
Nagy Mester, Nagy Sink-Szék, Nagy-Szeben, Nagy-Szombat 222
Nagy-Várad, Najadok, Namours, Nancy, Nándor Fehérvár, Nangaszaky, Nanking, Nantes . . . 223
Nap, Napállás, Napfogyatkozás, Nap-kelet, Nap-óra . 224
Nápolyország vagy Két Szicziliа 225
Nápoly, Naprendszer . . 226
Narcissus 227
Narses, Naszádosok v. Csajkások' kerülete, Nassau . 228
Natolia vagy Anadoli, Naturalismus 229
Naumachia, Navarra, Navarin, Nazareth, Nebukadnézár vagy Nabuchodonozor . 230
Necker (Jakab) Necromantia . 231
Nectár, Néger, Negroponte (rég. geogr.) . . . 232
Nelson (Horat., Lord, Viscount) 233
Nemesis, Nemesi fölkelés . 234
Nemesi levél, Nemesség, Nemesség bizonyitás, Németalföld 235
Németalföld' története . . 237
Német jog, Német bánsági ezred, Német-Oravicza, Német rend . . . 240
Német szövetség . . . 241
Nemours, Nemzet . . . 242
Nemzeti bank, Nemzeti jogok 243
Nemzetesitni, Nemzeti adósság 244
Nemzeti felfegyverkezés, Nemzeti gazdaság, Nemzeti gyülés 246
Nemzeti intézet, Nemzeti ünnepek, Nemzeti literatura . 248
Nemzeti museum, Nemzetségi jószág, Nemzeti javak, Nemzeti őrsereg . . . 249
Nemzeti vagyon, Nemzeti pénz 250
Nemzeti szabadság, Nemzeti szin, Népal 251
Népesség, Népesités, Nép nevelés 252
Nevelés 253
Nepos (Cornelius) . . . 254
Nepthys, Neptunus. Népvándorlás 255
Nereidák, Nereus, Nero . 257
Nesselrode 259
Nestor, Neutchatel, Neustadt, Neustria 260
Neutralitas, Név . . . 261
Névbecs, Névmás, Név-szó, Newfoundland . . . 262
New-castle, Newton Izsák, Ney (Mihál) . . . 263
Niagara, Nicephoros . . 264
Nicomedia, Niebelungendal, Niemeyer (Auguszt, Hermann), Nikápoly, Nikaragua 265
Nil, Nimród, Nimes, Niobe, Nizam-dsedid . . . 266
Nizza, Nobilitas . . . 267
Noeh 268
Noei parancsok, Nógrád vármegye, Nomádok, Nomenclator 269
Nonae, Norköping, Normandia, Normann-Ehrenfels, Nörnerland 270
Noricum (rég. geogr.), Northumberland, Norvégország 271
Notarius 272
Novaja Zemla, November, Növények 273
Novgorod, Nubia . . . 274
Numa Pompilius, Numidia (r. geogr.), Numisma, Nyár 275
Nyári (Ferencz), Nyelv . 276
Nyir Bátor, Nyitra, Nyitra vármegye 278
Nymphae 279

O.

lap

Oazis, Obed-Edon . . 280
Obedientia, Obeliszk, Objectum, Oblata . . . 281
Oboe, Obolus, Ochan, Ochonczk, O'Connel (Daniel), Octavia . . . 282
Octavius, October, Oczean . 283
Oczeania, Oda . . . 285
Oda itélés, Odera, Odeum . 286
Odoacer, Odonel (József, Henrik), Oeconomia . . 287
Oedipus, Ofellus . . . 288
Offertorium, Officina, Officium, Oginszky (Mihál, Kazmér), Oginszky (Mihál, Kleofas) 289
Ogulini őrezred, Ohio, Oken (Lajos) 290
Oklevelek, Oklevél tudomány 291
Oklics (Dienes), Oláh (Miklós) 292
Oláh föld, Oláh gyalogezred . 293
Oláh-illir ezred, Olaj bogyók, Olaj fa 294
Olaj-festészet, Olajok . . 295
Olaszország, Oldenburg . . 296
Oligarchia, Oligohratia, Oliva, Olmucz, Olt, Oltani . 297
Oltár, Olympia, Olympiai játékok 298
Olympias (Fülöp), Olympias, Olympus (r. geogr.), Omar . 299
Omar basa, Omen . . . 300
Omnibus, Ompud, Omszk, Onania, Ond vagy Und . 301
Öngyilkosság, Önkény . . 302
Onod, Ontologia, Onomatophoeia, Önzés, Opal . . 303
Opera, Opol, Oppeln és Ratibor, Opporto vagy Porto . 304
Oppositio, Optica, Optimates 305
Óra, Orange-emberek, Orangutang, Oratorium . . 306
Orbilius Pupillus, Orchestra, Ordalia 307
Ordinatio, Orenoko, Orenburg, Orestes 308
Orgona, Óriásoknak, Origenes 309

lap

Ori láng, Orion, Orkney és Shettland 310
Orléans, Örményország, Oroszlán 311
Oroszország 314
Örökbe fogadás, Örökös haszonbér 321
Örökös Jobbágyok, Örökös jószág, Örökös nemesség . 322
Örökösödés, Örökösödés' rendje, Örökös tisztségek, Örökség, Örökségből kirekesztés 323
Orpheus, Orsova (ó), Ország (Mihál, Gúthi) . . 324
Ország, Ország gyülés . . 325
Országos Karok és Rendek . 326
Országos béke, Örvidék . 327
Osád vagy Acsád, Oscillatio, Osiris, Ősi 328
Ősiség, Oskola . . . 329
Őslakok, Osnabruck, Ostende, Ostracismus . . . 331
Ősz, Oszlop, Osztály, Osztályadó 332
Osztatlan javak, Ösztön, Osztrolenka, Öszvér, Öszverás (Conscriptio) . . 333
Orthoepia, Orthodoxia, Orthographia, Orthopoedia . 334
Otho (Marcus Salvius), Ott (Péter, Károly, báró), Ottó, bajor herczeg . . . 335
Otto (I.), máskép' nagy Ottó 336
Otto (II.), Ottokár (II.), Ötvös vagy Eötvös . . 337
Oudinot (Károly, Miklós), Ovidius (Publius), Oxenstierna (Axel, gróf) . . . 338
Oxford, Öz . . . , 339

P.

Pacca (Bertalan), Pachomius, Pacificatio, Pacsirta . . 341
Pacuvius (Marc.), Padischah, Padua, Paedagóg, Paer (Fernando) 342
Paganini (Miklós), Pagodák, Pairek 343

	lap
Paisiello (Giovanni), Paizs, Pajkosság	344
Palaeographia, Palaephatus, Paladin, Palais Royal, Palatinus (Nádor)	345
Palatium, Palaestina	346
Palermo, Pales, Palikárok, Palinodia, Palinurus, Palisna (János)	347
Pál I., Pál	348
Pál (szent), Pál	349
Pál, Pálffy nemzetség	350
Palladium, Palamedes, Palisot de Beauvais, Pallium	351
Pálma fa	352
Palmárium, Palmella	353
Palmira, Palócziak, Pályázat, Pamphilos	354
Pamphylia, Pan, Pancratius (szent), Pancsova, Pánczél, Pandecták	355
Pandora, Pandúrok, Panegyris, Pannonhalma	356
Pannonia (rég. geogr.)	357
Panorama, Pantheismus, Pantheon, Panthomima	358
Pápa, Pápa birtoka, v. Egyházi állodalom	359
Papagáj, Papi lovag rend	360
Papirhajós	361
Papiros, Papiros-pénz	362
Papinianus (Aemil), Papok	363
Paradicsom, Paradicsom madár, Parallela	364
Parallelismus, Parancs, Paraphrasis, Parád, Pardon, Párducz, Parenthesis, Park, Párkák	365
Párkány, Paris (másképp Alexandros), Páris	366
Parirozni, Pariz-pápai (Ferencz), Parlament	369
Párma, Parlamentár, Parmenio, Parmenides, Parnassus (rég. geogr.), Paroxismus, Parterre	371
Pártfogó, Particulier, Paschalis I. (szent), Paskewitsch Criwánsky, Passagier, Passau, Paszarovácz	372
Pasquich (János), Pasquill, Patagonia, Patachich (Ádám, báró), Pater patriae	373
Pathos, Patkány	374
Patrasz, Patriarchák, Patriciusok, Patroclus	375
Páva	376
Pavia, Pausanias, Pazmaneum, Pázmány (Péter Panaszi)	377
Peculium	378
Pécs, Pedant	379
Peel (Robert). Peking vagy Csincseu	380
Példa beszéd, Pelopidas	381
Peloponnesus (rég. geogr.), Penates, Pendulum (függentyű), Pentameter	382
Pensilvania, Pénz	383
Perdiccas	385